

શ્રી અરવિંદ સાહિત્ય સંગ્રહ • ગુન્થ ૪

શ્રી અરવિંદનાં નાટકો

ભાગ બીજો

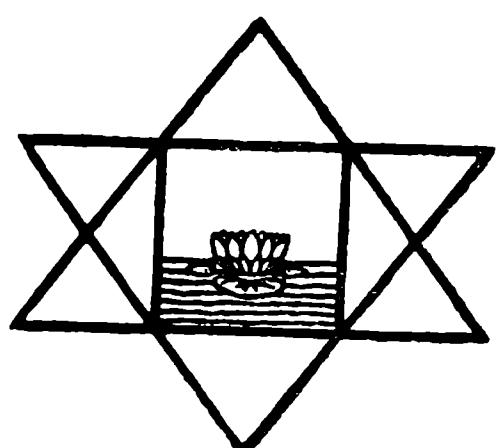
*

ચાર વાર્તાઓ

તથા

વિદેહીઓના વાર્તાલાપો

સાથે

શ્રી અરવિંદ સોસાયટી • પેંડિચેરી - ૨

૧૯૭૧

અનુવાદક

નાટકો : પૂજલાલ

વાર્તાઓ તથા વિદેહીઓના વાર્તાલાપો : સુનદરમૃ

પ્રથમ સંસ્કરણ—૧૯૭૧

મૂલ્ય રૂ. ૧૭.૦૦

Price Rs. 17.00

મુખ્ય વિકેતા : શ્રી અરવિંદ બુક્સ ડિસ્ટ્રિબ્યુશન એજન્સી
શ્રી અરવિંદ આશ્રમ
પોંડિચેરી - ૨

© શ્રી અરવિંદ આશ્રમ ટ્રસ્ટ, પોંડિચેરી-૨—૧૯૭૧

પ્રકાશક : શ્રી અરવિંદ સેસાયટી, પોંડિચેરી-૨

મુદ્રક : રાજરતન પ્રેસ, રખ્યાલ રોડ, અમદાવાદ-૨૧

અનુક્રમ

નાટકો	પૃષ્ઠ
બસરાના વજરો	૧
અરિક	૧૫૧
ઈડરનો રાજકુમાર	૨૨૧
ચક્કીવાળાની બાળા	૨૮૯
ભૂટનો વંશ	૩૪૩
વાત્તાઓ	
સોનેરી પંખી	૩૫૧
છાયા ઘડી	૩૫૪
અદ્ભુતલાર્ડનું બારાગું	૩૬૮
શેતાનનો શવાન	૩૮૬
વિદેહીઓના વાર્તાલાપો	
દીનશાહ, પરીજદી	૪૦૭
તુરીઉ, ઉરીઉ	૪૧૦
મુખીની, કાવૂર, ગેરિબાલ્ડી	૪૧૩
શિવાળી, જયસિંહ	૪૧૭
લિટલટન, પર્સિવાલ	૪૨૦

[૪]

અસરાના વળરે।

એક નાટ્યમથી રસકથા।

સંપાદકની નોંધ

બૃહત પરિમાળમાં રચાયેલી શ્રી અરવિંદની પૂર્વતર કૃતિઓમાંની એક કૃતિ તે આ નાટક છે. વડોદરામાં એ લખાયેલું ને એની સાથે કુતૂહલભર્યા ઈતિહાસનો સંબંધ છે. પોતાની યુવાવસ્થાના આ સર્જન ઉપર શ્રી અરવિંદની સવિશેષ પ્રીતિ હોય એવું લાગે છે અને તેથી એમનાં ‘સંગૃહીત કાવ્યો અને નાટકો’ની પ્રસ્તાવનામાં પોતાની બે કૃતિઓમાંની એક તરીકે એનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ બેમાંની બીજી કૃતિ તે કાલિદાસના ‘મેધદૂત’ નો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ, પણ તે આ સૌકાના આરંભમાં ભારતમાં જે રાજકીય જીવનની પ્રવૃત્તિ અને બહુવિધ ઊથલપાથલ થઈ તે અરસામાં ગુમ થઈ ગયો છે.

કાલિદાસના મેધદૂતની હસ્તપ્રતનો હજી સુધી પત્તો લાગ્યો નથી, પણ આ નાટક સરકારી ગ્રંથરક્ષાગારમાં લગભગ પચાસ વરસ સુધી દટાયેલું પડી રહ્યા પછી ભાગ્યના અજબ ઊથલાએ પાછું મળી આવ્યું ને એને બચાવી લેવામાં આવ્યું, ને આને માટે એક દફતરદારના સાવધાન કુતૂહલના આપણે આભારી છીએ, કેમ કે રદ્દી કાગળો સાથે એનો નિકાલ આગુવાની આણીને વખતે એનું ધ્યાન એ તરફ ખેંચાયું ને એ બચી ગયું. જે નોટબુકમાં એ લખાયેલું હતું તે પ્રસિદ્ધ અલીપોર-કાવતરા-કેસમાં પ્રદર્શિત થઈ હતી અને અહીં મૂળના હસ્તાક્ષરમાં છાપેલા પાના ઉપર બ્રિટિશ ન્યાયાલયની મહોરદ્ધાપ અને સહીસિક્કા મોજૂદ છે. હસ્તપ્રત લેખકના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં સ્વચ્છતાથી લખાયેલી છે અને વરચે ધણું વરસો વીતી ગયાં અને એની ઉપર ગમે તેવો વર્ણવ ચલાવવામાં આવ્યો, તેમ છિતાં તે ઠીક સચવાઈ રહેલી છે.

અલીપુરના જ્યારે શ્રી એસ. સી. ચક્રવર્તીએ આ હસ્તપ્રત કેવી રીતે બચાવી કાઢવામાં આવી તેની જે કંઈક વિગતવાર વાત કહી છે તે નીચે પ્રમાણે છે :

“અલીપુર બોમ્બ-ઘરનાને અંગે શ્રી અરવિંદને જ્યારે ગિરફ્તાર કરવામાં આવ્યા ત્યારે પોલીસે એમના ધરની ઝડતી બેતાં જે કંઈ કાગળિયાં હાથ આવ્યાં તે બધાં હવાલે લઈ લીધાં. આ કાગળિયાંમાં શ્રી અરવિંદ પોતે વડોદરામાં હતા તે વખતનાં ધણું લખાણેનો સમાવેશ થાય છે. આ લખાણેનો કેસની સાથે કશોય સંબંધ નહોતો, છિતાં મિ. એલ. બલીની કોર્ટમાં વિવેક વાપર્યા વગર એમને પુરાવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં, અને સેશન્સ કોર્ટમાં સાબિતી તરીકે આગળ મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. દફતરના એક ભાગ રૂપ એ બનેલાં છે. ફરિયાદીના વકીલે આમાંના માગ થોડુંકુ પત્રોનો ઉલ્લેખ

ક્યો હતો, અને બચાવ-પંક્ષને એનો જવાબ આપવો પડ્યો હતો. સંભવિત છે કે આ ઉદ્દેશથી એમની નકલો કરવામાં આવી હતી, અને આ રીતે શ્રી અરવિંદે પોતાની પત્નીને લખેલા પત્રોનું પ્રકાશન શક્ય બન્યું હતું. બાકીનાં કાગળિયાં દફૃતરો સાથે રહ્યાં. આ હકીકત શ્રી અરવિંદની જાગુમાં નહોતી એવું એમની 'કારાકાહિની' ઉપરથી જગ્યાઈ આવે છે, ને તેથી પોતાની હુસ્ત-પ્રતો ગુમ થયાનો એમને અફ્સોસ હતો. કેસનાં રેકૉર્ડેનો ૧૯૮૬માં નાશ કરવાનો સમય પાકતો હતો, અને જૂના કાગળના ખરીદનાર કોન્ટ્રાક્ટરને આપી દેવા માટે એમને અલગ અલગ કરીને ખરેખર તૈયાર પણ રાખવામાં આવ્યાં હતાં; પણ એ અરસામાં તે વખતના દફૃતરદાર ને અત્યારના મારી ઓફિસના ઉપરી શ્રી જતીન્દ્રનાથ ઘોષ દોસ્તીદાર એક ધાર્ણા જૂના વડીલ વકીલ શ્રીયુત ચંદ્રભૂષણ બેનરજીને મળ્યા ને એ યાદગાર અલીપુર કેસનાં રેકૉર્ડેને રક્ષિત રાખવા માટે પગલાં લેવાની એમને વિનવણી કરી. શ્રીયુત બેનરજીએ તે વખતના ડિસ્ટ્રિક્ટ જ૧૯ મિ. એલિસની મુલાકાત લીધી ને રેકૉર્ડેની વિનાશ ન થવા દેવાની એમને વિનાંતી કરી. મિ. એલિસ સરકારી નિયમને કારણે મુંઝવણમાં મુકાયા ને તેથી તેમણે દફૃતરદારને સૂચયું કે એ સામગ્રી રેકૉર્ડેની રૂમમાં કયાંક મૂકી રાખવી અને જગ્યાવણું કે એનો નાશ થઈ ગયો છે. આમ બિનઅધિકારી રીતે એ રેકૉર્ડ બાર વરસ સુધી ત્યાં પડ્યાં રહ્યાં. ૧૯૪૮ માં એમને એમના ધૂળધોયા વિસારામાંથી બચાવી લેવામાં આવ્યાં, ને જ૧૯ની પોતાની આરામની રૂમમાં એક ખાસ પૂરા પાડવામાં આવેલા લોખંડના કબાટમાં ખસેડવામાં આવ્યાં. નાના નાના વીટાઓમાં બાંધેલા એ કાગળો તે મોટા કબાટનાં બધાં જ ખાનાંઓમાં ખડકાયેલા હતા, અને મહત્વના દસ્તાવેજ કાગળો માટેની ને ખાસ કરીને શ્રી અરવિંદનાં લખાણો માટેની તે વખતે કરેલી ખોળાખોળ નિષ્ફળ નીવડી હતી. ૧૯૫૧ના મે મહિનામાં પ્રા. કાલિદાસ નાગે વાતવાતમાં લેખકને કહ્યું કે રેકૉર્ડેને બચાવી લેવામાં આવેલાં હોવા છતાં જેની શોધ થઈ રહી હતી તે મહત્વના કાગળો તેમાં નહોતા એ અફ્સોસની વાત છે. તે વખતે એવો જ્યાલ રખાયો હતો કે એક યા બીજ ઉદ્દેશને અનુસરીને પોલીસે કે રાજકીય ખાતાએ એ કાગળો લીધા હોવા જોઈએ. પછી હાઈકોર્ટમાં રાજ્ય તરફથી રોકાયેલા સંદર્ભના અતુલ્યચરણ બોઝના પુત્ર શ્રી નરેશચંદ્ર બોઝની સલાહ લેવામાં આવી, અને એમણે બોઝ-કેસનાં રેકૉર્ડ સાથે પોતાના પિતાના પુસ્તકાલયમાં રાજેલો પોથીઓનો એક થોક હાજર કર્યો. આ પોથીઓના અભ્યાસમાંથી કાગળોને તારવીને અળગા પાડવાની સંભવિત પદ્ધતિ મળી આવી ને તદ્દનુસાર ગુમ થયેલાં લખાણોની નવેસર શોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો ને તે સંદર્ભ થયો. આ કેસને અંગે આગુવામાં આવેલાં

શ્રી અરવિંદનાં લગભગ બધાં જ લખાણો મેળવી શકાયાં. આ લખાણોમાં શ્રી અરવિંદનાં અંગ્રેજીમાં લખાયેલાં બે સંપૂર્ણ નાટકોનો સમાવેશ થાય છે.

વસ્તુ જડી આવતાં પશ્ચિમ બંગાળના રાજ્યના ન્યાયખાતાના સચિવ મા. શ્રી નિહારેન્દુ દા મજુમદાર મહાશયને બધાનું નિવેદન કરવામાં આવ્યું, અને એમણે લખાણોમાંનાં કેટલાંકનું પ્રકાશન કરવાનો પ્રસ્તાવ તુરતોતુરત રજૂ કર્યો, પરંતુ તે છતાં પ્રકાશનનું કાર્ય હવે તો શ્રી અરવિંદ આશ્રમે હાથમાં લઈ લીધું છે.”

ઑગસ્ટ ૧૯૫૧

ઓસ. સી. ચક્રવર્તી
(જીજા, અલીપુર)

બસરાના વજ્રે।

નાટકનાં પાત્રો

- હરુન અલરશીદ : ખલીફ
- જફર : એનો વજ્ર
- શેખ ઈબ્રાહિમ : ખલીફના બાગનો વડો અધિકારી
- મસ્તર : ખલીફનો મિત્ર અને સાથી
- મહમદ બિન સુલેમાન અલજયની : હરુનનો પિતરાઈ ભાઈ, બસરાનો રાજ
- અલજાઝલ ઈબ્ન સોઈ : એનો વડો વજ્ર
- નૂરેદીન : અલજાઝલનો પુત્ર
- અલમુઈન બિન ખાકન : બસરાનો બીજો વજ્ર
- ક્રીદ : એનો પુત્ર
- સાલાર : અલજયનીનો વિશ્વાસપાત્ર વયસ્ય
- મુરાદ : એક તુર્ક, બસરાનો સિપાઈ દળનો વડો
- આજીબ : અલમુઈનનો ભગીજે
- સંજાર : બસરાના મહેલનો કંચુકી
- આજીઝ : } બસરાના વેપારી
- અબદુલ્લાહ : } બસરાના વેપારી
- મુઆજીમ : ગુલામોનો દલાલ
- આજીમ : અલજાઝલનો કોઠારી
- હારકૂસ : ઈબ્ન સોઈના ઘરમાંનો એક ઈથિયોપિયન જોજે
- કરીમ : બગાદાનો એક માછી
- ગુલામ, સિપાઈઓ, જલાદો
- અમીના : અલજાઝલ ઈબ્ન સોઈની પત્ની
- દૂનિયા : એની ભત્રીજી
- એનિસ અલજલીસ : એક ઈરાની ગુલામ બાલા
- ખાતૂન : અલમુઈનની પત્ની, અમીનાની બહેન
- બાલિકસ : } બહેનો, આજીબની ગુલામડીઓ
- મયમૂના : } બહેનો, આજીબની ગુલામડીઓ
- અન્ય ગુલામડીઓ

બુસરાના વજરે।

અંક ૧ : દૃશ્ય ૧

[બસરા : મહેલનો ઉપખંડ : મુરાદ, સંઝાર.]

મુરાદ

કંચુકી ! કહું છું કે મારા પગ મને રાજના દીવાનખાનામાં લઈ જય અને મારું મોં મને થયેલા અન્યાયો ગાણી બતાવે એટલી જ વાર, બાકી હવે હું એક ઘડી પણ એ સહન કરી લેવાનો નથી, અમારા બેમાંથી એકને એ પસંદ કરી લે,— પ્રભુની મૂર્તિમાં ઢળાયેલો માણસ એવા મને, અથવા જેને એ પોતાનો વજર કહે છે તે ગોરીલા ને બર્બર પ્રદેશના વાનરના વર્ણસંકર જાનવરને.

સંઝાર

તને એકલાને જ અન્યાયો થયા છે એવું નથી, આખું બસરા અને અધી દરબાર એના અત્યાચારોની ફરિયાદ કરે છે.

મુરાદ

અને આ બધું એની સિતમગાર કીનાખોરીને ધાણું ઓછું પડતું હોય તેમ એ એના છોકરાની બદમાસીઓનો બોજે પણ અમારી પીઠ ઉપર લાદે છે. એ, બેબૂનનું બચ્ચું પુષ્ટ બેબૂનને મળતું હોય છે તેવો, તેના બાપને મળતો છે.

સંઝાર

એ તો એક જંગલી જાનવરનું બચ્ચું છે, તોફાની, એવો વાંદરો છે; એને તો પગનાં તળિયાંએ દંડા લગાવ્યા હોય તો એને સીધો બનાવવાને માર્ગે ધાણું આગળ ગયા કહેવાઈએ. પણ આમ કરવાની કોણ હિમત કરશે? મુરાદ ! સાવધાન રહે. પોતે રાજ છે માટે દૈધરહિત છે એવું માનતો રાજ પોતાના કણા ફ્રિસ્તાને વગોવાયેલો જોવા નહિ માર્ગે. એને બદલે તો ભલા વજર અલફાઝલ ઈજન સોઈની આગળ જઈ ફરિયાદ કર.

મુરાદ

માયાળું અલફાઝલ ! એક એમની હાજરી છે, તેથી તો બસરા રોશન છે.

સંઝાર

તું કહે છે તે હું માનું છું. એમના સ્વભાવમાં એવો પ્રસાદ અને પ્રકાશમયતા છે કે એ ચાહીને કોઈ પણ માણસને કે જીવત પ્રાણીને કદી ઈજ નહિ કરે. કોઈ કોઈ વાર મને વિચાર છે આવે કે પ્રત્યેક ભલો ને

માયાળું માણસ ચંદ્ર જેવો છે અને એને ફરતું આભામંડળ લઈને એ ફરે છે; પરંતુ કણા ને ઝેરીલા સ્વભાવવાળાઓના સાથમાં ઠારી દેંનું વાદળું ફરતું રહે છે. જ્યારે આપણે એમની નજીક હોઈએ છીએ ત્યારે આપણને એનો અનુભવ થાય છે.

(ઇંન સોઈ પ્રવેશો છે.)

ઇંન સોઈ

(સ્વગત) બધી જુવાન બાંદીઓમાં સૌથી ખૂબસૂરત ! આ પણ એક કામ છે ! મારો રૂટડો છેલબટાઉ દીકરો નૂરેદીન, મારો છોકરીઓનો શિકારી, કન્યાઓનાં હૈયાને વશમાં લેવા માટેની મારી જળ, આ કામ વધારે સારી રીતે કરી શકે. અને એને આ કામ ધાળું ધાળું ગમે પણ ખરું; પણ હું ધારું છું કે આ ખૂબસૂરત ખરીદો નુકસાની વેઠયા વગર ભાગ્યે જ એના માલિકને પહોંચે. એની પાસેથી પરત કરવાનું કામ જોખમભર્યું છે ! લુચ્યો છે એ ! દસ હજાર સોનામહેરોથી આવી અજયબીઓ ભાગ્યે જ ખરીદી શકાય, આટલું બધું ધન આમ નકામું ચાલ્યું જવાનું ! પણ રાજાઓને એમના ભારે કામકાજમાં આસાએશ આપવા માટે આવી મીઠી મનોહર ચીજે મળવી જોઈએ. તેમનો પરિશામ સાધારણ નથી, કેમ કે તેઓ સર્વશક્તિમાનના જવાબદાર ઉચ્ચ રાજપ્રતિનિધિઓ છે, ને મુશ્કેલ ઈનસાફ તથા ભાવિની શાંતિ માટે શાસન કરવાનું કામ તેમને સોંપવામાં આવેલું છે.

સંજાર

સલામ આલેકમ, ઓ વજ્ઞરોમાં વરિષ્ઠ !

મુરાદ

સલામ આલેકમ, અલહાજલ ઇંન સોઈ !

ઇંન સોઈ

આલેકમ સલામ, તું અહીંયાં ? મારા નાયક ! શહેર સંબંધીનું કંઈ કામ છે ?

મુરાદ

વજ્ઞર ! ને મારું પોતાનું ! આપણા માલિક સુલતાનની આગળ જઈને હું વજ્ઞર અલમુઈન ઉપર તહેમત મૂકવા માગું છું.

ઇંન સોઈ

આ ડહાપણનું કામ નથી. અલમુઈનનું માનસ કાળું અને ભયંકર છે, છતાંય એનામાં એવા અંશો છે કે જે એ જે મહેરબાની લોગવી રહ્યો છે તેને બરોબર લાયક છે, જો કે મહેરબાનીનો ઉપયોગ એ વધારે પડતા ગર્વભેર ને અતિશય અંગત જેરવેર સાથે કરે છે. મુરાદ ! એની સામે સુલતાનને

ફરિયાદ કરતો નહિ. સુલતાન તારી ફરિયાદો સામે એના ગુણોનો તોલ કરશો; તારી ફરિયાદોને એ ક્ષુદ્ર અદેખાઈભરી નજીવી વસ્તુઓ ને એના ગુણોને સૌથી બધ્યો વસ્તુઓ માનશે, અને અંતે તારી વિરુદ્ધમાં મૂગી ઈતરાજી મનમાં રાખશે.

મુરાદ

સાહેબ ! તમારો દોરાયો દોરાઈશ.

ઈંબન સોઈ

મારા ઈમાનદાર તુર્ક ! એ તારે માટે સારું છે.

સંજાર

આ એ આવ્યા.

(અલમુર્દિન પ્રવેશે છે.)

મુરાદ

સલામ આલેકમ, ખાકનના ખાનદાન !

અલમુર્દિન

નાયક ! તું અમલજેરીથી હક્કુમત ચલાવે છે એ તારી રીત બદલ, તારી રીતભાત પણ. તું તુર્ક છે તે હું જાણું છું.

મુરાદ

તમે જેટલી નેકીથી રાજ્ય ચલાવો છો તેના કરતાં વધારે નેકીથી હું બસરામાં બંદોબસ્ત રાખું છું.

અલમુર્દિન

સિપાઈ ! આણઘડ તુરકડા !

ઈંબન સોઈ

થોલો ! બિરાદર અલમુર્દિન ! તમે શા માટે ગુસ્સે થાઓ છો ?

અલમુર્દિન

કારણ કે એ ખોટી અમલદારી ચલાવે છે.

ઈંબન સોઈ

એવો કોઈ ખાસ દાખલો છે ?

અલમુર્દિન

હું તમને કહીશ. ગઈ કાલે શહેરની એક ટોળકીએ મારા નાના નરમ. ફરીદ ઉપર હુમલો કર્યો અને તેને ડાંગથી ને દાંડથી બેશુમાર ઢોરમાર માર્યો. આ આદમીની ઝૂટેલી પોલીસે એની સૂચનાનુસાર આ અત્યાચાર નિષ્ઠુરપણે થવા દીધો. બદમાસો જ્યારે પકડાયા ત્યારે એક અફુલ વગરના કાજી પાસે લઈ જવાતાં તે જૂઠું બોલ્યા, ને તેમને દૂટા કરવામાં આવ્યા.

મુરાદ

આખું શહેર જાણે છે કે વજીરનો છોકરો ઉછળતી દુષ્ટતાથી ભર્યો ખરાબ ઘડતરનું ફરજંદ છે, ને બાપના જબરજસ્ત નામની ઢાલ નીચે રક્ષાયેલો એ શેતાનની માફક શહેરનાં ધૂમે છે; ને જેઓ એને એમ કરતાં રોકે છે તેઓ અત્યાચાર કરતા નથી, પણ કોઈને બચાવી લેવાનું કામ કરે છે.

અલમુર્દિન

તુર્ક ! હું તને એળખું દુઃ.

ઈંન સોઈ

પૂરેપૂરી ભાઈચારાભરી દીલસોજીથી કહું છું તે સાંભળો. મુરાદ જે કહે છે તે સાચું છે. કારણ કે તમારો ફરીદ, તમારી આગળ ભલેને ફિરસ્તાની માફક અંઝો પલપલાવતો હોય પણ બહાર તો એ અર્ધા સેતાનની માફક હોકારા-બકારા કરે છે. કોઈ પણ મુસ્લિમ કસબામાં આવું આળ લાગે એવું તોફાન આ પહેલાં કદીય ચાલવા દેવામાં આવ્યું નહોતું. આ તો જ્યુસ્તી નગરોમાં જે અસત્ય છાકટાવેડા પડકાર વગર પ્રચલિત છે, તેના જેવું જ બરાબર છે; બસરામાં કે સંસ્કૃતિના બીજા કોઈ ધામમાં એ ન ચાલી શકે. એને સુધારી લેવું જોઈએ.

અલમુર્દિન

બિરાદર ! તમારો નૂરેદીન પણ કંઈ પૂરેપૂરો નિર્દેષ તો નથી, એણેય નામ કાઢ્યું છે.

ઈંન સોઈ

એના તો દિલેર ને દિલાવર દિલના એ શરૂઆતના તોફાની કૂદકાઓ છે. પાણીદાર ધોડા એક વાર કેળવાઈ ગયા પછી સવારી માટે સર્વોત્તમ બને છે. મારા પુત્રની બાબતમાં એવું છે. તમારા ફરીદના ય જંગલી આવેગો એટલી સરળતાથી સોનાના બનશે તો હું ખુશ થઈશ.

અલમુર્દિન

એ ગમે તેવો હોય, પણ એ વજીરનો પુત્ર છે. આ તુર્ક એ ભૂલી ગયો છે.

ઈંન સોઈ

આ સિદ્ધાંતો, બિરાદર ! આપણી મુસ્લિમ રાજનીતિને શોભતા નથી, એમાં જંગલી યુરોપની ગંધ છે. ઈસ્લામમાં તો રાજ નીચે બધા માણસો સમાન છે.

અલમુર્દિન

તો ભલે, બિરાદર તુર્ક ! તને માફ કરવામાં આવે છે.

મુરાદ

માઝ ! સલામ, વજ્રો !

ઈંન સોઈ

હું તારી પાછળ આવું છું.

અલમુર્દિન

તુર્ક ! સલામ !

ઈંન સોઈ

સલામ, બિરાદર ! મેં કહું તે ધ્યાનમાં રાખજો, બિરાદર !

(મુરાદ સાથે જાય છે.)

અલમુર્દિન

બિરાદર, સલામ. તારાં નાક-કાન ખુશીથી ખેંચી કાઢવાનું ને તારી બિરાદરીભરી દાઢોને ખેંચીને ઉખેડી નાખવાનું મન મને કેમ ન થાય ? છટ ! ઓ નીતિધર્મની નકામી બાબતોનો બકવાદ કરનારા ! એક દિવસ તારા પગનાં તળિયાંએ દંડા પડતા હશે ત્યારે તારી પાસે ઉપદેશ અપાવડાવીશ : ત્યાં તું વિરલ ઉપદેશવચનોની ચીસો પાડશો ! (સંજારને જોઈને)

તું, રે તું. જસૂસી કરે છે ? છૂપું સાંભળી જાય છે ? અને આને માટે તું મને ઠપકો અપાવાનો ! ઠીક, હું તને જોઈ લઈશ.

સંજાર

સાહેબ ! મારી વિનંતી છે. આપનો અપરાધ કરવાનો મારો જરાય ઈરાદો નહોતો.

અલમુર્દિન

હું તને પિછાનું છું, કુતા ! મારી પીઠ ફરી કે તું ભસવા માંડે છે, પણ મારી સામે તો ઊં ઊં કરે છે. તને યાદ રાખવામાં આવશે. (જાય છે.)

સંજાર

ઘેલો તું જાય છે, અલમુર્દિન, ખાકનવાળો ! — કૂતરાનો છોકરો, કૂતરાનો બાપ ને પોતેય કૂતરો ! જે ઉકરડામાં તારો જન્મ થયો છે ત્યાં જ તારો અંત આવવાનો છે. (જાય છે.)

અંક ૧ : દશ્ય ૨

[અલમુર્દીનના ઘરમાં એક ઓરડો, અલમુર્દીન, ખાતૂન.]

ખાતૂન

તમે છોકરાને એટલે સુધી લાડ લડાવ્યાં છે કે માણસાઈ જેવું બધું જ એ ગુમાવી બેઠો છે. એના સિક્કા ઉપરની ઈશ્વરની મહાન મહોરછાપ અને દેવતાઈ મૂર્તિ ભૂસાઈ ગઈ છે, ઘસ્સાઈ ઘસ્સાઈને ગુમ થઈ ગઈ છે, ને હવે બીજા ફિરસ્તાની છાપવાળા સિક્કાઓ સાથે ફરી કદી ચલાણમાં ન આવી શકે એવી જરૂરાઈભરી ધાતુ માત્ર રહી છે.

અલમુર્દીન

ઓ ! હમેશાં કકળાટ, કકળાટ ! તારે બદલે કોઈ બાંદી સેજની સાર્થી મળી હોત તો હું વધારે સુખી થાત, કેમ કે જો એ ધૂષ્ટ બનત તો એને મારી મારીને હું ઠેકાણે આણી દેત..

ખાતૂન

આસમાનનો કોઈ તેજસ્વી તારો, ગંદામાં ગંદી ગમાણમાંના ગોબરથી જેટલો ઊંચે હોય તેટલું તમારા કુળથી મારું કુળ ઊંચું છે, છતાંય જો મારાં મોટા ઘરનાં સગાંવહાલાં અને તેમની તરવારો વેર વાળવા માટે મારી પાછળ ન હોત તો તમે પણ મારી સાથે એથી ઓછું કશું ન કર્યું હોત.

અલમુર્દીન

કર્કશા ! જો તું વધારે નરમાશ નહિ બતાવે તો એક દિવસ તારાં કપડાં ઉત્તરાવી તારી પોતાની જ દાસીઓને હાથે સારી પેઠે સોટીનો માર મરાવીશ.

ખાતૂન

કોઈ દિવસ તમારામાં આ હિંમત આવશે તો તે જોઈને હું ખુશ થઈશ.

(કૂદતો અને ઝૂદડીએ ફરતો ફરીદ પ્રવેશે છે.)

ફરીદ

અય ! અબ્જા, અબ્જા, અબ્જા, અબ્જા !

ખાતૂન

આ અક્કલ વગરના શોરનો શો અર્થ ? બેવકૂફ છોકરા ! કોઈ વધારે સારા માણસની માફક તું ચાલી શકતો નથી, ને કંઈ નહિ તો એવાની માફક બોલી શકતો નથી શું ?

અલમુર્દીન

બીબી ! મારા ફક્કડ છોકરાને ફરી એક વાર તું દાબી દેવા જશે કે

એના કુદરતી જુસસાને તારી ધમકીઓથી તોડી પાડવા પ્રયત્ન કરશે તો તારા દાંત તારા મેંમાં ઉતારી દઈશ, પછી ભલે તું મોટી બાનુ હો કે ન હો.

ફરીદ

જરૂર, અબ્બા ! એના દાંત તોડી પાડો ! હમેશાં એ મને વઢે છે. કોઈ વાર તમે બહાર હો છો ત્યારે મને મારે પણ છે, જરૂર તોડી પાડો ! હું એવો તો હસીશ !

અલમુદ્દિન

મારા ખુશમિજજી ભૂત !

ખાતૂન

તમે એને એની માનો ધિક્કાર કરવાનો ઉશ્કોરો છો, પણ પ્રાયঃ માણસાઈની શરમ અને અલ્લાની મહેરથી સીલબંધ થઈને આપણી સૌની અંદર છુપાઈ રહેલા સેતાનને એના પાતાળ-પ્રદેશમાંથી ઉપર આગવાનો તમે જે પ્રયત્ન કરો છો તે જેવું ન ધારતા; પણ તમે તો સીલને ઉત્તરડી નાખો છો, એટલે સામાન્ય માણસોમાં જે ધુમાડાની સેરો ઝૂટી નીકળે છે તે નહિ પણ પાતાળના દોજખની પૂરેપૂરી જગ્યા તમારી ઉપર લાવશો. એમ ન ધારતા કે આ પિશાચ પોતાના અસ્વાભાવિક બંદને પોતાની માથી જ મર્યાદિત રાખશો ! આને માટે તમારે પસ્તાવું પડશો.

(જય છે.)

ફરીદ

છોકરી, અબ્બા ! કેવી એ છોકરી ! છોકરીઓમાં ખરી છોકરી ! એ મારી છોકરી મને ખરીદી આપો.

અલમુદ્દિન

કઈ છોકરી ? ઓ ઠેકડા મારતા પાગલ !

ફરીદ

ગુલામોના બજરમાં દશ હજર સોનૈયે જે મળે છે તે એવા તો હાથ છે ! એવી તો આંખો છે ! એવા તો થાપા છે ! એવા તો પગ છે ! એને મારી બાથમાં ન લઉં ત્યાં સુધી મને જંપ વળવાનો નથી.

અલમુદ્દિન

મારા ઈશ્કબાજ ખંજન ! મારા છેલછબીલા ખુંધા ! આપણા વજ્ઞરના અભિમાનભૂત સરળ સરસ નૂરેદીનના કરતાં છોકરીઓમાં તારી પણ કંઈ ઓછી ફૂટેહમંદીઓ નથી ! હા, તેં સીલો તોડી છે ? તાળાં ઉઘાડ્યાં છે ? મારા તસ્કર !

ફરીદ

તમે, તમે ને મારી માઝે મને એવી તો ખરાબ ખુંધ આપી છે કે ચાલું હું ત્યારે

છોકરીઓ મારી ઠેકડી કરે છે. એક ફુકત આંધળી છોકરીઓમાં જ મને તક મળે છે. આ શરમની વાત છે.

અલમુઈન

તારી ગુલામડીને તારી ઉપર પ્રેમ કરતી શી રીતે બનાવશે ? ખુંધિયા !

ફરીદ

એ મારી ગુલામડી બનશે એટલે એને મારી ઉપર પ્રેમ કરવો જ પડશે.

અલમુઈન

તું કોને પરણવા માગો છે ? ખુંધા ! શરત માર, સુલતાનજાઈ તને ગમશે ?

ફરીદ

પુહું ! મારી આંખ તો મારા માસાની ખૂબસૂરત ભત્રીજી ઉપર છે. એ મને ગમે છે.

અલમુઈન

વજુરની ! એની ઉપર તો મારું ખાસ વેર છે ! બેવકૂફ ! તારે ત્યાં પરણવું જોઈએ નહિ.

ફરીદ

હું પણ એમને ધિક્કારું છું, ને કેટલેક અંશે એ કારણને લીધે જ હું એને પરણીશ. રોજ બે વાર એને ફટકારીશ અને મારા માસાને એની જાણ થવા દર્શા. એથી એમને દિલમાં ઊંદું દુઃખ થશે.

અલમુઈન

તું મારું પોતાનું જ ફરજંદ છે. ખરેખર.

ફરીદ

વળી એ એવી તો નરમ ને ઝૂટડી છે, કે એ દુસકાં ખાતી જશે ને ધૂજશે ને કહેવામાં આવતાં તે મને બરચી કરશે; મારી માની માફક ભવાં નહિ ચઢાવે, વઢવઢ નહિ કરે, ને આખો દહાડો કંટાળો નહિ આપે. પણ અજા ! મારી છોકરી ! મારી છોકરી મને ખરીદી આપો.

અલમુઈન

ચાલ, ખંજન ! દસ હજાર સોનામહોરો ! કિમત બેહદ મોટી છે. બે હજાર, એક રૂપિયોય વધારે નહિ. વેચનારો એ સ્વીકારી લેશો તો એને માટે એ ડહાપણભર્યું છે, રૂપિયા લઈને એને ખુશી થવાનું છે. ગુલામોને બોલાવ, ફરીદ !

ફરીદ

હુરો ! હૂપ ! મને કેવી મજ પડશે ! કાર્દૂર !

(બોલાવતો બોલાવતો બહાર નીકળે છે.)

અલમુઈન

છોકરાને કેળવીને તૈયાર કરવો જોઈએ તે આવી રીતે, નહિ કે એની અંદરનો કુદરતી માણસ માર્યો જય, ને એક નરમ નીતિમાન પિડ કુદરતે બનાવેલા જુસ્સાદાર નમૂનાની જગા લે ત્યાં સુધી એને દાબી દેવામાં આવે, ઠપકો આપવામાં આવે, શિક્ષા કરવામાં આવે. જેન! લોહીમાં દોષો ન હોય, જુવાનીમાં જોણે સ્ત્રીઓના અધરોછનું દાણ લીધું ન હોય, ને શરાબથી રાત્રિ-ઓને હુંફાળી બનાવી ન હોય એવા માણસનું મૂલ્ય મારે મન પાઈ જેટલુંય નથી. તમારા નીતિના ઉપદેશકો એક વાત શિખવાડે છે, કુદરત તદ્દન બીજી; બેમાંથી કઈ સાચી હોવાનો સંભવ છે? હા, કેળવો, પણ તે કુદરતે જે નકશો દોરી આપ્યો હોય તેને અનુસરીને તેને માર્ગ આપો. યૌવનના પ્રેરણા પામેલા લોહીને માર્ગ આપો, ને તમને કોઈ ખમચાયા કરતો બેવકૂફ, અથડામણને વખતે નીતિને નામે ફરજનો ચૂકનારો નહિ, પણ બીજાઓ ઉપર હકૂમત ચલાવનાર, વીર કે વજ્ઞર કે સાહસિક સોદાગર, સોંમસનના વંશથી ઊતરી આવ્યો હોય એવો એક માણસ મળશે. આવા માણસોનાં તમારાં લશ્કર બનાવો. રાજ્ય ચલાવનારાઓ આવા માણસોના બનેલા હોય છે. આવા માણસો જ સંસ્થાનો સ્થાપનારાઓને ને વિજેતાઓને દુનિયામાં બધે મોકલે છે, ને એમને લીધે જ વિશાળ પૃથ્વી પર એકમાત્ર ભાષા ને એકમાત્ર શાસન પ્રવતે છે. હા, કુદરત જ તમારો મહાન રાજસત્તાવાદી છે, નીતિનો ઉપદેશક નહિ. જંગલી ખડતલ છોડની જત જ એક ઠેકાળેથી ખસેડીને બીજે ઠેકાળેં રોપી શકાય છે; એ વિસ્તાર પામે છે, તોફાનોમાં, તાપટાઢમાં ટકી રહે છે; અત્યંત કોમળ કાળજીથી ઉછેરવામાં આવતી કલમો કે ઉષ્મગૃહેના ખોળામાં ઉછેરેલા છોડ ટકતા નથી. ઈસ્લામ માટે કોણે પૃથ્વીને જીતી? લૂંટફાટનો તાલીમવાળા શૂરા, શરીરના ને આકાંક્ષાના બલિષ્ઠ આરબોએ. ફરીદની કેળવણીમાં મદદગાર બનવા ને એને આગળ વધારવા માટે આ ગુલામ છોકરી હું એને માટે મેળવીશ. જુસ્સાદાર બન, બેટા! અને મારા ખાનદાનમાં તારાં જેવાં જ ફરજંદોનો બાપ બન.

(જય છે.)

અંક ૧ : દૃશ્ય ૩

[ગુલામોનું બજરા : મુખ્યાજીમ ને એનો માણસ, બાલ્ફિકસ ને મયમૂના, આજીબ, આજીજ, અભદ્રુલ્વા ને બીજ વેપારીઓ]

મુખ્યાજીમ

લો ત્યારે, સદ્ગૃહસ્થો ! શરૂ કરો, ભાવ બોલો ! જેમ કે તમે સાહેબ !
શરૂ કરશો ?

બાલ્ફિકસ

પેલા કીમતી પોશાકમાં ઊભો છે તે સુંદર જવાન કોણ છે ?

મુખ્યાજીમ

એ આજીબ છે, વળુંનો ભત્રીજો, એક અર્થણો આદમી; પાણ એનો કાકો ખરાબ છે.

બાલ્ફિકસ

એમની આગળ મારાં શાયરીભર્યોં વખાણ કરજો, દલાલ !

મુખ્યાજીમ

શાયરી માટેનું તને મારું વચન છે. મહેરબાનો ! બોલો, ભાવ બોલો.

એક વેપારી

એ સુંદરી માટે ત્રણ હજર.

મુખ્યાજીમ

અરે સાહેબ ! હું વાંધો ઉઠાવું છું. ત્રણ હજર મહેર ! એની તરફ નજર તો કરો ! અલ્લાની મારી ઉપર મહેર હો ! છેક ચીનથી માંડી ફ્રિરંગીસ્તાન સુધી કયાંય એની જોડ તમને નહિ મળો. હું બોલું છું, સાત હજર !

આજીજ

છે તો મજનો માલ, દલાલ ! પાણ ભાવ વધારે છે.

મુખ્યાજીમ

વધારે છે એમ તેં કદ્યું ? અલ્લા તને સજથી બચાવી લો ! વહેપારી આજીજ ! ભાવ શું વધારે છે ?

બાલ્ફિકસ

(આજીભને) મને ખરીદવા માટે તમે નહિ બોલો ? મારો અરીસો મને કહે છે કે હું સુંદર છું, ને હું જાણતી હોવાથી કહી શકું છું કે સારંગી પર

મારો હથ એવો ચાલે છે કે પવનની લહેરો પણ મુગધ થઈને મને સાંભળે, અને બસરામાં તમે સાંભળ્યો હોય એવા કોઈ પણ સ્વર કરતાં મારો સ્વર વધારે મીઠો છે. મારે માટે માગણી નહિ કરો ?

આજબ

છોકરી ! આ બધા વેપારીઓમાંથી એક ફરજિયાની મને જો તું શા માટે પસંદ કરે છે ?

બાલિકસ

હું તમારા પ્રેમમાં પડી છું એવું તો કહી શકતી નથી. તમારી મા માયાળું અને સ્વરૂપવાન છે, તે તમારી સૂરત ઉપરથી જગ્ણાઈ આવે છે, ને હું એમની સેવાચાકરી કરવાની દૃઢા રાખું છું.

આજબ

મુઆજીમ ! ભાવ બોલું છું. પાંચ હજાર આ મુગધ બાલા માટે.

મુઆજીમ

પાંચ ! અને તેથી જેણે તમને પસંદ કર્યા છે તેને માટે ! સાત હજાર બોલો, નહિ તો બોલતા જ નહિ.

આજબ

સારું ત્યારે છ હજાર, એક રૂપિયોય વધારે નહિ.

મુઆજીમ

કોઈ વધારે બોલે છે ?

વહેપારી

જેવા દો, મને જેવા તો દો.

અભદ્રુલ્લા

છટ્ ! છોડી હે એમને, જલા આદમી ! એની દૃઢાની વિરુદ્ધ થતાં એને પાને તને સુખ નહિ મળે.

વહેપારી

રહેવા દો ત્યારે એને.

મુઆજીમ

એ તમારી થઈ છે, સાહેબ !

બાલિકસ

પણ મને લેવા માગતા હો તો તમે મારી બહેનને પણ લો. અમારા બન્નેનું વિખૂટું ન પડે એવું એક હૈયું છે.

આજબ

એ દેખાવડી તો છે, પણ તારા જેવી નહિ.

બાલિકસ

અમને વિખૂટાં પાડવામાં આવશે તો એના વગર હું ભીમાર થઈને મરી જઈશ. એમ થતાં તમારા છ હજર એળે જશે.

મુખ્યાજીમ

આ બંને મળીને એક નંગ થાય છે.

આજીબ

તો બે હજર વધારે. એટલામાં એને આપ, નહિ તો સોદો રદ.

મુખ્યાજીમ

એ તો એને એમ ને એમ આપી દીધા બરાબર છે. વારુ, લઈ લો એને, લઈ લો.

આજીબ

હું પૈસા મોકલી આપીશ.

(બાલિકસ અને મયમુના સાથે એ બહાર જાય છે.)

અભદૃતલા

કેવો સરસ સોદો ? દલાલ !

મુખ્યાજીમ

વધારે નથી, વધારે નથી; આમાં તો ખરીદનારને થોડો ફાયદો થયો છે.

આજીઝ

વજીર આવે છે !

(ઇબન સોઈ પ્રવેશે છે.)

અભદૃતલા

આલેશાન અલ ફાઝલ ! એમનાં પુગલાં અહીં મંડાયાં છે, એટલે આજ તો બજરમાં સારું વેચાણ થવાનું.

વેપારીઓ

ભલે પધાર્યા, ભલે પધાર્યા, આલેશાન વજીર.

ઇબન સોઈ

સૌને સલામ ! સજજનો ! તમારો આભાર માનું છું. કેમ, ભલા અભદૃતલા ! ધેર બધું બરાબર ચાલે છે ને ?

અભદૃતલા

મારા ભાઈએ નુકસાન કર્યું છે, સાહેબ !

ઇબન સોઈ

મને તમારો ખજનર્યા બનાવજો. સારા માણસો નાણાભીડમાં હોય ને હું વધારે પડતી વસ્તુઓમાં મોજમજ ઉડાવું, તેમાં મને શરમ આવે છે. વારુ, દલાલ ! બજર કેમ ચાલે છે? હું જેનો લાભ લઈ શકું એવા ગુલામો તમારી પાસે છે ?

મુઆગ્રીમ

આદરણીય વજર ! તમારી દયાળું દૃષ્ટિને લાગક તો કંઈ જ નથી; છતાં તમને શાની જરૂર છે તે મને ફરમાવો, વાજબી ભાવે હું તમને તહુન સાખૂત વસ્તુ પૂરી પાડીશ. બીજ દલાલો કેવળ લુટારાઓ છે, પણ મને તો તમે ઓળખો છો.

ઇંબન સોએઈ

હું એટલું તો સોંગંદ સાથે કહી શકું છું કે જો કોઈ પ્રામાણિક દલાલ હોય તો તમે જ તે અજયબી છો. હવે, તમારી છોકરીઓમાંથી મધુરમાં મધુર એવી એક ચૂંટી કાઢો કે જે સર્વાંગ સૌનંદર્યમાં પરિપૂર્ણ હોય, શીબાની બાલિકસના જેવી શાણી હોય, ને છતાં મનોહરતામાં ગ્રીસની હેલન કરતાંય અધિક હોય, ને પછી એની કિંમત કહો.

મુઆગ્રીમ

ખુદ એ અજયબી મારી પાસે છે. સો વરસોમાં એની બરોબરી કરે એવી કોઈ તમારા જેવામાં આવશે નહિ. કુરાન અને શરિયત એને મોઢે છે; ગાયન, ગતિ, સંગીત અને સુંદર લેખનકળા એને માટે સ્વાભાવિક છે, અને એના દિમાગના એક ખૂણામાં બધી વિજ્ઞાનવિદ્યા એણે સંધરી છે; છતાંય વિદ્યા કરતાં એનામાં બુદ્ધિચાતુર્ય વધારે છે અને એ બંનેય એની વાણીના અને સૌનંદર્યના માત્ર માધુર્યમાં લીન થઈ જય છે. પંદર હજરથી ઓછામાં તમને એ ભાગ્યે જ મળે; એ અનુપમ છે.

ઇંબન સોએઈ

એની કિંમત પણ અનુપમ છે.

મુઆગ્રીમ

નહિ, એને માત્ર જરા જુઓ.. ખાલિદ ! એ છોકરીને લાવ. (ખાલિદ લેવા જય છે.) મારે તમને પૂછવું તો ન જોઈએ, છતાંય પૂછું છું કે તમે તમારા પુત્રને એને ખરીદવાનો અધિકાર આપ્યો છે ? મારી તરફથી એને એક નેકલેસનું વચ્ચે અપાયેલું છે.

ઇંબન સોએઈ

એક નેકલેસ !

મુઆગ્રીમ

એક કિમતી નજીવી ચીજ. એક શાહજદાની માફક એ મને કહે છે : “ ફલાળે ઘેર ચીજ મોકલી આપને ને રકમ મારા અભિજાન પાસેથી વસૂલ કરો લેને. હું જાણું છું, પક્કા ધૂર્ત ! કે તું એલખર્જ પર્વત જેટલી ઊંચી કિંમત હોકી બેસાડશે. નિયોગી કાઢને એમને.” એ ખુશમિજાજ જુવાન છે.

ઈંબન સોઈ

મને નિયોવી કાઢવાનો ! શેતાન ! ફંકડો તોફાની શેતાન ! આને માટે મારે એનાં જુલફાં ખેંચવાં પડશે. ધેર ? એ કોને અપાઈ છે ?

મુખાજીમ

વાનુ, સાહેબ ! એ એક છોકરી છે, એક ખૂબસૂરત પિંગસ્તી છોકરી. મને ડર છે કે છોકરો એને માટે જે આપે છે તેના કરતાં કંઈક વધારે કિંમતી છોકરીએ એને આપું છે.

ઈંબન સોઈ

બેશક, બેશક ! શેતાન ! તદ્દન શરમ વગરનો. તમે મને આ વાત કરી તેથી રાજી થયો છું. મને નિયોવી કાઢવો ! એક આશ્વાસન છે કે એ શરીરનો નિખાલસ છે; એની ઉદ્ભાવના દોષોમાં એ ભય કે જૂઠાળાના વધારે નીચ દોષો ઉમેરતો નથી. લોહીમાં ખાનદાની છે, ને અંતે એ એને પાર ઉતારશે. એને માટે આશા છે. હું આવું છું, મુખાજીમ ! (જય છે.)

મુખાજીમ

બેટો બાપની જ પુનરાવૃત્તિ છે, પાણ વધારે વેગવંત દુર્દ્દમ લોહીના જેશ સાથેની. આ આવ્યો ખાલિદ પેલી ઈરાની છોકરી સાથે.

(એનિસ-અલજલીસ સાથે ખાલિદ પ્રવેશે છે.)

ખાલિદ ! જ દોડતો, વજુરને બોલાવી લાવ. હમણાં જ એ અહીં હતા.

(ખાલિદ જય છે; અલમુર્ઝન, ફરીદ ને ગુલામો પ્રવેશે છે.)

ફરીદ

પેલી રહી એ ! અજબા પેલી, પેલી, પેલી !

અલમુર્ઝન

સોદો કરો છો ? શાહુકાર ! હું તમને બરાબર ઓળખું છું. રોજ હો છો એના કરતાં આજ વધારે નેક બનજો. આને માટે માંગ થયેલી છે ?

મુખાજીમ

(સવગત) પાતાળમાંથી પિશાચ પોતાના ભૂતને લઈને આવ્યો છે ! (પ્રગટ) સાહેબ ! અમે ભલા વજુરની રાહ જોઈ રહ્યા છીએ, એ આને માટે માંગ કરવાના છે.

અલમુર્ઝન

આ રહ્યો હું વજુર અને હું આને માટે માંગ કરું છું. આ છોકરી માટે બે હજાર. મારી સામે કોણ માંગ મૂકે છે ?

મુઆજીમ

વજુર અલમુઈન ! તમે એવા મોટા માણસ છો કે તમારી વિરુદ્ધ કોઈ ઊભેં નહિ થાય, ને તમે તે જાણો છો; પણ વિનંતી છે કે તમે જેવા મોટા છો તેવી તમારી માંગની રકમ પણ મોટી હોવી ધટે. આની ઓછામાં ઓછી કિમત દશ હજાર છે.

અલમુઈન

દશ હજાર, ધૂર્તા ! ખુલ્લા બજરમાં તું છેતરવાની હિમત કરે છે ? એની દીદારી માટે બે હજાર બસ છે. આ પાતળપેટી લાંબૂસ ગુલામડી માટે ! સ્વીકારી લે, દલાલ ? નહિ તો હરાજુ બોલ. જબરમાં જબર જેખમ વહોરણું હોય તો ના ખાડ.

મુઆજીમ

આ સોદાઓનો એ નિયમ નથી. સજજનો ! મારી તમને અપીલ છે. શું, તમે બધા મારી સમીપમાંથી છાનામાના સરકી જાઓ છો ? વજુર ! તમારા વડા ઈંબન સોઈએ આને માટે માંગ કરી દીઘેલી છે.

અલમુઈન

તમારી દલાલીની યુક્તિઓ હું જાણું છું. ઉપરછલા ઠગ ! હરાજુમાં બીજુ માંગ માટે બોલ, માંગ માટે બોલ.

મુઆજીમ

મને ગાળો ન ભાંડો, અલમુઈન બિન ખાકન ! બસરામાં ઈન્સાફ છે, ને ભલા ઈંબન સોઈ આપણી વરચે નિર્ણય કરશે.

અલમુઈન

આપણી ! આપણી બેની વરચે ! દલાલું કરનારા ગલીય ધૂર્તા ! શું હું તારો બરોબરિયો દું ? ન્યુબિયન ! નાખ પૈસા એની આગળ. પણ જો એ હા—ના કરે તો એને પકડ, ચર્ચોપાટ સુવાડ ને તારા દંડથી ઠેકાણે આપ. ઓ રૂપાળી ! ચાલ. ચબરાક છોકરી ! પાછી વળે છે ?

ફરીદ

અજબા ! મારો ધોડાનો ચાબખો લઈને મને એની પીઠ પાછળ જવા દો. પલકારામાં હું એને ધર ભાણી ઠેકતી બનાવી દઈશ.

મુઆજીમ

આ તો ખુલ્લેચોક અત્યાચાર. હું આપણા ભલા વજુરને ને રહેમદિલ સુલતાન-ને અપીલ કરીશ.

અલમુદીન

બેશરમ ચોર ! પહેલાં તારી સજાનો સ્વાદ લે અને ફટકા ખાતો ખાતો તારી અપીલ વર્ચે ચીત્કારને. પકડો એને. (ઈંબન સોઈ સાથે ખાલિદ પ્રવેશે છે.)

મુઆઝીમ

બચાવો મને, વજીર ! આ અન્યાયી આદમીથી, આ જુલમગારથી.

ઈંબન સોઈ

શું છે આ ?

મુઆઝીમ

તમારે માટે રાખેલી પેલી સર્વાંગસુંદર ગુલામ છોકરીને આ જેરજુલમથી લઈ જાય છે અને તેથે બબરચીખાનાની કોઈ કાળી ગુલામડીઓને માટે પણ હું કબૂલ ન કરું એવી લિખારચોટ, નીચી ને મજખીચૂસની કિંમતે. પછી જ્યારે મેં તમારું નામ લીધું ત્યારે તે જુલમગાર ગુસ્સે ભરાયો ને મને મારવા માટે એણે પોતાના ગુલામોને હુકમ કર્યો.

ઈંબન સોઈ

આ ખરું છે, વજીર ?

અલમુદીન

કોઈએ મારા ધુમ્મસિયા ભેજને માથું ઝોડીને બહાર કાઢી નાખ્યું છે કંઈ ? મેં તો એને એક યુક્તિ, દલાલની યુક્તિ માની. કેમ તેં પેલી છોકરીની વાત કરી ? જાણે છે ને કે તેઓ તને ઈજ પહેંચાડે તે પહેલાં હું મારા હાથ ને જીભ આપી દઉં. વારુ, વારુ, ભાવ બોલાવ.

ઈંબન સોઈ

વજીર ! પહેલાં એક વાત કહી દઉં. આ ખરીદી મારે પોતાને માટે નથી. એ છે સુલતાનને માટે. માનું છું કે તમે તમે તમારા માલિકની વિરુદ્ધ ભાવની ચડસાચડસીએ નહિ ચડો ને એમના ખજાનાને નકામી આંચ નહિ આવવા દો, એવા તમે વફાદાર છો. પણ જો તમારી એવી જ ઈચ્છા હોય તો તમને એમ કરવાનો હક છે. ઈન્સાહ અને કાયદાની રૂએ નારીજમાં નારીજ માગસ પણ અહીં હરીજાઈમાં ઉતરી શકે છે. તમે ભાવ બોલો છો ?

અલમુદીન

(સ્વગત) જ્યાં ને ત્યાં એ મારી આડે આવે છે. (પ્રગટ) પેલી સર્વાંગસુંદર ગુલામ છોકરી માટે ? ના, હું માંગ નહિ બોલું. પણ તેમ છતાંય એ મોટામાં મોટી કુમનસીબી છે કે મારા છોકરાનું હૈયું આ જ છોકરી ઉપર હધું છે. ઈંબન સોઈ ! તમે એને એ નહિ લેવા દો ?

ઈંગ્ન સોઈ

એને આમ નાસીપાસ થવું પડે એનો મને અફ્સોસ છે, પણ ઈલાજ નથી. એની જગાએ મારો પોતાનો ખારો પુત્ર હેત, અને એ જો એને માટે ઝૂરી મરત તોય હું એને આ બાબતમાં લાડ ન લડાવત. સુલતાનનું સ્થાન સૌથી પહેલું છે.

અલમુઈન

તદ્દન ખરું, પહેલું. ઠીક ત્યારે, આજે હું તમારા ઘેર તમને મળવા આવું ?

ઈંગ્ન સોઈ

રાજનું કંઈ કામ છે ? બિરાદર !

અલમુઈન

આપણા દરજા અને એમનો સંકળાયેલો સ્નેહભાવ સંયોજાઈને વધારે ગાડ બને એ બાબત. મને અહોં ફરીદ ને તમારી માબાપ વિનાની બનેલી ભત્રીજી સંબંધી એક વિચાર આવ્યો છે.

ઈંગ્ન સોઈ

તમારું કહેલું સમજ્યો. આપણે એ વિષે વાત કરીશું. બિરાદર ! તમારા છોકરા વિધેના મારા વિચાર તો તમે જાણો છો. એ અત્યાંત જંગલી ને ઉદ્ઘત છે. એ શીધું અને નવાઈ પુમાડે એવો સુધરી ગયેલો ન માલૂમ પડે ત્યાં સુધી હું મારી કેમળ સ્વભાવની વહાલી છોકરીને એના જેખમી હાથમાં ન સોંપી શકું.

અલમુઈન

એ એની જુવાનીનો ઉધમાત છે. એને વહુ મળી જતાં થોડા વખતમાં જ એ સુધરી જશે. આ પ્રચંડ પ્રવાહોને સ્થિર બંધોમાં પૂરો એટલે તેઓ રાણ્ણને ફળદ્રુપ બનાવશે, બિરાદર !

ઈંગ્ન સોઈ

એવી આશા રાખું છું. ઠીક, આપણે વાત કરીશું.

અલમુઈન

ફરીદ ! ચાલ મારી સાથે.

ફરીદ

હું મારી છોકરી લઈશ, એ બધાને મારીને હું એને લઈશ.

અલમુઈન

અધીરિયા ! તારા માસા એને લે છે.

ફરીદ

તો એમનું માથું ઝોડી નાખો, અભિમાની દલાલને ચાબખે મારત મારતા ચૌટામાં આમથી તેમ ફેરવો, ને કંઈ પણ પરખાવ્યા વગર છોકરીને

એમ ને એમ લઈ લો. તમે તમારી મરજી મુજબ ન કરી શકો તો તમે વજ્ઞર શાના ?

અલમુઈન

ધનચક્કર ! એ તો સુલતાન માટે છે. ચૂપ મર.

ફરીદ

ઓહો !

અલમુઈન

ચાલ, આનાથી યે સુંદર છોકરીઓ હું તને ખરીદી આપીશ, ખાંડી પર ખાંડી ને ટન પર ટન.

ફરીદ

આના એવા તો વાળ છે ! એવા તો પગ છે ! જાઓ જહાનમમાં વજ્ઞર ને સુલતાન ને તમેય. હું હજુથી એને લઈશ.

(રોષભેર ચાલી નીકળે છે, ને પાછળ અલમુઈન ને ગુલામો.)

મુઅઝીમ

આ ઉછરતો વજ્ઞર ! સાહેબ ! છોકરી ઉપર નજર કરો; મેં એનાં કરેલાં વખાગુણ શું ખાલી દલાલનાં વખાગુણ છે ?

ઇબન સોઈ

અહો સુંદરી ! પૃથ્વી ઉપર શું આવી સુંદરતા છે ?

મુઅઝીમ

શું મેં તમને એવું નહોતું કહ્યું ?

ઇબન સોઈ

અહ્યાતુત છે ! ને જો એનું મન પણ તનના જેવું હોય તો એ કોઈ શહેનશાહ માટેની છે. તાંતું નામ શું ? મીઠી અજયબી !

એનિસ-અલજલીસ

તેએ મને એનિસ-અલજલીસ નામે બોલાવે છે.

ઇબન સોઈ

તારો ઈતિહાસ શો છે ?

એનિસ-અલજલીસ

માટા હુકાળમાં મારાં માબાપે મને વેચી હતી.

ઇબન સોઈ

શું આ તારી આકૃતિ ખરેખર પૃથ્વીલોકની વસ્તુ છે ? એ અહ્યાતુત રૂપ ! પરી ! તું તારી મોહક સિમતજળમાં અમને બાંદી બનાવવા માટે વેશપુલટો કરીનો સ્વર્ગલિકમાંથી તો આવી નથી ને ?

અનિસ-અલજલીસ

હું એક ગુલામડી છું ને નાશવંત છું.
ઈબન સોઈ

મને એ સાબિત કરી બતાવ.

અનિસ-અલજલીસ

પરીને, સાહેબ ! પાંખો હોય છે, મારે નથી.
ઈબન સોઈ

માત્ર એટલો જ તર્ફાવત હું જોઉં છું. વારુ, તો હવે એની કિમત ?
મુઆજીમ

એ તમને લેટ છે, એ વજ્ર !

ઈબન સોઈ

શિષ્ટાચાર ? હું એની ચોખ્ખી દસ હજારની કિમત આંકું છું.
મુઆજીમ

તમારે હાથ આ કિમતની જ આશા રખાઈ હતી, જે કે કોઈ ખાનગી વ્યક્તિની કોથળો પાસેથી અમે પૂરેપૂરું મૂલ લીધું હોત, દશ દિવસ એને તમારી પાસે રાખજો; મુસાફરી અને કણકારક થકાવટથી એનું સૌનંદર્ય લેવાઈ ગયું છે. એને આરામ આપજો, સ્નાન કરાવજો, ખવડાવજો, પિવડાવજો, ને પછી એને તાકીતાકીને જોવા માટે આંખોને છાવરી દેજો.

ઈબન સોઈ

તમે શાળપણ ભરી સલાહ આપી છે. મારો પેલો ચોરીછૂપીથી શિકાર કરનારો શઠ પાછો છે ને,— પણ એનીય શોધખોળને પત્તો ન મળે એવી જગાએ આ સુંદરીને હું સરસ રીતે છુપાવી રખીશ. સલામ, મુઆજીમ !

મુઆજીમ

સલામ, ભલા વજ્ર ! અમારી શુભાશિષોથી લદાયેલા, સલામ,
ભલા વજ્ર !

(જય છ.)

[ઈંગ સોઈના ઘરમાં જનાનખાનાનો એક ઓરડો : અમીના, દૂનિયા]

અમીના

દૂનિયા ! ફરી એક વાર ખોજને બોલાવ, ને નૂરેદીન આવ્યો છે કે નહિ તે પૂછી જો.

દૂનિયા

શી જરૂર ? અમ્મા ! તમે જણો તો છો કે એ આવ્યો નથી. અમ્માજન ! એને વાસ્તે દિલમાં શા માટે બેચેન બનો છો ? ખરાબ સિક્કા કદ્દી ખોવાતા નથી.

અમીના

છટ ! દૂનિયા ! ખરાબ ? એ ખરાબ નથી, પણ ઉછાંછળો, જરા ઉછાંછળો છે; અને એનો જે એક નાનો અવગુણ છે તે ખસી ગયેલા જુલફાની જેમ એને બદસૂરત બનાવવાને બદલે એની ખૂબસૂરતીમાં વધારો કરે છે. ખરાબ સિક્કો ! અહો દૂનિયા ! શુદ્ધમાં શુદ્ધ સોનામાં પણ કંઈક મિશ્ર થયેલું હોય છે, માટે એને ખરાબ કહેતી નહિ.

દૂનિયા

મારી લોણી અમ્માજન ! એ તો તમને એનો બચાવ કરતાં સાંભળવા માટે મેં એને એવો કહ્યો.

અમીના

તું મારી હાંસી કરે છે, — હા, તમે બધાં જ મારી હાંસી કરો છો. અને છતાંય મારો નૂરેદીન બસરામાં વહાલામાં વહાલો લાગે એવો છોકરો છે તેનું હું સમર્થન કરીશ. જેનામાં તાકાત હોય તે એને ખોટું પુરવાર કરે, — આખા દેશમાં એ સુંદરમાં સુંદર અને માયાળુમાં માયાળુ છે.

દૂનિયા

એવું આપણા આખા શહેરમાં છોકરીઓ માને છે. ઓહો ! હું તમારી હાંસી કરું છું ને મારી ખોતાની પણ. મને ખાતરી છે કે એની માના જેટલી હું એની બહેન પણ ખરાબ છું.

અમીના

હું એક ખરાબ મા ? દૂનિયા !

દૂનિયા

હોઈ શકે તેટલી ખરાબ. તમે એને બગાડો છો, ને હું પણ, ને એના બાપ પણ; એવી જ રીતે આખું બસરા અને ખાસ કરીને છોકરીઓ એને બગાડો છે!

અમીના

રે! કોણ એની ઉપર ખાર વિનાનું બની શકે, કે એની મોજુલી આંખો વિષાદના વાદળાથી ઘેરાયેલી જોઈ શકે?

દૂનિયા

આ આવે છે તે એ કે? (એ બહાર જઈને પાછી આવે છે.) એ તો મારા ચાચા છે, અમ્મા! અને એમની સાથે એક છોકરી છે. ધોળાં ને રાતાં કપડાંમાં એ નુરેદીનની આબેહૂબ નકલ હોય એવી લાગે છે. રે! મેં જેવી સીડી નીચે નજર કરી કે ઓણે મારી તરફ સિમત કર્યું ને એ સિમતે મારા શરીરમાંથી મારા હૈયાને બહાર આગ્ની દીધું. અદની અમ્મા! આ ઉંમરે તમારી સાથે સરસાઈ કરનારું કોઈ તમને મળવાનું છે કે શું? ચાચાને માટે આ ઉંમરે પ્રેમમાં પડવું હવે મોઢું કહેવાય.

અમીના

સરસાઈ કરનારું? પાગલ છોકરી!

(ઇઝન સોઈ અને એનિસ-અલજલીસ પ્રવેશો છે.)

ઇઝન સોઈ

આગળ આવ, બેટી! અમીના! આ છે એક ગુલામ છોકરી, જેને મેં આપણા મહાન સુલતાનને માટે ખરીદી છે. એને તારા છોકરાથી સુરક્ષિત રાખજે, તારા શેતાન છોકરાથી. એની ઉપર મારા જીવનનો આધાર છે, બીબી! એ છોકરો જે એને અડયો તો મને ખલાસ થઈ ગયેલો સમજવો.

અમીના

એની હું કાળજી રાખીશ.

ઇઝન સોઈ

એને બારણે એક જબરન્સ્ટ ખોજને ઉધાડી તરવારે ઊભો રાખજે. એને નવડાવજે, ધોવડાવજે ને મજેદાર ખાનપાન કરાવજે. તારો છોકરો! જોજે એ તને ફોસલાવીને બનાવી ન જય. તેં એને એટલો બધો બગાડી મૂક્યો છે કે તારો વિશ્વાસ ન રખાય, એવી કોમળ ને ભોળા હૃદયની હું છે.

અમીના

હું એને બગાડું દું? ખાવિંદ!

ઈંબન સોઈ

છેક નપાટ રીતે. જ્યારે જ્યારે એના ભલાને માટે હું એની તરફ કઠોર બનું છું ત્યારે ત્યારે તું વરચે પડી મારા ગુસ્સાને મીઠાશથી મનાવી લે છે. એ કારણે એ બગડી ગયો છે.

દૂનિયા

એ મારા ચાચા ! તમે જ્યારે કઠોર બનો છો ત્યારે તમારા ગુસ્સાથી આલમ અંધારે ઘેરાઈ જાય છે. જુઓ, હું કેવી કાંપી રહી છું !

ઈંબન સોઈ

અરે ! તું અહીંયાં છે ? મારી છોટી ટીળખી ટીકાખોર ? છેલવેલ્લી તને કયારે ફૂટકારવામાં આવી હતી ? બોલ ?

દૂનિયા

છેલવેલ્લા તમે કઠોર થયા'તા ત્યારે.

ઈંબન સોઈ

તને પરણાવીને મોકલી દેવામાં આવશે. મારા જેવા બુજુગની અદભુત રાખવાલાયક આદમીનો ઠઠો કરવા તને હવે રાખવાની નથી, બોલ, તું કોને પરણશે ? બેટી !

દૂનિયા

કોઈ છેક ધરડા માણસને, બરાબર તમારી માફક હસતા કઠોર ધરડા માણસને, બીજા કોઈને નહિ.

ઈંબન સોઈ

ને જુવાન ફરીદ જેવા કોઈ છોકરાને નહિ ? એના બાપની આ દૃઢા છે, ને હું ધારું છું કે છોકરાની પણ.

દૂનિયા

આ ઊંચી અટારી પરથી મને ચોકમાં નીચે નાખો દો, અથવા તો એક દિવસ પહેલાં મને ખબર કરો એટલે હું પોતે કૂદી પડીશ.

ઈંબન સોઈ

તે એટલો બધો ખરાબ છે ? મેં એ વિચાર્યુ હતું. નહિ, મારી બેટી ! તને ખાકનના દુષ્ટ કુળમાં નહિ પરણાવવામાં આવે; પણી ભલે બીજે કોઈ વર હયાત ન હોય. અમીના ! હું વિદાય લઉં છું. એનિસ ! મારે એક દીકરો છે, સુંદર ને સ્વેચ્છાચારી. એણે તને જોવી જોઈએ નહિ ! તારી ઊંમરના ને જાતિના પ્રમાણમાં તું વધારે સમજુ ને સત્તવશાળી છે. તારી વિવેકબુદ્ધિમાં મારો વિશ્વાસ છે.

એનિસ-અલજલીસ

હું સંભાળ રાખીશ, સાહેબ ! પણ તેમ છતાં મારામાં નહિ પણ તાજાં
ને કમાડોમાં વિશ્વાસ મૂકજે. જે તેને મારી ખબર પડી જશે તો હું તો
ગુલામડી છું ને એની ઈચ્છાને અધીન થવા જન્મેલી છું.

ઈબન સોઈ

બીબી ! સાવધાન રહેવું.

(જય છે.)

અમીના

તું કેવી ખૂબસૂરત છે ! છોટી બાન્દુ ! સાચે જ એ તને ન જોઈ
જય તે વધારે જારું. દૂનિયા ! આની બાબતમાં ખબરદાર રહેને. એનિસ,
હું આગળ જઈને તારે માટે તારો દાંગીનાનો દાબડો તૈયાર કરું. એને મારી
પાછળ પાછળ લાવજે, દૂનિયા !

(જય છે.)

દૂનિયા

(એનિસ ઉપર તરાપ મારીને) તારું નામ શું ? ઓ હસતી અજયબી !
તારું નામ શું ? તારું નામ ?

એનિસ-અલજલીસ

તમે મને થોડો શ્વાસ લેવા દેશો તો હું કહીશ.

દૂનિયા

શ્વાસ લીધા વગર મને તે કહે.

એનિસ-અલજલીસ

એ વધારે પડતું લાંબું છે.

દૂનિયા

અમને એ સંભળાવ.

એનિસ-અલજલીસ

એનિસ-અલજલીસ.

દનિયા

તારા શરીરમાં હાસ્યનો સાગર રહેલો છે; તારી સ્વસ્થતાની પાછળ
ઉછળા મારતો ને સિમતરુપે મધુર લહરાઈને બહાર આવતો હું એને જોઉં
છું. ઓ સૌન્દર્યમયી ! હસતારાં મને ઘારાં છે. શા ખાતર સુલતાન માટે ?
મારે માટે કેમ નહિ ? શું સુલતાન કદી હસે છે ? મને એની શંકા છે.

(એ બહાર દોડી જય છે.)

એનિસ-અલજલીસ

મારો સુલતાન અહીં છે. પણ તેઓ મને એક મોટી દાઢીવાળા, શ્યામળા ને પળિયાંવાળા સુલતાનને આપશે, ને એ મને અઠવાડિયામાં એક વાર મળશે ને ઉપલોગ માટે ધરમાં પૂરી રાખશે, હાસ્યવિનોદ અને પ્રેમને અવકાશ જ નહિ આપે. મારો રાજકુમાર તો અમારા દીરાની છોકરાઓ નેવો છે, — ગૌરવદન, ઉલ્લાસી, હદ્યને આનંદ આપે એવો ખુશમિજાજ, ખુલ્લી આંખે આલમની આગળ ઊભો રહેનારો. દસ દિવસ ! એ તો બહુ થઈ ગયા. દસ દિવસમાં તો રાજ્યો ઊથલી પડ્યાં છે. (દૂનિયા પાછી આવે છે.)

દૂનિયા

ચાલ, એનિસ ! દૃદ્ધું દૃં કે મારો પિત્રાઈ ભાઈ આવી ગયો હોત ને તને પકડી પાડી હોત, તો કેવી મજ પડત ! (જય છે.)

[બસરામાં ઈજન સોઈનું ધર; જગતખાનાના મેડા
ઉપરનો એક ઓરડો. દૂનિયા, અનિસ-અલજલીસ]

દૂનિયા

ઓ હે જીવતી જગતી અદ્ભુત કથા ! તું ઈરાનમાંથી આવી છે.
પરસ્પર જેતાં વાર લોકો પ્રેમમાં પડી જય છે તે ત્યાં, હું ધારું છું.

અનિસ-અલજલીસ

પણ તું મને મદદ કરશો ? દૂનિયા ! બોલ મને તું મદદ કરશો ? એની
સાથે, બસ એની સાથે, પેલા પલિત સુલતાન સાથે નહિ ! હું મારી વાટ
જોઈ રહેલા નરકની સાથેના સ્વર્ગની નજીક છું.

દૂનિયા

જાણું છું, જાણું છું ! દસ દિવસમાં મારે મારા કૂર ઉધમાતિયા
મસિયાઈ સાથે લગ્ન કરવાનું છે એવું મને કહેવામાં આવે ને મને જેવું લાગે
તેવું તને લાગો રહ્યું છે. હું તને મદદ કરીશ. પણ એને માત્ર પસાર થતો
જોવો અને પ્રેમમાં પડી જવું એ કેવું અજયબ ! એણે મોં કેરવીને તારી
તરફ જોયું હતું ?

અનિસ-અલજલીસ

એ મને જોઈ શક્યો ત્યાં સુધી.

દૂનિયા

હા, એ નૂરેદીન હતો.

અનિસ-અલજલીસ

તું મને મદદ કરશો ?

દૂનિયા

હા, મારા પૂરા હૃદયથી ને આત્માથી, તનથી ને મનથી. પણ કેવી રીતે ?
મારા કાકાના હુકમ એવા તો કરક છે !

અનિસ-અલજલીસ

અને ઓ આણાંકિત ભત્તીજી ! શું તું તારા કાકાના હુકમોને હમેશાં
લક્ષ્યમાં લે છે ?

દૂનિયા

મને ઝાવતા હોય છે ત્યારે ચુસ્તપણે. મને ફરીદને પરણવાની સજ
થાય તો પણ એ કરવામાં આવશે. પણ એ ઘેર ક્યારે આવશે તે કોણ કહી શકે ?

એનિસ-અલજલીસ

તો શું એ રોજ ધેર નથી આવતો ?

દૂનિયા

જ્યારે એ શકરોભાજ લઈને શિકારે જતો નથી ત્યારે. એ ધોળાં ધોળાં કબૂતરની શોધમાં હોય છે, છોકરી !

એનિસ-અલજલીસ

જ્યારે એ મારો બની જશે ત્યારે આ બધું બંધ કરી દઈશ.

દૂનિયા

બંધ કરી દેશો ? અને છિતાંય મને લાગે છે કે એ તારે માટે અધરું કામ નહિ હોય. તું એ કરશે ?

એનિસ-અલજલીસ

જરૂર કરીશ.

દૂનિયા

તેં મારો અંતરાત્મા ઉપરનો ભાર હળવો કર્યો છે. કોણ મારો વાંક કાઢશે ? ગંભીર ભાવે, જાણીબુઝુને, સ્વસ્થ વિચારપૂર્વક મારા ભાઈને સુધારવા માટે હું આ કરું છું, ને પુણ્ય કાર્ય સમજુને આજ્ઞાભંગ કરું છું. બાબત એવી તો ડહાપણભરી ને ઠાવકી છે કે મારા મોં પર જાણે લાંબી ધોળી દાઢી હોય એવું લગભગ મને લાગે છે. ધીર ભાવે, ધીર ભાવે !

(કલિપ્ત દાઢીને ગંભીરપણે પંપાળતી હોય તેમ તે બહાર ચાલી જાય છે.)

એનિસ-અલજલીસ

પ્રતીતિ કરાવતું હોય તેમ અંદર મારું હદ્ય ધડકે છે. નિર્મિત થયેલો કુમાર આવશે ને બધા જ મેલા મંત્રો તૂટી જશે; તે વખતે, જીની મીઠી લજભજુતાની ને શિયળની રક્ષા કરનારા ઓ ઉર્ચ્ચ સ્વર્ગના ફિરસ્તાઓ ! તમારી પેલી પ્રકાશની પાંખો વડે તમારાં નિરીક્ષણ કરતાં નયનોને ઊંડાણમાં સંતારી દેં�杰. ગુલામોને જેની છૂટ છે તે સ્વરચ્છંદચારિતા મને એડી મારી આગળ પ્રેરતી નથી. આજ રાત્રે તમારી કલમોને સૂતેલી રહેવા દેં�杰, તમારી ઠપકો આપતી પોથીઓમાં એની નોંધ લેતા નહિ. જેના પગલે પગલે ભયાનકતાનો શિકારી કૂતરો ભસી રહ્યો છે એવી હું, એક એવી કિનાર પર આવી પહેંચી છું કે કઈ લાલ જગેલી જાળોમાં થઈ ને નાસી છૂટવાનું હું પસંદ કરું છું, ને કેટલી સલામત છું ને નિઃસ્નેહ નયનો મારી કેવી નિંદા કરશે તેનો વિચાર કરવા હું રોકાઈ શકતી નથી. દર્ઘ થવું પડે તોય હું પસાર થઈશ. તમે મને સાવધાન પગલાં ભરવાનું ફરમાવી શકશો નહિ ! અરે, નહિ ! જોખમ છેક જ નજીક છે. છટકી જવાનો મારે માટે જે એક માત્ર રસ્તો રહ્યો છે તે પર દોડતી દોડતી હું પ્રેમની પોતાની ભુજાઓમાં સમાઈ જઈશ.

અંક ૨ : દૃશ્ય ૨

[ઈજન સોઈનું ધર : જનાનખાનાનો એક ઓરડો : અમીના, દૂનિયા]
અમીના

એ અંદર આવ્યો છે ?

દૂનિયા

હા, આવ્યો છે.

અમીના

ત્રણ લાંબા દિવસો ! હું એને વઠીશ. એને મારી પાસે બોલાવી લાવ,
દૂનિયા ! હું કરુક બનીશ.

દૂનિયા

બરાબર છે. હોઠ વધારે સખત દબાવો અને ભવાં ચઢાવવાનો જરા
જોરદાર પ્રયત્ન કરો. એ કોમળતાભરી વિકરાળતા છે ને એ એને થરથરાવશે.
હવે હસીને તમે બધું બગાડો છો.

અમીના

હુઠ, પાગલ ! એને અહીં બોલાવી લાવ.

દૂનિયા

ગુનેગાર અદાલતી તેડા વગર જાતે હાજર થાય છે. (નૂરેદીન પ્રવેશે છે.)

નૂરેદીન

(દરવાજે) આયૂબ ! આયૂબ ! શરબતનો એક ખાલો મારા ઓરડામાં
લાવ. (પ્રવેશીને)

લે, મા ! આ આવ્યો હું પાછો, તારો રજુનાર ભામટો, તારો રખડ-
પટ્ટી કરનારો, ફાવે તેમ ફરનારો, નાસાનાસીથી થાકીને મારી માની ગોદમાં
ભરાવાની ભૂખે ખૂબ પીડાતો. તને મોં મલકાવતી જેવી એ કેવું મજેદાર !

અમીના

મારા ખારામાં ખારા હુલારા !

નૂરેદીન

બહેન દૂનિયા ! આવું શુષ્ક મોઢું કેમ છે તારું ?

દૂનિયા

આ ભૂકુટી છે, કપાળે ચઢાવેલી ભૂકુટી છે. એને જોઈને તું ધૂજ
નથી ઊંઠતો ? નહિ ? તને સીધેસીધી સાચી વાત કહું, મારા રખડેલ ભાઈ !

તો કહીશ કે અમે બન્ને સાવધાન ભીષણતાનો અભ્યાસ કરી રહ્યાં હતાં, અને ફુણાધરની આંખોમાંથી ઊછળીને નીકળતી જવાળાઓથી ને તીક્ષ્ણ શબ્દોથી તને ચિમળાવી નાખવા અને બાળીને અંગારાની કોકડીઓમાં ફેરવી નાખવા માગતાં હતાં. તારી ઉપરનું અમારું કામ પૂરું થાત તે પહેલાં તો તું એક દુઃખી દૃશ્ય બની ગયો હોત. બાકીનું અમાને પૂછ.

અમીના

એનું કથ્યું લક્ષ્યમાં લેતો નહિ, નૂરેદીન ! પણ બોલ, બેટા ! આમ તારી માને ચિંતાઓમાં ને આવી ધાસ્તીમાં છોડીને રખુલેલની માફક તું જ્યાંત્યાં જતો રહે એ હીક કહેવાય ? હા, અમારે તારે માટે પગલાં લેવાં પડશે.

દૂનિયા

જોયું હવે, હવે અમે કડક છીએ !

નૂરેદીન

અમા ! હું જે બહાર બધે ધૂમું છું ને રીતરિવાજોનું ને માણસોનું જ્ઞાન મેળવું છું તે ભાવિને માટે મારી જતને લાયક બનાવવા માટે.

દૂનિયા

ખરું, ખરું, અને કહે કે જતજતના દારુના સ્વાદનું ને પુવતીઓનાં લક્ષ્ણેનું જ્ઞાન મેળવવા માટે, ડેમાસ્કસમાંથી આવેલીની આંખો કેવી હોય છે, કેરોવાળીની કેવી, બગદાદના રાતા હોઠ ને યેમેનની દેહયષ્ટિઓ; બસરામાં પાતળામાં પાતળી કમર કોની છે, ને નૂપુર નીચેના કોનો નાળુક ને ચંદ્રિકા જેવો ચરણ સુંદરમાં સુંદર છે, તે સૌનું જ્ઞાન મેળવવા માટે. આ શાસ્ત્રીય વિષ્યો છે ને વિનીત નરજતિના સનાતકે અમનું જ્ઞાન મેળવી લેવું જોઈએ, નહિ વારુ ? મારા વીરા !

નૂરેદીન

દુન્યવી વ્યવહારવિજ્ઞો માટે આ પણ કંઈ અસ્થાને નથી. અને અમાજન ! શું તું એમ ધારે છે કે અહીં તારી ગોદમાં, જનાનાના છાયાળા શાંત સ્થળમાં હું ઉદ્ઘોગી જગતની પ્રવૃત્તિઓ વિષે જાણી શકું ?

અમીના

નહિ, બેટા ! નહિ. દૂનિયા ! જોયું કે ? આ બધી રઝણપણી એવી છેક ખરાબ નથી. ને મને ખાતરી છે કે જેઓ એના દોષો વિષે કહે છે તેઓ વધારે પડતી અતિશયોક્તિ કરીને કહે છે.

દૂનિયા

અહો ! એ તો ધારું ભયંકર !

અમીના

પણ, નૂરેદીન ! તારે એવા ઉચ્છુંખલ ન બની જવું જોઈએ. અત્યારે તારામાં ડહાપણ નહિ આવ્યું હોય તો અમારા ગયા પછી તું શું કરશે ? તારા બાપ તરફથો મળેલો બધો વારસો તું વેડફી મારશે, — ને પછી ?

નૂરેદીન

જીવન તો, મા ! ત્યારે જ શરૂ થવાનું. એક ધૂમતો સાહસિક વીર બનીને પરીઓના મારા સાચા દેશમાં જવા માટે હું ચાલી નીકળીશ; મૂર લોકોની વર્ષે હું ભ્રમણ કરીશ, પરીઓના પ્રદેશના પથ્થરનું બનેદું નાજુક ગ્રાનેદા નગર નિહાળીશ, કેરો, તાંજિયર, એલેપો, ત્રેબિઝોંડ જોઈશ; અથવા જ્યાં પુરાણની મોહકતા નિવાસ કરે છે તે લાકડાનું બનેલું પૂર્વનું પેંકિન શહેર શોધી કાઢીશ, મૂર્તિપૂજકોનું દિલહી શહેર, એનો ધાતુનો સ્તંભ, સાત માળનાં શિદ્ધપકળાથી શાગગારાયેલાં એનાં ગંજવર દેવાલયો અને તદ્દન અજાણ્યા અદ્ભુત પ્રદેશોમાં જઈને હાથમાં તલવાર લઈ ઈસ્લામનો ઉપદેશ આપીશ. બસરાના તેજનાના કોથળા જવા ને જપાનમાં વેચીશ, ને પછી વાણશોધાયેલા ટાપુઓમાં ને સાગરોમાં ને અનામી મહાસાગરોમાં થઈને આગળ જઈશ; હા, જ્યાંજ્યાં જોખમ હશે ત્યાંત્યાંથી તેને શોધી કાઢીને એને ગળચીથી પકડીશ,—

દૂનિયા

લોહી વમતા વ્યાળોને મારી તરવારની ધારથી હલાલ કરીશ, દેત્યોને વિદારીશ, રાક્ષસોને કાપી નાખીશ, ઘસ્મરોને (કાર્મેરંટ પક્ષીઓને) ગલગલિયાં કરીશ, —

નૂરેદીન

પછી, પણ હજુ મેં નક્કી નથી કર્યું, કોઈ એક દેશમાં, —

દૂનિયા

કહે ને કે કમકેચિયામાં કે નોન્સેન્સિકમમાં.

નૂરેદીન

અસંભવિત પરાકર્મો દ્વારા લાયક બનીને મધુરનયની સુંદર કેશકલાપ-વાળી કોઈ સુલતાનજદી સાથે પરણીશ. એના દુઃમનો સામે એનાં લશકરોને દોરી જઈશ. ભીષણ રણનાટ સાથે ઘેરી લીધેલાં લોખંડી દીવાલોવાળાં શહેરોમાં પ્રવેશીશ, જોખમમાં આવી પડેલાં રાજ્યોને બચાવી લઈશ, મરણ્યાં શહેરોના ધુમાડામાં વિજ્યો રાજાઓનો સંહાર કરીશ અને એ રીતે મારી પ્રિયતમાના રાજ્યનો ખૂબ વિસ્તાર કરીશ—

દુનિયા

બસરાથી તો છેક દૂરના ચાંદ સુધી.

નૂરેદીન

ત્યાં હું સૌનંદર્ય ને વૈભવની વચ્ચમાં રાજ્ય કરીશ. જે મહાન મહેલમાં હું વસતો હોઈશ તે જમલી—સફેદ ગોર્કિંરી પથ્થરનો ને આરસપહાળનો ને સૂર્યકાંત મણિનો બનેલો હશે. એના સ્તંભો પરવળના ને ચિત્રવિચિત્ર હશે નો એની મનોહર દીવાલોમાં વેલગુટાઓવાળી ઉજુજુવળ જળીઓ કોતરાયેલી હશે, ને ત્યાં નીલમ ને લાલ રતનના અક્ષરોએ સારું કુરાન લખાયેલું હશે. હું સોનાની ઘાલીઓમાં મજેદાર મધ્ય પીતો બેસીશ ને સંગીતના અમર સૂર પોતાના નીરવ ધામમાં ભમતા ભમતા જતા હશે તે અવસરે મંદ મંદ થતાં નૃત્યોનું નિરીક્ષણ કરતો હોઈશ. ગગનમાં જેમ ગીયોગીય તારકમંડળો તેમ મારી ભભકાંધ મહોલાતમાં પ્રમોદી ઉપપત્નીઓ ને બાંદીઓ પોતાનાં સુંદર વદનોથી મને ગાઢગાઢ ધેરી વળીને સેવતી હશે. મારી પાસે એવું તો અફળક ધન હશે કે રોજના લાખો ખરચી નાખું તો પણ એમાં ઊણપ જળાવાની નહિ. મારી આખીય સહતનતમાં એક પણ માણસ ગરીબ કે દુઃખી ન રહે એટલું હું દાનમાં આપીશ. પ્રભાવશાળી હરુન અલ રશીદની માફક હું પણ વેશપલટો કરીને જફર ને મસ્કરની સાથે ફરીશ, ગેરઈન્સાફ્ફોને દાદ દઈશ, અલમુઈનોને દાખી દઈશ, ને મારા અભિજાન જેવા ઉમદા આદમીઓને ઊંચી પદવીઓ આપીશ, અમૂલ્ય વરદાનો વિતરીશ ને માનવ-જતને માટે અદૃશ્ય ઈશ્વરી સંભાળ જેવો બની જઈશ.

દુનિયા

અને ઘારા નૂરેદીન ! તું મને તારા વડા વજીર જફર જેડે પરાળાવશે કે જેથી આપણે કદી વિખૂટાં પડીએ નહિ, પણ તારાં દીવાનખાનાંઓમાં રોજ રોજ રળિયામણી રાતે પીને મોજ મારતાં, અને હમેશને માટે મંગળો માણતાં રહીએ,—જ્યાં સુધી પૂનમની ચાંદની પ્રકાશે ને માથાંઓ ભમવા માંડે ને મધ્યપાન થતું રહે ત્યાં સુધી. ઓ પરીઓના પ્રદેશના ખલીફ ! અત્યારથી જ હું તને અરજ કરી રાખું છું.

નૂરેદીન

તારી અરજ માન્ય કરી. પણ તે દરમ્યાન, દુનિયા ! વધારે નજીકનાં રાજ્યોથી, મિરિયમની લહરાતી લટોથી ને શારત-અલ-દુર્ગના ગાનના મીઠા સ્વરથી મનને મોજ કરાવું છું.

દૂનિયા

અને, બિરાદર ! તને તારું રાજ્ય મળે ત્યાં સુધી તો અમે ભયાનક,
તદ્વન ભયાનક બનીશું.

અમીના

તારા અબ્બાજન ગુસ્સે થયા છે. આટલા ઉશ્કેરાયેલા મેં અમને કદી
જોયા નથી. મારા લાડકા ! તને શિક્ષા કરવાની તું અમને ફરજ પાડતો નહિ.

નૂરેદીન

વહાલભરી ચૂમીઓથી ? જો, દૂનિયા ! આ બે ખ્યારા પાણીઓ પ્રતિ,
મૃદુ મધુર શબ્દોથી ધમકાવતી મારી અમ્મા ને તોઝાનની માફક તડુકતા મારા
અબ્બાજન પ્રતિ. જાઓ ! હું તમારી પરવા કરતો નથી.

અમીના

પરવા કરતો નથી ?

નૂરેદીન

નહિ, જરા નેટલીય નહિ, એમની કે તારી, મારી લાડકડી મા !
અથવા કરતો હોઉં તો એક ચૂમીની નેટલી કિંમત હોય તેટલી જ.

અમીના

મેં તને કહ્યું'તું ને, દૂનિયા ! કે દુનિયાભરમાં આ છોકરો વહાલામાં
વહાલો ને માયાળુમાં માયાળુ છે.

દૂનિયા

હા, બરાબર, તમે મને એ કહ્યું હતું. અને આ વહાલામાં વહાલો-
છોકરો વહાલામાં વહાલી છોકરી માટે બધી જગાઓએ ઊલટસૂલટ તપાસ કરી
રહ્યો હતો ને તે દરમ્યાન પ્રશંસા કરતો સૂરજ નાચતો નાચતો આકાશની ત્રણ
પ્રદક્ષિણા કરી ગયો, નહિ?

નૂરેદીન

દૂનિયા ! મને એ મળી આવી છે.

દૂનિયા

પાછી નજરે ?

અમીના

તારા અબ્બા આવે છે !

(ઈંન સોઈ પ્રવેશે છે.)

ઈંન સોઈ

અમીના ! મને મહેલમાં બોલાવવામાં આવ્યો છે. કંઈક હિલચાલ શરૂ
થઈ ચૂકી છે. આહા ! બદમાસ ! આહા ! નૂરેદીન ! તું આવ્યો છે ?

નૂરેદ્વીન

જનાબ ! એક લાંબા કલાકથી.

ઈંબન સોઈ

લુચ્યા ! ઠગારા ! તું શું સમજે છે ? ગઠિયા ! શું આ મારું ધર
મુસાફરખાનું છે, કે તારી મોજમાં આવે ત્યારે આવોને તું ધામા નાખે ?

નૂરેદ્વીન

બસરામાં એ સુભિયામાં સુભિયું ધર છે, કે જ્યાં માયાળુમાં માયાળુ
માં અને બાપ બન્ને પોતાના રખડેલ છોકરાને માફી આપે છે.

ઈંબન સોઈ

હં ! વારુ ! અલ્યા ! તું નેકલેસ ખરીદશો ? ને મારી પાસેથી
તકાદો કરાવશો ? મને લુંટી લેવડાવશો ?

નૂરેદ્વીન

ઓણે તકાદો કર્યો ? આશા રાખું છું કે ઓણે વાજબી કિમત માગી
હશે. મેં અને એવું કહ્યું હતું.

ઈંબન સોઈ

જનાબેઅલી ! આ કેવી રમત કે તારી ચબરાક છોકરી માટે નેકલેસ
ખરીદવી ને એનું બિલ બાપ પર મોકલવું ? વ્યવહારનો આ નિયમ તને
કોણે શીખવાડ્યો ?

નૂરેદ્વીન

આપ સાહેબે !

ઈંબન સોઈ

મેં ? ધૂતું !

નૂરેદ્વીન

તમે જ મને કહ્યું'તું કે દેલું તો પાપની જેમ દૂર રાખવું જોઈએ.
નેકલેસ આપું ને તેમ છતાંય, જનાબ ! હું બીજી કદી રીતે એને દૂર રાખી
શકવાનો હતો ?

ઈંબન સોઈ

ઉદ્ધતાઈની યુક્તિબાળી ? કહે મને, ઓ વાંકડિયા વાળવાળા ને શરાબ
ગટગટાવતા એરિસ્ટોટલ ! રમણીઓ રાખવાનું ને તેમને માટે નેકલેસ ખરીદવાનું
પણ મેં તને કહ્યું'તું ?

નૂરેદ્વીન

એવા બધા શર્બદોમાં નહિ.

ઈંન સોઈ

એવા બધા, સેતાનો !

નૂરેદીન

પણ તમે મને પરણાવ્યો નહિ કે ધરના સુખને માટે કોઈ સુંદર બાંદી ખરીદી આપી નહિ તેથી મેં ધાર્યું કે કામધંધે લાગેલા જગતનો અનુભવ મેળવવા મોજમજ અથેં હું બહાર ધૂમું એવું તમે મારો છો. જે આમાં કોઈ સરતચૂક થઈ હોય તો તે સુધારી લેવાય.

ઈંન સોઈ

મારું મોં બંધ થઈ ગયું !

નૂરેદીન

મુઆજીમ એક ઈરાની છોકરીને વેચે છે, મારે માટે એને ખરીદી આપો, દશ હજર એની કિંમત છે.

ઈંન સોઈ

ઈરાની ! મુઆજીમ વેચે છે ! દશ હજરમાં ! (સ્વગત) આ ગુંચળું ક્યાં વધવા માંડયું ? મને ડર લાગે છે.

નૂરેદીન

એને મારે માટે ખરીદો એટલે, હું સોગન લઈને કહું છું કે સાતમાંના પૂરા ચાર દિવસ હું ધેર રહીશ.

ઈંન સોઈ

મારી વાત સાંભળ, છોટા બદમાસ ! મને મહેલે બોલાવવામાં આવ્યો છે, પણ જ્યારે હું પાછો આવું ત્યારે તારા પગને તળિયે દંડાની ને ઊકળતા પાણીમાં કઢવવાની રાહ જેતો રહેને. (સ્વગત) મારે એને સારી પેઠે અંધારામાં રાખવો જોઈએ.

દસ દિવસ હું રાજકાજમાં રોકાયેલો રહીશ. ત્યાર પછી તારી ગુલામડીની વાત. દલાલને ફરમાવને કે એ એને રાખી મૂકે. અરે ! હું ભૂલ્યો ! તારા અપરાધો માટે તારાં જટિયાં ખેંચવાના મેં સોગન ખાધા હતા.

નૂરેદીન

જનાબેખાલી ! મારે તમને તે કરવા દેવાનું નથી. એ હવે મારી માલિકીનાં રહ્યાં નથી જેને યાદગીરીમાં આપી દેવાની બોલી ન થઈ ગઈ હોય એવું એકે લટિયું હવે મારી પાસે રહ્યું નથી.

ઈંન સોઈ

શું કહ્યું ? શું ? ઉછત ધૂર્ત ! (સ્વગત) આ ખૂબસૂરત હસતા શયતાન !

અમીના ! સાંભળ, રોજ રાતે દૂનિયાએ એનિસ સાથે સૂઈ રહેવાનું છે. નહિ, આવ, આગળ આવીને સાંભળ. (અમીના સાથે જય છે.)

નૂરેદીન

ઓ દૂનિયા ! દૂનિયા ! ઉન્નત, મધુર, હસતી દૂનિયા ! હું પ્રેમમાં પડ્યો છું, દુબી ગયો છું, ગુંગળાઈ મરું છું, ઉત્કટ અભિલાષાથી મર્યો પડ્યો છું.

દૂનિયા

દૂનિયાની પેલી ઈરાની માટે ? પણ તે તો અત્યાર પહેલાં વેચાઈ ગઈ છે.

નૂરેદીન

મેં મુઆજીમને કહી રાખ્યું છે.

દૂનિયા

એ તો સાવ જૂઠો માણસ છે.

નૂરેદીન

એ ! જે એ હશે તો હું બીજી બધી ચિંતાઓ છોડી દઈશ ને ખાલી થઈ ગયેલા જગતમાં એને એકલીને ઢૂંઢીશ.

દૂનિયા

શું એક પાછી નજરે તને આટલો આગળ ઘસડી આણ્યો છે ?

નૂરેદીન

એમ જે, દૂનિયા !

દૂનિયા

હું જાણું છું કે તું નથી જાણતો એવી એક ચીજે હું જાણું છું. ઉપરના ઓરડામાંના એક મીઠા પંખીએ એ મારી આગળ ગાઈ હતી.

નૂરેદીન

દૂનિયા ! તું કશીક વાતથી પૂરેપૂરી ભરેલી છે, ને એ વિષે મારે સાંભળવું પડશે.

દૂનિયા

એ બદલ મને તું શું આપશો ? નૈશ બાજનાં ચુંબન જેવું કંઈ નહિ, બિરાદર ! પણ એક મૃદુ, પ્રેમાળ, માયાળુ બિરાદરીનું વચન આપશો તો હું તેની ના નહિ પાડું.

નૂરેદીન

આખો દુનિયામાં તું દુષ્ટમાં દુષ્ટ ને વહાલામાં વહાલી બાલા છે, નિસાસા નાખતા પ્રેમીને કદી મળી હોય એવી પાગલમાં પાગલ ને મીઠામાં મીઠી બહેન ! હવે મને કહે.

હૂનિયા

વધારે, વધારે ! મારી ખુશામત થવી જોઈએ.

નૂરેદીન

જરાય વધારે નહિ. ચાલ, બલા ! તું મને દ્વિધામાં રાખશે ?

(અના કાન જેંચે છે.)

હૂનિયા

બસ, બસ ! પેલી ઈરાની—ઓ પ્રેમી ! ધ્યાનથી સાંભળ ને વિચારી જો,
મારી અજબ વાત પ્રકટ કરું છું તે કાન દઈને સાંભળ, લાંબી વાત,
ગુંછળિયાળી ને ખાનગી જેવી, ઓ પ્રભુ ! વાત આટલેથી કાપી નાખીશ.
એ ઈરાની તારે માટે ખરીદાઈ છે ને ઉપર મેડાના ઓરડાઓમાં છે.

નૂરેદીન

હૂનિયા ! હૂનિયા ! પણ પેલાં બે પ્રેમાળ પાખંડીઓ,—

હૂનિયા

બધું જ તને તાજુબ બનાવવા માટે છે.

નૂરેદીન

તાજુબીઓ મને તાજુબ નહિ બનાવે. હૂનિયા, હું આગ આગ બની
ગયો છું, આગ આગ ! ઉપરના ઓરડાઓમાં ?

હૂનિયા

થોભ, થોભ ? તને ખબર નથી; એને બારણે એક રાક્ષસ ઊભો છે,
કાળમીઠ, સફેદ દંતુશળવાળો, જબરજસ્ત માંસપેશીઓવાળો, ધૃણાજનક ભયંકર
દાંત બતાવતો રાક્ષસ, બુમરાણ મચાવી મૂકે એવા સ્વભાવનો દારુણ દેહવાળો,
કૂર હબસી હારકૂસ.

નૂરેદીન

પેલો જોજે !

હૂનિયા

થોભ, થોભ, થોભ. એની પાસે તરવાર છે, ભયંકર, જોરદાર, જબરજસ્ત
પાનાવાળી તરવાર.

નૂરેદીન

તમારો જોજે ને તેની તરવાર ! હું સ્વર્ગ તરફ જનારને કોણ રોકશે ?
(જય છે.)

હૂનિયા

અટકી જ, અટકી જ ! હજુય સમય છે ! છૂટયો છે એ, કમાતની
દેશી પરથી તીર છૂટે એમ. હવે રમત આરંભાઈ છે, ને બસરાનો સુલતાન
મહમદ અલજયની પોતાની બાલ બાંદી માટે છો સિસકારા મારે. હું વિધાત્રી
છું, કેમ કે વજુરોની ને રાજાઓની યોજનાઓને હું ઊંઘી વાળી દઉં છું.

(જય છે.)

[ઈંન સોઈનો આવાસ. જનાનખાનાના મેડા ઉપરના ખંડો.
એક કોચ ઉપર દૂનિયા સૂતી છે. નૂરેદીન ને એનિસ પ્રવેશે છે.]

નૂરેદીન

મૈં કહું ને કે સવાર થઈ ગયું છે.

એનિસ-અલજલીસ

સવાર આટલું જલદી ! અબધડી તો સાંજનો શુક-તારક હતો; શું એ
પરોઢિયાનો પ્રકાશ હતો ?

નૂરેદીન

પોતે ગગન છોડીને જાય તે પહેલાં તારાં દર્શનની વાટ જોતો એક
ચોકી કરતો તારો, ચંદ્રની બાજુએ છે. શું એ તારી બહેન એવી કોઈ પરીનો છે ?

એનિસ-અલજલીસ

એ આપણો સિતારો છે ને આપણી બન્નેની રક્ષા કરે છે.

નૂરેદીન

એ એનિસનો સિતારો છે, કે જેની રૂપેરી પ્રભાથી દોરાઈને એનિસ-
અલજલીસ દીરાનથી આવી ને રખડું નૂરેદીનની ભુજાઓમાં ભરાઈ અને હવે
તો એ ત્યાં અંત સુધી રહેવાની છે. મીઠડી ! તું મારી બનેલી છે ! અત્યાર
સુધી હું એ પ્રબળ ભાવે માની શકતો નહોતો. વિચિત્ર, કેવું વિચિત્ર કે જે
કશા માટે ય લાયક નહોતો તે હું બધાં જ જેને માટે લોલુપતા રાખે તેને મેળવી
શક્યો છું. તુચ્છ ચળકતી ચીજેને તારા માની તેને લેવા હાથ લંબાવનારા અમે
મૂર્ખ છીએ. સીધી સ્વર્ગથી આવનારી એ વધારે સમજદાર છી ! પણ હું તો
રસ્તા પર રહ્યો છું ને નાસભાગ કરનારી મોજમજાઓથી પરમસુખની
તાજગીને મેં વાસી બનાવી દીધી છે. સાચા સ્વાદ વગરનાં જ્યાંત્યાં મળી
આવતાં ખાટાં બોરને મેં પ્રેમનું સંપૂર્ણ ફળ માની લીધું હતું. હું કેવો મૂર્ખ !
મેં પહેલેથી જાણું હોત તો ! બીજું તો શું પણ એક વાર ફરી કહું છું કે હું
તારે માટે લાયક નહોતો છતાં તને મારી બનાવી દઉં છું, મારી નાલાયકીનું ભાન
હોવા છતાં કહું છું કે તું મારી છે; હવે પછી થવાનું હોય તે થાઓ !

એનિસ-અલજલીસ

ધરમાં કંઈક સળવળાટ થઈ રહ્યો છે.

નૂરેદીન

આ કોણ અહીં સૂતેલું છે ? મારી બહેન દૂનિયા !

હૂનિયા

(જગીને) સવાર થયું છે ? તમને મારા આશીર્વાદ, છોકરાંઓ ! ભલાં ને માયાળુ બનજે ! વહાવાંઓ ! એકબીજને ચાહજે, લાડકાંઓ !

નૂરેદીન

આભાર ! મારી તોક્ષાની બહેન ! આભાર ! મારી પાગલ મા !

હૂનિયા

હવે, કઈ બાજુ જાઓ છો ?

નૂરેદીન

સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી પર.

હૂનિયા

થોભ, થોભ ! તારો પાઠ પૂરો ન થાય તે પહેલાં મંચ ઉપરથી ઊતરી તારે ચાલ્યા જવાનું નથી. ફાટેલી આંખો, ઉગામેલા હાથ ને ધાક્ખમકીઓ— એવી પરિસ્થિતિ છે. તને ફટકારવામાં આવશે, એનિસ ! અને, નૂરેદીનને પ્રશ્નાત્તાપ કરતે પગલે મક્કા રવાના કરવામાં આવશે : મને પરણાવી દેવામાં આવશે. (બારણું ઉધાડીને) આપણે કૂર હબસી અહીં ઘોરે છે ? નસકોરાં બોલાવ, ઉમદા દેત્ય ! સ્વાભાવિક હોય તેના કરતાંય વધારે મોટેથી નસકોરાં બોલાવ, જેથી તારી કાળી ચામડીને દંડાના માર કરતાંય ખરાબ મારથી બચવાનું બહાનું મળે. ઊભો રહેને હમણાં હું આવું છું, નૂરેદીન !

(જય છે.)

એનિસ-અલજલીસ

તેઓ ગુરુસે ભરાશે.

નૂરેદીન

અહો ! બે સિમતો આપી આસાનીથી માઝી ખરીદી લઈશ.

એનિસ-અલજલીસ

થવાનું હોય તે થાએ, હવે આપણે એકબીજનાં બની ગયાં છીએ.

નૂરેદીન

મારા હદ્દયના ધબકારા કરતાંય વધારે નિકટ તું મારું મોંધામાં મોંધું રતન મારે ગળે હોય ત્યાં આપણે માટે સુખી દિવસો સિવાય બીજું કશુંય આવવાનું નથી.

એનિસ-અલજલીસ

હા, ચુંબનો કરતાંય વધારે નિકટ, આનંદ કરતાંય વધારે નિકટ, જેને દુઃખ અને સુખ ઘટાડી શકતાં નથી, લાંબી ગેરહાજરી પલટાવી શકતી નથી, રોજનો ઉડાઉ ઉપલોગ જેને ખુટાડી શકતો નથી, એવા અમર પ્રેમ જેવાં નિકટ આપણે છીએ.

નૂરેદીન

એ પ્રેમ તારામાં છે.

(દૂનિયા પાછી આવે છે.)

દૂનિયા

મેં નજહતને અમ્માને અહીં બોલાવી લાવવાનું કહ્યું છે. જરા
સામાન્ય તોફાન જેવું થશે. (અમીના બારણે આવે છે.)

અમીના

હારકૂસ ! ઉંઘે છે કે ?

હારકૂસ

ધુમ.....મુમ.....

દૂનિયા

રૂડો રાક્ષસ ! બરાબર ભૂંડની માફક સહજ ભાવે ગાણગાણ્યો.

અમીના

હારકૂસ ! ઉંઘે છે કે ?

હારકૂસ

હું ઉંઘું ! બાનુ ! એ તો હું બંધ આંખે કુરાનેશરીફની એક કલામનો
જપ કરી રહ્યો હતો. અમને ગુલામોને તમે બંદગી માટે દયા આવે એટલો
ઓછો સમય આપો છો; પણ આગળ ઉપર એ બધું હિસાબમાં લેવાવાનું.

અમીના

ને ચાબખાના માર નીચે તું ખુદાનું ધ્યાન કરી શકવાનો ને ? કેમ કે
થોડી વારમાં તને ફૂટકારવામાં આવશે.

હારકૂસ

લાકડી કે ચાબખો, હારકૂસ માટે તો બન્ને એક જ છે. સ્વર્ગના
મારા સીધા રસ્તા ઉપરથી દંડાઓ મને બીજે લઈ જઈ શકે એમ નથી.

અમીના

મારા મનમાં શંકા થાય છે. (ઓરડામાં પ્રવેશીને) આ ઠીક કર્યું
કહેવાય ? બેટા !

નૂરેદીન

અમ્માજન ! ઠપકો અપાઈ ગયો સમજ; ભવાં ચઢાવીને તારા
કપાળને કષ્ટ આપ નહિ.

અમીના

તું ય, દૂનિયા ! આમાં ભાગ લેનારી છે ને ?

દૂનિયા

ભાગ ! મારા મહિમાને આમ ઉતારી પાડશો નહિ. હું એની પ્રયોજના કરનારી છું, વિધાતાના કાર્યમાં સહાયક ને પુરવણી બનેલી.

અમીના

તારા આજાભાંગમાં તદ્દન બેશરમ ? દૂનિયા ! તારા અભિબાનો ખોઝ આપણને બધાંને લેટવાનો છે.

નૂરેદીન

ને અમારો અપરાધ જેને યોગ્ય છે તે ઠપકાતથા સિમતને અંતે જે આશ્લેષ આવે છે તેના જેવું ખરાબ કશુંય નથી. તારા મીઠા હાથમાં તારી પાછળ છુપાવી રાખેલી મારે માટેની બક્ષિસ હતી; તને ખબર પડે તે પહેલાં પાછળ હાથ નાખીને મેં એ લઈ લીધી છે.

અમીના

તારે માટે ? મારા પુત્ર ! એ તારે માટે નહોતી એ તો સુલતાનને માટે હતી. આ તારો ખરાબમાં ખરાબ ગુનો, બેટા ! આને મુકાબલે બીજ બધા ગુના માઝ કરાય એવા છે.

નૂરેદીન

સુલતાન માટે ? દૂનિયા ! તેં તો કદ્યુંતું કે એ મારે માટે ખરીદાઈ હતી, ને મને માયાળું ભાવથી ચકિત કરવાનો ઉદ્દેશ રખાયો હતો.

દૂનિયા

બરાબર એવું જ !

અમીના

આવું જૂઠાણું, દૂનિયા !

દૂનિયા

જરા જેટલું ય જૂઠાણું નહિ. એ એને માટે ખરીદાઈ હતી, કેમ કે એને એ મળી છે. અને ચકિત થવાની વાત ! બોલો, અમ્મા ! તમે તદ્દન ચકિત થયાં છો કે નહિ? અને મારા ચાચા ય અત્યંત દુઃખ સાથે ચકિત થવાના. મારો ભાઈ અને એનિસ પણ ઉંઘતાં પકડાઈ ગયાં છે,— મારા સિવાયનાં બધાં જ. જૂઠાણું જરાય નહિ, ખાલી વધારે પ્રમાણમાં સત્ય, અમ્મા ! હિમતભેર અગાઉથી હાથ કરી લીધેલું ભાવિ.

નૂરેદીન

મને આની ખબર નહોતી, પણ દૂનિયાનો દોષ કાઢ નહિ. કેમ કે જે મને ખબર પડી હોત તો નસીબ પાસેથી હક્કથી મારું પોતાનું હતું તેની માગણી કરવા માટે એકી શવાસે હું ઉતાવળો દોડ્યો હોત.

અમીના

તારા અબ્જા શું ધારશે ? મને ડર રહે છે. એ સખતમાં સખત તાકીદ રાખતા હતા, ને કુદરતી રીતે હોય છે તેના કરતાં વધારે ગંભીર હતા. થોડી વાર અહીંથી દૂર થાને એમના કોધનો પહેલો ઉગ્ર ઉચ્છ્વાસ મને મારી ઉપર વહોરી લેવા હે.

નૂરેદીન

સુલતાન ! ને જો એ સારી દુનિયાનો ખલીફ હોત તો પણ મારી પ્રિયતમાને ન પામત. ચાલ, ગુનેગારીના સાગરીદ ! (દુનિયા સાથે બહાર જાય છે.)

અમીના

હારકૂસ ! જ, તારા માલિકને અહીં લઈ આવ; ને તારી પીઠ પરની પ્રિયોને અકુડ બનાવ, બેદરકાર નોકર !

હારકૂસ

હારકૂસને માટે બધું એક જ છે; લાકડી કે ચામડું, ચામડું કે લાકડી ! આ નઠારી ને કંટાળા ભરી દુનિયાનો એ જ રાહ છે. (જાય છે.)

અમીના

તેમ છતાં, બોલ, એનિસ ! છેક મોડું તો નથી થયું ને ? અફ્સોસ ! તારા ગાલ ને નીચે ઢાળેલી આંખો ગુનો કબૂલ કરે છે. બેટી ! તારો સ્વભાવ ને તારો ઉછેર, મને ડર છે કે તારા મુખ જેવાં સુંદર નથી. તું આની ના ન પાડી શકી હોત ?

એનિસ-અલજલીસ

બાન્દુ ! મારી સ્થિતિ શી છે તે યાદ રાખો. ગુલામ શું ઈનકાર કે હુકમ કરી શકે ? અમને તો નમનતાઈ ભરી અવિલંબ આજાધીનતાની એકમાત્ર તાલીમ અપાયેલી છે, અને સ્વતંત્ર માણસમાં જે ગુણ ગણ્ય છે તે અમારામાં ગંભીર ગુનો મનાય છે. તમે તમારા આવેશો પર કાબૂ ધરાવો છો ? અમારી ઉપર એ કામનો ભાર લાદો નહિ. એ અમારા ભાગે નથી.

અમીના

તારી પાસે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ ને ચપલ જીબ છે, ને છતાંય આ તારાં વચ્ચન ભાગ્યે જ કોઈ ગુલામનાં હોઈ શકે. હું તારો વાંક નહિ કાંકું.

એનિસ-અલજલીસ

હું ના નથી પાડતી, બાન્દુ ! આ ગુનામાં મારી હદ્ધયની સંમતિ હતી.

અમીના

તું કોનાથી ઘેરાઈ ગઈ હતી તે હું જાળું છું, છોકરી ! ને જ્યાં

પસંદગીને અવકાશ ન હતો ત્યાં અધીન થઈ જવા માટે હું તારા હદ્યનો! વાંક કાઢતી નથી. જી અંદર. (એનિસ જય છે, હારકૂસ ને ઈંજન સોઈ પ્રવેશે છે.)

ઈંજન સોઈ

હું આશા રાખ્યું છું, આશા રાખ્યું છું કે જેને અટકાવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો તે થઈ ગયું નહિ હોય. આ ગુલામ ખાલી દાંત દેખાડે છે ને મારા સવાલોના જવાબમાં બક્કવાદ જેવું બોલે છે.

અમીના

ખરાબમાં ખરાબ.

ઈંજન સોઈ

એમ ત્યારે! બેવકૂફી મારી પોતાની જ હતી, અને એના નતીજનો બોજે મારે ઉઠાવવો રહ્યો. જનાબ! જે બન્યું છે તેનું મહેનતાણું તને મળશે.

હારકૂસ

જગતની આજ રીત છે. કોના લેજનો સ્કૂલ ઠીલો થઈ ગયો છે? હારકૂસને પીટો. મારો જીવાન માલિક જોટી બારીએ થઈને ચઢી જય ને દોરડાની નિસરણીને સીડી માની લે તે કારણે મારી પીઠે પીડા વેઠવાની. બારીને ઊમરે મારે ઊભા રહેવાનું હતું? હવામાં અધ્યર રહી શકું એવી શું મારી પાસે પાંખો છે કે લાકડાની આરપાર જોઈ શકું એવી જીનની આંખો છે? અન્યાય કેવો દુઃખદાયક છે!

ઈંજન સોઈ

જૂદું બોલવાની તારી કંગાલ કુદરતી શક્તિ માટે તને ઝૂડવામાં આવશે.

અમીના

કોઈનોય વાંક ન કાઢો; એ અટલ નિર્માણ હતું.

ઈંજન સોઈ

એ નામે આપણે આપણાં પાપ ઈશ્વરને ઓઠાડીએ છીએ; પણ એમ છટકી નહિ જવાય. આપણા લાડે છોકરાને ઘડીને પાપ માટે લાયક બનાવ્યો; ને આપણી પૂર્વની મૃદુતાથી સર્વથા બાધિત થઈને જેને આપણે જલિમ બન્યા વિના સજ કરી શકતાં નથી, ગુનાઓ બીજાંઓનાં બારણાં ઠોકતા હતા ત્યારે આપણે એમની તરફ આંખમીચામણાં કર્યાં છે; હવે જ્યારે એ આપણા જ ધરમાં આધાત કરતા આવ્યા છે ત્યારે આપણે એમને કેવી દૃષ્ટિ દેખીશું?

અમીના

તમો શું કરશો?

ઈંજન સોઈ

અહીં ગુનાને મોત ઘટે છે, ગુનેગારને નહિ. પાપ મૃત્યુ પામી શકે ને પાપ કરનારને જીવતો છોડે, એ સહેલો ઉકેલ છે.

અમીના

વજીર ! તમે ગુંચવાઈ ગયા છો કે આવું બોલો છો. થોડુંક બગડી ગયું છે, તે કારણે વધારે બગડો નહિ. નસીબના ઈરાદા મુજબ નૂરેદીનને એનિસ-અલજલીસ મળવા દો. મહાન અલ જ્યનીની શથ્યા માટે એનિસ કરતાંય વધારે સુંદર બીજી બાંદી ખરીદો. સુલતાનના પૈસા ખજનામાં પાછા જમા કરાવી દો અને આ કસૂર ઉપર પડદો પાડી દો.

ઈંન સોઈ

આ જુઠાગાંથી ?

અમીના

નહિ, મૌનથી.

ઈંન સોઈ

પાણ ઈશ્વર મૌન રાખશે ? મારા શત્રુઓ મૌન રાખશે ? ખાકનનું ફરજંદ મૌન રાખશે ? મારાં ફરજંદોએ મારી નામોશી ને મોતનું કારસ્તાન રચ્યું છે.

અમીના

આમ ગમગીન બનીને આફૂતનો સામનો ન કરો. વજીર ! દરખારમાં તમારે પડખે એક લીની બુદ્ધિની જરૂર છે. મુઈન બોલે તો તમે શું મૂગા રહેશો ? પછી સુલતાન કોનો વિશ્વાસ કરશે ? તમારી બુદ્ધિની શક્તિઓને એકાગ્ર કરો, હિંમત રાખો, સૂક્ષ્મદર્શી બનો; તમારી જતનું જતન કરો, તમારા પુત્રનું રક્ષણ કરો.

ઈંન સોઈ

મારી બુદ્ધિ નહિ, પાણ દુર્ભળ હદ્ય પસંદ કરે છે તે માર્ગે તું મને પેરે છે. પાણ, બીબી ! વિચારી જો કે આપણા ધરમાં થયેલા આવા મોટા ને આકરા અપરાધને જો આપણે માફ કરીએ તો આપણા છોકરાને — રે ! એના શરીરને નહિ પાણ એના અંતરાત્માને — બચાવી લેવાની શી આશા ? એ દુર્ગુણમાં દૃઢ પદ્ધથર બની જશે અને કોઢની માફક પાપનાં પડથી છવાઈ જશે.

અમીના

આપણે એક નાટક કરીએ, તમે ખતરનાક ખોફ બતાવો, એના ગળા ઉપર ચમકતી છરી ધરો; એને ધ્રાસકો લાગી જય એવું કરો. પછી હું આંખમાં આંસુ સાથે અંદર આવીશ અને એની પાસેથી વધારે સારા વર્તનનું વચન લઈ જાએ એને બચાવી લેતી હોઉં અવું કરીશ.

ઈંન સોઈ

આ કંઈક આશાસ્પદ છે. એક છરી મને આપ અને મારા મોં પર કોધનું રૂપ ધારણ કરવાનો મને પ્રયત્ન કરવા હે.

અમીના

હારકૂસ ! એક ખંજર લાવ.

(હારકૂસ પોતાનું ખંજર આપે છે.)

ઇંન સોઈ

પણ જોણે. તું ગભરાઈને વધારે પડતી વહેલી પ્રવેશતી નહિ, નહિ તો નાટક બગડી જશે.

અમીના

મારામાં વિશ્વાસ રાખો.

ઇંન સોઈ

હારકૂસ ! જ, મારા છોકરાને બોલાવી લાવ. હું અહીં હું તેની ઓને ખબર પડવી જોઈએ નહિ.

(હારકૂસ જય છે.)

તું પણ જ; અમીના !

(અમીના જય છે.)

જોવામાં આવેલું છે કે ધાળી વાર નાટકો ગંભીર પરિણામ નિપજવે છે; તો શા માટે આ પણ ન નિપજવે ? અજમાવી જોવા જેવું છે. સફળ થઉં કે નિષ્ફળ, ખલીફના કામ માટે મહાન રોઉમ જઉં તે પહેલાં મારે કંઈક તાબડતોબ કરી નાખવું જોઈએ. એ આવતો હોય એવો અવાજ સંભળાય છે.

(નૂરેદીન ને હારકૂસ પ્રવેશે છે.)

નૂરેદીન

ઓની તને ખાતરી છે ? આ મમતાળું વિશ્વાસધાત માટે તને સોનું મળશે.

હારકૂસ

હારકૂસમાં વિશ્વાસ રાખો. ને જો એ મને ફૂટકારશે તો લાકડીઓ માત્ર લાકડીઓ ને ચામડું માત્ર ચામડું જ છે.

નૂરેદીન

અભિજાન !

ઇંન સોઈ

હુંગા, ટ્રોહી, શઠ, પિશાચ ! (એ ઓને એક કોચ પર નાખીને ઓની ઉપર ખંજર ધરે છે.) હું તારો બાપ બનીશ. તૈયાર કર, તૈયાર કર તારા આત્માને. નરકે જવા માટે તારા કાળા ને પાપનાં પડ વળગેલા આત્માને. હું જમ છું, તારો બાપ નથી.

નૂરેદીન

મા ! જદ્દી આવ ! મા ! મદદ કર !

(અમીના ઉતાવળી ઉતાવળી અંદર આવે છે.)

બાપણે ખારો બુઢો પાગલ થઈ ગયો છે.

ઈંન સોઈ

આહ ! ઓરત ! તું આટલી વહેલી કેમ આવી ?

નૂરેદીન

એમની આંખો કેવી ચકળવકળ થઈ રહી છે ! સેતાન ! એમને છોડીને જતો રહે. એમને જલદી આધા ખસેડો.

ઈંન સોઈ

મને ખસેડવાની વાત કરે છે, દુષ્ટ !

નૂરેદીન

એમને બગલમાં ગલી કરો, એ સારામાં સારો રસ્તો છે.

ઈંન સોઈ

બગલમાં ગલી ! ઉદ્ઘત બદમાસ ! તારું ગળું કાપી નાખીશ.

અમીના

(ગભરાઈને) ખાવિંદ ! તમે શું કરવા બેઠા છો, વિચાર કરી જુઓ. એ તમારું એકનું એક ફરજંદ છે.

ઈંન સોઈ

ને એ ન હોત તો વધારે સારું. ખરાબ ફરજંદો કરતાં અક્ષેય ન હોય તે સારું.

નૂરેદીન

તો કશોય છુટકારો નથી ?

ઈંન સોઈ

એક્ષેય નહિં; તૈયાર થા.

નૂરેદીન

સારું ત્યારે. પણ પહેલાં મને જરા આરામથી સૂવા દો.

ઈંન સોઈ

આરામથી સૂવા દો ! બદમાસ ! તારી ઉદ્ઘતાઈથી અચંબો થાય છે. દોજખની ધકતી ઝાળ પર તું થોડા વખતમાં જ વધારે આરામથી સૂશે.

અમીના

હવે આ વધારે આગળ લંબાવવાનું નથી.

એનિસ-અલજલીસ

(અંદર નજર કરી) એ ગુસ્સાભેર વાત કરી રહ્યા છે. આ રે ! અને બદલે મને મારો !

નૂરેદીન

તારી ધાસ્તીને નકમી વેડફી નાખતી નહિં, વહાલી! અમે એક પુરાણા પ્રહસનનું પુનરાવર્તન કરી રહ્યા છીએ, “જુલમી બાપ અને નપાટ છોકરો.” બેસમજ બુજુર્ગ !

ઈંન સોઈ

શું ? શું ?

નૂરેહીન

મેં તમને ચેતવણી આપી હતી છતાં તમે તમારા ફક્કડ, ફૂટડા, ગુણિયલ પુત્ર સામે તમારો જક્કી મિજાજ ગુમાવીને જે દુઃખ પ્રકારના રોષને વહેતો મૂક્યો છે તેનું પરિણામ શું આવ્યું તે હવે જુઓ. ને હવે તેણે તમારા મગજને ઊંધુંચતું કરી નાખ્યું છે! બેલગામ નઠારી છૂટ! કેવું કડવું ને કલુષિત તારું પરિણામ છે! ચેતીને માણસના શત્રુ કોધને લગામમાં લો, રોષને અંદર દુબાવી દો. અહો ! ગુસ્સે થતા પિતાઓને માટે તમે એક દુઃખ દૃઢાંત બની ગયા છો !

ઈંન સોઈ

કોઈએ તને આ કણી દીધું હતું. (હારકૂસ પ્રતિ) દાંત દેખાડતા હરામઝોર !

હારકૂસ

હા, જરૂર મેં કહ્યું હતું. તમારું ચસકી ગયું છે; મારો હારકૂસને.

ઈંન સોઈ

મારું ! બદમાસ ! તારે માટે તારુંય ચસકી જય એવું કરીશ.

નૂરેહીન

નહિ, અભ્યાજન ! એને છોડી દો, ને મારું પૂરેપૂરું સાંભળો. આમાં જે મેં તમારી દૂર્ઘાનું ઉલ્લંઘન કર્યું હોય તો — હું સોગન લઈને કહું છું કે તે તમારી ઊંચી પદવીની ને મારે મન મારા પોતાના રક્ત કરતાંય વધારે મૂલ્યવાન તમારા મોંધા જીવનની હલકે હૈયે કરેલી અવજ્ઞાને કારણે નહોતું; મારી એનિસ તમે સુલતાનને માટે રાખી હતી તેની મને ખબર નહોતી. પણ મેં ધાર્યું કે તમે એને મારે માટે ખરીદી છે ને એવું મને કહેવામાં પણ આવ્યું હતું, ને હજુથી હું ધર્મભાવે માનું છું કે નસીબે એને મારે માટે જ બસરામાં આગ્યો છે.

ઈંન સોઈ

એ ભૂલ હતી, મારા દીકરા !

નૂરેહીન

જેને માટે મને અફ્સોસ થતો નથી.

ઈંન સોઈ

તું મારો પુત્ર છે, ખામીવાળો હોવા છતાંય ઉદાર, જાચો ને હિંમતવાન. તો ભલે તું એ ગુલામ છોકરીને લે, પણ સોગન ખા કે હવે પછી એના

સિવાય બીજુ કોઈ રખાત, બાંદી કે વહુ તારા બાહુઓમાં નહિ છે; વળી એ પોતે ઈચ્છે નહિ ત્યાં સુધી તું એને વેચે નહિ. આ સોગન લે અને તારી પ્રિયતમાને રાખ.

નૂરેદીન

હું એના સોગન લઉં છું.

ઈંન સોઈ

અમારી આગળથી જ. (નૂરેદીન જય છે.) એનિસ ! તારા માટેની ચિંતાથી મેં એની પાસે આ પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી છે, ને સંભવ છે કે એ એનું પાલન કરશે. તું એનો બદલો વાળજે; એને માટે તું પ્રિય પત્નીથી જરાય ઓછી બની રહેતી નહિ.

એનિસ-અલજલીસ

મોટા અપરાધીઓને એમની વહાલામાં વહાલી વાંછનાઓની સિદ્ધ બળપૂર્વક સમપીં દેનારો જે સ્વભાવ તમને પ્રેરી રહ્યો છે તે કેવો ઉમદા છે !

ઈંન સોઈ

જ બેટા ! અંદર, જ, એનિસ !

(એનિસ જય છે.) મેં તને કહું હતું કે મહાન હરુન માટે ગ્રીક બાદશાહ સાથે મસલત કરવા મારે રોઉમ જવાનું છે ને એક લાંબા વરસ સુધી ગેરહાજર રહેવાનું છે; એ વિદાયની આ છેલ્લી રાત છે.

અમીના

થકવી દે એટલો લાંબો સમય.

ઈંન સોઈ

એ સમય દરમ્યાન ઘણું અનિષ્ટ થવાનો સંભવ છે; ને તેથી મારાં બાળકોને ઈશ્વર રાખવા દે તેટલાં સલામત રાખીને જઈશ. દૂનિયાની શાદી કરવાની છે. અલમુર્દિન પોતાના છોકરા માટે એની માગણી કરે છે, પણ એ તેને નહિ મળે. એનું સારી રીતે રક્ષણ કરવાની જેના હૈયામાં હામ ને હાથમાં તાકાત છે એવો એક એને પરણશે.

અમીના

એ કોણ ? ખાવિંદ !

ઈંન સોઈ

મુરાદ, શહેરનો સેનાપતિ, એ રોજબરોજ અલજયનીનો વધારે ને વધારે કૃપાપાત્ર બનતો જય છે.

અમીના

એ તુકુ છે. આપણી ઉમદા શાખાની કલમ એ જંગલી ઝડપ ઉપર ચલાવવી એ રહું નથો.

ઈંન સોઈ

એ એક પૂર્વગ્રહ છે. ઈસ્લામમાં પયગંબર સિવાય બીજો કોઈ મૂળ વંશ નથી. હું આપણી મિલકત બે સરખા ભાગમાં વહેંચીને અધીં નૂરેદ્દીનની પાસે અને બાકીની અધીં તારે માટે મુરાદ પાસે રાખીશ, દરમિયાન તું તારાં સગાં-વહાલાં પાસે રહેજે કે રહે છે એવું બતાવજે.

અમીના

અહો ! પણ આ બધું શા માટે ?

ઈંન સોઈ

શક્ય છે કે છોકરો બધી જ મિલકતનો કબજો લઈને અહીં રહે તો તે તેને વેડફી નાખે ને આફૃતમાં આવી પડે. જે એ વિવેકથી વર્તશે તો વાંધો નહિ આવે; નહિ તો જ્યારે એ કોઈ શિલાખડક માફક વાગઢાંક્યો બની જશે, મિત્રો એને છોડીને જતા રહેશે, બધા એને હડ્ધૂત કરી કાઢી મૂકશે, ત્યારે સંભવ છે આં તાતી શિક્ષણશાળામાં ને નિયુર ફટકાઓના માર નીચે એની અંદરનું ઉચ્છૃંખલ લોહી ઠરેલપણું શીખશે ને એને ઉમદા ઉપરોગમાં આવતાં આવડશે. તેવે સમયે એને બચાવી લઈ, એના ઉચ્ચયતર સ્વભાવને સહાય થાય એવું આપણે કરીશું, અને એની અને ઈરાની છોકરી વર્ચ્યેનો પ્રેમ કેવો ટક્કી રહે છે એ પણ જોઈશું; છોકરાની નિરંકુશ આકાશાઓમાં એ એની ઉપર રાજ્ય ચલાવવાને લાયક છે કે નહિ, કે લાયક હોવા છતાં રાજ્ય ચલાવવાનું ચાલુ રાખે છે કે નહિ તે પણ આપણે જોઈશું.

અમીના

પણ ખારા ખાવિંદ ! શું એક આખા વરસ સુધી હું મારા વહાલા પુત્રને જોવા નહિ પામું ?

ઈંન સોઈ

આંસુ સાર નહિ—એને તું આપણા અત્યંત લાડઘેલા પ્રેમને થયેલી સજ—ખરાબમાં ખરાબ સજ હોય તોય એને સુખભરી, સમજ. આશા રાખું છું કે સૌનો રૂડો અંત આવશે; ને બસરામાં પાછો ફરતાં હું એક સુધરી ગયેલા પુત્રને લેટતાં ખુશી થઈશ, પોતાના ધાવણા બાળકને ઉછેરતી ભંત્રીજીને મળીશ અને જેનો ક્ષમાએ ભર્યો પ્રેમ આપણા દોષોને ને પાપોને પણ બાથમાં લઈ લે છે એવી મીઠી મમતાણું ધરિગ્રી જેવી સૌમ્ય પુત્રમાતાને—તને આલિંગિશ. ઓ અલ્લા ! આ બધું તારી ઈચ્છાને અનુરૂપ હોય તો પાર પાડજે. (જય છે.)

અંક ૨ : દૃશ્ય ૪

[આજીબના ધરમાં એક ઓરડો.]

આજીબ

બાલિકસ ! આવ મારી વહાલી !

(બાલિકસ પ્રવેશે છે.)

બાલિકસ

આપની શી ઈરછા છે ?

આજીબ

મારી ઈરછા ! તું અહીં આવી ત્યારથી કયારે મારી કોઈ ઈરછા હતી ?
ઓ જુલમગાર !

બાલિકસ

મને ગાળો સંભળાવા માટે બોલાવી છે ?

આજીબ

તારું વાધ લાવ ને મને ગાન સંભળાવ.

બાલિકસ

અત્યારે ગાવાની મને સ્વસ્થતા નથી.

આજીબ

મહેરબાની કરી તું ગા, તારા મીઠા આનંદના સૂરની મને ભૂખ જગ્યી છે.

બાલિકસ

હું કંઈ કાકાકૌવો નથી, કે નથી મારો સ્વર મસાલેદાર કઠી. ભૂખ્યા
છો, ખરેખર ! (જય છે.)

આજીબ

ઓ બાલિકસ, બાલિકસ ! સાંભળ. (મયમૂના પ્રવેશે છે.)

મયમૂના

એને બોલાવવું બેકાર છે, એ એના મિજાજમાં છે. ને બારણે તમારો
વજર ઘોડેથી ઉતરી રહ્યો છે.

આજીબ

હું જઈને એમને ઉપર લઈ આવું. મયમૂના ! મારે ખાતર બાલિકસને
મનાવી લેજો. (જય છે.)

મયમૂના

અમારા આ કાકાને મળવું એ ખસિયેલ કુતરાને મળવા બરાબર છે.
એ જવલ્લે આવે છે.

(એ એક પડદા પાછળ સંતાઈ રહે છે.

અલમુઈનને લઈ આજીબ પુનઃ પ્રવેશો છે.)

અલમુઈન

એ કાલે જય છે ને ? સારું થયું, ને હાથથી ગયેલા નૂરેદીનના હાથમાં
એની દોલત આવેલી છે ને ? એથી પણ વધુ સારું થયું. હું હમેશાં કહેતો કે એ
બેવકૂફ છે. ચેલાં ગુલામડીની બાબતમાં એણે જે ખુલ્લી ભયંકર ભૂલ કરી છે
તેનો લાભ લઈ હું એને અમુંઝામાં મૂકી દઉં. પણ થોલો ! થોલો !
એના જતાં, ને એની સ્મૃતિ ઓસરી જતાં, એની દોલત પૂરેપૂરી બરબાદ થઈ
જતાં, એના છોકરાને હું પાયમાલ કરી નાખીશ, મારા ફરીદની જગાએ એણે
જે તુર્કને પસંદ કર્યો છે તેને ય પાયમાલ કરી નાખીશ. એની દૂનિયા અને એનિસ
મારા જોમદાર છોકરાની બાંદીએ બનશો, એની પત્ની—પણ તે તો છટકી ગઈ છે.
તેઓ પાછાં આવે ત્યારે જેદાનમેદાન થયેલા ધરમાં પાછાં આવે એટલું બસ છે.
ખાંડડાં વિનાના ઠંડા શિયાળામાં એમની એકલવાયી બનેલી કરચળીએ ખાલી થઈ
ગયેલા માળાને ભલે આલિગન આપે ! ત્યાં સુધીમાં સુલતાનના દિલના એકેએક
ઓરડા પર હું મારું સીલ મારી દઉં, જેથી એ આવે ત્યારે એને માટે એકેય
ઓરડો ખુલ્લો ન મળે.

આજીબ

ચાચા ! તમે ભારે વસ્તુઓનો વિચાર ચલાવી રહ્યા છો ?

અલમુઈન

નહિ, આજીબ ! નજીવી. તદ્દન નજીવી વસ્તુઓનો. હું ધારું છું કે તું
ઈંજન સોઈના છોકરા નૂરેદીનનો દોસ્ત છે. ખરં ને ?

આજીબ

અમે સાથે શરાબ પીએ છીએ.

અલમુઈન

ખરું, ખરું ! બોલ, તારે પદવી, સત્તા, સંમાન ને સોનું જોઈએ છે ?
કે પછી તારો સંકુચિત જીવ એશારામથી સંતુષ્ટ છે ?

આજીબ

આવું કેમ પૂછ્યું ? ચાચા !

અલમુઈન

તને મોતનો કે ખરાબમાં ખરાબ નામોશીનો, કે એ બન્નો કરતાં
ખરાબ કંગાલિયતનો તર છે ને ?

આજુબ

બધા જ માણસો એ સૌભાગ્યો વાંछે છે, આ દુર્ભાગ્યોથી ઝરે છે.

અલમુઈન

સારુ, જો તું મારું સેવાનું કાર્ય કરશે તો એ બધાં સૌભાગ્યો ઉભરાઈ જતા પ્રમાણમાં તારાં બનશે; અને જો તું ના પાડશે તો તારું દુર્ભાગ્ય.

આજુબ

શું છે સેવાકાર્ય ?

અલમુઈન

સ્વેચ્છાચારી નૂરેદીનને તું ખુવાર કરી દે. બેશુમાર અમનચમનથી એને ઠાંસી દે. દોસ્તીનો દેખાવ કરીને એને ધૂંટી લે; એ ભિખારી થઈ જાય ત્યાં સુધી એને ખર્ચ કરવાની ફરજ પાડ. સૌથી વધારે તો એને ભ્રમમાં નાખીને દાઢિયાની નિર્બજનતાની એવી છેલ્લી હદે લઈ જ કે પોતાને ભાન હોવા છતાંય એ એની ઉપર કાબૂ રાખવાની તાકાત ગુમાવી બેસે. બૂરી બદફેલીથી એની બધીય ઈન્દ્રયોને તરબતર બનાવી દે, કેવળ હળવા રંગીલાવેડા નહિ, પણ તારે ભાગ લેવો પડે તો લઈને એ ગટરની ગંદકી સેવે એવું કર. બસ આટલું કર ને તું મોટો બનવાનો; પરંતુ જો આ નહિ થાય તો તું હતો ન હતો થઈ જવાનો. આઠ મહિના હું તને આપું છું. ત્યાં સુધી મને મળવાનું રાખતો નહિ. (જાય છે.)

આજુબ

મયમૂના ? છોકરી ! કયાં છે તું ?

મયમૂના

અહીં, અહીં, તમારી પાછળ.

આજુબ

જહાનમમાંથી નીકળેલો સેતાન મારી પાસે આવ્યો હતો..

મયમૂના

સેતાન, સાચે જ, ને તે તમને ય સેતાન બનાવશો, અધમમાં અધમ દેખજનમાં તમને નાખશે.

આજુબ

મારે શું કરવું ?

મયમૂના

એ તમને જે કરવાનું કહે છે તે તો નહિ જ.

આજુબ

પણ જે હું ન કરુ તો મારું આવી બન્યું. એના ખતરનાક ખોઝને સહી શકે એવો બસરામાં કોઈ નથી. બીજુ બાજુએ —

મયમૂના

બીજુ બાજુને રહેવા દો. જાચું છે કે એ કુતો એના બોલ્યા પ્રમાણે બૂરું કરશે; કેમ કે ભલું કરવા માટેનું એનું વચન મિથ્યા છે, મિથ્યા. પણ તમે નૂરેદીનનું બૂરું તો ન કરી શકો. આપણી બાલિકસ એની એનિસને ખૂબ ખૂબ ચાહે છે.

આજુબ

છોકરી ! છોકરી ! મારો જન ને માલમિલકત જુગારને પાસે છે.

મયમૂના

એક કામ કરો.

આજુબ

તું કહેશો તે કરીશ.

મયમૂના

એના કેટલાક ખરાબ સોબતીઓ છે, નહિ ?

આજુબ

કારૂર અને આયૂબ અને બીજા; હદ્યહીન ને અવિચારી લફંગાઓની ટોળી.

મયમૂના

એમના કાન ફૂંકો, તમે પોતે કશું કરતા નહિ. વખતોવખત એને રોકજે. બીજું ગમે તે કરો, પણ એની પાસેથી ભેટમાં કશું લેતા નહિ, એ નામોશીની કિમત છે. એમની ઉશ્કેરણી વિના પણ સંભવિત છે તેમ તે એ પાયમાલ થઈ જય તો સેતાનને સંતોષ થશે, ને નહિ તો જ્યારે બીજે કોઈ ઉપાય નહિ રહે ત્યારે બસરા છોડીને આપણે ભાગી નીકળીશું.

આજુબ

તું બુદ્ધિશાળી છે. છતાં જો મારે દુષ્ટ બનવું જ પડશે તો વધારે ધૃષ્ટતા ભરી દુષ્ટતા જ માણસને સૌથી વધારે શોભશે.

મયમૂના

અને બાલિકસ ?

આજુબ

ખરી વાત.

મયમૂના

જતને બચાવો, જતને બચાવો. બાકીનું બધું શંકાસપદ છે, પણ એક સત્ય દુઃખ રીતે નિશ્ચિત છે, ને તે એકે મરેલા માણસો પ્રેમ કરી શકતા નથી.

આજુબ

હું એનો વિચાર કરીશ. મયમૂના ! મારી પાસેથી જ અને તારી બહેનને અહીં મોકલ. (મયમૂના જાય છે.) બાબત તો અત્યાંત નીચ છે ! ને છતાંય માનપાન અને પદવી, બાલિકસને રાષ્ટ્રને શિખરે સ્થાપવી અને જેના નાનકડા હાથને માટે સારંગીય મોટી પડે છે તે હાથથી માણસોને તોડી પાડવા કે મોટા બનાવવા, એ લાભ તો રહેલો છે ! પણ રસ્તો ગંદો છે. (બાલિકસ પ્રવેશે છે.)

બાલિકસ

તમારો શો. હુકમ છે ?

આજુબ

તારી સારંગી મને લાવી આપ અને ગા. હું દિલગીર ને અસ્વસ્થ છું. મારી આડે આવતી નહિ, ખારી ! મારો મિજાજ ઠેકાણે નથી.

બાલિકસ

ઓહો ! ધમકીઓ ?

આજુબ

મારા પ્રેમે ગમે તેટલાં લાડ લડાવ્યાં હોય તો પણ યાદ રાખજે કે તું હજુય ગુલામ છે, ને કોઈ વાર ચાબખાનો પણ ખ્યાલ રાખજે.

બાલિકસ

જરૂર, જરૂર ! ફટકારો મને ! અથવા તો મને માત્ર ફટકારો ય શા માટે ? તમારા કર્કશ શબ્દોથી તમે મારા હૃદયને જેમ કયારનું ય મારી નાખ્યું છે તેમ મને પણ મારી નાખો. તમારા બધા પ્રેમનો શો અંત આવશે તે હું જાણતી હતી, જાણતી હતી ! ઓ ! ઓ ઓ રે ! (રે છે.)

આજુબ

મને મારુ કર, ઓ મીદામાં મીઠી ! હું કસમ ખાઈને કહું છું કે મારા કહેવાનો એવો આશય નહોતો.

બાલિકસ

કોઈ કોઈ વાર રમતમાં હું થોડું બોલી જરૂર છું, — ઓ ફટકારો મને, મારી નાખો મને !

આજુબ

એ તો ખાલી મંજક હતી, મજક ! તારાં હૂસકાંથી મારા હૃદયને વિદારી નાખ નહિ. જે, બાલિકસ ! વહાલી ! જે તું ન રહે તો તને હજરોની કિમતની કંઠમાળાઓ આપીશ, મોતી ને લાખ રતન આપીશ.

બાલિકસ્

હું ગુલામડી છું ને માત્ર ચાબખાને લાયક છું, મોતી ને રતનને લાયક નહિ. મયમૂના ! ઓ મયમૂના ! એમને એક ચાબખો આગી આપ, ને મને જેરનો ઘ્યાલો.

(જય છે.)

આજીબ

એની સારંગીની માફક મને પણ એ બજવે છે, હું પણ એની સારંગીના જેવો અચેતન છું, અસહાય છું, એના મનના ભાવેનો ચલાવ્યો ચાલું છું, અને એના હળવા હાથ ન અડે તો એના જેટલું જ મૂર્જું દુઃખ અનુભવું છું. એને શી રીતે મનાવવી ? મયમૂના ! ઓ મયમૂના !

(જય છે.)

[ઈબન સોઈનું ઘર. મિજબાની માટે શાળગારાયેલો પરસાળ-
માંનો એક ઓરડો. દૂનિયા, એનિસ-અલજલીસ, બાલિકુસ]

દૂનિયા

યા અલલા ! કેવા તેઓ વુંટે છે ! આ છીનોથી ફર્નિચર સુધ્ધાં બચી
શકતું નથી. રાક્ષસ ગનીમ પેલી કીમતી સાંકળી દાંત વર્ચ્યે ઉપાડી લે છે ને
પોતાની કોઈ ભણી ચાલી નીકળે છે; સેતાન આયૂબ પેલા મીનાકારી મેજને
ખિસ્સામાં સરકાવી હે છે; જેબ શેત્રં જીઓને ને બિધાનાં ઓને વાવંટોળમાં
ઉપાડી જાય છે. આવી રીતનો ખરાબ વ્યવહાર કર્યો ખજનો લાંબો વખત
નિભાવશે ?

બાલિકુસ

આની ઉપર અંકુશ મુકાવો જોઈએ.

દૂનિયા

મારા ચાચાને આપેલું વર્ચન ઓળે પાળ્યું છે. તેય ધાણું છે. હા, એમ
તો એ સાબૂત છે ! આ હરામજદાઓ એને બગાડે છે. એનિસ ! તારો વાંક
છે. તું ગમે તેટલી ફરિયાદ કરતી હોય તો પણ તું પોતેય એટલી જ બેદરકાર છે.

એનિસ-અલજલીસ

હું ?

દૂનિયા

હા, તું, તેં જેયું હોય ને ન ખરીદુ હોય એવું એકે સુંદર છિતાં બિન-
જરૂરી જવેરાત છે ? તારી કલ્પનાને ગમી ગયો હોય ને એક કાળમાં તારો ન
બન્યો હોય એવો એકે પોશાક છે ? ને તું એની પાસે આવી ત્યારથી હસ-
વાનો, ગાવાનો કે પીવાનો એકે નાનકડો અવસર તેં જતો કર્યો છે ?

એનિસ-અલજલીસ

થોડી વીટીઓ ને સાંકળીઓ, થોડાં રેશમી ને સુતરાઉ કપડાં મેં કોઈ
કોઈ વાર ખરીદાં છે.

દૂનિયા

આ નજીવી ચીજેની કેટલી કિંમત આપવી પડી ?

એનિસ-અલજલીસ

એની મને ખબર નથી.

દૂનિયા

અલબર્ટા, તને ખબર નથી. લે, જો, આ કેટલી બેહદનું બની ગયું છે; એને અટકાવ, તારી જતને સંયમમાં રાખ.

માલિકસ

હવે પછી એ એના જંગલી સોબતીઓની વરચે તને ગાવા બોલાવે ત્યારે ઠંડો જવાબ વાળને, જતી નહિ.

એનિસ-અલજલીસ

તો શું મારે એમના આનંદમાં ભંગ પાડવો, મજની મિત્રતાના પ્રવાહને અટકાવવો, ગુસ્સો કરી દોસ્તીની મીઠી નજરોને દૂર કરવી, આનંદની ઉર્મિઓને દાબી દેવી, ને આ ખુશમિજાજ મોજુલા જગતમાં ભવાં ચઢાવેલાં રાખવાં ? અહો ! જે બધાં પાપો ભવાં ચઢાવી માણસને કપાણે કરચલીઓ પાડે છે તે આની બરોબરો કરી શકશે નહિ !

દૂનિયા

પણ આદતનાં વાદળાં વધારે ધેરાયાં તો ?

એનિસ-અલજલીસ

ધેરાવું હોય તો ધેરાય ! એ એક ખુશહાલ મોજુલી દુનિયા હતી. અ સુખમાં, મજામાં ને મમતાળુ મિજાજમાં રહે એની જ મેં પરવા રાખી હતી, ને એટલામાં જ મારી મર્યાદા આવી જતી. પણ જે આભલાં ધેરાયાં જ હોય તો, દૂનિયા ! આ બધું આજે જ બંધ પડી જશે.

(આજીમ પ્રવેશે છે.) વારુ, આજીમ !

આજીમ

બાનુ ! અડધા લેણદારો, એટલે કે બસરાની અડધી દુકાનોવાળાઓ બહારના ખંડમાં સભા ભરી બેઠા છે, ને પૈસા મળે ત્યારે જ ત્યાંથી ઊઠવાના સોગન લે છે.

એનિસ-અલજલીસ

તમારો માલિક ક્યાં છે ? એમને અહીં બોલાવો. જરા થોબો ! તમારી પાસે બધા આંકડા છે ?

આજીમ

બધા જ, થાંભલા જેટલા લાંબા, ને માથાથી તો પગ સુધી જબરજસ્ત રકમોથી ખીચોખીચ ભરેલા.

એનિસ-અલજલીસ

એમને બોલાવો.

આજીમ

આ આવ્યા.

(નૂરેદીન પ્રવેશે છે.)

નૂરેદીન

કેમ, બહેન દૂનિયા ! બાલિકસ ! છાનાંમાનાં તમે સજવડ જોઈ આવ્યાં છો કે ? બોલો, સુંદર નથી ?

દૂનિયા

કંઢારેલા ને જળીઓવાળા રંગેલા કબરના પૃથ્વર જેવી, પણ અંદર તો છે મૃત્યુ ને હાડકાં, મારા વીરા !. હાડકાં.

નૂરેદીન

અને આ વહાલી દૂનિયાને નામે ઓળખાતા સુંદર સુખદ બાહ્ય કલેવર-માંય હાડકાં છે; પણ આપણે તો હાડકાંનો નહિ પણ ગુલાબી ગાલનો, મધુર નયનોનો ને હસતા હોઠનો જ વિચાર કરવાના.

દૂનિયા

તેં મારા રૂપકમાં હાડકાં મૂક્યાં ને પાછાં પૂરેપૂરાં કાઢી પણ નાખ્યાં. જ્યાં સુધી અંદર કશુંક નક્કર ન રહ્યું હોય ત્યાં સુધી; એ માવાદાર બની ગયું છે.

એનિસ-અલજલીસ

લેણદારોએ તમને ઘેરી લીધા છે, નૂરેદીન ! એમને નાણા ચૂકવી દેશો.

નૂરેદીન

ગંભીર વાત છે ? એનિસ !

એનિસ-અલજલીસ

તમે ચૂકવશો નહિ ત્યાં સુધી હું ફરી હસવાની નથી. આજીમ ! બિલોનો હિસાબ લાવો.

નૂરેદીન

દૂનિયા ! આ તારું કારસ્તાન છે ?

દૂનિયા

તારું, ભાઈ ! તારું પોતાનું.

નૂરેદીન

એવું છે ? એનિસ !

એનિસ-અલજલીસ

મેં તો તમને કહી દીધું છે.

નૂરેદીન

મને આંકડા બતાવો. તમે ત્રણે અંદર જાઓ !

ઓનિસ્-અલજલીસ

અરેરે ! એ દુઃખી અને ગુસ્સે થયા છે ! એમની આંખો ઉપર વાદળું ફરી વળ્યું છે. મને એમની સાથે વાત કરવા હો.

બાલ્કસ

તું હવે બધું બગાડી મૂક્શે; દૂનિયા ! એને દૂર ઘસડી જા.

દૂનિયા

ચાલ.

(એનિસને જાલીને બહાર નીકળી જાય છે, પાછળ બાલ્કસ પણ જાય છે.)

નૂરેદીન

બોલો, જનાબ ! કયાં છે આંકડા ?

આજીમ

તમે આંકડા જોશો ?

નૂરેદીન

રક્મો, રક્મો !

આજીમ

દરજી માદૂરું કના વીસ હજર; બંડી, જમા, શાલ, પાધડી ને ડામાસ્ક્સના રેશમના,—

નૂરેદીન

વિગતવારની યાદીને રહેવા હે.

આજીમ

દરજી લભકનના બીજા વીસ હજર; ભઠિયારાના બે હજર; કંદોઈના બીજા એટલા; બગાદાના નવાઈની વસ્તુઓના વેપારીના ચોવીસ હજર; ઈસ્પ-હાનના બીજા એવા જ વેપારીના સોળ હજર; બાંદી એનિસ-અલજલીસ માટે લીધેલી ગળાની સેરો, કંકણો, કટિમેખલાઓ, ઝાંઝર, વીટીઓ, લટકગુયાં ને અનેક પ્રકારના દોરાઓના નેવું હજર પૂરા જવેરીના, ગાદીતકિયા બનાવવાવાળાના,—

નૂરેદીન

બસ કર, બસ કર ! આ મોટી જંગી રક્મો શાની ? હજર સિવાયનો બીજે કોઈ શબ્દ તારા પેટમાં છે કે નહિ ? હદ વગરની વાતો કરનારા, અદ્યા !

આજીમ

પણ, સાહેબ ! આ તો બધા બિલના આંકડા છે; મારું પેટ તો ખાલીખમ છે.

નૂરેદીન।

હજારો સિવાયનું કશું જ નહિ !

આજીમ

આ રહ્યું એક બિલ હુસેન બબરચીનું, સાતસો દીનાર ને પોણાતેર દિહામનું.

નૂરેદીન।

હલકટ, મેલો બદમાસ ! એક તુચ્છ સાતસોની રકમ માટે નફુટપણે મારી ઉપર તગાદો કરશે ?

આજીમ

કુળનો વેપારી—

નૂરેદીન।

જ અહીંથી ! લાવ થેલીઓ.

આજીમ

થેલીઓ ? સાહેબ !

નૂરેદીન।

પૈસાની થેલીઓ, બેવકૂફ ! હારકૂસ અને બીજ બધા ગુલામોને બોલાવ. મારો અરધો ખજનો લાવ. (આજીમ જય છે.)

એનિસ મારી સામે ભવાં ચઢાવે છે ! બેદિલ બની ગઈ છે ! રકમો માટે ! દેવા માટે ! પૈસા માટે ! હીન માટીમાંથી પાવડે પાવડે જેને ખોદી કાઢીએ છીએ તે નાચીજ દ્રવ્યને માટે ! શું પ્રેમ એવો ભિખારચોટ બની જય છે કે એને પૈસાના વિચારમાં પડવું પડે ? ઓરે ! મારા હદ્ય !

(પૈસાની થેલીઓ સાથે આજીમ, હારકૂસ ને ગુલામો પ્રવેશે છે.)

ઓરડામાં થેલીઓને બધે ખડક,—જ, આજીમ ! ભૂખ્યા ટોળાને બોલાવ. એમને ભક્ષ્ય અપાશે. (લેણદારોને અંદર પ્રવેશ કરાવતો આજીમ આવે છે.)

કાણ પૈસાની માગણી કરે છે ?

બબરચી

હું સાહેબ ! સાતસો દિનાર ને પોણાતેર દિહામ મારી લેણી રકમ છે.

નૂરેદીન।

લે તારા પૈસા, મેલા મનના બદમાસ !

(એની તરફ એક થેલી નાખે છે.)

એ પણ છે તે, તું ય તારા પૈસા લઈ લે.

ઝવેરી

સાહેબ ! આ તો મારા લેણાનો સોમો ભાગ પણ નથી.

નૂરેદીન

આને બસો થેલીઓ આપો.

હારકૂસ

થેલીઓ ? સાહેબ !

નૂરેદીન

તું દાંત દેખાડે છે ? લુચ્યા ! રસળે છે ? લે, લેતો જ.

(અને ધબ્બો લગાવે છે.)

હારકૂસ

બરાબર ! તમારું ચસકી ગયું છે, મારો હારકૂસને. બુઢો માલિક કે જુવાન, હારકૂસ માટે બન્ને એક જ છે. લાકડી કે ચામડું ! ધાર્યો કે લાત ! આ બધી મારા જન્માકારની રાશિઓ છે.

નૂરેદીન

તને મારવા બદલ દિલગીર છું. ધરમાં સોનું છે. આમને બધા જ પૈસા આપી દો; હું કહું છું, બધા જ. એ ધેર ઊંચકાવી જાઓ, બદમાસો ! ને તમારી રકમો ગણ્ણી લો. વધારાના હોય તેનાથી તમારાં ગળાં ઠાંસીનો ભરો; અગર ચાહો તો ગટરમાં ફેંકી દો.

લેણદારો

(થેલીઓ માટે પડાપડી ને તકરાર કરતા) પેલી મારી છે ! પેલી મારી છે ! નહિ મારી ! છોડી દે, ચાલ્યો જ, લુટારા ! તું કોને લુટારો કહે છે ? ચોર !

નૂરેદીન

ધમકાવીને એમને ઓરડામાંથી બહાર કાઢો.

(થેલીઓ ઝૂંટવતા ને ગુલામોથી તરોડાતા લેણદારો બહાર નીકળી જાય છે.)

આજીમ

જનાબ ! આ પાગલપાળું છે.

(નૂરેદીન અને જતા રહેવાનો સંકેત કરે છે. આજીમ જાય છે.)

નૂરેદીન

એનિસ જે ચીથરેહાલ હોય ને ભીખ એની કિમત હોય તો પણ અહીંથી ચીન સુધી હું એને અનુસરીશ. પણ પૈસા ખાતર એ મારી પ્રતિ ભવાં ચઢાવે એ કેમ ચાલે ?

(એનિસ પ્રવેશે છે.)

નૂરેદીન ! તમે આ શું કર્યું ?

નૂરેદીન

તેં એ આદમીઓને પૈસા આપવાનું કહ્યું. મેં આપ્યા.

એનિસ-અલજલીસ

તમને મારી ઉપર ગુસ્સો આવ્યો છે? મેં ધાર્યું નહોતું કે તમે આવા નજીવા કારણસર ગુસ્સે થઈ શકશો.

નૂરેદીન

મેં નહોતું ધાર્યું કે પૈસા ખાતર, કેવળ પૈસાના સવાલ ખાતર તું મારી સામે ભવાં ચઢાવશો !

એનિસ-અલજલીસ

તમે એ માનો છો ? શું તમે મને આવી જાણો છો ? ખારા ! જ્યારે તમે મારે ખાતર તમારી જતને ખુવાર કરી હેતા હો ત્યારે શું હું તે હસ્તે મોઢે જોઈ રહું ? નહિ, તો પોતાને ખુવાર કરો ને મારી કસોટી કરો.

નૂરેદીન

ખારી એનિસ ! હું ગુસ્સે તો મારી પોતાની જત ઉપર થયો છું, પણ મારી અંદરનો કાળપુરુષ પોતાની પીડાનું વેર વાળવા તારી ઉપર વળી આવ્યો. મને બીજું બધું ભૂલી જવા હે, ને તારો ને તારા પ્રેમનો જ વિચાર કરવા હે.

એનિસ-અલજલીસ

હું તમારે માટે ગાઉં ?

નૂરેદીન

જરૂર, ગા, એનિસ !

એનિસ-અલજલીસ

પ્રેમ અતિશય ઉરનો ઉલ્લાસી,
આંસુ અને સંતાપ સાથનો
સમય પાળશે રાશી ?

આજ એ જન્મ પ્રામતો તોયે,
કહેતોક શુભ રાત્રી, કાલે
વિદાય બેતો હોયે.

શોકને પાશે એ પકડાયે,
તે પહેલાં એ કરી પલાયન જ્યે;

પણ એનાં પડતાં આંસું
પદ્ધવાડે રહી જ્યે,

એક એ જ એના મારગનાં
સૂચવનારાં થાયે.

હું ગાઈ શકતી નથી.

નૂરેદીન

આંસુ ? એનિસ ! ઓ મારી પ્રેમમયી ! જે એમનું કરણ બન્યો હોય તેને
માટે તે કઈ વધારે બદતર આફતની આગાહી કરે છે ?

એનિસ-અલજલીસ

કોઈ નહિ, કોઈ નહિ, અથવા તો માત્ર સૂર્યપ્રકાશનાં જાપણાં જેને જલદી
જ પકડી પાડે છે એવી. શોકને રુખસદ આપી દો. પૈસા ગુમાવ્યા, એટલું જ
ને ? લિખારીઓ વધારે સુખી હોય છે, નહિ વારુ ? મારા માલિક !

નૂરેદીન

કૃપાંય વધારે સુખી, એનિસ !

એનિસ-અલજલીસ

તો આપણે ય ભલે લિખારી બનીએ. બેપરવાઈલદ્યાં ફાટ્યાંતૂટ્યાં કુપડાંમાં
આપણે મહાસુખ માણણતાં જ્યાં ફાવે ત્યાં ફરીશું. ને હું મારી સારંગી સાથે
મારા મીઠા સૂરે ગાઈશ ને તમારે માટે મધમીઠી વાનગીઓ ખરીદીશ. કેમ, મારો
સૂર મીઠો નથી ? મારા માલિક !

નૂરેદીન

બધું સ્વર્ગ રસથી સાંભળતું હોય ને ગાંભ્રિયેલ ખુદાની આગળ ગાતો
હોય તે વખતના એના સ્વર જેવો મીઠો.

એનિસ-અલજલીસ

કોઈ દિવસ આપણે બગદાદ પહેંચીશું, વેશપલટો કરીને લિખારીના
દેદારમાં શેરીઓમાં ફરતા પ્રભાવશાળી ખલીફ હરુન-અલ-રશીદને મળીશું, એને
આપણા ખાવાના ટુકડા આપીશું અને અચાનક આપણે દુનિયાના માલિકનાં
મિત્ર બની ગયાં છીએ એવું જોઈશું. કેમ નહિ ? મારા નાથ !

નૂરેદીન

હા, એનિસ ! આપણે મહાન ખલીફનાં મિત્ર બની જઈશું.

એનિસ-અલજલીસ

તો ચાલો, આપણે લિખારી બની જઈએ, દુનિયાભરમાં ગાતાં ફરતાં
દોલતમાંદ સુખી કંગાળ. અહો ! પણ તમારે તો બાપ છે ને મા છે ! આવો,
પણ બેસો, ને હું તમારી આગળ ઊભી રહીને એક વાત સંભળાવું.

નરેદીન

મારી બાળ્યુએ બેસીને સંભળાવ.

એનિસ-અલજલીસ

નહિ, નહિ, હું ઊભી રહીશ.

નૂરેદીન

સાગું, મનમોજીલી ! હવે તારી વાત ચલાવ.

ઓનિસ-અલજલીસ

હું એ ભૂલી ગઈ છું. એ એક માણસ સંબંધી હતી કે જેની પાસે પૃથ્વીથી ખરીદી ન શકાય એવું એક કિમતી રત્ન હતું.

નૂરેદીન

મારી પાસે તું છે તેવું.

ઓનિસ-અલજલીસ

ચૂપ રહો, જનાબ ! એણે એ રત્નને બીજાં સામાન્ય રત્નો સાથે રાખ્યું; હવે એ માણસ પેલાં રત્નોને લઈને રોજ રસ્તામાં નાખતો અને બોલતો : “હું આ પૃથ્વીને બતાવીશ કે એની પાસે જે બધાં રત્નો છે તે સૌ સામટાં લઈએ તો પણ હું જે એક રત્નને મારી પાસે રાખવાનો છું તેની બરોબરી નહિ કરે.”

નૂરેદીન

જેમ હું તને રાખવાનો છું.

ઓનિસ-અલજલીસ

પણ, અફ્સોસ ! એ અદ્ભુત રત્ન એક પાતળા દોરાથી એક સામાન્ય મોતીની સાથે બંધાયેલું હતું તેની એને ખબર નહોતી. અને જ્યારે એણે એ મોતીને બહાર ફેંકી દીધું ત્યારે, દિલગીરીનો વાત છે કે તેનું પેલું રત્ન પણ તેની પાછળ ગયું, અને પછી તો એ આખી ધરતી હુંઠી વળ્યો તો પણ પોતાના એ રત્નને પાછું મેળવી શક્યો નહિ.

નૂરેદીન

(થાડું અટકીને) આવતી કલે હું આ ખાલી જીવનને બંધ કરી દઈશ, ખર્ચ કાપી નાખીશ ને એક ફૂકત તારે માટે જ જીવીશ. આજ રાતે મિજબાની છે; અને મેં મારું વચન આપ્યું છે માટે એ થવી જ જોઈએ. આજીમ !

(આજીમ પ્રવેશે છે.)

ખજનામાં હવે કેટલા પૈસા રહ્યા છે? હજી કેટલું દોષું બાકી છે?

આજીમ

તમારાથી પહેંચી વળાય એનાથી વધારે. આજની બેવકૂફી—તમારી બાદશાહી બેવકૂફી ન થઈ હોત તો બધું ઠીક થઈ જત ! મને મારવો હોય તો મારો, પણ મારે બોલવું જોઈએ.

નૂરેદીન

ધરને બાકાત રાખીને બાકીની મિલકતમાંથી પૈસા મેળવી બો. લેણદારોને

સંતોષો; કોઈ બાકી રહી જય તો તેને થોડી મુદ્દત માટે વિનંતી કરો.

આજીમ

તેઓ વિનંતી માનવાના નથી. એમને મુડદાલ માંસની ગંધ આવી ગઈ છે, અને ચાંચ આગળ પ્રસારીને ને નહોર તૈયાર રાખીને બધાં ગીધડાં પાંખો પર ચઢવા મંડયાં છે.

નૂરેહીના

સાચે જ્ઞ, મુડદાલ ને અધમ ! ભગવાને પોતાના ઉત્તમ જીવોને વિવેક-બુદ્ધિ થા માટે આપો, જે તેઓ એ શાંત અને શાશુણા પૂરેપૂરા પાવરધા સલાહ-કારના અવાજને બળવાખોર લોહીના શોરબકોરમાં દબાઈ જવા હે ? તારાથી બને તેટલું કર. ભીડમાં મને મદદ કરેએવા સારા મિત્રો મારી પાસે છે. (જય છે.)

આજીમ

સારા મિત્રો ! સારા લોહી ચૂસનારાઓ ! સારા ચોરો ! એની ભીડમાં એને એમની પાસેથી મોટી મદદ મળવાની છે !

એનિસુ-અલજલીસ

છેવટે આપણો આજીબ તો છે જ્ઞ.

આજીમ

તમે એનો વિશ્વાસ કરશો ? એ વજુરનો ભત્રીજો છે. (જય છે.)

અંક ૩ : દૃશ્ય ૨

[સ્થળ : પૂર્વનું. એનિસ-અલજલીસ, નૂરેદીન.]
એનિસ-અલજલીસ

ને એ બધા જ છોડીને જતા રહ્યા ?

નૂરેદીન

કાર્સુર લપાઈને આવ્યો ને બુમરાણ કરતા બેણદારોને સાંભળી ગયો; ને એ બધા જ જતા રહ્યા. ગનીમની વહાલી મા માંદી છે; એ તો કેવળ મારી પ્રતિના મીઠા પ્રેમથી પ્રેરાઈને માની શોકજનક સેજ છોડીને આવ્યો હતો; દોસ્તદાર આયુબના ચાચા મજ્જા માટે ઉપરે છે; કાર્સુરના ધરમાં મૈયતના દર્ઝનની તૈયારી ચાલે છે; જેબનો બાપ, ઉંમરનો ભાઈ, હુસેનની બીબી દર્દનાક રીતે પટકાઈ પડ્યાં છે. જેમાં દરેક જાણ જુદા જુદા રોગથી જલાયું હોય એવી ઓચિંતી મહામારી આ પહેલાં બસરામાં કદી જેવામાં આવી નહોતી.

એનિસ-અલજલીસ

આ એમની દોસ્તી !

નૂરેદીન

આપણે આવો નિઝુર ન્યાય નહિ આપીએ. સંભવ છે કે ઉદાર માયાળુશરમે કે અર્ધ-અનુતાપ ભરી મૃદુતાએ એમને ઊંખ દીધો હોય. એ દરેકને ઘેર વારાફરતી જઈ મારી મદદમાં ઉછીના પૈસા લઈ આવવા મેં હારકૂસને મોકલ્યો છે. આપણે જોઈશું. કોણ આવ્યું છે? (આજીબ પ્રવેશો છે.) આજીબ! તું પાછો આવ્યો છે, તું એકલો? હા, તું મારો મિત્ર હતો ને હમેશાં મને રોકતો. માણસ અધમ નથી, ફિર-સ્તાની માફક એ ઊંચે ઉડે છે, પણ દોજખના ખાડાનો સેતાન એને નીચે જેંચી પાડે છે. હજુય આપણામાં આત્મા જેવું કંઈ છે ને આદમે જેને બગાડ્યું હતું તે મૂળના નિર્દેષ ધાટનું બીજું હજુ તદ્દન તૂટી ગયું નથી.

આજીબ

તારી પાયમાલીનો કરાવનારો હું દું. હજુ જે તારી પાસે તરવાર હોય તો તેનો તું મારો ઉપર ઉપયોગ કર.

નૂરેદીન

આ શું ?

આજુના

મને મોટા બનાવવાનું વચન આપીને મને વજુરે ઉશ્કેરો ને પછી મેં
તને તારી પાયમાલી પ્રતિ જલદીથી પ્રેરવા માટે આમને ઉશ્કેર્યો. મને તું કાપી
નાખશે ?

નૂરેદ્વીના

(થોડા મૌન પછી) પાછો જ, ને વજુરને કહે કે કામ પતી ગયું છે.
એની સાથે તું મહાન થા.

આજુના

તું પૂરેપૂરો પાયમાદ થઈ ગયો છે ?

નૂરેદ્વીના

સંદેહ રાખતો નહિ, તારું કાર્ય સારી પેઠે પાર પડ્યું છે. ચાચાને તું
ખાતરી આપને. એને માટે જ તું શું પાછો આવ્યો છે ?

આજુના

જો મારી પાસે છે તે બધું,—

નૂરેદ્વીના

બસ આટલું ! જીવતો પાછો જ.

આજુના

જાંદે ઊતરી જય એવી તેં શિક્ષા કરી.

(જય છે.)

નૂરેદ્વીના

ઝોઝે વિલંબ કરે છે.

(હારકૂસ પ્રવેશે છે.)

કેમ જનાબ ! શી સફળતા ?

હારકૂસ

પહેલાં હું આયુબને ઘેર ગયો. એને ઝોટ, બહુ ઓચિંતી ઝોટ ગઈ
છે, અને તે તમને મદદ કરી શકે એમ નથી તેથી દુઃખી થાય છે.

નૂરેદ્વીના

અને ગનીમ ?

હારકૂસ

એનો પગ ભાંગી ગયો છે ને લાંબા પખવાડિયા. સુધી એ કોઈને મળી
શકે એમ નથી.

નૂરેદ્વીના

કાર્બૂર ?

હારકૂસ

એ દેશમાં ગયો છે — મેડા ઉપર.

[આજુભના ધરનો એક ઓરડો : બાલિકસ, મયમૂના.]
બાલિકસ

એણે મારે માટે તપાસ ન કરી ? હું બીમાર છું, મયમૂના !

મયમૂના

બીમાર ! મને લાગે છે કે છલાંગો મારતા ક્ષયથી તમે બન્ને મરી રહ્યાં છો. ગાલ પર આવો રંગ એ કદી કંઈ સારી નિશાની કહેવાતી નથી.

બાલિકસ

એને કહે કે હું બહુ બહુ બીમાર છું, મરવા પડી છું. મહેરબાની કરીને દ્વારા ઉપજીવે એવી રીતે બોલને.

મયમૂના

તારે ગાલે કેસર લગાવ ને તું સારી પેઠે પીળી દેખાય એવું કર, એ પીગળશે.

બાલિકસ

લાગે છે કે મારું હૃદય ભાંગી પડશે.

મયમૂના

તો એને જલદી ભાંગી જવા હે, એ વધારે જલદી સંધાઈ જશે.

બાલિકસ

(રડતી) મારી તરફ તું આવી સખત શી રીતે થઈ શકે છે ? મયમૂના !

મયમૂના

બેવકૂફ છોકરી ! તારી શક્તિને તેં નૂટી જય એટલી તંગ શા માટે બનાવી ? કઠણમાં કઠણ પથ્થરનાય ભૂકા કરી નાણે એવી એક લયબદ્ધતા છે; કુદરતમાં દરેક વસ્તુની પોતાની એક પરાકાષ્ઠા હોય છે, ને ત્યાં એની સહિષ્ણુતાનો અંત આવી જય છે ને એના ટુકડા થવાનું શરૂ થાય છે; એ પરાકાષ્ઠાની નીચે રહીને એને બજવો, સંગીતની માત્રાનું પ્રમાણ હદ ઉપરાંતનું રાખો નહિ. જો, એ આવે છે.

બાલિકસ

હું જઈશ.

મયમૂના

(એને પકડી રાખીને) તારે નથી જવાનું.

(આજુભ પ્રવેશે છે.)

આજુબા

મેં ધાર્યુંતું કે તું એકલી હથે, મયમૂના ! જ્યાં મારી જરૂર નથી ત્યાં
મારી જાંતને ધુસાડવા જેટલો હું સસ્તો નથી.

બાલિકસ

હું જતી રહુ એવું દૃચ્છું છું, મયમૂના ! મેં તો ખરેખર એમ ધાર્યુંતું
કે હજમની ઓરત આવે છે; તેથી જ હું તો રોકાઈ હતી.

આજુબા

મયમૂના ! એવાંય હદયો છે કે ને આરાધ્ય પ્રેમનો આટલો ઓછો વિચાર
કરે છે, તેઓ એને અભિમાનને આરોહવા માટેનું પગથિયું માત્ર બનાવે છે.
એમની પતરાજીભર્યા જુલમો માટેનું એને સાધન બનાવે છે.

બાલિકસ

મયમૂના ! પ્રેમના કમજેર એવા પુરુષોય છે કે જેઓ ગધા-બોજ કરતાં
વધારે કશું સહન કરી શકતા નથી; એમના સ્વાભિમાનનો તેઓ એવો તો ઊંચો
ઘ્યાલ રાખે છે કે કોમળમાં કોમળ ને મમતાળુમાં મમતાળુ ઠપકો એમની
બધી જ મીઠાશને ખાટી બનાવી દે છે.

આજુબા

કેટલાંકના કોમળ ભાવ બતાવવાના માર્ગો નવાઈ પમાડે તેવા હોય છે,
મયમૂના !

બાલિકસ

કેટલાક સર્વ પ્રતિબંધને જોરજુલમ માને છે, મયમૂના !

મયમૂના

ઓ બે બરચાંઓ ! ચાલો, આનો અંત આણો ! લાવો તમારો હાથ.

આજુબા

મારો હાથ ? શા માટે મારો હાથ ?

મયમૂના

આપો એ. ખૂબ દૃચ્છાવાળા બે હાથને હું મિલાવું; અત્યાર પહેલાં એ
ક્યારનાયે મળી ગયા હોત, જે એમનાથી ઓછી અક્કલવાળા એમના માલિકો
આડે આવ્યા ન હોત તો.

બાલિકસ

મયમૂના મારા કરતાં વધારે જોરાવર છે, નહિ તો હું તમારો સ્પર્શ
કરત નહિ.

આજુબા

હું મયમૂનાને ઈજ કરવા દૃચ્છિતો નથી, તેથી હું તારો હાથ લઉં છું.

મયમૂના

અહો ! એવું છે કે ? તો તમારા બેવકૂફ ગળાના સોગન છે, આની કુમર ફરતાં તમારો હાથ મિલાવો.

આજીબ

કેવળ જેની હું પરવા કરું છું તેના — તારા સંતોષને ખાતર ૭.

મયમૂના

બાલિકસ, તારા હાથ અહીં એની ગરદન ઉપર.

બાલિકસ

મને બગાસું આવતું હતું તેથી મેં હાથ ઊંચા કર્યા છે.

મયમૂના

હું નેતરની સોટી લેવા જઉં છું. તમને હું વધારે સારા મિત્રો બનેલાં જોઉં તેની સંભાળ રાખજો. જો તમે સંમત નહિ થાઓ તો ઓછામાં ઓછું તમારાં હાડકાં હમદર્દી બતાવશો ને તેથી અફ્સોસ સાથે. (જ્ય છે.)

આજીબ

મારા મહાન ઘારની પ્રતિ તું આવી કઠોર શી રીતે બની ?

બાલિકસ

તમે આવા કૂર અને નિષ્ઠુર શી રીતે બન્યા ?

આજીબ

હું તને ચુંબન કરું છું, પણ તે આ તારા આવા નાજુક રતૂમડા હોઠને,— પથ્થરથીય વધારે સખત એવી જે તું, તેને નહિ.

બાલિકસ

હું તમને વળતું ચુંબન કરું છું, પણ તે એટલા માટે કે હું દેવાદાર રહેવાનું ધિક્કારું છું.

આજીબ

તું હવે વધારે માયાળુ બનશો ?

બાલિકસ

તમે મારું કહું વધારે માનશો ને તમારા તિરસ્કારપાત્ર કાકાનો પરિ-ત્યાગ કરશો ?

આજીબ

એમનો ને એમનાં બધાં કાયેનો, જો તું મને સિમતથી નવાજશે તો.

બાલિકસ

કોઈ પણ ધોડાની માફક હસીશ, નહિ, હું સમર્પાઈ જઉં છું. મને આશ્રલેષમાં લો, હું તમારી બાંદી છું.

આજું

મારી પ્રેમની રાણી.

બાલિકસ

બન્નો, બન્નો.

આજું

આટલો બધો વખત તું વક્ક કેમ બની ?

બાલિકસ

તમને યાદ છે ને કે મારે બજરમાં તમારું કેવું સંવનન કરવું પડ્યુંતું ?
એક કણું તમે કેવા ખમચાઈ ગયા'તા ?

આજું

જેરીલી કર્કથા !

બાલિકસ

આ વખતે મને રોષે ભરાવાનું કારણ નહોતું ?

આજું

અહો ! જોઈએ તે કરતાંય વધારે ! મને લાગેલું આ કાકાનું કલંક ધોઈ
નાખવાનો ઉપાય મને સૂજે નહિ ત્યાં સુધી હું કેવો હુણ છું એવું મને
લાગે છે.
(મયમૂના પ્રવેશો છ.)

મયમૂના

એ સારું. પણ હવે આપણે નૂરેદીનને ઘેર જવું જોઈએ. કેમ કે એ એવો
તો સખત ભીડમાં આવી પડ્યો છે કે એ એની એનિસને વેચી મારશે.

બાલિકસ

કદાપિ નહિ.

મયમૂના

એને વેચવી જ પડવાની.

આજું

એની કિંમત કરતાં ત્રણ ગાળું હું એને ધીરીશ.

મયમૂના

આનો પ્રસ્તાવ કરતા નહિ. તમે કરેલો ધા તદ્દન તાજો છે.

બાલિકસ

તો એક મોંધી થાપણ તરીકે મને એને રાખવા દો. એ એને છોડાવી જાય
ત્યાં સુધીની આજુબની ધીરીલી રકમની મીઠી બાંયધરી રૂપે મને એને રાખવા દો.

મયમૂના

એ કોઈની મહેરબાનીઓ નહિ સ્વીકારે. એ ભલે એને ખુલ્લા બજરમાં

વેરો; આજુબ બીજા બધા કરતાં વધારે બોલશે. એ સાધનસંપુન થાય ત્યાં
સુધી એની વાટ જોતી એનિસ અપણી પાસે સલામત છે.

બાલિકસ

લો ત્યારે, તરત જ ચાદો.

મયમૂના

હું પત્રોને વ્યવસ્થિત કરીશ.

(જય છે.)

આજુબ

શું તું હમેશાં આવી જ રહેવાની ?

બાલિકસ

તમે સારા બનશો તો હું પણ સારી બનવાની. નહિ તો સોકેટિસની લ્લી
આનતીપનેય વઢકણવેડામાં પાછી પાડી દઈશ.

આજુબ

આવું સ્વર્ગ અને નરક આંખ સામે હોવાથી હું ફ્રિસ્તો બનીશ.

બાલિકસ

કેવા રંગનો ?

આજુબ

તારી આગળ કાળો છું, પણ હું જે પહેલાં હતો તેની આગળ દેવદૂત
જેવો સર્ફેન.

(જય છે.)

[ઈજન સોઈનું ધર. એનિસ એકલી]

એનિસ-અલજલીસ

મુરાદ એમને છેહ દેશે તો શું રહેવાનું ? મારા સિવાયનું વેચવા માટેનું એમની પાસે બીજું કશું નહિ હોય. ત્રાસજનક વિચાર ! તો શું મારો પ્રેમ એકલા સુખભોગ માટે, એકલા એના સ્વર્ગમાં ભાગ પડાવવા માટે જ સબળતા ધરાવે છે ? વહાલાને ખાતર એ જહાનમમાં પ્રવેશ નહિ કરી શકે ? જે જન્મનત એનો ઈન્કાર કરે તો મૈયત બાદ હું એની પાછળ શી રીતે જઈ શકીશ ? પગલાં માંડવાનો માર્ગ અસ્થાની ધાર જોવો છે, ને સરકી પડવું એટલું બધું સહેલું છે. હે ભગવાન ! આ જરૂરિયાત ઉભી થવા દેતો નહિ. (નૂરેદીન પ્રવેશો છે.)

શું મુરાદે એમને આશાભંગ કર્યો હશે ?

નૂરેદીન

મુરાદ ના પાડે છે. દેવાનો આ બોઝો એક યંત્રાણ છે !

એનિસ-અલજલીસ

તમે મારી પાસે જે લેબાસો ને જવેરાતો રખાવડાવ્યાં છે,--

નૂરેદીન

તે તું રાખ, તે તારાં પોતાનાં છે.

એનિસ-અલજલીસ

હું તમારી બાંદી છું. મારું શરીર ને એ જે પહેરે છે તે, જે કંઈ હું છું, ને મારી પાસે જે કંઈ છે તે બધું એક તમારા જ ઉપયોગ માટે છે.

નૂરેદીન

છેકરી ! તો શું તું એવું ઈર્છે છે કે હું તારાં વલ્લાભૂષણ ઉતારી લઈને તને ઉધાડી બનાવી દઉં ?

એનિસ-અલજલીસ

એમાં શું થઈ ગયું ? દસ દિહાર્મમાં મળતી ખરબચડી જડી કંથા મારે માટે બસ થઈ પડશે, જે તેમ છતાં ય તમારો મારી ઉપર પ્રેમ હશે તો.

નૂરેદીન

એનાથી મારા દેવાની અરધી રકમ પણ ભરપાઈ નહિ કરી શકાય.

એનિસ-અલજલીસ

નાથ ! તમે મને દશ હજારમાં ખરીદી છે.

નૂરેદીન

ચુપ રહે.

એનિસ-અલજલીસ

ત્યાર પછીથી શું મારી કિંમત ધરી ગઈ છે?

નૂરેદીન

આગળ બોલ નહિ. તું મને તારો તિરસ્કાર કરતો બનાવશે.

એનિસ-અલજલીસ

તો તો વધારે સારું. મારા હદ્યમંગને એ મદદ કરશે.

નૂરેદીન

તારું હેણું આ બોલી શકે છે?

એનિસ-અલજલીસ

મારામાં ઓછું હેણું ને ઓછા પ્રેમ હોત તો હું આ બોલત નહિ.

નૂરેદીન

મે મારા અબબા આગળ સોગન લીધા છે કે હું તને વેચીશ નહિ.

એનિસ-અલજલીસ

પણ ત્યાં એક શરત હતી.

નૂરેદીન

હા, જો તું વેચાવા ઈચ્છે તો!

એનિસ-અલજલીસ

શું હું એ તમારી પાસે નથી માગતી?

નૂરેદીન

સાચું કહે! તું એવી હિરછા રાખો છે? તારા હદ્યના સાક્ષી ઈશ્વરને
નામે સાચું કહે! ઓ! તું ચુપ છે.

એનિસ-અલજલીસ

(રડતી) હું એ કેવી રીતે ઈચ્છી શકું? આજુભ અહીં છે. એની સાથે
મિત્રભાવે વર્તજો, પ્રિયતમ! એનો અપરાધ માફ કરજો.

નૂરેદીન

એનિસ! મારાં પોતાનાં જ પાપ એવાં ભારે છે કે એના થોડાક કાળા
કર્મનિ જે હું માફ ન કરું તો પ્રભુ મારા પાપકર્મનિ માફ કરે એ આશા છોડી
દેવી પડે.

એનિસ-અલજલીસ

તો હું એને બોલાવું છું.

(જય છે.)

નૂરેદીન

મને એક વાર આ દેવાં ચૂકવી દેવા દો. ત્યાર બાદ એનિસની સાથે હું સીધો બાદશાહી બગદાદ ઉપડી જઈશ. આ કનિષ્ઠ કેન્દ્રમાં નહિ, પણ ત્યાં પ્રેમ માટે, બુદ્ધ માટે, ને હાથ માટે વતન છે. બગદાદ છે ઈસ્લામનું જિગર, બધા જ પ્રવાહો જ્યાં જઈને મળે છે તે મહાપૂર.

(એનિસ આજુબ, બાલ્ફિસ ને મયમૂના સાથે પાછી આવે છે.)

આજુબ

મને માફી અપાઈ ?

નૂરેદીન

આજુબ, ગઈ ગુજરી ભૂલી જ !

આજુબ

જું ઈન સોઈનું સારું ફરજંદ છે.

નૂરેદીન

મને તારી સલાહ આપ, આજુબ ! વેચી ન શકાય એવા ઘર સિવાય મારી પાસે કશું જ નથી. મારા પિતા પાછા આવે ત્યારે ઘર વગરનું બસરા ન જાઓ.

મયમૂના

બીજું કશું જ નથી ?

એનિસ-અલજલીસ

એક હું દું કે જેને એ વેચવા માગતા નથી.

મયમૂના

એણે વેચવી જ જોઈએ.

નૂરેદીન

કદી નહિ, મયમૂના !

મયમૂના

જે ખાલી નામનું જ થવાનું છે એવા વેચાગથી ડરતા નહિ. એની કિમત અવેજમાં મૂકીને બાલ્ફિસ કેવળ એને તારી પાસેથી ઉછીની લે છે. એ મારી સાથે રહેશે ને આપણી બાલ્ફિસની તહેનાતમાં હોઈ બધાં જ તોફાનોથી સલામતી મેળવશે; પણ તમે પૂછો કે બજર ને લીલામ શા માટે ? તો કહેવાનું કે એક કાકાના સવાલોનો સામનો કરવા માટે આપણી પાસે વેચાસુની જહેર શાહેદી હોવી જોઈએ.

એનિસ-અલજલીસ

ઓ ! હવે પ્રકાશ મળ્યો, ધન્યભાગ મયમૂના !

નૂરેદીન -

એ થવાનું નથી, મારી પ્રતિશા છે !

ઓનિસ-અલજલીસ

પણ હું હવે વેચાવા ઈચ્છું છું, હા, ઈચ્છું છું.

નૂરેદીન

તો મારું સ્વાભિમાન કંઈ જ નથી? શું હું એને બાંદીની બાંદી અનાવવા વેચીશ? માફ કર બાલિકસ!

મયમૂના

બેહદ ઉમદા, બેહદ ઉમદા!

ઓનિસ-અલજલીસ

થોડા વખત મારી બહેનની સેવા કરવા, કેમ કે હદ્યમાં એ એ જ છે.

બાલિકસ

સેવા તો નામ પૂરતી જ છે.

મયમૂના

તમે તમારા ભાગ્યનું ફરીથી મંડાળ કરશો ત્યાં સુધી તે સલામત રહેશો.

નૂરેદીન

મને આ રુચતું નથી.

મયમૂના

છે તે ઝપમાં કોઈને ય રુચતું નથી; આ તો વધારે મોટી આફ્તોમાંથી બચવા માટેના આશ્રયદ્રુપ છે.

નૂરેદીન

ઓ! તું ખરી નથી, મયમૂના! સોગનમાંથી છૂટી જવાનું બહાનું શોધવું એમાં સફુળતા નહિ મળે. સીધો વ્યવહાર સર્વોત્તમ છે.

મયમૂના

તમે એને બેહદ જીણવટથી જુઓ છો.

નૂરેદીન

તો તું કહે તેમ.

મયમૂના

દલાલને અહીં બોલાવડાવો. ધમાલ વગરનું વેચાણ! કાકાને કાને વાત ન જય.

આજુબ

તો તો મોટી કુમાર્યતી.

નૂરેદીન

મને ડર રહે છે કે આ સફુળ થવાનું નથી.

(જાય છે.)

અંક ૩ : દૃશ્ય ૫

[ગુલામોનું હજર. વેચવા માટે આગળ કરેલી એનિસ-અલજલીસ
સાથે મુઅઝીમ, આજુબ, આગીજ, અબદુલ્લા અને વેપારીઓ]

મુઅઝીમ

કોણ બોલે છે હરાજુમાં ?

આગીજ

ચાર હજર.

મુઅઝીમ

એ પહેલાં અહીં હતી ત્યારે દસ હજરમાં ગઈ'તી. એના મૂલની લગોલગ
ભાવ નહિ બોલો ?

આગીજ

તે વખતે તે નવી ને આણદૂઈ હતી. દલાલ ! માલ માટેની આ રીત
છે: સમય, ખરીદી, વપરાશ અને બિગાડને કારણે એની કિંમત ધટે છે.

મુઅઝીમ

અરે મારા સાહેબ ! ચુમાયેલા મુખ પર હમેશાં મધ્ય હોય છે. પણ
આ તો પૂરી છે. અને અમર ઓઠનું માધુર્ય અમર હોય છે.

આજુબ

એની ઉપર બીજ પાંચસો. (ગુલામો સાથે અલમુઈન પ્રવેશે છે.)

અલમુઈન

અહો ! એ સાચું છે ! ભાગ્યચક્ષનો આંટો પૂરો થતાં આખરે બધી
વસ્તુઓ પાછી જ્યાંની ત્યાં જ આવી જય છે. હવે મારો વારો છે. ફરીદને
એ મળશે. એનો પ્રેમી મરે તે પહેલાં એના હદ્યને મહાકષ્ટ આપવા માટે
છોકરી સાથે સારો વ્યવહાર કરવામાં આવશે.

(માટેથી) દલાલ ! છોકરીને કોણ વેચે છે ને એની કિંમત કેટલી બોલાય છે ?

આજુબ

બધું જ ધૂળધાણી થઈ ગયું.

મુઅઝીમ

નૂરેદીન બિન અલફાઝલ બિન સોઈ એને વેચે છે ને તમારો ભત્રોજે
એને માટે સાડાચાર હજર બોલ્યો છે.

અલમુઈન

મારો ભત્રીજે મારે માટે બોલ્યો છે. એની સામે કોણ બોલે છે ?
આજુબ

ચાચા—

અલમુઈન

જ, બીજી બાંદીને મેળવી લે. આજુબ ! છેવટ સુધી બરોબર વર્તવ
રાખજે. (આજુબ જાય છે.) મારો સામે કોણ બોલે છે ? લો, હવે એ મારી
થઈ, ચાલ.

એનિસ-અલજલીસ

હું તમને વેચાવા માગતી નથી.

અલમુઈન

શું તું આવું બોલવાની હિમત કરે છે ? જવાન રંડી ! ચાબુકનો ડર રાખ.

એનિસ-અલજલીસ

વજીર ! હું તમારાથી બીતો નથી; ઈરલામમાં કાયદો છે. મારો માલિક
વેચાણનો દંડાર કરશે.

અલમુઈન

બબરચીખાનાનો હબસી તારો માલિક બનશે ને તને ભોગવશે.

એનિસ-અલજલીસ

મારી પાસે ચાબુક હેત તો તમે બીજી વાર આ બોલવાની હિમત
કરત નહિ.

મુઆઝીમ

વજીર, વજીર ! કાયદાની રૂએ માલિકની કબૂલાત વેચાણનો આખરી
હુંસલો છે.

અલમુઈન

એ રીત છે, પણ જ કબૂલાત મેળવ. આ રંડ મારી પકડમાં આવી
જાય એની મને ઉતાવળ છે.

મુઆઝીમ

વારુ, આ એ આવે.

(નૂરેદ્વીન ને આજુબ આવે છે.)

એક વેપારી

જતા રહીશું આપણે, જતા રહીશું ?

અભદુલ્લા

સાથ આપવા તીભા રહે. આ તો ઉમદા દૃષ્ટિ સોઈનું ફરજાંદ છે.
જેખમ ખેડીને પણ આપણે એનો બચાવ કરવો જેઈએ.

મુખ્યાતીમ

આ એક નજીવી કિમતે જય છે, સાહેબ ! અને એ થોડું પણ તમને મળવાનું નથી. તમે ફરીને થાકી જશો ને એના બદમાસો હમેશાં વાયદા કર્યા કરવાના, ને તમે અવાજ ઉઠાવશો તો તેઓ તમારી પાસે હુકમનામું માગશે ને તમારી આંખ સામે તેને ફાડી નાખશે. આવા પૈસા તમને મળવાના.

નૂરેદીન

એ તો કંઈ જ નથી. પણ પેલું વરુનું બરચું, ખૂંધો ફરીદ ! સોદો રદ કરું છું.

મુખ્યાતીમ

મારી સવાહ સાંભળો. છોકરીનો ચોટલો જાલો અને અચ્છા ચપેટા લગાવો, તમારું હૈયું કબૂલ કરે એવા કર્કશમાં કર્કશ શબ્દોમાં એને ગાળો ચોપડો, અને જાણે કે ગુસ્સામાં ખાધેલા કસમનો અમલ કરવા માટે જ તમે એને બજારમાં આણી હોય તેમ એને લઈને તરત ચાલતી પકડો.

નૂરેદીન

હું એ જૂઠું બોલીશ. એક સરસ શુદ્ધ લાગતા જૂઢાણાને પેસવા દઈએ તો તે એના સારાય નગન કોઢિયેલ કુટુંબને માટે બારણું ખોલી નાખે છે; ને પછી તો તેઓ અંદર, ટોળાબંધ અંદર ધૂસી જય છે ને તેમની ઓલાદથી ઘરને ભરચક ભરી હે છે.

મુખ્યાતીમ

વજુર એને લેવા માગે છે. એ ચાર હજાર ને પાંચસો આપવાનું બોલે છે.

નૂરેદીન

એ કંઈ જ નથી. છોકરી ! મેં મારા કસમ પ્રમાણે કર્યું. અહીંથાં ખુલ્લા બજારમાં તારા ભાવ બોલાવડાવ્યા અને મૂલ થયું એટલું બસ છે. ઘેર ચાલ. હવેથી ઓછી આછકલી બનજે, જીભની નરમાશ રાખજે, નહિ તો વધારે ચમચમાટ થાય એવી સજાઓ તને કરવામાં આવશે. મારે કંઈ તને વેચવાની જરૂર છે ? ચાલ ઘેર, મારા સોણન પળાયા.

અલમુર્દીન

આ કાયદાને છક્કડ ખવડાવવાની યુક્તિ છે. દુષ્ટ ! વક્કર વિનાના વંઠેલ ! તારો પોતાનો કામનાઓનો કચરો ને દારૂદિયો દેહ — તે સિવાય તારી પાસે બીજું શું વેચવાનું બાકી રહ્યું છે ? કોઈ દયા કરીને કોરડાથી તને સુધારવા માટે થોડા દિહામિ ખરચે તો ઠીક, મીઠાબોલા પાખંડીના પાપી પુત્ર !

(એ તલવાર એંચે છે.)

અબહુલલા

ખામોશ, વજીર !

આગ્રીજ

ખામોશ, નૂરેદીન !

અલમુઈન

તો ય હું એને મારી નાખીશ. ચાલ અહીથી, રંગી ! મારા રસોડા ભાણી પગલાં માંડ.

એનિસ-અલજલીસ

આ વેપારીઓની આગળ એણે મને ગલીચ ગાળો ભાંડી છે, મારા માલિક !

અલમુઈન

તને ગાળો ભાંડી છે, બિખારવી ! તારો કોઈ ઉપયોગ છે ? તારો ગેર-ઉપયોગ થાય એ જ તારો ઉપયોગ છે, તું ઉપયોગમાં આવશે, સર્વસામાન્ય ઉપયોગમાં.

નૂરેદીન

આધા ઊભા રહેજે, ઓ વેપારીઓ ! વર્ચ્યે પડી જીવનું જોખમ વહેરતા નહિ. ઓ ગલીચ મોંવાળા જુલમગાર ! જ્યાંથી તારી પેદાશ થઈ છે તે કીચડ ને કચરામાં પડ !

અલમુઈન

વહારે ધાઓ ! વહારે ધાઓ ! એના કકડા કરી નાખો.

(ગુલામો આગળ ધસે છે.)

અબહુલલા

શું કરો છો ? ભલા આદમી ! આ તો છે એક વજીર ને એક વજીરનો છોકરો. સામાન્ય માણસો શું અંદર માથું મારશે ? ધૂન્યવાદને બદલે તમને ખાલી ધજબા ખાવાના મળશે.

અલમુઈન

ઓ ! ઓ ! તો શું તું મને મારી નાખશે ?

નૂરેદીન

જે તું જીવતો રહેવા માગતો હોય તો જે સિતારા પર તું થૂંક્યો છે તેની આગળ માફી માટે આજીજી કર. તારી પાસે એના ચરણ ચડાવડાવત, પણ તારો હોઠ એ ચરણની પવિત્રતાને દૂષિત કરે, માટે એમ કરતો નથી.

અલમુઈન

માફી આપ, ઓ ! માફી આપ !

નૂરેદીન

(અને દૂર ફગાવી દઈને) તો જ, તારી ગટરમાં જીવ.

(એનિસ સાથે એ ચાલતો થાય છે.)

અભદુલ્લા

જાઓ, ગુલામો ! તમારા માલિકને ઉલ્લો કરો, ને ઘેર લઈ જાઓ;

(અલમુઈન સાથે ગુલામો જાય છે.)

અને સારી શિક્ષા થઈ.

આઝીજ

આનું શું પરિણામ આવશે ?

અભદુલ્લા

નૂરેદીન માટે સારું નહિ આવે. ચાલો, આપણે જઈને અને ચેતવીએ. એ બહાદુર ને સ્વાભિમાની છે. એ એનો સામનો કરી લેવાનો વિચાર રાખે, પણ એ તો ખાલી મોતની વાટ જોયા બરોબર છે.

આઝીજ

મારી પ્રાર્થના છે કે આ આપણી ઉપર આવી ન પડે. (વેપારીઓ જાય છે.)

નૂરેદીન

કમનસીબ આગળ આવ્યું !

આજીબ

ને આ આટલાથી કંઈ પતતું નથી. તેઓ નાસી છૂટે તે માટે ખાવા-પીવાની સામગ્રીથી સારી પેઠે ભરેલું મોટા શઢવાળું એક વહાણ હું એમને માટે તૈયાર રખાવું છું. બસરામાં એમની સલામતી નથી. (જાય છે.)

[બસરાનો રાજમહેલ : અલગ્યની, સાલાર.]

અલગ્યની

એવું અહીં લખેલું છે. આપણા ખલીક અને હિમતબાજ રોમને વર્ચ્યે અત્યાર પહેલાં ગરમાગરમ વ્યવહાર અને ગર્વભર્યા પડકાર થઈ ચૂક્યા છે. યુરોપ અને એશિયા ફરી એક વાર બધાંબધથીએ આવ્યા છે. દક્ષિણાં લશ્કરોની તપાસણી કરવા માટે હરુન પોતે આશાધાર્યો આવી રહ્યો છે.

સાલાર

તો અલફાઝલ આપણી પાસે પાછો ફરશે, જે એ યુરોપિયન પોતાની જંગલી રીતબાત મુજબ અને ગિરહૃતાર ન કરે તો.

અલગ્યની

નવાઈની વાત છે કે ઈજિયતને મેં ને ઈશારો કર્યો છે તેના કરા જ સમાચાર એ મોકલતો નથી.

સાલાર

એ એટલું બધું જેખમકારી છે કે એના વિષે કશું લખી શકાય નહિ, ને ખરેખર ! આ પ્રસ્તાવ પણ એવો જ ઉલટી સલાહથી થયેલો છે.

અલગ્યની

મોટાં જેખમો નાનાં જેખમોને વાજબી બનાવે છે. બગદાદમાં અફ્વા ચાલી રહી છે કે ખલીક અલ રશીદ નજીવાં કારણેણે આધારે મારી પ્રતિ મૂળી નારાજ મનમાં સેવે છે, ને એ ગમે તે દિવસે બોલતી બને. ઈજિયતનો વજુર અલ ખાસિબ પણ આવી જ હાલતમાં છે. એ કેવળ કૂટનીતિ છે, સાલાર ! કે એકસરખા જેખમમાં એકસરખી સલામતી ઉભી કરવી.

સાલાર

હરુન અલ રશીદ ડાબો હાથ બસરા તરફ ને જમણો ઈજિયત તરફ લાંબો કરીને તમને બન્નેને ચપટીમાં ચોળી નાખી શકે એમ છે. સુલતાન ! શું તું જગતમાં અજોડ એવી રાક્ષસી શક્તિ ધરાવનારાની સામે બાથ ભીડશે ?

અલગ્યની

રાક્ષસોય મૃત્યુવશ છે, દોસ્ત ! આપણી તરવારો જેટલી તીકણ છે તેટલી સાહસિક પણ બનો. મુરાદને અહીં મારી પાસે બોલાવી લાવ.

(સાલાર જય છે.)

હરુન જીવતો રહે તો મારી દશા નિરાશાભરી બની જય; જ્યારે એનો ખોઝ ફાટી નોકળે છે ત્યારે તે ઓચિંતો પ્રવૃત્ત થાય છે ને જીવલેણ બની જય છે. મને પોતાને જ એનાથી વધારે ઓચિંતો ને કયાંય વધારે જીવલેણ બની જવા દો.

(મુરાદ પ્રવેશે છે.)

મુરાદ ! સમય સમીપ આવી રહ્યો છે. ખલીઝ બસરામાં આવે છે; ત્યાંથી તે પાછો ન ફરે તે જોને.

મુરાદ

મારી તથવાર તાતી છે ને હું જે કરું છું તે ઓચિંતું હોય છે.
અલગ્યની

મારા બહાદુર તુર્ક ! વિશ્વાસ રાખજે કે તું ઊંચી પાયરોએ ચઢવાનો છે. કેમ કે મને તારા જેવા માણુસોની જરૂર છે.

મુરાદ

(સ્વગત) પણ તારા જેવા રાજાઓની જગતને જરૂર નથી.

(બહારથી અવાજ)

ઈન્સાહ ! ઈન્સાહ ! ઈન્સાહ ! સુલતાન ! આ જમાનાના રાજ ! મોટા અન્યાયનો ભોગ બનેલો હું એક જાણ છું.

અલગ્યની

મારી બારી નીચે કોણ પોકાર કરે છે, કંચુકી ! (સંજર પ્રવેશે છે.)

સંજર

કાદવ ને ગંડકીથી ખરડાયેલો, ખૂબ મારપીટ પામેલો, ઓળખાય નહિ એવા હાલમાં, નૂટેલા હોઠવાળો એક આરબ ઈન્સાહ માટે પોકાર કરે છે

અલગ્યની

એને અહીં લઈ આવ. (સંજર જય છે.) ટંટોફિસાદ થયો હશે. (અલ-મુર્દીનને સાથે લઈ સંજર પ્રવેશે છે.) તું ! વજુર ! તારા આવા હાલ કોણે કર્યો ?

અલમુર્દીન

મહમદ ! સુલેમાનના ફરજાં ! સુલતાન અલગ્યની અભિસાઈ ! અહીં ખુલ્લા બસરામાં ધોળે દહાડે સુલતાનના શત્રુઓ, સુલતાનને ચાહનારા હોવાને કારણે એના સારામાં સારા મિત્રોને મારે, તો લાંબા વખત સુધી કોણ તારા મિત્ર બની રહેશે ?

અલગ્યની

એમનાં નામ બોલ ને એમને શી સજ કરવાનું તું પસંદ કરે છે તે કહે.

અલમુર્દીન

નઠોર વંઠી ગયેલા અલજાજલના છોકરાએ આ કર્યું છે.

મુરાદ

નૂરેદીને !

અલગ્યની

શી તકરાર હતી ?

અલમુઈન

એક વરસ પહેલાં અલજાગ્લે રાજને પૈસે રાજને માટે એક ગુલામ છોકરી ખરીદી, ખલીફને લાયક સૌનંદર્યના રતન જેવી, વિદ્યાવતી, બુધ્ધિમતી બાંદી. પણ ખીલેલા ઝૂલને જેઈને એને વિચાર આવ્યો કે કદાચ એ ઝૂલની વાસ લેવા તમારું રાજવી નાક અધમતાને કારણે લાયક નથી; તેથી તેણે તમારા કરતાં વધારે રાજવી પોતાના લાડકવાયા દીકરાને એ છોકરી દૂષિત ને મર્દિત કરવા માટે આપી. તમારો એનામાં એટલો બધો વિશ્વાસ હતો કે માથું કપાઈ જવાની બીકે કોઈ પણ માણસે તમને એ વાત કરવાની હિંમત કરી નહિ.

અલગ્યની

એવું છે ? અમારો પ્રેમપાત્ર ને વિશ્વાસપાત્ર દીબન સોઈ !

અલમુઈન

એ ઉડાઉ ઉદ્ધૃંખલે પોતાના બધા પૈસા વેડફી માર્યાં ને પછી એને બજારમાં લઈ આવ્યો. ત્યાં મેં એને જેઈને એને લેવા માટે હું પૂરેપૂરી વાજબી કિમત આપવાને બોલ્યો. આ ઉપરથી એણે નાપાક શબ્દો સાથે મારી સામે દંગો મચાવ્યો, પણ તે છિતાંય મેં નરમાશથી જવાબ આપ્યો, “બેટા ! મારે માટે નહિ પણ સુલતાનની સેવા માટે મારે આની જરૂર છે.” એટલે એ ધૃષ્ટ રાતો-પીળો થઈને બોલ્યો, “કુતા ! વજૂર બની બેઠેલા કુતા ! હું તારી ને તારા સુલતાન ઉપર થૂંકું છું.” આવી બદબોઈ કરીને એણે મને પકડયો, કીચડમાં પટક્યો, ધર્પા ને લાતો મારી, દાઢી બેંચી, પછી ઘસડીને એની બાંદીના પગ નીચે મને નાખ્યો, ને એણે પોતાના પરાકમી પ્રેમીને કારણે ગર્વ ધરી મારી ધોળી દાઢી ઉપર વારંવાર પગ મૂક્યો ને ઠઠામાં કહ્યું, “આ તારા મેલા મખખીચૂસ સુલતાનને માટે, જે આટલા થોડા પૈસાએ જગતની અજોડ છોકરીને ખરીદવા માગે છે.”

સંભર

મહાન હાશીમની નસ સુલતાનને આખે કપાળે ઉપસી આવી છે.

મુરાદ

આ કુતાએ એના શબ્દોથી એ બન્નેનું ખૂન કર્યું છે.

અલગ્યની

પયગંબરના ને મારા વડવાના કસમ ! જ, મુરાદ ! એ છોકરાને ને

છોકરીને અહીં ઘસડી લાવ; એમનાં લોહીનીગળતાં તળિયાંવાળે પગે દોરડાં બાંધી, બરડા પાઇળ એમના હાથ જકડીને ને એમનાં મેં કીરણમાં ઘસડાતાં હોય એવી રીતે એમને અહીં મારી આગળ હજર કર. સોઈના ઘરને લુંટી લો, ને એને જમીનદોસ્ત બનાવી દો. શું હું એવો ખાલી થઈ ગયો છું કે આવાં શેરીનાં રખડતાં કૂતરાંય આમ મારી તરફ મોટેથી ભસવા માંડે? એમને મરવાનું છે.

મુરાદ

સુલતાન,—

અલઝયની

એમને માટે એક શબ્દના બોલનારનું ય આવી બન્યું છે. (જય છે.)

અલમુઈન

બનેવી મુરાદ! તારા રૂપાળા સાળાને લઈ આવ. જલદીથી, નહિ તો સુલતાનને એ વિષે કહેવાનું થશે!

મુરાદ

વજીર! મારી ફરજનું મને ભાન છે. તમારી ફરજનું ભાન રાખી તેનો અમલ કરો.

અલમુઈન

હું નાહીંધોઈને તહેવારના લેબાસમાં એ મનેદાર ખેલ જોવાને જઉં.

(જય છે.)

સંજર

તમે શું કરશો?

મુરાદ

સંજર! તાબડતોબ કંઈક, મૌતની પરવા કર્યા વિના. હું એમને મરવા નહિ દઉં.

સંજર

જોખમ ઉપર દોડીને જઈ પડો નહિ. એમને સાવચેતં કરવા તેજીલી ઝડપે હું કોઈને એમને ઘેર દોડાવું છું. (સંજર જય છે.)

મુરાદ

એવું કર. આ સાંભળશે ત્યારે દૂનિયા શું કહેશે? એની હસતી આંખો કેવી વાદળાથી ઘેરાઈ જશે! હરુન આવે ત્યાં સુધી!

(જય છે.)

અંક ૩ : દૃશ્ય ૭

[ઈઝન સોઈનું ધર. નૂરેદીન, એનિસ.]

નૂરેદીન

સંજર આપણને ચેતવણી આપે છે. એ આપણા અભાજનને હમેશાં
ચહેતો આવ્યો છે.

એનિસ-અલજલીસ

ઓ ! મારા નાથ ! ઉતાવળ કરો, ને ભાગો.

નૂરેદીન

ક્યાં ને કેવી રીતે ? પણ આવ.

(આજીબ પ્રવેશે છે.)

આજીબ

જલદી, નૂરેદીન ! બગદાદ જવા તારે માટે જહાન ક્યારનુંય તૈયાર
રાખ્યું છે, અનુકૂળ પવને શઢ ભરાયા છે, નાખુદાનો હાથ સંચાલન ચક્ક ઉપર
છે. કંતાન તૂતક ઉપર છે, એક તું જ બાકી છે. તો તું બગદાદ ભાગી જ
અને શક્તિશાળી હરુનને હાથે જુલમગારોનો ન્યાય કરાવ. ઓ ! વખત બગાડ નહિ.

નૂરેદીન

દોસ્ત આજીબ ! વધારાની એક સેવા મારે માટે કર. થોડાક લોણદારોને
સંતોષી શક્યો નથી, તેમને તું પૈસા આપી દેને; મારા બાપ આવશે ત્યારે મને
તે એ દેવામાંથી મુક્ત કરશો.

આજીબ

એ આગળથી ક્યારનું કરી દીધું છે. કે આ મારી પૈસાની થેલી. આનાકાની
કર નહિ, મને ના પાડવાની નથી.

નૂરેદીન

બગદાદ ! (હસતાં) કે, એનિસ ! આપણું સ્વઘ્ન સારું પડે છે, આપણે
ખલીફની સાથે હળશું મળશું ! (જાય છે.)

[બગદાદ. આનંદગૃહની બહારનો ખલીફના મહેલનો બાગ. એનિસ, નૂરેદીન.]

એનિસ-અલજલીસ

આ બગદાદ !

નૂરેદીન

ભવ્ય બગદાદ, આનંદની અમરાપુરી ! આ બાગ કેવા લીલાછમ છે !
વૃક્ષોના વચગાળામાં કેવા મીઠા પાવા વાગી રહ્યા છે !

એનિસ-અલજલીસ

અને ઈલો ! અહો ઈલો ! બળતા ગંધક જેવાં આ પાટલુ પુણ્યો તો
જુઓ ! અહો ! ગુલાબ અને સદાસજ, ગિલી ઈલ ને લવેન્ડર, લોહી જેવાં
લાલ અનીમોન ! સમસ્ત વસંત અહીં પૂરબહારમાં ફાલી રહેલો છે, ને
ચિત્રિત ભૂમિ પર વેરાઈ રહ્યો છે.

નૂરેદીન

તું ફળ તો જે ! એનિસ ! કપૂર ને બદામએપ્રિકોટ, લીલાં, ધોળાં ને
જમલી અંજીર, ને ગોળાકાર રતન જેવી કે ઘેરી જમલી, છત કે દીબાલ પર
ચઢેલી મોટી મોટી લીલી દ્રાક્ષ ને લગભગ તારા ડેમાસ્કસી રાતા ગાલ જેવાં
સુંવાળાં ખ્લમ. આ લીંબુ તો સોનેરી દડા જેવાં છે, એનિસ ! નહિ વારુ ? જે,
આ ચેરી, ને આ મજાની ઈલગુલાબી કળીઓની વચમાં ફળની વિરલ ચમક
નતાવતાં નારંગીનાં ઈલ.

એનિસ-અલજલીસ

પેલી ચાષે સિસોટી વગાડી. કપોત કેવું ધુઉ ધુઉ રવ કરે છે ! કંબૂતરો
કામુક કુહૂરવ કરી રહ્યાં છે. ઓ જુઓ, મધુર સ્વરે સાદ કરતાં ને આમતેમ
ઉડતાં પિગળાવણીં બુલબુલ ! લાલ-આસમાની પુરછપિચ્છનો કેવો ફડ્ફડાટ !
જે અંધારું હોત તો હજર નાઈંગેલ એકસામટાં ગાત. બસરામાંથી આપણે
બુહાર નીકળી ગયા તેથી હું કેટલી બધી ખુશ થઈ છું !

નૂરેદીન

ને બારીઓથી ભરચક આ આરામગૃહ ? આવા શું સેંકડો અહીં નથી ?

એનિસ-અલજલીસ

છતમાંથી લટકતાં ઝુંમરો જુઓ છો ને ? કેવો સોનેરી ઝગમગાટ !

નૂરેદીન

બારીએ બારીએ દીવા છે. આ બાગમાં રત દિવસના જેણ્ણી જ અળહળ હેવી જોઈએ. હવે આના માલિકને શોધી કાઢીએ. એનિસ ! અહીં આપણે વિશ્વામ કરી શકીએ છીએ, ને મહાનુભાવ ખલીફનો પાસે જવાના આપણા માર્ગ વિષે પૂછપરછ કરી શકીએ છીએ.

(પાછળથી શેખ ઈબ્રાહિમ પ્રવેશે છે.)

ઈબ્રાહિમ

અરે ઓ ! અરે ઓ ! તારી છેલછબીલી સાથે ફરતાં છેલગાટાઉ ! ખલીફના બાગોમાં ન પ્રવેશવાના એમના મનાઈ-હુકમનો તને ખબર નથી કે શું ? નથી ? તો તારા દેખાવડા ધગડા ઉપર ખજૂરીની લાકડી વડે હું તમને ખબર પાડીશ. કેમ નહિ ? હો હો !

(લાકડી ઉગામીને એ ચુપકીથી આગળ વધે છે. નૂરેદીન ને એનિસ એની ભણી મેં ફેરવે છે, ને એના હાથમાંથી લાકડી નીચે સરી પડે છે ને ઊંચકેલો હાથ એમ ને એમ રહે છે.)

નૂરેદીન

બાગનો આ કોઈ એક શેખ છે. આ કોનો બાગ છે ? દોસ્ત !

એનિસ-અલજલીસ

આ બિચારાની બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે કે શું ? એ મેં ફાડીને આપણી તરફ તાકી રહ્યો છે.

ઈબ્રાહિમ

તમને બનાવનાર અલ્લાનો જ્યજ્યકાર હો ! જે દેવદૂતે તમને ધરતી ઉપર ઉતાર્યાં તેનો જ્યજ્યકાર હો ! તમારાં દર્શન કરવાનો જેને અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે તેનો,—મારો પણ જ્યજ્યકાર હો ! ઓ જન્નતના જીવો ! તમારી ખૂબસૂરતી માટે હું અલ્લાનો જ્યજ્યકાર પુકારું છું.

નૂરેદીન

(મેં મલકાવતો) એને બદલે તો તમને રૂડું ધડપણ ને લાંબી રૂપેરી ઢાઢી જેણે આપી છે તેનો જ્યજ્યકાર બોલાવો. પણ અમને આ બાગમાં આવવાની રજ છે ? દરવાજનો આગળો વસાયેલો ન હતો.

ઈબ્રાહિમ

આ બાગમાં ? મારા બાગમાં ? હા, બેટા ! હા, બેટી ! તમારે પગલે એ વધારે સુંદર બન્યો છે; આ પહેલાં આવાં રૂલ અહીં કદી ખીલ્યાં નહોતાં.

નૂરેદીન

શું, આ તમારો છે ? એને આ આરામગૃહ પણ ?

ઈંગ્રાહિમ

બધું જ મારું છે, બેટા ! એક ગરીબ, પાપી, બુઢો ઉપરની અલ્લાની મહેરથી. ઓણે પસંદ કર્યું છે તેથી, બેટા ! એના દેવી વિધાનથી, ને પાવનકારી પ્રસાદથી, ને કંઈક હું ચૂકતો નથી એવી મારી પ્રાણિઓ ને પ્રાર્થનાઓથી ને નિર્મણભાવી નૈવેદ્યથી ને સવાર, બપોર ને સાંજ, તથા વચ્ચગાળાઓમાં ફરમાવવામાં આવેલી શરિયતના પાવનથી બધું મારું છે.

નૂરેદ્વીન

બુઢો બાબા ! આ બાગને તમે કયારે ખરીદ્યો યા તો કયારે એની રચના કરી ?

ઈંગ્રાહિમ

મારી મોટી કાકીએ મને આ વારસામાં આપ્યો છે. તાજુબ થતો નહિ, કેમ કે તો તો હતી ખલીફની સાણીના પિત્રાઈની કાકીનો દાઢી.

નૂરેદ્વીન

અહો ! તો તો એને ખરેખર દોલતમંદ બનવાનો ખુદાઈ હક હતો પણ એની પછી વારસો મેળવવાની શરિયતની પૂરી સંમતિ હોવી જોઈએ એવો મને વિશ્વાસ છે, નહિ વાગુ ?

ઈંગ્રાહિમ

બીજી કોઈ રીતે હું ખિલાફતનો સ્વીકાર ન કરું. ઓ મારા દીકરા ! પૃથ્વીની નાશવંત વસ્તુઓ માટે જીનશરિયાતી લાલસા ન રાખ; કારણ કે ખરેખર એ એક ફંદો છે, ખરેખર, ખરેખર ! સ્વર્ગના સીધા મુશ્કેલ માર્ગે પ્રયત્નપૂર્વક ચઢી રહેલા આત્માના પગને પકડી રાખનાર ફંદો છે.

એનિસ-અલજલીસ

પણ, બુઢો બાબા ! તમે પૈસાદાર હોવા છતાં આવાં કંગાલ કપડાંમાં કેમ છો ? જો હું કોઈ આવા બાગની મિલકત હોત તો ડેમાસ્કસી રાતા ને કસુંબલ ને મખમલના લેબાસમાં મહાલતી એમાં આમતેમ તરી રહી હોત; રેશમ ને સાટીન મારાં હલકામાં હલકાં કપડાં હોત.

ઈંગ્રાહિમ

(સ્વર્ગત) આનો કોયલના જેવો મધુર સ્વર છે ! ઓ ફિરસ્તા ગાંભ્રિયેલ મારામાં એવી મધુરતા વધારો. આખું હૂરીઓનું રાજ્ય મારા બાગ ઉપર ઊમટી આવે તો પણ હું તારી સાથે તકરાર નહિ કરું; કેમ કે તેં તેના દરવાજ થોડાક ઉઘાડ્યા છે. (પ્રગટ) છટ્ ! મારી દીકરી ! હું અલ્લાનો આશરો લઉં છું. હું તો કુબરની કિનારે આવેલો એક ગરીબ પાપી બુઢો છું; મારે જામાઓનું ને રંગ-બેરંગી પોશાકોનું શું પ્રયોજન ? પણ એ બધા તારે શરીરે શોભશે. જે પ્રભુએ

ચાંદના જેવા થાપા ને કમ્મરને તો જેનું નામ !—પાતળી ને પોંચામાં પકડાય એવી —તને આપી છે તે પ્રભુનો મહિમા ગાઓ. અલ્લા મને માફ કરે !

એનિસ-અલજલીસ

બુઢ્ણા બાબા ! અમે થાકી ગયાં છીએ, અમને ભૂખ ને તરસ લાગી છે.

ઈંગ્રાહિમ

ઓ મારા બેટા ! ઓ મારી બેટી ! તમે મને શરમમાં નાખો છો ! અંદર આવો, અંદર આવો; આ આરામગૃહ તમારો છે, અને એની અંદર અત્યારે પુષ્કળ ખાવાપીવાનું છે,—શરબત અને સ્વરચ્છ મીઠું પાણી, ને એવી એવી નિર્દેખ વસ્તુઓ. પણ શરાબની બાબતમાં કહેવાનું કે એ નિંદિત વસ્તુની, જેમનું નામ આશીર્વાદ રૂપ છે એવા પયંગંબર સાહેબે મના કરી છે. અંદર આવો, અંદર આવો. મહેમાન ને અજાણ્યાને જે આપતો નથી તેની ઉપર અલ્લાની બદ્દુઆ થાય છે.

નૂરેદીન

સાચે જ આ આવાસ તમારો છે ? પ્રવેશીએ ?

ઈંગ્રાહિમ

અલ્લા, અલ્લા ! એની ઝરસણાંધી તારી ખૂબસૂરતીની ને તારી બહેનનાં રૂપાળાં પગલાંની ઝંખના કરે છે. જે આ મારા દીન માનનીય દેદારની જગાએ જુવાની હોત તો જે આરસ પર આના સુંદર નાજુક ચરણોનો સ્પર્શ થાય તે આરસને ચૂમત નહિ ? પણ હું અલ્લાનાં ગુણગાન કરું છું કે હું એક બુઢ્ણો આદમી છું ને મારા વિચારો ઈન્દ્રિયસંયમ ને સાધુતા તરફ વળેલા છે.

નૂરેદીન

આવ, એનિસ !

ઈંગ્રાહિમ

(એમની પાછળ ચાલતો) અલ્લા ! અલ્લા ! આ તો ઠેકડા મારતી હરણી છે. અલ્લા ! અલ્લા ! મારી તળાવડીનો હંસ આટલી સુંદર ગતે તરતો નથી. પવનથી લયકાઈ જતો લતા જેવી આ છે. અલ્લા ! અલ્લા !

(આરામગૃહમાં પ્રવેશે છે.)

[આનંદગુહ. ખાગાથી સજયેલા મેળ આગળ કોચ
ઉપર ઓનિસ-અલજલીસ, નૂરેદીન, ને શેખ ઈબ્રાહિમ.]

નૂરેદીન

આ ‘કાબોબ’ સાચે જ સારાં છે, મુરજબા મીઠા લાગે છે, ને કણ
ચમકદાર છે, પણ તમે ખાલી બેસી રહેશો ને કશુંય નહિ ખાઓ ?

ઈબ્રાહિમ

બેટા ! ખરેખર મેં બપોરે ખાધું છે, અલ્લા મને અકરાંતિયો બનવાની
મનાઈ કરો !

ઓનિસ-અલજલીસ

બુઢા બાબા ! તમે અમારી હોજરીને નિરુત્સાહી બનાવો છો. તમે મારા
હથનો એક કોળિયો ખાઓ, નહિ તો કહીશ કે તમે મારી તરફ કઠોર બન્યા છો.

ઈબ્રાહિમ

નહિ, નહિ, નહિ, નહિ. ભલે તો તારી આંગળીઓથી—તારી નાનકડી
નાજુક ગુલાબી આંગળીઓથી, અલ્લા ! એક ટુકડો જ, ખાલી એક જ કોળિયો.
સાચે જ સાચે, તારી આંગળીઓ મધ્યથી મીઠી છે, જાણે ચૂમીઓથી એમને
ખાઈ જઉં.

ઓનિસ-અલજલીસ

શું, બુઢા બાબા ! તમે જુવાન બની જાઓ છો ?

ઈબ્રાહિમ

અહો ! હવે, હવે, હવે ! મારા ધોળા વાળને શોલે નહિ. એ બેવકૂફ
મજક હતી. અલ્લાનો આશરો લઉં છું ! બેવકૂફ મજક !

નૂરેદીન

પણ મારા બુઢા મિજબાન ! શરાબ વગરનું આ ખાણું સૂકુંસટ લાગે છે.
આ આખી મહોલાતમાં તમારી પાસે ક્યાંય કદ્દી શરાબની શિરાઈ હતી કે નહિ ?
એ એક કદંક છે, આની સર્વાંગસુંદરતા પર લાગેલું કદંક છે.

ઈબ્રાહિમ

હું અલ્લાનો આશરો લઉં છું. શરાબ ! એ બૂરી ચીજને હું સોણ વરસથી
અડક્યો નથી. જ્યારે હું જુવાન હતો, હા, વારુ, હું જ્યારે જુવાન હતો ત્યારે

જ ! પણ એની મના છે. ઈંબન બટાટા શું કહે છે ? દારુ માણસને તહુન બદલી નાખે છે. અને બસરાવાળા ઈંબ્રાહિમ અલહશાશ બિન રુઝ રુઝ બિન બિઅ-બિલુન અલ સન્દિલાની શરાબને બહુ જ બૂરો માને છે, ને ખાતરીથી કહે છે કે એની રાતી ચમક જહનમની રાતી આગની ચમક છે, એની મીઠાશ દોજખની દુર્ગતિને ચૂમે છે, ને એની ઠંડક ગળાને બેકાબૂ બનાવી દે છે. હા ખરેખર ! મહાન અલહશાશ !

ઓનિસા-અલજલીસ

જેમની તમે વાત કરો છો તે જ્ઞાની પંડિતો કોણ છે ? બુઢ્હા બાબા ! મેં બધાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે, પણ એમના વિષે કદી કશું સાંભળ્યું નથી.

ઈંબ્રાહિમ

અહો ! તેં વાંચ્યાં છે ? આ બહુ પહેલાંના ગુફવાદી સૂક્ષીઓ છે, બહુ વિરલ. એમનાં પુસ્તકો વિષે માત્ર ખાસ જાગ્રકારો જાણે છે.

ઓનિસા-અલજલીસ

તમે કેવા બુજુર્ગ ઈલમી આદમી છો ! શેખ ઈંબ્રાહિમ ! અલ્લા હવે એ મહાન અલહશાશના આત્માને બચાવી લો !

ઈંબ્રાહિમ

હં ! એવું છે. શરાબ ! ખરેખર ! પયગંબર સાહેબે એને ઉછેરનાર, ગાળનાર, ખરીદનાર, વેચનાર, ઊંચકી જનાર ને પીનાર—એ બધાંને બદદુઆ દીધી છે. પયગંબર સાહેબની બદદુઆથી બચવા હું અલ્લાનો આશરો લઉં છું.

નૂરેદ્વીન

તમારી માલિકીની વસ્તુઓમાં તમારી પાસે એક ઘરડો ગઘેડોય શું નથી ? ને જે ઘરડા ગઘેડા ઉપર બદદુઆ થાય તો શું તે તમારી ઉપર થયેલી ગણાય ?

ઈંબ્રાહિમ

હં ! બેટા ! શી બાબતનું તારું આ હૃષ્ટાંત છે ?

નૂરેદ્વીન

સેતાનને છેતરવાની હું તમને એક યુક્તિ બતાવું છું. મારી પાસેથી ત્રણ દિનાર લઈ કોઈ પડોશીના નોકરને આપો ને મહેનતાણાના એક બે દિર્હામ વધારે. એને દારુ ખરીદવા દો ને એક ઘરડા ગઘેડા પર લાદવા દો; એ ગઘેડો અહીં એ દારુ લાવે. આમ થતાં તમે ઉગાડનાર, ગાળનાર, વેચનાર, ખરીદનાર, ઊંચકી લાવનાર કે પીનાર—એમાંના કોઈ નહિ છો, ને કોઈને જહાનમમાં જવાનું થશે તો તે પેલા ઘરડા ગઘેડાને. બોલો, મહાન અલહશાશ શું કહે છે ?

ઈંબ્રાહિમ

હં ! સારું, હું એવું કરું છું. (સ્વગત) મારી અલમારીઓમાં ખૂબ ખૂબ દારુ ભરેલો છે તે હવે એમને જગ્ણાવવાની જરૂર નથી, અલ્લા મને માફ કરે ! (જય છે.)

નૂરેદીન

ડોસો દાંભિકોનો સાક્ષાત્, શિરોમણિ છે.

એનિસ-અલજલીસ

તો ઠઠાબાળ માટે વધારે લાયક. ખારા ! મારા માલિક ! આજની રત
માટે હો તો તેમ, પણ ખૂબ મજમાં રહો. કાલની ચિંતા કાલ માટે રહેવા હો.

નૂરેદીન

તું મોજમાં છે ? એનિસ !

એનિસ-અલજલીસ

હદ્યમાં લાગે છે કે જાગે બાકી રહેલી જિદગીમાં હસવા સિવાય બીજું
કશું જ ન કરું. તમે સલામત છો, સલામત, ને પેલા ભયંકર પિશાચને થાપ
ખવડાવી છે. અહો ! તમે સલામત છો !

નૂરેદીન

નદીની ઉપરવાસ કરેલી મુસાફરી દમ ધૂંટાવી હે તેવી હતી. હું ધારું છું
કે મારા માથા ઉપર ઈનામ જહેર થયું છે. સંભવ છે કે આપણને મદદ
કરનારાઓને માથે દુઃખ આવી પડ્યું છે.

એનિસ-અલજલીસ

પણ તમે સલામત છો, મારા આંનદ ! મારા ખારા !

(એનિસ, પાસે જઈને એને ચુંબન કરે છે ને વળગી પડે છે.)

નૂરેદીન

એનિસ ! તારી આંખો આંસુભરી છે, તું તદ્દન તંગ બની ગઈ છે.

એનિસ-અલજલીસ

એક તમે સલામત રહો, પછી આખી દુનિયા ભલે નાશ પામે, મારા પ્રેમ !
મારા માલિક !

(એ ફરીથી એને આલિંગનો આપે છે ને વારંવાર ચૂમે છે, શેખ
ઈબ્રાહિમ એક ટાટમાં દાડ ને ખાલીઆ લઈ પાછો આવે છે.)

ઈબ્રાહિમ

અલ્લા ! અલ્લા ! અલ્લા !

એનિસ-અલજલીસ

પેલો બુઢો ઠાવકો ઓલિયો કયાં છે ? હું નાચવા ને હસવા માગું છું, મસ્તીમાં
મસ્તીને ય પાછી પાડી દેવા માગું છું. અહો ! આ રવ્યા એ.

નૂરેદીન

આ ગધો તો ધણો ઝડપી હોવો જોઈએ, શેખ ઈબ્રાહિમ !

ઈંગ્રાહિમ

નહિ, નહિ, મયખાનું પાસે છે, ધારું પાસે, અલ્લા આપણને માફ કરો,
આ આપણું બગદાદ શહેર બદફેલ છે; દારૂતિયા, ખાઉધરા ને જૂઠું બોલનારાઓથી
એ ભરેલું છે.

નૂરેદીન

તમે કદી જૂઠું બોલો છો ? શેખ ઈંગ્રાહિમ !

ઈંગ્રાહિમ

ખુદાના કસમ ! જૂઠાને ને જૂઠું બોલનારાઓને હું બીજાં બધાં પાપો
કરતાં વધારે ધિક્કારું છું. એ મારા દીકરા ! તારા ઉછરતા ઓઠને તું ફોગટના
બકઅકાટથી ને બિનજરૂરી જૂઠાણાથી બચાવજો. માફ ન કરાય એવાં પાપોમાંનું
એ એક છે, એ જહાનમમાં લઈ જતો માર્ગ છે. પાણ હું વીનવીને પૂછું છું કે
આ જુવાન બાઈ તારી કોણ થાય ? બેટા !

નૂરેદીન

એ મારી બાંદી છે.

ઈંગ્રાહિમ

અહા ! અહા ! તારી બાંદી ? અહા ! અહા ! બાંદી ! અહા !

ઓનિસ-અલજલીસ

પીઓ, મારા માલિક !

નૂરેદીન

(પીતાં પીતાં) ખુદાના કસમ, પણ મને ઊંઘ આવે છે. પળવાર તારી મીઠી
ગોદમાં મારું માથું મૂકીશ. (એ સૂઈ જાય છે.)

ઈંગ્રાહિમ

અલ્લા ! અલ્લા ! શું એ ઊંઘે છે ?

ઓનિસ-અલજલીસ

ગાઢ ઊંઘમાં છે. એક આ યુક્તિ એ હમેશાં મારી ઉપર અજમાવે છે.
પહેલા ખાલા પછી એ ઊંઘમાં ઊત્તરવા માંડે છે ને મને ઉદાસ ને એકલવાયી
કરી મૂકે છે.

ઈંગ્રાહિમ

કેમ, કેમ, કેમ, બાલા ! તું એકલવાયી નથી, ને તારે કેમ ઉદાસ થવું
પડે ? હું અહીં છું ને બુઢો શેખ ઈંગ્રાહિમ. હું અહીં છું ને.

ઓનિસ-અલજલીસ

તમે મારી સાથે પીશો તો હું ઉદાસ થઈશ નહિ.

ઈંગ્રાહિમ

ઇટ્, ઇટ્, ઇટ્!

એનિસા-અલજલીસ

મારા માથાના ને આંખોના કસમ દઉં તોય ?

ઈંગ્રાહિમ

ભલે, ભલે, ભલે ! અફ્સોસ, એ એક પાપ છે, પાપ છે, પાપ. (પીએ છે.)
ખરેખર, ખરેખર.

એનિસા-અલજલીસ

બીજે.

ઈંગ્રાહિમ

નહિ, નહિ, નહિ, બસ, બસ.

એનિસા-અલજલીસ

મારા માથાના ને આંખોના કસમ !

ઈંગ્રાહિમ

ભલે, ભલે, ભલે ! આ એક ભયંકર પાપ છે, અલ્લા મને માફ કરો !
(પીએ છે.)

એનિસા-અલજલીસ

ફક્ત એક વધારે.

ઈંગ્રાહિમ

એ ઊંઘે છે ? હવે તો બાલા ! એ તારા અધરનું મધુપાન હોય તો.

એનિસા-અલજલીસ

ગુણ્ણા બાબા ! બુણ્ણા બાબા ! શું આ તમારી પવિત્રતા, આ તમારો ઈન્દ્રિય-
નિગ્રહ, ચિત્તાની ચંચળતા ઉપરનો વૈરાગ ? મારા જેવી ઉપરછલ્લી જુવાન છોકરી-
ઓ સાથે ચાળાચસકા કરવા લાગ્યા છો ! તમારી પવિત્રતા ક્યાં ગઈ ? આમાં
તમારે માટે વાજબીપણું ક્યાં છે ? ઈશ્વરનું તમારું પૂર્ણિમાણ ક્યાં ગયું ?
ઓ મર્મા ! તમે પાપકર્મને અવળે માર્ગે ફંટાઈ ગયા છો. તમારા અલ્હશાશે
તો મારું સત્યાનાશ વાળ્યું !

ઈંગ્રાહિમ

નહિ, નહિ, નહિ.

એનિસા-અલજલીસ

શું તમે આવા પાખંડી છો ? શેખ ઈંગ્રાહિમ ! શેખ ઈંગ્રાહિમ !

ઈંગ્રાહિમ

નહિ, નહિ, નહિ ! બાપે કરેલો મજક સમજવો ! એક નાની સરખી મજક ! (પીઓ છે.)

નૂરેદીન

(ઓચિતો બેઠો થઈને) શેખ ઈંગ્રાહિમ ! તમે પીઓ છો ?

ઈંગ્રાહિમ

અહા ! હા ! આ તારી બાંદીએ મને ફરજ પાડી, ખરેખર ! ખરેખર !

નૂરેદીન

એનિસ ! એનિસ ! તું શા માટે એમને હેરાન કરે છે ? એમના જરણ જવને તું જન્નતમાંથી નીચે ઘસડી આગણો ? છટ ! ટેબલની આ બાજુએ દારુ ખસોડ. હું તારી આગળ મારું હૈયું હેડમાં મૂકું છું.

એનિસ-અલજલીસ

આ તમારે નામે, ખારા !

નૂરેદીન

તેં તારી ખાલી અરધી પીધી છે; તેથી ફરીથી શેખ ઈંગ્રાહિમ અને એમની શાશુણી સંયમશીલતાને નામે !

એનિસ-અલજલીસ

મહાન અલ્હશાશની ઓઝટને નામે !

ઈંગ્રાહિમ

ધિક્કાર તમને ! આ કેવી પાંદીને ન શોલે એવી ખરાબ રીતભાત, કે મારા મોં સામે પીઓ છો ને ખાલો મારી તરફ પસાર પણ કરતાં નથી ?

એનિસ અને નૂરેદીન

(સાથે) શેખ ઈંગ્રાહિમ ! શેખ ઈંગ્રાહિમ ! શેખ ઈંગ્રાહિમ !

ઈંગ્રાહિમ

મારી પ્રતિ પોકારો નહિ. તું એક દેવદૂત છે ને આ એક હુણ પરી છે, ને તમે મારા આત્માને મોહમાં ફસાવવા જન્નતમાંથી ઉત્તરી આવ્યાં છો. એને ફસાવા દો ! તમારાં પોપચાં નીચેની એક હાણિ જેટલીય એની કિંમત નથી. હૂર ! હું તને ભેટીશ, હૂરી ! હું તને ચૂમીશ.

નૂરેદીન

ભેટતા નહિ, શેખ ઈંગ્રાહિમ ! ચૂમતા પણ નહિ. કેમ કે તમારા મોંમાંથી પાપગ્રસ્ત દારુની ખરાબ વાસ આવે છે. તમારા મર્મી અલ્હશાશે મને બેહાલ બનાવી દીધો છે.

ઓનિસ-અલજલીસ

શું તમારું સવરૂપ બદલાઈ ગયું નથી ? ઓ સૂક્ષી ! ઓ જ્ઞાની ! ઓ ઈજન
બટાટાના ચેલા !

ઈંગ્રાહિમ

હસો, હસો ! મનોહર મહિનદરાનના રળિયામણા મિનારાઓ ઉપર
સૂર્યપ્રકાશની જેમ તારા સૌન્દર્ય ઉપર હાસ્ય શોભે છે. એક ખાલો આપ.
(પીએ છે.) તમે પાપકર્મ કરો છો ને તમારી સાથે હું મોટું પાપકર્મ કરોશ. રૂપાળાંઓ !
હું મોટું પાપકર્મ કરોશ. (પીએ છે.)

ઓનિસ-અલજલીસ

ચાલો હવે, તમે મને સારંગી આપશો તો હું તમારી આગળ ગાઈશ. મારા
જેવી ગાનારી તમને જીવલે જ મળશે, શેખ ઈંગ્રાહિમ !

ઈંગ્રાહિમ

(પીએ છે.) પેલા ઝૂણામાં એક સારંગી છે. ગા, ગા, ને સંભવ છે કે
હું પાણ તને સાથ આપીશ. (પીએ છે.)

ઓનિસ-અલજલીસ

પાણ થોબો, થોબો. આવા ઝાંખા અજવાળામાં તે કંઈ ગવાય !
મીણબત્તાંઓ, મીણબત્તીઓ. (મોટી દીવીની એંશી મીણબત્તીઓ એ સળગાવે છે.)

ઈંગ્રાહિમ

(પીએ છે.) અલ્લા ! આ તને અજવાળામાં આણે છે, મારી બાંદી, મારા
રતન ! (પીએ છે.)

નૂરેદીન

આટલું જલદી જલદી પીઓ નહિ, શેખ ઈંગ્રાહિમ ! જરા ઉભા થાઓ
બારોઓમાંના દીવા પેટાવો.

ઈંગ્રાહિમ

(પીએ છે.) મારા ગળામાં મધ્યની ઠંડક છે, તેમાં ખલેલ કરવાનું પાપ તું
કરતો નહિ. દીવા તું પેટાવ, પણ બેથી વધારે નહિ.

(નૂરેદીન બહાર જઈ એક પછી એક બધા
દીવા પેટાવીને ગયો'તો તેમ પાછો આવે છે.)

ઈંગ્રાહિમ

અલ્લા ! તેં બધા દીવા પેટાવ્યા ?

ઓનિસ-અલજલીસ

શેખ ઈંગ્રાહિમ ! દાડુનો નશો બેવડું જુએ છે. ને તમે શું ચોરાશી જુએ
છો ? તમે ઘણો વધુ પડતો શરાબ પીધો છે. ઓ જ્ઞાની ! ઓ બટાટાના ચેલા !

ઈંગ્રાહિમ

હજુ એટલે સુધી મને નશો ચઢ્યો નથી. તમે હિમતબાજ જુવાનિયાં છો કે એ બધા દીવા પેટાવ્યા.

નૂરેદ્વીન

તમે કોનાથી બીઓ છો ? શું આ આરામગૃહ તમારો નથી ?

ઈંગ્રાહિમ

મારો જરૂર; પણ ખલીફ નજદીકમાં નિવાસ કરે છે ને એ આટલા બધા ઝાહળાટથી ગુસ્સે ભરાશે.

નૂરેદ્વીન

સાચે જ, એ એક મહાન ખલીફ છે.

ઈંગ્રાહિમ

મહાન મોટો, ખરેખર મોટો. ને નસીબનો ઈરાદો હોત તો એના કરતાં વધારે મોટો ખલીફ હું થયો હોત. પણ આ તો અલ્લાનો હુકમ છે. કેટલાકને એ ખલીફ બનાવે છે ને કેટલાકને માળી. (પીએ છે.)

ઓનિસ-અલજલીસ

મને એક સારંગી મળી આવી છે.

નૂરેદ્વીન

એ મને આપ. હું ગાયન બનાવીને ગાઉં છું, સાંભળો, બુઢો પરહેજગાર !

(ગાય છે.)

દીઠા છે શેખ ઈંગ્રાહિમ ?

બુઢો બુજુર્ગ, ભરી મોંએ ગંભીરતા,

દીઠા છે શેખ ઈંગ્રાહિમ ?

અલ્લા ! અલ્લા ! એ પીધિલા હતા,

પીધિલા તોયે ફૂરી પીધે જતા,

દીઠા છે શેખ ઈંગ્રાહિમ ?

ચાલતો તો નાચ

ત્યારે, બોલી દે�杰ે સાચ,

એ શું કરતા હતા ?

પોપચાં હતા પલકાવતા,

હાં રી હાં, પોપચાં હતા પલકાવતા;

દીઠા છે શેખ ઈંગ્રાહિમ ?

ઈંગ્રિઝમ

ઇટ્ ! આ ક્યા મોચીની કવિતા છે ? પણ તું ઢીક ઢીક ગાય છે, મને જરા વધારે સંભળાવ.

એનિસ-અલજલીસ

મારું ય એક તમારે માટે ગીત છે.

(ગાય છે.)

મારી દાઢી શિયાળા શી ઘોળી,
કરચળીઓથી મારું મોઢું અજ્ઞબ, તોય
ખાલીઓ મેં મોઢામાં ઢોળી.

જહાનમની જાળો,
ના એની મને ફાળો;
ને આખરનો ન્યાયંડંડ,
ચિંતા ન, હો પ્રચંડ,
આ શોખ ઈંગ્રિઝમ તો
વિચાર આવતાં વાર,
નાની શી નાજુક છોકરીને ચૂમશે
ખંચાયા વિના લગાર.

ઈંગ્રિઝમ

અલ્લા ! અલ્લા ! બુલબુલ ! બુલબુલ !

અંક ૪ : દૃશ્ય ૩

[બાગઃ આરામગૃહની બહારઃ હરુન અલ રથીદ, મસ્કર.]
હરુન અલ રથીદ

જે, મસ્કર ! બાગનો આખો આરામગૃહ દીવાથી ઝગમગે છે. મેં કથ્યું
તેણું જ છે. બાર્મેકી કયાં છે ?

મસ્કર

આ આવે વજ્ર, મારા માલિક !

(જફ્ર પ્રવેશે છે.)

જફ્ર

સલામ આલેકુમ, અમીરુલ મૌભિનીન !

હરુન અલ રથીદ

સલામ કયાં છે ? ઓ બેવક્ષા ને મારું પચાવી પાડવા બેઠેલા વજ્ર !
ઓ બંડખોર ! તેં બગદાદ મારા હાથમાંથી ઝૂંટવી લીધું છે ને એ વિષે મને
વાત પણ કરી નથી ?

જફ્ર

અય ખલીફ ! આ તે કેવાં વચન ?

હરુન અલ રથીદ

તો પછી પેલા દીવાઓનો શો અર્થ ? હરુન જીવતો હોય ને એના
હાથમાં સમશેર હોય ત્યાં મારા પોતાના સારા આરામગૃહમાં બીજો કોઈ ખલીફ
મિજબાની માણસો હોય ?

જફ્ર

(સ્વગત) ક્યો જન આ મારી ઠઠાબાજી કરી રહ્યો છે ?

હરુન અલ રથીદ

જવાબની હું રાહ જોઉં છું, વજ્ર !

જફ્ર

મારા માલિક ! શેખ ઈબ્રાહિમે મને અરજી કરી હતી ને તેમાં પોતાના
છોકરાની સુન્નત માટે આરામગૃહનો ઉપયોગ કરવાની ઓળે રજ માગી હતી.
માલિક ! મારી યાદમાંથી આ વાત સરકી ગઈ હતી, હવે મને એ યાદ
આવે છે.

હરુન અલ રથીદ

તેં બેવડી ભૂલ કરી છે, જફ્ર ! કેમ કે એક તો તેં એની વિનાંતીનો

ને આશય હતો તે પૈસા એને આપ્યા નથી, ને મનેય મારા નોકરને મદદ કરવાનો અવસર આપ્યો નથી. ચાલો, વજ્ઞર આપણે ત્યાં જઈએ અને પુવિન્દ ચીજે પર ચાલતો ગંભીર ફૂકીરોનો વાર્તાવાપ સાંભળીએ. શેખ ભક્તિભાવી માણસ છે અને સાધુઓનો સત્તસંગ કરતો રહે છે. આપણે પણ આપણને પાપની સામે સશક્ત બનાવનાર ને સ્વર્ગ જવામાં સહાયભૂત થનાર સાંતોની વાણીનો લાલ ઉઠાવીએ.

જફ્ર

(સ્વગત) ખેગે પલેંચવામાં સહાયભૂત થાય છે. (પ્રગટ) અમીરુલ મૌભિનીન ! આપની જબરજસ્ત હાજરીથી તેમની શાંતિ ડામાડોળ થઈ જશે અને આપનો પ્રતાપ એમના મુક્ત સ્વાભાવિક ભાવને ઠંડો પાડી દેશે.

હરુન અલ રથીદ

કંઈ નહિ તો હું એમનાં દૂરથી દર્શાન કરીશ.

મસરૂર

આ મિનારા ઉપરથી, ખુદાવંત ! આખા આરામગૃહમાં આપણે સીધી નજીર કરી શકીએ એમ છે.

હરુન અલ રથીદ

મસરૂર ! સારો વિચાર આવ્યો.

જફ્ર

(મસરૂરને બાજુઅથી) ચાડિયા, તારી જીલ પર ફોલ્લો કૂટી નીકળો.....

મસરૂર

(જફ્રને બાજુઅથી) હું તારી આગળ રહીશ, જફ્ર !

હરુન અલ રથીદ

(ધ્યાનથી સાંભળતો) શું એ સારંગીનો અવાજ નથી ? આવી ગંભીર માન્યવરોની મિજલસમાં સારંગી ? (શેખ ઈબ્રાહિમ અંદર ગાય છે.)

ચિંકા ચંકા ચિંક !

ચુંબન કરીશું ને પીશું,

બસ મોઝે, બસ મોઝે માણીશું

મોમબત્તીની જેતે જેતાંય

તારી આંખે છે તેજની ઝાંય.

લાલ લાલ લાલ

ગોળ ચેરી શા લાલ

તારા ઓઠ, અહો ઓઠ શા સુહાય !

હરુન અલ રથીદ

હવે તો પ્રયગંબર સાહેબના ને મારા મહાન બાપદાદાઓના સોગનથી !
(એ અટારીમાં ધસી જ્યા છે, ને એની પાછળ મસરૂર.)

જફર

ઈરદું છું કે સેતાન શેખ ઈબ્રાહિમને લઈને દૂર ઊડી જ્યા ને એને
બળતા ગંધકના પહાડ પર નાખે !

(એ ખલીફની પાછળ જ્યા છે, ને હવે
મસરૂરની સાથે અટારીના માંચડા ઉપર દેખાય છે.)

હરુન અલ રથીદ

હો ! જફર ! તેં નેને માટે રજ આપી છે તે આ દેવતાઈ
સંસ્કાર જો, ને જો આ ખૂઅસૂરત ફૂકીરો.

જફર

શેખ ઈબ્રાહિમે મને છેક છેતરો છે.

હરુન અલ રથીદ

બુઝો પાખાડી ! આ સ્વર્ગીય સુંદર મુખવાળું યુગલ કોણ છે ? તો શું મારા
બગદાદમાં આવું સૌન્દરી હતું ને તે છતાં હરુનની આંખો એના દર્શનથી વંચિત
થઈ હતી ?

જફર

છોકરી હાથમાં સારંગી લે છે.

હરુન અલ રથીદ

જો હવે એ એને અદ્ભુત રીતે વગાડશે ને ગાશે તો, જફર ! તારા
ગુના માટે તને એકલાને ફાંસીએ ચઢાવાશે, ખરાબ રીતે વગાડશે ને ગાશે તો
તમને ચારેને એક સાથે.

જફર

આશા છે કે એ ખરાબ રીતે વગાડશે.

હરુન અલ રથીદ

શા માટે ? જફર !

જફર

મને હમેશાં સારી સોઅન વહાલી છે, મારા માલિક ! અને આખરી
માંજીલના માર્ગે એકલા ચાલવાનું મને નહિ ગમે.

હરુન અલ રથીદ

નહિ, મારા વક્ષાદાર ખિદમતગાર ! તું એ માર્ગે જ્યારે જશે ત્યારે
મને ઠીક ઠીક આશા છે કે આપણે સાથે ચાલતા હોઈશું.

અનિસ-અલજલીસ

(અંદરથી)

મારા હદ્યના રાજ !
 મારા હદ્યના રાજ !
 કરશો તું અર્થના મારી ?
 'દેવી' કહીને બોલાવશે તું મને,
 કહેશે તું "મારી છે મારી ?"
 મંદિરમાં જ્યેમ, તારે પદ્દે ત્યેમ
 ઢાળીશ જત હું મારી.
 આમ પરસ્પર પૂજન કરતાં.
 પાર્થિવતાનો પરાજય કરતી
 પાવન ભાવના ધરતા,
 સાચેસાચી બની જઈશું બનનેયે
 દિવ્યતાની ચિનગારી.

હરન અલ રથીદ

આ મનોહર મૂર્તિમાં મહાસમર્થ કલાકારે પોતાની નાજુક નિપુણતા
 પૂરેપૂરી પ્રગટ કરી છે. આ વિરલ યુગલની સાથે હું વાતચીત કરીશ.

જાફ્ર

આ તમારા ભયપ્રેરક સ્વરૂપમાં નહિ, નહિ તો ડરનાં માર્યાં એ
 મૂગાં થઈ જશે.

હરન અલ રથીદ

હું વેશ બદલીને જઈશ. જાફ્ર ! નદી તરફથી અવાજે નથી આવતા ?
 શરત મારું છું કે ત્યાં માછીમારો છે. મારા બગદાદમાં મારા હુકમો સારી રીતે
 પળાય છે, વજ્ર ! પરંતુ મેં હમણાં એટલું બધું સૌનંદર્ય જોયું છે કે
 અત્યારે ગુસ્સે થવાનું મને યાદ આવી શકતું નથી. આવ, નીચે ઉત્તર.

(એ નીચે ઉત્તરે છે ત્યાં કરીમ પ્રવેશે છે.)

કરીમ

આ વાર તો માછલીનો મોટો જથ્થો પકડાયો છે. ઓ મારાં કૂદકણિયાં !
 મારાં બટુક ઝૂટડાંઓ ! તમારાં પેટ કેવાં સહેદ ને સુંવાળાં છે ! કેવી
 ગમ્મત કે ખલોઝની પોતાની જ માછલીઓ પકડવી ને પાછી એમને જ,
 હોય તેનાથી ત્રણ ગણી કિમતે વેચવી !

હરન અલ રથીદ

કોણ છે તું ?

કરીમ

યા ખુદા ! આ તો ખલીફ પોતે છે ! હું માછીમાર મર્યો પડ્યો છું.
(જમીન પર ઢળાને) અમીરુલ મૌમિનીન ! અફસોસ, હું એક નેકદિલ
માછીમાર છું.

હરુન અલ રથીદ

તારી નેકદિલીથી તું દિલગીર થાય છે ? તારી પાસે કઈ માછલીઓ છે ?

કરીમ

થોડીક શફરી ને એક બે મિન્નો. પાતળી દીન ભીન—એકાદ-બે. પૂણુ
ખલીફના આદરપાત્ર પેટ માટે એ લાયક નથી.

હરુન અલ રથીદ

તારી ટોપલી બતાવ, અલ્યા ! આ શું તારી શફરીઓ ને બે દુબળી
પાતળી મિન્નો ?

કરીમ

અફસોસ, સાહેબ ! હું પ્રામાણિક છું તેથો.

હરુન અલ રથીદ

તારી માછલીઓ મને આપ.

કરીમ

આ રહી એ, આ રહી એ, ખુદાવંત !

હરુન અલ રથીદ

ખાલી કર, ખાલી, આખી ટોપલી, અલ્યા ! શુ હું જીવતી માછવી ખાઉં
છું કે મારા મોં સામે એ ધક્કે છે ? ને હવે તેં પહેરેલાં કપડાંની મારી સાથે
અદલાબદલી કર.

કરીમ

મારાં કપડાંની ? ભલે, તમે તે લો. હું જેવો પ્રામાણિક છું તેવો ઉદાર
પૂણ છું. આં એક સરસ કફની છે; વિનંતી છે કે આપ એનાથી સાવધાન રહેશો.

હરુન અલ રથીદ

માર્યા તેં તો, અલ્યા ! આ તે કપડું છે કે નરી ગંદકી ?

કરીમ

મારા મહેરબાન ! તમે એને દસ દિવસ પહેરશો એટલે ગંદકીથી ટેવાઈ
જશો ને તે તમને સ્વાભાવિક થઈ જશો. અને એ પ્રામાણિક ગંદકી છે;
શિયાળામાં તમને એ હુંદું આપશો.

હરુન અલ રથીદ

શું હું એટલા બધા દિવસ તારી કફની પહેરવાનો છું ?

કરીમ

અમીરુલ મોમિનીન ! તમે તમારું રાજકાજ છોડવાની તૈયારીમાં છો ને તમારા આત્માના કલ્યાણ માટે નેક રસ્તે ગુજરો કરવાના છો, એટલે એક નેક-દિલ માછીની કફ્ફની કરતાંય વધારે ગંદાં કપડાં તમારે કદાચ પહેરવાં પડશે. આ સારો ધંધો છે ને આભરુદાર પણ છે.

હરુન અલ રથીદ

ચાલ્યો જ અહીંથી. મારા લેબાસમાં સોનામહોરોથી ઠાંસીને ભરેલી એક કોથળી છે. એ તારી છે.

કરીમ

અલ્લાની ફુટેહ ! નેકી રાખનારને આ ફળ મળે છે. (જય છે.)

જાફર

(આવી પહેંચતાં) કેણ છે આ ? હો, કરીમ ! આજ રાતે અહીં શા માટે ? ખલીફ બાગમાં છે. તને ફુટકારવામાં આવશે, સારી પેઠે ફુટકારવામાં આવશે, માછી !

હરુન અલ રથીદ

જાફર ! એ તો હું છું.

જાફર

ખલીફ ! આપ !

હરુન અલ રથીદ

હવે આ માછલીઓને તળવાની ને પછી અંદર જવાનું છે.

જાફર

મને એ આપો. હું અજબ બબરયી છું.

હરુન અલ રથીદ

નહિ, પયગંભરના કસમ ! મારા બેઉ ખૂબસૂરત દોસ્તો આજ રાતે ખલીફના હાથની રસોઈનો સ્વાદ લેશે. (જય છે.)

[બાગમાંના આરામગૃહની અંદર, નૂરેદીન,
એનિસ-અલજલીસ, શેખ ઈબ્રાહિમ.]

નૂરેદીન

શેખ ઈબ્રાહિમ ! તમે સાચે જ દાડના કેફમાં મસ્ત બની ગયા છો.

ઈબ્રાહિમ

અફ્સોસ, અફ્સોસ, મારા ઘારા દીકરા ! મારા પોતાના જુવાન દોસ્ત !
સાચે જ સાચે, હું દોજખનો દંડ પામવાનો. અહો ! મારા મીઠા મનહર
જુવાન બાપ ! અહો ! મારી ધાર્મિક વિદ્વાન ધોળી દાઢીવાળી મા ! અત્યારે
તેઓ તેમના છોકરાને — નમણા નાનકડા છોકરાને જુબે તો કેવું ! પણ તેઓ
તો તેમની કબરોમાં છે — હંડી, હંડી કબરોમાં.

નૂરેદીન

ઓહો ! દયા આવે એવા તમે દાડ પીને એના ધેનમાં મસ્ત થઈ ગયા ! છો.
જા, એનિસ ! — (બહારથી અવાજ)

માછલી ! માછલી ! મીઠી તળેલી માછલી !

એનિસ-અલજલીસ

માછલી ! શેખ ઈબ્રાહિમ, શેખ ઈબ્રાહિમ ! સાંભળો છો ને ? અમને
માછલી ખાવાની તીવ્ર ઈરછા છે.

ઈબ્રાહિમ

એ છે તારા નાનકડા પેટમાંનો સેતાન, જે મીઠી માછલી માટે ભૂખરી-
બારશ બની પોકાર કરે છે. ચૂપ મર, અનાડી પિશાચ !

એનિસ-અલજલીસ

ઇટ્ ! શેખ ! મારું પેટ કંઈ મારી બહાર, બારી નીચે છે ? એને અંદર
બોલાવો.

ઈબ્રાહિમ

હો ! હો ! અંદર આવ, સેતાન ! અંદર આવ, ઓ ગંધક માછી !
અમને તારી લાંબી પુંછડી જોવા હે. (હરુન પ્રવેશે છે.)

એનિસ-અલજલીસ

ભલા માછી ! તારી પાસે કઈ માછલી છે ?

હરુન અલ રથીદ

મારી પાસે ઈમાનદાર સરસ માછલી છે, દિલચસ્પ બાનુ ! ને તમારે માટે મેં એમને મારા પોતાના હથે તળી છે. આ માછલીઓ — બસ એમને માટે એટલું જ કહીશ કે એ માછલીઓ છે, પણ તે સારી રીતે તળાયેલી છે.

નૂરેદીન

એક તાસકમાં મૂક. એના કેટલા પૈસા તું લેવાનો છે ?

હરુન અલ રથીદ

કેમ, આ તમારા જેવી સૂરતવાળાં પાસેથી પ્રામાણિકપણે હું કશું જ નહિ માગું.

નૂરેદીન

તો અપ્રામાણિકપણે એમની કિમત છે તેનાથી કંઈક થોડું વધારે તું માગશે ? કે, આ પૈસાનો મારો ભાર હલકો કર.

હરુન અલ રથીદ

તો હવે અલ્લા તને દાઢી આપો ! કેમ કે તું દિલાવરદિલ જુવાન છે.

એનિસ-અલજલીસ

ઇટ્ માછી ! આ તો ગુમાવવું પડે એવી દુઅા ધઈ, કે જે વસ્તુ માટે તું દુઅા હે છે તે જ મરી જાય ! જે અલ્લા એને દાઢી આપે તો પછી એ જુવાન નહિ રહે, ને દિલાવરીની બાબતમાં તો એ અલ્લાની જ દિલાવરી હશે.

હરુન અલ રથીદ

તું સુંદર છે તેવી ચતુર પણ છે, ખરું ?

એનિસ-અલજલીસ

ખુદાના કસમ, હું એવી છું. હું તને ઘણી નમનતાઈ સાથે જગાવું છું કે છેક ચીનથી તે ફિરંગીસ્તાન સુધીમાં કોઈ મારું બરોબરિયું નથી.

હરુન અલ રથીદ

તદ્દન સાચું છે, તું જરાય અતિશયોક્તિ નથી કરતી.

નૂરેદીન

તારું નામ શું ? માછી !

હરુન અલ રથીદ

હું મારી જતને 'કરીમ' કહું છું, ને હું જયારે માછલીઓ પકડું છું ત્યારે તે પ્રામાણિકપણે ખલીફ માટે હોય છે.

ઈબ્રાહિમ

કોણ ખલીફની વાત કરે છે ? તું ખલીફ હરુન કે ખલીફ ઈબ્રાહિમ વિષે બોલે છે ?

હરુન અલ રથીદ

ને ખરો ખલીફ છે તેની હું વાત કરું દું, ન્યાયી હરુનની, મહાનુભાવી એકમાત્ર ખલીફની.

ઈંગ્રાહિમ

અહો હરુન ? એ તો ફરૂક માળી થવાને જ લાયક છે, બાપડો અફુલ વગરનો આદમી, એને શોભાવે એવો બેજ વિનાનો, અને છતાંય અલ્લાએ એને ખલીફ બનાવ્યો છે, — બીજ છે છતાંય, પણ એ વાત કરવામાં કંઈ સાર નથી. આ હરુન છે ખૂબ લંપટ ને જુલમી ! એણે બગાદાદની અરધી સ્ત્રીઓને તો બગાડી છે. અને બાકી રહેલી અરધીને એ બગાડશે. વળી જ્યારે કોઈનું નાક એને ગમતું નથી ત્યારે તે એ માણસનું માશું કાપી નાખે છે. પોતે એક મહામારીરૂપ પ્રજાપીડક !

હરુન અલ રથીદ

હવે અલ્લા એને ઉગારી લો !

ઈંગ્રાહિમ

નહિ, અલ્લાની દૂરદૂર થાય ને એનો આત્મા ઉગારી લેવાને લાયક હોય તો ભલે એ એને ઉગારી લે, પણ અલ્લાને માટે એ એક મુશ્કેલ કામ થઈ પડશે. જો હું એને બધો વખત દુપકો આપતો ન હોત, શિખામણ દેતો ન હોત, ને ‘આમ કર’ ને ‘તેમ કર’ કહી કહીને એને કંટાળો આપતો ન હોત ને થોડા તમાચા ને ધબ્બા મારતો ન હોત — પણ મહેરભાની કરીને આ જરા ધીરે બોલજે — તો તે અત્યારે છે તેના કરતાં કયાંય વધારે નપાટ બની ગયો હોત. વારુ, વારુ, સાચી વાત તો એ છે કે ખુદ ખુદા પણ ગંભીર ભૂલો કરે છે !

એનિસ-અલજલીસ

તું ખલીફ બનશે ? શેખ ઈંગ્રાહિમ !

ઈંગ્રાહિમ

હા, મારા રતન, ને તું મારી ઝોંગેદા બનશે. ને આપણે ખૂબ નિશાબાજી કરીશું, સુંદરી ! ખૂબ નિશાબાજી કરીશું.

હરુન અલ રથીદ

અને હરુન ?

ઈંગ્રાહિમ

હું ઉદાર થઈને એને મારા બબરયીખાનાના બાગવાનના હાથ નીચેનાના બીજ મદદગારના હાથ નીચેનાનો મદદનીશ બનાવીશ. હું ખુશીથી તેને કોઈ ઊંચી જગા આપત, પણ સાચે જ તે એને માટે લાયક નથી.

હરેન અલ રથીદ

(હસીને) તું કેવો જૂનોં નિમકુહરામ ખંધો આદમી છે, શેખ ઈબ્રાહિમ !

ઈબ્રાહિમ

શું ? કોણ ? તું સેતાન નહિ, પણ માછીમાર કરીમ છે ? ઓ હલકા ધરોમાં માછલી પૂરી પાડનારા ! શું તેં એમ કહ્યું કે હું દાડથી ચકુર છું ? ખરેખર, તું જૂઠું બોલે છે, તેથી તને તારી દાઢી આલીને ધસરડીશ. ખરેખર, ખરેખર !

નૂરેદીન

શેખ ઈબ્રાહિમ ! શેખ ઈબ્રાહિમ !

ઈબ્રાહિમ

નહિ, તું ફિરસ્તો ગાબ્રિયેલ હો ને મને મના કરતો હો તો પણ નહિ. જૂઠાસુનો ને જૂઠું બોલનારાઓને હું વિકારું છું.

નૂરેદીન

માછીમાર ! તારું અહીનું કામ પતી ગયું ?

હરેન અલ રથીદ

મહેરભાની કરીને મને આ જુવાન બાઈનું ગાન સંભળાવો; કેમ કે સાચે જ એના મીઠા સ્વરે મને તમારે માટે માછલી તળીને તૈયાર કરવાને પ્રેરો હતો.

નૂરેદીન

એનિસ ! આ ભલા માણસની ઈરછા પાર પાડ; એ માછીમાર હોવા હતાં એનું મોં કોઈ રાજવીનું છે.

ઈબ્રાહિમ

ગાવાનું છે ? તો હું ગાઈશ : બગદાદમાં મારા જેવો કોઈનો કંઠ નથી. (ગાય છે.)

હું જબ જુવાનીમાં હતો,
મેં યોજનાઓ બહુ સરસ રાખી હતી;
જે જે મને યુવતીતણો લેટો થતો,
તેને લઈ મેં ગોદમાં ઘાલી હતી.

છોટી ભલે,

મોટી ભલે,

ગોરી ભલે,

કાળી ભલે,

તેની કશી પરવા ન મેં રાખી હતી.
હું જૈબ જુવાનીમાં હતો,
મેં યોજનાઓ બહુ સરસ રાખી હતી.

પણ હું હવે ઘરડો થયો,
એ છોકરીઓ સનેહ સૌ ભૂલી ગઈ,
હિમના સમાણી એ બધી હૈયે થઈ,
મારી ઉપર એ મોં બગાડી ન્યાળતી,
મારા હદ્ય કેરી વ્યથા જ વધારતી !
મુજ નર્તનિના સ્થાનમાં

અફ્સોસ અવ ઊભો થયો !

રે ! હું હવે ઘરડો થયો !

ધારું જ મધુર ગીત ! ધારું જ ગમગીન ગીત ! આપણાં વધારેમાં
વધારે વિષાદપૂર્ણ ગીતો વધારેમાં વધારે મધુર હોય છે. વાજબી છે, વાજબી
છે. અરે હાય ! અફ્સોસ ! સાચે જ, સાચે !

ઓનિસ-અલજલીસ

આજજ કરું છું, શેખ દુલ્બાહિમ ! ચૂપ રહો. હું ગાઉં છું.
દુલ્બાહિમ

ગા, મારા રતન ! ગા, મારી મુગલી ! ગા, મારી ચુંબનોચિત સુંદરી !
જે મને મારા પગ મળી જશો તો ઊભો થઈને તને ચૂમતો રહીશ. ખબર નથી
પડતી કે એમણે મારા પગ કેમ લઈ લીધા છે.

ઓનિસ-અલજલીસ

(ગાય છે.)

હૈયા મારા, હૈયા ઓ મારા અધીર !
શીખી લે, શીખી લે રાહ જેવાનું,
શીખી લે, શીખી લે, હાય રોવાનું,
કહું તને હું, ચૂપ બની જ,
કહું તને હું, ચૂપ પોઢી જ;
તોય તું શાને
કહું ન માને ?
ધડક ધડક કેમ કરે છે
થોભતું નથી લગીર ?
જીવન ઉપર પ્રીત
કેવી તારી હતી ?
કેમ હવે વિપરીત ?

નહોતું શું જાગુતું, જીવન કેરી
દુઃખ જ એક જ રીત ?

હરુન અલ રથીદ

ફિરસ્તાઓનો સંગીતસૂર ! જુવાન ! તું કોણ છે ને કોણ છે આ કોકિલ-
કંદી અજયબ સુંદરી ? સંભળાવ મને તારી કહાણી.

નૂરેદીન

મારી પોતાની જ ભુલો માટે શિક્ષા પામેલો હું એક માણસ છું; છતાંય
કહીશ કે એ ગેરવાજબી છે. મહાન ખલીફ પાસે હું ઈન્સાહ માગવા આવ્યો
છું. અમારી પાસેથી જ, માછી !

હરુન અલ રથીદ

તારી કહાણી મને કહે. ચાલ મારી સાથે એકલો. સંભવ છે કે હું તને
મદદ કરી શકીશ.

નૂરેદીન

અમને છાડીને જ, મારી વિનંતી છે. તું માત્ર એક ગરીબ માછીમાર છે !

હરુન અલ રથીદ

હું પ્રતિશા કરું છું કે હું તને મદદ કરીશ.

નૂરેદીન

શું તું ખલીફ છે ?

હરુન અલ રથીદ

નસીબજોગો હોઉં પણ ખરો.

નૂરેદીન

ઓ તું મારી ઉપર કરે છે તેવું દબાણ માછલીઓ ઉપર કરતો હોય તો
તું એક સરસ મત્સ્યવેધક હોવો જોઈએ. (હરુન સાથે બહાર જાય છે.)

એનિસ-અઙ્ગલીસ

તમે આમાંની થોડી માછલી નહિ લો, શેખ ઈબ્રાહિમ ? આ એક મીઠી
માછલી છે.

ઇબ્રાહિમ

સાચે જ, તું પણ એક મીઠી માછલી છે, પણ લગાર વધારે પકાવેલી.
તારે ચાર મનોહર આંખો છે, ને છેડે જોઈએ તેટલા જ વળાંકવાળાં અદ્ભુત
સુંદર બે નાક છે; એ છે મારા હદ્યને ટીગાવવા માટેની આંકડી. પણ સાચે
જ નાક બે છે, ને એમાંના એકનું શું કરવું તે મને સમજતું નથી. મારી પાસે
માત્ર એક હદ્ય છે, સુંદરી ! યા અદ્દલા ! દાર્ઢી તેં મારા મગજને અંધારિયું
બનાવી દીધું છે, ને પછીથી શું તું મને દેંબખની સજ કરશે ?

ઓનિસ-અલજલીસ

નહિ, જે તમે મારા નાકને ખીટી ગણી એનો હુરુપયોગ કરશો તો મારે ને તમારે નહિ બને. મારું હૈયું મારામાં તરેહવાર અંદેશા જગાડે છે.

(નૂરેદીન પ્રવેશ છે.)

નૂરેદીન

એ એક ખતપત્ર લખી રહ્યો છે.

ઓનિસ-અલજલીસ

જરૂર, મારા માલિક ! એ કોઈ સામાન્ય માછીમાર નથી. શું એ ખલોઝ હોઈ શકે ?

નૂરેદીન

આ બુઢી દારુદિયાએ એને કરીમ ને એક માછી જાણ્યો. ખારી ઓનિસ ! આપણાં સ્વસ્નાં આપણને ભ્રમમાં ન નાખો. જીવન કઠોર છે, ઊરી ગયેલા રંગવાળું, આપણાં ઈરછીએ છીએ તેટલું નથી માયાળુ કે નથી તેથી અધ્યુયે સુંદર.

(હરુન પ્રવેશ છે.)

હરુન અલ રથીદ

એ રાજ થવાને લાયક નથી.

નૂરેદીન

એ કદીયે નહોતો. વિલંબ થયો છે.

હરુન અલ રથીદ

વિદાય વેળા કોઈ બક્ષિસ નહિ આપે ?

નૂરેદીન

તું માછી છે !

(પૈસાની કોથળી જોવે છે.)

હરુન અલ રથીદ

બસ, આનાથી વધારે કિમતી કાંઈ નહિ ?

ઓનિસ-અલજલીસ

આ વીંટી લઈશ ?

હરુન અલ રથીદ

નહિ, હું મારું તે મને આપ.

નૂરેદીન

જરૂર, પયગંબરના કસમ, કેમ કે તારી એવી મુખમુદ્રા છે !

હરુન અલ રથીદ

મને તારી બાંદી આપ :

(થોડું મૌન)

નૂરેદીન

તેં મને જળમાં ફૂસાવ્યો છે, માણી !

એનિસ-અલજલીસ

શું આ મજકું છે ?

હરેન અલ રથીદ

જુવાન ! તેં પગંબરના કસમ ખાધા છે.

નૂરેદીન

કહે મને, પૈસા આપી છોડાવી શકાયો ? આખી ફુનિયામાં આના સિવાય
ને આ થોડા પૈસા સિવાય મારી પાસે કશું રહ્યું નથી.

હરેન અલ રથીદ

એનાથી હું પ્રસન્ન થઈ છું.

એનિસ-અલજલીસ

ઓ હે હતભાગી !

નૂરેદીન

બીજે કોઈ વખતે મેં તને મારી નાખ્યો હોત. પણ હાલ મને લાગે
છે કે ઈશ્વરે મારા પગ ભયંકર આફ્ટોની જળમાં જફરી લીધા છે, ને
મારામાં હિમત રહી નથી.

હરેન અલ રથીદ

મને તું બાંદી આપે છે ?

નૂરેદીન

સ્વર્ગના દેવો તને લેવા દે તો લે. ખુદાના ફિરસ્તા ! વેર લેનારા ફિરસ્તા !
બગાદમાં તું મારી વાટ જેતો ઊભો હતો ?

એનિસ-અલજલીસ

મને તજતા નહિ, તજતા નહિ. આ એક મજક છે, મજક જ હોવી
જોઈએ, મજક જ હુશો, ઈશ્વર એને નહિ નિભાવી લે.

હરેન અલ રથીદ

તારું હિત થાય એવો મારો ઈરાદો છે.

એનિસ-અલજલીસ

તું જે કરે છે તે તિરસ્કારપાત્ર છે. ઓ આદમી ! ઓ આદમી ! શું તું
સીધો જહાનમમાંથી આવેલો સેતાન છે, કે અમને રિબાવવા માટે આવેલું
અલમુઈનનું કોઈ ઓજર છે ? તમે મને તજીને જશો, મારા નાથ ! ને ફરી
કદી મને ચૂમશો નહિ ?

નૂરેદીન

તું એની છે; હું તને સ્પશી શકતો નથી.

હરુન અલ રથીદ

એક વાર એને ચૂમુ.

નૂરેદીન

મને લલચાવ નહિં; એક વાર મારો હોઠ એના હોઠ નજીક જશે તો તું જીવી શકશે નહિં. છેલ્લી સલામ !

હરુન અલ રથીદ

તું કયાં જવા ધારે છે ?

નૂરેદીન

બસરા.

હરુન અલ રથીદ

એટંકે કે મોત પાસે.

નૂરેદીન

મોત હોય તો પણ.

હરુન અલ રથીદ

તોય સુલતાનને માટે આ કાગળ તારી સાથે લેતો જા.

નૂરેદીન

ભાઈ ! તારું કે તારા કાગળોનું મારે શું કામ છે ?

હરુન અલ રથીદ

મને સાંભળ, ઝૂડટા જુવાન ! તારો પ્રેમ મારે મન પવિત્ર છે ને આ બાંદી એના બાપના ઘરમાં હોય તેટલી જ સલામત છે. આ કાગળ તું લઈ જ. જેકે હું માછી જેવો દેખાઉં છું તો પણ હું ખલીફનો દોસ્ત ને ભાણવામાં એનો સાથી હતો, ને બસરાના એના પિત્રાઈનો પણ. આ કાગળ તને મદદ કરે એમ છે.

નૂરેદીન

તું કોણ છે તે હું જાણતો નથી ને તું જેની બડાઈ કરે છે તે શક્તિ આ કાગળિયામાં છે કે નહિં તેય જાણતો નથી. ને એની મને બહુ પરવા યે નથી. આના વગરનું જીવન મારી કુદ્દપનામાં આવતું નથી. છતાંય એક વાર જેને આશા કહેવાની હું હિમત કરત એવું કંઈક તું મને આપે છે. મારી પ્રિયતમા સલામત હશે ને ?

હરુન અલ રથીદ

મારી પોતાની બેટી જેમ, યા તો કહો કે ખલીફની બેટી જેમ.

નૂરહૈન

હું જઈશ ને બસરામાં મૃત્યુની સાથે જુગારી પાસા નાખીને રમીશ.
(જય છે.)

ઇંગ્રાહિમ

કરીમ, ઓ દુષ્ટ માણી, અન્યાયી સોઢો કરનાર, બેઈમાન જુગારી, જનવર
નેવા લ્લીલંપટ, એક કોડીનીય કિમતની નહિ એવી ગંધાતી માછલી તેં મને આપી
છે, અને મારી બાંદી લઈ જવાનો ઈરાદો રાખે છે, અને બદલે હું તારી
દાઢી જેંચી કાઢીશ. (હરુનને એ દાઢીઅથી પકડે છે.)

હરુન અલ રથીદ

(એને દૂર પટકીને) જ અહીંથી. અહીં આવ વજુર જફર ! (જફર પ્રવેશે
છે.) મારો જમો તારી પાસે છે ને ? (એ પોતાનાં કપડાં બદલે છે.)

જફર

તું કેવું વતો છે ? શેખ ઇંગ્રાહિમ ! છું તારા મોંમાંથી એ નાપાક
ચીજની ગંધ આવે છે, દાઢની, ઓ હતભાગી જીવ !

ઇંગ્રાહિમ

આ સેતાન, સેતાન ! તું જફરનું રૂપ લઈને મારી પાસે આવ્યો છે--એ
ઈરાની, શિયાળંથી, સૂઝીવાદનો ને પાખંડમતનો પાપી આશાયદાતા, દુરાચારી
ચૂસાળખોર વજુર ! દૂર થા, ને તારું મોં એદું તિરસ્કારપાત્ર બને નહિ ત્યાં
સુધી પાછો આવતો નહિ, ઓ અવિચારી રાક્ષસ !

હરુન અલ રથીદ

બાળા ! માથું ઊંચું કર. હું ખલીફ છું.

એનિસ-અલજલીસ

તમે જે છો તેનાથી મારું શું વળ્યું ? મારા હદ્યનાથ ! હદ્યનાથ !

હરુન અલ રથીદ

તું બાવરી બની ગઈ છે. ઉભી થા ! માણસો જેને ઈન્સાહદાર કહે છે
તે ખલીફ હું છું. મારી પોતાની પુત્રીની જેમ તું મારી પાસે સલામત છે. તારા
માલિકને મેં બસરાનો રાજ બનવા મોકલ્યો છે, ને એની પાછળ હું તને કીમતી
પોશાકો, સુંદર ગુલામડીઓ ને ઉમદા બક્ષિસો સાથે રવાના કરીશ. તારા હદ્યને
પુનઃ સ્વસ્થ બનાવ, પ્રસન્ન થા.

એનિસ-અલજલીસ

ઓ ન્યાયી ને પ્રભાવશાળી ખલીફ !

હરુન અલ રથીદ

શેખ ઇંગ્રાહિમ !

ઈંગ્રાહિમ

ખરેખર, હું માનું છું કે તું ખલીઝ છે, ને ખરેખર, હું દારુના ઘેનમાં છું.
હરુન અલ રથીદ

ખરેખર, તેં સત્ય ઉરચાર્યું છે, બે વાર, ને એ એક અજ્ઞયબ વાત છે.
પણ ખરેખર, ખરેખર, ખરેખર તને દંડ દેવાશે. તું જુવાનની ને તેની પ્રિયતમાની
પ્રત્યે માયાળુ બન્યો છે તેથી તારી પાસેથી તારા પ્રાણ નહિ લઉં, કે બાગમાં
તારી જે જગા છે તે ય નહિ લઈ લઉં, ને ખુદાએ જેનો રાજપદે અલિષેક
કર્યો છે તેની દાઢી બેંચવાના તારા ગુનાનેય માફી મળશે. પણ તારા
પાખંડો ને બદબોઈઓ એટલી બધી બેહદની છે કે તેમની માફી નહિ મળે.
જાહેર ! આની પાસે બધો વખત એક માણસ રાખ ને આની આંખો સામે
શરાબ મુકાવડાવ ; ને જો એ એક અંગૂઠીભર પણ પીએ તો એના પેટમાં
ગેલન પર ગેલન શરાબ રેડાવ. એની આગળ રૂપાળી રમણીએ સતત રખાવડાવ
ને એક વાર પણ જો એ એમની ધૂંટીથી ઊંચે નજર કરે તો એનું માથું ને
દાઢીમૂછ બોાડવીને બગદાદમાંના કોઈ ચુસ્તમાં ચુસ્ત ચોખિયા ઘરમાં એને
વેચો હે. નહિ, એ બુઢ્હા પાપી ! હું તને સુધારીશ.

ઈંગ્રાહિમ

અહો ! એના ઓઠ ! શું એના મીઠા ઓઠ !

જાહેર

ખુદાવંત ! તમે એક દારુના ઘેનમાં ગરક થયેલાની આગળ બોલી રહ્યા છો.

હરુન અલ રથીદ

કાલે જ્યારે એનો દારુ ઊતરી જય ત્યારે એને મારી આગળ લાવજો.

(જય છ.)

[બસરા. અલમુઈનના ઘરનો એક ઓરડો.]

ફરીદ

મને પૈસા આપશો? અભા!

અલમુઈન

તું બેહદ ખર્ચ કરે છે. બીજે કોઈ વખતે આની વાત કરીશું. હમસ્થાં છોડ મને.

ફરીદ

મને પૈસા આપશો?

અલમુઈન

જ, મારો મિજાજ ઠેકાણે નથી.

ફરીદ

(એની આસપાસ નાચતો) પૈસા આપો પૈસા, મને પૈસા આપો પૈસા.

અલમુઈન

તું તથે ઉપર થઈ રહ્યો છે. તું પણ મારી ઉપર ચઢી વાગ્યો છે? બે, બતો જ.

(ધર્ઘો મારે છે.)

ફરીદ

તમે મને ધર્ઘો મારો!

અલમુઈન

બે, જ, તને મળશો, જ, તને પૈસા મળશો.

ફરીદ

કેટલા?

અલમુઈન

માર્ગ્યા છે તેનાથી બરાબર અડધા. એક ખાલો પાણી મારે મોકલ.

ફરીદ

હા, મોકલું છું. પણ તો પણી તમે મને મારશો? (જય છે.)

અલમુઈન

જુવાન નૂરેદીન છટકી ગયો છે ને તે મને હદ્યમાં ખુંચે છે. એ ત્યાંથી ખસવાનું નથી. અને મુરાદ પણ રાજની અડોઅડ પગલાં ભરે છે, ને એ

એના કાન હું કતો જ રહે છે. શું? એ મારી બરબાઈ બાબતમાં છે? નહિ, હજુય એને મારી જરૂર છે, ને ઈજન સોઈ થોડા વખતમાં પાછો ફરે છે. પણ ત્યાં તો મારી ફિલે થઈ ગઈ છે. રોઉમના એના લાંબા કાર્યનો એને કંગાલ બદલો મળવાનો—જલ્દાદનો કુહાડો.

(પાણીના ઘાલા સાથે એક ગુલામ પ્રવેશે છે.)

અહીં એને મૂક ને ઊભેં રહે. એંલું ખરાબ નથી. હજુય મારા ફરીદ માટે એમની દૂનિયા મને મળવાની. (ફરીદને ઘસડી લાવતી ખાતૂન પ્રવેશે છે.)

ખાતૂન

હજુ એમણે એ પીધું નથી.

ફરીદ

મને શા માટે ઘસડે છે? ઓ નઠારી ઓરત! હું તારાં આંગળાંએ બચકું ભરીશ.

ખાતૂન

ઓ જહાનમના પિશાચ! વજર! પાણીને અડતા નહિ.

અલમુર્ઝન

શું છે આ?

ખાતૂન

જેના આત્માને તમે કુદરતની રીત કરતાં વધારે પ્રમાણમાં વિકૃત કર્યો છે તે આ અંધમ પોરિયો તમારી વિરુદ્ધ વળ્યો છે. પેઢા ઘાલામાં જેર છે.

અલમુર્ઝન

નાપાક મા! તારા પોતાના જ પેટની પેટાશની બદબોઈ કરતો આ ધિકાર તારામાં કયાંથી?

ફરીદ

એ મને ધિકારે છે, અભબા! તમે મને કેવો ચાહો છો તે બતાવવા ખાતર ઘાલો પી જાઓ.

ખાતૂન

શું તમે તમારી જિદગીથી થાકી ગયા છો? જેને પીવાને બદલે કોઈ કૂતરાને પાણી પિવડાવી જુઓ.

અલમુર્ઝન

ગુલામ! જ કોઈ નિગ્રોને પાણી પિવડાવી હે. (ગુલામ જય છે.) ઓરત! જેની મેં ઘણી વાર પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે ચાબુકના સાટકા હવે તને મળશે.

ખાતૂન

તમારા જેવાની જિદગી બચાવી લેવા માટે સાચે જ મને તુડો બદલો
મળ્યો છે. અરે ! પ્રભુ આને માટે મને શિક્ષા કરશે.

અલમુઈન

ઓ કકળાટાણી ! તને હું ફટકારીશ.

(એ જેવો હથ ઉગામવા જય છે તેવો ગુલામ આવે છે.)

ગુલામ

અરે સાહેબ ! નિગ્રોના ગળાને એ અડયું ન અડયું ત્યાં તો એ સખત
આંકડીઓ ખાતો છીં પડ્યો. એ મરી ગયો છે.

અલમુઈન

ફરીદ !

ફરીદ

બોલો, તમે મને ધર્ભો મારશો ? મારા માર્યા કરતાં અરધા પૈસા
આપશો, નહિ ? દૃઢું છું કે તમે એ પી ગયા હોત; મને કોઈ દિવસ મળ્યો
નથી એવો પૈસા વાપરવાનો અવસર મળત ! (એ બહાર દોડી જય છે.)

અલમુઈન

અલ્લા !

ખાતૂન

મને ચાબુકથી મારવી નથી ?

અલમુઈન

મને છોડ હવે.

(ખાતૂન જય છે.)

જેના આધાત નીચે હું લથડિયાં ખાઉં છું તે આ કેવી આશ્વર્યજનક
ઘટના ? શું મારો સમય પૂરો થઈ ગયો છે ? પરંતુ કોઈએ મને ફટકાર્યો હોત
તો હું પણ એવું જ કરત. એ તો એનો શૂર સ્વભાવ ને બલિષ્ઠ ઊછળતું
લોહી છે કે જે ફટકાને દરગુજર નહિ કરી લે, મારે એને ટાઢો પાડવો
જોઈએ. મારું પોતાનું જ લોહી મારો અંત આગે તો ! એને પૈસા મળશે,
માગશે તેટલા મળશે.

(જય છે.)

[બસરાનો રાજમહેલ : અલગ્યની, મુરાદ, અલમુઈન, આજીબ.]

અલગ્યની

તમારો ભત્રીજો મને ઠીક ગમી ગયો છે, ને એને હું ઊંચી પાયરીએ ચઢાવીશ. તમારી ને મુરાદ વરચે જે કંઈ હોય તેને હમણાં સૂઈ જવા દો. તમે બન્નેય મારા વિશ્વાસુ સલાહકાર છો.

અલમુઈન

એવું કંઈ જ નથી. મેં દબાગુ કર્યું તેનો મને અહ્સોસ છે. એ ભૂલી જાને, ઉમદા મુરાદ !

મુરાદ

તમે ચાહો છો તેવું જ છે.

અલમુઈન

ચાલ, તુંય મારો ભત્રીજો છે.

(બહારથી અવાજ આવે છે.)

હો, હો ! મહમદ અલગ્યની, સુલતાન, હો !

અલગ્યની

કોણ છે એ આરબ ?

અલમુઈન

(બારીએ જઈને) યા અલ્લા ! આ તો નૂરેદીન છે. અશક્ય !

અલગ્યની

કે એ સાહસધેલો બની ગયો છે.

અલમુઈન

એ જ છે એ.

મુરાદ

સેતાન ને એની નાપાક ખુશખુશાલી !

અલગ્યની

આજીબ ! મારી પાસે એને ઘસરી લાવ ! નહિ, શાંતિથી લઈ આવ.

(આજીબ જય છે.)

તાજુબ થાઉં છું કે એ કર્દી તાકાતને બુણે આવ્યો છે.

અલમુઈન

ગાંડપણની તાકાત.

મુરાદ

થા તો ખુદાની, કે જે આપણી લોભલાલસાઓથી આપણને સજ કરે છે.
(નૂરેદીન સાથે આજુબ પ્રવેશ કરે છે.)

નૂરેદીન

સલામ, અલજ્યની! બસરાના સુલતાન! સલામ, મીઠા માસા! તમારું
નાક સીધું થઈ ગયું છે ને? આજુબ અને મુરાદ! સલામ, હું હાજર થયો છું.

અલજ્યની

તું આવવાની ને તેથી આવા ચઢેલા મિજાજે આવવાની હિમત કર્યાંથી
કરે છે? તને થયેલી સજાનું તને ભાન છે?

નૂરેદીન

કેમ, હું પણ સજનો હુકમ લઈને આવેલો છું. તરંગી લખાણ છે. આ
રહ્યું અ. અનાથી સાવધાન રહેજે. મૃત્યુ માટે કે જીવન કરતાંથી કંઈક વધારેને
માટે હું નાખ્યું છું તે આ મારો પાસો છે.

અલજ્યની

પંત્ર છે ને તે મારી ઉપરનો?

નૂરેદીન

મોટા સુલતાન! એ તારા મિત્ર માછીમારનો છે, કે જે ગાંદી કફ્ફની
પહેરે છે ને બડા બગદાદમાં ચોરેલી માછલીઓ ઉપર ગુજરો કરે છે.

અલજ્યની

શું તું એવું સમજે છે કે તું સિંહની સાથે આવી ઉષ્ટત રમત રમી શકશે?

નૂરેદીન

જે હું યાળ જોઈ શક્યો હોત તો એને હું પકડી લેત. ચાબુક જેમ વીજાતું
પુંછું પૂરતું નથી. વાધને ય એ હોય છે, ને બીજાં મામૂલી જનાવરોને ય. પણ
લો, આ કાગળ વાંચો.

અલજ્યની

વાંચો એ, અલમુઈન.

અલમુઈન

એ ખલીફનો હોય એવું લાગે છે. રજૂ થયેલા પત્રમાં આ પ્રમાણે લઘ્યું
છે : “પૂર્વમાં પાણી ને એટલાનિટકમાં સાગરો જેના નામને પિછાને છે, ત્રણ વિશાળ
ખાડો જેની આજ્ઞાને અધીન છે, તે અમીરુલ મોમિનીન હરુન અલ રશીદ, અમારી
મહેરબાનીથી જેને બસરાનો અમારા તાબાનો સુલતાન બનાવવામાં આવ્યો છે,

જને અલગ્યની નામથી લોકો ઓળખે છે તે સુલેમાનના ફરજિંદ મહમ્મદ અબ્બાસાઈદને મુખારકબાદી ને સલામ પાઠવે છે. અમારો આ પત્રે તું વાંચે તેની સાથે જ તારો રાજવી પોશાક, તારો રત્નમંહિત સાફો (તાજ) ને તારા રાજદંડનો આડંબર ઉતારીને આ ખત લાવનાર વળુરના પુત્ર નૂરેદીનને અર્પણ કરી દેને; તારી જગ્યાએ એને બસરાનો સુલતાન બનાવવામાં આવ્યો છે. ત્યાર પછી તારા અનેક મોટા અપરાધોનો ઉત્તર આપવા તું અમારી આગળ બગદાદ આવને. જીવવાની આશા હોય તો આ પ્રમાણે કરવાનું છે.”

નૂરેદીન

તો એ ખલીફ હતો!

અલગ્યની

મારા પ્રભાવશાળી પિતરાઈની ઈરદ્ઘાને અધીન થયું જોઈએ. અજવાળા તરફ તું શા માટે વળે છે ?

અલમુઈન

વધારે સારી રીતે ઉકેલવાને માટે. સુલતાન ! આ બનાવટી ખત છે ! એની ઉપરનું સીલ ક્યાં છે ? બાદશાહી સહી ક્યાં છે ? મહાસમર્થ ખલીફ શું આવા ફાટેલા કાગળિયા ઉપર લખે ? મારા જાનના કસમ, આ આદમીને રમતમાં ચીતરી કાઢેલું ખલીફનું કોઈ કાગળિયું અક્સમાત મળી આવ્યું લાગે છે, ને એમાં એણે પોતાનું ને તારું નામ ઉમેરી દઈ બેશરમ મોંએ એ અહીં બડાઈ કરવા આવ્યો છે.

આજુબ

એ તદ્દન આખ્યું હતું, મેં એ જેયું છે.

અલમુઈન

છોકરા, ચૂપ રહે !

આજુબ

નહિ, હું ચૂપ નહિ રહું. તમે એને ફૂડયું છે.

અલમુઈન

તો એના ટુકડા ક્યાં છે ? મરજ હોય તો શોધી કાઢ.

અલગ્યની

ઓ ! કોણ છે ત્યાં ? (રક્ષકો પ્રવેશે છે.) આજુબને અહીંથી કેદખાનામાં લઈ જાઓ, પાછળથી એનો ઈન્સાફ થશે. (આજુબને જાતાબંધ લઈ જવામાં આવે છે.) ને અલ્યા, તું બેશરમ મોંએ આવે છે, જીભે બડાઈખોરી ને ખિસ્સામાં બનાવટી ખત સાથે ? અહીંથી એને ધસડી જાઓ. દારુલ રિબામણી પછી એને શૂળીએ ચઢાવી દે�杰ો.

મુરાદ

ઓ સુલતાન ! મારું સાંભળો.

અલગ્યની

તું એની બહેનનો વર છે.

મુરાદ

ઇતાંય તમારા પોતાના હિતને ખાતર સાંભળો. જે આ વાત ખરી હોય ને હરુનને તમારા કૃત્યની જાગુ થાય તો તે વખતે તમારે માથે કેવી મોટી આફ્તાં નૂઠી પડશો તેનો તમે વિચાર કર્યો છે ? ને તમારા ને અનેક શગુઓ છે તે તેને તાબડતોબ ખબર પહેંચાડશો એમાં સંદેહ રાખતા નહિ.

અલગ્યની

કાસદો મોકલીને સાચી વાતની બાતમી મેળવ.

અલમુર્દિન

ત્યાં સુધી હું મારા ભત્રીજને મારી પોતાની આંખો નીચે સુરક્ષિત રાખીશ.

મુરાદ

તું તેનો શગુ છે.

અલમુર્દિન

ને તું તેનો મિત્ર છે. હરીથી તે તારી પાસેથી છટકી જશે.

અલગ્યની

વજર ! તું એને તારી પાસે રાખ. એની સાથે સારો વર્તાવ કરજો.

અલમુર્દિન

ઓ ! લઈ જાઓ એને, પહેરેગીરો !

(પહેરેગીરો પ્રવેશે છે.)

નૂરેદીન

દાવની અજમાયશમાં હું હાર્યો; ઉલટું પાસું આવ્યું. (જપ્તામાં જાય છે.)

અલગ્યની

બધા અહીંથી જાઓ. વજર રહે. (મુરાદ જાય છે.) હવે શું કરીશું ?

અલમુર્દિન !

અલમુર્દિન

અને ખતમ કરી નાખ ને નિરાંતે રહે.

અલગ્યની

જો એ ખરેખર ખલીફના પોતાના જ હસ્તાક્ષર હોય તો ? વજર ! હું ઉતાવળિયું સાજ્ઝ કરી શકતો નથી.

અલમુઈન

સાહસ નથી કરી શકતો ? તો હરુનના હુકમ પ્રમાણે તારું તાજ ઉતાર; બગદાદમાં એ તને પોતાનો દરવાન બનાવશે. ખલીફ ? આ નશાનો તરંગ એના બાદશાહી દિમાગમાં ક્યાં સુધી રહેવા પામશે ? અથવા તો તારા વિશ્વાસુ તુર્કની જરા જેટલી ધમકીથી તું તરી ગયો છે ? સુલતાન અલગ્યની !

અલગ્યની

એને તો હું ચૂપ કરી દઈશ. તું છોકરાને દસ દિવસ રાખજે; પછી બધું પાંશુરું જિતરશે તો એને ગરદન મારીશ. (જય છે.)

અલમુઈન

તું ખંચાયા કરે છે, ખંચાયા; તાજ સાચવી રાખવાનો આ રસ્તો નથી. એને કબજમાં લે ને વળુરને પકડ. પકડ ને સિપાહસાલારને કાપી નાખ. પકડ ઢીલી કરશે ? હાથને ધૂજવા દેશે ? એવી રીતે રાજઓ રાજ મર્યાદ છે. ઓછામાં ઓછા દસ દિવસ મને મળેલા છે. ખલીફ એનો મિત્ર નીવડે તો પણ એને રિબાવવા મારી પાસે દસ દિવસ છે. ત્યાર પછી શુદ્ધશ્વર એનો મિત્ર બનશે ? મારા શગુઓ મારા સમર્થ હાથમાં એને સોંપે છે. મુરાદ જતાં દૂનિયા મારી પકડમાં આવી જવાની, અને મને મળેલા બાતમી પ્રમાણે પોતાની ભત્રીજને ત્યાં ગુરત રહેતી અમીના પણ. પરંતુ પેલી છોકરી ક્યાં છે ? એક આખરના મીઠા ગ્રાસ રૂપે ઈશ્વરે એને મારે માટે સાચવી રાખી છે એમાં શક નથી. ફરીદને હું ખુશ કરીશ. પણ પેલો હરુન છે ! એણે જીવતા જ શા માટે રહેણું જોઈએ ? તરવારો અને ઝેર ક્યાં નથી ?

(જય છે.)

[અલમુઈનના ધરનું એક બોંયરું, નૂરેદીન એકલો.]

નૂરેદીન

આપણે આપણને પ્રિય લાગતાં પાપો કરીએ છીએ, ને પછી એમાંથી નિવૃત્ત થઈ એમ માનીએ છીએ કે ઈશ્વર છેતરાઈ ગયો છે. પણ ઈશ્વર પોતાના સમયની રાહ જુએ છે ને જ્યારે આપણે સાઝ અને સહ્ય રસ્તે ચાલતા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણે જે મનગમતા કીચડ ઉપર પહેલાં ચાલ્યા હતા ને જે કીચડ આપણાં પગરખાંને હજુ લાગી રહેલો હોય છે તે સાથે એ આપણને પકડી પાડે છે. બધાં જ અનિષ્ટો હું ધીરજથી સહન કરીશ. પેલી દુનિયામાં રહેવા કરતાં તો અહીં રહેણું વધારે સારું ! કોણ આવે છે ? ખાતૂન,
(એક ગુલામ સાથે ખાતૂન પ્રવેશે છે.)

ખાતૂન

મારા નૂરેદીન ! ,

નૂરેદીન

માયાળુ માસી ! મારે માટે રડતો નહિ.

ખાતૂન

તું મારી બહેનનો દીકરો છે, પણ તેથીયે વધારે મારો પોતાનો છે. મારે બીજો કોઈ નથી. અલી ! એના ખાણાને ને એની સાથેના વ્યવહારને સારાં બનાવજે. વજુના જોકથી ડરતો નહિ. હું ઢાલ બનીને તને બચાવી લઈશ.

ગુલામ

એ હું ખુશીથી કરીશ.

ખાતૂન

અનેક ધસી આવતાં પગલાંના અવાજ જેવું આ શું છે ?

(અલમુઈન અને ગુલામો પ્રવેશે છે.)

અલમુઈન

એને પકડો ને બાંધો. કમબખ્ત ! જીવ લેનારા કમબખ્ત ! મારા હૃદયને ફાંસો દેનારા. પકડો એને, પીટી પીટીને એને પીસી નાખો. તપાવેલાં લોઢાં લાવો. તું અહીં શું કરી રહી છે ? ઓરત ! તો શું તું મને અટકાવશો ?

ખાતૂન

સુલતાનના કેદીને કોઈએ અડવું નહિ. આ ઊકળતો રોષ થા માટે ?

અલમુદ્દિન

મારો પુત્ર, મારો પુત્ર ! આણે મારા હૃદયને બાળી નાખ્યું છે. શું હું
એના શરીરને ન બાળી નાખ્યું ?

ખાતૂન

શું થયું છે ? મને જલદી કહો.

અલમુદ્દિન

ફરીદનું ઝૂન થયું છે.

ખાતૂન

ઝુદા ખેર કરો ! કોણે કર્યું ?

અલમુદ્દિન

આ પાપીની બહેને.

ખાતૂન

દૂનિયાએ ? પાગલ થઈ ગયા છો. તું બોલ, ગુલામ !

ગુલામ

અમારા જીવાન માલિક દૂનિયાને ઉપાડી લાવવા સંખ્યાબંધ માગુસો લઈ
મુરાદને ધેર ગયા. તે વખતે તે આજુભની બાંદીઓ — બાલિકસ અને મયમૂનાની
સાથે સારંગી સાંભળતી બેઠી હતી. અમે લડીને જબરજસ્તીથી ધરમાં ધૂસ્યા, પણ
એ બાઈને લઈ શક્યા નહિં; મયમૂના તરવાર લઈને મિનિટો સુધી બધાને રોકતી
સામે થઈને લડી. દરમયાન ગામમાં અફ્વા ક્રેલાઈ ને અંજાવાતની ઝડપે મુરાદ
ઘોડે ચડીને થોડોક વહેલો આવી પહેંચ્યો ને બચાવ કરતી છેકરીને ધવાયેલી ને
દૂનિયાને આખરે ફરીદની પકડમાં આવેલી જોઈ. ફરીદે દૂનિયાના સુંદર શરીરને
પોતાની ઢાલ બનાવ્યું, પણ બાલિકસે એની તરફ દોડીને એને ઠોકર ખવડાવી,
અને આગભરી આંખવાળા વિકરાળ તુકે ફરીદના શરીરમાં ઓચિતી તરવાર
ભેંકી દીધી. એ મરણ પામ્યો છે.

ખાતૂન

મારા દીકરા !

અલમુદ્દિન

તો હવે તું આ દુષ્ટ છોકરાને રિબાવવાની મને રજ આપશે ને ?

ખાતૂન

આનો શો વાંક છે ? એને અડ્યા કે તરત જ હું સુલતાનને ખબર કરી
દઈશ. વજીર ! ફરીદને તો તમે માર્યો છે. મારો મજાનો મુસ્કાતો બેટો ! કેવો
એ એના નાજુક હાથથી મને વળગીને મારો છાતીએ ધાવતો હતો ! એનું

ખૂન તો તમે કર્યું છે, વજુર ! એના આત્માને ને શરીરને તમે માર્યાં છે. મારા મરાયેલા બાળક ખાતર વેરનો બદલો. તમારી ઉપર લેવાય એવી પ્રાર્થના હું જઈને કરીશ.

(જય છે.)

અલભુઈન

એણે મારા ખોઝુને છક્કડ ખવડાવી છે. હું તારે માટે વાટ જોઈશ. દૂનિયાનું ને તારી મૂદુ માતાના શરીરનું મેં શું કર્યું છે તે તું પ્રથમ સાંભળશે. મુરાદ ! મુરાદ ! તારે કોઈ ફરજંદ નથી. ઈરછું છું કે તનેથ એક હોત !

(જય છે.)

નૂરેદીન

પ્રભુ ! જેઓ ગુનેગાર નથી એવાં બીજાંઓ ઉપર તારે ભારે સાટકો પડો મા. ઓ દૂનિયા ! ઓ મારી મા ! એ પાગલ બનેલા જુલમગાર તરફના દારુણમાં દારુણ ભયમાં તમે આવી પડ્યાં છો !

[બસરામાં એક ઘર. દૂનિયા, અમીના.]

દૂનિયા

ધીરજ રાખ, વહાલી મા ! ધીરજ રાખ !

અમીના

અહો ! શું ધીરજ રાખું ? મારા નુરેદીનનું આવી બન્યું છે, મુરાદને જેલમાં નાખ્યો છે, અને જુલમગાર સુલતાનના ફરમાન છેઠળ પાપી સજાના ભય નીચે આપણે ગૂઢ છુપાઈ રહ્યાં છીએ.

દૂનિયા

હું નહોતી ધારતી કે જ્યારે મોટાં પાપો અને મોટા પાપીઓ હસતે મોઢે હરતાફરતા હોય ત્યારે ઈશ્વર આપણાં નાનકડાં પાપોને આવી તીકણું નજરથી નીરખતો હશે. પણ, અમ્મા ! તે છતાંય આશ્વાસન છે. મારો પતિ કેદખાનામાંથી લખે છે, સાંભળો. (વાંચે છે.)

“દૂનિયા ! છૂપી તરકીબ કરીને હું આ લખું છું. ધીરજ ધારજે. તારી અમ્માનાં આંસુ ઉડાડી દેને. હજુ આશા છે. ખલીફ બસરામાં આવે છે ને સુલતાન પોતાની ગરને મને છૂટો કરશે. મને તારા અખબાના સમાચાર મળ્યા છે. એ બે દિવસની મુસાફરી જેટલા બસરાથી દૂર છે, ને મેં એમને લાગણી-ભર્યા શર્દૂમાં એકદમ તાકીદથી આવી જવા માટેનો પત્ર મોકલ્યો છે, પણ એમાં એમના હદ્યને આધાત પહેંચાડે એવા માઠા સમાચાર લખ્યા નથી. આપણા મિત્રો છે. દૂનિયા ! મારી ખ્યારી—” આ માત્ર મારે માટે છે.

અમીના

મને સંભળાવ.

દૂનિયા

એ તદ્દન અર્થ વગરનું છે. એક અણાંડ તુર્ક લખે એવું.

અમીના

તેથી તેં પત્રને ચૂભ્યો ?

દૂનિયા

લો, તમને આશ્વાસન મળ્યું ! તમારાં આંસુ પાછળ તમે હસો છો.

અમીના

મારા ખાવિદ આવે છે. એ બધાંને બચાવશે. ઈશ્વર એમનું મૂલ્ય એમ જલદી ભૂલી જશે એવું મેં કદીય માન્યું નહોતું.

દૂનિયા

(સ્વગત) એ આવે છે પણ તે ક્યા નિર્માણ માટે? (પ્રકાશ) ખરું, અમા!
એ બધાંને બચાવશે.

અમીના

મયમૂનાને કેમ છે?

દૂનિયા

હવે સારું છે. આપણે ને ઝડપભેર ગલ્ફરાઈને ભાગ્યાં તેને લીધે એને
સહન કરવું પડ્યું છે. બાંદ્યકસ એની પાસે છે. ચાલો, આપણે એમની પાસે
જઈએ.

અમીના

મારો છોકરો હજુય બચી જશે.

(જય છે.)

અંક ૫ : દૃશ્ય ૫

[બગાદાદ. ખલીફના જનાનખાનાનો એક ઓરડો.
એનિસ અને એની તહેનાતમાં રાખેલી અનેક બાંદીઓ.]

એનિસ-અલજલીસ

છોકરીઓ ! એ પસાર થઈ રહ્યા છે ?

એક બાંદી

હા, પસાર થઈ રહ્યા છે.

એનિસ-અલજલીસ

જલદી, મારી સારંગી લાવો !

(ગાયન)

રૂમનો બડો છે બાદશાહ;

ખલીફનુંય રાજ્ય છે

જબરજસ્ત વાહ !

એક છે, પરંતુ એક

બેઉથીય મોટો,

જેનો નથી જોટો,

પ્રાર્થનાઓ પાંખ ધારી

જેની પાસે જાય છે,

ગુણ એક એના ગાય છે;

રોઈ રહી હું દીન બાંદી એક,

બેહાલ જેવી છેક;

કયામતતણો દિન આવશે,

દુનિયા કબરમાંથી બધી ઉભી થશે,

ત્યારે હું મારા રાજ્યવીને શીશ

તહોમત મૂકવા ઉભીશ.

છોકરીઓ ! એ આવી પહોંચ્યા છે કે ?

એક બાંદી

ખલીફ પ્રવેશે છે.

(હરુન અને જફર પ્રવેશે છે.)

હરન અલ રથીદ

છોકરી ! તું એનિસ-અલજલીસ ને ? તેં આ ગીત કેમ પસંદ કર્યુ ?

એનિસ-અલજલીસ

તમારે માટે, ખલીફ ! મારો માલિક કર્યાં છે ?

હરન અલ રથીદ

બસરામાં રાજ બનેલો છે.

એનિસ-અલજલીસ

તમને એ કોણે કહ્યું ?

હરન અલ રથીદ

એ એવું હોવું જ જોઈએ.

એનિસ-અલજલીસ

સમાચાર આવ્યા છે ?

હરન અલ રથીદ

ના, નવાઈની વાત છે ! સાત દિવસ થઈ ગયા, છતાં હજુ એકે પત્ર નથી !

એનિસ-અલજલીસ

ખલીફ, શહેનશાહ, હરન અલ રથીદ ! મહાન અભાસાઈડ ! લોકો તમને ન્યાયી કહે છે. હું એક ગરીબ નિરાધાર ગુલામડી છું, પણ મારો ઉદ્દોગ કોઈ રાજ કરતાંથી મોટો છે. ખુદાવંત ! હું માગણી કરું છું કે મારો પ્રિય પ્રાણનાથ મને તમારા હાથથી પાછો મળો, કેમ કે તમે એને એકલો, અનુચરરહિત, રક્ષક કે મિત્ર વિના જુલમગાર સુલતાન ને એથીયે વધારે જુલમગાર વજ્ર જેવા જ્યાનક શત્રુઓ પાસે મોકલ્યો છે. ઓ રે ! એમણે એને મારી નાખ્યો છે ! મારા પતિને મારા બાહુઓમાં સલામત પાછો સોંપો, નહિ તો ખલીફ હરન અલ રથીદ ! ક્યામતને દિવસે હું તમારી સામે ઊભી થઈશ, જ્યાં નામોનો સત્કાર થતો નથી, કે વિશ્વનો વૈભવ લિસાબમાં લેવાતો નથી, તે સનાતન સિહાસન આગળ એની માગણી કરીશ. તે સમયે એક અબળા સ્ત્રીનો મારો અવાજ વિનાશનાં પોતાનાં રણશિંગાં કરતાંથી વધારે મોટા ઘોષથી તમારા શ્રવણમાં ગાજી ઊઠ્યો. મારી માગણીનો જવાબ આપો.

હરન અલ રથીદ

એનિસ ! હું ખાતરીથી માનું છું કે તારો પ્રેમી સલામત છે. અને છતાંથી —ના, મારા મહાન પૂર્વજીના સોગનથી,—ના, મારા લખેલા પત્ર પર મારી સીલ ને સહી હતી ને તે હજાર લશકરથી ય વધારે સમર્થ છે તેથી કહું છું કે તે સલામત છે. જો એ આજ્ઞાધીન ન થયો હોય તો તે હરનના નજીકના સગા કરતાં કોઈ ભિખારીનો અવમાનિત સંતાન હોત તો એને માટે વધારે સારું થાત. અરબસ્તાન-

નો જાળભર્યો અંજાવાત મારા રોષ કરતાં ઓછો વિનાશક છે. ઉપડ, જાફર ! બસરા જા, ને તારી પાછળ વ્યુહબદ્ધ સૌન્યોને ધસમસતાં લઈ જાં રાત્રી કે તોઝાન —કશુંય તારા પ્રયાણમાં વિલંબ ન થવા દે તે જોને. તારે પગલે પગલે હું પાછળ આવું છું. વસ્ત્રાભૂષણ તથા બીજી બક્ષિસો સાથે આ સુંદરીને ને આ પચાસ દાસીઓને બસરાના જુવાન સુલતાનને માટે લઈ જા. રાજ-મહારાજાઓ અને સમ્રાટો ઉપર હકૂમત ચલાવવાની, તેમને ધમકાવવાની, પ્રહાર કરવાની ને ગિરફ્તાર કરવાની હું તને સત્તા આપું છું. જા, દોસ્ત ! ગડગડાટ જેમ વીજળીની પાછળ તેમ હું પણ ચાંપતે વેગે તારી પાછળ જ આવું છું. (જય છે.)

જાફર

(ગુલામડીઓને) તૈયાર થઈ રહો; કેમ કે એક કલાકની અંદર આપણે કૂચ કરીએ છીએ. (જય છે.)

[બસરાના જહેર ચોકમાં. મંચ ઉપર અલજ્યની, સામે ફાંસીના માંચડા ઉપર ઊભેલો નૂરેદીન, એક જલ્લાદ, મુરાદ અને બીજા. અલમુર્છિન સુલતાનના મંચ ને ફાંસીના માંચડાની વચમાં આંટા મારે છે. ચોકમાં લોકોની છઠ જમી છે.]

જલ્લાદ

લો ! સાંભળો, મુસ્લિમો ! સાંભળો. અલજ્યાલ સોઈનો પુત્ર નૂરેદીન લોહીના કંબલ ઉપર ઊભો છે. એણે મોટા વજરો ઉપર પ્રહારો કર્યા છે, મર્મર સુલતાનોનું તાજ લઈ લેવા એ બનાવટી ખતપત્રના સરંજામ સાથે આવ્યો હતો. એનો અંત આવતો જુઓ, મહાન અલજ્યનીના દુશ્મનો ! જુઓ ને ભયથી કંપી ઊઠો.

(નૂરેદીનને ધીરેથી)

મારા માલિક ! તમારા બાપની માયાળુ મહેરબાનીઓનો, બહુ યે મારી ઈરદ્ગા વિરુદ્ધ છે છતાંય, આવો અધમ બદલો વાળવાની મને ફરજ પાડવામાં આવી છે, તો મને માફ કરશો.

નૂરેદીન

મને તરસ લાગી છે, પાણી આપ.

મુરાદ

જલ્લાદ ! પાણી આપ. સુલતાન જ્યારે સંકેત કરે ત્યારે વાટ જોને, એકદમ ઉતાવળો થઈને ઘા કરતો નહિ.

જલ્લાદ

સરદાર ! તમે માથું હલાવી ઈશારત કરશો ત્યાં સુધી વાટ જોઈશ. આ રહ્યું પાણી.

અલમુર્છિન

(ત્યાં આગળ આવીને) બેઈમાન જલ્લાદ ! સુલતાનના શગુઓને તું પાણી પાય છે ?

(ટોળામાંથી એક અવાજ)

ઓ દુષ્ટ વજર ! અલજ્યાલ તારી વાટ જોઈ રહ્યો છે.

અલમુર્છિન

કોણ હતું અ ?

મુરાદ

એક અવાજ. એની કંતલ કરાવ.

અલમુઈન

સમર્થ સુલતાન ! હુકમ આપો.

અલજ્યની

ટોળામાં કોઈ હિલચાલ ને પોકારો થઈ રહ્યા છે. પળવાર વાટ જો.

અલમુઈન

એ ઈંબન સોઈ છે. અહો ! કેવું મળાનું !

પોકારો

રસ્તો કરો, ભલા વજીર માટે રસ્તો કરો. એ બચી ગયો, એ બચી ગયો !

(અલજ્યની પ્રવેશ છે. લાગણીભર્યો એ નૂરેદીન તરફ નજર કરે છે ને પછી સુલતાન તરફ વળે છે.)

ઈંબન સોઈ

મુખારક હો ! મારા રાજ ! રોઉમમાંનું મારું કાર્ય પતી ગયું છે.

અલજ્યની

ગુણિયલ અલજ્યલ ! હુંમેશની માફક અમારી પ્રિયમાં પ્રિય પ્રસન્નતા-પૂર્વક અમે તારી સાથે વાત કરીશું; પણ પ્રથમ સુંદર શરીરને બેઆબડું બનાવતો એક કુલાંકિત આત્મા છે તેને વિદેહ કરવાનો છે; એક ક્ષુદ્ર વસ્તુનો શીધું અંત આણવાનો છે. પેલો રહ્યો ગુનેગાર, જો.

ઈંબન સોઈ

ગુનેગાર ! મને માફ કરો, સમર્થ સુલતાન ! કુદરતના અવાજને દાખી દઈ શકાશે નહિ. મારા પુત્રને તમે શા કાંરણે મારશો ?

અલજ્યની

નહિ રે, એ તો એણે પોતે જ પોતાના વિનાશ માટે હઠીલો આગ્રહ કર્યો છે; પોતાના રાજને માટે અપશબ્દો વાપર્યા છે, મારા વજીરને મારપીટ કરી છે, બસરાનું મારું તાજ પહેરવા માટે મહાસમર્થ હરુનની બનાવટી સહી કરી આપ્યી છે. એના અપરાધોમાં આ મુખ્ય છે.

ઈંબન સોઈ

જો આ વાત ખરી હોય તો બેશક બગદાદમાં નિકટની તપાસ—

અલજ્યની

નહિ, આટલી બધી ઉતાવળ કરી તારી ફરજે ઉપાડી લેતો નહિ. મુસા-ફરી પછીનો વિશામ લે, તારા પ્રિય પુત્રને દર્દનાવ, ને ત્યાર પછી તારી વજાદાર ફરજે બજાવવાનું થરું કર, મારા વજીર !

ઈંબન સોઈ

મારા ખ્યારા પુત્રને મરાતો જેવાની મારી દુરદુષ્ણા નથી. મારા બેદાન-મેદાન બનેલા ધેર જરૂર એની આધાત સહેતી અમૃતાને ને બીજાં સગાંવહાલાંને આશ્વાસન આપવાની મને રજ આપો.

અલગ્યની

કદાચ તારા ધરનો એકાદ કોઈ પથથર ઉલ્લેખ રહ્યો હોય તો હોય. એની અમૃતાને તારી ભગ્નીજી ? મારા દિલમાં દુઃખ થાય છે, તેઓ પણ ગુનેગારો છે ને સજ પામ્યા છે.

ઈંબન સોઈ

યા અલ્લા !

અલગ્યની

ગુલામો ! મારા વફાદાર વજુરને મદદ કરો, એ બેભાન થઈ જશે.

ઈંબન સોઈ

મને એકલો રહેવા દો. ખુદાએ મને સહન કરવાની તાકાત આપી છે. તેઓ માર્યાં ગયાં છે ?

અલગ્યની

નહિ, વધારે રહેમતભરી સજ ભોગવી રહ્યાં છે. મેં થો હુકમ આપો છે ? એકલા અંતરીય વસ્તુભેર ઉધાડે શરીરે, ગળે દોરડાં બાંધીને એમને બસરામાં ફેરવવાં અને બધાંની આંખો સામે એમનાં કપડાં ઉતારી લઈ એ બેભાન થઈ ઢળી પડે ત્યાં સુધી એમને ફૂટકારવાં, ને ત્યાર પછી બનતાં સુધી કોઈ નીચ જ્યુસ્તી કે યહૂદીને નામની કિમત લઈ ગુલામ તરીકે વેચવાં. કેમ એ હુકમ હતો ને ? અલમુર્ઝન !

ઈંબન સોઈ

રહેમદિલ અલ્લા ! ને આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે ?

અલગ્યની

બેશક, કરવામાં આવ્યું છે.

ઈંબન સોઈ

એમનો કોઈ અપરાધ ?

અલગ્યની

ખૂનનું કાવતરું. એમાણે અલમુર્ઝનના છોકરાને મારી નાખ્યો છે. ભલા ઈંબન સોઈ ! ખુદા તારી ઉપર રહેમદિલ છે કે એણે તને આ ઘડપણમાં માણસોની ચિત્તામાંથી મુક્ત કર્યો. આ પ્રકારે એ પોતાની અનિર્વચનીય સરળ શાંતિ પ્રતિ તારા વિચારને વાળે છે.

ઈંન સોઈ

અલ્લા ! તું સર્જસમર્થ છે ને તારી ઈરછા અદલ ઈન્સાફી છે. સુલતાન મહમદ અલગ્યની ! હું બદલાઈ ગયેલી દુનિયામાં આવ્યો છું. એમાં મારી જરૂર નથી. વિદાય લઉં છું.

અલગ્યની

નહિ, વળુર ! તારા દીકરાને બાથમાં લે, ને પછી એને છોડવા માટે હું કહું એટલે બાથ છોડને.

ઈંન સોઈ

મારા નૂરેદીન ! મારા ફરજંદ !

નૂરેદીન

ખુદાના ઈન્સાફ ! તેં મારે માટે કશું જ બાકી રાખ્યું નથી. અભિજાન !

ઈંન સોઈ

ઈશ્વરની ઈરછાને નમીને અધીન થા, બેટા ! તારામાં અપરાધ અશક્ય છે, છતાં જો તારે જૂઠા ને જેરીલા આરોપસર મરવું પડે તો પણ સમજને કે એ પણ ઈશ્વરનો ઈન્સાફ છે.

નૂરેદીન

હું એવું સમજીશ.

ઈંન સોઈ

મને સંદેહ નથી કે હું તને આવી મળીશ, બેટા ! સાંકડે માર્ગે આપણે એકબીજનો હાથ જાલીને ચાલીશું.

અલગ્યની

તારા દીકરાને મળી લીધું અલજ્ઞાઝલ ?

ઈંન સોઈ

સુલતાન ! તારી ઈરછાનો અમલ કર.

અલગ્યની

(હાથ ઉલાવીને) પ્રહાર કર, (બહાર રણશિંગાનો અવાજ) આ ઉષ્ણત સ્વર શાના ? ઉત્તરમાંથી આપણી તરફ ધ્સી આવતું ધૂળનું વાદળ કયાંથી ? ઘોડાના ડાબલા નીચે ધરતી ધૂંને છે.

અલમુર્ઝન

આ દુષ્ટનો વધ થવા દો, ત્યાર પછી વધારે મહત્વની વસ્તુઓ માટે આપણે વખત મેળવીશું.

અલજ્યની

થોભ થોભ ! ટોળામાં થઈને એક ઘોડેસવાર ઠેકબંધ આવે છે ને અસ્તવસ્ત ધૂળની માફક લોકો વીખરાઈ જય છે. જો, એ નીચે ઊતરો.

(એક સિપાઈ પ્રવેશે છે.)

સિપાઈ

સલામ, મહમદ અલજ્યની ! તારા કરતાં વધારે સમર્થ તરફથી સલામ !

અલજ્યની

તું કોણ છે ? આરબ !

સિપાઈ

પૃથ્વીપતિ હરનોં વિશ્વવિખ્યાત વજ્ર, જફર બિન બાર્મિક અહીં પધારે છે. એ તારા શહેરના રસ્તા ઉપર છે, અલજ્યની ! એ તને આ પ્રમાણે ફરમાવે છે. તારા વજ્રનો દીકરો નૂરેદીન હજુ જીવતો હોય તો, સુલતાન ! એને તારા ખારા જનની માફક જળવજે; કેમ કે જો એ મરશે તો તું જીવતો રહેવાનો નથી.

અલજ્યની

મારા અંગરક્ષકો ! મારા સિપાઈઓ ! અહીં મારી પાસે આવી જાઓ !

સિપાઈ

સાવધાન, અલજ્યની ! જે લશ્કર લઈને એ આવ્યો છે તે એક ઘડીભરમાં બસરાના એકેએક પથ્થરને ઉખેડી નાખવા ને તારા મહેલને જમીનઢોસ્ત કરી મૂકવા સમર્થ છે. એ સમર્થ લશ્કરની પાછળ પાછળ એનાથીય સર્વ સમર્થ ખલીફ પોતે જને પધારે છે.

અલજ્યની

ભલે; કેવળ મેં ભૂલ કરી છે. મારા મુરાદ ! અહીં મારી આગળ આવ ! મુરાદ ! તને સોનું મળશો, ઘર, જમીનજગીર; ઊંચા ઘરની સંપન્ન સ્થીરો તારી ઓરતો બનશો. મુરાદ !

મુરાદ

ખરેખર, ભૂલ કરી છે, સુલતાન ! કે તેં એક સૈનિકને ધૂની માની લીધો. સુલતાન ! મારા ઘરનું રતન મેં બચાવી લીધું છે ને મારે બીજ કોઈની જરૂર નથી. જો એ મૃત્યુ પામી હોત તો તું અત્યારે જીવનો ન હોત.

અલજ્યની

શું મારો વિશ્વાસધાત થયો છે ?

મુરાદ

એવું કહેવું હોય તો કહે, સુલતાન !

અલજ્યની

મારી ગાડી ગાડી પડે છે. ટોળું એકદમ જગા કરી આપે છે. ઘોડેસવારો અમારી તરફ ધ્સી આવે છે.

અલમુઈન

સુલતાન, અલજ્યની ! તારા દુશ્મનોને મારી નાખ, પછી મર. સાંકળોમાં લથડિયાં ખાતો શું તું બગદાદના રસ્તાએ ઉપર પગે ચાલતો જશે ?

અલજ્યની

આ એ આવી પહેંચ્યા.

(જફર ને સિપાઈઓ પ્રવેશે છે.)

જફર

આ દૃશ્ય તારી પોતાની સજ છે. મહમદ અલજ્યની ! પાગલ બનીને જ્યારે તું તારા માલિકના હુકમને આધીન ન થયો ત્યારે તારો વિનાશ કરવા માટે અલ્લાએ તારી અક્કલ લઈ લીધી હતી.

અલમુઈન

એ એક ગલતી હતી, મહાન વજ્ઞર ! લખાણ બનાવટી છે એવું અમે ધાર્યું હતું.

જફર

ખાકનના ફરજંદ ! તારા જેવા મેં ધણાય વજ્ઞરો જેયા છે; પણ એમાંનો એકે શાંતિપૂર્વક મર્યો નથી. મુબારકબાદી, નૂરેદીન ! સુલતાન ! બસરાના માલિક ! તને મુબારકબાદી આપું છું.

નૂરેદીન

જુગારનો પહેલો દાવ તો નિષ્ફળ નીવડ્યો, આ બીજો સફળ થાય છે. હે પ્રભુ ! તેં મને શિખામણ આપતી તારી તરવારની ધારમાત્ર બતાવી ને પછી માફી આપી. અભાજન ! આવો, મને ભેટો.

ઈબન સોઈ

તારી મા ને તારી બહેન કર્યાં છે ?

મુરાદ

એ બનને સલામત છે ને મારા રક્ષણમાં છે.

ઈબન સોઈ

નહીં, ઈશ્વર દયાળું છે, આ જગત ઉપર એની દયાનું રાજ્ય ચાલે છે.

જફર

સુલતાન અલજ્યની ! વજ્ઞર અલમુઈન ! મને સોંપાયેલી સરમુખત્યારીની રૂએ હું તમને ગિરફ્તાર કરું છું, તમે ખલીફના કેદીઓ છો. રક્કો ! પકડો એમને. નૂરેદીન ! ખલીફની બક્ષિસરૂપ એક બાંદી હું આપના માટે લાવ્યો છું.

નૂરેદીન

મને રુચશે તો હું એને લઈશ. જીવન ને જેમને હું ચાહું છું તે બધાં ફરીથી મારાં બન્યાં છે. હે સર્વશક્તિમાન ! તારી કૃપાઓ સાચે જ અપરંપાર છે.

[બસરામાં રાજમહેલ, ઈંજન સોઈ, અમીના,
નૂરેદીન, એનિસ-અલજલીસ, દૂનિયા, આજીબ.]
ઈંજન સોઈ

આલિગનોનો હવે અંત આવવા દો. એ સારી જીદગી સુધીનાં બની
રહેવાનાં છે. ને તું, પ્યારામાં પ્યારા, આપણી બધી આફ્તોનું કારણ ને સાથોસાથ
તેમનો મધુર અંત આણનાર, નૂરેદીન ! જેણે તારા આત્માનું ને શરીરનું સંરક્ષણ
કર્યું છે તે આ એનિસનું પ્રેમથી લાલનપાલન કરતો રહેને.

નૂરેદીન

અવશ્ય, એ મારા હદ્યની રાણીનું લાલનપાલન કરતો રહીશ.

એનિસ-અલજલીસ

હું તો તમારી બાંદી માત્ર છું.

દૂનિયા

ઓ નસીબદાર છોકરી ! તને તો રાજ મળી ગયો છે, ને મને ખાલી એક
તુર્ક, બડાઈખોર, ધૂણ, ખલીઝનું ખૂન કરે એવો તુર્ક, કે જે મને છોકરવાઈ-
ભર્યા પત્રો લખે છે, ને મને ઉઠાવી જવા માગતા મારા પ્રેમીઓને ખંજર ભેંકી
દે છે, ને તુર્કને માટે સ્વાભાવિક સાધારણ ઉપદ્રવ કરે છે. મારે માટે મુશ્કેલ
થઈ ગયું છે, સુલતાન, બસરાના મહાન સુલતાન ! ઠરેલ ને ખાનદાન મહાન
નૂરેદીન ! તારી બહેન ને તારી રૈયત —

નૂરેદીન

દૂનિયા ! આ કંઈ પરીઓનો પ્રદેશ નથી.

દૂનિયા

નહિ કેમ ? છે, પરીઓનો પ્રદેશ છે, ને એનિસ અહી રાણી છે. પરીઓનું
બસરા ને તું એનો રાજ. મારા 'જનરલ' ઉપદ્રવને તું જનરલ જરૂર બનાવજે.
પરીઓના દેશના સેનાપતિની હું સેનાની—સુંદરી બનવાની હેંસ ધરાવું છું, ને
ઘોડેસવાર થઈ જ્યાં ત્યાં જઈ કાંટા ને ઝાંખરાં ઉપર મારી જદૂઈ સોટીથી હુમલો
કરવા માગું છું, બાલ્કિસ ને મયમૂના મારા સરદારો બનશે, બન્ને બહુ લડાયક
છે, રાજ ! બહાદુર ને ધર્મમસાટ કરતા યોદ્ધાઓ છે !

નૂરેદીન

આજીબ આપણો ખજાનચી થશે.

આજીબ

કરીથી તને ખુવાર કરવા માટે ?

નૂરેદીન

અને શેખ ઈભાહિમને આપણા આખા પરીઓના રાજ્યનો પાખંડપતિ
બનાવીશું, કેમ નહિ ? એનિસ !

અમીના

કેવી બેવકૂફી ભરી વાત કરો છો ? બાળકો ! તું હવે સુલતાન છે, બેટા !

નૂરેદીન

તારો સુલતાન, અમ્માજન ! હમેશાં હતો તેવો.

ઈઝન સોઈ

સુખના સ્લોતને રિમતોમાં વહેવા દો. આપણાં દુઃખોનો અંત આવી ગયો
છે, ને આપણે આપણા રાજ, ખલીફની આસપાસ જૂથબંધ જમા થઈએ છીએ.
(હર્દન, જર્ઝીર, મુરાદ, સંજર અને અલજ્યની ને અલમુર્દિન સાથે રક્ષકો પ્રવેશે છે.)
સલામ ! અમીરુલ મોમિનીન !

હર્દન અલ રથીદ

ઉમદા અલહાજલ ! બેસ, તમે બધાંય બેસો. આ મમતાળુ ને સુખી
મુખોને નિહાળવાં અને મારી જતને એના નિમિત્તપ જાગવી એ મારા
હદ્યને માટે મંગળમાં મંગળ બની ગયું છે. એટલા માટે તો હું અલ્લાનો
ખિદમતગાર હકેમ બની ગાદીનશીન થયેલો છું, ને બંધી બદદ્દેલીએને દાબી
દઈ પાક દાનતવાળાઓને જોખમના પંજમાંથી જૂંટવી લઈ બહાર કાઢું છું.
ઉંચાં તાજ, ચંદ્રાઈ કરતાં લશકરો ને બેસુમાર એશારામ નહિ, પણ આ રાજાઓ
માટેનાં યોગ્ય કાર્યો છે. સંજર ! મુરાદ ! અને આજીબ ! તમને તો તમારો
રાજ જ ઉત્તમ રીતે બક્સિસોથી નવાજશે. પણ આજીબ ! તારા ઘરમાં તો તું
સુલતાન છે, એટલે જેઓ સારી પેઠે લાયક છે તેમને બક્સિસોથી નવાજજે.

આજીબ

એ બન્ને મારા ગૃહરાજ્યની રાણીઓ બનશે, મારે બન્ને પડખે વિરાજમાન.

હર્દન અલ રથીદ

બરોબર છે. સુલતાન અલજ્યની ! મારા રાજ્યની હદમાં તારા જેવા રાજ-
ઓના હાથમાં રાજ્યસત્તા રહેશે નહિ. તારા અપરાધો મોટા છે, છતાંય તને
ઈન્સાફ દીધા વિના તારો વધ કરવામાં તારું અનુકરણ કરી તારું સંમાન નહિ
કરું. સુલતાન ! તને ઈન્સાફ આપવામાં આવશે, પણ આ તારા વજરના ગુના
ઉધાડા છે ને તેઓ પોતે જ મોટેથી પોતાની ધોખણા કરે છે.

અલમુઈન

માલિક ! મને જતો કરો.

હરન અલ રથીદ

કેટલાક અપરાધો માટે ઈશ્વરે તને સજા કરી છે. એનો નીમેલો મહાન હક્કુમતી હાકેમ હું, શું તને જતો કરીશ ? બસરાના જુવાન સુલતાન ! તારો શગુ હું તારા હાથમાં સેંપું છું.

અલમુઈન

મેં મારા લોહી ને ઉછેર અનુસાર આચરણ કર્યું છે, તું પણ તારા લોહી ને ઉછેર અનુસાર કર.

નૂરેદીન

એણે મને થાપ ખવડાવી છે, ખલીફ ! હું હવે એની ઉપર ગુનાની સજ ફરમાવી નહિ શકું.

હરન અલ રથીદ

તો હું ફરમાવીશ. અબધહી મોત ! ને એનાં ધરબાર ને માલમિલકત તારા પિતાની પાસે જય. એને લઈ જાઓ ને એનો વધ કરો.

(અલમુઈનને લઈને રક્ષકો જય છે.)

એની શોકગ્રસ્ત ને નિર્દેષ પત્ની આ ઓચિતી પાયમાલીના દુઃખમાં ગરકાવ ન થઈ જય તે જોજો. ભલા અલજ્ઞાલ !

ઇબન સોઈ

એ મારી પત્નીની ખારી બહેન છે, ને મારું ધર તે તેનું જ છે, ને મારાં બાળકો તેના પુત્રનું સ્થાન લેશો.

હરન અલ રથીદ

તો તો બધું રૂડું છે. એનિસ ? તને સંતોષ થયો ? તું મારી સામે ખજા થઈ તે વખતે હું જેવો ભડક્યો હતો તેવો જિદગીભરમાં કદીય ભડક્યો નહોતો.

એનિસ-અલજલીસ

મને માફ કરો !

હરન અલ રથીદ

પરસ્પર પ્રેમ અને સૌંદર્યને અનુરૂપ ઓ રૂપાળાં બાળકો ! બધા મિલન પામેલા હસ્તોને છૂટા પાડનારો આવે ત્યાં સુધી પૃથ્વી ઉપર ને ત્યાર પછી સ્વર્ગમાંય તમારા આનંદોનો ઉપલોગ કરો. દરમિયાન યાદ રાખજો કે જીવન એની સ્વિતલહરીઓની નીચે ધીરગંભીર ને સાચા ભાવની તમન્નાથી ભરેલું છે, ને એના માર્ગો ઉપર આપણે પણ આપણી મોજમજાઓમાં જગ્રત ભાવ

રાખીને ચાલવાનું છે; ને પ્રાર્થતા રહેવાનું છે કે કદાચિત् આપણે ઠોકર ખાતાં
લથડી પડીએ તો સર્વદ્યામય દેવ પોતાના સમર્થ હાથે આપણને પાછાં ઊંચે
પગ મૂકતાં બનાવે, ને કઠોર ને ડરામણા ન્યાયાધીશના મુખને બટલે આપણને
પિતાના મુખનું દર્શન કરાવે. ખુદા હાંકેજ ! હું રોમ સામેનાં યુછો માટે વિદાય
લઉં છું. સલામ આલેકુમ !

ઈઝન સોઈ

આલેકુમ સલામ ! નેક ન્યાયી મહાપ્રતાપી ખલીઝ ! સલામ.

[૫]

અર્દીક

એક નાટ્યમથી રંગાકથા

સંપાદકનું નિવેદન

‘અરિક’ ૧૯૧૨ કે ૧૯૧૩માં પોંડિચેરીમાં લખાયું હતું. એના કેટલાક અંકોના અનેક ખરડાઓ થયા હતા, અને તે દરેકમાં પાછળથી કરેલા પોતપોતાના સુધારા આવેલા છે. કયા સુધારા છેલ્લામાં છેલ્લા છે તે બાબત ખાતરીઅંધ કહેવું હમેશાં શક્ય નથી. અત્યારે જે પાઠ પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે તે ઓછાવતા પ્રમાણમાં બે કે વધારે ખરડાઓને જોડીને બનાવેલા છે ને એમાં આ પ્રકારની ગોઠવણીથી લેખકનો ઉદ્દેશ વધારે સારી રીતે પાર પડે એવો ઘ્યાલ રાખવામાં આવેલો છે.

અરિક

નાટકનાં પાત્રો

- અરિક : નોવેનો રાજી
સ્વેન : ટ્રોન્ડેમનો ઉમરાવ
હાઇકનટ : એક ઉમરાવ
રૂગનર : એક ઉમરાવ
ગન્થર : ઉત્તરનો એક ઉમરાવ, અરિકનો સરદાર
હુર્દડ : દ્વારપાલ
અસ્ખોગ : સ્વેનની બહેન
હર્થ : સ્વેનની પત્ની

સ્થળો

- યારા નગરમાં અરિકનો મહેલ.
પર્વતો, સ્વેનનો દુર્ગમ પ્રદેશ.

અરિક

અંક ૧ : દૃશ્ય ૧

[અરિકનો મહેલ : અંસ્લોગ, હર્થા, હંરદાર, ગાંધીજિલ્ડ]

અરિક

નોવેનો અરિક, હજાર વાઈકિંગોનો, નોવેના ઉત્તર પ્રદેશના સરદારોનો રાજ બન્યો ખરો, ખડકાળ ને કરાડકોતરોથી ભરેલી ને કુસંપના આશ્રાય-સ્થાન રૂપ બન્ની રહેલી આ હિમશીતળ સાંકડી ખાડીઓને આખરે સ્વાધીન બનાવીને નોવેનો રાજ બન્યો ખરો,—પણ એનું રાજ્યપાટ એની ઝડપી તલવાર ઉપર રક્ષણ માટે આધાર રાખે છે; ધસમસ કરતો તરસ્યો મારો કાલાયસરૂપ શિકારી સારમેય એના હંફ્ટા શિકારની પાછળ પડેલો છે, પણ મારી તરવાર તૂટી જશે ત્યારે? અથવા તો મૂત્યુ વધારે ઝડપી પુરવાર થશે ત્યારે? મહા-મહેનતે બાંધીને ઊભું કરેલું આ રાજ્ય કાળજીવી વાદળાની માફક પીગળી જશે, ને તૂટ્ટૂટ થઈ કુસંપનો ભોગ બનેલું બધું કકુદેકુડા થઈ જઈ પહેલાં હતું તેનું બની જશે. એકતાની રચનારી યોધાની તરવારરૂપ માર્ગ મને જોડાણ કરવા માટે મળ્યો છે; પણ એકતા કરવાનો માર્ગ કયાં છે? રે કયાં છે? એ થોર દેવ! ઓ ઓદિન દેવ! ઓ ઉત્તર પ્રદેશના પ્રભુઓ! શાળપણ અને સામર્થ્ય મારી પાસે છે, એમની પાછળ રહેલું કોઈ એક બળ છે તે મારી પાસે નથી; હું એને શોધી કાઢીશ. જગતનું સંચાલન કરનારી ઓ રહ્કિત! તું જે હો તે મારી—અરિકની સમક્ષ પ્રગટ થા, મને સહાય કર. તારા કોઈ એક સંકેત માટે હું માગણી કરું છું.

અંસ્લોગ

(બહાર ગાતી)

પ્રેમ પકડતો પાટો,
હદ્યોનું સંધાન સાધતો
દેવો કરો પાટો.

લોઢું તૂટી પડતું,
ધોરમહી તરવાર પોઢતી
એના સ્વામી સાથે,
દેવતાઈ જે પ્રેમ એક તે
રાજત સૌને માથે;

પ્રેમ પકડતો પાટો,
હદ્યોનું સંધાન સાધતો
દેવો કેરો પાટો.

અરિક

(આસન ઉપરથી ઉલ્લો થઈને) શું એ તારો જવાબ છે? સ્વર્ગલિાકની માતા ફેરિયા! તું તો વીસરાઈ ગઈ હતી. હદ્ય! ત્યાં તારું આસન છે. કેમ કે એકતા એ હદ્યનું સારતત્ત્વ છે; લોઢાની કે સોનાની બાંધતી સાંકળ નહિ, કે આપણી બુદ્ધિને ગમ્ય એવો કોઈ નિરાધાર વિચાર પણ નહિ. હું એને શી રીતે પકડમાં લઉં! ક્યાં છે એ? એ નાસભાગુને જાલી લે એવી જળ મને આપો. મારું લોહમાનસ જેને ન પકડી શકે એવું એ અપાર્થિવ છે.

અસ્લોગ

(બહાર ગાય છે.)

પ્રેમ પ્રેમની કરે જંખના,
પ્રેમ જન્મતો ત્યારે;
સોનાના ઉપહારો કરે જોરે એ ન જલાયે,
સુંદરતાનો જદૂમંતર, તે પણ ધુતકારાયે;
પ્રેમ પ્રેમની કરે જંખના,
પ્રેમ પ્રગટતો ત્યારે.

અરિક

(બોલાવતો) બહાર કોણ ગાય છે? (હુરદ પ્રવેશતો હોય છે તેને) હુરદ,
બહાર કોણ ગાય છે?

હુરદ

ગોથબર્ગથી આવેલી બે જુવાન નર્તકીઓ છે. તેઓ અહીં આવે?

અરિક

હા, એમને આવવા હે. (હુરદ બહાર જાય છે.) હળવા હોડ અને આકસ્મિક વિચારો દ્વારા સહજ પ્રકારે દેવો પોતાનું કહેવાનું સારામાં સારી રીતે કહે છે; અને બોલનારને એ ભાન પણ નથી હોતું કે પોતે તો એક કરણમાત્ર છે; એ તો એમ જ માનતો હોય છે કે એનું પોતાનું મન જ એના શરીરને પ્રેરતું હોય છે. (અસ્લોગ અને હર્થ સાથે હુરદ પ્રવેશે છે.)

હુરદ

રાજ અરિક! આ રહ્યાં ગાનારાં.

અરિક

બાનુઓ ! આપ કોણ છો ? યા તો કયા દેવે આપને આ બાજુ
પ્રેર્ણ છે ?

અસ્લોગ

જે દેવતા સર્વ લોકો ઉપર સત્તા ચલાવે છે તે જીવિતવ્યતાએ.

અરિક

જેણે ગાયું હતું તે તું કે ?

અસ્લોગ

કંઈ નહિ તો મારા હોઠનો ઉપયોગ તો થયો હતો.

અરિક

બરાબર કહ્યું. તારા હોઠનો કોણે ઉપયોગ કર્યો હતો તે તું જણે છે ?

અસ્લોગ

જીવિતદેવીએ, કેમ કે એક એં જ આપણી રંગભૂમિ ઉપર પ્રબોધકનું
કાર્ય કરે છે, દૃષ્ટ અને અપૂર્વદૃષ્ટ વસ્તુઓને એક નિયત નિર્માણ સંચાલિત
કરે છે, એમનું સંચલન સ્વતંત્ર નથી. અરિકની તરવાર ને અસ્લોગનું ગાન,
સંગીત અને ગડગડાટ એક પ્રભાવશાળી સારંગીના ક્ષુદ્ર તાર માત્ર છે.
નિર્માણની દેવી પોતાની સંવાદિતાની આવશ્યકતા અનુસાર બાંધકામ કરે છે,
તોડિક્રોડી નાખે છે, કોઈને ગાંધીએ બેસાડે છે તો કોઈનો સંહાર કરે છે.

અરિક

હું માનું છું કે આપણો આત્મા પ્રભુત્વ ધરાવે છે. (હર્યા તરફ ફૂરીને)
તું કોણું છે ?

હર્થા

રોષે ભરાયેલા સ્વીડનની ભયજનક નારાજીને કારણે ગોથબર્ગમાંથી
હદપાર કરાયેલ નોવેંજિયનો અમે વખાનાં માર્યાં નોવેંમાં પાછાં ફર્યાં છીએ.

અરિક

તમે ત્યાં શા માટે ગયાં હતાં ?

હર્થા

નરમ ગ્રજાઓને લુંટીને જ પેસાદાર થતા, અતિશય અસંસ્કારી, ગીતની
મધુરતા ને નૃત્યની લયવાહી ગતિ ઉપર પ્રીતિ રાખવાને અસમર્થ એવા બરછિટ
ને દંડીથી હુંઠવાતા વેરાન દેશમાંથી જરૂરિયાતે ફરજ પાડી તેથી અમે એક અખંડ,
સંસ્કારી ને દેવોએ જ્યાં હદ્યોને ગુણગ્રાહી ને ઉદારભાવી બનાવ્યાં છે ને જ્યાં
માણસો પોલાદ સામે પોલાદ જેવાં અને રૂલ આગળ રૂલ જેવાં છે તે દેશમાં
અમે ગયાં.

અંરિક

ને તો હવે એમણે સ્ત્રીઓ સામે શા માટે લડાઈ આદરી છે ?
અંસ્લોગ

તમારા આકુમણોથી ઉશ્કેરાઈને.

અંરિક

વેર વાળવાની વધારે ઉમદા પરાંદગી હું એમને આપીશ, એમને
માટે વધારે કઠોર થઈ પડે એવી ! (પ્રવેશ કરતા ગન્થરને) તું મોરચેથી
આવે છે ? શા સમાચાર છે ?

ગન્થર

ટ્રોન્જેમના ઉમરાવ સ્વેને પોતાનું બહારવટિયાનું માશું ઊંચકયું છે.
મરણિયા બનેલા રોંચાઓ અને તૂટમૂટ થયેલા ઠકોરો એનો સાથે જોડાયા છે
અને તેઓ સ્વીડન તરફ જઈ રહ્યા છે.

અંરિક

સ્વીડનમાંથી સાંઈગર્ડની સેના અને કંદરાઓમાં ભરાઈ રહેલા એના
માણસો એ બંડખોર ઉદ્ઘત ઉમરાવના રસ્તા રોકી લે. કુસંપનો હિમાયતી,
નિર્દ્ય, નીચ, ઉગ્ર, ભૂતકાળને વળગી રહેલા ભૂતકાળનો નમૂનો એ એકલો
જ હવે તો સામનો કરી રહ્યો છે. આવા માણસો અહીં પૃથ્વીને પીડવાને
બદલે દેવોના સહવાસમાં હોય તે વધારે સારું. એ પૂકડાઈ જાય તો એને
જીવતો રાખવાનો નથી.

અંસ્લોગ

જીવતો રાખવાનો નથી ?

હર્થ

જરા ચૂપ રહેશો ?

અંસ્લોગ

મારા હદ્યનો વાંક કાઢ, કેમ કે એને એકદમ અસમયે યાદ આવ્યું કે
ઓલાઝ થોર્લેંકસન એક વાર નોંં ઉપર રાજ્ય કરતો હતો ને સ્વેન એનો
વારસ હતો.

અંરિક

ગોથબર્ગને અને તમારા સોનેરી લાભોને ભૂલીને તમે મારી સાથે રહેશો?
તમારી આપત્તિના કારણુંપ હું બનેલો છું, તો મને તમારી મોટી સંપત્તિના ય
કારણુંપ બનાવો.

હર્થ

રાજેચિત ઉદારતા ધણી વસ્તુઓનો બદલો વાળી આપશે.

અસ્થોગ

(ધીરેથી સ્વગત) વધારે ઉદાત્ત બદલાની માગણી રાખવામાં આવી છે.

અરિક

ઉદાર બદલો તમારો માની લો. હેરદડ ! મારા આવાસમાં આમને માટે જગા કરી આપ. જ, ગન્થર ! અત્યારે આરામ કર, થોડી વાર પછી આપણે વાતચીત કરીશું. (અરિક સિવાયનાં સૌ જ્ય છે.)

પ્રેમ ! જો આ હરિણીની આંખો જેવી આંખોવાળી ને કોઈ રાજહંસની ગૌર ગરદન જેવી ગરદન પર ગૌરવપૂર્વક ઊંચે ઊંચકેલા મસ્તકવાળી બાળા તે હોય તો ! પણ નોવેંના પહાડો જેવા ખડબચડ ને કઠોર, ને સ્વાર્થ, સત્તા, ને અભિમાન સિવાય અન્ય સર્વની પ્રતિ એના થીજી ગયેલા હિમપ્રવાહો જેવા જડ માણસોનાં હૈયાં શી રીતે વાળી લેવાં ? સંભવિત છે કે આ હરિણુષી મને એ શીખવવા માટે અહીં આવી હોય.

[હર્થ, અંસ્લોગ]

અંસ્લોગ

આજ રતના આપણે આ માણસ આગળ નાચવાનાં છીએ, તો આજ રતે જ કેમ નહિ?

હર્થ

કેમ કે એને ખાલી ધાયલ કરવાનું ને પછી અટકાયતમાં રહેવાનું મને પસંદ નથી.

અંસ્લોગ

સમીપમાં જવું ને એવો ધા કરવો કે ભવિષ્યની બધી પેઢી અભિનંદન આપે, ને નોવેંના કવિઓ અંસ્લોગના નૃત્યને ને અંસ્લોગના ખંજરને વિષ્ય બનાવીને એના જેટથાં જ ઉતામ ગુણગાન હમેશને માટે ગાતા રહે.

હર્થ

હા, જે આપણે સફળ થઈએ તો; પણ નિષ્ફળ નીવડેલા હત્યારાઓનાં ગુણગાન કોણ ગાશે? શું આપણે નિષ્ફળતાનું જોખમ વહેરોશું? શું નોવેંનો સ્વેન બેદ્લાજ બરફના પ્રદેશોમાં ને જંગલની નીરવતાઓમાં બહિઝાર પામેલા બહારવટિયાની જેમ, સર્વત્ર નિષેધ પામતો, ને જેનો પીછો લેવાયેલો હોય એવો દીન ભાવે અંત સુધી રઝજ્યા કરશે?

અંસ્લોગ

કદાપિ નિષ્ફળ નહિ થવાય!

હર્થ

જે માણસને મારવા માટે આપણે આવ્યાં છીએ તે—

અંસ્લોગ

પરાક્રમી પુરુષ છે! એનું વદન અને એનું શરીર કોઈ દેવનું હોય એવું છે, તેજસ્વી આંખોવાળો આરસમૂર્તિ જેવો સમ્ગ્રાટ! એ રાજ્યોને જૂંટવી લેનારો આવા વદનવાળો કુયાંથી?

હર્થ

એનો બાપ ઓદિનના વંશનો ઉમરાવ હતો.

અંસલોગ

એનો જત્તમ થયો ત્યારની આ વાત ! એક કંગાલ વહાણનું ગરીબ ઘર, એક સાંકડી ખાડી, ને થોડાં દેવદારનાં વૃક્ષો — આટલાનો એ માલિક હતો, આ મૂળમાંથી એ ઉદ્ભવ્યો હતો.

હથ્ય

પણ તેમ છતાંય તે તેમાંથી ત્રણ ટૂંકા ઉનાળાઓમાં જોબનનો દોરો ઈંટે તે પહેલાં નોવેંનો અપ્રતિરથ પ્રભુ બની ગયો છે ! એ ઓદિનનો વંશજ ન હોય તો પણ ઓદિનનો એને સહારો છે. એક ચક્ષીના ડિડણમાંય દેવનિર્મણને જોતી તું ઓદિનનો એને સહારો છે તે કારણે શું ઊરતી નથી ?

અંસલોગ

અંસલોગ એની વિરુદ્ધ છે. એનામાં બળ છે, લોખંડી બળ છે અને એની ઉગામેલી તરવાર દ્વારા થોર ધણનો ધા કરે છે. વિજ્યના સ્તોત્ર જેવો એનો સ્વર છે, પણ એ બધું કહ્યા પછીય હું કહીશ કે નહિ થોર કે નહિ ઓદિન, પણ નસીબ એકલું જ નિર્ણય કરે છે. હું મારું નસીબ અજમાવીશ.

હથ્ય

એ રાજ્યગાદીનો પચાવી પાડનારો છે, નહિ વારુ ? પણ લોકો કહે છે કે નોવેંની પસંદગીએ જ એને રાજ બનાવ્યો છે.

અંસલોગ

ઓલાઝ થોર્વેક્સન શું પાછળ કોઈ વારસ નથી મૂકતો ગયો ? શું સિંહાસન ખાલી પડ્યું હતું ?

હથ્ય

ટ્રોનજેમનું ખાલી પડ્યું હતું એવો એમનો પોકાર છે. મધ્ય પ્રદેશ ને ઉત્તર વિભાગ પસંદગી કરવાને સ્વતંત્ર હતા.

અંસલોગ

બળવાઓરો હોય છે તેમ.

હથ્ય

ત્યાં એકસંપ નહોતો. પોતાના સુવર્ણ લાલોથી ઉલ્લાસમાં આવેલો દક્ષિણ ભાગ “હું નોવેં છું”ની ધોષણા કરતો હતો, પણ ઉત્તરના ઉમરાવો એમાં સંમત થવાની ને મફતના મદદગાર માણસોને પૂરા પાડવાની ના પાડતા હતા; એક માત્ર યુદ્ધ સમયે જ તેઓ એની નેતાગીરી સ્વીકારતા. આપણે આખરની અપીલ જેવો તરવારનો ન્યાય પસંદ કર્યો ને તરવારે આપણા દાવાની વિરુદ્ધ ચુકાદો આપ્યો.

અંસ્લોગ

મારુ ખંજર એની ઉપરવટનો ચુકાડો આપણે.

હર્થા

પાછી તું ત્યાંની ત્યાં જ આવે છે. હજું આ બાબતનો વિચાર કરી જો. આપણા લોહીથી એના લોહી માટે પોકાર કરવા કરતાં બીજી કોઈ રીતે સૌમ્ય શાંતિ હજુ શું શક્ય નથી? સ્વેનને ટ્રોન્જેમ મળે ને એરિકને આખો ઉત્તર પ્રદેશ. સર્વોપરી સત્તા? એ તો એની જ છે. આપણે એને માટે ધડ્યાં ને હાર્યાં. આપણે ધા કરીએ તે પહેલાં તું આનો વિચાર કરી જો.

અંસ્લોગ

આપણું બરફ ઉપરનું ઉજાજડ સામ્રાજ્ય વધારે સારું! રેન્ડીઅરનાં ટોળાંના સાથમાં જીવનું વધારે ઉમદાઈભર્યું છે; ને તે નહિ તો સ્વાધીન રહી દુઃખપૂર્ણ મરણને આપણે સાથે રહીને ભેટવું સારું.

હર્થા

કસોટીએ ચઢાવેલો નિર્ણય વધારે સારો. એ કારણે મેં તારા માનસ સમક્ષ શાંકા રજૂ કરી. ધા કરવામાં ચોક્કસ રહેને. અંસ્લોગ! તારી ઉપર મંડા-યેલી એરિકની આંખો તેં જોઈ?

અંસ્લોગ

(ઉદાસીનપણે) હું ઝૂપાળી છું, તેથી પુરુષો મારી ઉપર નજર માંડે છે.

હર્થા

એ આપણને મોટી તક આપે છે. આપણી સાથે એ એકલો સુખારામની સ્થિતિમાં હોય, તલ્લીન થઈ ગયેલો હોય તે વખતે તું ઓચિંતો ધા કરજે. તારા ધાને અનુમોદન આપતો બીજો ધા કરવાને હું છલંગ મારીને આગળ આવીશ. તે પછી શું એ બચી શકશે? શું સ્વેનને એની ગાઢી નહિ મળે?

અંસ્લોગ

તને ગમે તેમ ગોઠવ. જેની સાથે હું સ્પર્ધા ન કરી શકું એવી શીધ્ય યુક્તિબાજ ને સાવધાન બુધ્ય તારી પાસે છે. સાહસ આદરવું ને અમલમાં મૂકવું એ અંસ્લોગનો હેમેશના સ્વભાવનો અંશ છે.

હર્થા

તને ખચકાટ તો નહિ થાય ને?

અંસ્લોગ

સામાન્ય નિયમોથી પોતાનાં કૃત્યોને સીમિત કરી નાખે એવી સામાન્ય માટીની હું નથી. દેવલોકની દૃષ્ટિએ જેમને સર્વોપરી નિર્મા છે તેમની સાથેની

સગાઈનો મારો દાવો છે; હું સ્વેનની બહેન છું, ઓલાઈની પુત્રી છું, નોવેંની અંસ્લોગ છું.

હર્થા

તો અવશ્ય એને અમલમાં મૂકવું જોઈએ.

અંસ્લોગ

હર્થા ! તું શાં શાં કાવતરાંનું વણાટકામ કરી રહી છે તે હું જાગવાની નથી, પણ તું મને સંકેત કરીશ ત્યારે હું ઘા કરીશ. (એ બહાર જાય છે.)

હર્થા

(એકલી) કેવું ઉગ્ર અભિમાન ! કેવો અસહ્ય આરોપ ! રાજ્યને તોડી પાડનાર ગૌરવવંત ઘા એનો, ને નીચતા ને દગ્લબાળ મારી ! આ ઉદ્ઘત અભિમાને અને મહાપ્રતાપે સ્વેનને એનું હથિયાર બનાવ્યો છે. એની ઉપર પ્રેમ રાખનારી, સલાહ આપનારી, પત્ની ને પૂજારિણી એવી જે હું તેની તરફ એ ઠંડે કલેજે બહેરા કાન રાખે છે. પણ ઓ નોવેંની સિંહાણ ! મારા ફરજદૂપ બની ગયેલા પ્રયાસોમાં તારી મોટી ગર્જના ને જંગી છલાંગ આખરે પાશબદ્ધ થઈ ગઈ છે. એને સકંજમાં લેવી જોઈએ ! એક વિનાશકારક ચિત્તામાં મારા પતિના જીવને બાળવા માટેનું એ બળતણ બની છે. એનું કારણ ખસેડી લેતાં જવાળા શમી જશે. પછી એરિકનું મૃત્યુ થાય ત્યાં સુધી અમે ટ્રોન્જેમમાં શાંતિથી રહીશું; ને એનું મૃત્યુ એક દિવસ તો અવશ્ય થવાનું છે જ, પછી તે યુદ્ધમાં થાય કે કોઈ બંદ્યોરની તરવારથી થાય, ને એના ગયા પછી આ વિશ્વાળ જગતમાં એનું સ્થાન ખાલી પડશે ને બીજી માણસો ફરી એક વાર સૂર્યપ્રકાશનો અનુભવ કરી શકશે. અંસ્લોગ હમેશાં નસીબની વાત કરે છે; પણ શું તેને ખબર નથી કે આ પુરુષ (એરિક) વિજ્યી ગ્રહેમાં જત્યો છે ને દેવોએ એને પારણામાં જુલાવ્યો છે ? અત્યારે એનો દિવસ છે, પ્રબળ ને પહોંચી ન વળાય એવો સમય છે, પણ પછી બધી અતિશય મહાન વસ્તુઓનો સત્ત્વ અંત આવે છે તેમ તેનો આવવાનો, મૃત્યુ, પરાજ્ય ને પાયમાલી આવવાનાં ને હિમ વસંત પૂરી થતાં મોડો મોડો ય અમારા ઉનાણાનો આરંભ થવાનો.

[અરિક, અસ્લોગ]

અરિક

આ બાજુ આવ.

અસ્લોગ

તમે મને બોલાવડાવી ?

અરિક

અહી આવ, તું કોણ છે ?

અસ્લોગ

તમે જે જાણો છો તે.

અરિક

શું હું જાણું છું ?

અસ્લોગ

(સ્વગત) એને સંદેહ થયો છે કે શું? (પ્રકાશ) હું એક નર્તકી છું,
અસ્લોગ મારું નામ છે. તે તો તમે જાણો છો.

અરિક

આ તારાં મધુર આજ્ઞાપક નયનો, તારી અભિજત આકૃતિ, ને ઉદાતા
મુખમુદ્રા ઓદિને કયાં ઘડયાં હતાં? તું નૃત્ય કરે છે, તે ખરું, તારી પાસે કંગા
છે ને તારા આત્માની સ્વાભાવિક અભિવ્યક્તિરૂપ ગાન તારે હોઠે આવે છે, તરે
છે, ગોળગોળ ઉપર ધૂમે છે, અને પોતાના માળાની આસપાસ ઉડતા કોઈ
વનવિહંગની જેમ પાછું ફરે છે. આ કળા સ્વીડનની રાજકુમારીઓ અને અમની
પ્રથાને અનુસરી પોતાની જતને તૈયાર કરતી નોવેંજિયન કુમારિકાઓ શીખે છે.

અસ્લોગ

સંભવ છે કે મારો જન્મ અને ભૂતકાળ અત્યારના મારા ભાગ્ય કરતાં
વધારે ઉમદા હોય.

અરિક

તું મારી પાસે શા માટે આવી ?

અસ્લોગ

(સ્વગત) મૃત્યુ શું એને જોખમની ચેતવણી આપે છે? જૂમી
રહેલા ધાનું શું એને ભાન થયું છે? હર્થી આ પ્રશ્નનો જવાબ વાળી શકે.

અરિક

તો નોવેંના અરિકને થા માટે શોધ્યો ? તારા ગાન જેટલી જ વિવશ કરતી ને જેની ઉપર મીટ માંડીને કોઈ પણ માણસ પોતાના આત્માની સ્વસ્થતા સાચવી શકે નહિ તે પેલી તારી સુંદરતા તું અહીં શા માટે લાવી ?

અસ્લોગ

હું એક નર્તકી છું. મારું ગીત અને મારું મુખ મારી મૂડી છે. સૌથી વધારે સંપત્તન બજારમાં લાભ ઉઠાવવા હું એ લાવી છું.

અરિક

એવું છે કે ? હું એ તારી પાસેથી ખરીદી લઉં છું, અસ્લોગ ! તારા શરીરને પણ !

અસ્લોગ

છોડી દે મને ! શું તું મૃત્યુ ઉપર તારા હાથ મૂકશો ? આખું નોવેં જતને વેચીને તારું ગુલામ બન્યું નથી ને ?

અરિક

આ કંઈ સામાન્ય નર્તકીની માફક બોલાયું નથી !

અસ્લોગ

(સ્વગત) આ શાનો ધેરો ઘલાયો છે ? મારી પાસે કોઈ ખંજર નથી. શું એ મને ઓળખી કાઢશો ? શું એ મને ફરજ પાડશો ?

અરિક

નોવેં ભલે જતને વેચી મારું ગુલામ ન બન્યું હોય, તું તો બની છે. તું કોણ છે તે—અથવા તો તું જે હોવાનો દાવો કરે છે તે યાદ રાખ.

અસ્લોગ

(સ્વગત) એ બહુ પહોંચેલો છે, ભયંકર છે. એની દલીલ કઈ દિશામાં જય છે તે હું જોઉં છું અને ઈચ્છા ન હોવા છતાં આ મહાન જુલમગારની તારીફ કરું છું.

અરિક

તું તારો પાઠ ભજવે એ વધારે સારું. તું જેનો દેખાવ કરે છે તેના કરતાં વધારે ખાનદાન હો તો તે પ્રગટ કર. જો તું નર્તકી જ હોય તો મેં તારા ગાનને, તારા નૃત્યને ને તારા શરીરને મૂલ્ય આપીને મારે માટે રાખ્યાં છે. જેમ સમુદ્ર પોતે જેને ભેટે છે તેને પોતાનામાં લીન કરી દેતાં ખચકાતો નથી, તેમ હું પણ તને બનશો તે બધા જ પ્રકારથી મારી બનાવી દેતાં ખંચાવાનો નથી.

ઓસ્લોગ

રાજ ! તું જે શબ્દો ઉચ્ચારે છે તેનો ઉત્તર આપવો હું એને, ધૂણા સમજું છું.

ઓરિક

અથવા તો એમને સમજવામાં પણ ? વેશપલટો કરીને બાતમી મેળવવા ને મારી યોજનાઓને તોડી પાડવા માટે મારા દરબારમાં આવેલ તું કોઈ જસૂસ છે.

ઓસ્લોગ

એમ હોઉં તો ય શું ?

ઓરિક

તો તેં સ્વભાવિક રીતે ૯ તારે માટે શુંખલા-બંધન ને લાંબો કારાવાસ યોજી કાઢ્યો છે, અતિશ્ય અવિચારીપણે તારી દિવ્ય ને ગૌરવપૂર્ણ જતને હોડમાં મૂકવાનું સાહસ કર્યું છે.

ઓસ્લોગ

તું મને શું કરી શકે એમ છે ? મૃત્યુનો મને ભય હોય એવું હું માનતી નથી.

ઓરિક

દૂર રહો મૃત્યુ તારાથી; જે સ્વર્ગમાં ન્યાય હોય તો અમરપણે તું પગલાં ભરતી રહે ! પણ તને એનાથી કોઈ વધારે મોટું જોખમ નથી જણાતું ?

ઓસ્લોગ

મૃત્યુ કરતાં ? જેનાથી મને થરથરાટ થાય કે જેને હું આધું રાખવા માગતી હોડું એવું એકે નહિ.

ઓરિક

તને એમ લાગતું નથી કે તું તારી પોતાની પસંદગીથી સિહના મિજઘના જોખમ સાથે પાંજરામાં પુરાઈ છે ? એની આંખોની બુઝુષા તું જેતી નથી ? એના અભિલાષનો ઉચ્છ્વાસ શું તું તારા મુખ ઉપર નથી અનુભવતી ?

ઓસ્લોગ

(સાવચેત બનીને) હું જસૂસી માટે અહીં નથી આવી.

ઓરિક

તો થાને માટે આવી છે ?

ઓસ્લોગ

ગાવા, નાચવા ને કમાવા માટે.

અરિક

તો સારી પેકે કમા. અંસ્લોગ ! તું મૂખ નથી, તું જાણતી હતી કે તારી ઉપર મેં થા માટે દૃષ્ટિ કરી હતી, થા માટે મેં તને મારા આવાસમાં રાખી હતી, તેં મારા અભિલાષનું સાહિત્ય સમર્પ્યું છે ! છતાં તારું કામ તું કરી શકે છે તેના કરતાં તારી આકૃતિ અને તારી વાળી વધારે ઉમદાઈથી સાચી વાત પ્રગટ કરતી હોય તો ખુલ્લે ખુલ્લું કહે, મારી મહેરબાનીની યાચના કર.

અંસ્લોગ

(ઉગ્રભાવે) તારી મહેરબાનીની ! (જતને કાબૂમાં આણીને) હું એક નર્તકી ફું ને કમાવા માટે આવી છું.

અરિક

હજુય ફરી પસંદગી કર.

અંસ્લોગ

(થાડું અટક્યા પછી) મારે બીજું કશું જ પસંદ કરવાનું નથી.

અરિક

તારામાં સિહણનો મિજાજ છે તેથી તેં અરિક સાથે રમત કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. પણ તારી સાથે રમત તો હું કરી રહ્યો છું. તું મારી પકડમાં આવેલી છે. હવે તું મારા ભાવાવેશભર્યા અભિલાષમાંથી શી રીતે છટકશે ? તારા સોનેરી વાળ, તારું હિમશુભ્ર શરીર, તારી હરિણીના જેવી આંખો, અને પોતે સ્વર્ગને આસાનીથી ઉઠાવી રહી છે એવું જાણતી હોય એવી તારી ગ્રીવા—એ સૌ ઉપર હું મુંધ થયો છું. તારા ગાને, તારાં વચ્ચેનોએ, ચલન કરતાં કે નર્તન કરતાં તારાં મનોહર અંગોની લયવાહી ગતિએ અને પ્રત્યેક હાવભાવમાં ને સ્વરમાં આંદોલિત થઈ રહેલા તારા લાપરવા અભિમાને મારી ઉપર મધુર મીઠો કાબૂ જમાયો છે. હું કોઈ પણ શક્તિને અધીન થવાનું શીખ્યો નથી, પણ ચકિત કરવું, બળાત્કારે કરાવવું, ને આજ્ઞા આપવી એ જ મને આવડે છે. એ પ્રકારે હું તને કાબૂમાં લઈશ. કેદી અને શત્રુ, કે નાચ કરનારી છોકરી ને ખરીદાયેલી જંગમ મિલકત,—પસંદગી કર. તું કુબ્ધ થઈ છે ? શો ઉત્તર આપવો તે તને સ્વીકૃતું નથી ?

અંસ્લોગ

તારા ઉગ્ર શુદ્ધોથી હું કુબ્ધ થઈ છું, તેથી તને ઉત્તર આપી શકતી નથી, ને હજુ આપવાની પણ નથી. (વિમુખ થઈને) એના મૃત્યુને એ શી રીતે જોઈ શક્યો ? રું મનુષ્યોનાં હદ્દોને જાણનારો એ કોઈ દૈવ છે ? આ દબાણ જબરદસ્ત ને લોખંડી છે.

અંરિક

તારી શી યોજના હતી ? જસૂસી કે હત્યા ? કેમ કે તું આવું સાહસ કરવાને પણ શક્તિમાન છે.

અંસલોગ

(સ્વગત) શીધુ શીધુ કરી નાખ્યું હોય તો હજુથ એ શક્ય છે. એકાદ કલાક, થોડી મિનિટો એની પાસે વિલંબ કરાવવો ને પછી ધા કરવો !

અંરિક

તો હવે તું શું પસંદ કરે છે ?

અંસલોગ

(એની તરફ વળીને) અત્યાર સુધી હું હસતી હતી. વિચાર વિનાની હું અહીં આવી ને તારા વિચારો સાથે રમતે વળગી,—થોડી આશ્રમચકિત, કોઈ પણ જતના વિરોધી ઉદ્દેશ વગર, તારી ઉગ્ર શંકાઓને જેના ભારથી તું લાદે છે તેવા બધા કપટી ઘ્યાલો ને લોહીથી કલંકિત યોજનાઓના દોષથી સર્વથા મુક્ત હું અહીં આવો. છેતરપિડીને કે જબરજસ્તીને જેરે જેઓ એકદમ ઓચિતા ઊંચી પદવીએ પહોંચી જાય છે તેઓની વૈર-વાળવાની રીત છે કે તેઓ બધાં જ હદયોને શંકાની નજરથી જુએ, રે ! એમના પ્રત્યેક શબ્દમાં પોતે આદરી હતી એવી જ હિસાવૃત્તિ કે સૂક્મરૂપ કપટ આશાય કરીને રહેલું છે એવું માને અને પોતાનો ઉદ્ય જેમ ઓચિતો ને બર્બર પ્રકારે થયો હતો તેમ તેમનો અસ્ત પણ થવાનો છે એવી અપેક્ષા રાખે. હું કેવળ એક નર્તકી છું, એથી બિલકુલ વધારે નહિ.

અંરિક

તું મારી નર્તકી છે ને એથી બિલકુલ વધારે નહિ, ખરું ? તો બે આ ગળાની સેર પહેર ને તારી જતને મારે અધીન કર, ને તારું આટલું જ મૂલ્ય છે એવું માની લેતી નહિ.

(અંસલોગ સેરને જમીન ઉપર પટકે છે.)

અંરિક

તું સૂક્મબુદ્ધિ નથી.

અંસલોગ

(કુબ્ધ) સ્થીઓનાં હદયોનું સંવનન આવી રીતે થતું નથી.

અંરિક

એમ હોય તો હું તારું સંવનન કરું છું, — તું જે હોવાનો દાવો કરે છે તે પર મુગ્ધ થઈને, ને બધા પુરુષો આવી જ રીતે સંવનન કરે છે. તેં

ખાટો દાવો કર્યો હતો? હવે તું તેની ના પાઢે ને એક સ્મિતથી તારી માફી મેળવવાની આશા રાખ્યે? હજુય તું નોવેંની કોઈ એક નર્તકી છે, કે વેશ-પલટો કરીને આવેલી ઉચ્ચ પાયરીની કોઈ ઉદાત્તતર વ્યક્તિ?

અંસ્લોગ

(ઓચિંતી) હું તારી નર્તકી છું, રાજ અરિક! જે હું તારી સેર લઉં છું.
અરિક

લે એ. છીતાં એ તારું મૂલ્ય છે કે મારી બેટ છે તેનો સ્વતંત્રતાથી નિર્ણય કરને. તું ઉપરછુલ્લો કોઈ નિશ્ચય કરે એ હું ઈચ્છાતો નથી, પણ તે આપણને બન્નેને બાંધતો હોવો જોઈએ. હું તને સમય આપું છું. વિચાર કરી જે ને તારા વધારે સમજદાર મનને સફળ થવા દેને. ગમે તેટલી ધગશભરી હોવા છતાંય તારી અત્યંત અવળમાર્ગી સાહસિકતાને અમલ ચલાવવા દેતી નહિ. તારા રાજદ્રોહને કબૂલ કરી લે, અંસ્લોગ! તારા રાજ ઉપર વિશ્વાસ રાખ.

(એ બહાર જય છે. થોડા મૌન પછી અંસ્લોગ ગળામાંથી સેર કાઢે છે, એની પ્રશંસા કરે છે અને એને એક ખુરશી ઉપર નાખે છે.)

અંસ્લોગ

તમે રાજરકૃતનાં બિનદુઓ જેવાં જ જણાઓ છો. (થોડું થોભી ફરીથી એ સેર ઉપાડે છે.) એક સેર? નહિ, એક સાંકળી! અથવા તું ઈશ્વરે આપેલો મૃત્યુનો પરવાનો પુરવાર થશે?

(સેરને ફરીથી ગળે ધારણ કરીને)

હર્થી! હર્થી! અહીં આવ.

(પ્રવેશતી હર્થને)

ઓ મારી સલાહકાર! તું આવો?

હર્થી

મેં તને બોલાવતી સાંભળી.

અંસ્લોગ

મેં બોલાવી. શા માટે બોલાવી? જે, હર્થી! જે, નોવેંનો અરિક પોતાનો વિનાશ કેવી શ્રીમંતાઈથી ખરીદે છે!

હર્થી

એણે તને આ આપી? એ એક રાજ્યનું મૂલ્ય ધરાવે છે.

અંસ્લોગ

એક રાજ્યનું મૂલ્ય! કઠલ થયેલાઓના રાજ્યનું! રાઠ્રોને એક દેવથી મુક્તિ અપાવ્યાનું મૂલ્ય! મનુષ્યોના ભારને જ વેઠતી પૃથ્વીને દેવોનું શું પ્રયોજન? અરિક જે લાંબો વખત પૃથ્વી ઉપર પગલાં ભરતો રહે તો ધરતી પોતાના પાયા ઉપરથી એકદમ ઝડપભેર નીચે નહિ ઊતરી પડે?

હથ્યા

સ્વેનની બહેન ! તારા મુખ ઉપર અને આંખોમાં નવા પ્રકાશો દેખાય છે.
ઓણે તને શું કહ્યું ?

અંસ્લોગ

એરિકે શું કહ્યું ? રાજ સ્વેનની બહેન અંસ્લોગને ? એરિકે ? એક રાજ્યનું
મૂલ્ય ? સ્વેનનું રાજ્ય ? અને એને માટે મારો આરસમૂર્તિ સમ્માટ, મારી ઉપર
પ્રેમ રાખતો મારો દેવ, આ મત્યં ઓદિન ? એને માટે શું ? બલાતકારને
પરિણામે એ એના જળહળતા રાજ્યમાં પાછો જશે ?

હથ્યા

દ્વિધાભાવી મનથી તું ટેવાયેલી નથી.

અંસ્લોગ

ને હજુથી હું બદલાઈ ગયેલી નથી, ને મારું હદ્ય સંભ્રમમાં પડેલું નથી :
પણ આ સ્વભાવિક રીતે ઉઠતા વિચારો છે.

હથ્યા

તો શું એ તને ચાહે છે ?

અંસ્લોગ

એ મને ચાહે છે ને શંકા પણ કરે છે.

હથ્યા

શાની ? અંસ્લોગ !

અંસ્લોગ

આપણે જે છીએ અને જે દરાદો રાખીએ છીએ તેની.

હથ્યા

જો એ શંકા રાખતો હોય તો !

અંસ્લોગ

એનો બહુ વાંધો નહિ આવે, જે આપણે ઝડપી બનીએ તો.

હથ્યા

જો આપણે નિષ્ફળ જઈએ તો ! ફૈગટની મરીને હું સ્વેનને નકામાં
આંસુથી નહિ રિબાવું, હું મારીશ ને મરીશ; એ યાદ રાખશે કે એનો તાજ
આપણા મહાન આત્મભોગને આભારી છે. અને એ આવશ્યક હતો એવું
સમજુ તે પોતાના શોકનું સાંત્વન કરશે, ને નહિ તો ઉમદાઈ બતાવી મૃત્યુ
પામેલાંની પ્રતિ ઉમદાઈભરી એની ફરજ છે એવું વિચારી તે એને સહન કરતો
રહેશે, (કાળ વિચાર કરીને) ! બાલા તારે એનું અનુરંજન કરવું ને હા પાડવી.

અંસલોગ

શાની ?

હર્થા

અધ્યાયની.

અંસલોગ

તું જે બદનામીની સલાહ આપે છે તે બાબત તેં જીગવટથી વિચારી જોયું છે ?

હર્થા

હા. હું તને અધીન થઈ જવાનું કહેતી નથી, પણ અધીન થતી હોય એવું તારે બતાવવાનું છે. સ્વેનની પત્ની હોવા છતાં હું પોતે પણ એટલું તો કરી શકું. પણ તું વાત કરતી હોવા છતાં પ્રેમમાં ઓછી પડેલી છે; ખાલી બહારની પવિત્રતાને તારા ભાઈના જીવન ને તાજ કરતાં વધારે મૂલ્યવાન ઓછી માને છે.

અંસલોગ

મને તારી ઈરછા આગળ નમતું અપાવવાનો માર્ગ તું જાણે છે.

હર્થા

એના પ્રેમને તું છૂટ આપજે, પણ સ્વચ્છંદિતા આપતી નહિ. કેમ કે જ્યારે એ આલિંગન આપવાનો વિચાર કરતો હશે ત્યારે આપણે ઘા કરી દીધો હશે.

અંસલોગ

અને, હર્થા ! જે મારું વેગવંત ઉદામ હદ્ય મારા સંકલ્પને દગ્ગો હે ને તારી યોજનાઓને ઊંધી વાળી હે તો ? તો, હર્થા ! ત્યાં જેખમ નથી રહ્યું ?

હર્થા

અત્યાર સુધી સ્વેનની બહેન અંસલોગ પાસેથી મેં આની આશ્ચર્ય કરી નહોતી. પણ જે તને તેનો ઊર હોય તો !

અંસલોગ

નહિ, કેમ કે હું સંમત છું. તું ફરીથી મારી સ્વાર્થવૃત્તિનો કે મારા પ્રેમના દોષનો વાંક નહિ કાઢે. (એ બહાર જય છે.)

હર્થા

(અંકલી) તો સ્વેન રાજ્ય કરતો થાય ! (હાસ્ય સાથે) પણ સ્મિતવદન, સાવધાન નસીબ અનિત હેવોની ને અમારી વરચે રહેલું છે તે તો હું લગભગ ભૂલી ગઈ હતી.

[અરિક, અસ્લોગ]

અરિક

કહે છે કે પ્રેમની અરાજકતા દેવોને પણ વ્યાકુળ બનાવી હે છે; આરસ જેવા એમના સ્વભાવ હુલમલી ઉઠે છે, એમનાં અમર હદ્યો પ્રેમની પીડાથી ને પ્રહર્ષથી પીગળી જાય છે. છતાંય, ઓ ઓટિન ! હું મારા અંતકરણ ઉપર પ્રશાંત પ્રભુત્વ ધરાવતો હોઉં ને મારા રક્તના આવેગ ઉપર સત્તા ચલાવતો હોઉં એવું ઈરદું છું. પણ એના આવવાનો અવાજ સંભળાય છે.

(પ્રવેશેલી અસ્લોગને)

તું નિશ્ચય ઉપર આવી ને તેં તારી પસંદગી કરી લીધી ?

અસ્લોગ

જો કશું પસંદ કરવાનું હોય તો હું સત્યનો પસંદ કરું છું.

અરિક

તું કોણ છે ?

અસ્લોગ

અસ્લોગ... ને અત્યારે એક નર્તકી.

અરિક

અને પછીથી ? શું કશું જ તારી સમજમાં આવ્યું નથી ?

અસ્લોગ

મારે શું સમજવાનું છે ?

અરિક

હું તારી સાથે શું આચરીશ તે. તું જેમાં નિવાસ કરી રહી છે તે પૃથ્વી-લોકનું સ્વર્ગ તારું બિલકુલ રહેવાનું નથી. એ તારા આનંદને નહિ પણ મારા આનંદને ધારણ કરવા ધડાયું છે, મારી બેશુમાર આકંક્ષાને માટે સર્જયું છે. આ વાત તારી સમજમાં આવી છે ?

અસ્લોગ

(ફિક્કી પડેલી ને ક્ષુબ્ધ) તું હજુય મારી કસોટી કરી રહ્યો છે.

અરિક

તને મેં કંપતી જોઈ.

અસ્લોગ

આવા સંપૂર્ણ આત્મસમર્પણમાં લીનું હદ્ય સહેલાઈથી ફળી પડતું નથી.

ॐ

તારું હદ્ય ! અધીન થાય છે તે શું તારું હદ્ય છે ? (એનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને) ઓજસ્વી અમર અતિથિનું ધામ બનવા માટેની ઓ અનુપમ આત્મજ્ઞારી આકૃતિ ! માણસ જે હદ્યને સ્પર્શગમ્ય પ્રકારે પકડી શકે, આ આત્માના સ્વરૂપોને, અંગોને ને એના સારભૂત તત્ત્વને પકડી શકે તો કેવું ! એક એની આપણે માગણી કરીએ છીએ, બીજું બધું પકડાય તે વ્યર્થ છે ! આપણાં ને અન્યોનાં હદ્યોની વર્ચ્યે દીવાલ છે. (બોલતાં બોલતાં એ અંસ્લોંગની આંખોને ને અંગને સ્પર્શો છે.) કેમ કે આપણા આત્માઓ વર્ચ્યેના જીવનના અંતરાયો તોડી પાડવામાં આવે તો માણસો મુક્ત થઈ જય, આપણી પૃથ્વી સ્વર્ગ બની જય, ને દેવો ઉપેક્ષિત બનેલા રહે.

ॐ

(ઝડપથી) મારું આ હદ્ય ? કિમતી મૂલ્ય આપીને એને ખરીદી કે, એ વેચાણ માટે છે.

ॐ

હા, બોલ !

ॐ

પ્રેમથી, એથી વધારે કહેવાનો મારો ઈરાદો નથી.

ॐ

પ્રેમથી ? એ પ્રભાવશાળી શર્બદ્ધને તું હળવે હેયે ઉચ્ચારે છે. પૃથ્વી ઉપર સૌથી વધારે શક્તિશાળી આ વસ્તુનું જે તનો જ્ઞાન હોત તો તેં તેનું નામ લીધું હોત તો તારા હોઠથી ઉચ્ચારાયેલા એ શર્બદ્ધ માણસના હદ્યને એવા તો હલમલાવતા ભાવાવેશથી ભરી દીધું હોત કે એ શર્બદ્ધને માત્ર એક વાર સાંભળતાં જ એણે બદલામાં સધળાં સામ્રાજ્ય આપી દીધાં હોત, નહિ ? જે શર્બદ્ધ અંતરની અભિવ્યક્તિરૂપ નથી તે ખાલી પડણાયા છે.

ॐ

હું અધીન થઈ છું.

ॐ

તો આજ રાતે. તું કંપે છે કેમ ?

ॐ

મારા લોહીમાં એક ખળખળાટ છે. હું કંપતી નથી.

ॐ

મારું સાંભળ્યું ?

અંસ્લોગ

આજ રાતે નહિ. તું અતિથય ઝડપી ને ઓચિંતો છે.

અરિક

તારા કરતાં વધારે સૂક્મદશી તારા બીજા નંબરના સાથીની સલાહ લેવાનો તારે અવકાશ જોઈએ છે ? વધારે સારું તો એ કે તું નિખાલસપણાને પસંદ કરે ને તારા સરળ આત્માની સલાહ લે ને બીજાઓનાં પ્રપંચી વચ્ચેને ન સાંભળો.

અંસ્લોગ

ભારોભાર કિંમતે જેણે બધું આપ્યું છે તેને માટે પ્રપંચ શો ? તું લાલ રતન તારું લોહી આપે છે ને હું મારું જીવન.

અરિક

તો તેં સમજવાનું પસંદ કર્યું નથી. અંસ્લોગ, તારા શબ્દો કરતાં તારો આત્મા વધારે સાચો છે. તારા હોઠ સંમતિ આપે છે. તારી આંખો હજુ મને પડકાર આપે છે.

અંસ્લોગ

શું હું મારી જતને વેચું છું છતાં મારું અભિમાન સાચવું છું તેથી ?

અરિક

જે લેવાનું હું પસંદ કરું તેવું કશુંય તું નહિ રાખવા પામે. હું જેમાં આનંદ લઈ છું એવી જેહુકમી અને જેરજુલમથી એકતા આણીશ; દેવી એવી તને હું બળપૂર્વક ફરજ પાડીશ. તારી અંદર કેવો આત્મા નિવાસ કરે છે તે હું જાણું છું, તું હજુ સુધી મારા આત્માની અવહેલના કરે છે. તરાપ મારવા તત્પર થયેલા સિંહના જેવા મારા બુભુક્ષિત બળને હું મારી અંદર હજુ કાણુમાં રાખી રહ્યો છું, ને ફરી એક વાર તને સમય આપું છું; એનો દુરુપયોગ કરતી નહિ. સાવધાન, વિકરાળ દેવને હદબાર છંછેડતી નહિ; તને ઘેરી લે એવી એની જવાળાથી ડરતી રહેને. (એ બહાર જાય છે.)

અંસ્લોગ

(ખડખડાટ હસી પડીને) ઓદિન ! અને ફ્રયા ! તમારી પાસે માયાજળો છે ! પણ જુઓ, મેં મારા હૈયાએ રાખેલું ખંજર હજુ ફગાવો દીધું નથી, હજુ મેં એને મજબૂત પકડી રાખ્યું છે. કેવું વિચિત્ર કે દૃષ્ટિ ને અવાજ જેવી દૈહિક સામર્થ્ય ધરાવનારી વસ્તુઓ કેવળ જ્ઞાનતંતુઓમાં સંચાર કરતી નથી પણ અંતરમાં વિરાજમાન આત્માનેય સ્પર્શ કરતી હોય એવું જગ્યાય છે ! એ કણિક મોજું હતું; કેમ કે એ પસાર થઈ ગયું છે, ને મારા આત્મામાં રાખવામાં આવેલો ઉચ્ચ ઉદ્ધશ જીવ્યા કરે છે ને અન્યે રહી સિદ્ધ થવાનો સંકલ્પ સેવે છે.

[ઑરિકના આવાસમાં એક ખંડ. હર્થા, ઑસ્લોગ.]

હર્થા

જો, ઑસ્લોગ ! કેવી તીકણ ને જીવલેણ આ ખંજરની ચમક છે !

ઑસ્લોગ

શું કોઈ એક દૃષ્ટિનો તને વળગાટ થયો છે, ઓ હર્થા ! બળપૂર્વક સમરણ જગાડતા કોઈ સ્પર્શો તને સંભ્રમમાં નાખી છે ?

હર્થા

એમ હોય તો દેવો સુધ્યાં કામ કરી રહ્યા છે.

ઑસ્લોગ

આપણો કુશળ શિદ્ધપી આપે છે એવા કોઈ ઉચ્છ્વાસરહિત, ભવ્ય કુદ્દેલા આરસના પૂતળાને ભાંગી નાખતાં હદ્યમાં દુઃખની લાગણી થાય છે. આ તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતું પૂતળું છે ! આ આંખોમાંથી આપણી બધાંની ઉપર હક કરતો બુદ્ધિ દૃષ્ટિપાત કરે છે; આ આરસમાં પ્રેમને ધારણ કરનાર હદ્ય રહેલું છે. આ બધાને તોડી પાડું, તે ઈશ્વરે સર્જેલા મહિમાને ધૂળ ભેણો કરવો ! આવા વિચારોએ મને કેમ ઘેરો ધાર્યો છે ? તો મારી પાસે — નહિં, એ કંઈ જ નથી; દયા કામ કરી રહી છે; એ સ્થૂળ માટેનો પ્રશંસાભાવ છે. અહો ! એ એટલો બધો મહાન છે, સુંદર છે કે ખંજરે એનામાં ધૂસદું ન જોઈએ, એ પાછું વળશે, એની આણી પાછી વળશે; આવી હત્યા કરવાની એ પોતે ના પાડશે.

હર્થા

ઑસ્લોગ ! આ પ્રેમ છે.

ઑસ્લોગ

(ગુસ્સાથી) શું કહ્યું તેં ?

હર્થા

ઑસ્લોગ ! અનો તારી ઉપર પ્રેમ છે, એટલે જ્યારે તારી લટો પર રાખેલો અનો હાથ ધીમે ધીમે ફરતો હોય ત્યારે તું ધા કરી શકશે ?

ઑસ્લોગ

મને શું કંપાયમાન કરે છે ? દયા દાખવતાં, ને કંપતાં શું હું શીખી છું ? ઓલાઝની સાંતતિ માટે સાચે જ એ એક નવી વસ્તુ છે. છે દેવો !

મને સ્વાત્મભાન કરાવો. મારા હદ્યમાં આ અપરિચિત ભાવો તમે કેમ જગાડી રહ્યા છો ? એ અહીં વિદેશીય છે.

(અરિક પ્રવેશે છે ને બન્નેને ધારીને જુઓ છે.
એને જેતાં હર્થ જવા માટે ઊભી થાય છે.)
અરિક

રાજ અરિક પાસે સ્વીડનમાંથી આવેલી બે નર્તકીઓમાંની તું બીજી છે !
હર્થ

આત્મામાં પ્રવેશીને જુઓ એવી એની આંખો છે. એના શબ્દોનો શો અર્થ ? પણ તે છે તો સામાન્ય. અંસ્લોંગ ! તારી પાસેથી મને જવા દે.

(એ જાય છે.)

અંસ્લોંગ

તું પીછો લઈ રહ્યો છે તેમાંથી મને અહીં મુક્તિ મળે એવું દૃઢું છું.

અરિક

તું કયાંય પણ મારાથી મુક્ત શા માટે રહે ? તારી ને મારી પોતાની જત સામે મારામાં રોષ ભરાયો છે. મારી પાસે આવ.

અંસ્લોંગ

(સ્વગત) અત્યંત નવાઈભર્યું છે કે મને ડર લાગે છે ! શાનો ડર ? શાનો ? શું હજુ હું અંસ્લોંગ નથી ?

અરિક

તું કોઈ જાદૂગરાગ છે કે કોઈ કાવતરાબાજ ? પણ મારી રાજગાડી ને હદ્યને પચાવી પાડનારી તું તે બન્નેય છે. અને ઓ ભયંકર મોહિની ! જેવો મારા શગુ સાથે તેવો તારી સાથે હું વ્યવહાર કરીશ.

અંસ્લોંગ

એ મારો કદી સ્પર્શ ન કરે એવું થાઓ !

અરિક

હવે હું તારી ઉપર બિલકુલ મહેર બતાવવાનો નથી. તારા નિર્માણને સહી લે.

અંસ્લોંગ

મારું નિર્માણ મારા હાથમાં છે, તારા હાથમાં નહિ.

અરિક

(ઓચિંતી ઉગ્રતા સાથે) તારી ભૂલ થાય છે, ને તેં હમેશાં ભૂલ કરી છે. તું શું એવું કલ્પી લેવાની હિમત કરે છે કે જેણે ત્રણ વરસમાં નોવેંને, એનાં તોઝાનો કરતાંય વધારે બંડખોર નોવેંને, પોતાની સ્વાધીનતામાં લઈ લીધું

છે તે હું ગમે તેટલી વિકરાળ, ગમે તેટલી જડપી ને ધૃષ્ટ લીના સામર્થ્યી નિરુદ્ધ થઈ જઈશ ?

અંસ્લોગ

મેં તારું સામર્થ્ય જોયું છે, હું મારા અદૃષ્ટ બળ ઉપર આસ્થા રાખું છું.
અરિક

અને હું તારા અબળાપણ ઉપર. હજુય તું કશાથી ડરે છે.
અંસ્લોગ

બિલકુલ કશાથી નહિ.

અરિક

છા, તારી આંખો મને પડકારે છે, છતાં તારો રંગ બદલાય છે, ને તારાં ગાત્રો તારો વિશ્વાસધાત કરે છે. તારી અંદરનું બધું કંઈ સિહ જેણું ને પૌરુષ-પૂર્ણ નથી.
(એ અનેની તરફ આગળ વધે છે.)

અંસ્લોગ

મને અડીશ નહિ.

અરિક

શું આનાથી તું ડરે છે ? તારે આનાથી શા માટે ડરવું જોઈએ ? શું તું તારા પોતાના જ હદ્યથી કંપી ઉઠે છે ? અંસ્લોગ ! શું એ હદ્ય તારું છે ?
(એ ઓચિંતો અને બાહુઓમાં લઈને ચૂમે છે. અંસ્લોગ સ્તબ્ધ ને વિમૂઢ શી બની રહે છે.) તારી આંખોને ઊંચી કર; તારું બળ મને જોવા હે.

અંસ્લોગ

ઓ દેવો ! હું પ્રેમમાં છું ! ઓ ! મને ધૂટી કર.

અરિક

તારો ગમે તેવો છિરાદો હતો, પણ તું હાથમાં આવી છે, અંસ્લોગ ! ઓચિંતા છાપા નીચે આવેલા ઓ મધુર ને ઉગ્ર આત્મા ! આકાશના શુભ્ર તારા-ઓની યોજના થઈ ત્યારની તું મારે માટે નિર્મિત થયેલી હતી. ઓ અંસ્લોગ ! મધુરતાપૂર્વક તારા નિર્માણને કબૂલ કરી લે — પ્રેમરૂપી તારા નિર્માણને, ધિક્કારની ભાવનાના મૃત્યુરૂપી તારા નિર્માણને કબૂલ કરી લે. આપણી ઝંખનાઓની આડે લજાજુ ‘ના’નો નિરથીક પડદો ન પાડ, જેરવેરના ઊંડા ખાડા ઉપર થઈને ભાવાવેશી પ્રેમની છલંગ માર. તારા આત્માને કૃદ્ધ થવાની ફરજ ન પાડ. અંતરપટો ને ખંચામળો ક્ષુદ્રતર હદ્યો માટે રહેવા હે. આપણી વર્ચ્યે દિવસનો ઉમદા પ્રકાશ થવા હે.

અંસ્લોગ

મને જરા વિચાર કરી જોવા હે ! તારા બાહુ અને તારા અધર મને અટકાવે છે.

ॐરિક

વિચાર નહિ, કેવળ ભાવનો, પ્રેમનો અનુભવ કર !
ॐસ્લોગ

ઓ અરિક ! રાજ ! રાજ્યાપહારક ! વિજેતા ! માણસોનાં હદ્યોના ને
રાજ્યોના લુટાડુ ! ઓ એકમાત્ર રાજ્યસત્તાધીશ !

ॐરિક

ધ્યાનમજન તારાઓને ભાવાવેશથી ક્ષુબ્ધ કરી દેનારી ઓ લલના ! છેવટે
તું જિતાઈ ? અંસ્લોગના આત્મા ! તું મારો છે ને ?

ॐસ્લોગ

(આસન ઉપર બેસી પડીને) હું વિચારી શકતી નથી. હું મારી જતને
ગુમાવી બેઠી છું. મારું હદ્ય એક આલિંગનમાં શાશ્વતીની કામના કરે છે.

ॐરિક

હું જેને માટે હક કરું એવા કશાયની કદી તું ના પાડશો, ઓ અંસ્લોગ ?
ખરેખર, તું મારી બની ગઈ છે ?

ॐસ્લોગ

મેં શું કર્યું ? હું શું બોલી ગઈ ? હું પ્રેમ કરું છું ! (થોડાક મૌન પછી
છાતી ઉપર હાથ લગાડી જોઈને) પણ મારી છાતીમાં છુપાવી રાખેલું એ શું હતું ?

ॐરિક

(એની કિયાનું નિરીક્ષાગું કરતો) વિભક્ત રાજ્યનો ને ભાગીદારીમાં તાજનો
હું સ્વીકાર નથી કરતો. તારા દિલ્લમાં કોઈ ઈરાદો હતો; શો તે હું જાણતો નથી
પણ અનુમાનથી કલ્પનું છું. છેવટે તું પ્રેમ કરતી થઈ છે; પણ માનવહદ્યનું
મને જ્ઞાન છે, ત્યાં કેવા પરસ્પર વિરોધી આવેગોનું મલ્લયુદ્ધ ચાલે છે,
કેવાં વાવાઝોડાં ને કેવી દગ્ધલભાજ તાજુભીઓ ત્યાં હોય છે તે હું જાણું છું.
એ કારણે એકદમ ઓચિતા પલટાનો હું વિશ્વાસ નથી કરતો, પણ જે તું
પ્રશાંત થઈ શકે ને ભાવોલ્લાસપૂર્વક અધીન થાય તો સર્વ કાળ માટે હું તને
આશ્વેષમાં રાખીશ. વિચાર કરીને કહે. તું સંપૂર્ણપણે મારી છે ?

ॐસ્લોગ

હું મારી પોતાની છું કે નહિ તેય હું જાણતી નથી. જગત મારી
આસપાસ તરવરી રહ્યું છે અને આકાશની દિશાઓ બદલાઈ ગઈ છે. ઈરાદો !
એક હતો ખરો. વળો મારે એક ભાઈ છે. હતો ! હવે મારે કોણ છે ? અરે
ઓ દેવો ! મારી ઉપર તમે કેવા ધસી આવ્યા છો ? રાજ ! મને છોડ. એક
અણચિતવ્યો ફેરફાર પામેલા હેયાનો વિશ્વાસ કરવો ઠીક નથી. મારું લોહી ઠરશે
ત્યારે આપણે ફરીથી વાત કરીશું—કપટવેશ વગર સ્વર્ગમાં મળેલા આત્માઓની માફક.

અર્થિક

હું તને છોડતો નથી, કેમ કે પાર ન કરાયેલા અતલ ગર્તાનું તું અશુભ સૂચન કરે છે.

અસ્લોગ

એ સારામાં સારું થશે, કારણ કે એક વાર આપણી વરચે અતિશય કહેવાય એવું કંઈક હતું ને હવે તે નહિ જેવું જ રહ્યું છે. રાજન ! મને થોડી વાર છોડ, જેથો હું મારી જત સાથે કુસ્તી કરું ને જાણી શકું કે દેવોએ મને જે વિચિત્ર મથામજુમાં આણી મૂકી છે તેમાં આ બધી વસ્તુઓમાંથી કયી હયાત રહેવી જોઈએ અને કયી હમેશને માટે મૂગી બની જવી જોઈએ.

અર્થિક

હજુય કંઈક પ્રતિરોધ કરે છે. એ શું છે તે હું જાણું ને તેને વિનીત બનાવું નહિ ત્યાં સુધી હું તને છોડવાનો નથી. કેમ કે, અસ્લોગ ! તું જિતાઈ હતી.

અસ્લોગ

રાજન ! તું યુદ્ધમાં ને મંત્રજીવામાં શાણો છે એ ખરું, પણ જીઓનાં હદ્યોની બાબતમાં નથી. મારા અંતરાત્માએ જે એક રહસ્ય મારી જાળમાં ન આવે એમ સંકંપ સંઘરી રાખ્યું હતું, તેની ઉપર તેં ઓચિતો છાપો માર્યો છે. છિતાંય જે તું સાચેસાચો શાણો હોય તો જેણે મારા આત્માને એની પોતાની દુર્ભાગતાનો સ્વીકાર કરતાં ભયભીત બનાવ્યો હતો તે દારુણતર દેવને અતિશય તોછા ને ઓચિતા હાથથી અડવાનું અળગું રાખજે.

અર્થિક

તું પોતે શું શાણી છે ? હું તને મારી સલાહકાર બનાવવા માગતો નથી.

અસ્લોગ

છિતાં સાવધાન ! સારા સંકંપ અને હદ્ય વરચે એક ઊંડો ખાડો હતો ને હજુય તેની ઉપર પુલ બંધાયો નથી.

અર્થિક

તારા સંકંપને તોડી પાડ, હું તારે માટે તે તોડી પાડું એવી તારી ઈરછા ન હોય તો. પુરાણી અસ્લોગ હવે નવી અસ્લોગની સામે ઊભી થાય છે.

અસ્લોગ

એ ઊભી થાય છે, હા, ઊભી થાય છે. ભલે એ ઊભી થાય. મારે માટે મારી સ્વાંત્રતા રહેવા હે.

અર્થિક

નહિ, અસ્લોગ ! તને છૂટી મૂકું તો તું તારા આવેશોના અંતરાલમાં સિહુણ બનીને ધૂમવાની.

અંસલોગ

(સંકેતથી) તો રાજન ! નિર્માણ જે કંઈ આદેશ આપે તેનો અમલ કર.
અરિક

હું મારા નિર્માણનો સ્વામી છું.

અંસલોગ

અત્યાંત અદ્ય, આપણે આપણું જતનાંય સ્વામી નથી !
અરિક

હજુથ તું એ નર્તકી છે ? અંસલોગ !

અંસલોગ

હા, અરિક ! તને શોધતી આવેલી હજુથ હું એ નર્તકી છું.

અરિક

હજુ પણ એ કુદાચ ઝડપી અને ટૂંકો માર્ગ હોય. તો આજ રાતે મારી નર્તકી મારે માટે મારા દીવાનખાનામાં નૃત્ય કરે. એના નૃત્યનો શો મર્મ છે તે હું નિહાળીશ ને એનો રહસ્યમયતાને પડદો ચીરી બહાર કાઢીશ.

અંસલોગ

જો તું આ માગતો હોય તો સમજવાનું કે નિર્માણ એ માગે છે.

અરિક

લાગે છે કે તારો દેવ ભયાંકર રૂપ લે છે ને દહેશત દેખાડે છે ! કેમ કે પછીથી પુરુષ અને લીના સંબંધમાં આત્મા અને શરીર જે કોઈ કામના કરે તેની હું માગણી કરી શકું.

અંસલોગ

જો તારું નિર્માણ તને એમ કરવા દે તો. મને લાગે છે કે તારો પ્રેમ સંમાનપૂર્વક સંલાપ કરતો નથી.

અરિક

તારી અને મારી વચ્ચે એ શબ્દનું અસ્તિત્વ નથી. એક બેશુમાર મોટી આગમાં એ ભસ્મીભૂત થઈ ગયો છે. શું તું આગ્રહ નહિ છોડે ? મારા હેયા ઉપર ફળયા પછીય શું તું મારા સંમાનનો દાવો કરે છે ? ને તેમ છતાં તું કહે છે કે તું તો એક નર્તકી છે. અંસલોગ ! મલીન મુખવાળા દેવોને ફાવવા દેતી નહિ. તારા ગર્વને અળગો કર અને સત્ય તથા પ્રેમને અપનાવી લે.

અંસલોગ

(ધેરાયેલે મુખે) હું ફક્ત એક નર્તકી જ છું, બીજું કંઈ નથી.

અરિક

પ્રેમે પ્રહાર કરી પાઠેલો ધિક્કાર તારા હદ્યમાં ઊભો થાય છે, પણ નિર્દ્ય બનીને હું એને બલાત્કારથી બહાર કાઢી મૂકીશ.

(એ એની સામે આકાંત કરતાં પગલાં ભરે છે. ને એ અડધી બીકથી દબાઈ જાય છે ને અડધી આહ્વાન આપે છે.)

અરિક

(બળપૂર્વકું એને બાથમાં લઈને) આવી રીતે મારામાં અંતલીન બની જઈને તું કાળના અંત સુધી જીવતી રહેશે. આજ રાતે ત્યારે.

(એ બહાર જાય છે.)

અંસ્લોગ

એ શી રીતે આવ્યું? મારી ઉપર તરાપ મારી કોણે મને પરાસ્ત કરી? એ વિદીએ વિપર્યસ્ત હદ્ય! તું ઘડીક નહિ થોખે અને વધારે દૈવી દૃચ્છાને એનું કામ કરવાની રજ નહિ આપે? શું એક પળમાં ફુનિયા બદલાઈ શકે? ધિક્કાર શું એકદમ પ્રેમનું રૂપ લઈ શકે? અહો પ્રેમ નથી. મારા હદ્યમાં હજુય ખંજર રહેલું છે. ઓ! એ ભીષણ છે, સુંદર છે! શીધ્ર છે! એ સામાન્ય માનવી નથી. છતાં ચૂપ રહે, હજુય મગજને રજ આપ. કેવું દેદીયમાન આરસનું હોય એવું એનું મુખ! અહો! તું પૃથ્વી ઉપર આવેલો ઓદિન છે, તું થોર છે! અધરના સ્પર્શરૂપ રુંબનમાં એવું શું છે કે જે સૂષ્ટિને પલટાવી શકે? એક એવું મધ છે કે જે માણસોને પાગલ બનાવી દે છે; શું મેં એ નથી પોંધું? એના ગુલામ બનીને રહેવું, એની દૃચ્છા સિવાય અન્ય કંઈ ન સમજવું અહો કેવું! અંસ્લોગ અને અરિક! એક વખત જે રજ હતો ને હાલ દયાહીન બરફ ઉપર શાયન કરે છે ને રેનડિયરનાં ટોળાંનો સહવાસ સેવે છે તે સ્વેન, એની હું બહેન, અંસ્લોગ! હવે એનું સ્થાન કોણ લે છે? અરિક અને અંસ્લોગ રાજ્ય કરે છે. સ્વેન પકડાઈ જાય તો એને મોતની સજ ફરમાવનાર અરિક, અને એ જુલમગાર રાજ્યાપહારકની પત્ની, પોતાના ભાઈની હત્યા ઉપર જેને રાજ્યપ્રાપ્તિ થવાની છે તે હું અંસ્લોગ! પત્ની! રખાત! એનું અભિમાન મને જે બનાવવા ચાહે છે તે હું અરિકની ગુલામડી! એ દૈવી શક્તિઓ! મારો કબજે લઈ લેનાર એ શું હતું? મેં મારી જત દીધી છે, મારા ભાઈની રાજગાદી ને જીદગી, મારું સ્વાભિમાન, મારી મહત્વાકંક્ષા, મારી આશા આપી દીધાં છે ને માત્ર નામોશી-ને પકડી રાખી છે. આજ રાતે! આજ રાતે શું થાય છે? હું એની આગળ નાચીશ,—રાજવી ઔલાઝનું ફરજંદ હું એકાએક ઊંચે ચઢી બેઠેલા અરિકની આગળ નાચીશ! આજ રાતે બીજું શું બનશે? આજે એક જાણ નોર્ચેની અંસ્લોગનો શિકાર કરે છે! હે સ્વર્ગના દેવતાઓ! હું તમારો આભાર માનું દું કે તમે મારી

બુલ્ઝને પાછી ઠેકાણે આપ્ણી છે. એ એનો છળકપટમયો ઘોર ઘેરો હતો, ને મારામાંનું કશુંક મને દગ્ગો દેનાર નીકળ્યું. છળકપટ ? દેવતાઓ જેવી તેજસ્વી એ આંખો કેવી સુંદર હતી ! સ્વર્ગીય સર્વોપરી સત્તાને પ્રગટ કરતું એનું મુખ ! નહિ, હું એને જરૂર દાબી દઈશ.. હે દેવો ! મને સહાય કરો, મારા હૈયા સામે મને સહાય કરો. હું ઓચિતો ધા કરીશ, હું રાહ નહિ જોઉં. એનો રાજપ્રભાવ, એનું ઓજ, એનું ભીષણ સૌનદર્ય, એનું અપ્રતિરોધ્ય મહિસુત્ક — એ સૌ છલના છે. ધા કરવો એ ધાણું મુશ્કેલ થઈ પડશે ! છતાંય હું ધા કરીશ. સ્વેન ધા કરે છે, નોવે ધા કરે છે, મારું ગૌરવ ધા કરે છે, દેવો ધા કરે છે, અને એનું આખું જીવન પ્રત્યેક કાણે મને પ્રકોપિત કરે છે. (પ્રવેશ કરતો હથને) હથ્ય ! આજ રાતે હું ધા કરું છું.

હથ્ય

કેમ, શું થયું છે ?

અંસ્લોંગ

એ તને જગ્યાવવાનું નથી. હું આજ રાતે ધા કરીશ. (એ બહાર જાય છે.)

હથ્ય

એને શું આવેગથી પ્રેરી રહ્યું છે તે જાણવું મુશ્કેલ નથી. મારે તરત જ કામનો આરંભ કરવો જોઈએ, નહિ તો એકદમ ઓચિતો આ બધાનો કરુણ દુઃખાન્ત આવશે. ખૂન. નહિ પણ શાન્તિ, ઓ દેવો ! મુત્યુ નહિ પણ જીવન, સ્વસ્થ માધુર્યમાં આ બધું પલટાઈ જવું જોઈએ.

અર્થિક

તારું નામ અને કુળ જાણવા માટે મેં તને બોલાવી છે.

હથી

મારું નામ હથી, અને મારું કુળ એવું હલકું છે કે નોંધેના રાજ આગળ એનો ઉચ્ચાર કરવો યોગ્ય નથી.

અર્થિક

તો પણ બોલ.

હથી

ટ્રોન્જેમનો એક ઐડૂત અને એક ચાકરિયાત ખી મારાં માબાપ હતાં.

અર્થિક

ને આવા મૂળમાંથી શું તારું સૌનંદર્ય, તારી શીધું બુદ્ધિ ને લાવણ્ય જન્મયાં ?

હથી

દેવો કોઈ વાર અદ્ભુત રીતે કુદરતના સામાન્ય નિયમને ઊલટાવી દે છે અને જરૂર તરતને આત્મતત્ત્વમાં પ્રગટ થવાની ફરજ પાડે છે. આવું ન હોત તો દેવો જેવું કંઈ અસ્તિત્વ ધરાવે છે કે નહિ તેનો ઘ્યાલ ક્યાંથી આવી શકત ?

અર્થિક

કોણે તને ઉછેરી ?

હથી

નોંધેના એક અમીરે આક્રાય આપી રાખેલી ગોથબર્ગની નર્તકીઓ : બર્ચ-પણમાં હુ એને સોંપાઈ હતી. ગીત ને નૃત્યમાં એ પારંગત હતી; ને એની પાસેથી મેં એમને મારાં બનાવ્યાં.

અર્થિક

એમનાં નામ ? નર્તકીનું નામ ? અમીરનું નામ ?

હથી

તે વખતનો ટ્રોન્જેમનો અમીર, નોંધેનો ઓલાઝ અને એ જેને ચાહતો હતો તે થાયોડિસ.

અર્થિક

બંદ્યોર સ્વેનને તું ઓળખે છે ?

હથ્યા

હા, ઓળખું છું.

અરિક

અને કદાચ ચાહે પણ છે ને ?

હથ્યા

હા, હું પોતે તો વધારે સારી રીતે.

અરિક

હું અને ચાહે છે ? એ દગ્ગાખોર, ઉછત ને નિષ્ઠુર પુરુણ છે, નહિ વારુ ?

હથ્યા

(ગતિ સાથે) રાજથો અને મહાબળવાન ઉમરાવેના વિષયમાં હું નહિ બોલું. આ બધું મારી પાયરીથી ઘણા ઊંચા દરજાનું છે.

અરિક

આહા ! તારો પ્રેમ છે ! તું અનો દોષ નહિ કાઢે.

હથ્યા

તારી ભૂલ થાય છે, રાજન ! એ જીતી શકવાનો નથી, ને અધીન પણ થવાનો નથી. એ નોવેંને નિર્બંધ બનાવે છે. અને એથી જ અનો હું દોષ કાઢું છું.

અરિક

એ તારી સમજમાં આવ્યું છે ? તારા ખેડૂત બાપને તારા જેવું એક અદ્ભુત રાજનીતિક્ષ બાળક મળ્યું છે ! શું હું તને શરમાવું છું ?

હથ્યા

દેવોએ મને જેવી બનાવી છે તેવી હું છું. પણ મને છેવટે સમજય છે કે હું દેખાઉં છું તેના કરતાં તું મને બીજી ધારે છે.

અરિક

ઓવો એક વિચાર તો મને આવ્યો હતો.

હથ્યા

રાજ અરિક ! તું મારું સાંભળશે ?

અરિક

જે સત્ય સાંભળવાનું હોય તો તેની હું ઘણી દૃઢા રાખું છું.

હથ્યા

તો તને જે કહું તે અંસલોગને કહેતો નહિ.

અરિક

એ વાજબી છે. એને જાગવા નહિ મળે.

હથ્યા

રાજન ! ગાવા ને નાચવા માટે નહિ, પણ બીજા કોઈ ઉદ્દશ્યી હું

આવી હોઉં તેથી શું; તેમ છતાં હું તારી મિત્ર છું, હિતોષી છું, કંઈ નહિ તો નોવેં ને તેની શાંતિની.

અરિક

હવે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં બોલ.

હર્થા

યુધના એક પણ પ્રહાર વગર સ્વેનને શી રીતે જીતવો તે હું તને બતાવી શકું તો મારી એક તીવ્ર ઈરછા તું પૂરી પાડશે ?

અરિક

હું એથી પણ ધણું આપીશ.

હર્થા

આપીશ ?

અરિક

જે એ રીતે હું એને જીતી શકું અને નોવેંને કે મને પોતાને ઈજ પમાડ્યા વિના માન્ય કરી શકાય એવી તારી ઈરછા હોય તો.

હર્થા

એ એવી જ છે.

અરિક

તો બોલ, તારી શી ઈરછા છે.

હર્થા

મેં હજી પૂરું કર્યું નથી. પણ તે દરમ્યાન હું તારા માથા ઉપર ઝૂંઝૂમી રહેલું જોખમ નિવારું તો હું વધારે મોટા પ્રમાણમાં બદલો ન મેળવું ?

અરિક

વધારે ? તો તે એક સરખી શરતોએ.

હર્થા

તને માલૂમ નથી તેવા તારા શગુંઓ હું તારા હવાલે કરી દઉં તો હિસાબમાં જુદાં જુદાં દેવાંની સેળભેળ કરી દીધા વિના તું મારી માગેલી કિમતનો ઈન્કાર કરશે ?

અરિક

હજુ વધારે તારે માગવાનું છે ? તું સોદો કરવામાં બેહદ હોથિયાર છે.

હર્થા

નોવેંને આવશ્યક શાંતિ, તને પોતાને મિત્રો, સખામતી ને સામ્રાજ્ય અપાય તો શું મારો દાવો વધારે પડતો છે ?

અરિક

હું તારી ત્રણ માગળીઓ પૂરી કરીશ.

હર્થા

એટલું બસ છે. જેની પાસે જોઈએ તેટલું છે તે વધારે માગતો નથી. ત્રણ વાર હું માગીશ ને ત્રણ વાર અરિક આપશે, ને તે પછી નોવેમાં કંદાપિ કોઈ એનો દુષ્મન રહેશે નહિ.

અરિક

ચાલ બોલ.

હર્થા

તારા શગુઓ અહીં જ છે. અમે નર્તકીઓ નથી, પણ હું સ્વેનની પત્ની હર્થા છું ને એ ઓલાઙ્ખ થોલેંકસનની પુત્રી ને સ્વેનની બહેન અંસ્લોગ છે.

અરિક

એ તો ઠીક છે.

હર્થા

જેખમ રહેલું છે અંસ્લોગના હાથમાં ને ખંજરમાં, જે એ તારી છાતીમાં ભાંકી દેવા માગે છે. આજ રાતે એ ધા કરવાની છે.

અરિક

અને સ્વેન ?

હર્થા

અંસ્લોગ તારા કબજમાં છે એવી ચિતાજનક ખબર સાથે મને તું સ્વેન પાસે મોકલ; એ રીતે અંસ્લોગના જીવનના બદલામાં એની અધીનતા તું ખરીદી બે, ને ત્યાર પછી રાજેચિત ઉદારતા ને વિશ્વાસથી એનો પ્રેમ મેળવ.

અરિક

મુક્ત અને સરળ ભાવે તું બોલી છે, એક વખતની ટ્રોનજેમની રાણી ! હવે એટલા જ મુક્ત ભાવે માગ.

હર્થા

તાબે થતાં સ્વેનની જિદગી ને સાથસાથ સવતાંત્રતા.

અરિક

ભલે, એ તારાં છે.

હર્થા

ને અંસ્લોગના પ્રાણ અને એની માફી, એની મુક્તિ નહિ.

અરિક

એ પાણ આપ્યાં.

હર્થા

ને છેવટે, રાજન ! મારા દ્રોહ અને કાવતરાં માટે મને ક્ષમા.

અરિક

એ પાણ હું આપું છુ.

હર્થા

મારે માગવાનું બીજું કર્શું બાકી રહેતું નથી.

અરિક

બસ, તેં પૂરું કર્યું ? તો હવે હું તને તારા કેદખાનાને હવાલે કરી દઉં.

હર્થા

મારા કેદખાનાને ! તું મને સ્વેનની પાસે નહિ મોકલે ?

અરિક

ના, નહિ. તું એવી તો સૂક્ષ્મદશી ને જોખમકારક બુદ્ધિવાળી છે કે તને જો છૂટી મૂકવામાં આવે તો કોણ જાણે કેવી યે ધોખાબાજ યોજનાઓ તારા વિચારોમાં છલંગ મારતી આવે ! એ વિકરાળ ને વીર્યવાન યોજા સ્વેનને એની તરવારની પૂર્તિ કરનારું ને એને દિશા બતાવનારું આવું પહેંચેલું મગજ શું હું પૂરું પાડું ? એ તાબે ન થાય ને સુલેહનો ઈન્કાર કરે તો ય શું ? અંસ્લોગનું જીવન સલામત છે એવું તું શું એને નહિ કહે ? જ કેદખાને !

હર્થા

રાજન ! તેં વચન આપ્યું છે.

અરિક

સ્વેનની પત્ની હર્થા ! તને આપેલું વચન હું પાળું છું. સ્વેનને માટે તું જીવન અને સ્વતંત્રતા માગે છે, અંસ્લોગ માટે જીવન અને માફી, અને તારે પોતાને માટે માત્ર ક્ષમા. હું પાણ ચાલાક બની શકું છું. હર્થા ! તું મારી કેદી અને ગુલામડી છે.

હર્થા

(સહેજ થોભીને સસ્ત્રિમત) ઢીક છે. હું સંતુષ્ટ છું. નોવેંની વિજયી તરવાર ઝુપે અને નોવેંની પ્રધાન બુદ્ધિઝુપે પાણ તું પ્રગટ થાય છે. મુક્ત હોઉં કે નંદી, હું સ્વેનના રાજ અરિકને મારા નમસ્કાર અર્પણ કરું છું.

અરિક

તને હવે સંતોષ છે ને ?

હુથા

આ તારું મુખ અને તારો અભિજત આકાર અસત્ય બોલી શકે નહિ. મને સંતોષ છે ને મારા પતિની સંભાળમાં જેટલી સલામત હોઉં તેટલી સલામત તારી સમીપમાં હોઉં એવું અનુભવું છું.

ઑરિક

(સસ્પિન) તું સલામત છે, ઓ સૂક્ષ્મભાવી સ્વર, ગુપ્તભાવી સાહસિક મગજ ! ચાહું છું કે તારા સાથમાં મારી જત પણ એટલી જ સલામત હોય.

હુથા

રાજ ઑરિક ! મને તારી દુશ્મન માનતો નહિ. તું જે દુચ્છે છે તે હું તેથીય વધારે દુચ્છું છું.

ઑરિક

આ ભાવને સારી રીતે વળગી રહેને. એસ્લોગને શંકા ન જાય તે જોને. એનો, તારી અને સ્વેનની સાથે હું મારી રીતે વતીંશ. કશાનો ડર ન રાખતી, હુથા ! જ.

(હુથા બહાર જાય છે.)

ઓ ફ્રેયા રાણી ! યોર અને ઓદિનની માફક તું પણ મને મદદ કરી રહી છે. મારા નોવેને હું એક બનાવીશ.

[અરિકનું દીવાનખાનું : અરિક, હેરલ્ડ]

અરિક

કાલે પરોઢિયે યુધ્ઘના મારા પ્રયાણ માટે બધી વસ્તુઓ તૈયાર રાખવી.
સ્વેનના માથા વગર ને નહિ તો તેની જીવતી જત વગર હું પાછો ફરવાનો
નથી. નર્તકી અંસ્લોંગને મારી પાસે મોકલ. (હેરલ્ડ જાય છે.)

મારી જતના ભાન સાથે મેં સામ્રાજ્યનું કામ ફરીથી ઉપાડી લીધું છે.
આ આવેગપૂર્ણ ઝળહળતો મહેમાન — પ્રેમ, પ્રતિસ્પર્ધી વિના ભલે મારા હદ્યનો
કુબળે લે, પણ એણે મારા માનસ ઉપર આકમણ કરવાનું નથી, જુલમગાર
વિસંવાદથી મારા આત્માને વિલક્કત કરી એની અનેકવિધ સૂરતાઓમાં સંકર
આગવાનો નથી, અને માનવતાના બહુવિધ સંગીતને પાગલ બનાવતા એક-
માત્ર સૂરમાં ફેરવી નાખવાનું નથી. સ્વભાવમાં શક્તિ, મનમાં શાણપણ ને
હદ્યમાં પ્રેમ, એ પ્રભાવશાળી પૌરુષનું ત્રિમૂર્તિ-સ્વરૂપ પૂર્ણતયા રચે છે. મારામાં
એક મોટી ખામી હતી, હું સ્નેહ વગરનો ઉષ્માહીન કેવળ તેજેવિશેષ હતો.
જેને હું ભરી ન શક્યો તે આ ખાલી સ્થાન હતું. એણે મારા આત્માને કોઈ
દેવનો કંબંધ, એક અધૂરી રહી ગયેલી કલાકૃતિ બનાવી દીધો હતો, મારાં
મહાન અને સંસ્કારહીન કાયેનિ યુગો પર્યાત ટકી રહે એવી અમરતાથી વંચિત
કરી પ્રશંસા પામીને પસાર થઈ જાય એવી નજીવી વસ્તુઓ જેવાં બનાવી
દીધાં હતાં. ઓ ! એમણે જે શબ્દ ઉચ્ચાર્યો હતો તે સાચો હતો ? છાળની
કંદરાઓને ભરી દે એવું કંઈ હોય તો તે પ્રેમ છે. પ્રેમને પ્રતાપે આપણે તારકો
સાથેની આપણી સગાઈનું જ્ઞાન મેળવીએ છીએ, વ્યામના વિશાળ ઉપયોગો
પામીએ છીએ. માણસના સ્વભાવમાં પ્રતિબિંબિત થતી ઈશ્વરની પ્રતિમા એની
કૃતિ રૂપ આત્મામાં ઉદાત્ત પૂર્ણતા ધારી વિરાજ રહી છે. (અંસ્લોંગ પ્રવેશે છે.)

તું મારી પાસે આવી ! હું હવે તારી ઉપર બિલકુલ મહેર બતાવવાનો
નથી. તારે હૈયે તેં શું રાખેલું છે ?

અંસ્લોંગ

કેવળ એક હદ્ય.

અરિક

જિદ્દી છતાંય ઉમદા હદ્ય. મને એ આપ, અંસ્લોંગ ! જેથી એ ઉષાઓનું

રહસ્ય બને; બંડખોરીમાંથી મુક્ત થયેલું, પ્રેમના અનુશાસન અનુસાર ચાલતું અંસ્લોગના વક્ષઃસ્થળમાં વાસ પામેલું માધુર્યભર્યું હદ્ય મને તું આપ.

અંસ્લોગ

તેં મને શા માટે બોલાવી અને શા માટે મને ફરજ પાડી? હજુય તું મારી ઉપર તેમજ તારી પોતાનો ઉપર દયા દાખલ્યો?

અરિક

હું એક એવો યોછો છું, કે જેણે દયા જેણું કશું જાણું નથી. તું મને તે શિખવાડીશ? અંસ્લોગ! દેવોની પ્રચંડ, પ્રજ્ઞાપૂર્ણ ને નિષ્ઠુર સ્વસ્થ શાંતિ હું મારા આત્મા પાસેથી ને જીવન પાસેથી શીખ્યો છું, એમની સર્વથા સ્વતંત્ર ગતિની સામે ઊભા થતા વિરોધની ઉપર જે પ્રૌઢ અને વેગવાન પ્રહારો પડે છે તે, ને અણાધડ જગત ઉપર થોરના ઘણના જે ધા પડે છે તે મારા બળ માટે મેં મેળવ્યા છે. જગતનો સંકલ્પ ભીષણ એરણ ઉપર ટિપાઈને ઘડાય છે, એના માર્ગો દ્વીપી ઉગ્રતાથી કપાઈને તૈયાર થાય છે. આનાથી વધારે મહાન અને વધારે મીઠો બીજો કોઈ માર્ગ છે? તેનું તને જ્ઞાન છે? તું મને ત્યાં દોરી જશે? તારાં ત્વરિત ને પ્રહૃષ્ટ પગલાં તું એનાં પુણ્યો ઉપર માંડશે?

અંસ્લોગ

તારી વાણીને કોણ પ્રેરી રહ્યું છે તે હું જાણતી નથી, પણ એ મારા અંતરમાં ઊંડે ઊતરે છે.

અરિક

આજ રાતે મારું મન નોવેંની જરૂરિયાતોથી ભરાઈ ગયું છે. અંસ્લોગ! નોવેં તારું ઝૂપ લે છે.

અંસ્લોગ

મારું? દૂરછું છું કે આજ રાતે હું નોવેં ન હોઉં!

અરિક

તું સ્વેનને જાણે છે?

અંસ્લોગ

હું જાણતી હતી અને મને એનું સ્મરણ છે.

અરિક

હા, સ્વેન કોઈ મનુષ્ય નથી, એ એક દેદીયમાન, વિકરાળ, ઉગ્ર અને મહાન આત્મા છે, એક જંજાવાત છે, વાવાઝોયાથી ઉછાળા મારતો સાગર છે. નોવેંને શું એ હાથમાં પકડશે? શું એ અને એક બનાવશે? પણ ઓદિને એ કામ મને સોંઘું છે. ઓદિનના એ કાર્ય માટે હું આ ભર્ત્ય દેહમાં આવ્યો છું.

અસ્ત્રાંગ

આવી રીતે મહત્વાકંક્ષાને ને અભિલાઘાને તું હૈવી સ્વરૂપ આપે છે !
અર્થિક

જે કોઈ આ મર્યાદા શરીરને તોડી પાડે તો સ્વેન પણ રાજ્ય કરે, — જે પોતાની જત ઉપર શાસન ચલાવી શકતો નથી તે સારા નોવ્હ ઉપર શાસન ચલાવે ! અંસ્લોગ ! તું તારી જત ઉપર સત્તા ચલાવી શકે છે ? મહાન ને આવેગભર્યાં હદ્દ્યો માટે એ મશ્કેલ છે.

અસ્લોગ

તો અરિક હળવુ રાજ્ય કરે તે માટે સ્વેને મરવું જોઈએ ! આ સિવાય
હેવોને બીજો કોઈ માર્ગ ન મળી શક્યો ?

અર્થ

રાજાઓની તકરારો એક જીવલોણ દુંડુયુછ છે.

અસ્ત્રોંગ

એ એમુલ છે.

(એ પોતાના ખંજરને માટે ભંભોળે છે.)

୪୮

તું તારા હદ્યને માટે ભંભોળે છે? એનો વશ ન કરવામાં આવે તો એ આમતેમ ઉદામ આવેગોનું અનુસરણ કરે, મહારાંકટ ઊભું કરતું એ પોતે જગતને મદદ કરી રહ્યું છે એવાં સ્વપ્નનો સેવે. બોલ, ઓસ્લોંગ ! અનિયાંત્રિત હોય એવા અભિજત હદ્યને હું શું કરું ? એની ઉપર શું આપણે પ્રેમની શૃંખલાનો ભાર ન લાડવો, અને મોંધાંમૂલાં ગાણીને એણે સંઘરી રાખેલાં એનાં દુઃખ અને રોપ લુંટી ન લેવાં, અને એની પોતાની પરમ આકંક્ષા સાથે એને નિબદ્ધ ન કરી દેવું ? કોઈ નિરપેક્ષ સત્તા નીચે એ સમૃદ્ધભાવે ધબકશે ને સુવાર્ણ બંધનમાં પોતાની જતમાંથી મીઠી મુક્તિ મેળવશે.

અંગ્રેજી

અને એનામાં ને બીજ આવેગો ભરેલા હશે તેનું શું ? એ એક દિવસ બળવો નહિ કરે ?

ଓଡ଼ିଆ

તે સિતમિત સિથિતિમાં રહેશે, તે પોકારો કે પ્રશ્ન નહિ કરે; તે વિશ્વાસ રાખશે.

અસ્તિત્વ

શું એવું નહિ હોય કે એ મારા હૃદયને વાંચે છે. એની વાણીમાં દેવો
મારી સાથે રમત કરે છે.

અરિક

તને શા માટે બોલાવવામાં આવી છે તે તું જાણે છે ?

અસ્લોગ

હું અહીં શા માટે આવી છું તે હું જાણું છું.

અરિક

અસ્લોગ ? પોતે અહીં શા માટે આવ્યા છે તે ભાગ્યે જ કોઈ જાણે છે, કેમ કે એ એક દિવ્ય રહસ્ય છે. મારી બાજુએ બેસ, મારા હૃદયની નજીક. સંકોચ ન કર. આવ. હું તારા હાથ પકડતો નથી.

અસ્લોગ

મારા હાથ હજુ છૂટા છે. શું દેવો મને જલદી ધા કરવાનું કહે છે, એવું તો નહિ હોય ? મારું હૃદય જાળ કાઢતા ઊંડા ખાડામાં ચક્કર ખાતું ગબડી પડે છે. જે તું પ્રેમથી રાજ્ય કરવા માગતો હોય તો શું તારે તારા શરૂઆને જતા કરવા ન જોઈએ ?

અરિક

જ્યારે તેઓ તાબે થાય ત્યારે. તેં પસંદગી કરી લીધી ? તારા આ તરવરાટ કરતા હાથને તેથીય વધારે તરવરાટ કરતું હૈયું પકડમાં લઈ લઉં તે પહેલાં મારી સામે તારો જે કોઈ બચાવ હોય તેને જલદીથી અમલમાં મૂક.

(અસ્લોગ ધૂજતી ઊભી થાય છે.)
અસ્લોગ

તારી આગળ આજ હું નૃત્ય કરું એવી તારી ઈચ્છા નહોતી, રાજન ?

અરિક

એવી મારી ઈચ્છા હતી. હવે તે ઈચ્છા તારી થઈ છે ? તારાં અંગ તારાં છે ત્યાં સુધીમાં હજુય નૃત્ય કર.

અસ્લોગ

ઘંઘર સાથેની થાયોડિસનું નૃત્ય હું કરું છું, જે ટ્રોનેમમાં એણે હર્થનિ શિખવાડયું હતું, અને હર્થાએ મને.

અરિક

(સસ્પિન) મારી નર્તકી અસ્લોગ ! તારામાં ને તારા નૃત્યમાં સાહસ છે, પુણ બુદ્ધિની સુક્ષમતા નહિ જેવી છે.

અસ્લોગ

(થાડે દૂર ખસી જઈને) જળમાં જાઝો વખત મથામળું કરવાનો શો અર્થ ? ફોગટની યાતના, કેમ કે એ સાવધાન છે ને જાણે છે ! હું અચાનક એની ઉપર ધા કરીશ. મારા રાખેલા ઉદ્દેશને અનુરૂપ હતી તે હું મારી બન્ને બાજુ

ઉંડા ગર્ત જોઈને પાછી નહિ પડું, પણ પ્રહાર કરીને થયેલા સ્પર્શને મારા પોતાના રક્તથી શુદ્ધ કરીશ. જે પોતાના હદ્દયનો શિકાર નથી બની, તે હું આ પ્રકારે આચરીશ.

અરિક

પેલા પ્રાણુહર રમકડા સાથે તું નિરર્થક રમ્યા કરશે ? નૃત્ય આરંભ !
અંસલોગ

મારાં ગાત્રો ના પાડે છે.

અરિક

એમને અધિકાર નથી.

અંસલોગ

ઓ દેવો ! આ ભટ્ઠીમાં નંખાયેલો હું અત્યાર સુધી મારી જતને જાળુંતી નહેતી. ઓછિનના કટાક્ષે મને ઓલાફના બીજમાંથી ઘડી છે ! હું શુંખલા અને દાસત્વના પ્રેમમાં પડી છું, અને પોતાના પાંજરામાં પાંખો ફૂફડાવતા વનવિહંગ જેમ મારું હદ્દ્ય જુલમગારની પરુષતા પ્રાથે છે.

અરિક

તું નૃત્ય કરશે ? કે પછી તારાં અંગોની મુગ્ધ થયેલી ગતિ મારામાંથી મળતા આનંદનું સમરણ કરે ત્યાં સુધી વાટ જેશે ? એ રીતે તારો પૂર્ણત્વ પામેલો અંગવિન્યાસ પ્રેમના સ્વર્ણનું રૂપ લે એવું હું ચાહું. પણ તે તો જ્યારે નોવેં કેવળ મારું બની જશે ને સ્વેન પકડાશે ત્યારે જ થવાનું. કાલે સવારે હું તુમુલ યુધ માટે પ્રયાણ કરું છું, અને નૃત્યની તારી કિયામાં તને યથાયોગ્ય અવલંબન આપે ને તારું રમકડું બની જય તે સ્વેનની તરવાર લઈને પાછો ફરીશ. અંસલોગ ! એ તારા ઝાંજરની જગા લેશે.

અંસલોગ

નસીબ હજુથ મને એની વાણી દ્વારા પ્રેરે છે; ને અરિક, અરિકની હત્યા કરવાને મારી કમજોરીને સાદ હે છે. હા, પણ એને સંદેહ છે, એ જાણે છે. છતાંથ હું ધા કરીશ, મારા બંડખોર હેયાને ખુંદી નાખીશ અને કરવા ધારેલું પતી ગયું હશે ત્યારે મારી પોતાની જત ઉપર ધા કરીને શોક, શરમ અને પ્રેમમાં સમાપ્ત પામીશ.

અરિક

નેં તને આપી હતી તે સાંકળી ક્યાં છે ? અંસલોગ ! તું જ્યારે નૃત્ય કરે ત્યારે તારી હિમધવલ છાતી ઉપર સાગરને લયે ઊંચે ચઢતાં ને નીચે પડતાં એનાં લાલ રતનનું મારે અવલોકન કરવું છે. તારા ચરણન્યાસથી મારા જીવનને

માટે એક લયનું વયન કરતી તું નૃત્ય કર; તારા નૃત્યમાંથી સ્વેનને જીતી લેનાર ધાનું હું વયન કરીશ.

અંસલોગ

સાંકળી ? હું એને લઈ આવું છું. ભાવાવેશનાં લાલ રતન ! છતાં મૃત્યુનાં રક્તબિનદું ! (એ બહાર જાય છે.)

અરિક

ધા કરવાની શક્તિ એના હાથમાંથી ચાલી ગઈ છે, અને હવે એ કેવળ એના જક્કી વિચારમાં બાકી રહી છે. પોતે ધા કરશે એવું એ ધારે છે. એની અજમાયશુ થવા હો !

(એ આડો પડે છે ને ઊંઘવાનો દેખાવ કરે છે. અંસલોગ પાછી આવે છે.)

અંસલોગ

હવે હું એને મારી શકું છું ! પરંતુ એની દૃષ્ટિના સૌનંદર્યથી આકુળ બનાવી દેતી એની આંખ એ ઉધાડશે. એને પોતાના જીવના જોખમનું ભાન નહોતું ! એ જે બધું બોલ્યો તે માત્ર આકસ્મિક વિચાર હતો, અથવા તો દૈવ પોતે જ બોલ્યું હતું ? એની છેલ્લામાં છેલ્લી ઊંઘ એ લઈ રહ્યો છે ? એનો ધિક્કાર કરનારીની જેમ જેને હું મારી નાખવાની છું તેનો એક વાર પ્રેમથી સ્પર્શ ન કરી લઉં ? મૃત્યુ અને હું પોતે એ બે સ્વિવાય કોઈ એ જાળવાનું નથી. ધિક્કાર નહિ, ઓ અરિક ! પણ દેવોએ આપણાં જીવન આગળ ઉપસ્થિત કરેલી કઠોર આવશ્યકતા, — જે જવાળાઓ એકબીજાને ઓલવી નાખવા મળે છે. એક વાર સ્પર્શ, અરિક ! પછી બાકીનું કૂર કર્મ. હું શા માટે એને અડી ? હું કુમજેર બની ગઈ છું ! મારું બળ મારામાંથી ઓસરી જાય છે. ઓ મહિમાવાન દૈવ ! તું સ્વેનનો ને અંસલોગનો શગુ શા માટે બન્યો ? આપણે કેટલી સહેલાઈથી પરસ્પર ચાહી શક્યાં હોત. પણ મૃત્યુ હવે વચ્ચે પડે છે ને મારે હાથે તારી ઉપર દાવો કરે છે, અને મારે તને મારવો ને તારી સાથે મરવું ને એને જ આપણો વિવાહયોગ બનાવવો, એ એક માર્ગ જ એણે આપણે માટે મેઝણો રાખ્યો છે. મૃત્યુ ! કોનું મૃત્યુ ? અરિકનું કે સ્વેનનું ? કેમ કે એકને હું મારું છું. પસાંદગીની કેવી ભયંકર જરૂરિયાત ! એના શ્વાસો-ચદ્ર્યવાસ એક સુખભર લયમાં શાંતિથી ચાલી રહ્યા છે; સ્વર્ગીય સુષુપ્તિમાં ઓદિનની આંખો બિડાઈ હોય તેમ એનીય બિડાયેલી છે. જે મારે ધા કરવાનો જ હોય તો તે અત્યારે જ અથવા કદી નહિ. કેમ કે કાળ સુરંગફેડની માફક જે થોડો નિશ્ચય મેં ટકાવી રાખ્યો છે તેની નીચે હજુય સુરંગ તૈયાર કરી રહ્યો છે. એ થોડાકની ઉપર સ્વેનના મૃત્યુનો કે જીવનનો આધાર રહેલો છે.

સ્વેનનું મૃત્યુ કે સ્વેનનું જીવન અને આવો સહેલો ધા ! છતાંય મારા હાથને ઊંચો કરવો એ કેવું અશક્ય ! વાટ જેવી ? આ બંધ પોપચાંને, આ શાંત મુખ-મુદ્રાને થોડી વધારે ક્ષણો જેયા કરવાં ને બધું બદલાઈ ગયેલું છે એવું કલ્પવાનો પ્રયત્ન કરવો ! પરંતુ ક્ષણો તો આપણી ઉપર ચોકસાઈ રાખી રહેલા નિર્મણના વિચારો છે. હું અચકાઉં તેવામાં મારો ભાઈ મારો જાય છે, ને હું પોતે એક રખાત ને ગુલામડી બની જવાના દુર્જાયનો લોગ થઈ પડું છું ! મારે એનો વિચાર કરવો જેઈએ નહિ ! બંધ થઈ જા, એ મન ! બંધ થઈ જાઓ, એ આંખો ! વિચાર નહિ કરનારા હાથને એનું કૂર કર્મ કરવા મુક્ત કરો !

(એ બે વાર ખંચર ઉગામે છે ને બે વાર નીચે લાવે છે, પછી એને ફ્રાંગી દઈને ઑરિકને ચરણે ધૂંટરિયે પડે છે.)

નોવેંના ઑરિક ! જીવતો રહે ને સ્વેનની બહેન ને ઓલાફ્ની ઓલાદ ટ્રોનજેમની ઑસ્લોગ સાથે તારી ઈરદ્ધામાં આવે એવો વ્યવહાર કર ! કારણ કે એની ભાવના વારાંગનામાં પલટાઈ ગઈ છે, એનું હદ્ય રખાતનું બની ગયું છે, એનો હાથ એના ભાઈનો હત્યારો બની ગયો છે.

ઑરિક

છેવટે તું ભાંગી પડી છે !

ઑસ્લોગ

આહા ! મારા દુર્જાને દુષ્ટ સ્વભાવને કારણે હું ભાંગી પડી છું. રાજન ! જુલમે જાણેલી એક પણ છીણપતથી, એક પણ માનહાનિથી મને બચાવતો નહિ. મારી ઉપર અન્યાયથી દ્યા બતાવતો નહિ ! કેમ કે હું એને લાયક છું ને બધું કબૂલ કરી લઉં છું.

ઑરિક

ઑસ્લોગ !

ઑસ્લોગ

નહિ, હું મારા નામનો ને ઓલાદનો ઈન્કાર કરું છું. ટ્રોનજેમમાં જે રહેતી હતી તે હું નથી. એ નિષ્ફળ ન નીવડી હોત, પણ ચાહવા છતાંય એણે હત્યા કરી હોત. હવેથી મને કોઈ ઑસ્લોગ નામ લઈ બોલાવો નહિ.

ઑરિક

સ્વેનની બહેન ! તું જાણે છે કે મારો તારી ઉપર પ્રેમ છે. ઓલાફ્ની દુલારી ! નોવેંની રાજગાદી ઉપર તું મારે પડ્યે બેસવાના કેડ નથી રાખતી ?

ઑસ્લોગ

બંધ થા ! ઓલાફ્ઝ જ્યાં વિરાજતા હતા તે આસનને તું પૂરેપૂરું ભ્રષ્ટ બનાવતો નહિ. જે મેં ધા કરીને ધાત કર્યો હોત તો રાજગાદીના કરતાંય

વધારેને માટે હું લાયક બની હોત. પરંતુ હું મારા હદ્ય જેટલા જે અશક્તત ને અચકાતા હાથવાળો દુર્જણ જીવ છું, જેનું સંવેદનવશ શરીર રાખેલા ઉચ્ચ ઉદ્દેશનો પરાભવ કરે છે એવી હું ઈન્દ્રિયોની દાસી છું, ને એવી જે હું તેને માથે નોવેંનું તાજ સ્થપાવું જોઈએ નહિ. એને બદલે તો તું તારી જુલમગાર ઈચ્છાનો અમલ કર. રાજન ! જો તું મને જતી કરશે તો હજુય હું તને મારી નાખીશ.

અરિક

તારા હદ્યથી પરાવર્તન પામતી નહિ. પણ બલિષ્ઠ દૃષ્ટિએ જો, અને તારા અંતરાત્મા ઉપર તારા હદ્યની પસંદગીને સર્વોપરી બનવા હે. એક વાર તું એનો માર્ગ લેશો, એટલે તારા હદ્યને તું શીધુ પ્રાપ્ત કરી શકશો. બધી બાબતોમાં તારે પૂર્ણતાએ ને પરાકાષ્ઠાએ પલોંચવાનું છે; દેવોના ઓચિંતા છાપાનીચે આવેલા ઓ મધુર ઉગ્ર આત્મા ! જેમ મારવામાં તેમ અધીનતાનો અંગીકાર કરવામાંય તારે પૂર્ણતા ને પરાકાષ્ઠા બતાવવાનાં છે. શરમભર્યા સંકોચ વિના તું તારી જતને શરણમાં સોંપી હે.

અંસ્લોગ

મેં આપ્યું છે તેના કરતાં વધારે તું બીજું શું માગી શકે છે ? હું તારી આગળ લળેલી, ફળેલી ને અધીન છું.

અરિક

આત્માના માનભંગની કડવાશ તારામાંથી કાઢી નાખ. મારી બનવામાં તું કેવળ આનંદનો અનુભવ લહે. શું તું કંપિત થાય છે ?

અંસ્લોગ

હા, શરમ, શોક ને પ્રેમને કારણે. તું મારું નિર્માણ છે ને હું તારી પકડમાં છું.

અરિક

ને એ તને જતી કરશે ?

અંસ્લોગ

સ્વેનને જતો કર. હું તારા હાથમાં છું.

અરિક

શું આ તારી શરત છે ? તારી ઉપર મારું સ્વામિત્વ છે ને સ્વેન ઉપર પણ; એનો મારવો કે જતો કરવો એ મારા હાથની વાત છે.

અંસ્લોગ

ના, એ એક આજ્ઞા છે. હું અહીં પતિતા છું, મારું શિર તારે ચરણે છે, મારું જીવન તારા હાથમાં છે, પતનનો એશારામ મારા હદ્યમાં છે.

અરિક

તો ઉઠ, અંસ્લોગ ! ને તારા સ્વામીની આજ્ઞા ઉઠાવ.

અંસ્લોગ

મારે માટે તારી શી ઈરછા છે?

ઑરિક

પહેલી આ, અંસ્લોગ! તારું ખંજર ઉપાડી લે, અંસ્લોગ! અને ખંજર સાથે થાયોડિસવાળું તારું નૃત્ય કર. મારી નજીક છે તેમને નિહાળ; કેમ કે હું બેસીશ, ને તું ધા કરશે તોય બચાવ નહિ કરું. તારા આવેશે જે પસંદ કર્યું છે તેનું સમર્થન તારા સ્થિર હદ્યને કરવા હે. મારી જિદ્દુગી ને રાજ્ય બન્ને તારા હાથમાં છે, અને એ બન્નેને હું તારી બક્ષિસ તરીકે જ રાખીશ.

અંસ્લોગ

એ તો પહેલેથી તારાં જ છે, પણ હું આજ્ઞાપાલન કરું છું. ઑરિક! મારા ને નોવેંના અધિરાજ! મારું જીવન હવે જરાય મારું રહ્યું નથી, એ તારે માટે છે, એને રાખ કે તોડી પાડ.

ઑરિક

સ્વેનનું જીવન મારા હાથમાં છે. ખંજરની સાથે તે તેં મને આપ્યું છે.

અંસ્લોગ

એને બચાવવા માટે તે તારું છે.

ઑરિક

ઓલાફના વંશમાંથી હમેશને માટે હઠાવી લઈને નોવેં તેં મને આપ્યું છે.

અંસ્લોગ

જે તેં લીધું છે તે હું આપું છું.

ઑરિક

મારા ઉત્કટભાવી પ્રબળ ને ભક્તી જતા પ્રેમની સામે જેને માટે એક પણ આશ્રય રહ્યો નથી એવી તું આખરે તારા સાચા સ્વરૂપને પામી છે. તું જુએ છે કે મેં તારે માટે કશું જ બાકી રહેવા દીધું નથી.

અંસ્લોગ

(માંદ ભાવે) હું તારી છું. મારું જે કરવું હોય તે કર.

ઑરિક

કારણ કે તારે માટે કશો ઈલાજ નથી.

અંસ્લોગ

મારી પાસે કશો ઈલાજ નથી. મારા દેવોએ મને અહીં આણીને તારા ભયાંકર હાથને હવાલે કરી દીધી છે.

ઑરિક

છેવટે તને સંતોષ થાય છે ને કે દેવોએ તારા આત્માને એની પોતાની

હિસ્કતાની જળમાં પકડી લેવા માટે આ કાવતરું મારા માનસમાં પ્રાણિત કર્યું, મારે માટે એક દાસી આણવાને માટે, એક શુભ્રાંગી બંદી લાવવા માટે, ને તને તારા સ્વામીની પાસે લાવવા માટે યુક્તિ સર્વરાવી ? પવનનો સગાટો જેમ સૂર્યને તેમ તારું ખંજર મારી છાતીને જરા જેટલુંય સ્પર્શ કરી શક્યું ન હોતા : નિર્માણ અને પ્રેમ તારા હદ્યમાં રહેલા મારા મિત્રો હતા. ઓદિનનો તને થયેલો આ અદ્ભુત સંકેત જો.

અંસ્લોગ

હવે હું એને જાગું છું. નમેલા હદ્ય સાથે હું મારા નિર્માણનો અંગી-કાર કરું છું, ને હું મારી શુંખલાને શાંતિપૂર્વક ધારણ કરીશ, અને એને તોડવાનો પ્રયારા કે દૃઢાપિ કરીશ નહિ.

અરિક

તારા નિર્માણનો ભાર, તારા સુંદર અંગોનો ખજનો, ને તારું અમૂલ્ય જીવન મને સોંપો હે. એ સોનામૂલ થાપણની હું સારી સંભાળ લઈશ. તારા હાથમાં એ સલામત નહોતું. અને છેવટે હવે આનંદપૂર્વક અધીન થઈ જ. તારા પ્રેમીને ને સ્વામીને, ઓ અંસ્લોગ ! તારો હેહ અને આત્મા શરણાગતિ-ભાવે અર્પણ કરી હે.

અંસ્લોગ

મને ફરજ પાડું તે તારા સંકલ્પની સામે થઈ શકશે નહિ.

અરિક

પણ હું ખાલી તારું શરીર નહિ, કિન્તુ તારા હદ્યનું સમર્પણ મેળવવા માગું છું. તારું હદ્ય મને સમર્પી હે. એના ગુપ્ત ઓરડાઓ ઉધાડ, એમની ચાવીઓ મને સોંપી હે.

અંસ્લોગ

ઓ અરિક ! શું મારું હદ્ય કયારનું ય તારું બની ગયું નથી ? મારું શરીર શું તારું નથી ? મારો આત્મા તારા આશ્રલેધમાં અર્પણ થઈ ગયો નથી ? ઈશ્વરે મારા દુઃખાન્ત નાટકને સુખાન્ત નાટકમાં પલટાવી નાખનાર ભવ્ય નટનો ભાગ ભજવીને તારા આનંદની જળમાં મને પકડી લીધી છે, તેથી હું પ્રમોદ પામું છું.

અરિક

અંસ્લોગ ! ભુવનની એકમાત્ર ભામિની ! પુરાણી અસ્તવ્યસ્તતાએ વિયુક્ત કરેલી આનંદની આપણી દુપાયેલી આશાઓને આપણે માટે બચાવી લેવાને તું અહીં આવો છે. જરૂર એક દિવસ પ્રેમ દ્વારા જગતને પણ મૃત્યુથી બચાવી લેવાશે. તેં સ્વેનને બચાવ્યો છે, નોર્વેને બચાવ્યું છે. અંસ્લોગ ! આ ખંડ ઉપર પોતાનો

પ્રભાવ પ્રસારતી, ગોખમાં વિરાજમાન ફ્રેયાને નિહાળ, એની આગળ ધૂપ બળી રહ્યો છે, તે જો. તારે માટે થોર નહિ પણ ફ્રેયા છે.

અંસ્લોગ

મારે માટે તો એક તું, બીજી દેવતાઓ નહિ.

અર્થિક

અંસ્લોગ ! તારે હાથે એક વીંગ્રી છે. ફ્રેયાની સમજ તું મને એ આપ, ને તેને સ્થાને નોવેંજિયનોની ધર્મવિધિનું આ ચક્ક ધારણ કર. જ્યાં સુધી ઉત્પન્ન કરેલાં જગતોનું અસ્તિત્વ હશે ત્યાં સુધી હે પ્રિયતમા ! એ જે ભાવનું પ્રતીક છે તે તને આપણા આનંદની સાથે સંયોજ રાખશે. પછી જે તારો આત્મા નિજધામથી બીજે કયાંક ભમતો થશે તો ફ્રેયા પોતાની સેવિકાને શોધી કાઢીને આજથી લાખો વરસ થયાં હશે તોય એને સ્વસ્થાને પાછી દોરી જશે.

અંસ્લોગ

લાખએ જિદગીઓ !

[અંસ્લોગ અને ઑરિક]

અંસ્લોગ

એક રાતમાં જગત મારે માટે બદલાઈ ગયું છે. જરૂર, જરૂર, હજુ બધું શુભ થશે, કેમ કે પ્રેમનો રાજ્યાભિષેક થયો છે.

ઑરિક

(પ્રવેશતાં) અંસ્લોગ ! તને છોડીને જવાની ઘડી આવી પહેંચી છે. પરોક્ષિયાને। આછો પ્રકાશ આપણા ઓરડાની અંદર દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અને આરંભના વિરલ વિરાવો ઉગતા સૂર્યની, દિવસના જગતની આશા રાખી રહ્યા છે.

અંસ્લોગ

ઑરિક ! અહીંથી તું મારા ભાઈ સ્વેનની સામે યુદ્ધ કરવા જય છે ? મારા ભાઈની સાથે ?

ઑરિક

તારું હદ્ય શું ધારે છે ?

અંસ્લોગ

કે સ્વેન જીવતો રહેશે.

ઑરિક

સાવધાન તરવારોથી એ સલામત છે તે જાણ. અંસ્લોગ જેને ચાહે છે તેના મસ્તકનો સ્પર્શ કરવાની કોઈની હિંમત નથી. છતાં જો ઓદિનની ને મારી ઈચ્છા જેને થવા દેવા માગતી નથી એવી વિનાશની ધારનું રૂપ લેતી કોઈ ઘટના દુર્ભાગ્યવશ બની જય, અથવા તો એની પોતાની ઓજસ્વી અવિચારિતા એને યુદ્ધમાં હણે તો, અંસ્લોગ ! એના મૃત્યુ માટે તું મને દોષિત નહિ ગણે ને ?

અંસ્લોગ

નિર્માણ બધું ગોઠવે છે, ને પ્રેમ રાખતી ને પરિશામ કરતી જગતની એ નિગૂઢ ઈચ્છારૂપ નિર્માણનો હવે હું સ્વીકાર કરું છું.

ઑરિક

કારણ કે એ પરિશામ કરે છે ને પ્રેમ રાખે છે, તેથી તો આપણાં હદ્યોને

ને સંકલપોને પણ હિસાબમાં લેવાય છે. અ૱સ્ટ્રોગ ! આ થોડાક દિવસ આશામાં ને વિશ્વાસમાં તારા મનને સ્થિર કરી રાખજે. હું દ્યાભાવ ને પ્રેમભાવને લઈને જરૂર હું તેથી હું તારા આનંદને પાછો લઈને આવીશ.

(એ એને લેટીને જય છે.)

અ૱સ્ટ્રોગ

સ્વેન જીવતો રહેવાનો છે. લોહકઠોર દેવો નહિ પણ હદ્યનો પ્રેમ જ બધાની ઉપરવટ થઈને સત્તા ચલાવે છે.

[સ્વેનનો પહાડીમાં આવેલો દુર્ગમ પ્રદેશ : સ્વેન, હાર્ડિકનટ, રેનર અને સૌનિકો]

સ્વેન

લડ્યે રાખો, હમેશાં લડ્યે રાખો, દેવો થાકી જય ત્યાં સુધી લડ્યે રાખો.
આજા થતા આપણા ભૂતકાળના અવશેષમાંથી કોઈ માણસ સદાચારથી વિરમવા
માગે છે ? કોઈ મરણિયાળું સ્વતંત્રતાના માર્ગથી નિવૃત્ત થવા માગે છે ?

હાર્ડિકનટ

અહીં એક પણ માણસ ડગમગતો નથી.

સ્વેન

જેની એવી ઈરછા હોય તેને અક્ષત વિદાય લેવા દો.

હાર્ડિકનટ

એ શા માટે જય અને કયાં જય ? કદ્દી માફ નથી કરતી એવી ઑરિકની
સમશેર સમીપ ? અમારાં હદ્યો જે પાપવૃત્તિવાળાં હશે, પરાજ્યથી નાલાયક-
પણે ધીર્ઘહીન બની ગયાં હશે, વિપદ-ગ્રસ્ત હકની સેવાને બદલે તક ને લાભની
સેવા કરતાં બન્નો ગયાં હશે, તોય ઑરિક પોતે જ એમને સત્યનિષ્ઠ રાખશે.

સ્વેન

તારું હદ્ય એવું નથી, ઓ મારા અપર આત્મા ! છિતાંય જે મારો
અનુયાયી બનેલો હતો તેને હું માફ કરી શકું. કેમ કે ધા અત્યાંત ઊંચેનો છે !
ને રાજ ઑરિક પોતાના નિવાસસ્થાન યારામાં ન હોત તો આ પરાજ્યમાં હું એનો
હાથ નિહાળત ; એનો ધા વિદ્યુત-વેળી, નીરવ, સીધો અને નિવારી ન શકાય
એવો છે એ તો વિદિત છે.

હાર્ડિકનટ

કદાચ સાઈગર્ડ ધા કર્યો, પણ એના ધાની ઉપર ઑરિકની બુદ્ધિનું
શાસન હતું.

સ્વેન

દગાબાજ સાઈગર્ડ ! ઓલાફના મૃત્યુમાં ઑરિકના ભાગ બાબત કહેવાનું
કે એણે તો એક યોધાનું કાર્ય કર્યું છે, એણે તો યારિસ્લાફ અને હેકનના
વધનું વેર વાળ્યું છે. ઑરિકને નહિ, પણ હેવે વધ કર્યો છે. પણ વિશ્વાસપાત્ર
એવો જે જ્યાં મૃત્યુ લપાઈને વાટ જોઈ રહ્યું હતું ત્યાં એને લલચાવીને લઈ
ગયો ને પોતે જેની આજ્ઞા ઉઠાવી હતી તે રાજવી મર્સ્ટકને સાગર માફક

ઉમટેલા બળવાખોરોએ હર્ષમાં આવીને પાંડાકાંત કરી નાખ્યું, તેને હું એક દિવસ મારી તરવારની દ્યાને આધીન કરીશ. (પ્રવેશ કરતા રેંનરને)

રેંનર! આખરી આકમણ આવી રહ્યું છે ને? મૃત્યુનાં રણશિગાં ઈંકાઈ રહ્યાં છે ને?

રેંનર

એને સ્થાને શાંતિ આવે છે, સ્વેન! જે તું પસંદ કરે તો. અર્થિકના સૌન્યમાંથી એક દૂત આવ્યો છે.

સ્વેન

રેંનર! એને અંદર લાવ. (રેંનર બહાર જાય છે.)

એ વિજેતાના જેવો વર્તાવ કરે છે? જ્યારે એનું રાજ્ય ડામાડોળ થઈ ઉઠ્યું હતું, એનો પક્ષ ડગમગ થઈ ગયો હતો ત્યારે તે આ પ્રમાણે વત્યો નહોતો; ત્યારે તો એણે પોતાની તરવાર સિવાય બીજ કોઈ દૂતનો ઉપયોગ કર્યો નહોતો.

(રેંનરના સાથમાં પ્રવેશતા ગન્થરને)

ઉમરાવ! ગન્થર! સ્વાગત,—વફાદાર રહ્યો હોત તો વધારે સારું સ્વાગત થાત.

ગન્થર

રેંનર! સ્વેન! ને હાર્ડિકનટ! બળવે ચઢેલા ઓ ઉમરાવો! નોવેના રાજ પાસેથી હું ધમકી નહિ પણ સુલેહ લઈને આવ્યો છું.

સ્વેન

તો ઓ ઉત્તરવાસી! આ બધા દિવસ તું પાછળ કયાં છુપાઈ રહ્યો હતો?

ગન્થર

તું એની ભીષણ છાયામાં છે; ને પહાડની તારી બોડમાં અર્થિકે તને ઘેરી લીધો છે.

સ્વેન

(તિરસ્કારપૂર્વક) હું એના શબ્દો સાંભળવા માગું છું.

ગન્થર

યારિસ્લાફનો પુત્ર રાજ અર્થિક ટ્રોન્ઝેમના ઉમરાવ સ્વેનને કહાવે છે: “મારી રાજસત્તા સામે તને ઊભો કરનાર કારણો તથા સંતાપો મારા જાણવામાં આવ્યાં છે. તારા પિતાની સામે મને ઊભો કરનારે મારાં કરણો। ને સંતાપોને તું આપે છે; તે એ કે મારી માના ભાઈ હેકોનને શરમભરી રીતે રેંસી નાખવામાં આવ્યો. અને સજના છૂપા હુકમથી યારિસ્લાફને મારી નાખવામાં આવ્યો. આપણા ઉમરાવોની પસંદગી પામતાં મેં એની રાજગાદીનો કબજે લીધો. પણ તેં તારા દેશના પુરાણા કાયદાઓની સામે બળવો કરી તરવારનો ન્યાય પસંદ કર્યો છે. તો તેં જે

ન્યાયાધીશને પસંદ કર્યો છે તેના નિર્ણયને માન આપ. શિયાળાથી સેવાતી પહાડી ઉપરના તારા વેરાન દુર્ગમ સ્થાનમાં ભરવાનું તું શા માટે વાંછે છે? જે તું તારા દ્વારા દાખવતા દેવોનો પ્રસ્તાવ કબૂલ કરે તો ટ્રોન્જેમની ઉમરાવગીરી તારી બનશે, માનઅકરામ, દોલત તથા પ્રભાવશાળી પદવી તને પ્રાપ્ત થશે. એ સ્વેન! તારા દેશને થયેલા ધાનો વિચાર કરી જે, તારા ને આપણા સૌના હિત ઉપર દૃષ્ટ રાખ, ને તારા પિતાના વંશવેલાને આગળ વધાર.” તારા ઉત્તરની હું અપેક્ષા રાખ્યું છું.

સ્વેન

એણે બતાવવા માગેલી દ્વારા હું એની ઉપર પાછી મોકલું છું. આગળ ઉપર એના પોતાના ઉપયોગમાં લેવા માટે એ એને સલામત સાચવી રાખે.

ગન્થર

તું ગર્વભરી વાત કરે છે. તારે માટે શી સહાય છે? શી આશા છે? કર્યો ગુપ્ત દેવ છે?

સ્વેન

બરફ મારો મિત્ર છે, ને તે ખૂટશે તો સ્વેનને માટે મૃત્યુના બાહુ જોઈએ તેટલા વિશાળ છે, પરતંત્રતા તો હરગીજ નાણિ.

ગન્થર

જેમને તું ચાહે છે તે તારી પત્ની ને બહેનને ખાતર તાબે થા.

રૂગનર

તારામાં ડહાપણ નથી. આ બોલાયા વિના રહ્યું હોત તો વધારે સારું થાત.

સ્વેન

પણ ફૂલે પામેલો કીચડ શુદ્ધ સ્વર્ગનિય પોતાના જેવા જ મૂળ પદાર્થ-માંથી બનેલું ને પોતાના જેવા જ સ્વભાવવાળું કલ્પે તો કેમ શું હું આશ્ર્ય-ચક્રિત થઈશ? હજુય એવા માણસો છે જે સ્વેનની રાજનિષ્ઠા ખરીદી લેવાની આશા સેવે છે, ઓલાઝના પુત્રને મૃત્યુથી ડરાવી ને સલામતીની લાંચ આપી તાબેદાર બનાવવા માગે છે. રાજઓના બીજનું અપમાન કરવું એ તમારી રમત બની ગઈ હોય એમ લાગો છે. શું તું એમ ધારે છે કે અક્સમાત ઊંચે સ્થાને ચઢી ગયેલા, નસીબથી પોષાયેલા, કટાક્ષપ્રિય દેવોના કૃપાપાત્ર બનેલા એ સાહસિક કિશોરને હું આધીન થઈશ? સાઈગર્ડના વિશ્વાસધાતથી ને અરિકના ભાગ્ય ને વશ સાંકડી સાગરખાડી ઉપરના ગાજતા યુદ્ધમાં ઓલાઝ પડ્યો ત્યારથી એનાં સંતાનોએ, હું ધારું છું, કે જગતને પોતાના મહિમાવંત મૂળની પ્રતીતિ કરાવી દીધી હતી. લોકોએ કહ્યું છે કે “એમની ખીઓ સુધ્યાં

એવા મહાન દૈવતથી ભર્યા આત્માઓવાળી છે કે દેવો આગળ પણ તેઓ દયાની પ્રાર્થના કરતી નથી.” જ્યારે અમારા વંશનેય તેઓ એની આવી શરતો સાંભળવાની ફરજ પાડે છે ત્યારે સમજાય છે કે એનાં ભાગ્ય ખરેખર પ્રબળ છે. જો, તારા રાજને કહે કે અસલી ઓલાદનો સ્વેન તારી મહેરબાનીઓનો હૃનકાર કરે છે. આપણી વરચે સુલેહની શરતો નહિ, પણ ખોઝ અને ખૂન રહેલાં છે. જે હું ઝાય્યો હોત તો એક સોનેરી કોસ ઉપર મેં એનાં લિંગડાં ઉતારી નાખ્યાં હોત, અને એના ઘરની સ્ત્રીઓને મારા ઘરની દાસીઓ બનાવી રાખી હોત. શું એ એટલુંય કરી શકતો નથી કે એ નોવેંના રાજમુકુટને ભાવતાલ કરી વેચવાની ભાંજગડમાં પડ્યો છે? શકિત, ભયંકર અને ઉદંડ રીતો રાજાઓની રીતો છે, સવેપિરી સત્તા ને હકના દાવાથી ભરેલો. રાજની અંદર શકિત એ દેવો તરફથી મળેલો એનો પરવાનો છે. લાંચરુશવત્થી ને યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી નહિ પણ શકિતથી સામ્રાજ્યો સ્થપાય છે! પણ તમારો અધિપતિ ફેરીનો રોજગાર કરનારા, ને અકલમાંદીથી નહો કરી ગુજરાન ચલાવનાર ઢાકોરોની ઓલાદ છે. રાજેચિત ઉહુયનનું અનુકરાગું એ ક્યાંથી કરી શકે, કે પોતાના શિકાર ઉપર તરાપ મારતા રાજાઓની છલંગ ભરી શકે?

ગન્થર

ઓલાફના પુત્ર સ્વેન! તું વિનાશક શબ્દો ઉચ્ચારી રહ્યો છે. તારી પત્ની અને બહેન ક્યાં રહે છે તેની તને ખર છે?

હાર્ડિકનટ

અર્થિક પહેંચી ન શકે એટલાં દૂર.

ગન્થર

ઢાકોર! એની તને ખાતરી છે?

સ્વેન

આ સવાલનો શો અર્થ?

ગન્થર

કે જેમનો તું મિથ્યા તિરસ્કાર કરે છે તે દેવો બળવાન છે, ને એમણે હથી અને અંસલોંગને સ્વીડનમાંથી ઝોંચી આણુને અર્થિકના ખતરનાક હાથમાં સોંપી દીધાં છે, ને જે અનિષ્ટની તું વાત કરે છે તે, વિરોધી શકિતઓએ વિનાશક પ્રકારે પ્રેર્યું છે.

સ્વેન

તું જૂઠું બોલે છે, તેઓ સ્વીડનમાં સલામત છે.

ગન્થર

કારમા શબ્દે પેદા કરેલી તારી ભડકને હું માફ કરું છું. ઉમરાવ સ્વેન! ભીષણ દેવોએ જગતના સમર્થમાં સમર્થ માણસને એમનો સંકલ્પ સિદ્ધ કરવા માટે

પસંદ કર્યો છે તે તું શું જોઈ શકતો નથી? અને નોવેંની એકતા ને નોવેંનો મહિમા—એ સિવાય એ સંકલ્પ પણ બીજો શો છે? તું એ કામ કરી શકશે? નોવેં ઉપર ફરતી નજર કર. એક કિશોરે કેવું એને આધીન બનાવી દીધું છે! એ વછેરાને ઓલાફ જેવોય વશ ન કરી શકયો! એના બિનઅનુભવી હાથ નીચે આખો નોવેં દેશ કેવો આજાંકિત બની ગયો છે! એકમાત્ર નાનકડે પગલે એણે સ્વીડનનો કબજે લઈ લીધો છે, ને એક વાર સ્વીડન હાથમાં આવ્યા પછી ઉત્તરના ઝમુદ્રોમાં ખીચોખીચ જમા થયેલાં વહાણો શું ત્યાં રહી શકશે? બ્રિટન શું ધૂજુ ઊઠશે નહિ? એરિક શું પોકારીને પ્રાર્થના નહિ કરે કે તોફાન એની ઉપર ન આવતાં ગોલનાં ક્ષેત્રો ઉપર પોતાની પસંદગી વાળે. સીધિયા આપણી ધંસરી સ્વીકારશે, વોદગાના ઠરી ગયેલા તરંગો આપણા પ્રયાણને નિભાવી લૈશે, જો એ ઊઠરતો દેવ ગુલાબ ઉપર મુંધ થઈ કામુક-ભાવે ઈટાલિયન ઉલ્લાસોની પ્રતિ પોતાના હદ્યતરંગને આકર્ષણા દે. વધારે સૂર્યો-જઘવલ પ્રદેશોની આકંક્ષા રાખે, કે પૂર્વના રોમ ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ સ્થાપવા પોતાના ઉદાત્ત ને હષેર્ટિન્ફ્લ હોયાને દોરી જય તો જુદ્દી વાત. એના પ્રયાણના પંથ ઉપરનો એક નાનો પથ્થર નહિ તો તું બીજો કોણ છે? માટે વિચાર કરી જો ને તારા ઉગ્ર ઉત્તરને બદલી નાખ.

હાઉન્ડિકનટ

એ જે જૂઠી વાત કરે છે તેનાથી તારી બુદ્ધિ ભોળવાઈ જાય છે? સ્વેન! માનવું હોય તો ઉમરાવ ગન્થર ભલે માને, એ તો એવું પણ માને છે કે યારિસ્લાફે એક દેવને પુત્રરૂપે પ્રગટ કર્યો છે!

સ્વેન

ગન્થર! મારે મારું નસીબ છે ને તારે તારો જવાબ. જ.

ગન્થર

સ્વેન! તારા અવિચારી અને જક્કી જવ ઉપર મને દયા આવે છે.
(બહાર જાય છે.)

સ્વેન

અત્યારેય ને એને ખાતર પણ જો હું તાબે થાઉં તો એસ્લોગ મને તિરસ્કારી કાઢે. એ સૂક્મબુદ્ધ જુલમગારે મારા સંકલ્પને હતવીર્ય બનાવી દીધો છે! ઓ! જે એ ખરું હોય તો મારું નસીબ ભમતું ભમતું એરિકની છાવણીમાં જતું રહ્યું છે, મારો આત્મા એનો બાંદી બની ગયો છે. મિત્રો! સામનો કરવાની તૈયારી કરો; એ પ્રથમ પ્રહાર ને પાછળથી ગડગડાટ કરનાર વજ્ઞપાત છે. આ આપણું આખરી યુદ્ધ છે.

હાઉન્ડિકનટ

વિષમ ખડકો ઉપર આપણે એરિકનો ને એના દેવોનો સામનો કરીશું.

[પાતાના અમીરો અને અનુયાયીઓ સાથે પલાયન કરતો સ્વેન]

સ્વેન

શીધ્ર, શોધ્ર, વધારે ઊંચા બરફોમાં પ્રવેશ કરો, જ્યાં જગતની સમસ્ત વસ્તુઓમાં સદાનો શિયાળો જ એરિકની સામે એના શત્રુઓના બચાવ કરવાનું સાહસ કરવા સમર્થ છે; અનેક વીર પુરુષોના અવશેષશુદ્ધ એ મારા અદ્વસંખ્ય શૂરાઓ ભાગ્યના નિર્માણ માટે તમારી જતને બચાવો. જે માણસને ભાગ્યે અત્યાર સુધી સતત ઊંચે ને ઊંચે ચઢાવ્યા કર્યો છે, એની સાથે કામ લેવા માટે જ્યારે એ છેવટે વધારે પડતો મહાન બની ગયો છે એવું એને લાગશે ત્યારે સંભવતઃ એને તમારી જરૂર પડશે.

હાર્ડિકનટ

રેંનર ! એની સાથે જા; હું અહીં ઊભેં રહીને પીછો પકડનારાઓની રુક્ખાવટ કરીશ ને સમયસર તમને સાવચેતની આપીશ. મારે માટે ભય રાખતા નહિ...છોડી દે મને, રેંનર ! છોડી દે; અંતે હું થાકી ગયો છું.

(હાર્ડિકનટ સિવાયના બીજા બધા ઉપર જય છે.)

તો અહીં આ બરફ ઉપર તમે મનો પકડી પાડો. મારું મરણ પણ કોધાયમાન દેવોને શાંત થવા માટે મનાવી શકે તો...

[અર્થિક, સ્વેન, અંસ્લોગ, હથી]

અર્થિક

એકલા પ્રેમથી નહિ, પણ બળ અને પ્રેમથી. આ માણસે અન્ય ઉગ્રની આગળ પોતાની ઉગ્રતાનો હુસ થયેલો જેવો જોઈએ, ગર્વરૂપ જે એક ચોજ અની પાસે બાકી રહી છે તેના વિનાના બની જવું જોઈએ, અને પોતે સામાન્ય માટી છે તે સમજતા થવું જોઈએ. પોતાને અપરિચિત એવી મારા આત્માની આ કિયાને તે સતકારી શક્યો નહિ, પણ જીલટું ઓણે મારા સ્વસ્થ સામર્થ્યને તિરસ્કારી કાઢ્યું અને માન્યું કે એ ભયજન્ય કંપમાં ફેરવાઈ ગયું છે.

છડીદાર ! મુલાકાત માટેનો ધંટ વગાડ. જેનો અન્ય કોઈ પ્રભુ નથી એવો એક મારા સિતારાઓનો સ્વામી છે. હે ઓદિન દેવતા ! આ ચડતીપડતીના, જન્મ, મૃત્યુ, મહાનતા અને વિનાશના તારા જગત સાથે તું આ શી રમત રમી રહ્યો છે ? અર્થિકને કોઈ યાદ ન કરે એવો સમય પણ આવે ! હા, પરંતુ એવા લેખ ને એવા લેખાગાર છે કે જે હમેશાને માટેહ્યાત રહે છે. કોઈ ઉપરના લોકમાં એક રાજસિંહાસન છે ને અની આગળ ભાટ્યારણે અમર ઓઠે ને ત્યારે યે જુવાન રહેલી આંખે યુગને અંતે સારાયે ભૂતકાળનાં ગીત ગાય છે ને અમરોનાં સંતાનો એ સાંભળે છે. જેની એક રજકણમાત્ર આપણું સમસ્ત ક્ષેત્ર છે એવા આ ગંજવર જગતમાં આપણી મહિમાવંતી તેમજ ક્ષુદ્ર વસ્તુઓને એક શાશ્વત સમૃતિ સમભાવકપૂર્વક કયાંક સાચવી રહી છે; ને એને મન ખેડૂતનો ઉપર જતો રુદ્ધનરવ એક રાજવીના પતન જેટલો જ કરુણાન્ત છે. કેટલાક કહે છે કે આપણુંઓની આકસ્મિમિકતાએ અર્થિકને અહીં અને સ્વેનને ત્યાં ને એ બેની વરચે અંસ્લોગને મૂકી છે. પણ ઓ દૃષ્ટિનું ઉન્મીલન કરતા દેવો ! મેં મારી જાતને જોઈ છે ને આડો પડદો હોવા છતાંય હું જાણું છું કે એક અમૃતતત્ત્વ મારી અંદર વિચાર કરે છે, યોજનાઓ ધરે છે, કાર્ય કરે છે અને પ્રેમ ને પરિશ્રમ કરે છે. નોવેંના અધિપતિઓ ! જ્ય હો તમારો ! કેમ કે મારા દેશની એકતા ચિંતવનાર ને તમારી એકતારૂપ બનેલો એવો હું એકલો જ નહિ, પણ અહીં છો તે બધા જ તમે નોવેંના અધિપતિઓ છો. આપણાં ભાગ્યોને ખળભળાવી મૂકનાર સ્વેન આખરે નોવેંના હાથમાં આવ્યો છે, અને પોતાના બલિષ્ઠોમાંના એક એવા સ્વેન સાથે નોવેં શો વર્તવ કરશો ?

ગાન્ધીરવ

જો એનું તેજ અધીન થાય તો, અર્થિક ! એને જીવતો રહેવા દેવો. આપણે હમેશને માટે આ વિખ્લવો સહન કરી શકીએ નહિ.

અર્થિક

નોંબે સહન કરી શકશે નહિ. તેટલા માટે એણે આધીન થવું જોઈએ. એને અંદર લાવો. આ કઠળ લોઢું વળી શકે છે કે નહિ, આ કાચી ધાતુ આંચ સહન કરી શકે છે કે નહિ તે આપણે જોઈએ.

ઓલાફના પુત્ર સ્વેન ! અત્યાર સુધીમાં તેં તારી આ અવસ્થાનો વિચાર કરી જોયો છે ને ? તું તારા દેવોને આધીન થયો છે, સ્વેન ! કે પછી હવે અમે તારે માટે દંડની વિચારણા કરીએ ?

સ્વેન

મેં મારું દારુણ દુભીંગ નિહાળ્યું છે, મેં મારી જતને જોઈ છે ને જાણ્યું છે કે હું એ બન્નેથી વધારે મહાન છું. તારી દૃઢાનો અમલ કર, કેમ કે યારિસ્લાફનો પુત્ર જે ફરમાવશે તે ઓલાફનો પુત્ર સહન કરી લેશો !

અર્થિક

તું આધીન નહિ થાય ?

સ્વેન

મારા બાપે મને એ શબ્દ શિખવાડ્યો નથી.

અર્થિક

તો હું શિખવાનું ? સ્વેન ! જીવ પર આવીને તું જે શબ્દો બોલ્યો હતો તે તું ભૂલી ગયો છે, કે પછી એ આજાદ બરક્ષો માટે જ હતા ને અહીં પાછા એંચી લેવાયા છે ?

સ્વેન

યારિસ્લાફના પુત્ર ! તે એવા ને એવા જ છે. મેં તને જે કુંસ પર ખીલે હોકી માર્યો હોત તે કુંસ માટે મારો દાવો છે, ચામડી ઉત્તરદનારની છરી માટે મારો દાવો છે.

અર્થિક

આ તારે પોતાને માટે. અને તારી પત્ની અને બહેનને માટે ? સ્વેન !

સ્વેન

અફ્સોસ !

અર્થિક

હું ધારું છું કે તારા બાપે તને એ શબ્દ નથી શિખવાડ્યો, પણ મેં શિખવાડ્યો છે. તું પ્રેમ ધરાવે છે તેથી તું અનિવાર્યપણે મારો બની ગયો છે;

કેમ કે, હે સ્વેન ! પોતે એકલો ઊભો રહેશે એવું કહેનારા કોઈ પણ માણસને પ્રેમ કરવો પાલવે નહિ. તું તારા ખાનદાન લોહીની ને બળની બડાશ મારે છે ? તું એવું કહે છે કે તું તારાં દુર્ભાગ્યો કરતાં ઘણો વધારે બળવાન છે. પણ, સ્વેન ! તું એમનાં દુર્ભાગ્યો કરતાં તું શું વધારે બળવાન છે ? વંશનું તારું સમસ્ત ઉદ્ધત અભિમાન યા તો તારા હદ્યની બલિષ્ઠતા, જેના પ્રભળ હસ્તમાં તું આવી પડ્યો છે તેના — મારા સંકલ્પને મિટાવી શકે છે ? ઓલાફના પુત્ર સ્વેન ! તારી જતિ ને લોહી કરતાં, તારા ઉદ્ધત હદ્ય કરતાં દેવો વધારે બલિષ્ઠ છે. એક ઉગ્ર આદમી પોતાના અહંકારને, અભિમાનને, આકાંક્ષાને એક આખા દેશના ભાવિની સામે આગળ કરે તો દેવો એમ થવા દેવાના નથી. તારામાં કશું જ બળ નથી, કેમ કે તું અને આ જેના માર્ગમાં હઠીવા આડખીવારુપ બન્યાં હતાં તે અંરિકના કેવળ ગુલામો છો. તેથી દૈવ અને જેનો હું લાડવાયો ને બંધુ બનેલો છું તે નોવેં કોપાયમાન થયાં અને તેમણે તમને બધાંને ઘસડીને મારી પકડમાં આણી મૂક્યાં. હું દૂરછું છું કે તમે જીવો અને આધીનતા સ્વીકારો. આ તો આધીન થયાં છે, પણ તું ડહાપણની સામે ઊભો રહ્યો છે. દેવે અને પ્રેમે તારી સામે સહકાર સાધ્યો છે. સ્વેન ! મારો પ્રસ્તાવ છે કે તું મારે આધીન થા, મારે પડ્યે ખડો રહે અને તારા બાપની ગાઢી લોગવ.

સ્વેન

(થોડા મૌન પછી) હા, તું દારુણ છે, સૂક્ષ્મબુદ્ધિ છે ! એમની પ્રતિ અથવા તો જે ન્યાય છે તેની પ્રતિ, મારા હદ્યની નહિ તો મારી ફરજની પસંદગીઓ શી છે તે એમને ઉચ્ચારવા હે.

અંરિક

ઓ સંકુચિત હઠીલા હૈયા ! જે આ તારા દેશને ખાતર કે માણસો જેને આરાધે છે એવા કોઈ ઉદેશને ખાતર હોતાં તો સાચે જ એ એક ઉમદા પ્રકારની અંધતા બની હોત, પણ તું તો તારા અભિમાનને ઉપાસી રહ્યો છે. સ્વેન ! તું એમનાં ઉચ્ચારાયેલાં વચ્ચેનોને માન્ય રાખશો ?

અંસ્લોંગ અને હર્થા ! તમારા ભાઈને ને પતિને મળો. એક વારના રાજવીને ને અત્યારે મારા હાથમાં અસહાય પડેલા આ જબરદસ્ત કેદીને મળો. હું એ ઊર્જસ્વલતાને, વંશને અને એના રાજવી હદ્યને બચાવી લેવાની દૂરછા રાખું છું, પરંતુ એ એને બદલે કોસ વધારે પસંદ કરે છે, અંસ્લોંગ ! આ તારો ભાઈ હર્થા ! આ તારો પતિ — તમારી બન્નોંની નામોશી, મોટામાં મોટી નામોશી પસંદ કરે છે, ને તે ય “સ્વેન છેક સુધી હઠીલો હતો” એવી નામના યુગો પાસેથી ખરીદી લેવા માટે. એને માટે જ સર્વસ્વ છે. જેણે નોવેં ના સંકલ્પની કિમત આંકવાનું વિસાર્યું તે હવે તમારું સ્વાભિમાન ને તમારો પ્રેમ પણ વિસારે છે. આ રાજેચિત

કે ઓલાદ્ધના પુત્રને શોખે એવું નથી ! આવો, તમે એને કંઈ કહેશો ? એને સમજવશો ? એને લઈને પેલી બાજુએ જાઓ અને એના હદ્યને નિશાન બનાવો. મારે વશ પડેલી હર્થ ! ને મારી દાસી બનેલી અંસ્લોગ ! એ જે ઈરછા કરે તો એની જિદગીને બચાવો. યાદ રાખજો, સ્વેન ! કે જે ઓલાદ્ધનાં સંતાનોને માથે લજાસ્પદ કલંક લાગશે તો તેને માટે તું પોતે જ જવાબદાર હશે.

સ્વેન

આ રીતનું આપણું મળવાનું થાય છે ! ઓલાદ્ધની પુત્રી ! નોર્વેના બરફ શું વધારે પસંદ કરવા જેવા નહેતા ?

અંસ્લોગ

એ ઊંચા હેવા છતાં ઠંડાગાર હતા.

હર્થ

સ્વેન ! મારા નાથ ! શું તું હર્થ સાથે નહિ બોલે ?

સ્વેન

હર્થ ! અઝ્સોસ, તારી કુટિલ કાવતરાબાજ બુદ્ધિએ આપણને અહીં આણ્યાં છે.

હર્થ

દેવો ઓજરો વાપરે છે, તેમની સંમતિ માગતા નથી. એ સ્વેન ! દેવોને ને તેમના નિર્ણયનો સ્વીકાર કર.

અંસ્લોગ

શું આપણે હમેશાં ઠંડાં રહેવાનું છે ? મારા ભાઈ ! તારા હદ્યમાંથી બરફની ઠંડીને બહાર ફુંગાવી દે, ગ્રીઝમની ઉભાને અવકાશ આપ.

હર્થ

સ્વામી ! સૂર્યને આધીન થા. દેવોને આધીન થવામાં શરમ નથી.

અંસ્લોગ

ને પૃથ્વી જેનું ધામ છે ને મત્ય જેનું શરીર છે એવા દેવનેય.

સ્વેન

એક વાર એક એવીય અંસ્લોગ હતી કે જેની વાણીમાં કોઈ ઓર ભવ્યતાએ ભરેલી હતી. તારા પતનને ક્ષમ્ય બનાવે એવી દલીલ મને સંબોધવાને બદલે એક સમયની મારી જે પૂજનપાત્ર હતી તેને તું નથી સંબોધી શકતી ? મારી બહેન !

અંસ્લોગ

કઈ દલીલ ? મારા હદ્ય સિવાય હું બીજી કોઈ દલીલ શોધતી નથી,

કે જેમાં હું ગૌરવ માનું છું તેને માટે ક્ષમાયાચના, ભાઈ ! શું આપણે હમેશાં એક નહોતાં ? તારી આગળ ચર્ચામાં ઉત્તરવું પડે એ વિચિત્ર છે.

સ્વેન

ઓ ! તું જાણતી હતી. તેથી હું પડ્યો, તેથી મારું બળ ઓસરી ગયું, ને એક વાર જ્યાં એક દેવની દીપિત નિવાસ કરતી હતી ત્યાં અહીં, આ અહીં બધું ખાલીખમ થઈ ગયું છે. ઓ બેવજ્ઞા હદ્ય ! તું મારું ભાવિ હતું, મારું સાહસ હતું, પણ છેવટે તું મારા ભાવિને ને સાહસને લઈને મારા શત્રુને મળી ગયું છે. એવા પાસેથી હું શબ્દેય સાંભળવા માગતો નથી. જે કંઈ બાકી રહ્યું છે તેનેય તું એવો દગ્ગો દેશે કે છેવટે સ્વેન પણ સ્વેન માટે નહિ રહે, રહેશે માત્ર એક કાયરની છાયા.

હર્થા

મને સાંભળ, સ્વેન !

સ્વેન

આહા ! હર્થા ! તારે વળી મને શું કહેવાનું છે ?

હર્થા

મારા સ્વામી ! મારા ગુણદોષને ભૂલીને મને મારી પોતાની શિક્ષામાંથી બચાવ.

સ્વેન

અફ્સોસ ! ઓ મારી પ્રિયતમા ! તારો મારી ઉપર પૃષ્ઠળ પ્રેમ છે, પણ તે એવો હોવા છતાં કદી શાળપણભર્યો નહોતો ! પણ શું એણે આવો ગંજવર બદલો માગવો જોઈએ ? મારી જત તારી હતી.

ઓસ્લોગ

તું મારું સ્વમાન મારો છે. એ તારા મનને મનાવશે ? મારી પાસે બીજું કંઈ નથી.

સ્વેન

ઓ ! છેવટે તેં મારા બળનો પરાભવ કર્યો છે. એક તું જ ને તેય આ રીતે જ ફાવી શકી. રાજ્ઞિ ! તારી જીત થઈ છે, હું તને નહિ પણ જેમને હું ચાહું છું ને જે તારાં સહાયક બન્યાં છે તેમને આધીન થઈ છું. એમની ઉપરના તારા ઓફને તું પાછો વાળી લે, ને એમને બદલે મારી ઉપર જે સજ ફરમાવવી હોય તે ફરમાવ, એમ તો નોર્વેના સ્વેન માટે આધીન થવું એ પૂરતી સજ છે જ.

અરિક

તો સોગનપૂર્વક બળવો છોડી દે. ને મારી કૃપાનો સ્વીકાર કર.

સ્વેન

ઓ નસીબ ! એ હું છોડી દઈશ. ઓલાફનો આત્મા મારી અંદર ચૂપ બેસી નહિ રહે. અરે ઓ ! આમને તું રિબાવીને રેંસી નાખશે તો પણ તાબે તો હું નહિ થઈ. પાછી બેંચી લે, તારી કૃપાને પાછી બેંચી લે.

અર્તિક

હું એ પાછી લઈ લઉં છું. પણ એને સ્થાને તું શું દરછે છે ?

સ્વેન

આમનું ને મારું તારે જે કરવાનું હોય તે કર. મારે જે કરવાનું હતું તે મેં પૂરું કર્યું છે.

અર્તિક

તેં તારો પાસો નાખ્યો છે. ઓ દુર્ભાળ અને દારુણ પુરુષ ! હવે હું મારો પાસો નાખીશ ને જીતીશ.

સ્વેન

ખરાબમાં ખરાબ મેં સહન કર્યું છે.

અર્તિક

એવું નથી. શું તું એમ ધારે છે કે હું તને તારા મૃત્યુથી મદદ કરીશ અને એ રીતે જે તારાં છે તેમની ઉપર હું જે ગુજરવાનો છું તેની પ્રતિ તારી આંધળી કબરને તારી આંખો શીલબંધ કરવા દઈશ. સ્વેન ! સમજી લે કે હું તારાથી વધારે કૂર છું ! તું જીવતો રહેશે અને એમની ઉપર હું જે વેર વાળવાનો છું તે નીરખશે. અંસ્લોગ ! જો, ને ખંજર સાથે જે લેબાસમાં પેલી તને જાણીતી રાતે તું આવી હતી તે લેબાસમાં પાછી આવ. તારી વીંટી પણ પહેરી લાવજે.

સ્વેન

તું એની સાથે શું કરવાનો છે ? ઓ ભગવાન ! શું કરવાનો છે ? અરે ! જે હદ્ય બીડાઈ ગયું હતું તે હદ્યમાં મેં પ્રેમને શા માટે જોયો અને પાછો પ્રવેશ કરવા દીધો ? એને મૃત્યુ ને મહિમાની પ્રતિ જે ખુલ્લું રાખવું જોઈતું હતું.

અર્તિક

જેની ઉપર નજર માંડવી તારે માટે અસહ્ય બની જશે એવું હું એમની ઉપર ગુજરવાનો છું; અગર જે તું તે જોઈ શકશે તો પછી એ પાષાણભાવ સાથે તું જીવતો રહેશે. કેમ કે મરવાનું તો તારે માટે નથી જો. એ માટેના મારી પાસે માર્ગો છે. તેં ધાર્યું હતું કે તું કબરનો આશરો લઈ તારા પોતાના હદ્યને બચાવી લેશે ને તારે બદલે તારી સજ આ બે જણાં પાસે સહન કરવશે. એ કોઈ વીરતાભયો વિચાર નહોતો, સ્વેનને શોખે એવો છટકી જવાનો

માર્ગ નહોતો. અંસ્લોગ અને હથ્યો ! મારી સેવિકાઓ ! તમારા બહારના જરૂરાને અળગો કરો.

સ્વેન

મારે શું જોવું પડશે ?

અરિક

નર્તકીઓ તરીકે આ સ્થીઓ મારી પાસે આવી ને એમને નર્તકીઓ તરીકે હું રાખ્યું છું. નોવેંની, અંસ્લોગને એનો કસબ બતાવતી — મારી ને મારા દરબારીઓની આગળ નૃત્ય કરતી તું એને જોશે. આ તો માત્ર આરંભ છે, ને જે તું તારો મિજાજ ઠેકાણે નહિ લાવે તો બીજું વધારે પાછળ રહેલું છે.

સ્વેન

તને રિબાવતાં આવડે છે.

અરિક

અને ભાંગી નાખતાં પણ.

(અંસ્લોગ પુનઃ પ્રવેશ કરે છે.)

જુએ છે ને ? સ્વેન ! નૃત્યનો આદેશ આપું ? ઓલાઇના વંશ માટે શું આ પરિણામ આવવાનું ?

સ્વેન

ઓલાઇની પુત્રી ! તો તું એની આજાનું પાલન કરશે ?

અંસ્લોગ

હા, મારા વીરા સ્વેન ! તારો મારી ઉપર પેમ નથી, તેથી જેની ઉપર મારો પ્રેમ છે તેના સિવાય હું બીજા કોની આજાનું પાલન કરું ? પરંતુ હજુ પણ જે તું મને ચાહતો હોય તો મારે આની જરૂર ન પડે.

અરિક

નૃત્ય કર.

સ્વેન

થોભ, અંસ્લોગ ! કેમ કે તું મને મારા ગૌરવને નહિ પણ તને ચાહવાનું કહે છે, ને ઓલાઇના કુળને આ કલંકમાંથી બચાવવા માટે સાચે જ મારે તે કરવું જોઈએ; મારી દગ્ગાખોર દુર્બલતા એને માટે તેમજ તારે માટે કામ કરે છે.

અરિક

ફરીથી થોભતી નહિ — કેમ કે થોભનું હવે ખતરનાક છે.

સ્વેન

રાજ, હું આધીન થયો છું, તારા કૃપાદાનોનો સ્વીકાર કરું છું. ક્ષીણ થઈ ગયેલા ઉમરાવનો વારસ, હું તારી મહેરબાનીઓ આગળ માથું નમાંનું છું. હું ઓલાઇનો પુત્ર છું, ને મારી પોતાની નામોશીનેય હું વક્ષાદાર રહીશ.

અરિક

નિર્ભય રહે, રાજન ! હું પુનઃ ઉદાતા બની શકું છું. શરતો વગર તું આધીન થયો છે ?

સ્વેન

નહિ. આમને એમની નામોશીમાંથી બચાવી લેવા માટે હું આધીન થઉંછું. મારા સ્વમાનની એક કિમત છે, ને તે નાની છે.

અરિક

કોઈ પણ જતની શરતો વિના એ આપવામાં આવે છે.

સ્વેન

એક પ્રાર્થના : આ બધી આંખોથી મારી જતને છુપાવી રાખવા માટે, હે રાજન ! મને એક પૂરતું ગહન કારાગૃહ આપજે.

અરિક

તો સોગન વે કે વિશાળ હો કે સાંકડું, ને કોઈ કારાગૃહ હું તને આપું તેનો મોલ્બો ને તેની મર્યાદા તું સાચવશે અને ત્યાં પણ મારી ઈચ્છાનો અમલ કરશે.

સ્વેન

(સંકેતથી) એના પણ સોગન લઉં છું ! થોર અને ઓદિન મારા સોગનના સાક્ષી હો !

અરિક

ઓલાફના પુત્ર માટે હું ચાર કારાગૃહો નિયોજું છું : ટ્રોન્ઝેમમાંનો તારો રાજમહેલ, નારામાંનું તારું ધર—અરિકનું દરબારગૃહ, જેને તું આધીન થયો છે તે તારોં દેશ નોવે, ને છેલ્દું, હું જ્યારે દિનિજ્ય માટે ચઢું ત્યારે મારા સૌન્યની સરદારી.

સ્વેન

(આશ્ર્યચકિત અને સરંક) તેં મને સોગન ખવડાવી દંગ બનાવ્યો છે, અરિક ! અને મને આંટીધૂટીમાં લઈ લીધો છે.

અરિક

હુઠ્ઠા ! સતામણી નહિ પામેલી તું તારા પતિ પાસે પાછી જ, તું સલામત હતી તે તું જાણે છે. અમારી ગાદી કરતાં આખા દેશમાં બીજ નંબરના ટ્રોન્ઝેમના ને ઓલાફના ખજના તારી સાથે લઈ જ.

સ્વેન

અરિક ! બસ ! શું હું આધીન નથી થયો ? તારાં કૃપાદાન આટલાથી અટકવા દે.

અંરિક

સત્ય છે. કેમ કે આ પછીનું વરદાન મારી પોતાની પ્રતિનું છે. આ જે સુંદર હાથ મેં જાલ્યો છે તેની ઉપર ફિટ કરતો નહિ, અલબત્ત, ઈશ્વરે બનાવેલા હસ્તોમાં એ સૌથી સુંદર તો છે જ, પણ એના બદલે આ વીઠીને નિહાળ અને એને ઓળખી લે.

સ્વેન

અંસ્લોગને હાથે પહેરાવેલી એ તો ફ્રેયાની વીઠી છે. ને એક વાર જે એને પહેરે છે તે તે સમયથી નોવેંની ગાઢી ઉપર બેસે છે.

અંરિક

પ્રથમથી જ હમેશાં તારે માટે નિર્મયિલી તારા પિતાની રાજગાદીનો કબજો લે, અને આ નર્તકીના જ વેશમાં જ હું એને અહીં બેસાડું તો આશ્રમ પામતો નહિ, કારણ કે રાજેચિત દબદબા કરતાં એનાથી એનું સૌનંદર્ય અધિક ખીલી ઊંઠે છે. વળી, સ્વેન ! તારી બહેન મારી પાસે આવી તેથી તેને કલાંકિત કે બેવફા માનતો નહિ. કેવળ ઉદાતા હદયો જ જેની કલ્પના કરી શકે છે એવા સાહસિક જબરદસ્ત ઈરાદાને પાર પાડવા — મારા ને પોતાના રક્તને રેડવા માટે એ અહીં આવી હતી; અને ઓદિનનો એ ઉદ્દેશ હતો, એટલા માટે આખરે તે એટલા એ ઉદાતા હદયને આધીન થઈ હતી.

સ્વેન

એ હેતુથી એ આવ્યાં હતાં. અંસ્લોગ ! તું તારી રાજગાદી મેળવવા માગતી હતી, પણ મેં કદી એ માટે તારી અદેખાઈ કરી નહોતી, કેમ કે તારું મહાન હદય એનું અધિકારી છે. અંરિક ! આખરે તેં નોવેં જીતી લીધું છે.

અંરિક

સ્વેન ! હું મારી પતનીને બેઅબરૂ કરી શકત તો જ તારી બહેનને બેઅબરૂ કરી શક્યો હોત; આ તો તારા હદયની પરીક્ષા માટેનો પ્રપંચ માત્ર હતો, કે જેથી તું જુએ કે જેણે ફરીથી નોવેં ઉપર રાજ્ય કરવાનું છે તે ઓલાઝના બીજનો દ્રોહ કર્યા સિવાય તું બળવો કરી શકવાનો નહોતો.

સ્વેન

અંરિક ! તારાં કૃપાદાનોના સંબંધમાં કહેવાનું કે હવે તે મને ખુંચતાં નથી. બદલામાં તારે જે જોઈનું હોય તે બે; કેમ કે હું તારો છું. તારા ભવિષ્યને મારાથી ઉગારી લેવાનો માર્ગ તને મળી આવ્યો છે. મારા હદયના તારની સાથે એણે સંવાદિતા સાધી છે.

અર્થિક

સ્વેન ! તારા સાથી હાર્ડિકનટને માફ કર ને સનેહથી જો, કેમ કે તારા પ્રતિની માયાળુતા એના દ્રોહનો ઉદેશ હતો.

સ્વેન

એમાં માફ કરવા જેવું કંઈ જ નથી, રાજન ! મારું હદ્ય એના કૃત્યને સમજતું થયું હતું, ને છતાંય એને ક્ષમા છે.

અર્થિક

નેમ મેં મારા બાપના હત્યારાઓને પ્રથમ માફી આપી છે તેમ તુંય તારા શગુ સાઈગર્ડને ક્ષમા આપ. આ છે તારું...

સ્વેન

એને માફી આપું દું, ક્ષમા કરતો નથી. મારી આંખ સામે એ જાણી વાર ન આવે એ જોલે.

અર્થિક

સ્વેન ! મારે પણ તારી પાસેથી કૃપાદાન યાચવાનાં છે.

સ્વેન

જો હું તને એ આપું એવી તારી દુરછિા હોય તો એમને મુશ્કેલ હોવા દેને.

અર્થિક

દેવોનો વિજય થયો છે. તો આ આશ્લેષમાં આપણો અંત પામેલો કલહ લીન થઈ જાઓ, અંસ્લોગના સહોદર !

સ્વેન

મારી ભગિનીના પતિ ! તેં અમારા લોહીને અપનાવી લીધું છે, ને તે તને તારા મહાન વિજયોના જેટલો ઉદાતા ઉત્કૃષ્ટતા સમર્પે છે. આ તારું છેલ્લામાં છેલ્લું ને મોટામાં મોટું કામ છે. તેં મારી સાથે રાજની માફક વર્તવ કર્યો છે, ને પછીથી ભાઈની માફક. તું રાજસિહાસનને શોભાવે છે.

અર્થિક

તારાં સંકષ્ટોમાંથી ને યુદ્ધોમાંથી, ભાઈ ! તું હવે વિશ્વામ લે. મારા શગુ-ઓને ઝટકાવી નાખવા માટે, મારી તરવાર સાથે સ્પર્ધામાં ઉત્તરતી તારી તરવારની મને જરૂર પડે ત્યાં સુધી તું આરામ કર.

અંસ્લોગ ! તું શું ધારે છે ? તને જે સંતોષ થયો હોય તો બધું ઠીક, ઉમદાઈથી થયું કહેવાય.

અંસ્લોગ

તારા સ્વભાવમાં હજુય એ જુલમગાર છે. અને તેથી જ હું તને ખૂબ ખૂબ ચાહું છું. તું શુભ સિવાય બીજું શું કરી શકે છે? કેમ કે તારા પ્રત્યેક કાર્યમાં ને શબ્દમાં હું તને દેવોનો ચલાવ્યો ચાલતો જોઉં છું.

ઓરિક

અથવા તો એમ કહે, ઓ ઓલાફ્ની પુત્રી! કે તેં તારી તારકાંશ આંખોથી મારું રૂપાંતર કરી નાખ્યું છે અને એક વાર જે માણસમાં માત્ર ઉત્તુંગતા તથા પોલાદ હતાં તેનાં કાર્ય, દયા, મહત્ત્વ તથા સાહસનાં મૂળ પુનઃ રોપાઈને તારા હૃદયમાં સ્થાપિત થયેલાં છે, ઓ મોહિની! ઓ ઉદાત્ત આશ્રમ! તારા હૃદયમાંથી મને મારું બળ મળે છે.

અંસ્લોગ! યોધ્જાની તરવાર કરતાં વધારે સમર્થ ને વધારે વેગવાન સોનાના પાટા વિષેનું ગીત તેં એક વાર ગાયું હતું. અંસ્લોગ! ગોથબર્ગમાંથી તું શું કરવાને આવી હતી તે તને યાદ છે? ત્યારથી દેવો બોલ્યા છે અને એમણે પોતાનો હાથ બતાવ્યો છે. આપણી આંખોને બંધ કરીને એ આપણને હંકારે છે, પણ જ્યારે કાર્ય સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે છેવટે આપણા આત્માઓને સમરણ થાય છે.

અંસ્લોગ

કે નિર્માણ એ નક્કી કરેલું જ હતું. હવે પ્રિયતમ! આપણે માટે જગત ફરીથી આરંભાય છે. તારાઓની રચના થઈ ત્યારથી આપણે ઓદિનની ઈરણાનુસાર રમતોની રમત રમતાં રમતાં મળ્યાં, ને છૂટાં પડ્યાં, છૂટાં પડીને પાછાં હમેશને માટે ફરીથી મળ્યાં છીએ.

[૬]

ઈડરનો રજીકુમાર

(એક અપૂર્વ નાટક)

સંપાદકનું નિવેદન

હસ્તપ્રતમાં પ્રાપ્ત થતી નોંધ ઉપરથી જગ્યાય છે કે આ નાટક શ્રીઅરવિંદે ૧૯૦૭માં લખેલું હતું; એટલે કે પોતે જ્યારે રાજકીય પ્રવૃત્તિના વાવંટોળના પ્રબળ વેગમાં હતા ત્યારે. કમ-નસીબે એ પૂરું થયું નહોતું; અમનાં નાટકોમાં સામાન્ય રીતે જે પાંચ અંક જોવા મળે છે તેને બદલે આમાં માત્ર ત્રણ અંકો આવેલા છે. એક જ હસ્તપ્રતનો પાઠ પ્રામ થયેલો છે. તેમ છતાંય કથાવસ્તુનો ભાવાર્થ પૂરતો સ્પષ્ટ થયેલો જોવામાં આવે છે અને જે કવિતાના વાધાથી નાટકને સજજ કરવામાં આવેલું છે તે કવિતા કેવળ પોતાના સૌન્દર્યથી નાટકને પૂર્ણતાનો ભાવ સમપે છે.

ઈડરનો રજકુમાર

નાટકનાં પાત્રો

રાણો કરણ : રાઠોડ વંશનો ઈડરનો રાજ

વિસ્તલદેવ : પૂર્વના ઈડરના ધેલોટ રાજની સેવામાં હતો એવો એક બ્રાહ્મણ અમાત્ય

હરિપાલ : એક રજપૂત સરદાર, ઈડરનો સેનાપતિ, પૂર્વે ધેલોટ રાજની સેવામાં હતો તે

ભાઈપા : ઈડરના છેલ્લા ધેલોટ રાજનો પુત્ર, ભીલો વર્ચે આશ્રય લઈને રહેલો
સંગ્રામ
પૃથુરાજ } : બાઈપાના આશ્રિત અને સાથી બે રજપૂત યુવકો

કોડલ : એક જુવાન ભીલ, બાઈપાનો દૂધભાઈ, લશકરી મદદનીશ

તોરામણ : કાશ્મીરનો રાજ

કનક : કાશ્મીરરાજનો વિદૂષક

પ્રતાપ : ઈચ્છલગઢનો રાવ, ચૌહાણ સરદાર

રતન : પ્રતાપનો ભાઈ

ભાલાધારી રજપૂત ઘોડેસવારોનો સેનાપતિ

મેનાદેવી : કરણની રાણી, ચૌહાણ રજપુત્રી, અજમેરના રાજની બહેન

કુમલકુમારી : રાણા કરણ ને મેનાદેવીની પુત્રી

કુમૃદ્ધકુમારી : ઉપપત્નીથી થયેલી રાણા કરણની પુત્રી

નિર્મલકુમારી : હરિપાલની પુત્રી, કુમલકુમારીની સખી

ઈથાની : કુમલકુમારીની પરિયર્યમાં રહેલી એક રજપૂત કુમારી

ઇડરનો રાજકુમાર

અંક ૧ : દૃશ્ય ૧

[ઇડરનો રાજમહેલ : રાણા કરણ, વિસલદેવ]
કરણ

તો એ દેલસામાં છે ?

વિસલદેવ

એનું એણે લખ્યું છે.

કરણ

તો એને લઈ આવવા માટે એક રસાલો મોકલી આપો. એનું મહાન
કુળ જેતાં એને આવા સંમાનની આવર્થકતા છે, એ બળવાનમાં બળવાન
રાજઓમાંનો એક છે, તો એને શોભે એવા આવાસમાં ઉતારો આપજો.

વિસલદેવ

તો તમે નક્કી કરી લીધું ? રાણા ! તમે આ કાશ્મીરીને તમારી કુંવરી
આપશો ?

કરણ

અન્ધમેરથી મારી રાણીનો ભાઈ મને મના કરતો પત્ર લખે છે, કેમ કે
એ સિથિયન ને તે કારણે અનાર્ય છે. સિથિયન ? એ કાશ્મીરનો મહાબલિષ્ઠ
અધિરાજ છે, અને ઊંચા હિમાલયના પહોંચે ઉપરથી ઉત્તરને બાથમાં લેતી
પોતાની પ્રચંડ ભુજાઓ પ્રસારે છે.

વિસલદેવ

પણ તેમ છતાંય એ સિથિયન છે.

કરણ

એ પોતાનો ભાલો યુદ્ધને માટે જરાક ધુમાવે છે ત્યાં તો અનેક આર્ય
રાજવીઓ એનું સાન્ત્વન કરવા એને પગે પડે છે. યોદ્ધો અને વિજેતા—
પૃથ્વી પાસે એથી વધારે ઉમદા શું ? અને એ કાશ્મીરના તે મહાન વંશનો
છે કે જે કેટલાય સૌકાઓથી બધા આકમકો સામે પહાડોને પલાણે છે. વિશ્વ-
વિષ્યાત અશોક, પૂર્વપ્રદેશના અડધા રાજઓની ઉપર સત્તા જમાવનાર અશોક
વર્ણસંકર હતો.

વિસલદેવ

રાણા ! તમે તમારી દીકરીને કાશ્મીરના રાજ તોરામણ જોડે પરણાવજો.

કરણ

અજમેરના પ્રબળ દબાણથી હું વ્યગ્ર થઉં છું. આપણા રજપૂત જગત ઉપર એનો પ્રભાવ પ્રવતે છે, અને એને નારાજ કરવો એ કેવળ ગાંડપણનું કરું છે.

વિસલદેવ

એનું તો આપણે તુરત નિવારણ કરી શકીશું. જંગલોથી છવાયેલા દુંગરા-ઓની વચ્ચમાં આવેલા તમારા સુદૃઢ ગઢ ડેંગઢમાં તમારી કુંવરીને મોકલી આપો. ત્યાં જ્યારે અ વનરાજિઓમાં વિહરતી હોય ત્યારે પુરાણી રાજરીતિ અનુસાર એ કાશ્મીરી ધોડા પર એનું હરણ કરીને લઈ જાય. તમારી ઈરછા પાર પડુશે ને આકળા ચોહાણને એનો ઉત્તર મળી રહેશે.

કરણ

મંત્રી તો તમારા જેવા હો, વિસલદેવ ! રાણીને અહીં બોલાવો, હું એની સાથે વાત કરું. (વિસલદેવ જાય છે.)

અહો ! ધારી ઉત્તમ સલાહ મળી ! કેવળ એક દીકરીનો જ સવાલ છે ને ? ખાલી એક છોકરીના બદલામાં સહાયક મિત્ર તરીકે એક સમ્રાટ મળે છે. એ પ્રમાણે થવું જોઈએ. (મેનાવતી ને વિસલદેવ પ્રવેશે છે.)

મેનાદેવી

પ્રાણનાથ ! તમે મને બોલાવી ?

કરણ

આપણી કુંવરીની ઉંમર કેટલી વસંતોની ગણાય, મેના ?

મેનાદેવી

સોણ, પ્રાણનાથ.

કરણ

એ ખૂબ ઝડપથી ખીલી રહી છે અને ખીલેલા ગુલાબની માફક એની સુરખીભરી પાંદડીઓ પવનની લહેરની અપેક્ષા રાખે છે. એના વિવાહને અંગે હવે આપણે કશો વિલંબ કરી શકીએ નહિ.

મેનાવતી

ઈચલગઢનો રાવ એની ઈરછા કરે છે. એ એક વીર ને ચૌહાણ છે.

કરણ

એક નાનકડો સરદાર ! ઓ મારી પ્રિયતમા ! તારા સંતાનની તું આટલો ઓછી કિમત આંકતી નહિ. એના મનોમોહક સૌન્દર્યની લોકવાયકાએ એને વરવા માટે ઉત્તરમાંથી એક સમ્રાટને ત્વરિત વેગે અહીં આપ્યો છે.

મેનાદેવી

મને ઉમદા રંજપૂત લોહી આપો, વધારે કશું હું માગતી નથી.

કરણ

મહાન કાશ્મીરરાજનો પુત્ર એને માટે ઈડરની મુસાફરીએ આવ્યો છે.
મેનાદેવી

તમારી રાજવી ઈચ્છા કુંવરીની તેમ જ મારી ઉપર સત્તા ધરાવે છે;
અને છતાં, પ્રાણનાથ ! રંજપૂત રાજઓની કુંવરી વધારે ઉત્તમ પ્રકારે વિવાહમાં
અપાય તો સારું; આટલું તો હું કહીશ.

કરણ

તું તારા ભાઈની બહેન છે. એ કહે છે કે એ એક સિથિયન સાથે એનાં
લગ્ન થવા દેવા માગતો નથી.

મેનાદેવી

એ ચૌહાણોના ગર્વિષ ગૌરવ ઉપર પ્રીતિ રાખનારો છે. તમે જાણો છો,
પ્રાણનાથ ! કે અમે, કોઈ રાજ્યાભિષેક પામેલા અસમ્ય વૈદેશિક કરતાં જમીન-
જગીર ને સંપત્તિ વિનાનો કોઈ રંજપૂત વીર કુંવરી માટે વધારે યોગ્યતા ધરાવે
છે, એવું માનનારાં છીએ.

કરણ

તમે બધાં જે નીચી ખીણમાં જન્મ્યાં છો ને જેની દીવાલોમાં પુરાઈને
રહો છો તેના જેટલાં જ સંકુચિત છો. પોતાના હુંગરાઓ સિવાયની બહાર
આવેલી ભાતભાતની દુનિયા જેમણે કદી જેઈ નથી તે પર્વતવાસીઓના દરિદ્ર
અભિમાનની સાથે સરખાવી શકાય એવું બીજું ઉદ્ઘત અભિમાન છે નહિ. પોતાને
વારસામાં મળેલ ત્રણ હુંગરીઓ ઉપર સત્તા ચલાવતો તમારો ક્ષુદ્ર ઠાકોર, જેના
તાબાના વિશાળ પ્રદેશો આગળ પોતાની જમીન-જગીર કીડીના રાફડા બરાબર
છે એવા મોટા મહારાજાઓ કરતાં પોતાને વધારે ઊંચે ચઢવી દે છે, ને એમના
ઊંચા વંશો કરતાં પોતાના ક્ષુદ્ર વંશને વધારે પસંદગી આપે છે; જાણો કે પહાડ
પરનું તળાવડું જ્યાં અનેક મહાપ્રવાહો જઈને મળે છે તે સાગરના કરતાં પોતાને
વધારે ગૌરવશાળી ગણનું હોય.

મેનાદેવી

અમારાં તળાવડાં કંઈ નહિ તો નિર્મણ છે, એમનામાં મધુર જળ રહેલું
હોય છે; પણ તમારા સાગરો તો ખારા હોય છે.

કરણ

ભલે, ભલે; કાલે તમારી બાલકુમારીને ડેંગઢ રવાના કરો. મહાન કાશ્મીર-
પતિને એ આપવી કે નહિ તેનો અમે નિર્ણય કરીએ ત્યાં સુધી એ ત્યાં રહે.

વિસલદેવ ! દસ ભાલાધારી સારા ઘોડેસવારો એના સંરક્ષણ માટે સાથમાં આપો.
મેનાદેવી

માત્ર દસ ! એ સલામત નથી.

વિસલદેવ

રાણુા ! રાણુા કહે છે તે બરાબર છે. કુંગરાઓમાં ભીલો બહારવટે નીક-
ણેલા છે. એમને એક નવો સાહસિક સરદાર મળી ગયો છે ને તેઓ સાણસાણાટ
કરતાં બાણોના જૂંડથી રસ્તે જતી સંપત્તિને આંતરી લે છે.

કરણ

ઈડરના રાજએ આવા જંગલી કુદ્ર લૂંટારાઓથી ઉરવાનું નથી. જ્યારે
તેઓ ઓપણા ધવજને ખડકો ઉપર આગળ વધતો જોશે ત્યારે તરત જ એનાથી
ડરોને દૂર થઈ જશે. અથવા તો જે જેખમ જ હોય તો કુંગરાઓની ધારે ધારે
જતો માર્ગ લો. દશ ઘોડેસવારો, વિસલદેવ ! (જય છે.)

મેનાદેવી

મારું લોહી સિથિયન લોહી સાથે સંમિક્ષા નહિ થાય, હું પ્રથમ ચૌહાણ
છું ને પછી તમારી પત્ની, ઈડરરાજ ! વિસલદેવ ! તેંગઢ જવાની આ હિલ-
ચાલનો અર્થ શો ?

વિસલદેવ

(જાગે કે પોતાની જતને) કુંવરીને પડખે દસ ભાલાઓ ! એક કાશ્મીરી
માટે પણ એને એમની પાસેથી લઈ લેવી એ તદ્દન સહેલું છે.

મેનાદેવી

સમજુ. જે પોતાની પુરાણી પવિત્રતાને કલાંકિત કરવા માટે આ લગ્ન
ઉધાડી રીતે યોજયું હશે તો આખું રાજસ્થાન ઈડર ઉપર આક્ષેપ મૂકશે. આ
નામોશીને અટકાવવાનો કોઈ ઉપાય ?

વિસલદેવ

રાણીબા ! હું તો રાણાનો વિશ્વાદાર સેવક છું.

મેનાદેવી

એવા જ રહો. હું આ કણે જ ઈચ્છલગઢ એક ઘોડેસવાર મોકલું છું.
સિથિયન કરતાં પણ વધારે ઝડપથી જુંટવી લેનારા હોય છે. (જય છે.)

વિસલદેવ

અથવા તો ઈચ્છલગઢમાંના કોઈ પણ કરતાં વધારે ઝડપી એવા મારે પણ
ઝડપભેર સમાચાર મોકલવાના છે. (જય છે.)

[ઈડરના રાજમહેલમાં અંતઃપુર : કમલકુમારી, કુમુદકુમારી]
કમલકુમારી

કુમુદ, કાલે વસંતોત્સવ છે.

કુમુદકુમારી

મીઠડી ! હું ઈરદું છું કે એ અભિલાષનો ઉત્સવ બને. તારે માટે હું શી
કામના રાખ્યું છું તે હું જાણ્યું છું.

કમલકુમારી

શી ? કુમુદ !

કુમુદકુમારી

તારા પિતા તને આપવાના છે તેના કરતાં વધારે સારો વર.

કમલકુમારી

પેલા સિથિયનની વાત કરે છે ? એ બની શકે એ હું નહિ માનું. મારા
પિતાનું હદ્ય રાજવીનું હદ્ય છે. જે ધબકતું રક્ત એમાં થઈને વહે છે તે
રજપૂત માતાઓની નસોમાંથી એમણે જેંચયું છે.

કુમુદકુમારી

પરંતુ મગજ વધારે પડતું રાજનીતિપરાયણ છે. કમનસીબે એમના રાજવી
મગજમાં વેપારીનું મન છે, ને રાજવી હદ્ય જે બધું કહી શક્શે તેની ઉપરવટ
થઈને એ તને વેચશે.

કમલકુમારી

એ આપણા પિતા છે, એથી એમનો વાંક ન કાઢ.

કુમુદકુમારી

હું એમનો નહિ, એમના મગજનો વાંક કાઢું છું. મીઠડી ! તારે જેને
પરણાનું હોય તેને પરણાજે, તારા અરધા પતિ ઉપર મારો હક્ક છે.

કમલકુમારી

જે તે સિથિયન હોય તો એ ખરાબ સોદામાં કાશમીર સાથે એ આખાયે
અનાડી અનાર્યને તું તરા માટે રાખજે.

કુમુદકુમારી

અમે તને એની નહિ બનવા દઈએ. તને પરણવા માટે નંદનના કુંજો-
માંથી અર્જુનને બોલાવી લાવે એવો એક મંત્ર અમે શોધી કાઢીશું; ઓ મનો-

મોહક માયાવિની ! પુરુષોનાં હદ્યોને એમના શરીરમાંથી બહાર જેંચી કાઢે એવા દૃષ્ટિપાત કરતી ને હરણ પાસેથી તેં ચોરી લીધેલી આ તારી વિશાળ આંખો માટે મહાન દુષ્યંત શકુંતલાને છોડી દેશે, અથવા તો ઓ ઈડરની વાસવદ્તા ! પોતાના ધસમસતા રથમાં ઉપાડી લઈ તારું હરણ કરી જવા માટે અમે ઉદ્યનને આણીશું. તારી પસંદગી માટે અમે ભૂતકાળના રંગરસિયા અસંખ્ય વીરો આણીશું, મીઠડી ! ને એમની યશસ્વી પંકિતમાં એક પણ સિથિયનને નહિ આવવા દઈએ.

કુમલકુમારી

પણ મારી કુમુદ ! તારા રંગરસિયા વીરો મારાં મૃગનયનોની એવી સુંદરતા જોઈને તારી ઉપર કદીય દૃષ્ટિપાત નહિ કરે, તો પછી તું શું કરશે ?

કુમુદકુમારી

તો હું હાથચાલાકીથી એમની સાથે લગ્ન કરી લઈશ ને એની અમને કદી ખબર નહિ પડવા દઉં, કેમ કે જ્યારે વિવાહની વેદિમાં પાવક પ્રકટાવવામાં આવશે ને છેડા ગાંઠવામાં આવશે ત્યારે હું મારા પાનેતરનો છેડો ગાંઠમાં સરકાવી દઈશ અને તમારી બન્નેની સાથે સાત ફેરા ફરી તમારાં જીવનો સાથે મારા જીવનને સદાને માટે એકાકારુપે વણી લઈશ. (નિર્મલકુમારી પ્રવેશે છે.)

નિર્મલકુમારી

સમાચાર, કુંવરી ! સમાચાર ! એક કોથળો ભરીને સમાચાર લાવી હોઉં તો મને શું આપશો ?

કુમલકુમારી

બે સોટીઓ ને એક દંડો. ભરેલા કોથળાના બદલામાં ભરેલો. ભરો.

નિર્મલકુમારી

પહેલાં હું મારો કોથળો ખાલી કરીશ, કંઈ નહિ તો તારી હલકાઈભરી કૃતદ્ધનતાને શરમાવવા માટે. આરંભમાં તને સૌથી વધારે ખુશ કરે તે એ કે રાજ તોરામણ આવી પહેંચ્યો છે. સંભળાય છે કે તારું માગું કરતાં પહેલાં એ તને જોઈને પસંદગી કરવા આવે છે; સિથિયનોનો એ રિવાજ છે.

કુમલકુમારી

એનો સિથિયન રિવાજ અહીં નહિ ચાલે. ભારતમાં તો અમને કુમારી-કાંચોને પસંદગીનો હક છે.

નિર્મલકુમારી

એ સાંભળશે નહિ. આ સિથિયનો તો તેમના રિવાજેને પોતાની ચામડી-ની જેમ વળગી રહે છે; ભર ઉનાળેય તેઓ આગ્રામાં પોતાનાં ઘેટાનાં ચામડાં પહેરવાના.

કુમલકુમારી

તો, નિર્મિણ ! કુમલકુમારીની જગાએ અમે તને એને બતાવીશું, ને પરણાવી દઈ પર્વતોમાં મોકલી આપીશું.. શું તું કાશ્મીરની રાણી બનવાનું પસંદ નહિ કરે ?

નિર્મિલકુમારી

હું કંઈ બહુ વાંધો નહિ લઉં. કહે છે કે એ ઉત્તર ધ્રુવના રીછ જેવો પ્રચંડ-કાય છે, અને રૂપાળામાં રૂપાળા ચીબા નાકવાળો છે, ને એના ગાલ બે મોટી કોથળીઓ જેવા છે. એવું પણ કહે છે કે હાથમાં એ એક ચાબુક પણ રાખે છે, ને લગ્નવિધિ વખતે એ એનાથી કન્યાને સ્પર્શ કરી એ સૂચવવાનો કે ત્યાર પછીથી એણે એની આશા રાખવાની છે. એ સિથિયન રિવાજ છે. ઓ રાજકુમારી, મને તારી અદેખાઈ આવે છે.

કુમલકુમારી

સાચેસાચ ગંભીરતાપૂર્વક કહું છું કે હું તને ફટકારીશ.

નિર્મિલકુમારી

ફટકારને, પણ સાંભળ ! કેમ કે હજુય મારા કોથળામાં બીજા સમાચારો છે. તારાં વાહન સજવા માંડ; એક કલાકમાં આપણે ડેંગઠ તરફ ઉપડવાનું છે. લે ત્યારે, છેવટે મેં તારી આંખોને હસતી બનાવી ને ?

કુમલકુમારી

ડેંગઠ તરફ ! સાચેસાચ નિર્મિલ !

નિર્મિલકુમારી

હા, સાચેસાચ, જે એમ ન હોય તો તું મને ફટકારને. વિસલદેવે પોતે જ મને કહ્યું છે.

કુમલકુમારી

ડેંગઠ તરફ ! જંગલો તરફ ! હું ત્યાં ગઈ તેને ત્રણ વરસ થયાં. કોણ જાણે એ વનપ્રદેશ વસંતનું મધુર આગમન થતાં, પહેલાં થતો હતો તેમ લાખો ઝૂલોથી જ્યોતસનાધવલ બનેલી પેલી પૃષ્ઠભૂમિ ઉપર ઓચિતો ઘેરા લાલ રંગના બહારથી ખીલી ઉઠે છે કે નહિ ! વનરાજી વગરની લેખડો ઉપર ઊભાં રહીને, કુમુદ ! પર્વતની પવનલહરીઓ આપણા ગાલને ચૂમતી આપણે અનુભવીશું અને નીચે આવેલી ખીણોની લીલા ધાગા જેવી હરિયાણીને અલક્ષ્યપણે વળાંક લેતી અવલોકીશું.

કુમુદકુમારી

વસંતોત્સવ ચાલી રહ્યો છે. પવનના સપાટા ખાતાં શિખરો પર શું આપણે નૃત્ય નહિ કરીએ, અને કેશકલાપમાં મધુરપૃષ્ઠ પહેરીને જાણે આપણે હરિયાણા વૃદ્ધાવનમાં વિહાર કરીએ છીએ એવું નહિ સમજુએ ?

નિર્મલકુમારી

નૃત્યના નાચક બનેલા ચીબા નાકવાળા સિથિયન કૃષ્ણના સાથમાં. પણ કહે છે કે કૃષ્ણ નહોતો સિથિયન કે નહોતો રજપૂત, પણ ભીલ હતો. પરંતુ એ જાતિનો એક બીજો કૃષ્ણ ત્યાં છે કે જે, તમે નાચતાં નાચતાં જંગલમાં વધારે દૂર જશો તો તમને આઠમી સદીની રુક્મિનીઓ બનાવી દેશો, મીઠડીઓ!

કુમુદકુમારી

તું લુંટારુઓના એ કિશોર સરદારની બાબતમાં કહે છે, ખરું ને ? એમણે તો આપણા નાનકડા જગતમાં આવો શોર મચાવી મૂક્યો છે. બધા એને 'બાપ્પા' નામે બોલાવે છે, નહિ વાગુ ?

નિર્મલકુમારી

કંઈક એવાં વંજનોનો સમૂહ છે. હવે આધુનિકમાં આધુનિક રુચિ કયા પ્રકારનો પતિ પસંદ કરશો ?—કોલસા જેવો કાળો ને રજપૂતના જેવા ખડબચડા મેંવાળો ધિગો જુવાન ભીલ કે રાતા ને ધોળા ચીબા નાકવાળો ને ગાલે બે સમૃદ્ધ કોથળીઓવાળો સિથિયન ? કુમુદ ! આ તારે માટે સૌન્દર્યશાલ્કની એક સમસ્યા છે.

કમલકુમારી

એક અનાર્થ સમ્ગ્રાટ કે ડુંગરવાસી ચોર—ઉભય રજપૂત કુમારિકાની દૃષ્ટિએ એકસમાન છે. પેલું પર્વતનું શિખર કે ખીણનું અધમ ઢેરું — બન્નેય આકાશમાં સરી રહેલા તારા માટે એક જ છે; એમની હલકાઈનો એ તિરસ્કાર કરે છે.

નિર્મલકુમારી

પણ સમ્ગ્રાટની સાથે રહેવાનું મળે તો સોનેરી વલ્લ પાછળ નામોશી ઢંકાઈ જય છે. ચોર ભીલોના ડુંગરાઓમાં એ એકદમ એના નજન કાળા ને આદિવાસીઓના જંગલી ખડબચડા સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. મોટા ભાગની ઊથોને માટે આ તફાવત ધણો મોટો બની જશે.

કમલકુમારી

મારે માટે નહિ. મને આશ્ર્ય થાય છે કે એમણે આટલો બધો વખત એ તેજી જુવાનની ઉદ્ઘતાઈને નિભાવી લીધી છે.

નિર્મલકુમારી

ખબર નથી ? એમણે એક સેનાપતિને થોડા વખત પહેલાં એને પકડી લેવા માટે મોકલ્યો હતો, પણ એ ગયો તેના કરતાં એક માથા બરાબર ટૂંકો થઈને પાછો આવ્યો હતો. મારા આ સમાચાર માટે તું શું ધારે છે ?

કમલકુમારી

કેમ, સમાચારોનો તારો કોથળો હવે ખાલી થઈ ગયો ?

નિર્મલકુમારી

તારા રાજવી પિતા એમાંથી બહાર નીકળી આવનારાઓમાં છેલ્લા છે.
મારી વાત પૂરી કરવા માટે અહીં હું એમની આશા રાખું છું.

(રાણો કરણ, મેનાદેવી ને વિસલદેવ પ્રવેશો છે.)

કરણ

કુમારી કમલ ! તેંગઠ જવા માટે અત્યાર સુધીમાં તૈયાર થઈ ગઈ છે ને ?

કમલકુમારી

હમણાં ૭૮ મેં એ વિષે સાંભળ્યું, પિતાજ !

કરણ

તો તું તૈયાર થઈ જ. રાજ તોરામણ આવે છે. શરમાઈ ગઈ ? મારી કમલિની !

મેનાદેવી

કુમારિકાને મુખે શરમના શેરડા પડે છે, પણ કલંકની શરમના માર્યાં પણ શેરડા પડે છે; જ્યારે અપમાનિત ગાલ અત્યાંત હીન વિવાહારીને તુચ્છકારી કાઢે છે ત્યારે એનું ઉમદા લોહી એના ગાલની ગૌરતાને રંજિત કરતું ચડી આવે છે.

કરણ

કુમારી કમલ ! તારે ગાલે આવેલી શરમની લાલી આ બેમાંથી ક્યા પ્રકારની હતી ?

કમલકુમારી

એ હું તમારી ઉર્ચય રાજેચિત સર્વોપરી ઈચ્છા ઉપરથી જાણવા ચાહું છું.
મારા ગાલની લાલી પર મારો કાબૂ નથી.

કરણ

એની મધુરતા જેને માટે સર્જીઈ છે તેને માટે તું એ રાખજે. સાંભળ,
મારી દુલારી ! તું સમ્રાઝી બનીને રાજ્યસત્તા ચલાવવા નિયુક્ત થયેલી છે. પોતાનાં
શાંત, ને અફર પરિકુમણો દ્વારા જે સિતારાઓ આપણાં બધાં ભાગ્યનિર્માણની
ગુંથણી કરે છે, તેમનો એ આદેશ છે. તો તારી પાલખીની આસપાસ તું પહા-
ડોને ભરી દેતો પડછેં રણનાં સાંભળે ત્યારે ધ્રાસકો પામતી નહિ, કે એ વિકટ
પ્રસંગથી ભયભીત થતી નહિ, પણ તારા વીર પતિનું સ્વાગત કરવા માટે તારા
ગાલને લાલીને પડે ઢાંકી દેજે.

કમલકુમારી

પિતાજ !

કરણ

એ એમ છે. તું ઊંગઢની યાત્રાએ નહિ પણ તારા વિવાહની યાત્રાએ જય છે.

કુમલકુમારી

તોરામણ સાથેના ?

કરણ

સામ્રાજ્ય જેના ઊંચા ભાગ્યમાં છે તેની સાથેના. આ ભાવિ તારા આનંદિત હૃદયમાં મધુર રહસ્યમયતામાં ધડકતું રાખજે. વિદાય. જ્યારે આપણે ફરીથી એકઠાં થઈશું ત્યારે તે મારી બાબુ સમ્રાજીને અભિનંદન આપવા માટે હશે.

(જય છે.)

મેનાદેવી

કુમલ ! એમણે તને શું કહ્યું ?

કુમલકુમારી

જે મેં મારી દુર્ઘા વિરુદ્ધ સાંભળ્યું તે. મા ! શું મારે એક અનાર્ય જતિના માણસ સાથે લગ્નસંબંધ બાંધવો પડશે ?

મેનાદેવી

નહિ, બેટા ! જ્યારે તું રણશિંગાનો ધોષ કે ખાંડાનો ખગુખગુટ સાંભળે ત્યારે એમ માનતી નહિ કે એ તોરામણ છે, પરંતુ શરમભરેલા સંબંધમાંથી તને બચાવી લેનારી એ તારી વહાલી માનો સંભાળ છે એવું સમજજે. જ, મારી મીઠડી ! જ્યારે હું તને ફરી મળીશ ત્યારે તું કોઈ સિથિયનને ભાગે જવાને બદલે રાજસ્થાનના ઊંચામાં ઊંચા શિખર ઉપર ઉલ્લસ્તતું રૂલ હશે. વિસલદેવ ! એના શીધ્ર પ્રયાણની તૈયારી કરો.

કુમલકુમારી

ક્યાં કારસ્તાનોથી હું ધેરાઈ ગઈ છું ? નિર્મલ ! મને મારી તરવાર આપ. દુનિયા મને દગ્ગો દેશે તો મને મદદ કરે એવો એક મિત્ર તો મારી પાસે હશે !

વિસલદેવ

બહેન ! આપણો આત્મા જ આપણો સારામાં સારો સહાયક છે.

કુમલકુમારી

હું એમાં માનું છું. ક્યે મારો જવાનું નક્કી થયું છે ?

વિસલદેવ

કુંગરાઓની ઊંડી તળેટીને અડીને જતા ખીણને મારો.

કુમલકુમારી

એ ટૂંકામાં ટૂંકો માર્ગ નથી.

વિસ્તલદેવ

ટૂંકો અને સહેલો, — કાશ્મીર જવા માટે.

કુમલકુમારી

તો બીજો છે તે ડેંગઢ જવા માટે વધારે સલામત છે, નહિ ?

વિસ્તલદેવ

કંઈ નહિ તો તે લીલો ને રળિયામણો છે, અને પ્રેમ ત્યાં અભાધિતપણે

વિહરી થકે એમ છે.

(જય છે.)

કુમલકુમારી

તું મારો મિત્ર હોય એવું લાગે છે, પણ હું મારી જત સિવાય ને મને દગ્ધો ન હે એવી મારી તરવારની તીક્ષ્ણ ધાર સિવાય બીજ કોઈનો વિશ્વાસ નહિ કરું. ચાલો, બહેનો ! આ યોજયેલી ભાગ્યનિર્માણભરી 'મુસાફરી' માટે આપણે તૈયાર થઈએ.

કુમુદકુમારી

આપણી પાલખીઓ સાથમાં જ રાખે એવું એમને કહેજો. આપણું બન્નેને માટે એક જ ભાગ્યનિર્માણ, મારી મીઠડી !

કુમલકુમારી

જો આપણને તોરામણ સાથે પરણવું જ પડશે તો તે પેલા અંધકારના પ્રદેશમાં.

નિર્મલકુમારી

જ્યાં આશા રાખું છું કે ન્યાયે અના નાક અને ગાલ વરચેનું સમતોલ-પણું સાચે રૂપે રાખું હશે. બાલાઓ ! આપણે વિધનોમાં થઈને જીતી લેવા માટેની વસ્તુઓ છીએ; અને કયો વીર યોધો તેમાં સફળ થાય છે તે જાળવાને હું અધીર છું.

(જય છે.)

અંક ૧ : દૃશ્ય ૩

[ડેંગઠ નજીકનું જંગલ : બાપ્પા, સંગ્રામ, પૃથુરાજ]

બાપ્પા

ને ગુપ્ત મિત્ર પાસેથી હું બચપણમાં મારા વિચારોને ગરુડના ઉડુયનની તુંગતાઓ ઊંચે ઉડાડતાં શીખ્યો હતો તેનો આ પત્ર છે. હું હસ્તાક્ષર ઓળખું છું, જો કે એનું નામ હજી મારાથી છૂપું રાખવામાં આવેલું છે.

સંગ્રામ

એના લખેલા શબ્દો અમને સંભળાવો.

બાપ્પા

“ ઈડરથી, સૂર્યના સંતાનને ઈડરની રાજપુત્રી કમલકુમારી એની ઢૂપાળી બહેન સાથે થોડાક ઘોડેસવારોનો રસાલો લઈ ડેંગઠ જાય છે. પહાડોના પડુંંદ જુવાન વનરાજ ! સિહની માફક શિકારે નીકળને. પૃથ્વી પરના બલિષ્ઠમાં બલિષ્ઠનો શિકાર કરને; એમ સમજને કે એની રાજકુમારીઓ તારી લુંટને માટે જ છે, તારી દાસીઓ બનાવવા માટે જ છે, એના રાજાઓ તારા તાબેદાર છે, એના પ્રદેશો તારી શિકારની ભૂમિ છે. પ્રચાંડ સાહસ કરને, ને તું મહાન બનશો. દેખીતા મૃત્યુનો તિરસ્કાર કરને ને એના ધમકી બતાવતા ઉગામેલા હાથમાંથી વીરોચિત વેગથી તારાં રાજેચિત ભાગ્યનિર્મણિને ઝૂંટવી લેને. તું જેમના મહિમાવંત લોહીમાંથી જન્મ્યો છે તે તારા પિતૃઓએ આ પ્રમાણે જ કર્યું છે, ઓ રાજાઓના સંતાન ! લિ. ઈડરમાંનો તારો મિત્ર.”

સંગ્રામ

એ આવું લખે છે ? રાજાઓના વંશજ ! અત્યાર સુધી તમારા જન્મ વિષે આટલી સ્પષ્ટતાથી એ કદી બોલ્યો નહોતો.

પૃથુરાજ

આપણા જુસ્સાને ભભુકાવવા માટેનું પ્રદીપક સૂચાન ! બે રાજકુમારીઓ ને એમના રક્ષણ માટે માત્ર ગણીગાંઠી તરવારો ? દેવોએ જ આ આપણે માટે ગોઠવી આપ્યું છે.

સંગ્રામ

બાપ્પા ! આ જેખમને અપનાવી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે ને ?

પૃથુરાજ

તને શંકા થાય છે ? વિચાર તો કર, આપણા ખજનાને એ કેવો સમૃદ્ધ

કરશે. એકલી પાલખીઓ જ એક આખી ટંકશાળ હોવી જોઈએ, અને કુંવરીઓનાં ધરેણાંગાંઠાંથી તો અરદું રાજસ્થાન ખરીદી લેવાશે.

સંગ્રામ

તાત્કાલિક લાભ રાજખજના જેટલો છે, ને તે પડાવી લેવાનું પણ જેખમકાર નથી. પણ પછીથી ઈડરનું રોષભર્યું સશલ્લ બળ ગાજવીજ ને વંટોળ બનીને આપણી ઉપર ઉત્તરી આવશે. ત્યારે આ આધાતને સહન કરી લેવા જેટલું સામર્થ્ય અત્યારે આપણામાં છે ?

પૃથુરાજ

ભલે, આવવા દો એને. છેવટે યુધના સાચા ને જેખમભર્યા દંશનો અનુભવ કરવાનો આનંદ મને મળશે; અત્યારે કરીએ છીએ તેમ હમેશાં પહાડોમાં છુપાઈ રહી પહાડ પરના લુંટારાનો પાઠ ભજવવાનું ને કેવળ દુર્બળ ને ઉર્પોક ઉપર છાપો મારવાનું કે દૂરથી શગુઓનો તીરથી સંહાર કરવાનું મને પસંદ નથી; એને બદલે ખુલ્લા મેદાનમાં સમરાંગણના આધાતો ને આખું જગત નુએ એવું યશસ્વી વિકટ યુધ મને ઉત્સુક બનાવી રહ્યું છે.

બાપા

સંગ્રામ ! હું અવિચારીપણે નહિ, પણ ચોક્કસ રાજનીતિને લક્ષ્યમાં લઈ આ પગલું ભરું છું. આપણા ત્રાસની પ્રતિ ઈડરવાળો ગર્વભરી તુચ્છકારની વૃત્તિ રાખે છે તેને આપણે જ્યાં સુધી તોડી ન શકીએ ત્યાં સુધી આપણે તેમને આ વિકટ પહાડોમાં શી રીતે આણી શકીએ ? એટલા માટે જ્યાં આપણા ભીલો વ્યૂહબદ્ધ રઘ્યુત તરવારો આગળથી વીખરાઈ જય અને આકમણ કરતા ઘોડેસવારોનો સામનો ન કરે ત્યાં જ આપણે ખુલ્લામાં આવવું જોઈએ. પણ જે આપણે એમની રાજકુમારીઓનું હરાણ કરીએ તો વિચાર વગરનો ઉદ્ધાર રોષ તેમને ખુદ આપણી પહાડીની કિલ્લેબંદીમાં ઝંપલાવવા ઉશ્કેરશે ને ત્યાં આપણાં તીરના મારા નીચે એમનું બળ છેક ક્ષીણ થઈ જશે. પછી જ્યારે તેમની સંખ્યા અદ્ય બની જશે ને થાકથી તેઓ લોથપોથ થઈ ગયા હશે ત્યારે સમય પારખીને હું બળે કે કણે ઈડરનો કુબજો લઈ લઈશ અને આખું લડાયક જગત મારી સામે ઉભું થઈને ચઢી આવે તો પણ એને સજજડ પકડી રાખીશ.

સંગ્રામ

ભીલોની મદદથી ?

બાપા

અત્યારે નેતા વગરની બની ગયેલી રઘ્યુત તરવારોને, દેશનિકાલ થયેલા માણસોને, ભાગ્ય શોધનારા મરણિયાઓને આમંત્રણ આપી હું એકઠા કરીશ. એ રીતે લોખંડી ભુજાઓ ને સાહસિક હદ્યો આપણી સાથે જેંડાશે, અને

આપણે એક આધુનિક સામ્રાજ્યનું ધામ ઉભું કરીશું; સંગ્રામના જેવાં પૂર્વ-વિચાર કરવામાં શાળપણ બતાવનારાં ને અમલમાં મૂકવા માટેની હિમતવાળાં મન ને ભયને જે જાગતા નથી, કે પોતાના છલાંગતા વિચારોને સીમિત કરી દેતા નથી, ને રજપુત જેને પસંદ કરે છે તે મૃત્યુ કે હમેશને માટે યાદગાર બની જનારો જશ જેમને પ્રિય છે એવા પૃથુરાજ જેવા વીરોને આપણે જમા કરીશું. શું આપણે પૂરતા બળવાન નથી ? આપણી પાસે એક હજર ખડતલ ભીલ છે. તેઓ પહાડી યુદ્ધમાં પાવરધા છે, નિશાન ન ચૂકે એવાં તેજી તીર ચલાવનારા છે; આપણે પોતે એમને દોરવાના રહે છે. આપણામાંનો એક, હજર બરોબર છે, શિવ એકલિંગ આપણે માથે વિરાજી રહ્યા છે, અને આપણું ભાગ્ય ને આપણી તરવારો આપણા હાથમાં છે.

સંગ્રામ

બસ, એ પૂરતાં છે.

(કોડલ પ્રવેશે છે.)

કોડલ

બાપ્પા ! આપણા જસૂસો પાછા આવી ગયા છે. શિકાર આપણી જળમાં છે.

બાપ્પા

એ લોકો કેટલા છે, કોડલ ?

કોડલ

માત્ર દસ ભાલાવાળા ઘોડેસવારો. સેવકો અને લીઓને એમણે નીચલે રસ્તે ફેરાવામાં મોકદ્યાં છે; ચાર પાલખીઓ સાથે આખોયે રસાલો તુંગરાઓ-માં થઈને આવી રહ્યો છે. એમણે એમનાં માથાં આપણા ગાળામાં નાખ્યાં છે. ગાળો તંગ બેંચીને અમે એમને ગૂંગળાવી દઈશું, બાપ્પા !

બાપ્પા

એમનું છટકી જવાનું અશક્ય છે ?

સંગ્રામ

બાપ્પા ! જે એક ધાટને રસ્તે જ ફુકત તેઓ પાછાં ફરી શકે એમ છે તેને સો ભીલો ઘેરીને ઉભા છે. મેં પોતે જ તેમને ત્યાં ગોઠવ્યા છે.

બાપ્પા

ધોધુ આગળ એમને આંતરી લેજે, સંગ્રામ ! કોડલ ! આડુંઅવૃણું છૂટેલું તીર આપણી રૂપાળી લુંટને ભૂલેચૂકે જોખમમાં ન મૂકી દે તે જોજે.

કોડલ

આ બાબત મારામાં વિશ્વાસ રાખજે, બાપ્પા ! એમની વીસ આંખોની કાળી કીકીઓમાં થઈને અમારાં તીર સોંસરાં જશે ને આંખના ધોળા ભાગને

બિલકુલ અડશે પણ નહિ. તેઓ દસ ઘોડેસવારો છે, ને દસ તીર અમને ચતાપાટ સુવાડી દેશે. પછી તો અમને બાળવા સિવાય બીજું કશું આપણે કરવાનું બાકી નહિ રહે. જે હું આ ન કરી શકું તો હું ભીલ નથી, કોડલ નથી, બાપાનો એક ધાવણ ધાવેલો બાઈ નથી.

બાપા

આપણા બળને કરકસરથી વાપરજો. આવા સહેલા શિકારના કામ માટે હું એક પણ માણસ ગુમાવવા માગતો નથી. તું નાયક છે, સંગ્રામ !

(સંગ્રામ અને કોડલ જાય છે.)

પૃથુરાજ ! મારા મિત્ર ! આજે મહત્ત્વાને શિખરે લઈ જનારું આપણું આરોહણ શરૂ થાય છે. (જાય છે.)

[ધોધની પાસે ડેંગઢ નજીકનું જંગલ. પાલખીઓમાં કુમલકુમારી, કુમુદ, નિર્મલ અને ઈશાનીની પાલખીઓ સાથે સૈનિકો ને સેનાપતિ]

ઈશાની

(પાલખીમાંથી) સેનાપતિ, પાલખીઓ નીચે ઉતારો, અને આ જગાને સાફ કરાવો. અહીં ખળખળાટ કરતા પાણીના ધોધની પાસે રાજકુમારી થોડોક વિક્રામ કરશે અને ડેંગઢના પવનના શ્વાસોચ્છ્વાસથી અંતરને ભરશે.

(સૈનિકો ને પાલખી ઉપાડનારાઓ સાથે સેનાપતિ દૂર જાય છે. બાલાઓ પાલખીઓમાંથી બહાર આવે છે.)

કુમલકુમારી

કુમુદ ! જેની બાજુએ વાંકા વળીને જૂકવાનું આપણને વહાલું લાગતું હતું તે આ ધોધ. અહીં આપણે સારંગીના સાથમાં આપણા પૂર્વજીનાં પરાક્રમોનાં ગાન ગાતાં હતાં, યા તો ચૂપચાપ આનો મૃદુ ને સતત ચાલતો ધૂધવાટ સાંભળ્યા કરતાં હતાં. પેલો વળાંકની પાછળ આપણે ડેંગઢ દેખીશું, આપણા બાળપણનો આપણો આનંદ બની ગયેલો ડેંગઢ, કુમુદ !

કુમુદકુમારી

કુમલ ! પહેલાંની માફક આપણું વૃક્ષ એકદમ ધેરું લાલ બની ગયું છે, જાણે કે કસુંબલ આગનો એની ઉપર છંટકાવ ન કર્યો હોય !

કુમલકુમારી

ઓ ! અત્યારે તો વસંત છે ને આ છે ડેંગઢ.

ઈશાની

બાલાઓ ! આપણે અહીં વધારે વખત થોભવાનું નથી. આપણને ન જોતાં આપણો સિથિયન પહાડોમાં પાછો જતો રહેશે.

નિર્મલકુમારી

ગોળગોળ ગાલવાળો ? અહો ! અત્યાર પહેલાં એણે દાસીપુત્રી મીરાને પલાણે ચઢાવી દીધી હશે અને એ એને કાશમીરની રાણી બનાવવા હારતોરા પહેરાવી રહ્યો હશે. ઈરછા થાય છે કે કન્યાની સખી તરીકે હું ત્યાં હોઉં.

કુમલકુમારી

એમાં તે મધુરતાભરી ચતુરતા બતાવી છે, નિર્મલ ! પણ એ છોકરી બઢીને

લાયક હતી. એણે ખુશીથી મારી સેવા કરી છે. એક ૨૭પૂત રાજકુમારીની સેવાના બદલામાં સિથિયન સિહાસન કંઈ મોટું વેતન નથી.

કુભુદકુમારી

આ પહાડનો આત્મા તને ચાહતો હોય એમ એવો કેવો આનંદપૂર્વક તારા હાસ્યનો પડ્યો પાડીને તારું હાસ્ય તને પાછું આપી રહ્યો છે ?

કમલકુમારી

પહાડોની અંદર વળાંક લઈ આપણે એમને સુંદર રીતે ખંખેરી નાખ્યા છે. અફ્સોસ ! મારા રાજવી પિતા પોતાની બાલ સમ્ગ્રાંશીની આ મુસાફરીને અભિનંદન નહિ આપે, કે મારી રાણીબા રજપૂતના શિરપેચ ઉપર પોતાના ઝૂલને નહિ સુધે. મારાં માતાપિતાને તો એમની બિચારી સાદી — સરળ કમલકુમારીને જ નિભાવી લેવી પડશે. (સ્વગત) જ્યાં સુધી એને એનો જીવનસાથી નહિ મળે ત્યાં સુધી.

નિર્મલકુમારી

હું તને કહું છું, કમલ ! એ એક પાપ છે. એનો વિચાર મને પાગલ બનાવે છે. શું હું મારું હરણ થાય એ માટે બહાર નીકળી છું ? વનપ્રદેશમાં નિરાંતે વિહાર કરવા માટે હું આવી નથી. પણ હજુય મને આશા રહે છે કે આપણો ભીલ લુંટારો, કુંગરની ધાર પરનો આપણો ગુંચવાયેલા વાળવાળો કૃષ્ણ આવશે. મને ખાતરી છે કે એ સ્ત્રીઓનું એવું અસંમાન કરનારો નહિ હોય કે આવી મજેદાર લુંટ એના રાજ્યમાં થઈને પસાર થાય અને એને હાથ કર્યા વગર રહે.

કમલકુમારી

આપણી ૨૭પૂત તરવારો સામે જેણે પોતાના ભીલનાં તીરથી મોરચા માંડ્યા છે તે જુવાનિયાને હું ખુશીથી પ્રત્યક્ષ કરીશ ને મોઢમોઢ એની સાથે વાત કરીશ. કંઈ નહિ તો એ એક મરદ જરૂર હશે, સિથિયન તોરામણ નહિ હોય.

ઈશાની

ધૂષ્ટ જંગલી ! છતાંય એ એના છેલ્લા ચુકાદામાં શૂળી રળવાનો છે. જે હું પુરુષ હોત તો એમના માળાઓમાં જ આ ભમરાઓને બાળી ભગાડત ને જેવા તેઓ ખુલ્લામાં આવત તેવા જ તેમને મારી વજમુણ્ઠમાં પકડીને મસળી નાખત.

બહાર કિકિયારીઓ

બાંપા ! બાંપા ! હો..... શિવ એકલિંગ !

સેનાપતિ

(અંદરથી પોકાર કરીને) ભાલા ! ભાલા ! તૈયાર થઈ જાઓ, ૨૭પૂતો ! ભોઈઓ ! તમે પાલખીઓનું રક્ષાણ કરો !

કમલકુમારી

બાપ્પા !

નિર્મલકુમારી

(હસતી) હજુ તો તારે બાપ્પા સાથે પેલી વાત કરવાની છે, કમલ !

કુમૃદકુમારી

ઓ ! ચાલો, ભાગી જઈએ ! આપણી તરફ એ ટોળેટોળાં આવી રહ્યાં છે.
ઈશાની

ગભરાયા વગર ઉભાં રહો ! આપણા બહાદુર બરદાવાળાઓ જોતજોતામાં
એ સાહસ કરતી પહાડી લોંકડીઓને વીંધીને એમની બજોલોમાં ધુસાડી દેશે.
મક્કમ ઉભાં રહો ! નાઠાં તો જોખમની દાઢમાં જ આપણે પડવાનાં છીએ.

કમલકુમારી

(એક ખડક ઉપર ચઢીને) અરે ભગવાન ! આપણા બધા રજ્યપુતો પોતાનાં
હથિયાર વાપરે તે પહેલાં તો અભિભૂત થઈ ગયા છે. હવે શું થશે ? ઈશાની !
એમનાં કેદી બન્ની જવા માટે શું આપણે સ્થિર બેસી રહીશું ?

ઈશાની

તારી પાલખીમાં જલ્દી બેસી જ. ભોઈઓ આ તરફ દોડતા આવે છે.
ખીણના રસ્તા તરફ ભાગો. સંભવ છે કે ઈચ્છાગઢની તરવારો કયારનીય એ
બાજુ ગોઠવાઈ ગઈ હશે.

કમલકુમારી

શું હું એકલી ભાગી છૂટું ?

ઈશાની

આઃ ! જંગલીઓના હથમાં પડવાની નામોશીમાંથી તું ઈડરના ગૌરવને
બચાવ ! (ભાગતા ભોઈઓ પ્રવેશે છે.)

અરે થોલો ! તમારી રાજકુમારીને લઈને ખીણને રસ્તે ભાગો !

પહેલો ભોઈ

તમારી રાજકુમારીના મેંમાં પડો સમશાનની આગ ! દરેક પોતપોતાની
જતને બચાવી લો.

(ધણાખરા ભોઈઓ સાથે એ જય છે.)

બીજો ભોઈ

થોલો ! થોલો ! આપણે જેનું લૂણ ખાંદું છે તેનો બદલો નહિ વાળીએ ?
હા, લોહી આપવું પડે તો તે આપીને આપણા ટુકડેટુકડા થઈ જશે ત્યાં
સુધી આપણે ચાર જણ પાલખીને ઉપાડીશું. પાલખીમાં બેસી જાઓ, કુંવરીબા !

નિર્મલકુમારી

જલદી કર, કમલ ! કે પછી તું પેલા જટિયાળા ભીલ સાથે મસલત કરવા તલસે છે ?

(કમલ પાલખીમાં પ્રવેશે છે.)

કુમુદકુમારી

આપણું શું થશે ?

નિર્મલકુમારી

આપણે ભીલની ધરવાળીઓ બનીશું. આના કરતાં તો સિથિયન સિંહાસન વધારે સારું હતું.

ઈશાની

આપણાં મિત્ર બનેલાં હથિયારો હજુ આપણી પાસે છે. કુમુદ ! આવી નિસ્તેજ ન બની જતી.

નિર્મલકુમારી

જુઓ, જુઓ, ઈશાની ! છલંગો મારતા ભીલો આપણી પાછળ ઉત્તરી આવે છે.

ઈશાની

જલદી કરો, ભોઈઓ ! ભોઈઓ !

નિર્મલકુમારી

બહુ મોડાં પડયાં. એ પકડાઈ ગઈ.

(કોડલ ને ભીલો પ્રવેશે છે.)

કોડલ

માથા સોંસરું તીર માગતો હોથ તે જ પગ ઉપાડે. બાનુઓ ! તમે મારા ભાઈ બાપ્પાની કેદી છો. એના રસોડું માટે અમને થોડી રજ્યુત દાસીઓની જરૂર છે. બચ્ચાઓ ! આમને લઈને બાંધો.

ઈશાની

જે કોઈ આવે તેની ઉપર ધા કરો. રજ્યુતાણીઓનાં—તમારાં શરીરને આ ગંદકીના લોંદાઓ આંગળી અડાડી અપમાનિત ન કરે તે જોજો.

કોડલ

મોં બંધ કર, રજ્યુતાણી ! નહિ તો એક તીરથી તારી જીભને તાળવે જડી દઈશ. એમના હાથમાંથી ખંજરો ઝડપીને લઈ લો.

(એ નિર્મલને કાંદેથી પકડે છે. સંગ્રામ પ્રવેશે છે.)

નિર્મલકુમારી

દૂર હઠ, જંગલી ! પતિ તરીકે કોઈ જીભને વીધી નાખનારો મારે ન જોઈએ.

સંગ્રામ

કોડલ ! એને છોડી દે. રજપુત કુમારિકા ઉપર તારો ભીલનો હાથ ન મૂક. ઈડરની કુમારિકા ! અમારા તરફથી કોઈ અત્યાચારનો આશા રાખતી નહિ. આ જંગલી દુંગરા અમને આશાય આપે છે એને જે વિકટ પ્રદેશમાં અમે રહીએ છીએ તેના જેવો વિકટ અમારો દેખાવ ને એવાં જ અમારાં કર્મ હોવા છતાં અમે થોડીક શિષ્ટાચારની પ્રણાલિકા સાચવી રાખનારા માણસો છીએ.

નિર્મલકુમારી

એ કબૂલ કરું છું. જે તું શરતી સવારનો વડો હો તો આ વિધનદોડમાં જીતનારા છેવટે છેક બહારનો તો નથી.

કોડલ

તું રજપુત છે તેથી શું તું મારી ઉપર હુકમ બજવશે ? ભીલો ! હું કહું છું તેમ કરો ! મરધીનાં બચ્ચાને બાંધે તેમ આ રજપુતાણીઓના હાથપગ બાંધો; સંગ્રામને ગણકારતા નહિ.

સંગ્રામ

બળવાખોર !

(તરવાર ખેંચે છે.)

ઈશાની

(ઝડપથી પાલખી ઉપાડનારાઓ પાસે જઈને) એ ઝડપામાં પડ્યા છે ત્યાં સુધીમાં ખબર ન પડે એમ સરકો જાઓ; દોડો, દોડો ! રે ! રાજકુમારીને બચાવી લો.

બીજે ભોઈ

માણસથી બને તેટલું બધુંય અમે કરીશું. ચૂપચાપ, ભાઈઓ ! ઝડપલેર !

કોડલ

તારી તરવારથી હું ડરતો નથી, રજપુત ! મારાં તીરનો સ્વાદ લે.

(કુમલને લઈને પાલખીવાળાઓ નીકળી જય છે.

બીજી બાજુથી બાપ્પા અને પૃથુરાજ પ્રવેશે છે.)

બાપ્પા

કેમ ? શું થયું છે ? કોડલ !

કોડલ

જેને બાપ્પા ! આ તારી નવી દાસીઓ મારું કહ્યું માનીને આવતી નથી, ને ધમંડ ભરી વાતો કરે છે. તેમ છતાં સંગ્રામ મને એમને રીતભાત શિખવાડવા દેતો નથી, કારણ કે, હું ધારું છું કે એ એની માસીની મસ્તિયાઈ બહેનો છે.

બાપ્પા

એ કહ્યું કરશે કોડલ ! એમને મારા હાથમાં છોડી દે. યાદ રાખજે, ભાઈ ! કે સંગ્રામ તમારો સરદાર છે. એક સિપાઈ એવો તું શું શિસ્તભંગ કરે !

કોડલ

બાપા, હું તારો સિપાઈ છું. સંગ્રામ ! તને તારી રજપૂતાણી મળશે.
હું રજપૂત સિપાઈ છું, ને મારી ફરજ સમજું છું.

કુમુદકુમારી

પેલો ભીલ તે આ ? અણઘડ ગમાર, લુંટારો તે આ ? આનું વર્તન તો
રાજકુમારના જેવું છે. જરૂર, એ કોઈ રજપૂત છે, ને તેથી કોઈ મોટા રજવંશનો.

બાપા

તમારામાંથી ઈડરની રાજકુમારી કોણ ? મારી આગળ આવીને એ ઊભી
રહો.

ઈશાની

જાણે કે એક રજપૂત રાજકુંવરી તારી ગુલામડી હોય એમ અભિમાનથી
બોલનાર તું કોણ છે ? બહારવટિયા !

બાપા

હું ગમે તે હોઉં, તમે મારા હાથમાં છો, મારી લુંટ ને મારાં કેદી. બોલો
તમારામાંથી રાજકુમારી કઈ ?

કુમુદકુમારી

તારી પકડમાંથી બહાર ને છવે તો લગભગ સલામત, ખીણવાળે રસ્તે,
સરદાર !

ઈશાની

કુમુદ ! તારી મૂર્ખતાને લીધે તેં વિશ્વાસધાત કરી તારી બહેનને હીનમાં
હીન અપકીર્તિની પ્રતિ ઝુલ્લી કરી દીધી છે.

કુમુદકુમારી

કંઈ નહિ, તો હું એમાં ભાગીદાર છું.

(જય છે.)

બાપા

હાં, એમ છે કે ? કોડલ ! આ તો ત્રણ કુમારિકાઓ છે. તેં તો મને
કહ્યું હતું કે ચાર પાલખીઓ રસ્તા ઉપર છે.

કોડલ

સંગ્રામ ! તારી તરવાર મારા પેટમાં ફેરવીને પરોવી દે. હું તારી સાથેના
અધડમાં પડ્યો હતો તેવામાં સારામાં સારો શિકાર છટકી ગયો છે.

બાપા

નહિ, ભૂલ સુધારી લો. છટકી જનારને રસ્તે આંતરી લો. (ભીલો સાથે
કોડલ જય છે.) બીજી પણ ભાગી છૂટી છે ? પણ એ પગપાળી છે. સંગ્રામ !
પૃથુરાજ ! આ સુંદર કેદીઓને એમના કેદખાનામાં લઈ જાઓ. હું જઈને
ભાગી જનારાઓને પકડું છું.

ઈશાની

હું વચમાં છું ત્યાં સુધી તે હજુય તારે માટે નથી, પહાડ પરના ધાડપાડુ !
પૃથુરાજ

અહો ! રજપૂત જુસ્સો તે આ.

બાપ્પા

બેવકૂફ છોકરી ! પારાપતની ઘોળી પાંખે શું તું જંગવાતના ઝપાટાની સામે
થવા શક્તિમાન છે ?

(જેવો બહાર જવા માંડે છે તેવી જ એની ઉપર ખંજરથી પ્રહાર કરે
છે. બાપ્પા એનું કંઠું પકડીને એને બાજુઓ કરે છે. બાપ્પા જય છે.)

પૃથુરાજ

સ્વભાવે તું શૂર પણ જક્કી છે, કુમારી ! તમારાં ભાગ્ય જેમની પ્રતિ
મમતાળું થયાં છે તેઓ જંગલી નથી પણ રજપૂત લોહીના ને ઉછેરના માણસો છે.
મને રજ છે ને ? (એ એના કંડાને હાથમાં પકડે છે.)

ઈશાની

(ભારે હેયે) લાગે છે કે આ દુંગરાઓમાં તમે લોકો માગ્યા પહેલાં જ
લઈ લો છો. (ખંજર ફુલાવી દઈને) દૂર થા, નકામા મદદગાર !

પૃથુરાજ

ખૂબ નકામું, કુમારી ! મદદની જરૂર પડે ત્યારે મારી પાસેથી તે માગવી.

ઈશાની

તું શિષ્ટાચારી લુંટારાનો પાઠ ભજવે છે. દુષ્ટોના શિષ્ટાચારની પહેંચ
બહાર મારી જતને પહેંચાડવા માટે મને મદદની જરૂર નહિ પડે.

પૃથુરાજ

(એને હાથમાં ઉપાડીને) એ એટલું સહેલું નથી. તો તું કેદી છે તે મારે
તને શિખવાડવું પડશે ? ચાલ, વધારે ખામોશી રાખ. આજ અમે તારી ઉપર
મીઠા જુલમ કરીએ છીએ તે છતાં તું તેનાથી પ્રસન્ન થશે.

(એ એને બહાર ઉંચકી જય છે.)

સંગ્રામ

આપણેય શું એ જ કુમ અનુસરવાનો છે કે ?

નિર્મલકુમારી

રજ હોય તો ના. લગભગ પોણા ચાર મળ મારું વજન છે.

સંગ્રામ

હું એમ સહેલાઈથી નહિ માનું. તોલની પરીક્ષા કરી જેવા દેશે ને ?

નિર્મલકુમારી

મને લાગે છે કે તું અન્યાયી ગાજવું નીકળવાનો; તેથી જો તું ખાડા-ટેકરા આવતાં મને મદદ કરશે તો હું ચાલવાનું જ પસંદ કરીશ. મને લાગે છે કે છેવટે તું ફૂણું નહોતો.

સંગ્રામ

તો મને એનો ભાઈ બલરામ ગણી લે. શું તારું નામ રેવતી નથી ?

નિર્મલકુમારી

આ દિવસે જ પ્રસ્તાવ રજૂ કરવો એ વધારે પડતું વહેલું કહેવાય. સાંજ સુધીમાં હું ખાતરીપૂર્વક હા કે ના નહિ કહું. આગે, બલરામ ! હું પાછળ પાછળ આવું છું.
(જય છે.)

[ડિંગઢ નજીકનું જંગલ. કમલકુમારીને લઈને પાલખીવાળાઓ પ્રવેશે છે]
બીજો ભોઈ

હિમત રાખો, ભાઈઓ ! હિમત રાખો ! આપણે ઝડીમાંથી બહાર નીકળી ગયા છીએ. (સામેની એક ભેખડમાંથી નીચે છલંગ મારીને કોડલ પ્રવેશે છે.)

કોડલ

હલકારવું લગાર વધારે પડતું વહેલું છે. થોભો, જમીન પરના દેડકાઓ ! નહિ તો તમારું આરડવાનું ગળામાંનું છેલ્લું ગળગળિયું બની જશે.

બીજો ભોઈ

પાલખી નીચે મૂકો; આપણે પકડાઈ ગયા છીએ. ભીલોના મહારાજ ! દયા કર.

કોડલ

સ્થિર ઊભા રહો, બદમાસો ! પહેલાં તો છટકી ગયેલી રજપૂતાણીને એની કુતર-પેટીમાંથી મારે બહાર કાઢી લેવી જોઈએ.

(જેવો એ પાલખી પાસે આવે છે તેવો જ ભોઈ એને ઓર્ધ્વિતો ધજો મારીને નીચે ગબડાવી પાડે છે. ને એનું તીર ને કામઠું ટેકરીના ઢોળાવેથી નીચે નાખી દે છે.)

બીજો ભોઈ

જલદી કરો, એ બેભાન છે ત્યાં સુધીમાં આપણે ભાગો.

(ભીલોને લઈને બાપ્પા તથા કુમુદ પ્રવેશે છે.)

બાપ્પા

દૂરી માણસોથી ઘેરી રાખેલા ધાટમાં થઈ ને તારી બહેન આગળ ડગલું ભરી શકે એમ નથી. હો ! અલ્યા ! ઊભા રહો ત્યાં ! પાલખી નીચે મૂકો. અક્કલના ઓથમીરો ! મોતને નોતરું ન હો. (ભીલો ટોળાબંધ આવી પાલખીવાળાઓને ઘેરી લે છે.) આ કોડલ છે કે ? ધવાયો છે કે શું ?

કોડલ

(ઊભા થઈને) બેહોશ બની ગયો'તો, બાપ્પા ! પહાડનું પડખું મારા માથા કરતાં જરા વધારે કઠળું હતું. જમીન પરના દેડકા ! તેં ખૂબીથી ચાલાકી અજમાવી. લાવ તારો પંજો, દેસ્ત !

બાપા

આ માણસોને કેદ કરો ને એમને સલામત રાખો. તારા માણસોને અહીંથી લઈ જા, કોડલ ! ને એમની મદદે આવનારા સૌને રોકીને રસ્તાનું રક્ષણ કરને.

(પાલખીવાળાઓને લઈને કોડલ ને એના ભીલો જાય છે.)

કુંવરી ! તારી બહેનને પાલખીમાંથી બહાર લાવ.

કુમુદકુમારી

કુમલ ! કુમલ ! ભાગ્યની અટકાયતમાંથી ભાગી છૂટેલી તું પકડાઈ છે. બહાર આવ.

કુમલકુમારી

આમ કેવી રીતે બન્યું ?

કુમુદકુમારી

તારા પલાયન વિષે મેં એને કહ્યું. તું શું મને ભીલ સાથે પરણવા માટે છોડી જશો ? આપણી વચ્ચેના કરારનો તું ભાંગ કરશો ? મેં તને દાસીપણા માટે પાછી ઘસડી આપ્યી છે.

કુમલકુમારી

નહિ તો ! મારો પકડનારો કોણ છે તે જોવા હે. કેમ કે, મારી કુમુદ ! જે તું હસતી હોય તો મારે સમજવાનું કે હું દુર્ભાગ્યની છદની બહાર છું. (પાલખી છોડીને) પાછળ ઊભી રહે, મીઠડી ! કયાં છે પર્વતવાસી ચોર, કે જે રાજએ સામે રહેણે ચઢ્યો છે ને પોતાનું ધડ જાણે અમર હોય ને પોતે છે તેવો જ રહેવાનો હોય તેમ ઈડરની રાજકુમારીઓ ઉપર હાથ ઉપાડે છે ?

બાપા

(આગળ આવીને) એ માણસ હું છું, બહારવટિયો બાપા.

કુમલકુમારી

આ બાપા ! આ એ ભીલ ? (ઉભય એકબીજ તરફ મીટ માંડી જુઓ છે.)

લે, કુમુદ ! આખરે એ કૃષ્ણ નીકળ્યો.

લુંટારુઓના અધિરાજ ! હું ઈડરની રાજકુંવરી કુમલકુમારી છું. તારી મારા માટેની શી ઈરછા છે ?

બાપા

ઓ યશસ્વી કુમારિકા ! તારે માટે કોણ ઈરછા નહિ કરે ? તું રાજસ્થાનનું ગુલાબ છે ને તને હું મારી કલગીએ ધારણ કરીશ.

કુમલકુમારી

મારી આગળ આ ભવિષ્ય ભાખવામાં આવ્યું હતું. પણ, ચોરરાજ ! ગુલાબોને કાંટા હોય છે, ને જો, મારી પાસે તરવાર છે.

બાખ્યા

(સસ્પિન્દુ) શું તું એમ ધારે છે કે એ રૂપાળું રમકડું તને મારાથી બચાવશે ?

કુમલકુમારી

બનશે તેટલું બધું એ કરશે. ને છતાંય જો તું મને પકડશે તો તે તારે જોખમે. કોઈની માલિકીને માટે હું જોખમકારક જીવ છું.

બાખ્યા

જોખમ જો તારા સ્વરૂપમાં વસેલું હશે તો નવોઢા માનીને આલિંગન આપીશ.

કુમલકુમારી

સોણથી કહું છું કે મને તારી દ્યા આવે છે. શાની તરફ તું ધસમસતો જઈ રહ્યો છે તેનું તને ભાન નથી. બે, જો હવે, જો તારે કોઈ સૌમ્ય સેવિકાની જરૂર હોય તો આ રહી મારી બહેન કુમુદ. એ અદ્ભુત સુંદર રાંધી શકે છે. એને બે ને મને ડેંગઢનો રસ્તો બેવા હે. તને આનો, પસ્તાવો થશે, જુવાન !

કુમુદકુમારી

એનામાં વિશ્વાસ ન મૂકતો. વાત એ છે કે એ ટ્રૌપદી છે ને એ જેની બનશે તેના ભાગ્યમાં પશ્ચિમના સમ્રાટ બનવાનું નિર્માણ છે.

બાખ્યા

નહિ રે, તમે બન્ને એક છોડ પર ઈંટેલાં બે જેઠિયાં ગુલાબ છો, ને તમને બન્નેને હું ચુંટી લઈશ, ઓ ઈડરનાં પુષ્પો !

કુમલકુમારી

તારા માણસોએ મને શા માટે ઘેરી લીધી ? ઓ પર્વતવાસી ! તે શી આશા રાખી હતી ?

બાખ્યા

શરૂઆતમાં તો એ એક રાજનીતિ હતી, ને તારા છુટકારાના બદલામાં રાજવી રકમ મેળવવાની ઈચ્છા હતી પણ હવે તો મેં તને નિહાળી છે ને હું તને મક્કમ રીતે પકડી રાખીશ. તારો છુટકારો ધનથી થઈ શકે એમ નથી.

કુમલકુમારી

મારી સામે લડીને તું મને હરાવે નહિ ત્યાં સુધી, મહેરબાન ! તું મને તારી નહિ બનાવો શકે. એમ સસ્તામાં તું મને નહિ મેળવી શકે. હું લડાયક રજૂપૂતણ છું. ભીલ ! હું લડી શકું એમ છું.

બાખ્યા

અદ્ભુત ! તું લડે ને ઘણી સહેલાઈથી વિજેત્રીય બને, જો તું કેવળ તારી

મૃદુ ને તેજસ્વી આંખોનો ઉપયોગ કરી મને એવો આંજુ હે કે મારે માટે
બળવાન બચાવની બધી જ શક્યતા ચાલી જાય.

કુમલકુમારી

આવ ત્યારે, તરવારથી તરવારનું માપ કાઢ, સાવધાન !
બાખ્યા

તો તું આ મનેદાર મૂર્ખતાના આગ્રહને પકડી રાખશો ?
કુમલકુમારી

થોભ, થોભ ! હું શરતબંધી વગર નહિ લડું. જ્યારે હું તને સારી પેછે
પરાજિત કરું ત્યારે, ભીલ ! મારા તાબે થઈને તારે મારા કેદી બનનું પડશે અને
મારી કુમારિકાઓને છાડી દેવી પડશે, બોલ છે કબૂલ ?

બાખ્યા

અને જે હું જીતું તો, ઈડરની રાજકુમારી ! તારે તારા મધુર સ્વરૂપનું
મારી ભુજાઓમાં સમર્પણ કરી દેવું પડશે.

કુમલકુમારી

તાકાત હોય તો મને લે.

બાખ્યા

આમ તને લઉં છું. (એને નિઃશસ્ત બનાવીને) ગુલાબ ! તારો કાંટો કયાં
છે ? હવે તો તારે સાચે જ મારે આધીન થવું પડશે.

કુમલકુમારી

ઝોટી રમત ! ઝોટી રમત ! મારી તરવાર પડાવી લેવી એ વાજબી
નહોતું. આને તું યુષ્ય કહે છે ? હું મારી જતને આધીન નહિ કરું.

બાખ્યા

તારે માટે બીજે રસ્તો નથી.

(એ એને પકડે છે.)

કુમલકુમારી

હું ચોંખ્ખી રીતે જીતાઈ નથી. પાછો ફર. આ તો ધોરી રસ્તા પરની
ધાડ છે. હું એ ચલાવી લઈશ નહિ.

બાખ્યા

કુમારી ! આ કાણ માટે જ તારી સુંદરતા અસ્તિત્વમાં આવી હતી, અરેરે !

કુમલકુમારી

(ધીમેથી) તું મારું શું કરશો ?

બાખ્યા

એ મારો શિકાર બનેલી ઈડરની તેજસ્વી હરણી ! એક ભૂખ્યો સિંહ,

એવો હું તને પ્રચંડ પહાડોની અંદર આવેલી મારી ગુપ્ત ગુહામાં લઈ જઈશ,
ને મારાથી તને બચાવી લેવા ત્યાં કોઈ આવશે નહિ.

કુમુદકુમારી

આ જુવાન સિહની સાથે શું તું રમ્યા કરશે ને એના મિજાજને ગરમાવો
આપશે ? કમલ ! અત્યારે તું તેની ભારે કેસરિયાળ નીચે દબાઈ ગઈ છે ને એના
પ્રચંડ ને પિગળ વક્ષઃસ્થળતળે ચૂપચાપ કંપતી ઢળી છે.

બાપ્પા

રાજકુમારી !

કુમુદકુમારી

તો હું ડેંગઠ ભાગી આગળ ચાલું ?

બાપ્પા

ના, તારે તેમ કરવાનું નથી. મારી પાઇળ આવ. મારા હાથને મજબૂત
પકડી રાખજો, અને આ દમ કાઢી નાખે એવી ઊંચી જગાઓએ તારું આખુંયે
ચબરાક વજન મારી ઉપર મૂકતાં ડરતી નહિ, કેમ કે અમારા અશુધડ આવા-
સોએ લઈ જતો ચઢાવ એકદમ સીધો ને વિકટ છે. કુમુદ ! ઊંચાણો પરના
તમારા કારાગારથી ઊતરીને નીચે આવવું તમારા નાજુક ચરણો માટે અશક્ય
છે. ત્યાં વસંત તમને ઝૂલોની દીવાલોની અંદર પૂરી રાખશે અને તમારાં ઉલ્લાસી
અંગોને પુણ્યિત લતાઓની સાંકળોથી જકડી રાખશે, અને છટકી જવાની
તમને દરછા થશે ત્યારે તમને મૃદુતાથી તેની મના કરશે.

કુમુદકુમારી

કમલ ! કાલે વસંતોત્સવ છે.

(અય છે.)

[ઊંગઠ નજીકનું જંગલ. બાપ્પા, સંગ્રામ,
સેનાપતિ ને રજ્યપૂત સૈનિકો ભીખેાના પહેરા નીચે]

બાપ્પા

વિચારી જુઓ, સેનાપતિ ! સંગ્રામ ! પાલખી ઊંચકનારાઓને છોડી દેવામાં આવે તે જેણે. પરંતુ જે નામદેખે પોતાની રાજકુમારીની ઈજજત કરતાં પોતાના પ્રાણને વધારે વહાલા બનાવ્યા હતા તેમને પહેલાં ફટકારાવજે. એમાંના જે ચાર વજાદાર રહ્યા હતા તેમને બજ્જિસમાં સોનામહેરો આપજે અને એમની જેડે એક પત્ર પણ મોકલજે. ઈડરવાળાને આણવા દો કે એની લાડકવાયી કુંવરી બાપ્પાની સજજડ પકડમાં છે ને કુંવરી માટે પૂરતી ન ગણાય એવી એક લાખ સોનામહેર વગર એ એનો છુટકારો મેળવી શકે એમ નથી. જે આ એને ન રૂચે તો એ પોતાના બધા શૂરવીરોને લઈ અહીં આવે ને મારી પકડમાંથી એને લઈ જય. એ જખમાય એવા શબ્દોમાં લખવું કે જેથી એ જિદ્દી કોષે ભર્યો ગર્જના કરતો પહાડો ઉપર ચઢી આવે. (સંગ્રામ જય છે.)

સરદાર ! ફરીથી કહું છું. હું રજ્યપૂત હોઈ મારા કેદીઓને મારી નાખવાની મારી રીત નથી, અને તમને અહીં ગોંધી રાખીને પાંજરામાં પૂરેલા સિહોની જેમ તમારાં હદ્ય ખવાઈ જય એ જેવા માગતો નથી. એનાથી તો જગતને નુકસાન જય ને મને પોતાને પણ કશો લાભ ન ભજો. તો તમે પોતે પસંદગી કરો, — કાં તો તમે મારા સાથીદારો બની જાઓ, કાં તો ઈડર સહીસલામત પાછા ફરો.

સેનાપતિ

જુવાન સરદાર ! તું ખાનદાન શગુ છે; પણ તારી મહેરબાનીમાં ફેરફાર કર; કેમ કે નામોશીભરી રીતે મેં મારી સોંપણને ગુમાવી છે, ને હવે તો મારી ઈજજતનું વેર વાળવા એને દગો દેનારની ઉપર મારી પોતાની તરવારના ઉપયોગને અનુરોધ કરી શકું. જીવતો હું ઈડર પાછો જવાનો નથી.

બાપ્પા

સેનાપતિ ! તું સાચા ભાવવાળો હોઈ અતિશય ખંચાય છે; આ પહાડોમાં કોઈ ઓચિંતો છાપો મારે તો તેમાં સાવધાનમાં સાવધાન સરદારે પણ શરમ માનવાની નથી. જે ઈડરવાળો તારો સત્કાર ન કરે તો મારાં ભાગ્યને અનુસરને, રજ્યપૂત ! જે રાજની સેવામાં તું છે તેના જેટલો હું ખાનદાન છું. અને જે બાપ્પાના ભાગ્ય-સિતારાની પરિચર્યા કરે છે તે રાજાઓ કરતાંય વધારે ભાગ્યશાળી બને એમ છે.

નાયક

સરદાર ! મારા જૂના માલિકના વંશવિસ્તાર વગર, અભિજત ઈડરવાળા સિવાય હું બીજ કોઈની સેવા કરતો નથી. (ઓચિતો આવેશમાં આવીને)

કુમાર ! તારી તલવારની મૂઠ ઉપર પેલું રત્ન શાનું ? એ હથિયાર તને કયાંથી મળ્યું ?

બાપ્પા

તને આમ આશ્વર્ય પમાડે એવું શું છે ? એ મારા પિતાની તરવાર છે, જે કે મારા પિતા કોણ હતા તે દૈવે મારાથી છુપાવી રાખ્યું છે.

સેનાપતિ

(લાગણીપૂર્વક) રાજકુમાર ! તારા પ્રસ્તાવને હું વધાવી લઉં છું. હું તારો સૌનિક છું, અને આ બધા મારા માણસો તારે માટે જીવશે ને મરશે.

એક સૌનિક

સેનાપતિ ! તમે આ શું કરી રહ્યા છો ?

સેનાપતિ

રજપૂતની ઈજઝતના ઊંચા માર્ગથી હું કદાપિ ચલિત થયો નથી. મારામાં વિશ્વાસ રાખો, રજપૂતો !

સૌનિક

યુધમાં તું અમારો અગ્રેસર હતો અને અમને તું હમેશાં બહાદુર, સ્વાભિ-માની અને માનનીય માલૂમ પડ્યો છે. કેવળ શત્રુઓના રક્તથી રંગાયેલી અમારી તરવારો શરમ માન્યા વગર અમે અન્યને સમર્પીએ તે માટે અમને ખાતરી કરાવ, અને હજુય અમે તને અનુસરીશું.

નાયક

યોગ્ય સમયે હું તમને ખાતરી કરાવીશ.

બાપ્પા

મારાથી છૂપું હોય એવું કશું તું જાણે છે ? સેનાપતિ !

સેનાપતિ

સરદાર ! મારા મૌનને માફ કરશો. પ્રકાશમાં આવવા માટે બધી જ વસ્તુ-ઓને પોતપોતાનો સમય હોય છે.

બાપ્પા

તો હું મારા સમયની રાહ જોઈશ. તે દરમ્યાન, તમારા બળવાન બાહુઓ હવે જેનો સેવા કરવાના છે તે હું ગઈ કાલ કરતાં આજ પોતાને બમણો મહાન માનું છું. મિત્રો ! ચાલો મારી સાથે. બાપ્પાની સેવામાં હજુય વધારે યશસ્વી ઉપયોગ માટે તમારી તરવારોને ફરી વાર ઉપાડો. (જય છે.)

અંક ૨ : દૃષ્ટિ ૨

[જંગાઠ લઈ જતી ખીણનો રસ્તો. તોરામણ, કનક, હુશ્ક અને સિથિયનો]

તોરામણ

પોતાની બુટ્ઠી દાતરડીથી મોતને ખીજવવા માટે આ પહાડી દુક્કરોને કોણે ઉત્તોજ્યા તે મને સમજતું નથી. આ અપમાનનો બદલો પ્રથમ એના જેવા જ બીજી અપમાનથી ને ત્યાર પછી લોહીને છિસાબે હું લઈશ.

કનક

હું ! આ તો મારી બુદ્ધિનીય બહારની ચાલાકી હતી. કાશ્મીરની ગાઢી ઉપર એક દાસીપુત્રીને બેસાડી દેવી ! આ મજક જે સફળ થઈ હોત તો એક-સાથે આખો એશિયા આપણી હાંસી ઉડાવત.

તોરામણ

આપણને તેઓ જંગલી સમજે છે. એમણે ધાર્યું હશે કે આવી જડસાઈ-ભરી છેતરપિંડી સિથિયન મગજને ગુંચવાડામાં નાખી દેવા માટે બસ છે. પરંતુ એ ચબરાક મશકરાઓને હું એવા તો શરમાવી મૂકીશ કે એમને જ્યાં સુધી જીવતા રહેવા દેવામાં આવ્યા હશે ત્યાં સુધી એમનાં ટીખળી માથાં નીચે ઝૂકેલાં રહેશે. રજપૂતોની રાજકુમારીને તું પરણશે ? કનક !

કનક

રજપૂતોના માંસભર્યા મૃગના થાપાને તો કોઈ પણ દિવસે પસંદગી આપીશ; એમના પહાડોમાં પુષ્ટ ને રસસભર સાબરો છે.

તોરામણ

હું તને દીડરની રાજકુમારી આપું છું. અરધા ભાલેદારો સાથે હું આપણા પહાડો તરફ સવારી લઈને જઉં છું, ત્યાં સુધીમાં તું સિથિયન તોરામણ તરીકે ચળવળ ચલાવજે ને રાજકુમારીને પરણજે.

કનક

સાચે જ મારે પરણવાનું છે ? શું તમે મને રજપૂતોના કચુંબર માટે કાતળી બનાવવા માટેની કાકડી સમજો છો ? આખી જિદગીમાં એક વાર પેટ ભરીને ખાવાનો સંતોષ જે મારી જતને આપી શકાય એમ હોય તો જરૂર હું ખુશીથી રાજ થઉં; પરંતુ રાજ બનેલાના મારા પેટને રજપૂત ભાલાઓથી ભરવાના હોય તો તેને બદલે હું એક સામાન્ય માણસના ખાલી પેટને વધારે આરામ-દાયક માનું છું.

તોરામણ

જડ બેવદૂદુદુ ! તને એ ઓળખી કાઢે એવું જરા પણ શા માટે બને ? અહીં કોઈ મને ઓળખતું નથી. રાગુએ અને એના માણસોએ મારો સત્કાર કર્યો નથી. બેશક, એ ઉદ્ઘત ઠાકોરે મિલભાન બની મહેમાનગીરીમાં મારી સાથે ઈડરમાં ભોજન કરવાનું પણ તિરસ્કારી કાઢ્યું છે; આપણી સાથેનું ભોજન પણ ભ્રષ્ટતા મનાય છે ! એ કારણથી એમણે આ અંજેડ કાવતરામાં નક્કી કર્યું હતું કે હું મુખરીભર્યું પરાક્રમ કરવા ધોડે ચઢીને દિલસાથી આવું. વારુ, અત્યારે આ મને મદદગાર બને છે; પણ તેમ છતાય હું આનું ભયંકર વેર લઈશ. એ સાવ સંભવિત છે, કોઈ આપણને ઓળખતું નથી, તને મારા કરતાંય કીમતી પોશાક પહેરાવીશું, અને તારામાં ને કંઈ બેઢંગું છે તેને તેઓ સિથિયનાંના તદ્દન જંગલીપણાને નામે ચઢાવી દેશે. સિથિયન રાજઓને તેઓ ગમાર, માણસાઈ વગરના ગમાર સમજે છે. અહો ! આ યુક્તિ સફળ થશે.

કનક

સફળ થશે ? વારુ, જ્યાં સુધી હું મારા પેટનો વીધાયા વગરનું રાખ્યાં ત્યાં સુધી મારા દિલને ગમી જાય એવી આ મજાક છે.

તોરામણ

ને મારા દિલને પણ. આ અભિમાની રજપૂતો માને છે કે પૃથ્વી ઉપર પોતે એકલા જ શુદ્ધ છે; તેમની કુમારિકાઓ આયેના શીલમાં એવી તો ઉદાત્ત છે કે જન્મે રજપૂત ન હોય એવો સમ્રાટ પણ જો તેમનું સંવનન કરે તો તે અપમાન ગણ્યાય. તેથી એક હીન જાતિની હલકી દાસીને આખા ઉત્તર પ્રદેશના સમ્રાટને વળગાડી દઈ તેમણે વેર વાળવાની આશા રાખી હતી. પણ જ્યારે તેમને માલૂમ પડશે કે રાજસ્થાન જેને માટે ગર્વ ધરાવે છે તે તેમની મનગમતી મધુર પજિની, કાશ્મીરની ગૌરવશાળી ગાડી ઉપર બેસતાં પણ જેને નાનમ લાગતી હતી એવી મહિમાવંતી મહાકુલીન માની લાંઘેલી કન્યા, કાશ્મીરની રાજસભાના વિદૂષકની સાથે એકશયામાં સૂશે, પેટને માટે પ્રાર્થના કરતા એક અધમ ભાંડના આશ્વિષેથી દૂષિત થશે, એનું અભિમાન મજાક જેવું બની જશે, એની પવિત્રતા પંક્તિલ પલ્વલમાં પલટાશે અને એ પોતે સારા જગતની આગળ એકમાત્ર હાસ્યનું પાત્ર બની જશે, ત્યારે તેઓ કેવા આંખો ફાડીને જેઈ રહેશે, કેવા દાંત કચુકચાવશે અને શરમના માર્યાં સાવ પાગલ બની જશે !

કનક

હાં ! આ તો સૈકાઓ સુધી ચાલે એવી મશકરી બની જશે.

તોરામણ

તો એને અંગે. તારી ઉપર આરોપાયેલા અપમાનને હસી કાઢવાનો દેખાવ

કરને, ને તારી પ્રેમપ્રાર્થનાને દબાણપૂર્વક આગળ કરને. નિષ્ઠળ ગયેલી પોતાની યુક્તિને કારણે બંધાયેલા તેઓ ભારે ઉદ્બૂગ થતો હોવા છતાંય ફરજિયાતપણે કબૂલ કરશે, ને એ ઈરછવાજોગ છે; એ બેઈઝાતી પાછળથી હજરગણી વધારે અકારી થઈ પડશે. જો એ જિદ્દ કરે તો જેરજુલમથી એને લઈ લેને; પણ એને લેવી તો ખરી. ખાતરી રાખને કે થોડા સમયમાં હું ત્યાં વેર લેનારા લશ્કર સાથે પાછો આવીશ, ઈડરને ઘેરો ઘાલીશ, ને હોકાર કરતા હુમલા કરી ઈડરનાં ધુમાતાં ખાંડિયેરો ઉપર શરજને, રાણીને અને રાજકુંવરીને અંતે શૂળીએ ચઢાવીશ.

(સિથિયનોની એક ટુકડી સાથે જાય છે.)

કનક

લો ત્યારે, હવે હું કાશ્મીરનો રાજ તોરામણ છું. એ યાદ રાખજો, બદમાસો ! અથવા તો રાજ તોરામણ—કનક કે રાજ કનક—તોરામણ કેમ નહિ ? મોહું વધારે ભરાઈ જાય એવો એ વધારે ગોળમટોળ શબ્દ છે. છતાંય ખાલી ‘રાજ તોરામણ’માં એની પોતાની પવિત્રતા છે ને એની પાછળ કાશ્મીરનો સારો વૈભવ કૂચ કરતો જાય છે. અરે ઓ ગુલામ ! મારા રાજપ્રભાવની નજીદીક આવતા પેલા શાના અવાજે છે ? બાતમીદારો મોકલો ને તપાસ કરાવો. હું રાજ તોરામણ, કાશ્મીરનો રાજવંશી ! પ્રશંસાપાત્ર પ્રકારે હું ભજવું એવો આ પાઠ છે; કુદરતે મને એ માટે પૂરતો લાંબોપહેણો બનાવ્યો છે અને મનો પાદશાહી પેટ આપ્યું છે.

હૂશ્ક

(પાસે આવીને) રાજકુમાર કનક—તોરામણ કે રાજકુમાર તોરામણ કનક ! માણસોનાં પગલાંનો ધમકાર ને બખ્તરોનો ખણખણાટ હું સાંભળું છું. બેશક, અત્યાર સુધીમાં બધું સલામત થઈ ગયેલું સમજીને ઈડરની રાજકુમારી ઘોડે ચડીને ડેંગઢ જાય છે. એમની ઉપર ધસારો કરીને તમે એનો કબજો કરી લેશો ?

કનક

છુપાઈ જાઓ, છુપાઈ જાઓ. એ નાલાયક નાયક ! કયાંક છુપાઈ જાઓ. તું યુછકળા શીખ્યો છે ને છતાંય શું છુપાઈને પાછળથી તૂટી પડવાના ઉપયોગને જાણતો નથી ? આપણે છુપાઈ રહીશું, ગુલામ ! પેલા તારા વધારે પડતા લાંબા નાકને બહાર કાઢવાનું નથી ! એને છુપાવી રાખવા માટે પૂરતી મોટી ડાખી તારે માટે શોધી લે.

હૂશ્ક

હું હું ! ધસારો કરવા માટે રાજસાહેબ પાસેથી અમારે કયા સંકેતની આશા રાખવી ?

કનક

મારી આગળ સંકેતોની લવરી ન કર ! તારું જરસું સિપાઈનું ભેજું તરકીબની બાબતમાં કેટલું ઊણપવાળું છે ! જે હું રસ્તામાં કૂદી પડું ને બૂમ પાડું તો તમે બધા જ બૂમ પાડતા મારી પાછળ કૂદી પડવાના; પણ જે હું દોડું તો મારું પૂછ પકડીને ખુદ સેતાનની માફક દોડવાના. નહિ, મારો વ્યૂહરચનાનો ઘ્યાલ અસાધારણ છે. છુપાઈ જાઓ, છુપાઈ જાઓ.

(તેઓ છુપાઈ જાય છે, ઈચ્ચલગઢનો રાવ, રતન અને રજપૂતો પ્રવેશો છે.)

રાવ

એ મને ચુકાવીને ચાલી ગઈ છે, અથવા તો સિથિયનના હાથમાં પડી છે. જે એ સિથિયનના હાથમાં પડી હોય તો તે મારે માટે નામોશીભૂયું છે !

રતન

પરોઢિયાથી અમે રસ્તો રોકી રાખ્યો છે. સિથિયનના હાથમાં દાસી આવી છે. રાજકુમારી છટકી ગઈ છે.

રાવ

એથી મને ખુશી થાય છે.

રતન

હજુ શું તમે એનો પીછો પકડશો ?

રાવ

એક વાર માત્ર મહત્વાકંક્ષાએ મને એનું સંવનન કરવા પ્રયોજયો; પણ હવે તો મારી ઈજજત ઊંડી સંડોવાઈ છે. ક્ષાત્રધર્મની પ્રબળ પ્રેરણા, સિથિયનના હાથમાં રજપૂત ઝૂલ જાય તે મને સહન કરવા દેશે નહિ. વળી સાહસકાર્ય માટે મને વાજબી રીતે આપેલું આહ્વાન પણ હું સ્વીકાર્ય વિના રહી શકતો નથી. ડાંગઢ તરફ કૂચ કરો.

રતન

ભાઈ ! ગઢ મજબૂત છે ને આપણે ઘેરો ઘાલવાનો સરંજામ લઈને આવેલા નથી.

રાવ

એ ગઢની રક્ષામાંથીય હું એને બહાર કાઢી લઈશ ને હેવોને જોવા માટે ઈચ્ચલગઢમાં મારી કલગીએ ધારણ કરીશ.

(કનક રસ્તામાં કૂદી પડે છે ને તરવાર ધુમાવે છે. એની પાછળ હુશક અને સિથિયનો હોય છે.)

કનક

હો.....! અમિતાભ ! બુદ્ધ ભગવાન કાશ્મીર માટે હો !

રાવ

સિથિયનો આપણી ઉપર નૂટી પડ્યા છે ! બેંચો તરવારો !

કનક

તરવારો મ્યાન કરો ! ધૂંજે નહિ, હતભાગીઓ ! તમારા કંપતા ધૂંટણને સિથર કરો, સિથર કરો ! મારે ગુસ્સે થવાનું કારણ છે છતાંય હું દયાળું છું. તમે મારી એક ખૂબ સુંદર સંપત્તિને લૂંટી લીધી હોત, પણ તમે સ્વભાવે ને ઉછેરે પહાડમાં રહેતા લૂંટારુઓ છો, ને એનાથી વધારે સારું બીજું કશું જાણતા નથી. એટલા માટે સુલેહશાંતિ હો ! તોરામણના રોષની ભીષણ પરિચારિકા ! તારા મ્યાનમાં સૂઈ જા. આ મડદાલોને બદલે બીજ કોઈ વધારે લાયકાતવાળાઓને તારો વિષય બનાવવા માટે વાટ જે. હિંમત રાખો, રાજપુતો ! તમારે નહિ મરવું પડે.

રાવ

(સસ્પિન) મહાસમર્થ આપ કોણ છો ?

કનક

હું છું સાક્ષાત् તોરામણ, કાશ્મીરનો સમ્રાટ, ભયંકર પરાક્રમશાળી સિથિયન વીર. તેમ છતાંય થરથરતા નહિ. હું દેખાવે ભયંકર છું, છતાંય મારામાં હદ્ય છે, પેટને ય ભરી હે એટલું મોટું હદ્ય છે.

રાવ

તમે રાજકુમારીને મેળવવા માગતા હતા ? તો શું એ તમારી બહાદુર આંગળીઓમાં થઈને સરકી ગઈ છે ?

કનક

જાણો કે એ અંગે માખણ લગાડીને ન આવી હોય. પણ હું સીધી ડેંગઠ જઉં છું, ને જઈને એની તથા સરસ ભોજનની હુકમસર માગણી કરવાનો છું.

રાવ

તો આપણે સાથે જ જઈએ. એને ગુમાવવાની બાબતમાં આપણે જોડીદારો છીએ. એને જીતી લેવા માટે આપણે શા માટે પરસ્પર સહાયક મિત્રો ન બનીએ ?

કનક

શું હું આમ સહેલાઈથી છેતરાઈ જવાનો છું ? શું તું મારા મસ્તિષ્કનું અપમાન કરશો ? શું તું મારી વીરતાભરી અજિત તરવારનો ઉપયોગ કરી મારી નજર ન હોય ત્યારે તેને મારી પાસેથી ચોરી જવાનો વિચાર રાખે છે ?

રાવ

શૂરવીર ને સાહસિક સિથિયન મહાસમર્થ તોરામણને છેતરવાની કોણ હિમત કરી શકે એમ છે ?

કનક

ઠીક ! મને સંતોષ થયો છે; મારી પાછળ આવો, પહાડોના વસનારાઓ !

રાવ

રતન ! આ સિથિયન ઉપર આપણે આંખ રાખવાની છે, એની બડાઈ મારતી બેવકૂફીના દેખાવની પાછળ સારી પેઠે ધૂર્તિા છુપાઈ હોય એવી મને શંકા જય છે.

કનક

રણશિંગાં ઝૂંકો ! ડેંગાઢ તરફ કૂચ કરો !

(જય છે.)

અંક ૨ : દૃશ્ય ૩

[પહાડને પડખે બાપ્પાનો ખાટલો. બાપ્પા,
નાયક; ખાટલાને રૂલથી શાળગારતી કુમુદ]
બાપ્પા

એનો કાગળ તને મળ્યો તે વખતે એ કૃથાં હતી ?

નાયક

આનંદિત ગિરિદેવતા સમી, રાગુગીતો ગાતી ખડકો ઉપર એકાંકિની; એના અલકો ને અંગવલ્લો સાથે પવનની લહેરો મસ્તી કરી રહી હતી.

બાપ્પા

એણે કંઈ કહ્યું ?

નાયક

પ્રસન્ન ને સસ્ત્રિમત આંખો સાથે એણે મને પત્ર આપ્યો અને છસીને કહ્યું, “આ મારા ખાનદાન ભીલને માટે—લુંટારુઓના રાજ માટે, મારા શિકારી વનરાજ માટે, ને આ એમના મહાન માલિકો માટે.”

કુમુદકુમારી

તમે તે વાંચી સંભળાવશો ?

બાપ્પા

(વાંચે છે.) “ડાકુ ! તારા નાયકને મેં પત્રો આપ્યા છે. ને તું તે વાંચી લીધા પછી નેમના હોય તેમને મોકલી આપવાનું ચૂક્યો નહિ. શિક્ષાથી તને વિનયશીલ બનાવે અને એક સન્નારી અને રાજકુમારી સાથે વધારે સારી વર્ષ-શૂકનો પાઠ પઢાવે એવા શિક્ષકો મેં તારે માટે બોલાવડાવ્યા છે——”

સેનાપતિ ! તને એણે ક્યા પત્રો આપ્યા છે ? આ ?

સેનાપતિ

ઈચલગઢના રાજ, પ્રતાપને;—અને એક સિથિયન તોરામણને.

બાપ્પા

એમને પહોંચતા કર. આ બન્ને શૂરવીર રાજઓ તને ડેંગઢમાં મળ્યે.

(સેનાપતિ જય છે.)

કુમુદકુમારી

બાકી રહેલો પત્ર મારે સાંભળવો છે.

બાપ્પા

“ડાકુ ! હું તારા સાહસિક અને જબરદસ્ત દુષ્ટાભયી અપરાધોનો સરવાળો

તારી સામે મૂકીશ, જોકે, એથી તને શરમ આવશે એવી આશા રાખવાની હું હિંમત કરતી નથી. તું ખાલી એક ભીલ છે, બહારવટિયો છે, ને કુળહીન છે; એક રાજકુમારીનું શરીર જાણે કે બટાટાનો કોથળો હોય એવી રીતનું ગણી તે મને ઉપાડીને તારી કંગાલ ને સુખસગવડ વિનાની જુંપડીમાં આણી છે; તે નિર્દ્યપણે ને પાપિષ્ઠ પ્રકારે તારા તોછડા ભીલના હાથથી, તારી જિદગીમાં તે જોયાં ય નહિ હોય તેનાથી વધારે ઘરેણાં મારા શરીર પરથી ઉતારી લીધાં છે, ને તેમ કરવા જતાં, તું ખોટી ખોટી ના પાડે છે છતાં, તે મને અત્યંત નિષ્ઠુરતા-ભરી ઈજા કરી છે; તારી જુંપડીમાં દાસીઓનો નામેશીભર્યો અભાવ હોઈ તે એક સામાન્ય ભીલે મને, ઈડરની રાજકુમારીને, તારી સેવાચાકરી કરવાની ફરજ પાડી છે ને હજુ પાડી રહ્યો છે, ને મારા રાજવી હાથ પાસે તું હલકું કામ કરાવી રહ્યો છે; પહાડી શિયાળવાં સિવાય બીજ કોઈ વધારે બહાદુર ઉપર કદી પણ નહિ વપરાયેલી કાટ ખાઈ ગયેલી તારી તરવાર ઘસી ઘસીને મારી આંગળીઓ હુઃખી ગઈ છે, ને તારે માટે હીણામાં હીણું ખાણું પકાવવા જતાં ચૂલા પર જૂકી જૂકીને મારું લાલ થઈ ગયેલું મેં હજુય એવું જ છે; અને આ બધા અપરાધોને માથે તે જુલમગાર લુંટારાની રીતે માગવાની તસ્દી લીધા વગર મારા હોઠ પરથી ચુંબન લીધું છે અને હજુય તે તે તારી પાસે રાખી મૂક્યું છે. આ સૌદારુણ દુષ્કર્મો ને જીવલેણ અપરાધો છે; છતાંય તું હજુ માત્ર એક કિશોર છે ને જંગલી છે એમ સમજ મેં એ બધું માફ કર્યું હોતું, પણ હવે તો તું મને કહેવાની ધૃષ્ટતા કરે છે કે હું, એક રજપૂત કુમારિકા તારી, એક ભીલની ઉપર પ્રેમમાં પડી છું, ને હું તેની ઘણીયે ના પાડું છું છતાં તું તેની પરવા કરતો નથી; કેમ કે મારી ઈચ્છા હોય કે ન હોય તો પણ હું તારી બંદી, તારી ગુલામડી, તારી પોતાની કયારનીયે બની ગઈ છું. આ સહી લેવાય એવું નથી. તેટલા માટે મેં મારા પ્રેમની યાચના કરનાર મહાકુલીન ઈચ્ચલગઢના રાવને ને સિથિયનને તારા ભીલ-શરીર ઉપર મારું વેર લેવાને લઘ્યું છે. મને શંકા નથી કે જે તું વિનીત ભાવે કરવા દેશે તો તેઓ અલપ સમયમાં જ એક ટોપલીમાં તારું માથું ઈડર લઈ જશે. તેમ છતાં, તારા અનુયાયીઓ તને વનવાસી સંહારક અને પહાડોનો કેસરી સિંહ કહે છે, તે ખરું હોય તો બતાવી આપ કે તું શિયાળવાં પર નહિ પણ મોટાંઓ ઉપર ઘા કરે છે ને પર્વતનાં હરણાંના માંસ કરતાં વધારે બહાદુરી માગતાં બીજાં માંસ વિદારે છે. ધાડપાડું! જે તું આ સાહસ કરી શકે ને સિથિયનને એક દડાની માફક પહાડ પરથી નીચે ગબડાવી પડે તો તારાં બદકમો હોવા છતાંય તું મને પરણે, ને જે તું ઈચ્ચલગઢના ચૌહાણ કરતાં તારી જતને ચઢિયાતી બતાવી આપે—પણ એ તો અશક્ય છે—તો મને તું તારી ગુલામદાસી બનાવીને મારી ‘ના’ વગર રાખી શકે.

દરમ્યાન ઝાગણ માસની સાતમની સવાર સુધીની તુ મને મુદ્દત આપજે. ત્યાં સુધી મારો સ્પર્શ કરવાની ધૃષ્ટા કરતો નહિ.

લિ. તારી બંદી, કમલકુમારી."

બેયોને, કુમુદ ! કેવો યુદ્ધખોર ને દમદાટી બતાવતો પત્ર !

કુમુદકુમારી

આ રીતે એ પોતાના સુખી હૃદયને તરંગી કલ્પનાઓથી વહેતું મૂકે છે. એ આવી જિદ્દી હશે એવું મેં કદી જાણું નથી. તમારા હાથમાં એનો જીવ જેમ વધારે જકડાશે તેમ એના હોઠ તમને વધારે ઠપકો આપશો.

બાપ્પા

કુમુદ ! ઓણે આ પરાક્રમી યોધાઓને મારી સામે થા માટે ગોઠવ્યા છે તે તું કહી શકે છે ?

કુમુદકુમારી

ખીના મનને તમે સમજી શકતા નથી. એને પોતાને માટે પણ એ અડધી કલ્પી લીધેલી લાગણીઓના ગુંચળાવાળા રંગતા આવેગોની જેમાંથી નીકળી ન શકાય એવી ગણીકૂંચી છે. ને એના પોતાના ગુપ્ત વિચારોય એની પ્રતિ અંધ છે.

બાપ્પા

પણ છતાંય ?

કુમુદકુમારી

તમે અદ્ભુતીય છો એવું સાબિત કરીને એનો ઓચિતો, ઉત્કટ, જફ્કી આવેશ પોતાની અતિશયંતાને વાજબી ઠરાવવા માગે છે. એટલા માટે એણે પૃથ્વી પરના બે મહાન યોધાઓની જેડ તમારા પ્રતિપક્ષી તરીકે પસંદ કરી છે.

બાપ્પા

ઈચલગઢનો રાવ, પ્રખ્યાત ચૌહાણ પ્રતાપ ! કેવળ એનો લેટ્રો કરવો એય જિદગીભરની બડાશ છે; પણ એની સાથે તરવારબાળમાં ઉત્તરવું એ તો પરાક્રણા ! અહો ! ઓણે મારા હૃદયમાં દૃષ્ટિપાત કર્યો છે.

કુમુદકુમારી

તમે એને સાત દિવસ આપશો ?

બાપ્પા

એટલા કલાકોય નહિ,—મીઠા બંડખોર ! ઈચલગઢનો મહાન રાવ અહીં ગરુડની પાંખે આવશે; શીધુ હું એને લેટ્રીશ ને પરાલવ પમાડિશ. કુમુદ ! ગઈ કાલથી મારામાં રાક્ષસનું બળ હું અનુભવું છું. મારું ભાગ્ય સૂર્યપ્રતિ ધપી રહ્યું છે.

કુમુદકુમારી

અમારું, બાપ્પા ! કયારનુંય આવી પહોંચ્યું છે. ગઈ કાલે તેંગઢનો રસ્તે અમારો સૂર્ય તો ઊંઘો હતો.

[ડેંગઢની બહાર. હાથમાં એક પત્ર સાથે
ઈચલગઢનો રાવ; રતન અને સેનાપતિ]

રાવ

તુ કોણ છે ? સૌનિક !

નાયક

ઈડરની રાજકુમારીની રક્ષા માટે ગયેલી ટુકડીનો નેતા અને કુંવરી સાથે
ભીલોનો કેદી બનેલો તે. એમના સરદારની સેવામાં છું.

રાવ

તો ઓ કુદ્ર કાપુરુષ ! મુત્યુની આંખથી ડરીને એક લુંટારાની સેવા કરવા
માટે તારા રાજને છાડીને તું ગયો ! તેં રઘૂપૂત નામને કલાંકિત કર્યું છે.

નાયક

ઈચલગઢના રાવ ! મારી ઈજઝત માટે જવાબ મારે આપવાનો છે, અને
ઉચિત અવસર આવતાં મારી તરવારની અણીથી તારા તરફના અપમાનનો બદલો
વાળીશ. પણ અત્યારે તો હું દૂત માગ્ર છું.

રાવ

હું રાજકુમારીનો પત્ર વાંચીશ.

(વાંચે છે.)

“ઈચલગઢના રાવ ! મારી માના સજીતીય, સુભટ, ખાનદાન રઘૂપૂત, અને
એ કારણને લીધે અબળને સહાય કરવા ને જુલમ નીચે પીડાતાંને બચાવી લેવા
ગણ ગણેણ વધારે બંધાયેલો ! ઈડરની રાજકુમારી, પરાભૂત થયેલી કમલકુમારી બચાવ
માટે તારા બળવાન બાળુની પ્રાર્થના કરે છે; રાવ ! ભીલ બહારવટિયાઓનો હું
શિકાર બની ગઈ છું, મારાં સગાંવહાલાં મને પાછી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં
નથી. હવે જે તું મને બચાવી લે તો રાજપુત્રી એવી હું તારી દાસી છું, નહિ
તો રહીશ કેવળ એક કેદી ને બાપ્પાની બાંદી.”

ચલો ! પહાડોમાં પડ્ધા પાડતો મારો રણનાદ આ દ્યામળા પત્રનો પ્રત્યુત્તર
વાળશે. રતન ! શીધ્ર ! શલ્લ સજે ! શલ્લ સજે ! બડાઈ મારતું બોલીને હું મારા
રોષને નહિ ઠાલવું, પણ છલાંગીને મારી તરવારમાં એ આવે નહિ ત્યાં સુધી મને
ચેન નહિ પડે.

રતન

તમારે વધુ વખત રાહ નહિ જોવી પડે.

નાયક

સિથિયન તોરામણ માટેનો મારી પાસે પત્ર છે.

રાવ

તો આપ એને, આ રહ્યો એ.

(કનક, હૂશક અને સિથિયનો પ્રવેશો છે.)

કનક

એ નહિ ભરે. આ કંગાલ વેરાન રાજપૂતાના પાસે મારી અંદરના ખાડાને ઠાંસીને ભરવા માટેની સામગ્રી નથી. અરે ! હઠ ! મારી આગળ તું કાગળિયું ફરફરાવે છે ? રાજપૂતાનામાં મારા શાહુકારો નથી.

સેનાપતિ

તું શું કહે છે તે સમજતું નથી. ઈડરની રાજકુમારી કમલકુમારીએ તારી ઉપર મોકલેલો આ કાગળ છે.

કનક

એવું છે કે ? તો ઠીક, તું ધૂંટણિયે પડીને એ મારે ચરણે મૂક; હું એ વાંચવાની કોણિથા કરીશ. (સેનાપતિ કાગળને એના હાથમાં ફેંકે છે.) તું શું સમજે છે ? હીન જિદમતગાર ! (સેનાપતિ તરવાર ઉપર હાથ મૂકે છે.) અરે ! આ તો એક રમત છે ? ઓ ! હું કાગળ પકડી શકું છું, પકડી શકું છું !

(સેનાપતિ જય છે.)

કનક

(વાંચે છે.) “રાજ તોરામણ ! કહે છે કે તું મારી ઈચ્છા કરે છે ને મારે ખાતર કાશ્મીરથી છેક ઈડર સુધી આવ્યો છે. તારે હજી થોડુંક વધારે આગળ આવવાનું છે. બહારવટિયો બાપ્પા તારાથી પહેલાં આવ્યો ને એણે મને કેદ કરી પહાડોમાં રાખી છે. રાજન ! મારું આ નાનકડું શરીર જે થોડાધણા સૌન્દર્યને ધારણ કરી શકે છે તેને માટે જે તું ઈચ્છા રાખતો હોય તો અહીં આવી પહોંચી એને તારું બનાવવા માટે યુદ્ધ કર, નહિ તો સાત દિવસમાં તે, મને બંદી બનાવનારને અધીન ફરજિયાતપણે કરી દેવું પડશે. એની પાસેથી જે તું મને બચાવી લે તો,—પણ હું આ બાબત તારી સાથે સોંદો કરવાની નથી, પરંતુ એને સ્થાને કોઈ પણ બદલાની આશા રાખ્યા વિના આફતમાં આવી પડેલી કુમારિકાને બચાવી લે એવા તારા વીરોચિત રાજવી સ્વભાવ ઉપર વિશ્વાસ રાખીશ.

લિ.

કમલકુમારી”

નહિ, નહિ, નહિ. તારી આસપાસ વધારે પડતું માખણ છે. બદલાની કથી આશા નહિ ! વીક્રેલા ગેંડા માફક શું હું લડીશ, મારી વીરતાથી પહાડોને ચોંકાવી મૂકીશ, ત્રણ હજર ભીલોને મારે એકલે હાથે ભૂડોને વીધિ તેમ વીધી નાખીશ,

ને મારી સવારના સમયની આ બધી કસરત શાને માટે ? મારી ભૂખને પ્રબળ
બનાવવા માટે નહિ ? મારા જઈમાં સમાઈ શકે એના કરતાં વધારે પાચક રસ
ઓમાં ભરેલો છે. સાબરના માંસલ થાપા માટે એ કયારનું ય બરાડા પાડી રહ્યું છે.

હૂશક

રાજ તોરામણ ! પહાડો પ્રતિ કુચ કરવાનો હુકમ આપું ?

કનક

એય લંબનાક હૂશક ! તારો પાસે માંસ માટેના કંઈ સમાચાર છે ? ભલા
આદમી !

હૂશક

રાજપુત્રી કમલકુમારીને ભીલોથી બચાવી લેવી એવો મારો આશય હતો.

કનક

એવો તારો આશય હતો ? નહિ, હું તારા ઉત્તમ ઉદ્દેશની આડે નહિ આવું.
પણ, હૂશક ! તું એને લઈને પાછો આવે ત્યારે જોડેજોડે થોડું મૃગમાંસ લેતો આવજે.

હૂશક

કાશ્મીરના રાજવી ! અમારી સરદારી લઈને દુંગરાઓ તરફ અમને દોરી જ,
અને બહારટિયાઓની પકડમાંથી વીરતાપૂર્વક રાજકુમારીને છોડાવી લાવ. એક
રાજ અને યોધ્ધાની રૂએ તું આનાથી જરાય ઓદૃષું કરી શકે નહિ.

કનક

તારા લાંબા નાક દ્વારા તું જૂઠું બોલે છે ! હું એના કરતાં ધાળું ઓદૃષું કરી
શકું છું. મારી બેશુમાર શક્તિને તું સીમાઓમાં પૂરી દેવા માગતો હોય તો તે હું
નહિ થવા દઉં. એક જીવંત નરબતકને છેતરવા માટે મૂકેલી કૃત્રિમ માદાબતકને
હું અળગી પાડી શકું છું. શું હું ટાંટિયાતોડ કરતો કરતો બાપ્પાના સર્કારમાં
જઈ પડું ? આ કાગળ બળજબરીથી લખાયેલો છે.

હૂશક

રાજકુમારીને બચાવી લેવી જોઈએ. મને આશ્ર્ય થાય છે, રાજ તોરામણ !
કે તું આવી ગંભીર ને દુઃખ વસ્તુની મજાક ઉડાવે છે.

કનક

જોને, મારી પ્રતિભા પ્રકટ થઈ ઊઠશે, હૂશક ! તું એને લાંબો વખત તબેલા-
માં પૂરી રાખી શકવાનો નથી. બધાં જ બંધનોને ભેદી એ છિલંગ મારશે. છિતાં,
જ, હૂશક ! તું જ; મારાં બધાં માણસો લઈને જ, હૂશક ! હૂશક ! ભીલને
મારી નાખ; કુમારીને બચાવી લે, હૂશક ! મારી ઈરછા તો છે કે હું પણ તારી
સાથે આવું ને મારા ભીષણ ખાંડને મારા પ્રચંડ છાથમાં લઈ એવું તો ધુમાવું
કે પર્વતોમાં એના પડછંડ પડધા પડે. પણ સાદો હકીકત આ છે કે મને મરડાનું

લોહી પડે છે. મીઠડી રાજકુંવરીને ખાતર હું ખુશીથી મારું રાજરક્ત વહાવત,
પણ એ તો ક્યારનુંય બીજી રીતે વહી રહ્યું છે.

હૂશુક

ઓ ફાંદાળા, કાયર બદમાસ ! શું તું તારી કઢંગી ઠઠાબાળથી એક વીરના
નામને બટ્ટા લગાડશે ? અબધડી બહાર પડ, નહિ તો તું કોણ છે તેની રજપૂતોને
ખબર પડી જશે ને તેઓ તારા નાના નાના ટુકડા કરી કૂતરાને ખવડાવી દેશે.

કનક

આવું તું કહે છે ? મારા નાનકડા નાયક ! તારી દલીલ ખરેખર સાચી છે.
હથિયાર ! હથિયાર ! મારો ઘોડો ! મારો ઘોડો ! સિથિયનો ! પહાડો તરફ કૂચ કરો !
હું કહું છું, મારો ઘોડો લાવો. હું પરાકમો કરીશ; પહાડોને લોહીથી લાલ બનાવીશ
ને ખીણોને છૂંદણાંએ છૂંદીશ. (સિથિયનો પ્રવેશે છે.) અમિતાભ ! અમિતાભ !
ચીત્કારો, બદમાસો ! તમારા મોટા ચરબીવાળા શરીરમાં ફેફસાં છે કે નહિ ? નહિ
તો તમે શાનાથી લડવાના હતા ?

સિથિયનો

અમિતાભ !

(રતન ને રજપૂતો પ્રવેશે છે.)

રતન

રજપૂતો ! આજે આપણે બંદી બનેલી એક ઊંચા કુળની રજપૂત કુંવરીને
બચાવી લેવા માટે પ્રયાણ કરીએ છીએ. ખુલ્લે મેદાને પડતા ક્ષાત્રધર્મી શગુ-
ઓ નહિ, પણ ખડકો પાછળ છુપાઈ રહેલા જંગલીઓનો આપણે સામનો
કરવાનો છે. રજપૂતો ! તમારી તરવારના ચમકાર માત્રથી એમને પહાડો ઉપરથી
હાંકો કાઢો ને એમના દુરાચારી સ્પર્શમાંથી એક રજપૂત રાજકુમારીને બચાવી લો.

(રાવ, રતન અને રજપૂતો જાય છે.)

કનક

કૂચ કરો, સિથિયનો ! (બાજુઅથી) હૂશુક ! તું શું કહે છે ? આ હડકાયા
કૂતરા જેવા રજપૂતોની પાછળ રહીનો એમની છાયામાં આપણે બહાદુરીથી લડીશું.
આ કેવળ વ્યુહરચના છે.

હૂશુક

(બાજુઅથી) જો તું આવું કરશો તો તને મારા વજનદાર મોડાની લાતથી
શગુઓની મધ્યમાં મોકલી દઈશ.

કનક

(બાજુઅથી) મારા આવા સરસ કોટને શું તું માટીવાળો ગંદો બનાવી દેશે ?
(મોટેથી) રણશિરાં હુંકો ! ભંગાણમાં જંપલાવો, ભંગાણમાં જંપલાવો, મારા શૂરવીરો !

(જાય છે.)

[પ્રતાપ, રતન, રજપુતો]

(બહાર)

બાપા ! બાપા ! હો ! શિવ એકલિંગ !

(એક બાળ આવે છે ને એક રજપુત પડે છે.)

રતન

હજી તીંચે યડો !

રાવ

હજી તીંચે ! ટોચે આપણને ભેટવા મૃત્યુ વિરાળ રહ્યું છે; ને નીચેની બાજુએ અપકીર્તિ, કે જે રજપુતની ગતિ નથી. ભાઈ રતન ! કોઈ દેખાય નહિ એવા ફાંસામાં આપણાં ગળાં ઝલાઈ ગયાં છે. ઓ મારા બહાદુર રજપુતો ! મારી અવિચારી બેવકૂફીથી હીન મૃત્યુ તરફ તમે દોરાયા છો !

રતન

ઘ્યાતનામ ઈચ્છલગઢના ચૌહાણ ! આ શી દુર્બલતા ? મારા ભાઈ ! તું કોણ છે તે યાદ રાખ. બસ જરાક આગળ અનો આપણે એ પહાડ પરના કાળા ભૂમરાઓના રહેઠાણમાં પહોંચી ગયા હોઈશું.

રાવ

આપણામાંથી એક પણ જીવતો નહિ રહ્યો હોય.

(એક તીર આવે છે ને એક રજપુત પડે છે.)

રતન

જીતલો કે હારેલો, ભાઈ ! તારે પડુંથે મારો જઉ તેના કરતાં વધારે સારું ભાગ્ય હું માગતો નથી.

રાવ

આપણે ભાન વગરનાં બાળકો જેવું કર્યું છે. એમ ધાર્યું હતું કે આપણે ખાલી એક ટોળકી ને અસ્તવ્યસ્ત ટોળાને આપણી બખ્તરી એડી નીચે કચડી નાખીશું, પણ જણાય છે કે આપણે કુશળ લડવૈયા ને યુછકળા જાણનાર કોઈ મોટા યુક્તિબાળની સામે અથડામળણમાં આવ્યા છીએ. સલામત સ્થળો સંતાઈને તેઓ આપણને વીણી વીણીને મારે છે. નિશાન વિનાના, આંધળું યુષ્ય કરતા આપણે આગળ જઈએ છીએ, આપણા પ્રહારો હવામાં થાય છે, અંધારામાં બને છે તેમ ગોથાં ખાતા આપણે કોઈ અહૃદય શગુથી આરપાર વીધાઈ જઈએ છીએ;

આપણી તરવારો એમને પહોંચી શકતી નથી; પરાક્રમી પુરુષો ને રણવિઘ્યાત યોધાઓ આપણે કાગડા ને શિયાળવાંની માફક માર્યી જઈએ છીએ.

રતન

ઇતાંય ! આગળ ધ્યો !

રાવ

હા, આગે ! જે માધુરીને આપણે બચાવી શક્યા નથી તેને હરતી દીવાલોના ઉંબરામાં છેલ્ખો માણસ વીધાઈને પડે ત્યાં સુધી આગે !

(કિડલ પ્રવેશે છે.)

ક્રોડલ

સલાહમસલત માટે થોલો !

રાવ

બોલ, પણ તાબે થવાની વાત કરતો નહિ.

ક્રોડલ

એની જ મારે વાત કરવાની છે. બાધ્યાની વતી હું બોલું છું. રજ્યપૂતો તમે પૂરેપૂરા ધેરાઈ ગયા છો. અમે ચાહીએ તો પાંચ ઝડપી પળોમાં અમારાં સણસણતાં બાળ તમારાં માથાને આરપાર ભેદીને તમારો અંત આણી શકે એમ છે. તો તમારાં માથાં નમાવીને બાધ્યાને ચરણે મૂકો, નહિ તો હડકાયા કૂતરાની માફક વીધાઈ જઈ ચીસો પાડતા પ્રાણ છોડો.

રાવ

શિક્ષા પાઠ્યા વગર પાછો ફર; દૂતનું નામ તારી જંગલી ઉદ્ધતાઈને રકા આપે છે.

(સંગ્રામ પ્રવેશે છે.)

સંગ્રામ

ક્રોડલ ! તું તારો સંદેશો અતિશય ઉદ્ધતાઈથી ઉચ્ચારે છે. ઈચ્છલગઢના ચૌહાણ ! તું એવો મધાન છે કે આવી રીતે રહેંસાઈને મરી જવાનું તારે માટે ન હોય. અમે હીન તાબેદારી નહિ, પણ સત્યતાભરી સમાન શરતે મસલત માગીએ છીએ.

રાવ

તું કોઈ રજ્યપૂત છે; આ બાળોને દોરવણી આપનાર તું છે ?

સંગ્રામ

તને ક્ષીણ કરી નાખતાં બાળોની દોરવણી મારી છે; બીજો એક સિથિયનોને ધેરી વળ્યો છે; પણ અમે બન્નેય એક વધારે દેવતાઈ પુરુષના હાથા છીએ.

રાવ

તો એની સાથે હું મસલત કરીશ.

સંગ્રામ

એ ઠીક છે. કોડલ ! જો, આપણા સરદારની શી ઈચ્છા છે તે જાણી લાવ.
(કોડલ જય છે.)

રાખ

તારો દેખાવ ને વર્તન ૨૯૮૪ ને જેવાં છે, છતાં શખ્ખાલ્ક અને સંસ્કૃતિથી દૂર આમ આવી જંગલી વનવાસી જતિઓની સાથે હળીને રહેલો છે. તું તારું નામ પણ શું ગુપ્ત રાખે છે ?

સંગ્રામ

તારા જેવા જ રાજવંશમાં જન્મેલો હું તારા જેવો એક ચૌહાણ દ્વિ. વીર-વર માર્ટિંડ કોણ હતો તે અજમેરના યોધાઓને પૂછી જો. અમે, સંગ્રામ અને પૂથુરાજ એના પુત્રો છીએ.

રાખ

ઓ જુવાન ! તારો બાપ તો મારો મહાન આદર્શ અને યુધ્ઘવિદ્યાનો મારો ગુરુ હતો. ભાઈ તેમજ શગુ, આવ મને લેટ. (બન્ને લેટે છે.)

સંગ્રામ ! તારો સરદાર કોણ છે ? કેમ કે માર્ટિંડના કુમારો કોઈ ભીલની સેવા ન કરે.

સંગ્રામ

તારી આખો તને ઉત્તર આપશો. (બાપા અને કોડલ પ્રવેશે છે.)

રાખ

આકૃતિએ કોઈ ઉમદા કુળનો જુવાન છે ! ક્યો રાજકુમાર આ વિષમ પહોંચાં ગુપ્ત નિવાસ કરે છે ?

બાપા

પ્રય્યાત ઈચ્છાગઢના ચૌહાણ ! હવે જો હું યુધમાં ખપી જઉં તો હું મૂતાત્માઓને કહી શકું કે મેં યુધના દેવને, તને નજરોનજર જોયો છે. આ વીર પુરુષ આપણી વરચે દ્રોષ નહિ ચાણ કેવળ વિશ્વાસ હોવો ધટે છે.

રાખ

જુવાન સરદાર ! દેખાવે તું દેવસમોવડો છે, પણ તારાં કૃત્યો ઉમદા નહિ પણ ઉંતરતા પ્રકારનાં છે. શું તેં લુંટારુના બળાત્કારથી એક રાજકુમારીને પકડી નથી ? તારા ગામઠી ધરમાં તારી સાથે રહેવાની એને ફરજ પાડી નથી ? અને એના લાવણ્યમય શરીરનો નિર્લંજન કુબજો લેવાની એને ધમકી આપી નથી ?

બાપા

આપણે યોધાઓ છીએ, ૨૯૮૪ ! પ્રેમિકાને મેળવવા માટેના આપણે માટે બે માર્ગો જ ઉચિત છે : સ્વર્ગમાં જેમ થાય છે તેમ પરસ્પર મધુર આકર્ષણનો

ઈનકાર કર્યા વિના એકતામાં ભાવને વિકસાવવો, ને નહિ તો સિહની માફક તરાપ મારીને પ્રેમિકાને ઝડપી લેવી ને એની રક્ષા કરતા ભડ ભાલાઓની વચ્ચમાંથી એને ઉપાડી જવી ને બળાત્કારથી એના હદ્દયને લઈ લેવું. બિનલડાયક જાતિઓમાં થાય છે તેમ આપણે બાપને હાથે અપાતા કે વેચાતા ઢોરની માફક નિર્દેખ વિશાળનથી ચક્કિત બાળાને પત્ની બનાવતા નથી. વૃસુંધરા વૃદ્ધ થઈ તે પહેલાંના દીંદી સમયથી રજ્યપૂતોની આ રીત ચાલતી આવી છે; તો એક રજ્યપૂત તેમાં શું દોષ કાઢશે? તો પછી, પ્રતાપ ચૌહાણ! ગઈ કાલના સવારથી શાલ્કસજન થઈને ખાગખણાટ કરતો તું ઈચ્છલગઢથી ઘોડે ચડીને શા માટે આવ્યો છે?

૨૧

સરદાર! રાજકુમારીને તારા હાથમાંથી બચાવી લેવાની મારી પ્રતિજ્ઞા છે.
બાખ્યા

પણ તારા મૃત શરીર દ્વારા જ તું તારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરી શકે એમ છે. વીર! મારી પણ આખી દુનિયા સામે થઈને એને રાખવાની પ્રતિજ્ઞા છે. તો વીરોની ઉત્તમ રીતે આપણે એનો નિર્ણય કરીએ. કૃપા કરીને આપણી તરવારોને પરસ્પર ટકરાવા દો અને જે જીતે તેના કબજમાં કુમારીને જવા દો.

૨૨

ઓ ઝૂટતા વંશવૃક્ષ! તું સૂર્યનો સમાગમ કરવાને જરૂર હજુ ઊંચે ચંદ્રવાનો છે. કબૂલ. કોઈને આપણી વર્ષયે પડવા ન દેતો.

બાખ્યા

કોડલ! તારા ભીલોને રોકી રાખજે. (કોડલ જય છે. ઉભય યુદ્ધ કરે છે.)

રતન

મારા ભાઈની સામે પોતાના કિશોર હાથે સૃપદીમાં ઊત્તરનાર તારો સરદાર સારો જ સાહસિક છે!

સંગ્રામ

એ મહાન યોધ્દો છે, પણ ઉંમર કે કદથી કંઈ બળનું માપ નીકળતું નથી; મહિમા પ્રતિ મુખ રાખનાર હષેર્ટિન્દ્રિલ આત્મા, હાથને શારીરિક કરતાં વધારે ઓજભરી શક્તિ સમર્પે છે. એ.....પડ્યો. (રાવ ધવાઈને નીચે પડે છે.)

રતન

મહાન રાવ પ્રતાપ! આ દેવોપમ યોધ્દો કોણ છે?

બાખ્યા

મારી રાજકુમારીને મારે આધીન કરી દે, ચૌહાણ!

૨૧

એ તારી જ છે, ને તું એના કરતાંય વધારેને લાયક છે. (એ ઊભો થાય છે.)
પોતાના પહેલા જ સંગ્રામમાં વધારે પરિપક્વ વિજેતાઓને પરાભવ પમાડ-
નાર ઓ યુવક વીર ! પ્રતાપ ચૌહાણને હમેશને માટે તારો એકનિષ્ઠ મિત્ર જાણ.
મારી તરવારની તું જ્યારે માગણી કરશે ત્યારે તે તારી છે.

બાટ્યા

તું ઘવાયો છે ?

૨૨

(ધા ઉપર પાટો બાંધતાં) આનાથી વધારે ખરાબ ધા થયેલા છે, ને શગુને
ભેટવા દૂર સુધી ઘોડો લઈ ગયો છું. કોઈ બીજે દિવસે આપણે પહાડ પર
શિલાના ઓશીકામાં સૂતા સૂતા આપણે યુછ્ણોની વાતો કરીશું.

બાટ્યા

પ્રતાપ ! હું પહાડના પડખા ઉપરની અનુગુધડ પરોણાચાકરી માત્ર તને
અર્પણ કરી શક્યો છું. પણ જ્યારે હું બલિઠ ઈડરમાં મારો દરબાર ભરીશ
ત્યારે આજ સવારના તારા દેવાની ભરપાઈ કરી દઈશ. (સેનાપતિ પ્રવેશો છે.)

૨૩

વિદાય લઉં છું.

બાટ્યા

મિત્ર ! એમને વળાવી આવ.

(સંગ્રામ, રાફ, રતન અને રજપુતો જાય છે.)

દોસ્ત ! પેલી બાળુ સિથિયનો સાથેનું યુછ કેવું ચાલી રહ્યું છે ?

નાયક

એ પૂરું થઈ ગયું છે, કુમાર ! એ ઢગબંધ મડદાં થઈને પડ્યા છે.

બાટ્યા

અને રાજ તોરામણુ ?

નાયક

એ તો ચતોપાટ પડીને બરાડતો હતો. અમે એને પકડી લીધો હોત, પણ
યુછના નશાથી ચકચૂર બનેલો પૃથુરાજ એમની આગલી હરોળ ઉપર નૂટી
પડ્યો, ને ન થાકતા કદિયારાની માફક એમને કાપી નાખતો હતો તે દરમિયાન
એક ભીમજાય સિથિયન ઝડી ને ખડકમાં થઈને ધસી આવ્યો ને અમારી

જાળમાંથી ધસમસીને બહાર નીકળી ગયો ! એની સાથે મૂઠીભર વફાદાર માણસો
હતા તે તોરામણને ઉપાડી ગયા. (પુથુરાજ પ્રવેશે છે.)

પુથુરાજ

મારી ભૂલ માફ કર, બાપા !

બાપા

એ એક ઉમદા ભૂલ હતી, મારા શૂરવીર ! આપણે આશા રાખી'તી તે
બધું આપણે કરી ચૂક્યા છીએ. કામુક સિથિયન એક રઘુપુત્ર કુમારીને પરણવા
માટે ફરી આપણા પહાડોમાં ઉતાવળો ઉતાવળો પાછો નહિ આવે. ચાલો હવે.
મોટો ઈડરવાળો આપણી ઉપર કયારે ચડી આવે છે તેનો હું વિચાર કરું છું. એનું
આકમણ આપણા પહાડો ઉપર થાય તેની હું આતુરતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યો છું.

(જાય છે.)

અંક ૨ : દૃશ્ય દ

[બાપ્પાની જુંપડી બહાર : એકલી કમલકુમારી]

કમલકુમારી

આવા ઉછત તડાકા મારવાનું સાહસ કરીને મેં અતિશય ભયંકર રીતે મારું સર્વસ્વ જોખમમાં મૂકી દીધું છે. સિથિયનોના બરાડા ઝડીમાં ત્રાસ વર્તાવતા નથી, કે ઈચ્છલગઢનો રણનાદ પ્રચંડ શૌર્યભેર પહાડો ઉપર આરોહતો નથી; બહારવટિયાઓના વિકરણ વિજયી બુમાટા એમના જુવાન કાર્ટિકેયના નામની ઘોષણા કરતા અટકી પડ્યા છે. કોણ જીત્યું છે? કોણ પડ્યું છે?

(બાપ્પા પ્રવેશો છે.)

(આતુરતાથી એની પાસે આવીને) લડાઈ કેવી ચાલી? તમે સલામત છો! અને ઈચ્છલગઢના રાવ?

બાપ્પા

મને તારા બન્ને હાથ આપ; હું તને કહું છું.

કમલકુમારી

હું જોઉં છું કે હજી તમારું માથું ટોપલીમાં લેવાયું નથી. (બાપ્પા એના હાથ પકડીને એને પોતાની તરફ બેંચે છે.) બહારવટિયા! સાતમા દિવસ સુધી મને અડવાની મેં તને મનાઈ કરી છે.

બાપ્પા

જે મારું પોતાનું છે તેને હું અડું છું. ને જ્યાં હું સર્વસત્તાધીશ છું તે આ પહાડના પ્રદેશમાં ફરમાવવાનું કે મના કરવાનું મારા હાથમાં છે. મારી બાજુએ બેસ.

કમલકુમારી

મારી ઉપર હુકમ નહિ ચલાવવા દઉં.

(એ એને ચરણે બેસે છે.)

બાપ્પા

આ તું ખરી છે, વહાલી! હું તારો માલિક અને રાજ હોવાથી ચરણે બેસવું વધારે યોગ્ય છે. ચાલ, ઉઠતી નહિ. ત્યાં જ રહે કે જ્યાંથી પ્રેમના પોતાના પ્રકાશથી પૂર્ણપણે પ્રકાશિત થયેલી તારી હરણીના જેવી આંખોને મારી તરફ ઊંચે જોતી હું નીરખી શકું.

કુમલકુમારી

ઓ ! તમે મને ઉશ્કેરો છે. તમને ચૌહાણનો બેટો થયો નથી, નહિ તો
તમે ઠીક ઠીક શિક્ષા પામ્યા હોત.

બાબ્પા

મને એમનો બેટો થયો છે.

કુમલકુમારી

ઈચલગઢના રાવ પ્રતાપનો ?

બાબ્પા

સિથિયનોને તો અમે થોડા વખતમાં જ પરાસ્ત કરી નાખ્યા. તારા પ્રેમ-
પ્રાથી તોરામણને તો એને ભયગ્રસ્ત ને લોચો વળી ગયેલી સ્થિતિમાં એના
વફાદાર નાસી છૂટેલા માણસો પહાડ ઉપરથી પડતું નાખીને નીચે લઈ ગયા.

કુમલકુમારી

એનાથી જ્યાયકાર માનવાનો નથી. એ તો કેવળ સિથિયનો હતા, પણ
ઈચલગઢવાળાનું શું ?

બાબ્પા

અમે યુધ કર્યું ને હું જીત્યો.

કુમલકુમારી

તું ? તું ? એ અશક્ય છે.

બાબ્પા

હતાં ય એવું બન્યું.

કુમલકુમારી

અરે ! તું તો એક કુમાર છે, બાળક છે ! ઓ મારા દીમિમંત સિહ !
તું ભવ્ય છે ! વનરાજ છે ! પણ હજુ તો કુમાર માત્ર છે. એ તો હતો પ્રૌઢ
કેસરી વનરાજ, ને એ જ્યારે સામાવાળા ઉપર છલંગ મારતો ત્યારે એની ગર્જ-
નાથી આખું વન ધૂજુ ઊંઠતું. તે વેળા દંતુશળવાળો મહાન ગજરાજ એની
વિશાળ પિગળ પૂર્વકાય નીચે પોતે જાણે એક હરણ હોય તેમ ફળી પડતો.
એને તેં જીત્યો છે ?

બાબ્પા

એ પડ્યો ને આધીન થયો.

કુમલકુમારી

તું આ જંગલી પહાડો ને રાતના તારાઓ પાસેથી રંગદર્શી કદ્યના કરતાં
શીખ્યો છે, અને તારી મનોમય દર્શનાઓને સાચી હકીકત માની બેઠો છે.

બાપ્પા

નાસ્તિક-શિરોમણિ ! સંગ્રામને પૂછી જે.

કુમલકુમારી

તો હું સમજુ. મારી સાથેના દ્વાન્દ્વાયુષ્માં તદ્દન અન્યાયી રીતે તું જેમ જીત્યો હતો તેમ જીત્યો હશે. તેં તારી હાથચાલાકી વાપરી હતી?

બાપ્પા

કદાચ, મારી રાણી ! એનો પગ લપસી પડ્યો હોય ને એ ઢળ્યો હોય; એને જેણે જીત્યો તે હું નહિ પણ મારું સદ્દભાગ્ય હતું.

કુમલકુમારી

અવશ્ય એ તારું અનિરુષ્ટ ઊંચું સદ્દભાગ્ય હતું. ઓ મારા રાજવી ! મારા વીરવર ! તેં મહાન ઈચ્છાગઢવાળાને હરાવ્યો છે; તો પછી તારી સામે કોણ ઊભું રહી શકે એમ છે? તું મારા હદ્ય કરતાં ય વધારેને જીતી લેશે.

(બાપ્પા એને બાહુવલ્યમાં લે છે.)

શું કરે છે ? ભીલ ! સબૂર ! હું ખાલી મજાક કરતી હતી.

બાપ્પા

તારા પત્રની તને યાદ છે ? કુમલ ! હું ચૌહાણથી ચિંદિયાતો નીવડ્યો છું.

કુમલકુમારી

ભીલ ! મેં કશું જ લઘું નથી, કશું જ લઘું નથી.

બાપ્પા

હવે હું તને મારી મીઠી બાંદી બનાવીને રાખીશ, રાજકુમારી ! તું મને ના નહિ પાડે ને ?

કુમલકુમારી

એ મારા હસ્તાક્ષર નહોતા. તારી કુમુદનું એ કારસ્તાન હતું. હું એ કબૂલ નહિ રાખ્યું.

બાપ્પા

પોતાના હદ્ય વિરુદ્ધ બળવો કરનારી ! તું તારા પોતાના જ સકંખમાં સપડાઈ ગઈ છે. મારી હરાણી ! મેં તને મારી બોાડમાં આપ્યી છે; શું હું તને મારું ભાક્ય નહિ બનાવું ? મને ચૂમ.

કુમલકુમારી

નહિ ચૂમું. (એને ચૂમે છે.) ઓ ! હમણાં નહિ ! મૃત્યુ પર્યત અને ત્યાર પછી પણ સંઘરી રાખવા માટે આ ફાગણની સ્મૃતિ તું મને આપ,— સ્વપ્નમયી લીલેતરી, શ્વેત ને સિંદૂરિયા વસંતનાં દર્શનાથી સમૃદ્ધ, દુનિયાથી દૂર અમર ડેંગઢના પહુંચેની વચ્ચમાં પ્રવનની લહરીઓ અને પર્વત પરથી વહેતાં ઝરણાં સાથે સામંજસ્ય

સાધતી પૂર્વ ભૂમિકા, ઉલ્લાસી સ્વતંત્રતા સાથે દુંગરાઓની ટોચ ઉપરનાં ભ્રમણ,
જીવનના સમગ્ર આનંદની પરિપૂર્ણતાના સ્વર્પનને આંખ સામે રાખતી આ ફાગણની
સ્મૃતિ મને તું આપ, બાપા !

બાપા

ઓ મધમીઠા અધરોષ્ઠવાળી ! તું જ્યારે પ્રાર્થતી હોય ત્યારે તને કોણ ના
પાડી શકે ?

કુમલકુમારી

સાતમની સવાર સુધી.

બાપા

માત્ર ત્યાં સુધી ૧૧.

કુમલકુમારી

એ મારું વચન છે. (એનાથી છટકીને) ને એ મેળવ્યા પછી એ મેળવવા
માટે મેં જે કંઈ ખુશામત બોલીને કરી હોય તેનો ઈનકાર કરું છું, બોલવું
પાછું બેંચી લઉં છું, પ્રતિજ્ઞા ને સોગન સંકેલી લઉં છું. હજુય તું મારો એનો
એ ભીલ ને લુંટારો છે, મારો બહારવટિયો છે. ઈડરની રાજકુમારી હું શું તને
ચાહું છું ? રખે તું તેનું સ્વર્પન સેવે. છ દિવસ ! એટલામાં તો મારા પિતા
ધુમાડો કરીને તને તારી બખોલમાંથી બહાર કાઢ્યો, ને, મારા સિહ ! મને, અણ-
ભક્ષાયેલી હરણીને તારા ભીષણ પંજમાંથી છોડાવીને લઈ જશે.

બાપા

આને માટે તારે જે ભયંકર શિક્ષાનો સ્વાદ લેવો પડશો તેનો તેં હજ
વિચાર કરી જોયો છે ? ઠગારી !

કુમલકુમારી

સાતમની સવાર સુધી તો નહિ ૧૧ વનરાજ !

(જય છે.)

બાપા

ભલે, ત્યાં સુધી, મારી હરણી ! મારા પહાડોમાં ધૂમ અને પવનની મધુર
લહેરોમાં મુક્ત રીતે હરફર કરતી તારી અદ્ભુત સુંદરતાથી મારે માટે એમને
નાંદનબાગ બનાવી દે, ઓ લીલાછમ વનોની માધુર્યમૂર્તિ ! કેમ કે તું એમનું ૧૧
એક અંગ હોય અને એ તારો સ્વાભાવિક પ્રદેશ હોય એવું લાગે છે.

(જય છે.)

અંક ૩ : દૃશ્ય ૧

[ડેંગાઠ નજીકનું જંગલ. કમલ ને કુમુદ વનમાં મળે છે.]

કુમુદકુમારી

સવારથી તું કયાં છુપાઈ ગઈ હતી, કમલ ?

કમલકુમારી

એકાંકિની હું મારાં વનોમાં ધૂમી રહી છું. અનો હું એમના પર્વતોની રાણી છું એવી કલ્પના કરું છું ઓ કુમુદ ! આખી વનસ્થલી મારી આરાધના કરતી હતી ! પુષ્પો પોતાના સુગંધી ધૂપના કટોરા ભક્તિભાવપૂર્વક ઊંચે ધરી રહ્યાં હતાં, અને પાંદડાંઓમાં થઈને હળવે પગલે સુખભર પસાર થતો, કોમળ કલરવ કરતો પવન નીચે ઝૂકી આવવા માટે અટકી પડતો હતો, ને મારા કાનમાં કેવળ આનંદની બંસી, અહો કેવો વગાડતો હતો ! અરણ્યનાં અનામી વિહંગમો પોતાની રસીલી રાણી પાસે થઈને પસાર થતી ત્યારે મધુર સ્વરસંગીત ઉદારતાથી અર્પતાં હતાં. સુંવાળી રૂંવાટીવાળી બિસકોલીઓ પાંદડાંમાંથી ડોકિયાં કરતી ને પોતાનાં ચમરપુચ્છ ઊંચાંનીચાં કરતી તીણી ચિચિયારીઓ પાડીને બોલતી હતી, “પેલી જય અમારી ઘારી રાણી કમલકુમારી.” અને મધૂરોય આવતા ને હું તેમને અવલોકતી અને તેઓનું ગૌરવભયું નૃત્ય મારી સામે કરતા અને ટહુકતા, “અમારા સૌનદર્યમાં અમે કેવા રોનકદાર છીએ, છતાં અમારી રાણી કમલકુમારીના જેવા તો અમે સુંદર નથી જ.” કુમુદ ! મારું પૂજન-અર્ચન થશે.

કુમુદકુમારી

જરૂર થશે. એ બધાની પાસે એક એવી દેવી નથી કે જેનું વદન આવું વસાંતરમણીય હોય અને પોતે જ્યાંથી આવ્યું છે તે મૂળના મહિમાની સ્મૃતિવાળું હોય, હળવી ભ્રમણશીલ વાયુલહરીની સાથે ચંકમળ કરવાનો ટેવાયેલું, કે ચાંદનીના સહવાસમાં આરામથી પોઢતું આવું સુંદર શરીર હોય !

કમલકુમારી

વનના સ્વરોએ — કોટિકોટિ સ્વરોએ મનો આવું કહ્યું, બહેન કુમુદ !

કુમુદકુમારી

એમણે તને શું કહ્યું ? કમલ !

કમલકુમારી

એમણે મને કહ્યું કે જ્યોતિનાં ચિત્તનો જેમાં બંદી બનેલાં છે એવી સુકોમલ શ્યામલતાભર્યા મારા કેશ છે; એમણે કહ્યું કે દેવોએ સ્વર્ગમાંથી નીચે દૃષ્ટ કરી ને

મારી આંખોનું અવલોકન કરી દૃઢ્યું કે એ સ્વર્ગ હોય. એમણે મને કહ્યું કે બાલા ! એક વાર બ્રહ્માને જેની કદ્વિપના આવી હતી એવું મારું મુખ્યાં હતું, પણ જગતોનું નિર્મણ કરનારી સર્વોત્તમ કુશળતા એમનામાં હોવા છતાંથી એવું વિરલ માધુર્ય માંસમાટીના દેહમાં એ ફરી આણી શક્યા નથી. એમણે મારા સર્વાંગસંપૂર્ણ શરીરને હદ્યહારી સૌનંદર્યનો ઉત્સવ અને સંમૂર્ત લ્લીત્વનું ધ્રુવપદ અને સંવાદિતાનું નામ આપ્યું. એમણે મને આ બધું કહ્યું, કુમુદ ! તું માને કે ન માને તોય જરૂર એમણે મને આ બધું કહ્યું. એમની પર્ણમયી ભાષા મને સમજઈ.

કુમુદકુમારી

ચાલ, પાંદડાના મર્મિયાટોનો ને સમીરની કણેંજપ કથાઓનો આમ અનુવાદ કરવાની તારે જરૂર નથી. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે આવી કુશળતાપૂર્વક તને ખુશામદનાં વચ્ચેનો સંભળાવનાર કોઈ મનુષ્યની વાણી હતી.

કુમલકુમારી

છદ્દ ! કુમુદ ! એ વૃક્ષો ને વહેતાં ઝરણાં હતાં. નિર્મણ નાજુક પુષ્પોએ વચ્ચેનો ઉચ્ચાર્યાં હતાં.

કુમુદકુમારી

એક અવાજે. વહાલી ! તારા સંવનનમાં એણે મૃદુતાભર્યું ગર્જન કર્યુંતું ને ?

કુમલકુમારી

ઓ ! એ એની ફરજ બજાવવાની બાબતમાં બેવફા છે. એ કમલને નહિ, પણ પહાડો પર નાસતાં વનનાં હરણાંને ને બલિષ્ઠ શત્રુની ચમકારા મારતી અસિધારોને ચાહે છે. તારે એની વાત કરવી નહિ, પહાડો વિષે, લીલોતરી વિષે ને મારે વિષે વાત કર.

કુમુદકુમારી

અને ઈડર ? કમલ !

કુમલકુમારી

ઈડર ! એ નામ તો મેં કોઈ જાંખા ભૂતકાળમાં, જેમાં હું હરતીકૃતી હતી એવા કોઈ પુરાણા દૂરના જગતમાં સાંભળ્યું છે. સૌકાઓનાં વેરાનમાં ને અનેક સ્વર્પનોનાં પૂર્વે સાંભળ્યું છે. હું ત્યાં પાછી નહિ જઉં, એની પાસે વૃક્ષો નથી, જઈજૂઈનાં ઝૂંડ નથી, શૈલશિખરો પર હાથ શું હાથ મિલાવી નૃત્ય કરતી લહરીઓ નથી, આસમાનની આસમાનીને મૃદુતા સમર્પતા ઉચ્ચાસનસ્થ પર્વતો નથી, ઊભી પાધડિયોવાળા ઊંડા ઝંપાપાત કરતા ખડકો નથી, કે નથી આસપાસમાં પુણપલલિત લીલોતરી; નથી પંખીઓ, નથી વસંત.

કુમુદકુમારી

ઈડરથી આપણે એક દુનિયા જેટલાં દૂર છીએ. કમલ ! આવતી કાલે વસંતોત્સવના માથાનો મુકુટ એવો દિવસ છે.

કમલકુમારી

ઓ ! ત્યારે તો આપણે આનંદલહરીઓ બની જઈશું અને વસંતની આખીએ સવાર, ઊંચી ટેકરીઓ પર હાથમાં હાથ મિલાવી નૃત્ય કરીશું.

કુમુદકુમારી

વસંતનો આ દિવસ આપણા માટે યાદગાર બની રહેશે.

કમલકુમારી

આ તો મારા જીવનનો વસંતોત્સવ છે, કુમુદ ! મારા જીવનનો વસંતોત્સવ, મારા હૈયામાં હમેશને માટે જીવંત બની રહેનાર વસંત, હમેશને માટે મીઠો મીઠો ફાગ ! આપણી બહેનો કયાં છે ?

કુમુદકુમારી

નિર્મલ, ઝરણામાંથી પાણી લાવી રહી છે; ધનુધરી વનદેવતા બનેલી ઈથાની, ચરી રહેલા સાબરને શિકારે નીકળી છે.

કમલકુમારી

ટોપલીમાં તારી પાસે શું છે ?

કુમુદકુમારી

બાપ્પાની શિવપૂજા માટે લીલામાં લીલા વનપ્રદેશમાંથી લુંટી આગેલાં રૂંલ. આજે તેઓ એકલિંગ મહાદેવને રૂંલોમાં લીન કરી દેવાના. આવતી કાલે, મારી મધુરી ! આને બદલે તારા કેશ માટે હું કુસુમો વીણી લાવીશ, ને તારે માટે રૂપેરી પાંદડીઓવાળાં રૂંલનાં ઝાંઝર ગુંથીશ, ફાગનાં ચમકદાર રૂંલોનાં કુંડળો બનાવીશ, મધુરુંબકની કટિમેખલા રચીશ, ને તારા બાહુને આચ્છાદિત કરી દે એવા વાસંતી સુવર્ણના બાજુબંધ બનાવીશ. તને, અમારી વનદેવતાને એક શાખા નીચે પ્રતિષ્ઠિત કરીશું અને વન્ય અર્થનાઓથી અર્થીશું અને તારા જ્યોતસનાધવલ ચરણો સાથે મોટે ભાગે મેળ ખાય અથવા એમની ગુલાબીનું આણુંપાતળું અનુકરણ કરતાં હોય એવાં રૂંલોથી એમને ઢાંકી દઈશું; અમારાં રાણીબા, કમલકુમારી !

કમલકુમારી

બાપ્પા મારી આરાધના કરશે ? હું તો એક ઉત્તરતી કોટિની દેવતા છું, કુમુદ ! સ્વર્ગનિા સ્વામી મારી આરાધના કરે એવી માગણી કરવાની મારામાં હિમત નથી.

કુમુદકુમારી

તારે અની આરાધના કરવી જોઈએ, એ જ તારે માટે યોગ્ય છે.

કુમલકુમારી

ફાગ છે ત્યાં સુધીમાં હું એ કરીશ.

કુમુદકુમારી

અને પછી?

કુમલકુમારી

કુમુદ ! ડેંગાઠમાં પછીથી આપણે અનો વિચાર કરીશું નહિ. વસંતનો પૂજા નહિ.

કુમુદકુમારી

કાલે સાતમા દિવસનું સવાર છે, કુમલ !

કુમલકુમારી

મેં તને સાંભળી નહિ. આ આપણા શિકારીઓ છે કે ?

(પૃથુરાજ અને ઈશાની પ્રવેશે છે.)

ઈશાની

તમારા કરતાં મારું નિશાન ચડિયાતું છે.

પૃથુરાજ

મેં કયારે તેનો ના પાડી છે? એ ! તું તો હદ્ય-સોંસરું બાળ મારે છે.

ઈશાની

યુષ્માં કે ધનુર્વિદ્યામાં જેનાથી હું ચડિયાતી હોઉં તેની જોડે હું કદીય પરણીશ નહિ. મહાપરાક્રમી ઘેલોટ, પ્રખ્યાત માર્તંડના પોતે પુત્ર હોવાનું તમે કહો છો, તો પછી હુર્ગમ જળાંજાંખરાંવાળી જાડીઓમાં શા માટે સંતાતા ફરો છો, ને નીચેના ભીણોના પ્રદેશમાં જ્યારે જીવન ધમધમાટ કરતું ધમધીકાર ચાલી રહ્યું છે ત્યારે દૂરથી તીર ચલાવીને તમે તમારા ગૌરવનું શા માટે નિવારણ કરી રહ્યા છો ? ધસમસતા લોઢને છાતી પર શા માટે જીલતા નથી ? અના આધાતો સામે સાહસથી સરસાઈ કરી એમને પાછા પાડી દઈ, કાળના શિલાખડક ગર ભૂસાય નહિ એવાં નામ કેમ કોતરાવતા નથી ?

પૃથુરાજ

ઈશાની, અમારાં વિજયી કવચોના ચક્રકાટ સાથે અમે ગંગાના સાનિનદ્યમાં હજુ જઈશું પણ અમારાં ભાગ્ય હજુ બાલ્યાવસ્થામાં છે અને એમનાં શરીર માંસલ બને, અને મેદાનમાં આવી ગર્જનાઓ કરતું સિંહનું સામર્થ્ય અનુભવતાં થાય ત્યાં સુધી એમણે એમના જન્મસ્થાનની જાડીઓમાં રાહ જોવાની છે.

ઈશાની

એમ ન થાય ત્યાં સુધી પ્રેમની વાત કરવી નહિ.

પૃથુરાજ

હું એવું શું કરી બતાવું જે તું ઈરછે છે? શું હું સિથિયન તોરામણને યુદ્ધમાં પરાસ્ત કરું? ભીમકાય હૂશ્કને હણું? ઈચ્છલગઢના પ્રતાપનો સામનો કરી અક્ષત આવું? કે મારી એકલી તરવારથી ઈડરમાં તમારી પાસે હોય તે ચુનંદા ને સર્વક્ષોઠ વીસ ભાલાધારીઓને પડકારીને રોકું? ઈશાની! તારે ખાતર આ અને એથીય વધારે હું કરી શકું છું.

ઈશાની

આ તો તમારી વાતો થઈ. પણ પહેલાં કરી બતાવો. કરનારા વાતો નથી કરતા, પૃથુરાજ!

પૃથુરાજ

ઓ! આ તો સંકુચિત સિદ્ધાંત છે. ગૌરવવંતી વાળી ગૌરવવંતાં કૃત્યોની ઉમદા પ્રસ્તાવનારૂપ છે. સિદ્ધની તરાપ પહેલાં એની ગર્ભના હોય છે. ઉદાત્ત સ્વાભિમાનભર્ગાં વચ્ચનો બલિષ્ઠ બાહુને શોભાવે છે, અને પૂર્વયુગના પ્રોફ્ને પોલાદી પુરુષો મંત્રણાગૃહમાંથી સમરાંગણ પ્રતિ ર્વાભાવિક પગલાં ભરતા હતા.

ઈશાની

હજુ સુધી તો તમે માત્ર ગર્ભના કરો છો. તીરંદાજીમાં આજ મેં તમને હાર ખવડાવી છે; બીજે કોઈ વખતે તરવારના યુદ્ધમાં ય હું તમને પાછા પાડીશ.

પૃથુરાજ

મને પાછા પાડશે? તારી કુંવરીબાઈએ કર્યું હતું તેમ?

ઈશાની

એ તો રમતી હતી, રમતી; પણ હું તો ખરેખાત તમારી છાતીને નિશાન બનાવીશ. એક દિવસ આપણે લડીશું ને જોઈશું.

પૃથુરાજ

ખરેખર! જો આપણે લડીશું. તો, ઈશાની! હું તારા શરીર ઉપર વિલેતાનો દાવો કરીશ.

ઈશાની

અને મારા હદ્દય માટે? જો એ તમારે જોઈતું હશે તો એથીય વિશેષ તમારે કરવું પડશે.

પૃથુરાજ

ઈડરના બખ્તરિયાઓની એડી આપણા પહાડી ખડકો ઉપર ખાણખાણી ઊંઠે તેને હવે વાર લાગવાની નથી, તે વેળા હું મારી યોગ્યતા સિદ્ધ કરીશ.

ઈથાની

ત્યાં સુધી તમે મારા શિકારના સાથીમાત્ર છો, નાયક નહિ.

(નિર્મલ પ્રવેશો છે.)

નિર્મલકુમારી

ઓ આળસુના પીરો ! ઘેર ચાલો ! આ મેં બાર ઘડા ભરીને ઝરણામાંથી
પાણી આણ્યું છે, ચૂલામાં લાકડાં ધાલી ચેતાવ્યાં છે, ને તમે તો રૂડી રીતે વનના
ભમરાઓનો પાઠ ભજવી રહ્યાં છો. હરણનું માંસ કર્યાં છે ?

પૃથુરાજ

એક ભીલની કાળી કાંધ ઉપર, હાંલ્ખી તરફ મુસાફરી કરી રહ્યું છે.

નિર્મલકુમારી

તારી સેવામાં ! ઈથાની ! જોને ને, તારું શિકર કરેલું સાબર તને ચાખવા
નહિ મળે.

ઈથાની

છોકરી ! જુલમ ન કર. ગોમાંસ ગળી જતા સિથિયનના જેટલી જ આ
શિકારથી હું ભૂખી થઈ છું.

(અય છે.)

નિર્મલકુમારી

જાઓ શૂરવીર ! ને આને તમારો શૂરવીર ખલો દઈને મદદ કરો.

(પૃથુરાજ અય છે.)

કુમલકુમારી

યુધ્યાય પ્રેમીઓનું જેડું !

નિર્મલકુમારી

તું ત્યાં છે કે ? બહેનોની ત્રયી ! પાંદડાં પાછળ છુપાઈને પ્રેમીઓના
પ્રલાપોને ચોરી-છૂપીથી સાંભળવા સિવાય તારે બીજું કંઈ કામ છે કે નહિ ?

કુમલકુમારી

કેમ રે, નિર્મલ ! આવતાં પહેલાં મેં મારા ભાગનું કામ પૂરું કર્યું છે.

નિર્મલકુમારી

હા, હું જાણું છું. એક ઓરડી વાળવી, અને તે બાપ્પાની છે તેથી, અહો !
જરાય કચરો ન રહે એવી ઝીણવટથી વાળવી જાપટવી, ખરું ને ? અને તું જ્યારે
બાપ્પા તરફ જુઓ છે ત્યારે તારી આંખો જેવી ચમકદાર બને છે તેવું એના
બખ્તરને પૂરો એક કલાક ધસીધસીને ચમકદાર બનાવવું, ખરું ને ? કુમુદ !

કુમુદકુમારી

જેમને પ્રભુ ઉપર મીટ માંડવા દેવામાં આવી હોય તેવા તારાઓની
માફક એ ચમકે છે.

નિર્મલકુમારી

એકદમ બરોબર ! મેં એને જોઈ છે—

કુમલકુમારી

નિર્મલ ! આ જાડીમાં કેટલી ડાંખળીઓ છે તેની મને ખબર નથી, પણ
જે તું આ ચાલુ રાખશે તો તે બધીયને હું તારા બરડા ઉપર ભાંગીશ.

નિર્મલકુમારી

શું તું અહીંયાં તારી જતને ઈડરની રાજકુંવરી સમજે છે કે મને ધમકાવે છે ?
નહિ, આપણે તો વસંતની લોકશાહીમાં છીએ, જેમાં બધાં જ સુંદર ઝૂલું સમાન છે.
ઓ ! ઈડરમાં તેં મારી ઉપર જે જુલમ ગુજર્યા છે તેનું હું વેર વાળીશ. કુમુદ !
જ્યારે કોઈ એને જેતું નથી એવું ધારીને એ એની તરવારની મૂડ પર ઉત્સુકતા-
પૂર્વક પોતાના ગાલ દબાવતી હતી અને મૂઠનું ઠંડું કઠણ લોઢું એના અને પોતાના
સ્વામીના હુંફણા છોઠ હોય એવું કદ્યપવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી ત્યારે મેં એને
જોઈ છે. છાનીમાની એ એને ચુંબન કરી લેતી હતી તે મેં જોધું છે.

કુમલકુમારી

(એને આશ્લેષમાં લઈને એનું મોં બંધ કરી દેતી) ચૂપ ! ચૂપ કર ! ઓ
નિર્લંજન કદ્યપનાતરં ગિણ્ણી !

નિર્મલકુમારી

તો જ, અને એક સરસ રાજકુંવરીની માફક અમારે માટે ખાવાનું રાંધ,
એટલે હું વચન આપું કે તું જ્યારે એકલી હોય છે ત્યારે તને જે બધું સ્વગત
બોલતાં મેં સાંભળી છે તે હું ફરી નહિ બોલું.

કુમલકુમારી

નિર્મલ ! જેમ જેમ તું મોટી થતી જય છે તેમ તેમ તું વધુ નિર્લંજન થતી
જય છે. ઈડરમાં પાછી તું મારા હાથમાં આવે ત્યારે તારી વાત છે. છોકરી ! હું
ચાબઘે ચાબઘે તારી અંદરના આ તોફાની ભૂતને ભગાડી મૂકીશ.

નિર્મલકુમારી

કુમુદ ! મેં એને બોલતાં સાંભળી છે કુ—

કુમલકુમારી

આ ચાલી હું દૂર, કોડલના કામઠામાંથી છૂટેલા તીરની માફક. (જય છે.)

નિર્મલકુમારી

એને દૂર કરવી મુશ્કેલ છે, પણ તે માટેનો ચાબુક મારા હાથમાં છે.

કુમુદકુમારી

રક્તચંદનનું ચૂણું તારી પાસે તૈયાર છે ને ? માળાઓ માટેનાં ઝૂલ તો
વસંતે પુષ્કળ પ્રમાણમાં મધુરતાપૂર્વક પૂરાં પાડ્યાં છે.

નિર્મલકુમારી

હાં, એને ખબર પડે તે પહેલાં પ્રથમ એને પરણાવી દઈશું.

કુમુદકુમારી

આપણને સંતાડી રાખતી ઝૂલની દીવાલમાં થઈનો મારા પિતાની પ્રહાર
કરતી તરવાર આપણનો ન અટકાવે તો, નિર્મલ !

નિર્મલકુમારી

કુમુદ ! આપણાં નાજુક ઝૂલ પોલાદની ધારથી છેદાય નહિ અનો મૃત્યુથી
વિરછેદ ન પામે એવા સંબંધની ગુંથણી કરશો.

(જય છે.)

[અપૂર્વ]

[૭]

ચક્કીવાળની ખાળા

(એક અપૂર્ણ પ્રહસન)

ચક્કીવાળાની ખાળા

પ્રેમપાનાં ચીપે છે.

નાટકનાં પાત્રો

કામદેવ

પિશાચિકા

સ્પેનનો રાજ હિતિપ

કાઉન્ટ બેલ્ટ્રાન : એક ઉમરાવ

એન્ટોનિયો : બેલ્ટ્રાનનો પુત્ર

બેઝિલ : બેલ્ટ્રાનનો ભાગીજો

કાઉન્ટ કોન્ગ્રાડ : એક જુવાન ઉમરાવ

રોન્સીડાસ : એક દરબારી

ગરુમેન : એક દરબારી

ચક્કીવાળો

અસિન્ટો : ચક્કીવાળાનો દીકરો

જેરોનિમો : એક વિદ્યાર્થી

કાલોસ : એક વિદ્યાર્થી

ફ્રાયર બાલ્ટિયાર : ઉપદેશક

યુફ્રેસ્નિ : ચક્કીવાળાની બાળા

ઈઝ્મેનિયા : કોન્ગ્રાડની બહેન

બ્રિજિડા : એના કાકાની દીકરી

ચક્રોવાળાની ખાળા

અંક ૧ : દૃશ્ય ૧.

[સાલામાનકમાં રાજનું સભાગૃહ : રાજ ફિલિપ, કેન્ટાર્ડ, બેલ્ટ્રાન,
રોન્સીડાસ, ગાર્મેન, એન્ટોનિયો, બેઝિલ, ઈઝેન્નિયા, પ્રિન્જિલ, અમીરો]

રાજ ફિલિપ

કાઉન્ટ બેલ્ટ્રાન !

બેલ્ટ્રાન

જી ?

રાજ ફિલિપ

ઇન્દ્રવેશી નાટ્યરચના વિષે જણાવશો ?

બેલ્ટ્રાન

મહારાજ, એ કોઈ ગુપ્ત વસ્તુ નથી. અને છતાંય આ રમકડું એટલું
ઓછું મારું બનેલું છે, ને એનું નામ મારાથી એટલું દૂર દૂર છે ! કેસ્ટીલિયનોએ
લશકરોને સંચાલિત કરવા માટે અને સામ્રાજ્યો સ્થાપવા માટે જૂના જમાનામાં
પોલાદનાં શિલ્પકાર્યો કર્યો હતાં, પણ અત્યારના આપણે આ સુંવાળી રેશમની
ચીજેને અપનાવી લઈ આડે માર્ગે ચઢી ગયા છીએ. નાટ્યરચનાઓનું મૂલ્યાંકન
કરનાર ને તેમને સમજનાર કાલ્ડરોનવાળા આપણે શૂરવીર વેગા નથી. પણ
મહારાજ ! આપણા પુત્રોએ પોતાના ખડતલ બાપદાદાઓને પાછા પાડી દીધા
છે; તેઓ પ્રાયઃ ફ્રેન્ચ બની ગયા છે. એન્ટોનિયો ! તું જ જવાબ આપ.

એન્ટોનિયો

મહારાજ ! આ છે પારિસનો ન્યાયનિર્ણય, અને સ્પાર્ટાની હેલનનું અપહરણ.

રાજ ફિલિપ

આ એક પુરાણી નાટ્યરચના છે.

ઈઝેન્નિયા

એન્ટોનિયો ? શું આ જ એન્ટોનિયો ? અરે ઓ, મારી બીજી બાજુ દોરાઈ
ગયેલી આંખો ! તમે કયાં ભસ્યાં કરો છો ?

બેલ્ટ્રાન

ચૂપ !

એન્ટોનિયો

પોતે જેમ વધારે પુરાણું તેમ એકજ વાર જેમાં સાંભળવાનું મળે છે એવા છબ્બવેશી નાટક માટે વધારે લાયક, મહારાજ ! કેમ કે રંગભૂમિ પરનું ઝડપી અભિનયકાર્ય ઉતાવળે આગળ ચાલતું જય છે, ને એને સમજવાનો પ્રયત્ન કરતી ધીરી વિચારક્ષિયા એની સૂક્ષ્મ સંવેદનાઓને ખડબચડ બનાવી હે છે, એની છાયાઓને સહેંદ ધાબાં જેવી બનાવી હે છે, ને પરિણામે પિડસમૂહો જ જેવા પામે છે. તો વળી જે કથાવસ્તુ નવીન હોય તો મન ઘટનાઓમાં નિમગ્ન રહે છે ને તેના પ્રવાહની સાથે, વેગે વધવા જતાં પુણોનો ઉચ્છ્વાસ ને વિલંબી છાયાને પડતી મૂકે છે; પણ નાટ્યવસ્તુ જાણીતું હોય તો એને પૂરતો સમય મળે છે ને દોડતાં જતાં પેલાં નાજુક ને જવલ્લે જ લક્ષ્યમાં લેવાતાં ને જેમને ચૂકી જતાં પૂર્ણતા આશાભંગ થાય છે તે લક્ષ્ણોને ચૂંટી લે છે. આ વખતે પ્રતિભાશક્તિને ન્યાય આપવા માટે કણા પ્રવેશ કરે છે. વળી રચના પુરાણી હોવાને કારણે, એને નવીન બનાવવા માટે સર્જનાત્મક પ્રયાસ એમાં પ્રયો-જય છે. આ સિવાયનું બીજું ચારુતાયુક્ત હોવા છતાં ઉપજવી કાઢેલી ભંગુર ચીજ બની જય છે. હવામાંથી મનહર છાયાઓ ઉપજવી કાઢનારો નહિ, પણ જે મહાન વસ્તુને મહાન પ્રકારે હાથમાં લઈ રૂપ આપે છે, ને પ્રચુરતાભર્યા અગાધમાંથી સુવ્યવસ્થા બહાર કાઢી લાવે છે, તે જ સાચો સર્જંક છે. ક્ષમા માગું છું, મહારાજ ! આપના જેવા મહાનુભાવના સાનનધ્યમાં આમ ગમે તેમ બોલ-વામાં હું મારી મર્યાદાઓ વીસરી ગયો હતો.

રાજ ફિલિપ

તમારો પુત્ર આશાસ્પદ છે, લોઉં બેલ્ટ્રાન ! વિનય અને શીધ્ર બુદ્ધિનું એનામાં સુંદર સંમિશ્રાણ થયેલું છે; એ એક વિશ્વાણ દૃષ્ટિવાળો સમાલોચક ને ચિત્તાકર્ષક વકતાં છે.

દુર્જમેનિયા

સારું, સારું ! અહો ! એણે મારા વક્ષઃસ્થળમાંથી મારા હૈયાને હરી લીધું છે.

બ્રિજિડા

તું હવે ચૂપ રહીશ કે ?

રાજ ફિલિપ

કાઉન્ટ ! સાંભળ્યું છે કે તમારી માલિકીની જમીનો કુદરતની સારામાં સારી સંપત્તિથી ખૂબ ભરપૂર છે. મને લાગે છે કે મેં એમને જોઈ નથી. મારા હદ્યમાં સંધરાયેલો, પણ મારી આંખોએ ન અવલોકેલો સ્પેનની જમીનનો એક ટુકડોય મારા મનમાં કચવાટ ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ પરદેશમાં બાળપણ, વિદેશીય વંશ, ને ખટપટભર્યા પરિક્રમથી માંડ-માંડ સત્તા ઉપર આવેલો હું, હજ્ય કેવળ અજાણ્યા જેવો રહ્યો છું. રણયામણા સ્પેન દેશ ઉપર હું ફરી વળ્યો છું, પણ તે

માણસ કરતાં વધારે તો પવનની માઝક, કોઈ વાર ભાગતો, તો કોઈ વાર કેવળ સહજતાના વંટોળમાં મારા હકુના સ્થાને ઝૂંકાઈ આવી પડતો. પણ સંભવ છે કે મોટા અધિકારે તમને પણ આવી નાની વસ્તુઓથી વંચિત રાખ્યા હશે.

બેલ્ટ્રાન

મને ખાત્રી છે, મહારાજ, કે મારો પુત્ર આનો વધારે સારો જવાબ આપશે. આ ઝાડ ટાવર જેવું છે કે પેલું રાક્ષસ જેવું છે તેની મેં કદી દરકાર કરી નથી; એક ખેતર ને બીજા ખેતર વચ્ચે મેં પોતે કશો તફાવત જોયો નથી, ને જોયો હોય તો તે માત્ર ખેતરના કદનો, તેની હદનો ને તેની મહેસૂલનો જી; ને એ બધાં એક વાર તો મોટાં હતાં, પણ હવે શા કારણે ને કોને કારણે નાનાં થઈ ગયાં છે તેની પુનરુક્તિ કરીને તમને ક્ષુબ્ધ નહિ કરું, મહારાજ ! — હા, તેમ છતાંય મારું હૃદય તો લાગણીએ ભરાઈ એ વિષે બોલે છે.

રાજ ક્ષિલિપ

તો એન્ટોનિયો ? તમે બોલો, પણ રૂઢ પ્રકારનાં ફ્રેન્ચ ઢબનાં ખેતરમાંનાં મકાનોની, યોજનાપૂર્વક રચાયેલાં ઉપવનોની, ને પથ્થરની પૂતળીમાં કંડારાખેલ નિર્જીવ જીવનની વાત કરતા નહિ, એ કલાપરીક્ષક આંખને પ્રસન્ન કરે તોય હૃદયને આનંદ આપી શકતી નથી. જ્યારે કુદરતમાંથી કુદરતપણું લઈ લેવામાં આવે છે ત્યારે એની ભભકતી મહાન રૂપરેખાઓ આપણને હારી નાખે એવા અક્કડ રૂપમાં વિસંવાદી બની જાય છે અને હૃદય અસંતુષ્ટ થાય છે ને મુક્તિ ને મોકણાશ માગે છે, ઉપરના વિશાળ આકાશના વિસ્તાર સાથે એને સરખાવે છે ને સુમેળની ઊણપ અનુભવે છે. તમારા શિલ્પશાસ્કીઓ ગજને માપે સૌન્દર્યની યોજના કરે છે, રેતી સાથે રેતીનું તોલ લે છે, રેખા સામે સમાંતર રેખા રાખે છે, પણ જે મોટામાં મોટી ચીજ છે તેને ચૂકી જાય છે; કેમ કે સંસ્કારરહિત શક્તિ ખડબચડ હોવા છતાં સોંસરી ઊતરે એવી અસર ઉપજવે છે, અને યાંત્રિક રીતે સારી હોય એવી કારીગરની કૃતિ કરતાં કયાંય ચઢી જાય છે.

એન્ટોનિયો

અમારાં ખેતરો તો, મહારાજ, કંડારેલી કુદરત નહિ પણ ગ્રામ્યપ્રદેશના ઉત્સવરૂપ છે.

રાજ ક્ષિલિપ

ત્યાં કુદરત તમારી સાથે વાતો કરે છે ? શાંત કુદરત એટલી સુન્દર નથી લાગતી.

એન્ટોનિયો

હા, અમારે ત્યાં ઝરણાં છે, લીલી ધરતી ને શિલાઓમાં થઈને મર્માટ કરતાં વહેતાં ઝરણાં છે, ને એમની નજીક અસ્તવ્યસ્ત ઝૂકી રહેલી પુણ્યલતાઓ છે, ને ‘મને—ન—ભૂલતા’ની વલ્લરીઓ છે, સંતાઈ રહેલી આસમાનીનાં આશ્વર્યો છે, ‘રૂઈ’ને

‘મેલો’, ‘મધુધયની’ને પીડક ‘શાદ્વલશોભા’ છે, ને જ્યારે આપણે કોઈ એકાકી રૂલ
પર મુંધ થયેલી મધમાખીનો મંજુલ ગુંજરવ સાંભળીનો થાકીએ ત્યારે પક્ષીઓના
મધ્યાહ્નકાલિક કલરવ સાંભળી શકીએ છીએ. પ્રત્યેક પોતાના હદ્યમાં મળન
જની રહે છે, ને તે છતાં વર્ચે વર્ચે મધુર ધ્વનિ કરી માધુર્યમાં વૃદ્ધ કરતા સૌ
એક સાથમાં સામેલ થઈ જય છે.

રાજ ફિલિપ

તમારે ત્યાં ઘણાં વૃક્ષો છે ?

એન્ટોનિયો

વનવીથિએ છે, મહારાજ ! ને ઝાડનાં લીલાં ઝુંડો છે, ને લળી લળીને
અન્યોન્યને મળવાની અભિલાષા રાખતાં હોય એવાં અલાયદાં ઉલેલાં મહાકાય
વૃક્ષો છે. કેટલાક નાના છોડવાએ છે, તો બીજાં જંગલનાં ઝાડની માફક કેવળ
લીલા લેબાસ ધારી ઉલેલાં છે.

ઇઝમેનિયા

ધિક્કાર શું આવો મધુર રણકાર કરી શકે ? બ્રિજિડા ! શગુઓના સ્વરો
શું કાનને દેવદૂતોના સાદ જેવા લાગે ?

બ્રિજિડા

ચૂપ, મૂર્ખ ! આપણે છેક પાસે છીએ. કોઈકનું તારી તરફ ધ્યાન ખેંચશે.

ઇઝમેનિયા

કેમ, બહેન ! ધ્યાન ખેંચાય તોય શું ? મધુર સંગીત સાંભળીને બધાય
દોષપાત્ર બન્યા વિના તેની પ્રશંસા કરે.

બ્રિજિડા

તારી જીબને કાબૂમાં રાખ, બહેન ! કે પછી તને છોડીને ચાલી જઉ ?

રાજ ફિલિપ

તમે મને ગમગીન બનાવ્યો છે. આ રાજદરબારનું ફિક્કું દૃશ્ય કેવું જુદું
છે ! આ દીવાલો ખુલ્લા દિલના શ્વાસોચ્છ્વાસને કેવી રૂંધી રહી છે ! ઈશ્વરે
કંઈ આવી વિકૃતિ માટે પોતાની પથ્થરની ખાણો દૂરના વિષમ પહાડોમાં રાખી
નથી. માણસના હાથે પથ્થર પર પથ્થરથી પ્રથમ કાપ મૂક્યો તે પાપ હતું.
ગઝમેન ! તમે શાણા ને ધીરજથી યુક્તિપુરઃસર બોલનારા છો. તો કહો કે ઈશ્વરે
આપણે માટે જે વિશાળ વાયુમંડળ બનાવ્યું છે, તેની નીચે પૃથ્વીની ખુલ્લી
ભવ્યતામાં એક કિસાન બનીને રહેવું, ને એ ભવ્યતાના જ્ઞાન વિના એનો
ભાવાનુભવ કરવો, કિસાનની માફક પ્રાણદાયક શીતળ અરણાંનાં પાણી પીવાં ને
પાગલ બનાવતા ખાટા દ્રાક્ષાસવો માટે લાલસા ન રાખવી, ને કંટાળી ગયેલી જીબ
માટે દૂરદૂરથી ખાદ્ય વસ્તુઓની જડસી વિચિત્રતા માટે વાંછના ન કરવી, કિંતુ

કાળી રોટી કે મકાઈ જેવી સામાન્ય પથ્ય વસ્તુઓ ઉપર જ રુચિ રાખવી— આ શું વધારે સારું નથી? શું તમે નથી માનતા કે આમ ઉજાજવલ સૂર્યપ્રકાશમાં સનાન કરતું જીવન, પૃથ્વીમાતાનાં પ્રાણવાન સીધેસીધાં ધાવણ ધાવી પોષાતું ને પરિશ્રમ દ્વારા તેમ જ એ વિશાળહદ્દ્યી માના આત્મીય સ્પર્શથી ઘડતું જીવન રાજસભાઓમાં પોષાતા જીવન કરતાં વધારે ઉમદા પ્રકારનું નથી શું? પરંતુ આપણે એના ઝરતા વક્ષઃસ્થળથી તદ્દન દૂર થઈ ગયેલા બાળકો જેવા છીએ, સૂર્યથી વંચિત, વાયુ ને વર્ષાનાં જેશીલાં અભિનંદનોથી વંચિત થઈ ગયેલા છીએ, નહિ અહીંના કે નહિ તહીંના — એવા મનુષ્ય નહિ પણ શૂન્ય જેવા બની ગયેલા છીએ; પૃથ્વી પ્રતિ આપણે બીમારોનું ડહાપણ દાખવીએ છીએ ને સ્વર્ગના વારસ ન બની શકીએ એટલા બધા દૂષિત બની ગયેલા છીએ.

ગાંભેન

કું એવું નથી માનતો, રાજધિરાજ!

રાજ હિલિપ

નથી માનતા? ગાંભેન! શું એક ખેડૂત રાજ કરતાં વધારે સુખી નથી! કેમ કે એ ઉપયોગી શારીરિક શ્રમ કરે છે અને બાળકની જેમ અખાંડિત નિદ્રાને ખોણે સ્વુદ્ધે છે. પોતે મનુષ્ય છે એવું રાજને ન અનુભવવા દેતી અને ચોતરફથી બાંધી દેતી વિધિઓની વાડમાં ખેડૂત પુરાયેલો નથી, બીજા એના સમોવડિયા હોવાને કારણે એના મિત્રો હોય છે. એ જેને ચાહતો હોય છે તે બાળપણની સહયરીને જુવાનીમાં એ પરણે છે, ને એ મધુરો સહારો આપવાવાળીથી એને બળવાન બાળકો સાંપડે છે, ને પાછળથી એ એને ખોણે રમનારાં પુત્રપૌત્રીઓને ઉછેરે છે ને સુખી શાંત વૃદ્ધાવસ્થા માણે છે. એ એક મનુષ્યનું સારું જીવન જીવ્યો હોય છે તેથી પોતાનું કાર્ય સમાપ્ત કરી મુત્યુના દ્વારમાંથી વગર પ્રશ્ને એ પસાર થઈ જય છે.

ગાંભેન

પોતાના વ્યવસાય પાછળ શરીર ઉઠાવતો પ્રત્યેક પુરુષ બીજાના વ્યવસાયની સ્પૃહ રાખે છે ને પોતાના ઝાળે આવતા ભારે બોજાને જગતના એકમાત્ર બોજાઃ રૂપ માની લે છે. પ્રત્યેક વસ્તુ એની પોતાની દૃષ્ટિએ મર્યાદિત હોય છે, અન્યની દૃષ્ટિ એને માટે અગ્રાહ્ય હોય છે, — દૂરની છાયા જેવી, તદ્દન અશરીરી, અનુમાનની અગોચરતામાં ગુમ થઈ જતી એક અંધ, આર્તાનાદ કરતો ગોળો— એવી આ પૃથ્વી અવકાશમાં થઈને પોતાના અખાંડિત આદિષ્ટ કાયને અંગે આગળ ગતિ કરી રહી છે. એને શુકના સંતાપોનું જ્ઞાન નથી, છતાંય એ એને જોઈને ઈષ્ટપૂર્વક આકોશ કરે છે, “આમની પાસે પ્રકાશ છે, સુંદરતા છે, હું એકલી જ અંધકારગ્રસ્ત અને દુઃખી છું.” જીવન માટે અંખના કરતી ધરતી સાગર પ્રત્યે

જવા પ્રયત્ન કરે છે, સતત ઉછળાથી શમિત થયેલો સાગર આરામભરી પૃથ્વીમાં પ્રલાદી જવા માટે જૂરે છે: પણ જે એ પ્રમાણે બને તો બન્નેય ફરી પસ્તાય અને એવું કરનારને ધિક્કારે; પૃથ્વીને પોતાનાં રૂલેનો, વૃણાનો અને પક્ષીઓનો અભાવ સાબે, ને સાગરને પોતાનાં પ્રવાલ ને ગહુવરો માટે તલસાટ રહે. કેમ કે જેણે પરિક્રમને જીવનના પાયારુપ બનાવ્યો છે તેણે એની સાથે સાથે શક્તિ પણ આપી છે, ને એ શક્તિ અસ્તિત્વને એવી તો ખારી છે કે એને ગુમાવવી એ મૃત્યુ બરાબર છે. પરિક્રમ શક્તિનું એક સ્વરૂપ છે; નહિ, પરિક્રમ પોતે પ્રત્યુત્તર વાળતો શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પરિક્રમ શૂન્યતાને એક આપ્તિ બનાવી દે છે. શરીરની દૃષ્ટિએ મહેનત-મજૂરી કરનારો દિવ્ય છે, આંતરિક દૃષ્ટિએ એ શૂન્ય છે, ને છતાંય એની મર્યાદામાં ધન્ય છે. પણ કોઈ શહેરના સંસ્કાર પામેલી વ્યક્તિ ગામડિયાને જોઈ એની અદેખાઈ કરે અને પોકારી ઊંઠે, “આની માફક હું” પણ મારા જીવનમાં સાદો ને પ્રાથમિક પ્રકારનો હોઉં તો કેવો સુખી થાઉં! ” પણ જે તે એવી પરિસ્થિતિઓમાં પુરાઈ જય તો એનો સ્વભાવ સંજોગના સળિયાઓ સામે કેવા ધમપછાડા કરવાનો ને વિશાળતર ક્ષેત્ર માટે કેવો ધૂંવાંપૂંવાં થઈ જવાનો! બન્નેના સ્વભાવ પોતપોતામાં સીમિત થયેલા ને એકનું સ્થાન બીજો ન લઈ શકે એવા પ્રકારના રહે છે; કેમ કે મનોમયતા માટે આંધળાં ફાંફાં મારતી અચેત ને મમતાળુ પૃથ્વીમાતાએ એમને એવા બનાવ્યા છે. એણે પોતાના ઊર્જસ્વલ સ્વભાવમાંથી પોતાનાં સંતાનોને ઉત્પન્ન કર્યો છે, પોતાના ધાવણથી અને નસોમાં વધારાની ઊભરાઈ જતી ઉષ્માપૂર્ણ પ્રાણશક્તિથી એમને જોશદાર બનાવ્યા છે, નહિ તો તેઓ એને છોડીને ચંડોળની માફક આકાશ-લક્ષી બની જત. અને એવા પણ આત્માઓ છે કે જેઓ પૃથ્વીના પ્રાણવંત પશુભાવમાં સારી પેઠે મૂળ નાખીને રહેલા હોવા છતાં દિગંતરની પ્રતિ વિશાળતામાં વધે છે અને વ્યોમની પ્રતિ ઉતુંગતાને આગળ લઈ જય છે. પણ આવા તો વિરલ હોય છે ને કોઈ ખાસ અધિકારી દેશના નાગરિકો નથી હોતા, કે નગરની યા ક્ષેત્રની સીમાઓમાં પુરાઈ રહેતા નથી. તેઓ જ્ઞાની ને રાજવી સ્વભાવના હોય છે, પૃથ્વી પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રાણશક્તિને તેઓ વિનીત બનાવી નિયંત્રણમાં રાખે છે અને એ પ્રકારે પોતાના આત્માને વિરાટ ભાવના પાયા ઉપર પ્રતિષ્ઠિત કરે છે. પોતાની જન્મદાત્રી પૃથ્વીના પાયા ઉપર ઊલેલો માણસ અંન્ટીઅસના જેવો બળવાન છે; ત્યાંથી ઉછાવી બેવામાં આવેલી મહાન જતિઓ, બુદ્ધના વિશાળ વૈભવવંતી હોવા છતાં વિનાશ પામે છે. તો પછી એક ખેડૂત અને એક શહેરમાં ઊછરેલો નાગરિક પોતાપોતાની પરિસ્થિતિને સાચવી રાખે, અને પોતે એક જુદા પ્રકારના ભાવવાળો હોવા છતાંય એકબીજાના પ્રાણોચુંઘુસથી અને ઓજથી ઊંચે ચઢે ને તાજગી મેળવે; એક, અજ્ઞાનવશ રહી અદેખાઈને

સ્થાન ન આપે ને બીજે, મિથ્યાભિમાની કદ્યનામાં ન રહે, અને કુદરત પ્રત્યે
પાછા વળવાના પ્રયાસને અકુદરતીમાં અકુદરતી પરાવર્તન ન જનાવી હે.

રાજ ફિલિપ

તમારું કહેવું બરાબર યુક્તિપુરઃસર છે; ઈશ્વરે અને ઈશ્વરના સંત
આત્માઓએ આપણને જે સ્થાનકે સ્થાયા છે તે સિવાયના બીજા સ્થાનક માટે
આપણે જંખના ન રાખવી જોઈએ અને તેમ છતાંય મને ગ્રામ્ય આબોહવાનો
અનુભવ કરવાનું મન હોવાથી મારા રાજમહિમાના ઘ્યાલને વિસારે પાડી એક
ખાનગી જગીરદારની માફક આવતી કાલે હું જઈશ. મારા ઉમરાવો ! હું રાજ
દું એવું તમે એક દિવસ માટે ભૂલી જાઓ, મારા મનોભાવોને ધ્યાનમાં ન લેતા,
અને રાજેચિત શિષ્ટાચાર બતાવી ‘હું રાજ દું’ એવા ભ્રમમાં મને નાખતા નહિ;
એને બદલે એક સામાન્ય વ્યક્તિ તરફ જે સભ્યતા બતાવવામાં આવે છે તેવી
સભ્યતા મારી સાથેના વ્યવહારમાં રાખજો.

કંચુકી

પણ, રાજધિરાજ !—

રાજ ફિલિપ

વારુ, મહાશય ! પાછું તમારું પુરાણું ડહાપણ—

કંચુકી

સ્પેનના રાજઓ—

રાજ ફિલિપ

એકલા માણસો ઉપર સર્વસત્તાધીશ છે, એવું તમે કહેવા માગો છે ?
રૂઢિ, રાજઓ ઉપર અમલ ચલાવે છે. રાજઓ ઉપર જેમ કરોબારી સભા
ઉપરવટ થઈ અમલ ચલાવે છે તેમ તમારી જરીપુરાણી રૂઢિઓને મારી ઉપર
સત્તા ચલાવવા નહિ દઉં, પણ હું તેમની ઉપર મારો કાબૂ રાખીશ, મારી મરજી
થશે ત્યારે તેમને ધારણ કરીશ, અને એમની દખલગીરી વગર મારી મરજી
મુજબ ચાલીશ. વિરોધ પ્રકટ કરો તમે તમારી ફરજ બજાવી છે એટલું બસ છે.
મેં તમને સાંભળ્યા છે. અને હવે, મારા ઉમરાવો !

ઉમરાવો

આપની જેવી આજ્ઞા, મહારાજ !

રાજ ફિલિપ

આગળ ચલાવો, એન્ટોનિયો ! છજવેશી નાટક કોણ ભજવે છે ?

બેલ્ટ્રાન

તે હું કહીશ, મહારાજ ! ગામડાની છોકરીઓ, ધરતી માતાની પુત્રીઓ,
ગામડાની ખુલ્લી હવાએ જેમને ગાલ ઉપર ખીલી ઉઠતી લાલ તંદુરસ્તી આપી

છે, તે, ભજવવાની છે. તે બધી આપણા સ્પેનના સૂર્યપ્રકાશથી તરબોળ છે. જૂનોસના જેવો એમનો કંઠ છે, અને એમની આગળ આપણી અમીર લીઓ ઝાંખી પડી જય, એવી એ છે. એમનામાં એક ચક્કીવાળાની મનોહર બાળા તો અદ્ભુત છે. અને ઉત્તમ વલ્લાભૂષણામાં જ્યારે સજજ કરવામાં આવશે ત્યારે સારાયે સ્પેનમાં એવી કોઈ પણ કુમારિકા નહિ હોય કે જે એની સમીપમાં ઉભી રહી આનંદ અનુભવી શકે. મારા પુત્રોએ પોતાની ફરજ વફાદારીથી અદા કરી બતાવવામાં શબ્દો, સંગીત, નેપથ્ય કે સૌનંદર્થ — એમાંનું કશું બાકી રાખ્યું નથી.

રાજ કિલિપ

એમણે લીધેલી આ સૌમ્યભાવી તકલીફથી હું ધણો પ્રસન્ન થયો છું, અને છતાંય લોર્ડ બેલ્ટ્રાન! આ રંગબેરંગી નાટકો કરતાં વધારે ઉમદા વસ્તુઓ છે; પણ એ ઉપરથી રખે એવું માનતા કે મને આ વસ્તુઓ પ્રતિ તિરસ્કાર છે, ને જેમના દ્વારા સાચા ભાવવાળાં હદ્યો પોતાના સમૃદ્ધ મૌનને અર્થયુક્ત અભિવ્યક્તિ આપે છે તેમને ઉતારી પાડવાની વૃત્તિ રાખી હું અસત્યતા ને અપ્રસન્નતા બતાવવા માગું છું. છતાંય મારામાં એક ઈચ્છા છે, ને એ એવાં અનેક નાટકોનું સ્થાન લે એવું મારા મનમાં છે; એ ઉમદા છે, એક આસાન વચન એનું પૂર્ણ પ્રદાન કરી શકે એમ છે, ને છતાં મને ઊર રહે છે કે તમારે માટે એ બેહેદ મુશ્કેલ છે.

બેલ્ટ્રાન

મારા માલિક! તમને મારી સેવાની પિછાન છે અને હું તમારી ઈચ્છાને સંમત નહિ થઈ એવો સંદેહ તમારે ન રાખવો. આપ કહેશો તે પ્રમાણે જ થશે, નહિ તો આપ મારી પરીક્ષા કરો.

રાજ કિલિપ

એક ઉમદા સમાધાન કેમ નહિ? કાઉન્ટ બેલ્ટ્રાન! અથડામણુમાં આવેલાં બે મોટાં ખાનદાનો વરચ્યે મધુર મૈત્રી અને મહાન માધ્યસ્થ્ય દ્વારા ભવ્ય હદ્યો વરચ્યેના યુદ્ધનો પરિત્યાગ. આ છે સમૃદ્ધમાં સમૃદ્ધ છિદ્રવેશી નાટકો, પ્રજાએ પ્રજાના પ્રતિપાણોને આપવી જોઈએ એવી મહિમાવંતી રંગભૂમિઓ. કોન્ગ્રાડ અને ઉમદા બેલ્ટ્રાન! તમારા સ્વાભિમાનને છેદતા રોખની પ્રતિ મને માન છે; છતાં મૃદુતા ઈશ્વરના આશીર્વાદને પાત્ર છે, ને, ધર્મભાવનું એ ઉત્તમ સ્વરૂપ છે. એ વધારે ઢૂળી દુર્ભાગીનાને અવકાશ આપો. પ્રવેશ કરતી શાંતિના ટકોરાઓ પ્રતિ તમારાં હદ્યનાં દ્વાર પૂરેપૂરાં ઉધાડી નાઓ. જગત જેનો ત્યાગ કરે છે તે રોખની ભસ્મને તમારી વરચ્યે ધખવા ન દો, ને ભૂતકાળના થઈ ગયેલા સંતાપોને સજ્જવન ન રાખો. મારે ખાતર કેટલીયે વાર જેમણે પોતાના પ્રાણ સુધાં અર્પણ કર્યા છે તે તમે કોન્ગ્રાડ! મને તમારો ઉત્તર આપવાની ના પાડશો?

કોન્ગ્રાડ

મારા માલિક ! જે ધિક્કારને મેં કદી પોષ્યો નથી તેને હું કેવી રીતે તજ શકું, તે મને સમજતું નથી. બીજા માણસેની લાગણીઓથી હું દોરાતો નથી, પરંતુ મારાં સૌભાગ્યોએ મારે માટે જે સીધો માર્ગ બનાવ્યો છે તેની ઉપર હું ચાલ્યો છું. કોઈ મને ચાહવા માગતો હોય તો ચાહે કે ધિક્કારવા માગતો હોય તો ધિક્કારે, હું એ બન્નેને ઠરેલ, હળવે હૈયે સ્વીકારી લઉં છું; મારી ઉપર પ્રેમ રાખનારને મિત્ર ગણી એને આશ્વલેષમાં લઉં છું, ને મારા શગ્રુને કુસ્તીબાજની બાથમાં લઉં છું. અમુક મારી ઈચ્છા છે એ કારણે હું એનો અમલ કરું છું, ને જ્યાં જવા ઈચ્છફું, ત્યાં જઉં છું, કેમ કે ત્યાં મારો માર્ગ રહેલો છે. કોઈ મારા માર્ગમાં આડે પડે તો તે તેની પોતાની પસંદગી છે, મારી નહિ, અને એને માટે તેને સહન કરવું પડે તો તે પણ વળી તેની જ પસંદગી છે, મારી નહિ. મારો ભાગ્યસિતારો હું પોતે જ છું, એટલા માટે હું એનો બદદુઆ દેતો નથી. જેમ મારો આત્મા એના સંનોધથી પર છે, તેમ મારું ભાગ્ય પણ એના નિર્માણથી પર છે. હું કોઈ પણ માણસનો ધિક્કાર કરતો નથી, અને જે લોડ બેલ્ટ્રાન મને પોતાનો હાથ આપશે તો અત્યંત આનંદથી હું એનો લઈશ અને ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલી નુકસાનીઓનો અને લાંબા વખતથી રુઝાઈ ગયેલા જખમોને વિસારે પાડીશ.

બેલ્ટ્રાન

તમે ઉમદામાં ઉમદા ને દયાળુમાં દયાળુ છો, કોન્ગ્રાડ ! બૂરું કરનારો કદી માફ કરતો નથી એવું હવે કોણ કહી શકે એમ છે ? કોન્ગ્રાડે મારા કુટુંબીઓની માલમિલ્કત લઈ લીધી છે, મારી રૈયતની હત્યાઓ કરી છે, મારી પોતાની જૂની જમીન પચાવી પાડી છે, મારા મોટા વંશની વસ્તી ઓછી કરી છે; પણ મને બેલ્ટ્રાનને માફી આપવામાં આવે છે. તમારા ઉદાર સ્વભાવને હજુય તમે વધારે ઉદાર નહિ બનાવો, હજુય મને વધારે હાનિ નહિ કરો, તમારા ક્ષમાશીલ હદ્યને કાર્ય કરવા માટે નવીન અને વિશાળ અવકાશ નહિ આપો, કે જેથી તમારી મિત્રતા મેળવતાં પહેલાં મારે કમનસીબીનો ને નવી નુકસાનીઓનો ભેટો કરવો પડે ? મહાશય !

રાજ ફિલિપ

આ બાબતને હવે પડતી મૂકો.

બેલ્ટ્રાન

માફ કરજે, મહારાજ ! આટલી ઊંડી જ્યુસ્તી ધર્મભાવનાની આ નહિ જેવી જ પ્રશંસા હતી. લોડ કોન્ગ્રાડ ! હું તમને વધારે તકલીફ નહિ આપું. અને કદાચ ભલા સંતોની ને પવિત્ર મુર્તી માતાની સહાયથી હું પણ માફી આપવા માટેનો અવકાશ મેળવી લઈશ.

કોન્ગાડ

હું તમારથી ગભરાતો નથી, ઉમરાવ સાહેબ ! આપણો તલવારો પરસ્પર અથડાઈ છે, ને મારી બુલવત્તાર બની છે. કારણ, મેં જે મેળવ્યું છે તે તલવારના ચુકાદાથી મેળવ્યું છે. તેવી જ રીતે ભાગ્યદેવીના પક્ષમાં ભજ્યા હોત ને તમારી તરવારથી એને વફાદાર રાખી હોત તો તમે પણ મારું લઈ શક્યા હોત. જ્યાં સુધી મારા ભાગ્યને કાપીને મારાથી અળગું ન કરે ત્યાં સુધી તમારી સખત કટાક્ષમય ટીકા તીકણ ધાર વગરની છે.

રાજ ફ્રલિપ

આનાથી કશો લાભ થવાનો નથી. આ વાતને આટલેથી બંધ રાખો. લોર્ડ કોન્ગાડ ! પરોઢિયે તમે ઘર તરફ જવાના છો ને ?

કોન્ગાડ

હાજી, આપની ઉદાર પરવાનગી મેળવીને મારી બહેનો સાથે, મહારાજ !

રાજ ફ્રલિપ

રાણી પોતાની માનીતી સખીને ગુમાવવી પડે તેથી ધણાં નાખુશ છે, તેમ છતાંય તમને નિરાશ કરવાની એમની જરાય દૂર્ઘા નથી. મારા ઉમરાવો ! તમે સૌ મારી સાથે આવશો, તમે પણ લોર્ડ બેલ્ટ્રાન !

(રાજ, બેલ્ટ્રાન, ગઝમેન અને ઉમરાવો જય છે.)

રોન્સોડાસ

એક શબ્દ કહેવો છે, સાહેબ !

કોન્ગાડ

કહો, તમને ગમે તેટલા શબ્દ, રોન્સોડાસ !

રોન્સોડાસ

(કાનમાં) મારા માલિક ! હું હમેશાં તમારો ખરો મિત્ર દું.

કોન્ગાડ

તમે હમેશના એવા જ રહ્યા છો. (રોન્સોડાસ જય છે.)

મારી મીઠામાં મીઠી બહેન ! મારી હાજરીની જ્યાં જરૂર છે એવા કામ માટે હું ઘર તરફ જવા ઉપડું છું, તોન મારીયો અને એની પત્ની તમને ત્યાં લાવશો. તમને સંતોષ છે કે પછી હું તમારે માટે રોકાઉં ?

ઇઝ્મેનિયા

વહાલા ભાઈ ! તમે મારે માટે ધાણું કરો છો, છતાંય તમારી આશિષ મારી સાથે રહે એવું માણું છું.

કોન્ગ્રાડ

મારી વિશાળમાં વિશાળ ઈચ્છાઓ કરતાંય તારું સુખ અનેકગાળું વધી જાઓ !
ઈજ્રમેનિયા

એણે એવું જ કરવું જોઈએ, ભાઈ ! નહિ તો હું દુખિયારી બની જઈશ.
બ્રિજિડા

અત્યારે એને શું કામ હશે ? કોઈ એકાદ છોકરીને ઉઠાવી જવાનું. એ
સિવાયનું બીજું શું હોય ? આપણે જઈએ ? બહેન !

ઈજ્રમેનિયા

ના, હમણાં નહિ. એમની લગોલગ પાછળ જવું સારું નહિ.

બ્રિજિડા

સારી રીતભાત ખાતર ? ઓ ! તારી માફી માગું છું. હું અંધ બની
ગઈ હતી.

બોગિલ

તું પ્રેમી છે કે ધેટું ? એન્ટોનિયો ! બોલ, એ હજુથ વિલંબ કરી રહી છે.
એન્ટોનિયો

બોલું ?

બોગિલ

તું કદીય એને જોવા ન પામે એવે સ્થાને સેતાન તને લઈ જાઓ, મારી
બધી ધીરજ ખૂટી ગઈ છે.

બ્રિજિડા

બહેન, જાળું છું કે તું ઊભી ઊભી થાકી ગઈ છે. બેસ, ને એનાથીય
જે તું થાકી જય તો પણ ખાત એક મોટો ગુણ છે, ને બદલામાં મુંગો હોય
તે પણ તારી સાથે બોલે.

ઈજ્રમેનિયા

હું શું કરું ? વહાલી બહેન !

બ્રિજિડા

શું કેમ ? તું પ્રથમ બોલ, કાઉન્ટ કોન્ગ્રાડની બહેન ! તારા ગરીબ બિચારા
પર્વતને માટે તું મહમદ બન. બેમાંથી પેગંબરના પર્વતને હું વધારે ચલનશીલ
ન માનતી હોઉં તો મને ફાંસીએ ચઢાવને. આને તો ધરતીકંપેથ હલમલાવી
શકતો નથી. તો માણસનું તે શું ગજું ? જરૂર એણે કોઈ ફાનસના થાંભલા
સાથે શરત મારી છે.

ઈજ્રમેનિયા

બ્રિજિડા ! શું તું પાગલ થઈ ગઈ છે ? એવા અવિનયી બનવું ? એ
અપરિચિત છે ને મારા ધરનો શગુ !

બ્રજિડા

ભલે ત્યારે, કદીય એની સાથે બોલતી નહિ. તારા માટે એ સાચે જ મયંકર ધૃષ્ટતા બનશે !

ઈઝમેનિયા

કેમ, તું મારી મશકરી કરે છે, બ્રજિડા ! હું એવી હળવી નથી કે માણસો મારા બોલવાનો ખોટો અર્થ કરે એટલા માટે હું મુંગી રહું. દુર્બળ સ્વભાવના માણસો, યા જેઓ પોતાની પવિત્રતા બાબત શંકાશીલ છે એવા માણસો હાવભાવ અને વાણીની બાબતમાં ભલે સાવધાન રહે. મને ક્ષુદ્રની જેમ એમના વાડામાં શા માટે પૂરવી જોઈએ ? ઠરેલ ને ગંભીર ભાવે બહુ થોડા શરૂદોમાં આ સૌમ્ય યુવકને ઘટે છે તે અભિનાંદન આપવાં, એને શું તું અમર્યાદા કહે છે ?

બ્રજિડા

તારે એમ ન કરવું જોઈએ.

ઈઝમેનિયા

ન કરવું જોઈએ ? લે ત્યારે, હું એમ જ કરીશ.

બ્રજિડા

હું કહું છું, છોકરી ! કે તારે એમ ન કરવું જોઈએ.

ઈઝમેનિયા

તો તો હું જરૂર કરીશ, એમ કરવાની મારી ઈચ્છા છે તે માટે નહિ (શા માટે મારી ઈચ્છા છોવી જોઈએ ?), પણ તારી ડહાપણની નિર્થક વાતોથી જું હમેશાં મને ઘોંચપરોણો કરે છે તેથી.

બ્રજિડા

ભલે ! છેલ્લા અડધા કલાકથી તું એની ઈચ્છા કરી રહી છે, અને હવે કહે છે કે હું એ માટે તને ઘોંચપરોણો કરી રહી છું. જા, એની ઉપર ધસારો કર, ધસારો કર. જરૂર પડે તો હું અહીં મદદ માટે અનામત ઊભી છું.

ઈઝમેનિયા

તું પહોંચી ન વળાય એવું પ્રાણી છે ! પણ નહિ, તું મને બદલી શકવાની નથી.

બ્રજિડા

મારો એવો આશય નહોતો.

ઈઝમેનિયા

મહાશય !—

બેઝિલ

ઢંઢોળ તારી જતને, એન્ટોનિયો ! તારા પૌરુષને પાછું જમાવ, નહિ તો ફરી ઈલાજ નહિ રહે એવી તારી ફંજેતી થશે.

ઈઝમેનિયા

મને મદદ કર, બ્રિજિડા !

બ્રિજિડા

એ મારું કામ નહિ, બહેન !

ઈઝમેનિયા

મહાશય ! તમે અદ્ભુત સુંદર બોલ્યા હતા. આ હું કહું છું, મહાશય ! તે આપણે મળ્યાં હતાં તે તમારી યાદમાં લાવવા માટે નહિ — કેમ કે તમને તે યાદ આવવાનું નથી — પણ તમે કે બીજું કોઈ એમ ન ધારે કે તમે, એન્ટોનિયો મારા શગુ છો ને મને — મારા હદ્યને — ઘણાં હાનિ કરી છે, તે કારણથી કોઈ પ્રશસ્ય પ્રકારે બોલે કે કંઈ પ્રશસ્ય કરે ત્યારે હું કદર કરી શકતો નથી કે ગુણિયલપણાને ચાહતી નથી, પછી પાત્ર ગમે તે હોય. આવો મારો મનોભાવ હતો ને એ ભાવ વિષે કોઈ ન જાણવા પામે તે મારાથી સહ્યું ગયું નહિ. તે કારણસર હું બોલી છું.

બેઝિલ

હવે બોલ, અધવા તો હમેશને માટે મુંગો રહે.

ઈઝમેનિયા

મને લાગે છે કે હું કેમ બોલી તેનો તમે ખોટો અર્થ કર્યો છે, ને તમે મારો તિરસ્કાર કરો છો. મહાશય ! તમારું માનવું ખરું પણ હોય, કે તમારી જીબમાં એવી મીઠાશ છે કે શાખાઓ ઉપરનાં પક્ષીઓને ય તમે જળમાં ફૂસાવી દો, શગુ -- બાલાને પણ બળાત્કારે વિવશ બનાવી દો, ભૂરકી નાખીને એના હેયાને બહાર બેંચી કાઢો — જો તમે આવી કોઈ સસ્તી ચીજની પરવા કરી શકો તો — ને હાથની મૂઠીમાં લઈ લો, નિરાશા, અરે, હાય ! બ્રિજિડા !

બેઝિલ

અહો ! કેણું હલકટ મૌન ! બોલ, એ ગુંગવાઈ ગઈ છે ! બોલ, ઓ ડરપોક ! બોલ.

ઈઝમેનિયા

આ આણું છે છતાં મને એવી ધારી લેવામાં તમે મને ધોર અન્યાય કરો છો, એન્ટોનિયો ! માની લેજે કે તમારી આરાધના માટે તમારા હોઠના એક શબ્દની જ હું વાટ જોઉં છું, તમારા એક શબ્દની સાથે તમારી પ્રેમાળ ઉપચારિકા બની જવાને હું તલસી રહી છું; તમારો એક જ શબ્દ અને હું તમારી છું.

બેઝિલ

કેટલી પ્રશંસાપાત્ર સન્તારી ! અરે ભગવાન ! આ સાંભળીને ય તું ચૂપ રહી શકે છે, એન્ટોનિયો ?

ઇજમેનિયા

હજુય તમે મારો તિરસ્કાર કરો છો ! આ બધું હોવા છતાંય તમે મને ગુસ્સે નથી કરી શકવાનાં. તમે જણો છો ને કે હું લોર્ડ કોન્ગ્રાડની બહેન છું, વેલાસ્કવેઝ વીથીમાં ડોના કલારા સાન્ટાકુઝની સાથે રહું છું, ઘર તમે જોયું છે, એનો આગલો ભાગ આરસપહાળનો છે ને એને સીધી ઊભી ઉપરથી પ્રકાશ આવે એવી બારીઓ છે, ને સાંજના જ્યારે શેરીઓ અવરજવર વિનાની થઈ ગઈ હોય છે ત્યારે તમારે ત્યાં આવીને માત્ર ઊભા રહેવાનું છે કે નેથી કોઈને મેફુલીને હું તમને બોલાવી લઉં ? ખરેખર ! તમે મારે માટે હલકો ઘ્યાલ ધરાવો તે યોગ્ય નથી. તમે ઉમદા સ્વભાવના હો ને મારી પ્રતિ ધૃષ્ણા ન રાખતા હો તો હું જેનો નિષેધ કરું છું તેની પાછળ રહેલો ભાવ બ્યાનપૂર્વક લક્ષ્યમાં લેશો, બ્રિજિડા !

બ્રિજિડા

તારા થોડા શબ્દો સાથે, તારા ઠંડા ગંભીર શબ્દો સાથે ચાલી આવ. એ શબ્દોથી તેં એમની વાણીને થીજવી નાખી છે. (અય છે.)

એન્ટોનિયો

ઓ ભગવાન ! એ તો એ હતી — એના શબ્દો કોઈ સ્વાન નહોતા, ને છતાંય હું મુંગો રહ્યો ! એના તરલ રમતિયાળપણામાંય એક પ્રકારનો ભવ્ય પ્રભાવ હતો, એ જ્યારે વધારેમાં વધારે સિમત સારતી હતી ત્યારે ઉંચચારણ માટે મારા હૃદયને અત્યાંત તેજીથી ધબકાવનારું પુલક પ્રહર્ણણ થતું હતું. એક પગલાથી જ જ્યારે હું સ્વર્ગનિ પકડી શક્યો હોતે ત્યારે હું અવાકુ અને લજાગ્રસ્ત બની રહ્યો એ કેવું !

બેઝિલ

એન્ટોનિયો !

એન્ટોનિયો

હું દેશેતરાયો નહોતો. એના મુખ પર લાલિમા છવાઈ ગઈ હતી, અને તે એના હૃદયના અક્ષય મહાસાગરમાંથી ઊભરાઈ આવતી હતી. એની ગુલાબી ગુલાબની ધેરી લાલીને પરાજિત કરી દેતી હતી. હા, એનો પ્રત્યેક શબ્દ એના ગાલની ગૌરતાને સૌનંદર્યની અવનર્વા અશક્યતાએથી રાખેચિત રીતે અંકિત કરી દેતો હતી. એને મુખે શરમના શેરડા પડતા હતા, ને છતાંય તે મનોમધુર અબલતાની કુપિત લજાને કારણે જાણે હોય એમ લાગતું હતું. હિમતથી એણે પોતાનું નાનું ગર્વિઠ મસ્તક ઊંચું રાખ્યું હતું અને એનાં રૂપાળાં પોપચાં ફરફર કરતાં નીચે નમતાં હતાં, તેમને ઉતોજવાનો તે નિષ્ફળ પ્રયાસ કરતી હતી. મારી આંખોના જેટલી મારી જીબ પણ કંઈ નહિ તો એક વાર ધૂષ્ટ બની હોત તો

કેનું સારું થાત ! પણ આંખો તો જણે રસ્સીથી બંધાઈ હોય તેમ એની સાથે બંધાઈ ગઈ હતી. ને એમને માટે હિંમત તો એક અનિવાર્ય જરૂરિયાત બની ગઈ હતી.

બોળિલ

અરે ! એન્ટોનિયો ! તારી ઉપર જાડૂ થયો છે, તું ધાયલ થયો છે, એન્ટોનિયો ! જેણે આ કર્યું છે તેને તારે આકોશ કરતી બનાવી દેવી જોઈએ. એક ઈન્નિદ્રય હવેથી આનામાં હમેશાં ગેરહાજર રહેવાની. છેક અત્યાર સુધી આનામાં જીબ નહોતી. હવે એ આવી છે ત્યારે એના કાન રજ ઉપર ગયા છે. રે ! સાંભળ, ઓ એન્ટોનિયો ! આપણે અહીં શા માટે રોકાઈ રહ્યા છીએ ?

એન્ટોનિયો

હું સ્વર્ણમાં છું. મને જ્યાં દોરી જવો હોય ત્યાં દોરી જા; કેમ કે હવે આખી દુનિયામાં એક એના વિનાનું કે મૌન વિનાનું બીજું કોઈ સ્થાન રહ્યું નથી.

[કાઉન્ટ બેલ્ટ્રાનના નગરમાં આવેલા
આવાસનો બાગ : એન્ટોનિયો, બેઝિલ]

બેઝિલ

તારે કારણે મને શરમ આવે છે. આ શું ? એક સન્નારી તારું સંવનન કરે ને તેથી આવી મધુરમુખી, ને બોલવામાં આવી ઉદાર ને આત્મહારી, સ્વરૂપે સાક્ષાત્, કોઈ એક દેવી જેવી, વાક્યે વાક્યે તને અવસર આપવા માટે અટક્તી, ને એને, પ્રત્યુત્તરને સ્થાને, ચાલુ ને ચાલુ દીવાનખાનાની નિશ્ચોષ્ટ નીરવતાથી શરમિદી બનાવી દેવી ! ફરજ ! તું એન્ટોનિયો નથી, તું બેલ્ટ્રાનનું ફરજંદ નથી. તારી સગાઈ આલખસના હિમપુંજેમાં શોધ, કોઈ થાંભલાને બાપ કહીને બોલાવ.

એન્ટોનિયો

હું તારા ઠપકાને પાત્ર છું, બેઝિલ ! પણ જે ફરીથીય એવું બને તો હું ફરી પાછો અવાક્ બની રહીશ, કલપનામાં મારી જીબ ઊર્વરા બની જય છે, પણ વસ્તુસ્થિતિ થતાં ઊર્વરા. હું એનાથી દૂર છોડું છું ત્યારે કોઈ દેવના સ્વરભાર સાથે હું એનું સંવનન કરું છું, અને વિશાળ નાઈલ નદી જેમ પાણીથી તેમ મારું મન શરૂદોથી રેલમછેલ થઈ જય છે. સહજ એ હૃષિગોચર થાય કે તરત જ હું તદ્દન મૂક બની જાઉં છું. એની દીર્ઘામાં આવે એમ એ મારી સાથે વતોં, હું તો, અહો ! એના શરૂદો માત્ર સંભારીશ. જ્યારે એ, એ મારી ગૌરાંગ દેવી એનાં સસ્ત્રિત નયનોમાં સ્વર્ગીય સહદ્યતા ભરી, સ્વરમાં સુણિના મહાસંગીતને પ્રગટ કરતી હોય, લાલિમા ધારણ કરતી સરળતાનું ગુલાબરૂલ, અર્ધ નારી ને અર્ધ દેવાંગના, એવી એ મારા સંવનન વગર મને મુકૂટધારી બનાવતી હોય, પોતાની અઢળક ઉદારતાથી પોતાનું હદ્ય મારી ઉપર ન્યોધાવર કરી દેતી હોય, ત્યારે હું શું બોલી શકું ? તે વખતે વાણી છીછરા પ્રેમની સૂચક બની જય છે.

બેઝિલ

હઠ ! તમે બધા ઢીલા પ્રેમીઓ પૌરુષત્વના લાંઘનરૂપ છો. પુરુષની સર્વોપરિતાનો વિદ્રોહ કરનારા છો. તમને બધાને દેશનિકાલ કરાવી કોઈ એવા વેગાન બેટમાં રાખવામાં આવે કે જ્યાં કોઈ સ્ત્રી પ્રવેશ ન પામે ને તમારી ઓલાદ નાશ પામે, એવું હું દીર્ઘ ને ?

ઓન્ટોનિયો

તું ખુદ પ્રેમના ભાવાર્થની વિરુદ્ધ બોલે છે; પ્રેમ સેવાથી જીવંત રહે છે.

બોગિલ

સાવ ફિક્કી દલીલ ! શું પુરુષ સ્ત્રીની ઉપર આધિપત્ય દાખવવા સર્જંયો નથી ? સ્ત્રીને વશ રાખવામાં, બળપૂર્વક એને આશાધીન રહેવાની ફરજ પાડવામાં, એની ઈરછાશક્તિને હજાપણથી દોરવણી આપવામાં, બુદ્ધિની શક્તિથી એને ચૂપ બનાવી દેવામાં, — આ ત્રણે જબરણસ્ત બાબતોમાં પુરુષ સ્ત્રી કરતાં શ્રોષ્ઠ બનવા માટે સર્જંયો નથી ? અરે ! જો સ્ત્રીઓને એક વાર છૂટી મૂકી દેવામાં આવે તો તેઓ બોલી બોલીને પૃથ્વી ઉપર શબ્દોનો નવો પ્રલય થાવે, એમની મતિ અનુસાર સૂછિને એના માથા ઉપર ઊભી કરી હે, તર્કશાસ્કની નવેસર રચના થાય, ગણિતને નશો ચડે, અને બુદ્ધ નિરાશામાં પોતાના સત્તાના સ્થાનનો પરિત્યાગ કરી હે. એક વાર આરંભાયા પછી સ્ત્રીના સંકલ્પને વજૂપાત પણ અટકાવી શકતો નથી.

ઓન્ટોનિયો

અરે ઓ ! તું અત્યારે આ બધું આસાનીથી બોલી રહ્યો છે. પણ જો તેં પ્રેમનો એક વાર અનુભવ કર્યો હોત તું જરાય ખચકાટ વિના તારા આ શબ્દો પાછા બેંચી લેત.

બોગિલ

હું ? હું પાછા બેંચી લેત ? ઈરછું છું, એન્ટોનિયો ! કે મેં તારો કિસ્સો વધારે વહેલો જણી લીધો હોત; જેથી પ્રેમ કેવી રીતે કરવો તે મેં તને અગાઉથી શિખવાડી દીધું હોત.

ઓન્ટોનિયો

બે, ચાલ ત્યારે, તું કોઈ એક સ્ત્રીનું સ્નેહસંવનન કરશો ? કંઈ નહિ તો પાટિયા ઉપર આકૃતિ દોરીને મને તું શિખવાડ.

બોગિલ

ભલે, હું એવું કરીશ, જો એનાથી તારા હુર્ભાળ હૃદયને ઉત્તોજના મળતી હોય તો. હવે હું એનો વિચાર ચલાવું છું. મેં નક્કી કર્યું છે કે હું પ્રેમની કલાનું એક નવું પુસ્તક પ્રકટ કરીશ; અને સુપ્રસિદ્ધ એવો એકમાત્ર ઓવિડ* બની જઈશ.

ઓન્ટોનિયો

ચલાવ, ચલાવ ! અમને સંભળાવ.

બોગિલ

પ્રથમ તો હું એને ચુંબન કરું.

* એક લેટિન કવિ

એન્ટોનિયો

શું રજ માગ્યા વગર ?

બેઝિલ

રજ ? લોની પાસે એને ચુંબન કરવાની તે રજ માગવાની હોય ! ચુંબન માટે નહિ તો એ બીજ શાને માટે સર્જાઈ હતી ?

એન્ટોનિયો

અને એ ગુસ્સે થઈ જય તો ?

બેઝિલ

તો તો વધારે સારું. તો તારે વારંવાર ચુંબનો કરી એને તારા પૌરુષની ખાતરી કરાવવી, કેમ કે આરંભમાં એ એક મહત્વના મુદ્રા ઉપર મેળવાયેલો લાભ છે; વળી એ તનેય ગમતી ને એનેય ગમતી તારી એક ફરજિયલ છે. એ જ પ્રસંગે જે એ તરદ્દીઓ તો હું બુદ્ધિચાતુર્યથી એને ચૂપ બનાવી દઉં. હાસ્ય અભૈદ કિલ્લેબાંધીનેય તોડી પાડે છે. એક વાર એનું મોં મલપતું બન્યું, એટલે હયદળ, પાયદંડી જે તોપખાનાની જેમ વાક્યાતુર્ય, બુદ્ધિચાતુર્ય અને સ્નાયુબળ એ ત્રિવિધ બળથી વિજય પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાર પછી બાકી રહે છે સામવિધિ, ધર્મમંદિરની મદદથી થાય તો તેમ, ને નહિ તો તેના વિના; એ કેવળ બાહ્ય રૂપ છે, ને સિદ્ધાંતમાં એનાથી કશો ફેર પડતો નથી.

એન્ટોનિયો

તારા જેવાનો ધર્મગુરુ સમક્ષ ન્યાય કરાવવો જોઈએ. વારુ, પછી શું કરવું ?

બેઝિલ

એવું કાંઈ નહિ, ચિવાય કે તું તારી જીતને પાકી કરાવવા ચાહતો હોય, ને તૈમૂરલાંગની માફક ખાલી લુંટી લેવા માગતો ન હોય એ પણ હું તને શિખવાડીશ. તારે એને એ પોતે તારાથી ઊતરતી છે એવું ભાન કરાવવું. એ જવાબ ન વાળો શકે ને એકદમ દબાઈ જાય એવે પ્રકારે એને બતાવી આપ કે તારા જેવાને મેળવીને એ કેવી ભાગ્યશાળી બની છે અને પોતાની કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરવા માટે એની સારીય જિદગી કેટલી ટૂંકી છે; તેં એને ઝુંટવી લીધી છે તે તો કેવળ એના પોતાના જ ભલા માટે છે, એને સત્યતા શિખવાડવા માટે એને કેળવીને તૈયાર કરવા માટે છે : સનેહનો અભાવ દર્શાવતા એકેએક શબ્દને દંડ દેને. એને મરવાની હદ સુધી હેરાન કરજે અને એ બદલ એની પાસે તારો આભાર મનાવડાવજે. તું મારપીટ કરે ત્યારે એને તારાં સતવનગીતો ગાવાની ટેવ પાડને. આ બધું તો સાધારણ છે, અને પ્રત્યેક શાશ્વત ને પરોપકારી વિજેતાએ આ યુક્તિ શીખી લીધેલી હોય છે. પછી તે તને સદાને માટે રહાયતી રહેશે.

ઓન્ટોનિયો

તું પૂરેપૂરો વિધમી છે, અને પ્રેમ જે પોતાનું પવિત્ર કાર્ય હજુય ચાલુ રાખશે તો તારા આવા વિચારો માટે તારે ભઠ્ઠીમાં શેકાવું પડશે.

બેગિલ

એનાથી હું સલામત છું.

ઓન્ટોનિયો

ને એટલા માટે જ સલામત રહી બડાઈઓ મારી રહ્યો છે, અને બીજાઓને જેનો બોજે ઉઠાવવો પડે એવાં યુદ્ધો કદ્યપનાના ક્ષેત્રમાં ચલાવી રહ્યો છે. મેં જેણું છે કે ઝુરસીમાં બેસીને ટીકાઓ કરતો સામાન્ય નાગરિક, શબ્દોથી કતલ ચલાવી વિષ્યાત વિજયો હાંસલ કરે છે; વ્યૂહરચનાની સૂચના કરતી આંગળી નકશા ઉપર ચલાવી પોકારે છે, “આ યુનેનનો દોષ! અહીં માર્લિબરોનો વાંક છે, અને જુઓ, માલખાકેટનું યુદ્ધ ગુમાવવામાં વિલિયર્સની આ ભૂલ તો એક નાનું બાળક પણ જોઈ શકે એવી છે.” હું ધારું છું કે તું પણ કલમ અને કાગળવાળો વ્યૂહવિધાયક છે. પ્રેમ સાથે રમત રમનારો પ્રેમી!

બેગિલ

અફ્સોસ! તારી ઉપર મને દયા આવશે, ઓન્ટોનિયો! તું મારું મહાન દૃષ્ટાંત જેશે ને મારી પાસેથી શીખશે.

ઓન્ટોનિયો

સારું, હું તારો શિષ્ય છું. પણ સાંભળ, સુંદર મુખવાળી હોવી જોઈએ, ઊંચા કુળની પણ, નહિ તો હું શરતમાં નહિ ઊતરું, ને તારી શક્તિને ધણી ઊતરતી કોટિની કહીશ.

બેગિલ

કબૂલ. અને છતાંય લોકો કહે છે કે હીન શરીરમાં અનુભવ કરવા યોગ્ય છે.* પણ હું તારી શરતો સ્વીકારું છું, કે જેથી તું મારા લાલોની બાદભાકી ન કરી નાખે.

ઓન્ટોનિયો

જે, સામેથી શર્નુ આવે છે. તું એને જીતી શકે તો તારી સલામતી છે.

બેગિલ

ઓહ, કેટલી વિરલ સુંદરતા, ઈશ્વરના સોગન! આ પાગલ અખતરા માટે અત્યાંત મોંઘો માલ છે.

ઓન્ટોનિયો

પીછેહઠનો વિચાર કરે છે?

બેગિલ

જરાય નહિ. હું એને કેવી પરેશાન બનાવી દઉં છું તે જોને.

* મૂળ : Experimentum in corpore vili.

એન્ટોનિયો

ચૂપ ! એ આ આવી.

(બ્રજિઝા પ્રવેશે છે.)

બ્રજિઝા

મહોદય ! આ પત્ર તમને પહોંચાડવાનું મને કહેવામાં આવ્યું છે.

બેઝિલ

મને ? ઘ્યારી !

બ્રજિઝા

મારી નોંધપોથીમાં તમારું યાઈપત્રક છે, તમે જો ખરેખર એ જ હો તો.
હું એની ઉપર આંખ ફેરવી જોઈશ. સાધારણ કવિત્વયુક્ત લંબાઈવાળા વાળ,
ચોક્કસ વર્ણવ્યો ન જય એવો પહેરવેશ, મધ્યમસરનું અભિભાષણ — હું ધારતી
નથી કે તમે તે હો, મહાશય ! — ઉદાત્ત પ્રણયી, — છટ્ટ ! નહિ ! — રૂપાળું મોં. મને
ખાતરી છે કે આ કાગળ તમારે માટે નથી, મહાશય !

બેઝિલ

હું !

એન્ટોનિયો

વારુ, ભાઈ ! કેમ તદ્દન ચૂપ ! તારી તોપોના ગોળા છોડ, અરે ! છોડ,
ભાઈ !

બેઝિલ

થોભ, થોભ. વિજેતાની પાસે કંઈ ઉતાવળ કરાવાય ? ખુદ સીજર પણ
આરંભ કરતાં પહેલાં રણકેત્રનો અભ્યાસ કરે, અબધડી તું મારાં રણશિંગાં સાંભળશે.

બ્રજિઝા

મહોદય ! આપનો પત્ર લેશો કે ?

એન્ટોનિયો

તો એ મારે માટે છે ? કુમારી ! દેખાવે સુંદર પત્ર, મને ઘણી તાજુબી
થાય છે, એ કોની પાસેથી આવેલો હોઈ શકે. હસ્તાક્ષરની મને પિછાન નથી.
દેખાય છે તો કોઈ લલનાનો, પણ એમાં થોડો પૌરુષનો સ્પર્શોંય છે ખરો. એના
પ્રવાહમાં ઝડપ અને પહેલ જણાય છે. સુંદરી ! આ પત્ર કોની પાસેથી આવ્યો છે ?

બ્રજિઝા

કેમ મહોદય ! હું એના નામાક્ષર નથી; પણ તમે પત્રની અંદરની બાજુ
લેશો તો નિઃશંક તમને તમારી મુશ્કેલીનો નિકાલ મળી આવશે.

બેઝિલ

એન્ટોનિયો ! આ કોઈ ચતુર લી છે કે જે આ રીતનો વિચાર કરે છે;
માત્ર અઢાર જ વરસની છે, કે પછી ચમત્કાર !

એન્ટોનિયો

ઠીક, ભાઈ !

બ્રુન્જિડા

આ અક્કલમાંદ માથાવાળા મહાશય મારી તરફ વિચિત્ર રીતે જોઈ રહ્યા છે. ભય છે કે એ મને પિછાની લેશે.

એન્ટોનિયો

ઈજમેનિયા ઓસ્ટ્રોકાડિઝ ! અહો ! મારો આનાંદ.

બ્રુન્જિડા

તમારી તબિયત સારી નથી લાગતી, સાહેબ ! તમારો રંગ બદલાય છે.

એન્ટોનિયો

ઓ, સ્વર્ગના દેવતા ! હવે જો. મોત મારા હૈયાને બારણે હોય કે મારાં પોપચાં ઉપર એનો જાપટો હોય તો પણ આ પત્ર એને હદપાર કરી દેશે. મારી સમક્ષ અક્ષરો તરવરી રહ્યા છે.

બ્રુન્જિડા

સાહેબ ! તમે છેક જ ફિક્કા પડી ગયા છો. એ પત્રમાં જેર જેવું તો કંઈ નથી ને !

એન્ટોનિયો

જીવનની હરેક ઘડીએ આ રીતે મને જેર અપાય એવું માગું. મારા સુખ સાથે મને વધારે ગેલ ન કરવા દો. એને પાંખોએ ઊડવા દો, એને સ્વર્ણમય બની જવા દો. તને વધાવી લઉં છું, હે પત્ર ! કેમ કે જે ગૌર હસ્તની હું આરાધના કરું છું તેનો પાસેથી તું આવ્યો છે.

“ લોડ એન્ટોનિયોને :

મારા ધૂષ્ટ સંવનનની બાબતમાં તમે શું ધારતા હોઓ, તમારા વિચારોમાં હું કેવું દારુણ દુઃખ સહન કરી રહી છું, તેનો વિચાર કરતાં મને ત્રાસ થાય છે. શીધું ને સાહું સત્ય આ છે, એન્ટોનિયો ! કે તમારા પ્રેમ વગર હું જીવી શકું એમ નથી. આ ઉપરથી જે તમે મારી ખાનદાની બાબત ખોટી શંકા કરતા હો, હું સ્વેચ્છાચારી ઉતાવળ કરું છું કે તરલતા બતાવું છું એવું અનુમાન કરતા હો, શીધ્ર પ્રેમ શીધ્ર સમાપ્ત થઈ જાય છે એવું સામાન્ય માણસોની માફક માની લેતા હો, તો આ પત્રના ને તેની સાથે મારા હૃદયના ટુકડે ટુકડા કરી નાખજો, અને છતાંય મને આશા છે કે તમે એને નહિ ફાડી નાખો. હું તમને ચાહું છું, અને આપણાં કુટુંબો વરચેના વૈમનસ્યે ને તમારો એકદમ ઉમદાઈભરી ભીતિએ મારા હૃદયના પ્રેમીથી મને અળગી રાખી, તેથી મેં એની ઉપર સેતુ બાંધવા માટે લજાને તથા પ્રશસ્ય એવી સ્લીસહજ વિલોલ વિલંબિતાને મારાથી દૂર કરી દીધી છે.

મારી પાસે આવો, એન્ટોનિયો! આવો, સન્માનપૂર્વક આવો. મારા કુળના ગૌરવથી કે મારા વિશુદ્ધ આત્માથી મારું એટલું બધું અધઃપતન થયું નથી કે હું હીન પ્રકારનો પ્રેમ કરું. વહાલા! મેં ખીસહજ લજાળુતાનો ડોળ મારાથી દૂર કર્યો છે; પણ તમારી પ્રતિમાનો જેમ વાસ્તવિકતાને હું બાથમાં લઈશ. પત્ર પૂરો કરવાનું મન થતું નથી, છતાં તેને પૂરો તો કરવો રહ્યો તેથી આ શબ્દોથી એને સમાપ્ત કરું છું, પ્રિયતમ! મારી ઉપર પ્રેમ કરો, મારો સત્કાર કરો, અથવા તો મને ભૂલી જાઓ."

સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી ઉપર હજુ સુધી આવેલ કોઈનાય કરતાં વધારે મધુર પત્ર! તું હદ્યંગમ આવિષ્કારસ્વરૂપ છે, મારા અધરોને પવિત્ર બનાવ. જે ગૌર હસ્તથી તું લખાયો છે. તેની હું કલ્પના કરી શકું તો હું ધન્યધન્ય બની જાઉં. તેં મને દ્વિગુણિત બનાવ્યો છે. હું ધારું છું કે હું એન્ટોનિયો નહિ પણ, બીજો જ કોઈ છું. આકાશ મારી નિકટતર આવેલું લાગે છે, કે પૃથ્વી કોઈ પવિત્ર પ્રકાશથી ઘેરાઈ ગયેલી હેખાય છે. અહો! તું આવ! આ પત્રને હું મારે હદ્યે અંકિત કરવાનો અભ્યાસ કરીશ, કે જેથી મૃત્યુ જ્યારે આવે ત્યારે તે એને અવલોકે અને એને અડે નહિ ને એને સ્મારકચિહ્ન ને અમર લેખ ગણ્ણી છોડી હે.

બેઝિલ

બાલા! તમે કુમારી દીક્ષમેનિયાના કુટુંબનાં છો?

બ્રુન્જિડા

એમની એક દૂરની સગી, મહાશય!

બેઝિલ

તમારું મુખ મને અરાંબો પમાડે એવું પરિચિત જણાય છે. હું વારંવાર જ્યાં જતો હોઉં એવી જગાએ મેં તમને જોયાં નથી શું?

બ્રુન્જિડા

અરે સાહેબ! આશા છે કે તમે મારે માટે આમ છલકો ખ્યાલ રાખતા નહિ હો. હું એક ગરીબ છોકરી હોવા છતાં નેકદિલ છું.

બેઝિલ

કેવી રીતે, કેવી રીતે?

બ્રુન્જિડા

કેવી રીતે તે હું જાણતી નથી. હું તો કેવળ મારા આત્માએ મને જે બોલવા પ્રેરી, તે બોલી.

બેઝિલ

તમારી જીબ આશ્ર્ય પમાડે એવી ચપળ છે. તમારી સાથે થોડીક વાત કરવી છે.

બ્રુન્જિડા

ખુશીથી, મહાશય! જે મર્યાદા બહાર ન જાઓ તો.

બેઝિલ

હે સુંદરી !—

બિન્ડિડા

અહો ! મહાશય ! આ સાંભળવા મળ્યું તેથી ખુશ થઈ છું. તમારા એ બે શરૂદો મને અત્યંત ગમી ગયા. પ્રભુ તમારી પાસે રહો.

બેઝિલ

કેમ, હજુ તો મેં શરૂ કર્યું નથી.

બિન્ડિડા

તો તમારા ગણિત-જ્ઞાન માટે વધારે શરમભર્યું. તમારા મહેતાજીએ નેતરની સોટીનો વધારે છૂટથી ઉપયોગ કર્યો હોત તો એમણે વધારે ચોક્કસ વિદ્યાર્થી બનાવ્યો હોત.

બેઝિલ

પ્રભુના મધુર પ્રહારો, મને જરા ધ્યાનથી સાંભળશો ?

બિન્ડિડા

સારુ સારો ! હું સંખ્યાનો આગ્રહ નહિ રાખ્યું. પરંતુ મહેરબાનો કરીને તમારે પોતાને ખાતર પ્રભુના સોગન વરચે લાવતા નહિ.

બેઝિલ

તમે સાંભળો તો તમને ખુશ કરે એવી એક ખબર આપ્યું.

બિન્ડિડા

એ શુભ ખબર હોય તે જોંઓ, નવી ખબર, ને વારંવાર બોલી બતાવવા નેવી ખબર; એવું હશે તો હું તમને ધન્યવાદ આપીશ.

બેઝિલ

નિશ્ચય, બાલા ! તમે અદ્ભુત સુંદર છો.

બિન્ડિડા

મહાશય ! રાણી અંની ગુજરી ગઈ છે. ત્યાર પછી શું તે કહો.

બેઝિલ

ત્યાર પછી એ કે હું તમને ચુંબન કરીશ.

બિન્ડિડા

અરે મારા સાહેબ ! આ તો એક ભવિષ્યવાળી. મૃત્યુ અને ચુંબન આપણે સૌને માટે આવે છે ને પ્રથમનું કયા રોગને કારણે ને બીજું કોના દ્વારા તેનું ભવિષ્યકુથન કરવાની સમજુ માણસો પરવા રાખતા નથી. અગાઉથી આફ્તોનો અભ્યાસ કરવા બેસવાથી કર્શો જ લાભ થતો નથી. મારી પ્રભુને પ્રાર્થના છે કે

જ્યારે એ આવે ત્યારે વધારે સારો રીતે ન બને તો સમર્પણપૂર્વક હું એને સ્વીકારી લેવાનું શીખી લઉં.

બોઝિલ

મારા જીવના સમ, હું તમને ચુંબન કરીશ અને તેણે વધારે વખતનો વિસામો આપ્યા વગર.

બ્રિજિડા

શાને આધારે ?

બોઝિલ

શું મેં તમને કહ્યું નથો કે તમે સુંદર છો ?

બ્રિજિડા

એવું તો મારો અરીસો પણ કહે છે, એક વાર નહિં પણ સો વાર, ને છતાંય ઓળો મને ચુંબન કરવાનો પ્રસ્તાવ આગળ કર્યો નથી. એ જ્યારે એવું કરશે ત્યારે હું તમારા તર્કશાસ્કને રજ આપીશ. નહિં, આપણે કયારનાંય પૂરતાં નજીક આવી ગયાં છીએ, મહેરબાની કરીને તમારું અંતર સાચવજો.

બોઝિલ

હું મારા હોઠથી મારી દલીલનું સમર્થન કરીશ.

બ્રિજિડા

મારી દલીલનો હું મારા હાથથી બચાવ કરીશ. મારું તમને વચન છે કે બન્નેમાંથી એ વધારે સમર્થ તર્કશાસ્કી પુરવાર થશે.

બોઝિલ

એમ છે ત્યારે.

બ્રિજિડા

મહાશય ! તમે આ વિચાર પર આવ્યા છો તેથી મને ખુશી થાય છે.

મહોદય ! હું રોકાઈ શકું એમ નથી. મારાં બાઈસાહેબને હું શું કહું ?

એન્ટોનિયો

એમને કહેજો કે મારું હદ્ય એમને ચરણે છે ને હું એમનો છું, સ્વર્ગનું અસ્તિત્વ મટી જય ત્યાં સુધી અને ત્યાર પછી પણ હું એમનો છું. એમને કહેજો કે કામદેવની માતા પોતાનાં સોનેરી સ્વર્ગોમાંથી ઉત્તરીને ઈલિયન એન્કાઈસિસના અંકમાં ઢળી ત્યારે તેનાથી તે જેટલો ધન્ય થયો હતો તેના કરતાંય હું, એમણે મારી દીનતાની પ્રતિ જે પ્રસન્ન-મધુર પ્રવાસિતા પ્રકટ કરી છે, તેનાથી વધારે ધન્ય થયો છું. એમને કહેજો કે એમને દેવી માનીને હું પૂજું છું ને સાંત માનીને સેવું છું. એ અને જીવન મારે માટે એક જાની ગયાં

છે; કેમ કે એમના સિવાય મારે એકે હદ્ય નથી, એમની પ્રસ્તનતા વિના બીજું એકે વાતાવરણ નથી, એમનાં નયન જે આપવાની કૃપા કરે તે વિનાનો એકે પ્રકાશ નથી. કહેજે, એમને કહેજે—

બિગ્નિડા

થોલો, થોલો, મહોદ્ય ! આ બધું તમે પોતે જ એમને કહેજે. આમાંનું અડધું ય મને યાદ નહિ રહે, અને બાકીનું અડધું મને સમજાય એવું નથી. તમે જરૂર આવશો, એવું એમને કહું ને ?

ઓન્ટોનિયો

સૂર્ય પોતાના નિશ્ચિત સમયે ઉગે છે, મધરાત પોતાની ફરજ અદા કરવા આવે છે એટલો નિશ્ચિત.

બિગ્નિડા

સારું ! એક બિચારી બાલા સમજી શકે એવા ઓછામાં ઓછા ત્રણ શબ્દો તો છે, તો લક્ષમાં રાખજે કે રાત પડ્યા પછી વેલાસ્કવેઝવાળા ચોકની દિશામાં તમને ખબર છે તે જગાથી અડધો તીરવા દૂર ને તોનાની બારીએથી જોઈ શકાય એમ તમારે ચોડી વાર વાટ જેવાની છે. પછી હું તમારી પાસે આવીશ. (બેઝિલને) સાહેબ ! તમારી જીબ કરતાં તમારી તરવાર અડધીય સજજ અને દુનિવાર હશે ને તમે પણ આમની સાથે આવશો તો હું ખુશીથી તમને સાથે લઈ જઈશ. અલબત્તા, તરવાર કે જીબ બેમાંથી એકેની જરૂર ન પડે એવું સંત ઈયેગો પાસે માગું છું. સાહેબ ! તમે દિલગીર દેખાઓ છો. એક બુદ્ધિચતુર અને શબ્દચતુર સજજન બનવા માટે પ્રભુ તમને સુરક્ષિત રાખે. (જય છે.)

ઓન્ટોનિયો

ઓ ભાઈ ! હું સુખથી મંત્રમુંઘ બની ગયો છું. તને મૂકીને જઉં તો માફ કરજે. એકાંત એક દેવની અપેક્ષા રાખે છે ને મારે માટે હું દેવ બની ગયો છું. આ પત્રે મને દેવતવનું દાન દીધું છે. હું મારા પરમસુખ સાથે એકાંત સેવીશ. (જય છે.)

બેઝિલ

હું પણ મંત્રમુંઘ ન બની જઉં એવી પ્રભુની કૃપા હો ! સંતો ને ફિરસ્તાઓ ! આમ કેમ ? એવું કેમ બનવા પામ્યું ? શું સૂર્ય હજુ આકાશમાં છે ? આ કોઈ પક્ષી ગાય છે કે કોઈ પિપૂડી વાગે છે ? હું દાઢના નશામાંય નથી. હજુય હું વૃક્ષને ને વૃક્ષ પરની ખિસકોલીને અલગ જોઈ શકું છું. શું હું બેઝિલ નથી ? માણસો જેને શીધ્રબુદ્ધ ને વાક્યચતુર બેઝિલ કહે છે તે ? ગર્ભાશયમાંથીય શું હું હસ્યો નહોતો ? મારો પ્રથમ રુદ્ધનરવ હું જે જગતમાં જન્મ્યો હતો તેની મજાક કરતો નહોતો ? મારી માનું દૂધ હું ધાવ્યો તે પહેલાં શું એના વિષે મેં

મનમાં ખ્યાલ બાંધ્યો નહોતો ? અફસોસ ! એક છોકરીની જીબે મને ઠપકારીને છુક્કડ ખવડાવી દીધો ? પ્રગટભતાનો સંભાર પૂરો પાડનારી એક સામાન્ય લ્લી-એ મને ચૂપ બનાવી દીધો ? થયું છે તો એવું જ પણ એ શક્ય હોવું ન જોઈએ. જડવાદીઓના સિદ્ધાંતોમાં માનવાની હું શરૂઆત કરું છું. પાચક રસ મારી દ્વારા મૂલ્યવાન બને છે. પ્રતિભા આખરે તો અપચાનું જ એક સ્વરૂપ છે. શેક્સ્પિયરની એક પંક્તિ એ માંસના ટુકડાનું જ દૈવીકરણ છે, ને ખેંટોનો તત્ત્વવિચાર એ શાહીની શાશ્વતીમાં અટકમાં લોઘેલી છટકી ગયેલી એક રોગિઠ જળ છે. આજ સવારે મેં નાસ્તામાં શું લીધું હતું ? ચીરેલી હેરિંગ ? પાંઊ ? માર્મા લાડ ? ચા ? ઓ ચીરેલી હેરિંગ ! શું તું બુદ્ધિની મંદતાનું મૂર્ત્ત સ્વરૂપ છે ? માર્માલાડ શું શીધુબુદ્ધિનો શગુ છે ? એવું જ હોવું જોઈએ. ઓ મહાસમર્થ પાચકરસની શક્તિ ! મા, ઉદ્ધારણહારી ! તને હું મારા પ્રણામ અર્પણ કરું છું. તારા ભક્તની ઉપર પ્રસન્નતા પ્રગટ કર, ઓ દર્શનીય દેવતા !

ઉઠ, બેજિલ ! આજે તારી કલંકિત થયેલી કીર્તિને તારે પાછી મેળવવાની છે, ને નહિ તો ચતુર બુદ્ધિવાળાઓના ચોપડામાંથી હમેશને માટે નામનિશાન વિનાના બની જવાનું છે. ઉદાહરણ ને વ્યાજોકિતનું બખ્તર પલેરી પૂરેપૂરો સજજ થા, નિદાવચનોને તરવારની માફક કસ, ને હાજરજવાબીની ઢાલ ધારણ કર.

આજ રતે એ છોકરીનો હું બેટો કરીશ. વિચિત્ર વિચારોથી એને ઠપકારીશ, કટાક્ષ વચ્ચેનોથી એને કાયર કરીશ, મજકોનાં ગલગલિયાં કરીશ, જોડકણાંથી એને ઉશ્કેરીશ, તુર્તતર્કથી એને ગુંગળાવીશ, એને વિદારી નાખીશ, એનાં પડખાં ચીરીં નાખીશ, મરવા જેવું થાય ત્યાં સુધી એને દબાવી દઈશ, ફાંસે લટકાવીશ, એને જેંચીને રેંસી નાખીશ; ને આ બધું જે નિષ્ફળ નીવડથે તો છેવટે વેરની વસૂલાત કરવા એને પરણી જઈશ; સંતોના સોગન લઈ છું.

[ઇજમેનિયાનું દીવાનખાનું]

ઇજમેનિયા

બ્રિજિડાને વાર થઈ. ઓ રે! એમણે મારો ઈનકાર કર્યો છે, ને તેથી બ્રિજિડા આવતાં અચકાય છે, કેમ કે તેને ખબર છે કે એ મારે માટે મૃત્યુ લાવશે. એવું નહિ હોય. એમણે જવાબ વાળવા માટે એને રોકી રાખી હશે. પણ મેં જવાબ માટે કોઈ માગણી કરી નથી. ઓ મારા હેંયા! હું ભયથી ભરપૂર બની ગઈ છું. તને હોડમાં મૂકીને મેં મરણિયો પાસો નાખ્યો છું, ને જે હું નહિ જતું તો હું દુઃખી દુઃખી બની જઈશ. પેલી એ આવી. દુરદું છું કે મારી આશા એને પાંચા આપે, કે સશરીર એને બારીમાં થઈને ઊંચકી લાવે, જેથી મારી પ્રતીક્ષાનો યુગકાળ ટૂંકો થઈ જાય, એનું મુખ હું બરાબર જોઈ શકતી નથી, પણ એનાં પગલાંનો અવાજ આશાભર્યો છે. (બ્રિજિડા પ્રવેશે છે.)

મારી વહાલામાં વહાલી બ્રિજિડા! આખરે આવી! એન્ટોનિયો શું કહે છે? મને જલદી કહે. અરે ભગવાન! તું ગમગીન દેખાય છે.

બ્રિજિડા

સાન્તા કાતારિના! હું કેવી થાકી ગઈ છું! મારા કાન પણ! ધારું છું કે એમણે આ પહેલાંનાં એમનાં પૂરાં સ્વાભાવિક અધાર વરસમાં જેટલો સાંભળ્યો હોય તેના કરતાં વધારે અસંબધ પ્રલાપ આ વીસ મિનિટમાં સાંભળ્યો છે. ખાતરીથી કહું છું, બાલા! કે આ એન્ટોનિયો જેવો પાગલ પ્રેમી મેળવીને તે માફ ન કરી શકાય એવું પાપ કર્યું છે.

ઇજમેનિયા

પણ, બ્રિજિડા!

બ્રિજિડા

અને એમની છાયારૂપ બનેલો અને એમના કવિત્વમય ભંડારોની ચોકી કરતો એમનો નર્માવિદ સેબેંરસ* પણ! હું ધારું છું કે એનાં એ ત્રણ મોઢાં બંધ કરી દેવા માટે મેં સંભાર પૂરો પાડ્યો ન હોત તો તે મને ખાઈ જ ગયો હોત.

ઇજમેનિયા

શા માટે? બ્રિજિડા! બ્રિજિડા!

બ્રિજિડા

ભલા ભગવાન! પુરુષો કેવું જૂઠું બોલે છે તેનો જ્યાલે ન આવે! મેં

નરકના દ્વારનું રક્ષણ કરતો ત્રણ માથાંવાળો શવાન.

લોકોને આ બેજિલની મોટેથી પ્રશંસા કરતા સાંભળ્યા છે; કહે છે કે એ હાજર-જવાબીનો સીજર છે, આ જમાનાની જીબ ને હાસ્ય છે; પરંતુ, બાલા! કોઈ શાકભાજી વેચનારી છોકરી પોતાના ગ્રાહકો માટે તૈયાર રાખેલી વાસી થઈ ગયેલી થોડીક ચબરાક ઉકિતઓ વાપરે છે એવી ઉકિતઓથી મેં એની બોલતી બંધ કરી દીધી, તે તું માનશે? કટાક્ષકળામાં કુશળ એ! એને મોઢે એક શબ્દ પણ ન હૂક્યો! એના કરતાં તો પેટ્રોની માથાની ગોળીએ ય વધારે સારું કરી બતાવ્યું હોત.

ઈઝમેનિયા

તું આડી વાત કરે છે! આને ને એન્ટોનિયોને શો સંબંધ? નિશ્ચય, તારી બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે, બ્રિજિડા! એન્ટોનિયોએ શું કહ્યું? છોકરી! હું કાંટાઓ ઉપર ઊભી છું.

બ્રિજિડા

બને તેટલી જલદી હું એ વિષય પર આવું છું, તું કેવી જલતી ઉતાવળમાં છે, ઈઝમેનિયા! બાલા! તારી પર તારી સુરખી દેખાતી નથી; મારી રૂમમાં જઈને તારે માટે થોડું સાલ્વોલેટાઈલ લઈ આવવા હે. જેના પ્રત્યેક પાસા ઉપર જુદો રંગ છે એવી એક અદ્ભુત સુંદર કટ-બોટલમાં એ રાખેલું છે! ડેના કલારા ગઈ કાલે પ્રાતઃપ્રાર્થનામાં ગઈ હતી ત્યારે તેની રૂમમાંથી હું એની તફુંચી કરી લાવી છું.

ઈઝમેનિયા

કહે મને, ઓ કાબર! જલદી કહે મને.

બ્રિજિડા

તો બીજું શું કરું છું? તારે જાળવું જોઈએ કે એન્ટોનિયો એમના બાગમાં હતા; મેં તને આ કહ્યું છે કે નહિ? ઈઝમેનિયા! ડેના કલારા આ મોસમમાં મારે માટે બિયારું પસંદ કરે છે, ને હું માનું છું કે કોઈ પણ હયાત શ્રી કરતાં નેસ્ટર્શિયમનો એનો જ્યાલ જુદો છે. ગઈ કાલે ગ્રોઝમ-લવનમાં હું પેટ્રો સાથે વાત કરતી હતી; કેમ, તને યાદ છે ને કે અંધારામાંથી અજવાળું ઓળખી કાઢવાનો વખતે મળે તે પહેલાં ભીધણ ગડગડાટ થયો હતો; ને હું બાગના દરવાજથી માઈલો દૂર ઊભી હતી.

ઈઝમેનિયા

દ્યાને ખાતર, બ્રિજિડા!

બ્રિજિડા

ભલા ભગવાન! તું મને કેવી ઉતાવળ કરાવે છે! વારુ જયારે હું એમના બાગમાં એન્ટોનિયો પાસે ગઈ—ઈઝમેનિયા! એ એક સુંદર બાગ છે. ડેન બેદ્રાનનો માળી એના બિગનોલિયા કયાંથી લાવ્યો તેનું મને આશ્વર્ય થાય છે.

ઈઝમેનિયા

ઓ...હ...હ.

બ્રિજિડા

વારું, હું શું કહેતી હતી? ઓ! એન્ટોનિયોને પત્ર આપતી હતી, પણ તું માનશે? ત્યાં તો અંદર ધૂસ્યો મહાશય બુદ્ધિચનુર, મહાશય સેબેરસ, મહાશય સૂક્ષ્મ-ત્રિશિરા.

ઈઝમેનિયા

તું મને કહેશે કે નહિ, ઓ રાક્ષસી! ઓ બેનમૂન જુલમગારણ! ઓ નારીઝપ નીરો, ઓ અસંભવિત નિધુરતાઓના મિશાણ!

બ્રિજિડા

અરે ભગવાન! આમ ગાળો ખાવા યોગ્ય મેં એવું તે શું કર્યું છે? ચાર ઘોડાવાળી ટપાલગાડી કરતાંય વધારે ઝડપે હું મુખ્ય વિષય તરફ આવી રહી હતી. તું એવી અન્યાય બુદ્ધિવાળી નહિ બને કે ખાલી વાતને વળગેલા ભાગને માટે જ માગણી કરે અને પરિણામે અવલાંબન આપનાર વગરનું પૂછડું જ રહે. વારુ, એન્ટોનિયોએ પત્ર લીધો.

ઈઝમેનિયા

હા, હા, ને એમણે શો ઉત્તર આપ્યો?

બ્રિજિડા

એ ક્યાંથી આવ્યો છે તે જેવા માટે એમણે પરબીડિયા ઉપર બધે નજર ફેરવી, એ જટિલ પ્રશ્ન ઉપર વિદ્વત્તાપૂર્ણ વિવેચન કર્યું અને તારા ખરાબ હસ્તાક્ષર માટે મને ગાળો ભાડી.

ઈઝમેનિયા

વહેલી બહેન! મીઠી બહેન! મારી સૌથી સારી બ્રિજિડા, તને પગે પડીને વીનવું છું કે હવે મને વધારે અકળાવ નહિ. જોકે હું જાણું છું કે બધું રૂઢી રીતે પાર પડ્યું ન હોત તો તું આવું ન કરત, છતાંય વિચાર કરી જો કે પ્રેમમાં પડેલી લ્ઝીનું હદ્ય કેવું કમજોર ન કંપાયમાન રહેતું હોય છે; મારી ઉપર દયા દાખવ, ઓ મીઠીમાં મીઠી!

બ્રિજિડા

કેમ રે! ઈઝમેનિયા! મારી સારી જીદગીમાં મેં તને આટલી નમ્ર બનેલી જાણી નથી,— હા, તારા ભાઈ આગળ તું નમ્ર બનતી, પરંતુ એ તો ગણતરીમાં ન લેવાય. એ તો મારી ઉપર પણ દોર ચલાવે, જે હું ચલાવવા દઉં તો. તું પગે પડે છે, એ તો ઉત્તમ. તને આવી સ્થિતિમાં હું કેટલો વખત રાખી

શકું તે અજમાવી જોવાનું મને પ્રલોભન ન થઈ જય તો હું મૂળ કહેવાઉં. પણ હું દયા દાખવીશ. લે, સાંભળ, એમણે તારા હસ્તાક્ષર ઉપર નજર ફેરવી અને આક્ષેપ કરીને કહું કે એ કોઈ પુરુષ સમોવડી વીર નારીના હસ્તાક્ષર છે.

ઈઝ્મેનિયા

બ્રિજિડા ! અલંકારશૈલી વાપર્યા વગર તું મને સરળ ને સીધેસીધી વાત નહિ કરે, હું જે જાણવા માગું છું તેટલું જ ને તે સિવાયનું બીજું કશું જ નહિ સંભળાવે તો, ઈશ્વરના શપથ લઈ કહું છું કે હું તને ફટકારીશ.

બ્રિજિડા

લો ત્યારે, આ તો અન્યાય કહેવાય. ઘડિયાળની પચાસ સેકન્ડ સુધી તું તારા મિજાજને સારી સ્થિતિમાં રાખી શકતી નથી? ઓ ! ગુસ્સો ! ગુસ્સો ! વારુ, હું કયાં સુધી આવી હતી? હા, હા, તારા હસ્તાક્ષર સુધી. અહો ! અહો ! અહો ! તું શું સમજે છે ? બહેન ! પ્રભુ મને બચાવે ! બહેન ! બહેન ! એ આવશે ! એ આવશે ! એ આવશે !

ઈઝ્મેનિયા

એમનો મારી ઉપર પ્રેમ છે?

બ્રિજિડા

પાગલનો ! ભાન-ભૂલેલાનો ! સહેજ ચસકેલાનો ! સાંતોના સમ !

ઈઝ્મેનિયા

વહાલામાં વહાલી, વહાલામાં વહાલી બ્રિજિડા ! તું એક ફ્રિસ્તો છે. તારો ક્યે પ્રકારે આભાર માનું ?

બ્રિજિડા

બરચા ! દમ ખૂટી જય એટલો મારો આભાર તેં ક્યારનોય માન્યો છે. તેં મારો ખલ્લો ઉતારી ન નાખ્યો હોય ને મારા અડધા વાળ ન જોંચી કાઢ્યા હોય—

ઈઝ્મેનિયા

આ પાખંડીને સાંભળો ! જરા જેટલું શરીરને હલાવવાનું ને વાળની લટોને જરા ઠીક કરવી — આ શિક્ષા તો તને જે ધટે છે તેનાથી ઓછી છે, પણ જે, એ તો તારે માટેનો બામ છે. ને હવે ડાહી થા, મીઠડી ! એન્ટોનિયોએ શું કહું ? ચાલ, કહે મને. એ જાણવાને હું તલસી રહી છું.

બ્રિજિડા

કહું તો મને ફાંસીએ ચઢાવવાની થાય. વળી હું કહેવા માગું તો પણ કહેવાને અસર્મથ છું. એ કવિતામાં વાત કરતા હતા.

ઈઝ્મેનિયા

પણ મારી પ્રગલ્ભતાને કારણે એમણે મને ધિક્કારી કાઢી નહિ ?

બ્રજિડા

ટ ટ ! તું તો બાલિશ છે. પણ કેવળ હકીકત કહું, ઈઝમેનિયા ! તો એ અત્યંત કાવ્યાત્મક પ્રકારે તારા પ્રેમમાં પડ્યા છે એવું હું માનું છું. તારા નામ સિવાય બીજું કંઈ એમણે જોયું નહોતું તે પહેલાં તો એ બેભાન થવાની તૈયારીમાં હતા; પણ એ હકીકતને હું લંબાવતો નથી. કેટલાક એવા છે કે નેઓ ચપટી લસણાની ગંધથી કે કણા કીડાને જોઈને મૂર્છિત થઈ જય છે. પણ એ તો હદ્યમાં તારા પત્રને અંકિત કરતા દસ મિનિટ થોભ્યા — હદ્યમાં નહિ તો પ્રેમના કિસ્સાઓની એના નેવી બીજી કોઈ નોટબુકમાં; અને છતાં એ પણ કંઈ મહત્વનું ન કહેવાય; તારે માટે હાંસિયા સિવાયની બીજી કોઈ જગા એમને મળી કે નહિ એ વિષે મને શંકા છે. પછી તો એમણે ઉપમાઓ માટે ઓલિમ્પસ ઉપર હુંડી-પત્રી કરવા માંડી, પણ એને જૂનું પુરાણું ને અનઘતન માની તત્કાલ તજી દીધું; એ જ જોખમાં એમણે કવિ ઓવિડનો ને એની પ્રાર્થનાવલિઓનો ગોટાળો કરી નાખ્યો, ને એય મધ્યકાલીન માનીને છોડી દીધું, પછી વિષયાંતર કરી પ્રકાશ અને પાવકમાં ઉત્તરી પડ્યા, પણ ત્યાંય વિદ્યુતની અઘતનતા સુધી પહોંચ્યા નહિ. પણ, ઓ પ્રભુ ! કેવુંક ચરિત્ર, બહેન ! એમણે આદર્થું ! પોતે અંધ અને શવસન-રહિત છે એવી એ કદ્યપના કરવા જતા હતા ત્યાં તો મેં એમને વાર્યા, ને એમનાં રૂપકોનાં ચક્કો નીચે મેં મારી જતને ન નાખી દીધી હોત તો કોણ જાણે કેવી યે આપણિઓ આવી પડત તેનો વિચાર કરતાં હું કંપી ઉઠું છું. છેવટે એટલું જ કે એ તને ચાહે છે, તને આરાધે છે, ને તારી પાસે આવવાના છે.

ઈઝમેનિયા

બ્રજિડા ! બ્રજિડા ! તેં મને જેટલી સુખી બનાવી છે તેટલી સુખી તું પણ થને !

બ્રજિડા

સાચે જ, પ્રેમીઓનું સુખ, એ બાળકો નવું રમકડું મળતાં પાગલ બનીને એની સાથે રમે છે, પણ જ્યારે તેઓ રમતથી કંટાળી જય છે ત્યારે — ઓહ ! વારુ, મારે એમાંનું કશું જ ન જોઈએ, હું તો અપરિણીતાઓ માટેનો નમૂનો ને એમની આશાયદાત્રી બનીશ; વયોવૃદ્ધ કુમારિકાઓની ઉમદા ફોજ મને માન આપવા માટે મારી કબરની આસપાસ એકગ થશે.

ઈઝમેનિયા

ને એ આજ રાતે આવશે ?

બ્રજિડા

હા, જે એમનો પ્રેમ રાત સુધી ટકી રહેશે તો.

ઈઝમેનિયા

હજર વરસની થને ! આવ મારી સાથે બ્રજિડા ! મને મારું સુખ ધારણ કરવામાં મદદ કર, આજ રાત સુધી !

[માડ્રિડની એક શેરી]

એન્ટોનિયો

આ રહ્યું એ સ્થાન.

બોગિલ

એ આથી આગળ છે.

એન્ટોનિયો

આ સ્થાનને હું ઓળખું છું. આ રહ્યો વેલાસ્કવેઝનો ચતુર્ભથ. પણે ઘોડે બેઠેલો રાજ ચાર્લ્સ એની સાંતતિને સાચવી ન શકી તે નીરવ નગરીને નિહાળી રહ્યો છે, જ્યાં આપણુંને સંકેતથી બોલાવતો એક દીપક આવેલો છે તે તેન મારિયોનો આવાસ છે. ઓ હે દૈવી પ્રકાશ ! જે મારો સૂર્ય છે તેની પ્રભા બનવા માટે તને શું પ્રકટાવવામાં આવ્યો છે ? એવું હોય તો તું સુખોમાં સુખો છે. કેમ કે તું એની વહાલી નિદ્રાના મંદિરનો વારસો પામેલો છે, અને ત્યાંનાં એ મધુર રહસ્યોનો રહસ્યમિત્ર છે. જેકે તું એક રાત પૂરતો જ જીવતો રહે છે, છતાંય તારી અલ્પકાલીન ઉમદા સેવા સૂર્યના યુગો કરતાંય વધારે સમૃદ્ધ અને મૂલ્યવાન છે. કેમ કે, હે ધન્યાત્મા ! તેં એના અનાવૃત શુભ્ર સ્કંધપ્રદેશ દ્વારા એના સધન કેશકલાપને વધારે મહાન બનતો જોયો છે. એ અલકાવલીનાં શાંતિ-મળન ગુરુછકોની મધ્યમાં સ્વર્ગીય ઉપધાન ઉપર નિદ્રાસુખલીન એ વદનને તેં અવલોક્યું છે. અહો ! એથીય વધારે તો તેં પરિત્ર નિદ્રાના પ્રભાવને વશ એના વિશદ વક્ષઃસ્થળ ઉપર કદાચિત એક કિરણાંગુલિ ધરી છે ને સ્વર્ગનો અનુભવ કર્યો છે. એટલા માટે મનુષ્યને હાથે પેટવાયેલા બીજા બધા દીપકો કરતાં તું વધારે યશસ્વી છે.

બોગિલ

આ રહ્યું એક આખું મહાકાવ્ય, પાસેમાં પાસેના કંડીલના વેચવાવાળા પાસેથી આણેલું અધોળ તેલ, તેમાં ડૂબી ગયેલી બતીને ડૂબી ગયેલી માખ ઉપર રચાયેલું મહાકાવ્ય !

એન્ટોનિયો

સાંભળ, કોઈ આવે છે.

બોગિલ

પાછો હઠી જ, પ્રશ્ન માટે રાહ ન જો.

એન્ટોનિયો

આપણી ઉપર એમની શંકા નહિ જય. મકાનથી આપણે દૂર છીએ.

બેજિલ

શું હું પાગલ છું ? એક પ્રેમીનો હું વિશ્વાસ કરું એમ તું ધારે છે ?
અરે ! “કેટલા વાગ્યા ?” એટલુંય તું નહિ પૂછી શકે. પણ પૂછશે, “મહેરબાન !
ઈજમેનિયા પાસે જવાને કેટલી મિનિટ લાગશે ? ”

એન્ટોનિયો

ભલે, પાછો હઠીને ઊભો રહે.

બેજિલ

જરૂર નથી. જોઉં છું કે આ તો પેલી માર્ગદર્શિકા છે. આવે છે, જીબની
જબરી વારિમની છોકરી. (બ્રિન્જિડા પ્રવેશે છે.)

હવે એનો રણકતો અવાજ સાંભળ.

બ્રિન્જિડા

તમે, મારા લોડ એન્ટોનિયો ? આ રસ્તે, આવો, લોડ એન્ટોનિયો ?

એન્ટોનિયો

ને રસ્તે લઈ જશો તે રસ્તે. હું જાણું છું કે તમે મને દોરીને સ્વર્ગે લઈ
જાઓ છો.

બ્રિન્જિડા

અહો ! તમે આવ્યા છો ? આને હું તમારી કૃપા સમજું છું મહાશય !
બોલો, હું તમારી તરફ આવતી હતી ત્યારે તમે સાંતાતા નહોતા ? એ શું હતું ?
સાહેબ ! કોઈ પોલીસ કે કદાચ કોઈ લોણદાર ? કેમ કે હું જાણું છું કે એક
અબણા બાળાથી પાછા ન પડો એટલા બધા તમે બહાદુર તો છો.

શું કહું તમે ! મેં સાંભળ્યું નહિ. આપણે ત્યાં છીએ, મારા લોડ ! હવે
ચૂપચાપ, જો તમે તમારી મધુરી પ્રેયસી ઉપર પ્રેમ રાખતા હો તો.

(બેજિલને)

તમે ચૂપ રહી શકશો ? મહાશય ! નહિ તો આપણે માર્યો જઈશું.

[સ્થળ : ઈઝેન્યાની પરસાળ]

ઈઝેન્યા

(વાટ જોતી) અતિશય અંધારું છે. હું કશું જ જોઈ શકતી નથી. સુણો ! નિશ્ચે, ત્યાં બારણું ગંધ થયું હોવું જોઈએ. મારા હેયા ! સ્વસ્થતા રાખ ! તું વધારે પડતું ધબકી રહ્યું છે, ને સુખની ભુજાઓમાં ભાંગી પડશે. બ્રિજિડા.

બ્રિજિડા

આ બાજુ, પ્રવેશો મારા લોડ ! ને એને સ્વીકારો.

એન્ટોનિયો

ઈઝેન્યા !

ઈઝેન્યા

એન્ટોનિયો ? અહો ! એન્ટોનિયો !

એન્ટોનિયો

મારા હેયાની વહાલામાં વહાલી !

બ્રિજિડા

તમારા બુદ્ધિયાતુર્થને આ બાજુ લાવો, સાહેબ ! એની ત્યાં જરૂર નથી.

(બ્રિજિલને લઈને જાય છે.)

ઈઝેન્યા

અરે ! આ રીતે નહિ ! તમે મને શરમાવો છો. મારું સ્થાન તો આ રહ્યું, પ્રિયતમ ! તમારે ચરણો; અને તે સ્થાન પણ અધિકાર કરતાં વધારે ઊંચું છે.

એન્ટોનિયો

તારા અધરે અર્દ્યના કરીને પાવન કરેલું હોવા છતાંય મારા સ્વર્ગને પાણીંડતાનો સપર્શ થાય તે મારાથી સહ્યું જશે નહિ. ઊંચામાં ઊંચુંય તારે માટે નીચું છે. તું કોઈ દેવી છે ને આરાધનાને ઉચિત છે.

ઈઝેન્યા

અફ્સોસ, એન્ટોનિયો ! પ્રેમ કરવાની આ રીત નથી. મને શંકા છે કે તમે મને ચાહતા નથી, મારો તિરસ્કાર કરો છો. બોલો, મારો તિરસ્કાર નથી કરતા ?

'એન્ટોનિયો'

તો તો પાંદડું પોતાને ચૂમવા આવેલા ચંદ્રબિંબનો તિરસ્કાર કરે. હું તને ચાહું છું અને આરાધું છું.

ઈજમેનિયા

મેં મારી જત તમને અર્પણ કરી દીધી છે, માટે તમારે મને પૂરેપૂરી તમારી ગણીને તમારી સેવિકારુપે મને સ્વીકારી લેવી જોઈએ; મને દેવતા કહીને મારી પ્રાર્થના ને સ્તુતિ કરવાને બદલે પ્રિય ઉપચારિકા ગણીને આજ્ઞા આપવી જોઈએ. વહાલમ ! મારી ઉપર તમારે સત્તા ચલાવવાની છે, નહિ તો છૂટ મળતાં હું બગડી જઈશ અને તમને ગુમાવી બેસીશ.

ઓન્ટોનિયો

મારે એવું કરવું પડશે ? તો હું તેમ કરીશ. પણ તું એવી તો રાજરાણી જેવી છે કે તે માટેનો પ્રયત્ન કરવા જતાં મારે જરૂર મોં મલકાવવું પડશે. લેત્યારે, તને હું હુકમ આપું ?

ઈજમેનિયા

અવશ્ય, પ્રિયતમ !

ઓન્ટોનિયો

આ પ્રમાણે તારું મુખ મારા ખભા ઉપર મૂક, ને હું તને રજ ન આપું ર્યાં સુધી તને ત્યાંથી ઊંચું કરવાની હિમત કરતી નહિ.

ઈજમેનિયા

અફ્સોસ ! તમે જુલમગાર બનશો એવો મને ડર રહે છે. બહુ બહુ તો મર્યાદિત રાજસત્તા સહી લેવાનું મારા મનમાં હતું.

ઓન્ટોનિયો

. ગણુગણુવાનું નથી. મારા સવાલોના જવાબ આપ.

ઈજમેનિયા

સારું, એ તો સહેલું છે, ને આપીશ.

ઓન્ટોનિયો

અને સાચેસાચી રીતે.

ઈજમેનિયા

ઓઃ પણ તે તો પ્રાયઃ અશક્ય છે. હું પ્રયત્ન કરીશ.

ઓન્ટોનિયો

બોલ. મારી ઉપર તારો પ્રેમ પ્રથમ ક્યારે થયો ?

ઈજમેનિયા

વહાલમ ! આજે.

ઓન્ટોનિયો

તું મારી સાથે ક્યારે પરણશે ?

ઈજમેનિયા

કાલે, વહાલમ !

એન્ટોનિયો

આ તો મારા હાથમાં બળવાખોર રાજ્ય છે. સાચેસાચું બોલ.

ઈજમેનિયા

તો સાચેસાચું, સાત દિવસ અગાઉ. સાતથી બિલકુલ વધારે નહિ. રાજ્યસભામાં મેં તમને જોયા, અને તમારા દર્શને મારું જીવન ખળખળાવી મૂક્યું; તમને બોલતા સાંભળ્યા અને તમારા સ્વરે મારા હૈયાને ઉખેડીને બહાર જેંચી કાઢ્યું. ઓ એન્ટોનિયો ! આજદિન સુધી હું એક ખાલીખમ વસ્તુ હતી. હું તમને રોજ જોતી, પરંતુ તમે લોડ બેટ્રાનના પુત્ર છો એવી જે અત્યારે મને જાણ થઈ છે તેનાથી હું ડરતી ને એ કારણે તમારું નામ પૂછવાનું સાહસ કરતી નહોતી, એટલું જ નહિ પણ એ જ્ઞાનની પ્રતિ મારા કાન પણ બંધ રાખતી. ઓ મારા પ્રેમમય ! તમારા પિતા કઠોર ને જેરીલા માણસ હોય એવી મને શંકા છે. એન્ટોનિયો ! તમે મારું શું કરશો ?

એન્ટોનિયો

મારા રત્નને પવિત્ર ભાવે મારા વક્ષઃસ્થળે સંલગ્ન રાખી વિયુક્ત કરવા માગતા હસ્તોથી તેને સુરક્ષિત રાખીશ. મારા પિતા ? એ આપણો કુર ભાવે વિચછેદ નહિ કરી શકે એવી જ્યાં સુધી ખાતરી નહિ થાય ત્યાં સુધી એમને આપણા પ્રેમની જાણ થવા દઈશું નહિ. જોકે એ ગુસ્સે તો થશે, પરંતુ હું એમનો જ્યેષ્ઠ અને ઘારો પુત્ર છું, તેથી જ્યારે એમને તારા માધુર્યનો અને મનોહરતાનો અનુભવ થશે ત્યારે એમને અનુતાપ થશે અને તારા જેવી પુત્રી પ્રાપ્ત કરાવ્યા બદલ એ મારો આભાર માનશે.

ઈજમેનિયા

જ્યારે તમે પોતે સ્વમુખે આ કહો છો ત્યારે અશક્યતાઓનેય હું વિશ્વાસથી માની લઈશ. વારુ, મને જાણવા દો — તમે મારે મોઢે શરમના શેરડા પાડ્યા છે, એન્ટોનિયો ! ને હું વેર વાળી શકું એવું દૂરછું છું — એક અજાણ્યા યુવકને પાગલની માફક આગળ પડીને હું પ્રથમ પ્રેમની પ્રાર્થના કરું તે મારી પ્રગટ્યાંત્રતાથી તમને આશ્રમ થયું નહોતું ?

એન્ટોનિયો

હા, દીડન (નંદનવન) ઉપર પ્રથમ સૂર્યોદય જેઈને આદમને થયું હતું તેવું. વગર સંવનને ને વગર પ્રાણ્યવચને પેલાં પ્રાણપ્રદ કિરણોનો મહિમા પ્રગટ કરવો એ સૂર્યોચિત નહોતું.

ઈજમેનિયા

હાય તમે મારી ખુશામત કરો છો. તમે મને ચાહતા હતા ? એન્ટોનિયો !
એન્ટોનિયો

તારાં નયનોની આશ્ર્યમયતાને મેળવવાનું મહાસુખ મને મળ્યું તેની પહેલાં
ત્રણ દિવસથી.

ઈજમેનિયા

ત્રણ દિવસ ! અરે દેવ ! ત્રણ દિવસ, એન્ટોનિયો ! મેં ચાહવા માંડ્યું
તેનાથી પૂરા ત્રણ દિવસ પહેલાં ?

એન્ટોનિયો

ત્રણ દિવસ, મારી વહાલી !

ઈજમેનિયા

ઓ ! તમે મને ઈધર્યાણું બનાવો છે. મને રોષ થાય છે. પૂરા ત્રણ દિવસ !
એ શી રીતે બની શક્યું ?

એન્ટોનિયો

હું એનું વળતર આપીશ, વહાલી ! કેમ કે જ્યારે તું મને ચાહતી બંધ
પડ્યો ત્યારે વેર વાળવા પૂરા ત્રણ દિવસ હું તને ચાહીશ.

ઈજમેનિયા

ઓ ! મજકમાંય આવી વિયોગની વાત કરો નહિ, એન્ટોનિયો ! આપણે
વિખૂટાં થઈએ તે પહેલાં સૂર્યો પોતાની પ્રભાને છૂટાછેડા આપ્યા હશે. પણ તમે
મને ઉત્તોજિત કરી છે. મારે તમારી ઉપર બેશુમાર સ્નેહ રાખવો જોઈએ, જરૂર
રાખવો જોઈએ, એન્ટોનિયો ! તમારો મારી ઉપર હોય તેના કરતાં વધારે પ્રેમ મને
કરજો, નહિ તો હિસાબ સરખો નહિ થાય. કશો અવાજ ?

એન્ટોનિયો

કોઈક રસ્તા ઉપરથી પસાર થઈ રહ્યું છે.

ઈજમેનિયા

આપણે વધારે પડતાં બારીની નજીક છીએ, ને વધારે પડતાં બેફામ, વહાલા !
આ બાજુ આવો; અહીં સલામત છીએ; મને તમારા જેખમની ચિત્તા થાય છે.

(જય છે. થોડી વારમાં બ્રિજિડા પ્રવેશે છે.)

બ્રિજિડા

કશો આવાજ નથી ! મહોદય ! ઈજમેનિયા ! નિશ્ચે, અહૃશ્ય બનાવી દે
એવું આલિંગન તો એમણે અન્યોન્યને નહિ આપ્યું હોય. નહિ, પ્રેમનો દેવ એમને
લઈને ઊડી ગયો છે; સેતાન તો હોઈ શકે નહિ, કેમ કે ગંધકની ગંધ આવતી
નથી. વારુ, જે એમને આવો કંટાળો આવી ગયો હોય તો હું પણ મારી જતને

એકાંતથી ત્રાસ નહિ આપું. પુરાણ પ્રતિના આદરને ખાતર મેં મહાશય સેબેરસને સીડી ઉપર સ્થાપિત કર્યો છે. ત્યાં એ તરવારની અણી આગળ કરીને પહેરેગીરના ચિત્રની માફક ઉલ્લો છે ને લેંયરામાંના ઉદરોની ઓચિતી ચડાઈ સામે અમારી રક્ષા કરી રહ્યો છે; કેમ કે આ સિવાય બીજાં કયાં ભયકારી જનવરો હોય તે હું જાણતી નથી. ડેન મારિયો ધસધસાટ ઘોરે છે ને ડેના કલારિયા એના નસ્કોરાના અવાજ સાથે સૂર મિલાવી વાયોલિન વગડી રહી છે. ત્રણ રૂમ જેટલે દૂરથી મેં એમને સાંભળ્યાં છે. આ માણસો ! જેયા આ માણસો ! અને છતાંય તેઓ પોતાની જતને અમારી ઉપર અમલ ચલાવનારાં કહે છે. જીબને જોરે મારો મુકાબલો કરે એવો કોઈ માણસ મળી આવે એવું હું દૃઢાંતું. મારી પોતાની શીધ્ય બુદ્ધિના આલ્ફસ શિખર ઉપર મને એકલવાયાપણું લાગે છે. મેટર હોર્નનાં ચિત્રનો મને હૃદયંગમ લાગે છે, અને મોન્ટ રોઝ તો મને મારી બહેન જેવી જણાય છે. ખરેખર, આ સ્ટી-જવર જગતને ઝડપી રહ્યો છે અને ભયંકરમાં ભયંકર ચેપ ફેલાવતો પ્રસરી રહ્યો છે. હું મારી જતને નિશ્વાસો નાખતી સાંભળી ગઈ છું; આ પ્રાથમિક રહેલું રોગલક્ષણ છે. હેઈઓ ! કાચબાનું જેડું સમાગમ કરે છે. તો ચાષ પક્ષીને મેં એકલવાયું રહેલું સાંભળ્યું નથી. આ કણે બધાં દુઃખી થતાં પ્રાણીઓ પતિ મારામાં દયાભાવ જગ્યો છે. સેબેરસની ઉપર પણ મને દયા આવવા માંડી છે. ચોકીપહેરાના કામમાંથી અને નિવૃત્ત કરીશ. એઈ.....મહાશય ! ડેન બેજિલ ! (બેજિલ પ્રવેશે છે.)

બધું ચૂપચાપ છે ને ?

બેજિલ

ઉંદરડોય સણવળતો નથી.

બ્રિજિડા

મહેરબાની કરીને તરવાર મ્યાન કરો; હું ધારું છું કે કથો ભય નથી, ને જો એ આવી ચડે તો એવું પુછ્છ ઉડાવી દેવા માટે તમે ફરીથી વખતસર તરવારને બહાર કાઢજો.

બેજિલ

તમારી સેવામાં, બાઈસાહેબા !

જો મારી બુદ્ધિનો હું ટ્રોઝ ન કરતો હોઉં તો આ તનંંગી મને ગધેડો બનાવતી હોય એવું મનમાં લાગવાની મને શરૂઆત થઈ ગઈ છે. હું રૂપાંતર પામી ગયો છું એવું મને લાગે છે. અબધડી હું મને પોતાને ભૂકતો સાંભળીશ. પણ હું વશીકરણને પડકારીશ, ને અને હાથમાં લઈશ. એક આપત્તિ ! એક માયાવિનીને હાથે શું મારે બધો વખત આમ સ્થગિત થઈ જવું પડશે, ખાલી જબકારાને પછી કયાંય કર્શું નહિ ? હિમત રાખ, બેજિલ !

બ્રજિદા

ધ્યાનમાં ઉતરી ગયા છો? મહાશય! જે તે આ સીડીમાંથી આગેલો ગર્ભીને ચિત્તનની શીતળતાથી ઠારવા માટે હોય તો હું અંતરાય નહિ નાખું.

બેગિલ

ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહું તો બાઈસાહેબા! હું એવો તો ઠરી ગયો છું કે તમારી પાસે મધુરમાં મધુર ને સારામાં સારી હુંક આપે એવું રસાયણ માગવાની આગંા પર આવી ગયો છું.

બ્રજિદા

આવી નજીવી બાબતમાં તમને ના પાડવાને હું રજી નથી. અબધડી તમને એ મળશે.

બેગિલ

તો તમારી રજાથી.

બ્રજિદા

ઓ મહાશય! સાવધાન. સળગતા કોલસા જેખમભર્યા છે. એ બાળી નાખે છે, મહાશય!

બેગિલ

હું અભેદ્ય કવચમાં છું.

બ્રજિદા

હડકાયો મનાતો કૂતરો માણસને કરડયો તે વખતે તેણે કહ્યું'તું તેમ; પણ મરી તો પેલો કૂતરો ગયો, મહેરબાન સાહેબ! સાવચેન રહેજો. તમે તમારી આગ હોલવી નાખરો.

બેગિલ

હવે તો તમે મારા હાથમાં છો. આજ સવારે તમે જે એક ચુંબનની ના પાડી હતી તેના બદલામાં દસ ચુંબનો લઈશ.

બ્રજિદા

એ તો બેહદનું ચકવૃદ્ધ વ્યાજ થયું. હું તમને આજીજી કરું છું, સાહેબ! સાવધાન રહેજો. આવી વ્યાજખાઉ વૃત્તિને કાયદેસર દંડ દેવાય છે.

બોગિલ

આને માટે મારી પાસે પૈસાદારની તદદીર છે. અન્યાયથી મૈળવેલા રૂપિ-યાથી હું એનું મોં બંધ કરી દઈશ.

બ્રજિદા

અરે સાહેબ! તમે જેટલા શબ્દોના છો તેટલા જ ચુંબનોના વેડફી મારનારા હિસાબનીશ છો. મને અત્યારથી માલૂમ પડે છે કે તમે હેવાળું હૂંકશો. બસ છે

આટલું, મહાશય ! પેલો સીડો ઉપર શાનો અવાજ થયો ? સારું, હવે તમે, તમને ઘટતા અંતરે છો, એ કાયમ રાખવાની પાણ હું તમને તકલીફ આપીશ. જરાય વધારે આગળ નહિ, હું કહું છું. તમે દ્વાન્દ્વાયુષ્ણના નિયમ પાળતા નથો. તમે લાભો લઈ લો છો.

બોઝિલ

મારી સાથે ! પુહ ! તમે વધુ પડતાં મહત્વાકાંક્ષી બની ગયાં છો. તમારું મોં બંધ કરવું એ તમારા પ્રાણ બંધ. કરવા બરાબર હતું તેથી દયા ખાઈને મેં તમારા આકુમણનો ઈનકાર કર્યો છે.

બ્રિજિડા

ખરેખર, એવું હતું ? અફ્સોસ, મારે ખાતર તમે તમારી જત ઉપર જે અત્યાચાર કર્યો છે, તેનો વિચાર મારી આંખમાં પાણી લાવી શકે. મહેરબાન સાહેબ ! આમ તમારી જતને રિબાવો નહિ. આ જગતમાં ભલાઈના સંબંધમાં કેવી ગેરસમજૂતી થાય છે ! તમે બેવકૂફ છો એ સમજતી તમે મને કરી, તે દયાની ખાતર ?

બોઝિલ

ઠીક છે, ઠીક છે.

બ્રિજિડા

અરે મહાશય ! નહિ, એ ઠીક નથી, સાચે જ ઠીક નથી. તમારે ફરીથી આવું કરવાનું નથી. મારે મરવું પડશે તો હું મરીશ, તમે અક્ષત છો. હવે વિનંતી છે કે અત્યાર સુધી તમારી બુદ્ધિએ મહામહેનતથી પોતાની પાસે જે ઝગમગતી વસ્તુઓ રાખી મૂકી છે તેનો ભાર ઉતારી એને હળવી બનાવો. રક્તનો અતિરેક હિતકારક નથી, અને મસ્તિષ્કના રાંવેદનલોપને કારણે તમારો અંત આવે એવું હું દૃઢાતી નથી. મારી ઉપર એને રેલાવો,—કલ્પના, મુક્તકપંક્તિ, વ્યાજેકિત, કટાક્ષક્થન, ઉપાલંભ, અવધીરણા, દુરુકિત, હીનસૂચન, શ્લેષ, વક્ષોકિત, પ્રાસ, અયુકિત, કર્કશ-ચીતકાર, અનુકાર—બધું જ બધું, હિમપ્રપાત. હોય તોય મુક્ત કરો. એ ભયંકર તો હશે છતાંય હું એના આકુમણ સામે ઊભી રહીશ.

બોઝિલ

સંત ઈયાગો ! લાગે છે કે આના પેટમાં આખો શબ્દકોષ રહેલો છે. જીવ પર આવી ગયો છું.

બ્રિજિડા

મહેરબાની કરીને ઉરતા નહિ. મારા મસ્તક પ્રતિ તમારી જતને પ્રક્ષિમ કરવાનું સાચે જ હું તમારી ઉપર દબાણ કરતી નથી, પરંતુ તમારી પાસે શીધુ-બુદ્ધિ જેવી કોઈ ક્ષુદ્ર વસ્તુ હશે તો હું એની ટક્કર જીલીશ.

બેઝિલ

આ છોકરીમાં સેતાન છે.

બિજિડા

ચૂપ કેમ છો ? મહાશય ! મારી ઉપર ગુસ્સે થયા છો ? મેં કોઈ કારણ તો આપું નથી. આ તો નિષ્ઠુરતા છે. મહાશય બેઝિલ ! આ જીમાનાના તમે એકમાત્ર તદ્દન સ્વતંત્ર અને સૌથી મોટા હાજરજવાબી વક્તા છો, એવો ઉલ્લેખ થતો મેં સર્વત્ર સાંભળ્યો છે. મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે તમને કોઈ આહ્વાન આપવા આગળ આવતું નહિ ત્યારે તમે ખાંઝા મેયરમાંનાં પૂતળાંની સાથે નર્મભાષણ કરતા અને તે એટલી ચતુરાઈથી કે એ બિચારાં એક શબ્દેય ઉત્તરમાં ઉચ્ચચારી શકતાં નહિ. મેં એવું તે શું કર્યું છે કે એક મારી આગળ તમે મૂક બની ગયા છો ?

બેઝિલ

નિ, શ્રી મારું વશીકરણ થઈ રહ્યું છે.

બિજિડા

મહાશય ! હજુય શું દ્યા દાખવીને ? પણ મારી એકલીની ઉપર થા માટે ? અરે સાહેબ ! સારી દુનિયા ઉપર દ્યા દાખવીને હમેશાં ચૂપ રહેજો. વારું, જેઓ દું કે તમારી પરોપકારિતા અજ્ઞ્ય છે. તમારી રજ હોય તો આપણે નિર્થક વાતોને જતી કરીએ; તમારા શબ્દોના અવાજને પાછો બોલાવતાં મને આનંદ થશે. તમે વધારે નજીક આવી શકો છો, કેમ કે દુન્દ્યુદ્ધનો તમે ઈનકાર કર્યો છે.

બેઝિલ

તમારો ઉપકાર બાઈસાહેબા ! તો કોના ઘેટાએ ‘બા આ...’ કર્યું.

બિજિડા

મહાશય બેઝિલ ! આપણે વિવેકથી વાત કરીશું.

બેઝિલ

નેવી તમારી મરજી, મેડમ !

બિજિડા

‘મેડમ’ નહિ, મહાશય ! એક અદનો સાથી. કાલે તમે કાઉન્ટ બેટ્ટાનને ઘેર જવાના છો.

બેઝિલ

એવી ધારણા તો છે.

બિજિડા

પેલું છન્નવેશી નાટક છે તેમાં કોણ કોણ પાઠ ભજવવાનાં છે ?

બેગિલ

ઇજવેશીઓ ? કુમારી !

બ્રિજિડા

અરે સાહેબ ! આ તમારી દયા કે ? મેં તમને કહ્યું તું કે જે તમે તમારા વાક્યાતુર્યને વધારે પડતું અંદર દાબી રાખ્યો તો તમે ફાટી પડ્યો. પણ દરજાઓને તે કેવાં છે ? પાત્રો દેવીઓનાં છે, ને આધુનિક નિયમ અનુસાર એમના પાઠ ભજવનાર પણ જીવંત દેવીઓ હોવી જોઈએ.

બેગિલ

એવું જ છે.

બ્રિજિડા

સાચે જ એ બધી એવી મનોહર છે ?

બેગિલ

કિસ્ટોકુરની ફન્યા યુફ્રોજીન સારાય દેશની એકમાત્ર સર્વોત્તમ સુંદરી છે.

બ્રિજિડા

તમે તો પૂરેપૂરા નિશ્ચયપૂર્વક બોલો છો, મહાશય ! શું એ ઈજ્મેનિયા કરતાંય સુંદર છે ?

બેગિલ

અનિરદ્ધાર્થી બોલવું પડે છે, પણ પ્રામાણિકપણે કહું તો કુમારી ઈજ્મેનિયા વિરલ સૌન્દર્યવતી હોવા છતાંય આ ચક્કીવાળાની ભાળા સાથે સરખામળીમાં ઊભી રહી શકે એમ નથી.

બ્રિજિડા

હું ધારું છું કે મેં એને જોઈ છે, પરંતુ એનું સૌન્દર્ય એટલું બધું આગળ પડતું હોય એવું યાદ આવતું નથી.

બેગિલ

તો હોઈ શકે કે તમે તેને નહિ જોઈ હોય, કેમ કે જે આશ્ર્યોને તે ઝાંખાં પાડી દે છે, તે પોતે જીઓ હોવા છતાંય પોતાના પરાભવની કથા કરે છે.

બ્રિજિડા

માફ કરજો, જે હું તમને પ્રેમીની કક્ષાઅથી પ્રશંસા કરતા માની લઉં તો,

બેગિલ

એવું હોય તો પણ એનું સૌન્દર્ય અને એની સૌમ્યતા એને લાયક છે; મેં એના કરતાં બીજું કોઈ વધારે લાયક જોયું નથી.

બ્રજિદા

તમને એનો આનંદ મળો એવું દૃઢું છું. તમને છોડીને જવાની રજ માટે
પ્રાર્થના કરું છું, મહાશય !

બેગિલ

અને સાચે જ, બીજી એકના વિના.

બ્રજિદા

આં, અને એ કોણ હતી ?

બેગિલ

મને માફ કરશો.

બ્રજિદા

હું આગ્રહ નહિ કરું, સાહેબ ! હું એને પિછાનતી નથી, ખરુંને ?

બેગિલ

એ કંઈ એવું બધુંયે નથી. મેં કેદિઝમાં જોયેલી એ એક નારંગી વેચનાર
છોકરી હતી.

બ્રજિદા

ઓહો !

બેગિલ

આહા ! એને અવશ્ય તુંખ લાગ્યો છે. આ, માટે મન મધ્ય જેવું મીઠું છે.

બ્રજિદા

વારુ, મહાશય ! તમારી શીધ્રબુદ્ધિની માફક તમારી રસવૃત્તાની કોઈ ના
પાડી શકે એમ નથી. આટો જિદગીનો આધાર છે, અને નારંગીઓ એક ઝણું
પૂરતી સારી હોય છે. આ સર્વાંગ સુંદરતાનો નમૂનો શાનો પાઠ ભજવાની છે ?

બેગિલ

વીનસનો, અને પછીના દૃશ્યમાં હેલનનો.

બ્રજિદા

એમ ? બીજાં કોણ છે તે જાણી શકું ? એમાંનું એક મારી ગરીબ પિત્રાઈ
બહેન છે તે તમારા જોવામાં આવશે.

બેગિલ

કાઉન્ટ કોન્ગ્રાડના પોલીસ પટેલની છોકરી કેટ્રિયોના અને વિદ્યાર્થી જેરોનિ-
મેની બહેન સોફ્ટોનિયા, એ પણ કાઉન્ટ કોન્ગ્રાડના પરિવારની છે.

બ્રજિદા

તો તો નાટકમાં ઉત્તરવું અધરું નથી.

બેગિલ

કુમારી ! નાટક સ્વલ્પ માગણી કરે છે. આકર્ષક રૂપ, પગલાં, સરસ સ્વર

ને ત્વરિત સ્મૃતિ પણ તેને માટેય આવશ્યકતા ઉભી થતાં ખાસ ખુરસીમાં બોલતી સ્મૃતિમાં હોય છે જ.

બ્રિજિડા

ખરી વાત, આવા લાંબા પાઠ સતેજ યાદશક્તિ માટેય મુશ્કેલ કામ બનો જાય.
બેઝિલ

એવા માત્રે બે પાઠ છે : વીનસ-હેલન અને પારિસ. બાકી તો છે અનિલ-લહરીનું નાચતાં નાચતાં અંદર પ્રવેશનું, એક સંભાષણ ને પ્રસંગમાં સહાયભૂત બનતું એક ગીત ને પછીથી જડપભેર બહાર ચાલ્યા જવાનું.

બ્રિજિડા

પ્રભુ, તમારા સાથમાં રહો ! તમે વિદ્વત્તાભર્યો ને વિવેકી વાર્તાલાપ કર્યો છે અને જહેરમાં હું હમેશાં એ વિષે બોલીશ. પણ હવે એનું અદ્યવિરામ આવે છે. પૂર્ણવિરામ આપણે આવતી કાલ માટે રાખીશું.

(એન્ટોનિયો અને ઈઝ્મેનિયા પ્રવેશે છે.)

ઈઝ્મેનિયા

પરોઢિયું પૂર્વમાં સંચાર કરતું દેખાય છે. બ્રિજિડા ! કૃપા કરીને બારણું ઉધાડ પણ અવાજ કર્યા વિના.

બ્રિજિડા

મને શિખવાડનું નહિ પડે. આ સજજનના વાર્તાલાપનો ધોધમાર પ્રવાહ મારી અડધી બુદ્ધિ તાણી ગયો છે, છતાંય મરણિયા જોખમે તમારી સેવામાં બાકીનો અડધી મેં બચાવી રાખી છે. ચાલો, સાહેબ ! ઉંદરોને ભડકાવી ભગાડી મૂકવા માટે મને તમારી જરૂર છે.

બેઝિલ

ઓ, સાંત દ્યાગો !

(બેઝિલને લઈને બ્રિજિડા જાય છે.)

ઈઝ્મેનિયા

પ્રિયતમ ! હવે આપણે વિખૂટાં પડવું પડશે. તમે મારા કંઠનો હાર બની રહો એવું ઈચ્છફું છું, કે જેથી હરઝમેશ મારા ગળાની આસપાસ હું તમારો અનુભવ કરું, અથવા તો જીવન રાત્રિરૂપ બની જાઓ અને બધાં માણસો નિદ્રાધીન થાઓ, કે જેથી આપણને કદી વિખૂટાં પડવાનું રહે નહિં; પણ આપણને વિખૂટાં પડવું પડશે, એન્ટોનિયો ! તમે મને ભૂલી જશો ?

એન્ટોનિયો

હું સંવેદના રહિત બની જઉ ત્યારે.

ઈજમેનિયા

હું જાગું છું કે તમે ભૂલી શકવાના નથી, પણ હું એવી તો સુખમાં છું ! હું મારા પોતાના સુખની સાથે રમત રમવાની ને એને પ્રશ્નો પૂછવાની ચાહના રાખ્યું છું. પ્રિયતમ ! આપણે સત્ત્વર પાછાં મળીશું. હું તમારી પાસેથી એક વચન લેવાની છું, વહાલા ! આપણે પરણીએ નહિ ત્યાં સુધી મારી ઈરદ્ધા પ્રમાણે તમારે બધું કરવાનું છે ને પ્રશ્નો પૂછવાના નથી; પછી તો તમે જાણો છો કે હું તમારી દાસી છું. ત્યાં સુધી આવું કરશો ને ?

એન્ટોનિયો

ત્યાં સુધી ને ત્યાર પછી પણ.

ઈજમેનિયા

હવે જાઓ, વહાલા ! મારે તમને કાઢી મૂકવા પડ્યો, નહિ તો તમે જવાના નથી.

એન્ટોનિયો

એક ચુંબન.

ઈજમેનિયા

તમને એક હજાર ચુંબન મળ્યાં છે. વારુ, એક વધારે. એક જ હાં, નહિ તો હું તમને કદાપિ જવા નહિ દઉં. (બ્રિજિડા પ્રવેશો છે.)

બ્રિજિડા

તમે બજનેય ઘેલાં બની ગયાં છો કે શું ? હું તમને વીનવીને કહું છું કે આ શું વિલંબ કરવાનો વખત છે ? પૂર્વમાં પરોછિયું લગભગ થઈ ગયું છે. ચાલો બહાર, મહોદય ! નહિ તો મારે તમારો પોતાનો ડાધિયો તમારી ઊપર છોડવો પડ્યો. ખાત્રીપૂર્ક કહું છું કે એ સારી યેઠે કરડે છે, જોકે એના ભસવાના સંબંધમાં મારો હલકો અભિપ્રાય છે. (એન્ટોનિયોને લઈને જાય છે.)

ઈજમેનિયા

ઓ ! મેં મારી આખીયે જત આપી દીધી છે, ને એ મારી પાસેથી જાય ત્યારે જીવવાને માટે કશુંય બાકી રાખ્યું નથી. એ મારા જીવનનો ચંદ્રમા છે ને એના વિના હું કેવળ અંધકારભરી ને આનંદહીન રાત્રી જેવી છું. ગઈ કાલે હું ઈજમેનિયા હતી, મારા પોતામાં બળનો અનુભવ કરવાવાળી ને વ્યક્તિત્વ ધરાવનારી લ્લી હતી. આજે હું અન્યનું અંગ બની ગઈ છું, પૂરેપૂરી પૃથ્ક અસ્તિત્વ વિનાની બની ગઈ છું. વારુ, એમને જો હું મારા બનાવી શકું તો ભલે હું મારી જતને ગુમાવી દઉં ને એવું થવા છતાંય હું સુખી છું. બારાગું ગંધ થાય છે. એ ગયા.

(બ્રિજિડા પુનઃ પ્રવેશો છે.)

આઃ, બ્રિજિડા !

બ્રજિયડા

ચાલ, અંદર ચાલ, અંદર ચાલ. થોડીક ઊંઘ જેંચી કાઢ, કેમ કે મારું વચન
હે કે આવતી કાલે તને એ બિલકુલ મળવાની નથી.

ઇઝમેનિયા

એમ બોલી તું શું કહેવા માગે છે ? કે પછી ખાલી મજક કરે છે ?

બ્રજિયડા

મને એકલી પડવા દે. મારા મગજમાં એક આખું નાટક ભર્યું છે, નાટકની
અંદરનું નાટક, અને છિતાંય નાટક નહિ એવું. મારે એનાં પાત્રો ફરીથી થોડાંક
ગોઠવવાનાં છે, અને આવતી કાલનું અજવાણું અને રંગભૂમિ ઉપર દૃશ્યવાર
ભજવાનું અને સમામ થતું જોશો. ચાલ, આપણે હવે સૂઈ જઈએ.

(જાય છે.)

[પોતાના એક ગૃહખંડમાં કોન્ગાડ ને એક સેવક]
કોન્ગાડ

ફલેમિનિયા કર્યાં છે ?

સેવક

એ રાહ જોઈ રહ્યો છે, સાહેબ !

કોન્ગાડ

એને બોલાવ.

(સેવક જરૂર છે.)

મેં પહેલાં કદી પ્રેમ કર્યો નથી. સૌભાગ્યદેવતા ! હું તારી પાસે એક દિવસની ને એક મહાન રાત્રિની માણણી કરું છું. પછીથી તારે જે કરવું હોય તે કરને. હું મારી પરાક્રાંઠાએ પહોંચી ગયો હોઈશ. (ફલેમિનિયા પ્રવેશે છે.)

ફલેમિનિયા

મારા માલિક !

[અપૂર્વ]

[<]

બ્રૂટનો વંશ

(એક અપૂર્વ નાટક)

ભૂટનો વંશ

નાટકનાં પાત્રા

ભૂટસ : હુલેનુંનો રાજ

કોરિનિયસ
ઓસ્સેરેક } એના ભાઈઓ

ઉવોન : કોરિનિયસનો પુત્ર

કુમબર : કેમિબ્રયાનો રાજકુમાર

ઓલબાનેક્ટ : ઓલબેનીનો રાજકુમાર }

લોક્ઝિન : લિયોગ્રીસનો રાજકુમાર

હુમબર : નોવેનો રાજ

ઓફ્ઝા
સિલ્વિક્રડ } : નોવેના નેતાઓ

ગેન્ડોલેન : કોરિનિયસની પુત્રી

અસ્ટ્રોલ્ડ : પિક્ટની રાજકુમારી, હુમબરની ઉપપત્ની

[હમબરની છાવણી. હમબર, ઓફિશ ને નોવેં ના બીજા કેટલાક માણસો]

હમબર

સાગરના રાક્ષસી ઉધાળા ને જંગવાતો ! આ મદીરાના પીણાથી આબાદ કરો ! (પીએ છે.)

ઓ વાઈકિંગો ! પુથ્વીના આ મધુરસને પીવામાં કસર રાખો નહિ. તાજ રેડાયેલા રક્તની માફક હોછે એ કેવો બુદ્ધબુદ્ધાય છે ! ભરપૂર પીઓ અને ગજ્જ ઊઠો, “ જ્ય જ્ય થાર, જ્ય હમબર ! ” સૂરજ ઊગતાં આપણે ઓલબાનેક્ટની ફોજ સામે યુછે ચડીએ છીએ. ગજ્જ ઊઠો, નોર્સ-વીરો ! સ્વગેનિ તમારી ધમ-કામણીઓ સાંભળવા હો. આબાદીની આગાહીમાં પીઓ ! (પીએ છે.)

સર્વે

આબાદ ! આબાદ ! પુરાણા થાર દેવનો જ્ય હો ! હમબરનો જ્ય હો !

હમબર

થાર જ્યારે પ્રજાઓનો કુર્યારધાણ કરી નાખવા માગે છે ત્યારે હું અનો પુરાણો ધણ હોઉં છું. મદીરાથી એ મોજમાં આવે છે ને મારી સાથે જગત ઉપર પ્રહાર કરે છે. (પીએ છે.)

નહિ તો શાને માટે મને મારો રાજમહિમા મળે ? બે પ્રચંડ મોજાં વરચે તિમિગલ મૂર્છિત થઈ જ્ય છે ત્યારે ધસમસતાં પાણીમાં થઈને શું હું ધસ્યો નથી ને ધૂધવાટાઓની વચમાં મારા શગુને મેં જબે કરી નાખ્યો નથી ? ગોલ પ્રદેશનાં બળતાં ગામડાંઓએ, હું ધર તરફ પાછો ફરતો ત્યારે યોજન સુધી મારા માર્ગને અજવાણ્યો નથી ? ઉત્તારવાસીઓ ! (નોર્સમિન) એરિનને મારો અપાઈ ચૂક્યો છે.

સર્વે

હમબરનો જ્ય હો !

હમબર

શું મેં ઓલબાનીના સૈન્યોને સંહાર્યો નથી ? રાજાઓને ગરદને બાંધ્યા નથી ? રે ! ત્રણ ત્રણ રાજ્યો જેને માટે પ્રયત્ન કરતાં હતાં તે તેમના ભવ્ય સિતારા સમી અદ્ભુત એવી એસ્ટ્રોલ્ડને દોરીને મારાં જહાજોમાં લઈ ગયો નથી ? એકે ડુઝની રાણીઓ સાધારણ ઉત્તારવાસીઓની દાસીઓ ને રખાતો બની નથી ?

સુવે

હમબરનો જ્ય હો ! થોરના ધાણ, હમબરનો જ્ય હો ! હમબર ! હમબર !
હમબર

આયર્લેન્ડ, ડેન્માર્ક, ઓર્કની — એમને મેં ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારાવીને લુંટ્યાં નથી ? પિક્ટનાં પૈડાંને ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યાં નથી ? તેમનાં દાતરડાં તોડી નાખ્યાં નથી ? જીવતા જનપદોને વેરાન બનાવી નથી મૂક્યા ? તો પછી તમે મને છોડીને થોરને શા માટે વધારે પસંદ કરો છો ? ફ્રાન્સના સોનાથી ને આસવોથી, કીમતી વીટીઓથી ને ઝવેરાતથી, અવાર્થ ધાતુઓથી ને સુંદર સુતીક્ષ્ણ હથિયારોથી શું એણે તમારાં વહાણ ભરી આખ્યાં છે ? તમે દેવો બની જાઓ એટલી હંદે કોણે તમને સૌને ધનવાન બનાવ્યા છે, મહિમાવાન બનાવ્યા છે ? કોણે તમારામાંના પ્રત્યેકના હાથમાં એક દેશસમસ્તની સંપત્તિ મૂકી દીધી છે, તમારી એકેએક તરવારને સૈકાનો સૂરજ કોણે સમર્થો છે ? તમારામાંના સામાન્યમાં સામાન્ય માળસનેય સહશયન માટે કોણે એક સ્વર્ગીય સુંદરી સોંપી છે ? ઓ ઉત્તરવાસીઓ ! રાણીઓને તમારી ગુલામડીઓ અને રાજાઓને તમારા ગુલામ કોણે બનાવ્યા છે ?

સુવે

હમબરે, હમબરે ! થોરે નહિ, પણ બલવતાર હમબરે !

હમબર

પીઓ, ઉત્તરવાસીઓ ! તમે રાજાઓ બનશો. સ્કેટિયા, ઔદ્ધબની ને આયર્લેન્ડ મારાં બનશો. વરસના જેટલા ચંદ્ર તેટલાં રાજ્યો મારાં બનાવીશ. વાઈકિંગો ! તમે મારામાં અવિશ્વાસ રાખો છો ? તમે ગણગણાટ કરો છો ? પણ તમે મારો પ્રતાપ જોશો. એસ્ટ્રેલ્ડને બોલાવો, હમબરના ગુલામો !

સુવે

મહાન હમબરનો જ્ય હો ! હમબર હવે થોર બનશો. એ હેઈમીરનાં હાડકાંને પોતાના હાથમાં લઈ નવું રૂપ આપશો. પોકારો, “હમબર !”

હમબર

જે આ નદીની ઉપરવાસ આપણે ચડીએ છીએ તે નદી તેનું પુરાણું નામ નહિ પણ મારું નામ ધારણ કરશો, ને આ આખો પ્રદેશ ઔદ્ધબની નહિ પણ હમબરલેન્ડ નામથી ઓળખાશો. જગતનું બદલાયેલું નામ મારા સ્મારકરૂપ બની જશો.

(એસ્ટ્રેલ્ડને લઈને ગુલામો પ્રવેશો છે.)

એસ્ટ્રેલ્ડ

હે દેવો ! જે તમે હો તો મારું રક્ષણ કરજો.

સુવે

હમબરનો જ્ય હો !

હમબર

જુઓ, જેની ભૂરકી નાખતી ગહન આંખો રાઠ્ટોનું વશીકરણ કરતી હતી તે હમબરને આરાધવા માટે આવે છે અને એના મહિમાનો અદનામાં અદનો ઉપગ્રહ બની ખુશ થાય છે. ફ્રેયા અને ગુડ્ઝન કરતાંય વધારે પસંદગી પામતી ઓ રાજઓની કુંવરી ! ધૂંટણિયે પડ; કેમ કે તેઓ તો દેવોની કે અધિવોની અધિંગનાઓ હતી, પણ તું તો હમબરની ગુલામડી છે. જુઓ, જેની પ્રસન્નતા પામવા રાજ્યો પ્રયત્નશીલ રહેતાં હતાં તેને મારું પાદપીઠ બનાવવામાં આવી છે. એને જીતી લાવવા માટે મેં પ્રજાઓનો સંહાર કર્યો છે ને એના બાપની આંખો સામે એનું હરણ કર્યું છે. એના સો સો વીર પ્રેમીઓનું રક્ત હજી રેડ્યું નથી ને એમનાં માથાં અળગાં કર્યાં નથી, છતાં એમાંનું કોઈ ઓસ્ટ્રિલ્ડના પોકારોને મદદ કરી શક્યું નથી.

સુવે

હમબર !

ઓફફા

બલિષ્ઠ ઉમદા હમબર !

હમબર

બાલા ! ઊભી થા ને મારી સેવા કર. શજોચિત રીતે તારે તે કરવાની છે. આ રહી તારા બાપની બોપરી.

[અપૂર્વ]

વૂત્ટાએ

- (૧) સોનેરી પંખી
- (૨) છાથા ઘડી
- (૩) એઝબાર્ડનું ભારણું
- (૪) શેતાનનો શ્વાન

સોનેરી પંખી

આસાનનાં જંગલની વાત છે. લયલાએ સોનેરી પંખીને પહેલી વાર ત્યાં ૦૮ જોયું.

આસાનનાં જંગલમાં એક રૂલોનું ઝુંડ હતું. લયલા એ ઝુંડ પાસે ઊભી હતી, અને એ ઝુંડમાંથી સોનેરી પંખી નીકળી આવ્યું. લયલાની આંખો ચમકી ગઈ. અને એ ચમકેલી આંખો આગળ સોનેરી પંખી પાંખો ફૂફડાવતું ઊડી રહ્યું.

આસાનનાં એ મહા વન હતાં, અંદરથી ખુલ્લાં, બહારથી અલેદા. માનવની પગલી ત્યાં પડી ન હતી. અપ્સરાઓ અને કિન્નરીઓ ત્યાં આવતી અને વિહરતી. ત્યાં નાગ અને અજગરના નિવાસ હતા, સિહ અને શાર્દૂલની ગુફાઓ હતી. ચિત્તાઓની બોડો હતી. અને તોય ત્યાં માનવ વિચરી શકે એવી કુંજે પણ હતી, લીલીકુંભર. ત્યાં કોઈ રાની જાનવરની બીક નહિ, ચંદ્રિકાનીતરતી રાતે ત્યાં નર અને નારી ફરી શકતાં અને નિર્ભય રહી વનરાજોની દૂરદૂરની ગર્જના સાંભળી શકતાં. આવા વનમાં, તેના હદ્ય ભાગમાં એક મેદાન હતું, ખુલ્લું અને નિર્ભય. એ ખુલ્લા નિર્ભય મેદાનમાં સોનેરી પંખી નીકળી આવ્યું, પણ એ જ્યાંથી આવ્યું એ તો ઘોર જાડી હતી, અગમ્ય અને અલેદા, ભયની અને ગેબની ભૂમિ. એ મૃત્યુ અને નિશાની સુષ્ટિ હતી અને સોનેરી પંખી તેમાંથી નીકળી સૂર્ય પ્રકાશમાં ધસી આવ્યું ત્યારે લયલા ત્યાં ટહેલતી હતી.

વનનું આ મેદાન લયલાને ગમતું. મેદાનના એક કિનારે રૂલથી ભરેલી ગીય જાડીઓ હતી. એ જાડીઓ પછી ગાઢ જંગલ થરું થતું હતું. માઈલ કાંટાળાં વૃક્ષ અડાબીડ જમેલાં હતાં. માનવને એ ડરાવતાં અને ભેગાં ભેગાં આકર્ષિતાં પણ ખરાં. પણ લયલા તેમાં ન જતી. એ તો રૂલવાળી જાડીઓ પાસે ૦૮, ભયની એ દુનિયાના કિનારા ઉપર ૦૮ ફરતી. અંદર જવા એને છિમત ન હતી. ત્યાંતો કાંટા હતા, જળાંઝાંખરાં હતાં. એમાં તે જાય તો પોતાના સૌનંદર્યનું શું થાય? પોતાનું રૂપ, પોતાનું સૌનંદર્ય, એ તો જગતની મહામૂલી વસ્તુ હતી. લયલા એને પૂજતી અને જંગલનાં વતની પણ એ સૌનંદર્યને પૂજતાં. આ માયાળું સરળ ધરતીને ખેડતી વનની વસ્તુ લયલાને જોઈ આનંદ પામતી. પૃથ્વી પરની ચાર દિનની જિદગીમાં લયલાનું રૂપ માનવને માટે પરમ સુખ હતું.

આ મેદાનમાં લયલા આવતી અને ફરતી. એના પગ તો રૂલોની દીવાલથી આગળ ન જતા, પણ એનું મન પચરંગી પતાંગિયા જેવું જંગલની ભીતર કૃયાંય

ભમી આવતું. એ ભીતરનો દેશ તો દેવોઅ ખાસ આગવો રાખ્યો હતો. કાળા માથાના માનવીને તેમાં જવાની રજ ન હતી. પણ લયલાનું મન તો તેમાં જઈ પહોંચતું. એ તો આપ ઈચ્છાથી અપાર્થિવ હતું. અને એ અપાર્થિવતા તેનું મહા કૃપય હતી. અને ત્યાં, એ રૂલોની દીવાલ પાસે ફરતાં ફરતાં લયલા વિચાર કરતી. આ રૂલોના ઝુંડમાંથી કોક દિ કોઈ વનરાજનું મસ્તક ડોકાઈ આવે તો ! અને એ વનનો રાજ રાજની અદાથી અને મિત્રની મહોબતથી અને ઈજન આપે કે ‘આપ મારા મહેલમાં’. તો કેવું સરસ થાય ! અથવા તો લયલાને એમ વિચાર થતો, આ એકાદ રૂલ પર માથું ઢાળી કોઈ સરપ સૂતો હોય, લીલા માથાળો, જીણી જીણી આંખોવાળો, અને એ જીણી જીણી આંખે લયલાને ધારી ધારીને જોઈ એ હોશિયારીથી બોલે કે, ‘વાહ ભાઈ, તું પણ રૂપનો કટકો છે !’ તો કેવી મજા !

પણ લયલા આ ગેબના મુલ્કમાં ન જતી તે સિહની કે સાપની બીકને લીધે નહિ. કારણ, એ જાણતો હતી કે પોતે જગતના કૂરમાં કૂર પ્રાણીને પણ જીતી શકે તેમ છે. એ પ્રાણી ચોપગું હોય કે પગ વિનાનું હોય, પણ લયલાને ખાવી છે કે કરહવી છે એમ નક્કી કરતાં પહેલાં તે માત્ર લયલાને ગાણ મિનિટ આપે તો બસ. પણ લયલાનું નસીબ કે જાડીમાંથી ન કોઈ દિવસ સિહ ડોકાયો કે ન સાપ ડોકાયો. જાડીમાંથી તો પેલું સોનેરી પંખી નીકળી આવ્યું.

લયલા જોઈ રહી. પંખી ઊડવા લાગ્યું, એકથી બીજી ડાળ, બીજીથી ગીજી, એમ ડાળે ડાળે ફુલુકવા માંડ્યું. લયલાની આંખો દિડ્યું થઈ, લયલાનો આત્મા ચકિત થયો. આ સોનેરી પંખી, કેવું તો અદ્ભુત ! પંખીનું નાનકડું શરીર, જાણે કે એક જબકતી સોનેરી જ્યોત ઊડતી હતો, તરતી હતી. પંખીની ખૂલતી અને બિડાતી ફરહતી પાંખો, એ જાણે જીવનું સોનું હતું, એનું નાનકડું ઘાટીલું માથું જાણે કલગોદાર સોનું હતું, એની સુંદર ફરકતી પૂછડી જાણે જૂલદાર સોનું હતું. આમ એનું બધું જ સોનું હતું, માત્ર જુદી હતી એક તેની આંખ. એ તો જાણે બે રતન હતાં, લાલ ચટ. એના સુકોમળ રંગ સદાયે પલટાતા. એ આંખ કોમળ પલકારા લેતી અને પલકારે પલકારે, ક્યાંક ઊંડે ઊંદેથી કેટલો યે પ્રેમ, કેટલું યે જ્ઞાન બહાર વહી આવતું. એ જે ડાળ પર બેસતું ત્યાંનાં કોમળ પાંદડાં જાણે સૂરજથી ચમકી ઊઠતાં. અને આમ એને લયલા જોઈ રહી, એના ચમકતા તેજને પી રહી. પંખી ઊડતું ઊડતું આખરે એક ડાળ પર ઝણુંબી રહ્યું, ડાળ પર ઊતર્યું, બેઠું અને ગાવા લાગ્યું. અને એનો કંઠ પણ સોનાનો હતો.

પંખીની વાણી ગેબની વાણી હતી. પણ લયલાના કાન તે સમજ ગયા, લયલાનો આત્મા એ ગેબની વાણીને સાંભળી રહ્યો, જંખી રહ્યો, આનંદથી કંપી રહ્યો. પંખીનું ગાન એ આત્માની આગળ માનવની વાણી બની રહ્યું, સહેજમાં.

એ પંખીએ શું ગાયું ? આ ગાયું : મૃત્યુની રાતમાંથી આવી અને પંખીએ સૌન્દર્ય અને આનંદનું આ ગીત ગુંજ્યું :

‘લયલા, ઓ લયલા ! લયલા, ઓ લયલા !’

આ મેદાન ને આ ગોચરા, બધું લીલુંછમ છે. મેદાનમાં બાળકો છે, રમતાં ને ઝૂલ વીણતાં, ગોચરોમાં ધણ છે, શાંત શાંત આંખે ચરતાં અને ફરતાં. ગામને સીમાડે ખેતર છે, સુંદર અને લીલાં પાકથી ભરેલાં. પણ લયલા, ઓ લયલા ! એ બધાથી ય સુંદર છે આસાનની જાડીઓ, સુંદર ને હરિયાળી, લળતી અને લીલુડી. એ માનવની ધરતી, ખુલ્લી અને મોકળી, એ ઢોરોના ગોચરા, રઢિયાળા ને સુંદર, પણ આ આસાનનાં જંગલ, આ મૃત્યુ અને રાતને રહેવાનાં જંગલ, એની શોભા ને સૌન્દર્ય, એનો રસ અને રંગત કંઈક વધુ છે, વિશેષ છે. જગતના લોકને ગમે છે બાળક, બાળકનું વદન મધુર અને મીઠું. પણ કેટલાકને લયલા, ચિત્તાની બોડ અથી યે વધુ ગમે છે. આંગણાની રંગોળી રૂપાળી છે, લયલા, પણ કેટલાકને ગમે છે સિહનાં પગલાં ગોચરમાં પડેલાં. સોનેરી ખેતરના પાકા પાકા મોલ, એ ય સરસ છે લયલા, પણ કેટલાકને ગમે છે આ જંગલનાં ગુલાબ ને જંગલના કંટા, એના રસ અને એનાં રૂપ. આસાનનાં મેદાનમાં, એ નિર્ભયની ભૂમિમાં ખોલે છે ઝૂલો, સુંદર ને રમ્ય, એ ઝૂલોને ગાલીયે ગુલાબી પગો રમે છે, ફરે છે. પણ લયલા, તું જાણ કે આ જંગલમાં ય ઝૂલ છે, જાબને કિનારે, કંટાની વડે, સાપના રાફડે, અને એ ઝૂલની વાત તો ઓર છે કંઈ, લયલા !

લયલા, ઓ લયલા ! તને ગમે આ દુનિયા, જંગલની દુનિયા ? તને ગમે આ જાબ અને જંગલની જાડીઓ ? આ સરપના રાફડા અને ચિત્તાની બોડો ? તને ગમે તો આવ, તને લઈ જઉં હું એમાં. આ નિશા અને મૃત્યુનાં જંગલ છે, લયલા ! એ જંગલનાં ઝૂલ તું વીણજે, ઓ લયલા ! અહીં વસે છે વનરાજ, વિકરાળ ને ધોર, તું પંપાળજે એની યાણ, ઓ લયલા !

લયલા, ઓ લયલા ! લયલા, ઓ લયલા !

છાયા ખડી

સ્ટર્જ મેનાં તેની સધડીની બાજુએથી ઊભો થયો અને તેની નજર બહારની બાજુએ છવાયેલા ધુમ્મસ પર ઠરી રહી. લંડન નગરીનું એ ઘોર ધુમ્મસ હતું, કાળું પીળું, આંધળું ભીત કરી મૂકતું. પોતાના વિશ્વાણ સધન ધાબળાનો અંદર તે આખાયે નગરને લપેટીને પડેલું હતું. સ્ટર્જ એક જૂનું પુસ્તક વાંચતો હતો તે તેના હાથમાં જ હતું અને તેની આંગળી તે જે પાન વાંચતો હતો તેમાં જ હજી રહેલી હતી. તેનું મન પુસ્તકના લેખકે કલ્પનાઓના જે ઘોડા દોડાવ્યા હતા તેના વિચારમાં રમતું હતું. લેખકની દૃષ્ટિ તેને પૂરેપૂરો સંતોષ આપી શકી ન હતી. લેખકે કહેલી વસ્તુઓ તેની કુતૂહલવૃત્તિને બેશક ખૂબ જ રસદાયક નીવડી હતી, પરંતુ તેની બુદ્ધિ તે વાતો તરફ સખત આગુગમો અનુભવી રહી હતી.

એ પુસ્તકનો રહસ્યવાદી લેખક મધ્યયુગીન રૈમનો અન્યાસી હતો, અને એનું માનસ પણ એવું જ જુનવાણી મધ્યકાલનું હતું. એણે માનવમનની કેટલીક એવી તરંગલીલાઓની વાતો લખી હતી કે જેને આજના અવચીન જગતે, બેન્કની ઓફિસોમાં અને મત આપવાની જગાઓમાં જલદી જલદી ધસી રહેલી આજની દુનિયાએ કયારની યે તરછોડી કાઢી હતી. લેખકે જગ્યાયું હતું કે આજનું જગત સથૂલ ભાવાત્મક અને બાધ્ય વિષયો અંગે જ્ઞાન મેળવી ધણી શકિત પ્રાપ્ત કરી શક્યું છે, પણ તેણે જીવનના પ્રશ્નોના શોધેલા ઉકેલો એવા તો અક્કડ અને ચોક્કસ બાંધી લીધેલા સ્વરૂપના છે કે જીવનની ધણીએક સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ પ્રત્યે તે હવે ધૂણાની નજરે જ જેઈ રક્ષું છે. અને જગતની અનેક વસ્તુઓ વિષેના પોતાના અજ્ઞાન ઉપર મુસ્તાક રહીને પોતાની એ અજ્ઞાનભરી આપખુદીનો પંજો તે માનવની અંદર રહેલી ગૂઢ સૃષ્ટિના ઉપર પણ હવે ફેલાવવા માગે છે. પણ એ લેખકનું કહેવું હતું કે, આ અંદરની દુનિયા આપણને ગૂઢ તો એટલા માટે લાગે છે કે તેને જાળવાની ચાવી, કે જે દરેક જગ્યાના હાથમાં— દરેકની પોતાની અંદર આવી રહેલી છે તે ચાવીને આપણે હાથ અડાડવાની જ ના પાડી રહ્યા છીએ.

‘શી કચરા જેવી વાતો લખી છે એણે !’ સ્ટર્જનું મન વિચારી રહ્યું હતું. ‘કેવળ અર્થહીન કલ્પનાઓ. આ મોટી મોટી વાતોને પુષ્ટ આપે એવો એક પણ પુરાવો તો એની પાસે છે નહિ. લેખકના મગજમાંની આ પાયા વિનાની દુનિયા કરતાં તો આ ધુમ્મસ ચોખ્યું છે !’

એ રહસ્યવાદી જર્મન લેખકે બીજી એક ધાર્યી રચિક છતાં ખૂબ જ તરંગી એવી વાત લખી હતી. એનું એમ કહેવું હતું કે માણસના મનમાં વિચારની ને ક્રિયા ચાલે છે તેની સાથે એક તેજેમયતાનું તત્ત્વ અખંડ રીતે જોડાયેલું હોય છે. એટલે કે સ્થૂલ રીતે જોઈએ તો માણસમાં થતી વિચારક્રિયા એ કોઈ ને કોઈ પ્રકારના પ્રકાશના ઝબકારા રૂપે જ થતી હોય છે. એ પ્રકાશ કાં તો શુદ્ધ સ્વર્ચછ હોય છે, કાં તો ધૂંધળો અસ્પષ્ટ જેવો હોય છે યા તો તદ્દન અંધારમય પણ હોય છે. જેમને સ્નૂફમ આંતર દર્શના થતાં હોય છે તેમના અનુભવવામાં તો એ વસ્તુ ધાર્યી વાર આવતી હોય છે કે તેમનું મગજ જ્યારે ખૂબ ઝડપથી કામ કરતું હોય છે ત્યારે તેમને પોતાના માથાની આસપાસ, તેમ જ ધાર્યી વાર તો તેમની આસપાસની બધી યે જગામાં એક તેજેમય વાતાવરણ દેખાય છે અને તેમાં જંબલો પ્રકાશના ઝબકારાઓ થતા રહેતા હોય છે.

‘શી અર્થહીન વાતો છે !’ સ્ટર્ન આશ્ર્ય પામીને વિચારી રહ્યો હતો ત્યાં તેના સમરણમાં એક વસ્તુ તાજી થઈ. તે પોતે નાનો હતો ત્યારે તેને પણ પોતાના માથાની આસપાસ આવા જંબલી ઝબકારા ધાર્યી વાર દેખાતા હતા. એ ઝબકારાઓ અંગે તેનું બાળ મગજ કેવી કેવી રમતો રમતું હતું ! પરંતુ તે મોટો થતો ગયો તેમ તેમ આ દેખાવ પરત્વે તેને આશ્ર્ય લાગ્યું, તે બાબત તેને અવિશ્વાસ જગવા લાગ્યો અને પછી એ દેખાવો બહુ થોડા જ વખતમાં દેખાતા બંધ થઈ ગયા.

તો પછી આ જર્મન લેખકની આ બધી કલ્પનાઓને માટે અનુભવનો કોઈ પુરાવો મળે છે ખરો ? આ પ્રશ્ન થતાં સ્ટર્નના મનમાં એકાએક એક વિચાર સર્કુલર. એ વિચારને હઠાવી કાઢવા માટે તેનું મગજ ધડીક તો મથામણ કરી રહ્યું. પણ તેનો એ પ્રયત્ન સહૃદ ન થયો. તે વિચારે એનો કબજો લીધો. અને તેને વજુ થઈ તેણે બારી બહાર ધુમમસની ઉપર પોતાનો દૃષ્ટિ એકાગ્ર કરી, અને હવે શું બને છે તેની રાહ જોવા લાગ્યો. તેને થવા લાગ્યું કે તેના મસ્તકની અંદર કોઈ એક વિચિત્ર ક્રિયા શરૂ થઈ છે. જાણે કે તેની સધળી શક્તિઓ, તેનું આખુંયે સ્વરૂપ તેની આંખની અંદર આવીને એકાગ્ર થઈ રહ્યું છે, અને તે પછી તેને કંઈક દેખાવા લાગ્યું. બહાર ધુમમસની અંદર જંબલી ઝબકારા થતા હતા !

તેની નસોમાં એક પ્રકારની ઉત્તોજના આવવા લાગી, પણ તેણે જોયું કે તેનું મગજ આ બધી ઘટનાને એક વિચિત્ર લાગે તેવી અસાધારણ સ્વર્ચછતાથી જોઈ રહ્યું હતું. સાચે જ, તેના ઉપર જાણે કે એક નવું જગત ધસી આવી રહ્યું હતું. અદ્ભુત દૃશ્યો, અદ્ભુત ધ્વનિઓ, ભૂત અને ભાવિના અનુભવો તેના ઉપર ઉત્તરી રહ્યા હતા. પણ એ નવા જગત સાથે સંપર્ક થતો તેને કોઈ

અટકાવી રહ્યું હતું. અને તેનામાં આવેલા એ અંતરાય ઉપર પેલું જગત જાણે પોતાનો મારો ચલાવી રહ્યું હતું. આ જોઈ તેની બુધ્ધિને આશ્ર્ય થયું, રસ પણ પડવા માંડ્યો. અને તેનું મન આ જે બની રહ્યું હતું તેને સમજવા માટે લેશ પણ ગભરાટ વિના પ્રયત્ન કરવા લાગ્યું. એ પ્રયત્નમાં મદદરૂપ થવા માટે તેણે ફરીથી ધુમ્મસ ઉપર પોતાની ફાણ એકાગ્ર કરી. તેને આશા હતી કે પોતે જે જોયું હતું તે સાચું હશે તો તે ફરીથી દેખાશે અને ખોટું હશે તો તેની કંઈક સાબિતી મળી રહેશે. તેણે જોયું કે હવે પેલા જંબલી જબકારા તો દેખાતા ન હતા. પણ તે ધુમ્મસના એ ધૂધળા ધાબળાની અંદર કોઈક વસ્તુ ખરેખર આવી હોય તેમ પોતાનો ઈશારો આપવા લાગી હતી, કંઈક આકાર લેવા લાગી હતી, અરે, પ્રગટ પણ થવા લાગી હતી ! એ વસ્તુ હવે પ્રકાશમય બનવા લાગી, એક ગોળ આકાર લેવા લાગી, સ્પષ્ટ બનવા લાગી. આ તે શું કોઈ ચહેરો છે કે કોઈ ગોળો છે ? અને તેની નજર આગળ એક મોટું ઘડિયાળ પ્રત્યક્ષ થયું. ઘડિયાળ ! કોઈ અદ્ભુત ચીજ નહિ ને એક લુખ્ખુંપાખું ઘડિયાળ જ ! તે ભારે નિરાશ થઈ ગયો અને એ દેખાવ પ્રત્યે તેનામાં આગુગમો ઊભરાઈ આવ્યો. તે જરાક હસ્યો અને બહાર સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ રહેલા એ ઘડિયાળ સાથે પોતાના ખરેખરા ઘડિયાળની,—પોતાના સાચા, આવી રહુસ્યમયતાની કશી ખટપટ વિનાના, રોજના સાથી રૂપ, કબાટને મથાળે ગોઠવાયેલા ઘડિયાળની સરખામણી કરવા તેણે ડોકું ફેરબ્યું. તેનું શરીર આશ્ર્યનો એક આધાત અનુભવતાં તંગ બની ગયું. હા, ઘડિયાળ ત્યાં હતું જ,— એ કાળા ડાયલવાળું, સોનેરો આંકડાવાળું, એક ચાલુ ઢબની કાળપુરુષની પ્રતિમા અને તેની બે બાજુ પાંખવાળી બે દેવીઓની બનેલી બેસણી ઉપર નાજુક રીતે ગોઠવાયેલું એનું કાલમાપક ગંત્ર તેને સ્થાને ત્યાં બરાબર હતું. તેણે જોયું કે ઘડિયાળના કંટા બાર અને પાંચ ઉપર આવી ગોઠવાયા હતા. અને થોડી જ વારમાં હવે ટકોરા વાગવાની તૈયારી હતી. પણ એની પડખે, આ બીજું વણનોતર્યું, પ્રેત જેવું એક બીજું ઘડિયાળ ! આ તે શું ? એ પણ દીવાલ પર બરાબર ચેડેલું હતું, સ્પષ્ટ દેખાતું હતું, વાસ્તવિકતાની બરાબર નકલ કરતું હતું, એને પણ કાળું ડાયલ હતું, પણ તે પરના આંકડા રૂપેરી હતા. તેની બેઠક વધારે ભારેખમ હતી, અને પેલાની પેઠે તે બેઠક પર નાજુક રીતે ટેકવાયેલું ન હતું. પેલું સાચું ઘડિયાળ પાંચનો સમય બતાવતું હતું તેના જેટલી જ ખાતરીથી તે આઈનો સમય બતાવતું હતું. વળી એક બીજી વાત પણ તેના ધ્યાનમાં બરાબર આવી કે આ બીજા ઘડિયાળનો ચારનો આંકડો ચાલુ રોમન આંકડાની પેઠે લંખાયેલો ન હતો. ચાર ઊભી અને આડી સમાંતર લીટીઓમાંથી તેની રચના થયેલી હતી. અને પછી એ દેખાવ અદૃશ્ય થઈ ગયો.

આ શું ? ખરેખર દુનિયામ ! સંભવ છે કે કોઈ મિત્રના દીવાનખાનામાં

આવેલા પરિચિત ઘડિયાળની જ છાપ તેના મનમાં બહુ તીવ્ર રીતે તાજી થઈ આવી હોય. પરંતુ તે માગ કોઈક પરિચિત વસ્તુ કરતાં પણ કાંઈક વિશેષ ન હતું? હા, હા, એ ઘડિયાળની સાથે તેને ખરેખર એક વિશેષ પરિચય હતો. એ ઘડિયાળને તે બરાબર પિછાણતો હતો. એણે તેને જોયું હતું, વારંવાર, સ્પષ્ટ રીતે એ કાળું ડાયલ, તે પરના રૂપેરી આંકડા, એની સુશોભનવાળી ધરખમ બેસણી, અને પેલો ચારનો ખાસ આકારવાળો આંકડો પણ—એ બધું તેને સુપરિચિત હતું. પણ એણે તે કયાં જોયું હતું, કયારે જોયું હતું? એ અંગેની ભુલાઈ ગયેલી વિગતોની શોધમાં તેનું મન નિઝળ રીતે ભમવા લાગ્યું. તેની સમરાગુશકિતમાં કોઈ વિચિત્ર અંતરાય જાણે આવતો હતો. તેનું મન મૂંજાવા લાગ્યું.

એકાએક તેના ઘડિયાળે પાંચના ટકોરા વગાડ્યા. એ પરિચિત અવાજને તે યંત્રાની માફક ગણ્યે ગયો. ટકોરા તીણા અને સ્પષ્ટ અવાજે વાગતા હતા અને તેમાંથી પછી ધાતુના જેવો રણકાર ગુંજતો હતો. અને પછી, એ અવાજ સાંભળવાની કિયા કાન પૂરી કરે ન કરે ત્યાં તો પેલું બીજું ઘડિયાળ વાગવા લાગ્યું. પણ એનો અવાજ જુદો હતો. પેલાના જેવો તે તીણો ન હતો, સ્પષ્ટ ન હતો, ધાતુના રણકારવાળો ન હતો. તે અવાજ એક હળવા અને સંવાદમય મધુર ધ્વનિપૂર્વક આવતો હતો અને વાગી રહ્યા પછી તેમાંથી એક સંગીતમય ગુંજાર ઉઠતો હતો. અને એ ટકોરાની સંખ્યા આઠ હતી!

સ્ટર્ન આવીને પાછો ટેબલ પાસે બેઠો અને પુસ્તકને ગમે ત્યાંથી ઓલી વાંચવા માંડ્યું. ખરેખર, એને જે દેખાયું તે દૃષ્ટિભ્રમ હોય તો પણ તે ભ્રાંતિની યોજના બહુ કાળજીપૂર્વક થઈ લાગતી હતી, અને તેનો અમલ પણ બહુ સફળ રીતે થયો હતો. સાચે જ, તેના મગજ ઉપર કોઈ હિનોટિઝમના ખેલ તો નહોતું અજમાવતું? કે પછી તે પોતે તો પોતાના પર હિનોટિઝમ નહોતો કરતો ને? તેની આંખ પુસ્તકના પાના પર પડી અને તેમાં મધ્યકાલીન લેટિન ભાષામાં નહિ પણ પ્રાચીન ગ્રીક ભાષામાં, હેમરની શૈલીથી જુદી એવી શૈલીમાં ધ્રૂપદી છંદમાં લખાયેલી કવિતા તેની નજરે પડી. અક્ષરો બહુ ચોખ્ખા હતા, અને તેનો ભાવાર્થ પણ અતિ સ્પષ્ટ હતો.

સદા યે ભમતા રૂષે છે દેવો આ ભૂમિની પરે,
અને હા આગધાર્યો તે મર્યા માનવને ગૃહે
આવીને ઉભતા, કિનુ અનેમને નિજ દૃષ્ટિથી
જોનારી આંખ છે કોક, અને દેવે ધરેલ તે
વેશને પરખે એવું કોક હા મન છે જગે.

વળી પાછું હિનોટિઝમ! આ પુસ્તકમાં ગ્રીક ભાષા તો કયાંય આવતી જ ન હતી. તેને ખબર હતી કે આ જૂના રહસ્યવાદી લેખકે આખુંખ પુસ્તક

સાધાંત ઠાંસી ઠાંસીને લુંટિન ભાષામાં જ લખેલું હતું. લેખકે લીધેલો વિષય તો સૂક્ષ્મ હતો, પણ તેની શૈલી ખરબચડી, વિષયાંતરોવાળી, નીરસ અને અસ્પષ્ટ હતી. અને લખતાં લખતાં કોઈ પણ સ્થળે તે ગ્રીક ભાષામાં કે કવિતામાં ખીલી ઉઠતો ન હતો. હજુ પણ એ ષટ્પદી છંદમાં વધુ લખાણ હતું. સ્ટન્ઝ વાંચવું ચાલુ રાખ્યું.

માનવી પણ એવો હા વિચરે વેશધારી થો,
ભૂતલે સૂર્યના તેને, જન્મથી મૃત્યુની લગ્ની
ન એના પરથી ઊંચો બુરખો એ કદી બને.
કહે પેલોખ્સ, તેં યે શું તુજ માંહિ વસી રહ્યા
દેવને નીરખ્યા છે કે એકો ય વાર ચક્ષુથી ?

ષટ્પદી છંદ ત્યાં જ પૂરા થઈ ગયા અને બીજુ જ કણે પુસ્તકનું સ્થૂલ પૃષ્ઠ તેના મૂળ અક્ષરો સાથે તેની દૃષ્ટિ આગળ પાછું હતું તેવું આવીને ઊભું રહ્યું અને પાછા પેલી છાયા ઘડીનું સૂચન કરતા મધુર, સંવાદમય, સ્પષ્ટ મીઠા ટકોરા ફરીથી તેના કાન પર પડવા લાગ્યા. આ વખતે પણ તેની સંખ્યા આઠની જ હતી.

સ્ટન્ઝ મેનાર્ડ ઊભેલા થયો અને કોઈક વધારે ચોક્કસ સંકેત મળવાની રાહ જોવા લાગ્યો. હવે એને સમજવા લાગ્યું કે પોતે કોઈ એક અસાધારણ માનસિક અવસ્થામાંથી, કોઈ ન ભુલાય તેવા અનુભવમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો અને તેની આશા જોટી ન પડી. ધરિયાળનો મીઠો રણકાર ફરી વાર પાછો સંભળાયો. પણ આ વેળા તેને લાગ્યું કે જાણે કોઈ સ્થોનો અવાજ, તેને સંપૂર્ણ પરિચિત એવા આ ધ્વનિના સ્વરૂપે તેને આર્ત ભાવે પોકારી રહ્યો હતો. પણ આ બે વાર સંભળાયેલા છાયા સ્વરો શા હતા ? તે સ્વરો શું તેની આ દુંગલેન્ડની ભૂમિમાંથી, તેના આ દુંગલેન્ડમાંના જન્મમાંથી આવતા હતા કે પછી કોઈ ભૂતકાળના જન્મમાંથી તેને પુકારી રહ્યા હતા ? એ અવાજની અંદર જાણે કે તેને એક પડકાર હતો, એક આગ્રહ હતો, એક આરજૂ હતી. એ અવાજ તેને કોઈ ભૂતકાળના જન્મમાંની, એક વાર ધરીને ફેંકી દેવાયલા જન્મમાંની કોઈ તીવ્ર સંવેદનાભરી કણણનું સ્મરણ તાજું કરવા આમંત્રણ દઈ રહ્યો હતો, તેણે સાંભળેલા કોઈક નામનું, તેણે સાંભળેલા, સ્વીકારેલા અને પછી વિસરે પાડી દીધેલા કોઈ નામનું સ્મરણ તાજું કરવા તેને આમંત્રી રહ્યો હતો. એ અવાજ ગમે તે હો, પણ તે તેની ઘણેં નિકટનો અવાજ હતો, તેના હદ્યની તંત્રીઓને તે પ્રબળ રીતે સ્પર્શી જતો હતો. અને પછી, આઠનો ટકોરો થયો કે તરત જ, જાણે કે કોઈ દૂરદૂરથી તદ્દન સ્પષ્ટ રીતે એક ધડકો સંભળાયો, આજના જમાનાની જાણે કોઈ રિવોલ્વર રૂટી.

સ્ટર્જ મેનાર્ડ સધડી પાસેથી ઉઠ્યો, ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યો, અને દાદર ઊત્યો. તેણે પોતાની હેટ અને ઓવરકોટ પહેરી લીધાં અને ઘરના આરાગા તરફ ચાલવા લાગ્યો. પોતે કૃયાં જવું, શું કરવું એ વિષે તેને કશો સ્પેટ જ્યાલ ન હતો. પણ તે જે કાઈ હો, તેણે તે કરવું તો જોઈશો જ. ત્યાં એને યાદ આવ્યું કે તે પોતાની રિવોલ્વર લેવાનું તો ભૂલી જ ગયો હતો. એ તેનાં કપડાંના કબાટના ખાનામાં પડેલી હતી. તે દાદર ચડી ઉપર ગયો, તે હથિયાર લીધું અને તેમાં કારતૂસ ભરીને પોતાના જમણી બાજુના બિસ્સામાં મૂક્યું. અને એ બિસ્સામાં પોતાની બે ચાવીઓ પણ છે જ તેની તેણે ખાતરી કરી લીધી. અને ક્રીથી દાદર ઊતરી તે રસ્તા પરના ધોર ગાડ ધુમ્મસમાં ચાલી નીકળ્યો.

તે ચાલવા લાગ્યો, પણ તેની આસપાસ જાણે કોઈ જગત હતું જ નહિ, સિવાય કે તેની સ્મૃતિમાં. રસ્તા પર કશો વ્યવહાર ન હતો. કોઈક રડ્યોખડ્યો ગાડાવાળો પોતાનું વાહન આવી રહ્યું છે એની ખબર અવારનવાર આપતો રહેતો હતો. સ્ટર્જને તેની સામે યા તો આસપાસ કશું જ દેખાતું ન હતું. પણ માર્ગમાં જ્યારે વળાંક આવતો અને ફાનસના દીવામાંથી તેના પર ઝાંખું ઝાંખું અજવાણું પડતું ત્યારે તેને કંઈક દેખાતું, યા તો કોટની બાંધ કોઈ પ્રેત જેવી દીવાલની સાથે ધસડાતી ત્યારે પોતે કૃયાં જઈ રહ્યો છે તે તેને સમજતું. પરંતુ તેના પગ બરાબર રૂંટપાથ પર ચાલી રહ્યા છે તેની તેને ખાતરી હતી અને પોતે કોઈ ખોટો વળાંક લેવાનો નથી એમ તેને લાગતું હતું. એની હંદ્રિયો તેમ જ તેની સ્મરણશક્તિ કરતાં કોઈ વધારે ભરોસાદાર વસ્તુ તેને દોરી રહી હતી.

તેણે રસ્તો ઓળંગ્યો, હાઈડ પાર્કના દરવાજમાં એ દાખલ થયો, અને બાગમાંના ધુમ્મસમાં ઢંકાઈ ગણેલા ખુલ્લા મેદાનમાં તે સીધી લીટીએ ખાતરી-પૂર્વક ચાલતો ચાલતો સામેના છેડે પહેંચી ગયો. ત્યાંથી આરસની કમાન હેઠળથી પસાર થઈને તે બહાર નીકળ્યો. અને ઓક્સફર્ડ સ્ટ્રીટમાં પહેંચી તે પ્રથમ વાર ખમચાયો. તેના જીવનમાં તેને બે ખીઓ પ્રિય હતી. એ બેમાંથી એકનું પણ મૃત્યુ થતાં તેનું જીવન વેરાન થઈ જાય તેમ હતું. એ બેમાંથી કોને ત્યાં જવું? અને પછી તેના મનો, અથવા તો એ મનમાં રહેલી કોઈ વસ્તુએ તેને માટે નિર્ણય કરી લીધે. આવી રીતે વિચારો કરવામાં કશો ખાસ અર્થ ન હતો. પોતાની બહેન ઈમોનેન પાસે જવાની તેને કશી જરૂર ન હતી. તે તેના કાકાના સગ-વડભર્યા, સુરક્ષિત, સુવ્યવસ્થિત મકાનમાં રહેતી હતી. તેનું જીવન એક નિર્દેખ નિશ્ચિત ભાવે પસાર થતું હતું. કોઈને કશી પણ હાનિ કર્યા વિના તે જીવનનું સૌનદર્ય માણી રહી હતી. તેના પર કશી આફત આવે તેમ ન હતું. પરંતુ રેની! એની વાત જુદી હતી.

તેણે પોતાને એક પરિચિત એવી દિશામાં ચાલવું જરી રાખ્યું. ચાલતાં

ચાલતાં તેને એકાએક યાદ આવ્યું કે આજે તો રેનીએ તેને ત્યાં જવાની તેને મનાઈ કરી હતી. રેનીના ભૂત જીવનમાંની એક જીવતી વ્યક્તિ આજે તેને મળવા આવવાની હતી, અને રેનીએ તેની હમેશની નિખાલસ બેપરવાઈથી તેને કહેલું કે એ બે જગુનો લેટો થાય એવી તેની ઈરછા ન હતી. ના, ના, તમે ન જ આવશો. તેની સામે તેણે કશો સવાલ પણ ન કરેલો. તેની સાથે સ્ટર્જને પ્રથમ વાર પરિચ્ય થયો તે વખતથી જ તેણે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો ન હતો. રેની બો રગાઈનો ભૂતકાળ જે પુરુષને તે પોતાનું સર્વ સમર્પણ કરતી તેને માટે પણ એક નર્યો શૂન્ય જેવો પદાર્થ જ રહેતો હતો. એ શૂન્ય અવકાશમાં કેવી યે અસાધારણ ઘટનાઓ બની હોવાનો, કોઈ મહામહા આફ્તો ગુજરી હોવાનો સંભવ હતો. તેને અત્યારે યાદ આવ્યું કે તે રેનીથી છેલ્લે છૂટો પડેલો તે વખતે રેનીએ તેને આપેલા આલિગનમાં ગાઢ તીવ્રતા હતી, તોપણ તેમાં એક દર્દની કંપારી વરતાતી હતી, રેનીના શબ્દોમાં કોઈ ગુપ્ત રખાયેલી લાગણીનો જંકાર હતો. તે વખતે સ્ટર્જ પોતાની જ લાગણીમાં દૂબેલો હતો, એટલે રેનીની આ સ્થિતિનો તેને જ્યાલ તો આવેલો પણ તે તરફ તેનું ખાસ ધ્યાન નહિ ગયેલું. અને તેથી રેનીની એ સ્થિતિની નોંધ લેનાર તેના ચિત્તાના ભાગે કોઈ રોઝિદા બનાવને લીધે જ રેનીનું એ વર્તન થયું હશે એમ માની લીધેલું. અને પુરુષોને એવી જ ટેવ હોય છે. જીવનમાં રહેલા અસામાન્ય તરત્વ તરફ તેઓ બેદરકાર જ હોય છે. એ તરત્વ તેમના પર તૂટી પડી તેમને દિંગ કરી મૂકે ત્યારે જ તેમની આંખ ખૂલે છે!

સ્ટર્જ ચાલતો ચાલતો જે લતામાં અને મકાનમાં રેની રહેતી હતી ત્યાં પહોંચ્યો. પોતાના બિસ્સામાંની એક ચાવી વડે તેણે મકાનનું બારાણું ખોલ્યું, પોતાનો કોટ અને હુટ ઉતાર્યો, અને દીવાનખાના તરફ જવા લાગ્યો. કોઈને આવતું જોઈ દીવાનખાનામાં બેઠેલી એક ઓગણીસ વીસ વર્ણની યુવતી ખુલેલા બારણા સામે નજર નાખતી ઊભી થઈ ગઈ. તેના મોં પર સ્વસ્થતા અને ફિક્કાશ હતી. ખુરસી ઉપર તેનો હાથ જોરથી ભીસાયો, તેનું શરીર અક્કડ રીતે આગળ જૂક્યું. જાણે કે તે કોઈક ધણી મોટી લાગણીમાંથી પસાર થઈ રહી હતી, કોઈની અતિ તીવ્ર ભાવે રાહ જોઈ રહી હતી. પણ આવનાર માણસને જોતાં તેના મોં પર રતાશ તરી આવી, ખુરસી પર ભીસાયેલો હાથ નરમ થયો, તેનું શરીર આરામ અનુભવી રહ્યું. રેની બો રગાઈ દક્ષિણ ફ્રાંસની એક યુવતી હતી. કુદરતે તેને ધણી સમૃદ્ધ શારીરિક સંપત્તિ બક્ષી હતી. તેનું જોમલયું બદન, તેની થનગનતી વાળી અને પ્રાણ એ બધાંમાં એક ભરી ભરી સભરતા હતી. એનાં સુંદર ભરાઉ અંગો, તરવરતી ચાલ, ચંચળ રાતા હેઠ, હસતી શ્યામ આંખો, એ બધાં જીવન પાસેથી ધણી ધણી આશા રાખતાં હતાં. એ બધાં જાણે કે વિજય માટે, આનંદ માટે, પ્રેમ માટે જ નિર્મયાં હતાં. પણ એની આંખોમાં હમેશાં રહેતી આનંદ-

ભરી અવિજ્ઞેય ચમકમાં અત્યારે કોઈ કરુણ નિરાશાની છાયા ભમતી હતી. એ આંખોનો કુદરતી ભાવ અત્યારે ત્યાં ન હતો. ખરેખર, એ તો સ્પષ્ટ રીતે જગ્યાઈ આવતું હતું કે આ લીઓ ભૂતકાળ માણેલો છે, — અને વર્તમાન પણ માણી રહી છે, અને તેનું જીવન ભવિષ્યને પણ માણવા માટે તલસી રહ્યું છે, ભલે પછી અનું નિર્માણ કોઈ જુદું પણ હોય.

‘સ્ટન્ડ !’ કહેતાં તેને બારણા તરફ એક પગલું ભર્યું. સ્ટન્ડ ચાલીને સઘડી પાસે આવી ઉલ્લો અને તેનો હાથ તેણે હાથમાં લીધો.

‘તારી મનાઈ હું તદ્દન ભૂલી જ ગયેલો. ઠેઠ અહીં પાસે આવ્યો ત્યારે જ એ યાદ આવ્યું. પણ પછી પાછા જવું બને તેમ ન હતું. અને બહાર ધુમસ તો હતું જ. એવા ધુમસમાં પાછા ધેર જવામાં કશી મજા ન લાગી, અને તું અહીં જ હતી એટલે...’

‘ના પણ, તમારે ભૂલવું નહોતું જોઈતું.’ રેનીએ કહ્યું. પણ એ કહેતાં તેના મોં પર સ્મિત આવ્યું. તે આવ્યો તેથી તેને ખરેખર જ આનંદ થયો હતો. પણ અ હસતી આંખો ઉપર પાછી પેલી કાળી છાયા ચડી આવી. ‘અને તમારે પાછા તો જવું જ પડશે. ના, પણ હમણાં જ નહિ. પા એક કલાક પછી. પા કલાક લગી તમે ભલે રોકાઓ.’

અને એ કહેતાં તેની આંખો ઘડિયાળ તરફ જઈ આવી. સ્ટન્ડની નજર પણ તેની આંખોની પાછળ પાછળ ગઈ. અને તેણે ઘડિયાળ જોયું. આ તો તે જ, કાળા ડાયલનું, રૂપેરી અંકડાવાળું, ધરખમ બેસણીવાળું. અને પેલો સમાંતર લીટીએનો ચારનો અંકડો — તેની સ્મરણશક્તિ તેની સાથે કેવા કેવા ખેલ કરતી હતી તે વિચારતાં તેને હસવું આવ્યું. છ ઉપર પાંચ મિનિટ થઈ હતી.

‘હું ત્યારે ઈમોઝેનને ત્યાં જઈશ.’ સ્ટન્ડ બોલ્યો, બહુ જ ઈરાદાપૂર્વક. રેનીએ તેના તરફ જોયું, ઘડિયાળ તરફ જોયું, અને સ્ટન્ડ જૂકીને તે એકા-એક બોલી ઉઠી, ‘અને આઠ વાગ્યે આવજો અને મારી સાથે જ જમજો ! રાશેલ બે જગ્યાનું ખાવાનું બનાવશે.’ પોતે આ બોલતાં બોલી તો ગઈ, પણ તે આમંત્રણ આપવા માટે દિલગીર થતી હોય તેમ તે તેની પાસેથી પાછી હઠી ગઈ.

આઠ વાગ્યે ! હા, એ તેને ત્યાં જમવા આવશે, પોતાનું કામ પૂરું કરીને. જાણે કે એવી જ ગોઠવણ થયેલી લાગતી હતી. પણ તે ગોઠવણ રેનીની ન હતી. તો પછી કોની ? કદાચ કોઈ દેવતાની હશે, અંતરમાં યા તો બહાર રહેતા પ્રભુની યોજના હશે. બંને જગ્યા થોડો વખત વાતો કરતાં બેઠાં. સ્ટન્ડ જોયું કે તેમની વાતચીત ખૂબ જ સામાન્ય ઢબે ચાલી રહી હતી, અને છતાં તેમાં લાગણીનો એક ઝંકાર ગુંજી રહ્યો હતો. આવો અનુભવ તેને આ પહેલાં કંઈ નહોતો થયો. છ ને વીસ મિનિટ થતાં તે ઉલ્લો થયો, રેની પાસેથી વિદાય લીધી અને

બહારના ધુમમસમય જગતમાં જવા માટે ચાલી નીકળ્યો. રેની તેને વળાવવા માટે તેની સાથે સાથે ચાલતી બારણા સુધી ગઈ. સ્ટન્ઝને તેણે ઓવરકોટ પહેરાવ્યો. સ્ટન્ઝ જોયું કે રેનીના શરીરમાં કંપ હતો. અને રેનીએ તેને એક આલિગન આપ્યું, એક ચુંબન કર્યું. પણ એમાં આવેશ ન હતો, કોઈ એક પ્રખર સ્વસ્થતા હતી, જાણે કે તે જ ક્ષણે તેના હદ્યની અંદર કોઈ ઘોર નિર્ણય સાકાર થયો હતો, અને તેણે આપેલા આલિગનમાં તે પ્રગટ થઈ રહ્યો હતો.

‘હું આઠ વાગ્યે પાછો આવીશ.’ સ્ટન્ઝ શાંતિથી કહ્યું. રેનીના આલિગનનો તેણે સ્વીકાર તો કર્યો હતો, પણ તેણે તેને વળતાં આલિગન આપ્યું ન હતું.

આઠ વાગ્યે ! અને હા, થોડો વહેલો પણ. પણ એ વાત તેણે રેનીને ન કરી. ધુમમસમાં થઈને તેણે પોતાના કાકાના ઘર તરફનો રસ્તો લીધો. તેનું મન હવે તદ્દન હળવું હતું, ચોખ્ખું હતું, ચિતારહિત હતું, પણ તેના હદ્યમાં એક પ્રગાઢ શાંતિ છવાઈ હતી. તે કાકાના નિવાસસ્થાને પહોંચ્યો. એ એક મહાધનિકોનો લતો હતો. એક કદાવર દરવાને તેને આવકાર આપ્યો. સર જહોન તો બહાર ગયા હતા, પાર્લિમેન્ટમાં; પણ મિસ ઈમોજેન મેનાર્ડ ઘેર હતાં. અને તે પછીનો બીજો કલાક સ્ટન્ઝ શાંતિથી અને હળવાશથી પસાર કર્યો. તેની બહેન સાથેની વાતચીત હમેશાં આકર્ષક રહેતી. જીવનની સપાટી પરના વિષયો હળવી રીતે સ્પર્શિતા રહેતા. આનંદવિનોદો, થિયેટર, પુસ્તકો, સંગીત, ચિત્રો અને એવા એવા વિષયોની વચ્ચમાં રાજકારણની છાંટ આવી જતી, બહુ સભ્ય રીતે કોઈની બગદાઈની વાતોનો પણ ઉલ્લેખ થતો. અને એવા વાતલાપમાં તેને ખબર ન પડે જેવી રીતે તેના હદ્યનો ભાર હળવો થઈ ગયો. અને તેનું મન પોતાની આંતર સ્થિતિને બહારની પરિસ્થિતિમાં ભૂલી જઈને હમેશાની સામાન્ય દુનિયામાં સરી રહ્યું.

હવેનો કલાક અને પછી થોડીક વાર. ઈમોજેન મેનાર્ડ પોતે જ ઊભી થઈ અને બોલી :

‘આઠમાં દસ છે, સ્ટન્ઝ. મારે તૈયાર થવું જોઈએ. તું અહીં જમવાનો તો નથી જ ને ?’

સ્ટન્ઝ મેનાર્ડ ઘડિયાળ તરફ જોયું અને તેનું હદ્ય થાંભી ગયું. ઉતાવળે ઉતાવળે તેણે બહેનની વિદાય લીધી, દોડતો દોડતો દાદર ઊતરી પડ્યો, પોતાની હ૱ટ અને કોટ ઝડપ મારીને ઉપાડ્યાં અને ઘર બહાર ધુમમસમાં નીકળી પડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં જ તેણે ઓવરકોટ પહેરી લીધો. પોતાની પાસે રિવોલ્વર અને ચાવીઓ છે તેની બરાબર ખાતરી કરી લીધી અને દોડવું શરૂ કર્યું. એને સૌથી માટો ડર એ હતો કે પોતે રૂખે ઉતાવળમાં રસ્તાનો વળાંક જ ચૂકી જય, અને આઠ પછી રેનીને ત્યાં પહોંચે. ના, પણ એમ વળાંક ચૂકવો સહેલું ન હતું.

માત્ર અર્ધ માઈલની ખુલ્લી જગા જ તેણે કાપવાની હતી. અને પેલા આંતર દેવતા પણ હતા ને? એ શું માત્ર ભવિષ્યવાણી ભાખવાનું જ કામ કરતા હતા? તે રક્ષણ કરવાને પણ શું નહોતા આવતા?

તે રેનીના લતામાં દાખલ થયો, તેના ઘર પાસે પહોંચ્યો. અને તે ઘરનાં પગથિયાં પર તેના પગ ચડવા લાગ્યા, ત્યાં તેને જણાયું કે તેની અંદરનો ઉશ્કેરાટ ચાલી ગયો હતો. તે દીવાનખાનાના બારણા પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તેની નાડી એક્સરખી ગતિથી ધબકતી હતી, તેની નસોમાં રિથરતા આવી ગઈ હતી. ઘરમાં દાખલ થઈને તેણે હેટને તો બાજુએ ફેંકી દીધી હતી, પણ કોટ ઉતારવા તે થોબ્યો ન હતો. તેનો હાથ તેના ખિસ્સામાં હતો અને એ હાથમાં રિવોલ્વરની મૂઠ હતી.

બારણું ખુલ્લું હતું. પણ ત્યાં એક નવી વસ્તુ એ હતી કે બારણાને ઢાંકીને એક જાપાનીસ પડદો લટકતો હતો. સ્ટન્ઝ પડદાની કિનાર પાસે જઈને ઊભેં અને અંદર નજર નાખી. ઓરડામાં પ્રખર શાંતિ હતી, પણ તેમાં કોઈ નહોતું એમ નહિ. સધડી પાસેના ગાલીચાના સામસામેના છેડા ઉપર રેની બો રગાઈ અને સ્ટન્ઝને અપરિચિત એવો એક પુરુષ ઊભાં હતાં. રેની તરફથી કોઈ જવાબની રાહ જોતો હોય તેમ તે પુરુષ રેની તરફ જોઈ રહ્યો હતો. રેની તદ્દન સ્વસ્થ રીતે ઊભી હતી. તેના ચહેરા પર ફિકાશ હતી. તેના મૌનમાં એક નિશ્ચયાત્મકતા હતી. તેની આંખો ઉપર તેના ભૂતકાળનો બોઝે ઝૂકી રહ્યો હતો. તે અજાણ્યા માણસની પીઠ અર્ધી સ્ટન્ઝ તરફ ફરેલી હતી, અને તેના ચહેરાનો થોડોક ભાગ સ્ટન્ઝને હેખાતો હતો. પણ એ માણસને જોતાં જ આ અંગ્રેજમાં તેના પ્રતિ હડોહડ તિરસ્કાર વ્યાપી રહ્યો. શું તેણે આ કામ કરવાનું હતું? સ્ટન્ઝ રિવોલ્વર બહાર કાઢી અને તેના ઘોડા ઉપર આંગળી ઠેરવી, અને પછી તેણે ઘડિયાળ તરફ જોયું. આઠ થવાને હજી ચાર મિનિટ બાફી હતી. અને ફરીથી તેણે પાછું પેલા માણસ તરફ જોયું—તેના હાથમાં પણ રિવોલ્વર હતી અને તેની આંગળી પણ ઘોડા ઉપર હતી. સ્ટન્ઝ મેનાર્ડના મેં પર એક સ્થિત ફરકયું.

પછી પેલા પુરુષનો અવાજ સંભળાયો. ‘તો પછી એ કરદું જ પડશો, ઈદાલી’, તે માણસ એક પાતળા, ભયાનક દુઃખી અવાજે બોલતો હતો. ‘તે’ તારો નિર્ણય કરી લીધો છે. તો હવે કશું દુઃખ ન રાખતો. તું જાણો છે કે હવે એમાં બીજે કોઈ ઈલાજ છે જ નહિ. તારે મરવાનું છે.’

સ્ટન્ઝને યાદ આવ્યું કે ઈદાલી એ રેનીનું બીજું નામ હતું. પણ એ નામ વાપરવાની તેણે સ્ટન્ઝને મનાઈ કરી હતી. અને પેલો પાતળો અવાજ બોલ્યે ગયો, પણ હવે તેના દુઃખમય ધ્વનિની અંદર એક વિચિત્ર પ્રકારનો ઉશ્કેરાટ આવ્યો હતો.

‘અને એ બધાનો દોષ તું મારા પર ઢેળે છે ? મેં તને કેવી રીતે મેળવો, તે પછી મેં શું કર્યું એ બાબતનું હવે કશું મહત્વ નથી. પ્રેમીને હરેક ચીજની છૂટ છે. અને હું તને ચાહતો હતો. પણ પ્રેમ સાથે રમત કરવામાં જોખમ છે, ઈદાલી. એ તને ખબર પડે છે?’

સ્ટન્ઝે પેલા માણસ તરફ જોયું. જોખમ ! રેની માટે તો નહિ પણ એને માટે, એ પાતળા અવાજના અક્કડ ખૂની માટે તો હતું જ. સ્ટન્ઝે જોયું કે તેના પોતાના શરીરનો એકેએક સનાયુ, તેના મગજનો એકેએક તંતુ એ માણસને ધિક્કારી રહ્યો હતો. તેને લાગ્યું કે એક મનુષ્યધાતકની શક્તિ તેના શરીરમાં દાખલ થઈ તેના એકેએક અંગને વિસ્તાર આપી રહી હતી, વધ કરવાની એક વિજ્યી વૃત્તિ તેનામાં વ્યાપી રહી હતી. બહારની બાજુએ ધુમમસ હતું, કેવુંક ધુમમસ ! એવા ધુમમસમાં શરીરનો નિકાલ સહેલાઈથી થઈ જશે. ખરેખર, આ બધી એક સરસ જ ગોઠવણ હતી. પ્રભુ કેટલીક વાર બહુ જ હોશિયારીથી કામ કરતા લાગે છે. અને તેને સર્ઝુરેલા આ તુકામાં કેવીક ભયાનકતા રહેલી હતી તેનો વિચાર આવતાં તે મનમાં ને મનમાં હસી રહ્યો. તો પણ એ તુકો સાચો જ હતો એમ તેને થવા લાગ્યું. આ પ્રભુનું કામ હતું, તેનું પોતાનું નહિ, અને છતાં એ તેનું કામ પણ હતું, પહેલેથી નિર્માણ પામેલું—પણ ક્યાંથી ? પેલા કમનસીબ માણસનો અવાજ બોલ્યે જતો હતો :

‘હું તને હજુ પણ એક તક આપું છું. ઈદાલી—હા, હમેશાં તને મેં તક આપી છે. બોલ, મારી સાથે આવે છે ? તું મને બેવફા નીવડી છે. તારું શરીર, તારું હદ્ય મને બેવફા નીવડ્યું છે. પણ હું તે માફ કરીશ. તું મને છોડીને જતી રહી એ મેં માફ કર્યું છે, તેમ તારા આ કૃત્યને પણ હું માફ કરીશ. ચાલ મારી સાથે, ઈદાલી. અને નહિ તો—રેની ઈદાલી મારવિરાન, હવે આઠ વાગવાની તૈયારી છે, અને આઠના ટકોરા પૂરા થશે, અને તને પૂરી કરીશ. મારા આ હાથ વડે પ્રભુ પોતે જ તને ગોળી મારી રહ્યા છે,—હા, ન્યાયના પ્રભુ, પ્રેમના પ્રભુ. તેં એ બંનેનો અપરાધ કર્યો છે. બોલ, મારી સાથે આવે છે?’

રેનીએ પોતાનું માથું હલાયું. પેલા માણસ ઉપર એક ભયાનક ફિક્કાશ છવાઈ વળી. ‘તો થઈ રહ્યું ત્યારે,’ તે બોલી ઉઠયો. ‘અને એ કરનાર તું જ છે. તારે મરવાનું રહે છે.’ અને એમ કહી તોણે પિસ્તોલ ઉઠાવીને રેનીના ઉપર માંડી અને ઘોડા ઉપર પોતાની આંગળી ઠેરવી. સ્ટન્ઝ કાંઈ પણ હાલ્યા-ચાલ્યા વિના ઉભે રહ્યો. તેને ખાતરી હતી કે ઘડિયાળના ટકોરા પડી ન રહે ત્યાં સુધી કશું જ થવાનું ન હતું. નિર્માણની ઘડી ત્યારે હતી. અને વિધિના નિર્માણને એક સેકન્ડ પણ કોઈ આગળ જોંચી શકે તેમ ન હતું. પેલો માણસ બોલ્યે જતો હતો :

‘ધર્મિયાળનો ટકોરો ન પડે ત્યાં સુધી બોલીશ નહિ ! ત્યાં સુધી વિચાર માટે વખત છે. હું તને ગોળી મારીશ એટલે રાશેલ દોડતી ઉપર આવશે. અને હું તેને પણ ગોળી મારીશ. ગોળીનો અવાજ તેને સંભળાય એટલા માટે હું બારાળું. ઉધારું રાખીને જ આવ્યો છું. એના સિવાય ઈંગ્લેન્ડમાં બોજા કોને ખબર છે કે હું અહીં આવ્યો છું ? અને હું જતો રહીશ — ઓહ, તમને બંનેને મારીને, માર્યા પહેલાં નહિ. બહાર ધુમ્મસ છે, એકે માણસ આજે હરતુંકરતું નથી. હું તદ્દન ચૂપચાપ ચાલ્યો જઈશ. નહિ કોઈ જુએ, નહિ કોઈ સાંભળે. પ્રભુએ પોતાનું ધુમ્મસ બિછાવી જગતની આંખો ઢાંકી દીધી છે, કાન બહેરા કરી આપ્યા છે. તું જે કે આ બધું પ્રભુની જ યોજના છે, નહિ તો મારે માટે આટલી બધી સંપૂર્ણ સગવડ ન થઈ હોત.’

સ્ટર્ઝ મેનાર્ડના મુખ પર એક કઠોર સ્થિત ફેલાયું. એને થયું કે એક-બીજાને ધિક્કારતા માણસોનાં મન એકબીજાને બહુ જ મળતાં લાગે છે. કદાચ એટલા માટે જ તેમની વચ્ચે અથડામણ થતી હશે. અને આ બધું ગોઠવનાર જે પ્રભુ હતા, તો ખરેખર તે એક કરુણરસના કલાકાર પણ હતા અને તે એ પણ જાણતા હતા કે નાટકની રીતે બનતા વિરોધાભાસી પ્રસંગોની અસર કાવ્ય તરીકે કેટલી બધી સફળ થાય છે ! આ માણસે પોતાના કામ માટે તેમ જ પોતાની સલામતી માટે જે જે વસ્તુની ગણુતરી કરી હતી, યા તો જે જે વસ્તુ ગોઠવી હતી તે તેનો જ પ્રાણ લેનારા બીજા માણસને પણ કેટલી બધી મદદ રૂપ થઈ હતી અથવા તો થવાની પણ હતી !

અને તેના મનમાં એક જ્ઞાન જગૃત થયું. તેને લાગ્યું કે આ બધું આ પૂર્વે પણ એક વાર બની ચૂક્યું પણ હતું. પરંતુ તે આ સ્થળે નહિ, આ ઈંગ્લેન્ડની ભૂમિ ઉપર નહિ ! તેની આંખ આગળ લીલોતરીનો એક મોટો પડદો જાણે જેંચાઈ આવ્યો, ધર્મિયાળ દેખાતું બંધ થયું. અને પછી તેને ઝડપભેર યાદ આવવા માંડ્યું—લીલું ધાસ, લીલાં વૃક્ષો, લીલોતરીથી છવાયેલા ખડકો, લીલો સમુદ્ર, અને જમીનના ધાસ ઉપર એક માણસ ઊંઘે મોંઘે પડેલો છે, તેની પીઠમાં ધા થયેલો છે, તેના ઉપર તેનો ઝૂની ઝૂકેલો છે, નાનકડા ઝંજર ઉપર લેહીના તાજ ડાઘ છે. પાણી ઉપર એક હોડી ઝોલાં ખાતી હતી. ઝૂનીને નાસી છૂટવા માટે તે ત્યાં રાખવામાં આવી હતી. અને તે હોડીમાં એક સ્થી પડેલી હતી, બાંધેલી રૂંધેલી. એ અજાણ્યા ચહેરાઓને સ્ટર્ઝ બરાબર ઓળખતો હતો. અને તેને યાદ આવ્યું કે એ લીલા ધાસ ઉપર પોતે મૃત્યુ પામીને કેવો પડ્યો હતો. આ પણ એક અસાધારણ અનુભવ હતો. એ આખીયે ધટનાને આ દીવાન-ખાનામાં ઊભાં ઊભાં ફૂરીથી નિહાળવી, ભૂમધ્ય સમુદ્રનાં લીલાં લીલાં વૃક્ષોનાં વચમાં થઈને આ કાળા ડાયલવાળા આજના જમાનાના ધર્મિયાળને — એ ધોર ધર્મિયાળને

નિહાળવું ! પરંતુ આ વખતે એ ઘટનાનો અંત બહુ જુદી રીતે આવવાનો હતો.

આ પછી પેલી સ્ત્રીનો અવાજ રણકી ઉઠ્યો, લોખંડના રણકાર જેવો, મજબૂત, ઠંડો. ‘હું નથી આવવાની.’ તે માત્ર એટલું જ બોલી. અને ઘડિયાળના ટકોરા શરૂ થયા. પહેલો ટકોરો પડ્યો, બીજો ટકોરો પડ્યો, ત્રીજો પડ્યો, ચોથો પડ્યો. અને પછી તેણે પોતાની આંખો ઊંચી કરી. અને તેણે જેણું, સામે સ્ટન્ડ મેનાડું પડદા પાછળથી આગળ આવતો હતો. સ્ટન્ડ અચ્છો નિશાનબાજ હતો, અને એવો કશો સંભવ નહોતો કે તે નિશાન ચૂકે અને રેનીને મારી બેસે. તોપણ ચોક્સાઈ કરી લેવી એ જ વધુ ઠીક હતું !

સ્ત્રીએ એ તીવ્ર સ્થિતિમાં પોતાની જત ઉપર એક અદ્ભુત કાબુ મેળવી લીધી હતો. સ્ટન્ડને જોતાં એ કાબુ હવે લેશ પણ ઓછો ન થયો. તે જરા પણ હાલી નહિ, કંઈ પણ બોલી ; નહિ. પણ તેની આંખોમાં એક ભાવ આવ્યો. એ આંખોમાં એક દર્દનાક આરજૂ હતી, એક ભયંકર સૂચન હતું. એને માટે આ જીવનમરણની ઘડી હતી, અને એ આંખોમાં એક આજ્ઞા આવીને ખડી થઈ, મારો એને !

પેલા કુમનસીબ માણસની આંખો રેની ઉપર નહિ પણ ઘડિયાળ ઉપર મંડાયેલી હતી. એને લેશો પણ કદ્વના ન હતી કે તેની પીઠ પાછળ કોઈ ભય હોઈ શકે છે. આઠમો ટકોરો એનો સંગીતમય ગુંજાર કરતો પૂરો થયો એટલે તેણે આંખ ઊંચી કરી. સ્ટન્ડ જેણું કે એ હળવી, સ્થિર, કુર આંખો એક જનવરની માફક ચમક મારી રહી હતી. અને તે માણસે ઘોડા ઉપર આંગળી દબાવી.

‘તો થઈ રહ્યું હવે !’ તે બોલી ઉઠ્યો. અને તે બોલતો હતો ને સ્ટન્ડ મેનાડું ગોળી છોડી. ઓરડો ગાજી ઉઠ્યો, બધે ધુમાડો છવાઈ ગયો. ધુમાડો ઓસરી જતાં દેખાયું કે પેલા અજાણ્યો માણસ ગાલીચા પર ઢળી પડ્યો હતો, અને તેનું માથું જે સ્ત્રીનું મૃત્યુ તે નક્કી કરીને આવ્યો હતો તેના પગની પાસે પડ્યું હતું.

ઓરડાની બહાર કોઈનાં પગલાં દોડી આવતાં સંભળાયાં. અને નોકર બાઈ રાશેલ દાખલ થઈ,—ત્યાં લોાંયે પડેલા પેલા માણસે કદ્વના કરી હતી તે મુજબ જ. તે આવી ત્યારે કંપથી ધૂજી રહી હતી, પણ ગાલીચા ઉપર પેલાને પડેલો જોતાં તે થંભી ગઈ, પોતાની જતને તેણે સ્થિર કરી લીધી, અને હસી. ‘આને આપણે એકદમ ધુમસમાં બહાર લઈ જવું જોઈએ.’ ફેન્ચમાં તે ફૂકત એટલું જ બોલી. તે અને સ્ટન્ડ મેનાડું એકીસાથે મડદાની પાસે પહેંચી ગયાં. પણ ત્યાં રેની એકદમ ઝડપથી સ્ટન્ડ પાસે ધસી આવી. અને તેના ખજા પર હાથ મૂકી તેને જાણે ઓરડામાંથી બહાર મોકલી દેવા કોણિશ કરવા લાગી.

‘એ બધું હું સંભાળી લઈશ !’ તે હાંકૃતી હાંકૃતી બોલી, ‘તમે જાઓ !’

સ્ટન્ડ તેના તરફ હસતો હસતો ફ્યો.

‘તમારે એકદમ ચાલ્યા જવું જોઈએ.’ તે ફરીથી બોલી, ‘સ્ટન્ડ, મારે ખાતર ચાલ્યા જાઓ. તમને કોઈએ અહીં જોવા ન જોઈએ. રાશેલ ઉપરાંત બીજા લોકોને પણ અવાજ સંભળાયો હશે.’

પણ સ્ટન્ડ તેનાં બેય કપડાં પકડી લીધાં, અને તેને સઘડી પાસેથી દૂર લઈ જઈ એક ખુરસીમાં બેસાડી.

‘આપણે વખત ગુમાવીએ છીએ, સાહેબ,’ રાશેલ ફરીથી બોલી.

‘ભલે, વખત ગુમાવવામાં ખોટું નથી.’ સ્ટન્ડ બોલ્યો, ‘દસ મિનિટ આપણે નસીબને આપીશું.’ બાઈએ ડેકું હલાવી હા ભાગી અને મડદા પાસે જઈને તે પરના ધાને તેણે પોતાના ઉપવસ્ત્ર વડે વ્યવસ્થિત રીતે બાંધવા માંડ્યો. રેની અને સ્ટન્ડ સંપૂર્ણ શાંતિથી બેઠાં રહ્યાં. સ્ટન્ડ પોતાના મનમાં ગોળીબારનો અવાજ સાંભળી કોઈ જો આવી ચડે તો તેનો શો ખુલાસો આપવો તે ગોઠવી રહ્યો. પણ એ ઘરની આસપાસની શાંતિમાં અને ધુમમસમાં કશો ભંગ પડ્યો નહિ.

તેમણે ત્રણેએ મળીને શરીર ઉપાડ્યું. ‘કોઈ જુએ તો કહેવું કે એક પીધેલ માણસને આપણે ધેર લઈ જઈએ છીએ.’ સ્ટન્ડ કહ્યું, ‘બરાબર સાવચેતીથી ઉપાડો. લોહીની કશી નિશાની ન રહેવી જોઈએ.’ અને એ રીતે તે લોકો પરદેશની ભૂમિમાંથી જીવતા-જગતા આવેલા તે માણસને ઈંગ્લેન્ડના તે ધુમમસની અંદર બહાર લઈ ગયાં, અને જે મકાનમાં અને જે લતામાં તેણે પ્રાણ ગુમાવ્યો હતો ત્યાંથી તેને દૂર દૂર જહેર રસ્તા પર મૂકી દીધો. તેઓ પાછાં ઓરડામાં આવી ગયાં એટલે રાશેલે લોહીના ડાઘાવાળો ગાલીચો તેમ જ પોતાનું ઉપવસ્ત્ર ઉઠાવી લીધાં. ત્યાં બની ગયેલી ઘટનાનાં એ જ માત્ર બે સાક્ષી હતાં.

‘આ હું બાળી નાખીશ,’ બાઈ બોલી, ‘બાઈસાહેબના ખંડમાંથી બીજે ગાલીચો લઈ આવું છું. અને પછી,’ પહેલાંની માઝું જ તે સરલ રીતે બોલી, ‘બાઈસાહેબને જમવાનું આપીશ.’

રેનીના શરીરમાં એક કંપ ફેલાઈ ગયો. તેણે સ્ટન્ડ સામે જોયું.

‘હું અહીં જ રહું છું.’ તે બોલ્યો, ‘શબની ભાળ લોકોને થાય ત્યાં સુધી. આપણે હવે જોડાયાં છીએ, સદાને માટે, કઢી વિખૂટાં ન પડાય તેવાં, ઈદાલી.’ અને એ અપરિચિત નામ ઉપર સહેજ ભાર મૂકતાં તેની આંખોમાં એક ભાવ આવ્યો. એ ભાવનો વિરોધ કરવાની શક્તિ રેનીમાં ન હતી.

તે રાત્રે રેની એના ખંડમાં ગઈ હતી અને સ્ટન્ડ સઘડી પાસે દીવાનખાનામાં બેઠો હતો ત્યારે તેને યાદ આવ્યું કે તેણે રેનીને હજી પેલો આજનો વિચિત્ર બનાવ તો કહ્યો જ નહોતો. એ બનાવે એક કરુણ ઘટના ઊભી કરી હતી અને એક બીજી કરુણ ઘટનાને અટકાવી હતી. તે જ્યારે રેનીના ખંડમાં ગયો

ત્યારે તે ખૂબ જ બેચેન દેખાઈ, અને સ્ટર્જને તે ખૂબ જ આવેશથી ભેટી પડી.

‘ઓ સ્ટર્જ, સ્ટર્જ!’ તે બોલી ઉઠી, ‘તમે અક્સમાત ન આવી ચડ્યા હોત તો શું નું શું થઈ જત. અત્યારે તો મારો પ્રાણ ચાલી ગયો હોત. તમારી પાસેથી, પ્રભુની આ સુંદર દુનિયામાંથી મનો કોઈ ઉપાડી ગયું હોત !’

અક્સમાત ! અક્સમાત જેવું આ જગતમાં કાંઈ છે જ નહિ, સ્ટર્જ વિચારી રહ્યો. પણ તો પછી પેલી ગૂઢ ચેતવણી આપનાર કોણ હતું ? એના હાથમાં રિવોલ્વર મૂકનાર કોણ હતું ? એને વધના કામે મોકલનાર કોણ હતું ? ઈમોનેનને વખતસર કોણે ઉઠાડી હતી ? દીવાનખાનામાં ગોળીબાર કોણે કર્યો હતો ? અંતરમાંના પ્રભુએ ? બહારના પ્રભુએ ? પૂર્વના લોકો કહે છે કે માણસની અંદર પ્રભુ રહેલો છે. તો પછી આ બધું કરનાર એ જ હશે. અને પછી, જે જે ઉગ્ર લાગણીઓમાંથી તે પસાર થયો હતો તે બધી તેની સમૃતિમાં તાજી થવા લાગી. ઓહ, તેનામાં કેવો ધિક્કાર ઉભરાઈ આવ્યો હતો, માણસને મારવા માટે તેનામાં એક કેવી વૃત્તિ એકાએક થઈ આવી હતી, એ વૃત્તિમાં તેને કેવો આનંદ દેખાયો હતો. તે માણસ મરતાં તેની નસોમાં તેનું લોહી કેવા ઉલ્લાસથી ગુંજી રહ્યું હતું, તે ઉલ્લાસ હજી પણ તેનામાં હતો,—હા, એક જીવતો માણસ મૃત્યુ પામ્યો હતો, તે ફરીથી જીવતો થઈ શકવાનો ન હતો. તેને વળી યાદ આવ્યું, રેનીની આંખોમાંથી કેવી આજ્ઞા વઢૂટી હતી. એ કોની આજ્ઞા હતી ? માણસમાં રહેલા પ્રભુની ? તો માણસમાં રહેલા પ્રભુ, તેની અંદર રહેલા પ્રભુ, રેનીમાં રહેલા પ્રભુ, શું ખૂની હતા ?

‘ના ના, આવી રીતે વિચાર કરવા એમાં તો નર્ધું કુતૂહલ આવી જાય છે.’ સ્ટર્જનું મન છેવટે એક નિર્ણય પર આવ્યું, ‘પણ ખરેખર, પ્રભુએ પોતાનું જગત બહુ જ વિલક્ષણ રીતે બનાવ્યું છે.’

અને પછી તેણે પેલા જર્મન રહસ્યવાદી લેખકની વાત રેનીને કહી. અને કેવી રીતે તેણે પેલી છાયા ઘડીના ટકોરા સાંભળેલા, અને તે ટકોરાને લીધે તેમના જીવનમાંથી એ કરુણ પણે તે કેવી રીતે રેની પાસે આવી પહેંચ્યો, તે બધું કહી સંભળાવ્યું, અને તેણે જ્યારે અંતરમાં રહેલા દેવની વાત કરી ત્યારે એ વસ્તુ એ પુરુષને જેટલી સમજાઈ હતી તેના કરતાં એ લીને તે વધુ સારી રીતે સમજાઈ હતી.

એઈબ્લાર્ડનું ખારણું

પ્રકરણ ૧

સ્ટ્રોડહુ ગામ બરાબર ટેકરીની તજેટીમાં આવેલું હતું. એની બેઠી દડીનાં બદામી રંગનાં નાનાં નાનાં ઘરો આસપાસનાં ગોચરોમાં આમતેમ વેરાયેલાં પડ્યાં હતાં. ટેકરીના ઢળને ઉપરને છેડે એઈબ્લાર્ડ આવેલું હતું. એ મકાનના છાપરાના ન્રિભૂષિયા ગેબલો અને તેની જૂના ઘાટની બારીઓ ટેકરીના મથાળા પરથી જોતાં હતાં કે ગામમાંનો રસ્તો વાંકોચૂકો થતો થતો કેવો તો ચાલ્યો જાય છે અને બે માઈલ પર આવેલા ઑરિંગહામનાં છાપરાં પર કેવો ધીરે ધીરે ઢળી પડે છે. આ મકાન અને આ ગામ કેટલા યે સૈકાથી ઓક સ્થિર અવિકૃત ચહેરા વડે આ પલટાતી દુનિયાને નિહાળતાં બેઠાં હતાં. પેલા ઑરિંગહામ ગામે તો પોતાની જૂની કાંચળી ઉતારી નાખીને નવા જમાનાને અનુરૂપ એવું નૂતન સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું હતું. પરંતુ સ્ટ્રોડહુ ગામ અને આ એઈબ્લાર્ડ મકાન તો નવી પ્રજા અને નવી રીતરસમોને પોતાની પુરાણી દીવાલોમાં ધારણ કરતાં એવાં ને એવાં જ ખડાં હતાં. એઈબ્લાર્ડના માલિકો પોતાના ઉપર એક ભૂતકાળનો ભાર વહન કરતા જીવી રહ્યા હતા અને એ ભૂતકાળ એવો હતો કે જેને બદલવાની તેમનામાં લેશ પણ શકિત ન હતી.

આ મકાનનો અત્યારનો માલિક સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડ એના વંશનો છેલ્લો પુરુષ હતો. આ પુરાણા ગેબલોવાળા મકાનમાં તે છેલ્લાં વીસ વરસથી નિવાસ કરતો હતો. પોતાના દરજાજના અન્ય માણુસોમાં તે શિષ્ટાચારની રીતે હળતો-મળતો, સમાજ પ્રત્યેનાં પોતાના મોભામાંથી ઊભાં થતાં કર્તવ્યો તે બરાબર સાવધાનીથી રન્ઝરન અદા કરતો, પરંતુ તેનો આત્મા તેની આસપાસના જીવનથી સાવ અલિપ્ત જ રહેતો હતો. તેની પત્નીનું સુવાવડમાં અવસાન થયા પછી તેનો વ્યવહાર આ પ્રમાણેનો બની ગયો હતો. અને જે પુત્રને જન્મ આપતાં તેની પત્ની મૃત્યુ પામેલી તે બાળક પણ થોડા જ વખતમાં ગુજરી ગયો હતો. હવે માત્ર એની બે કન્યાઓ ઈસાબેલ અને આલોઝસ હ્યાત હતી. પત્નીના અવસાન પછી સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડ ફરી લગ્ન ન કર્યું. પોતાનો વંશ પોતાની પુત્રીઓ દ્વારા પણ ચાલુ રહે તો તેથી તેને સંતોષ હતો. એટલે તેની પુત્રી ઈસાબેલે જ્યારે પાસેના ગામમાંના એક કુંદનના બીજ પુત્ર રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટર સાથે લગ્ન કર્યું ત્યારે સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડ માત્ર એટલી જ શરત મૂકી કે આ યુવાને તેની પત્નીના વડવાઓનું નામ ધારણ

કરવું. ભૂતકાળને અધીન એવા આ પુરાણા મકાનના માલિકમાં પોતાના કુટુંબના આ પ્રાચીન નામ પ્રત્યે જ માત્ર એક આસક્તિ રહી ગયેલી જણાતી હતી. કેમ કે સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડ આધ્યાત્મિક રીતે અલિપ્ત અને એકાંતસેવી હતો છતાં તેનું માનસ પ્રગતિશીલ વિચારોવાણું હતું, તેની બુદ્ધિ ખૂબ જ તીકણ અને મુક્ત પ્રકારની હતી. વર્તમાન કે ભૂતકાળની કોઈ પણ ઝઠ માન્યતાઓ તેના ચિત્તને બાંધી શકે તેમ ન હતી, અને પોતાને લાઘેલા પ્રકાશ મુજબ જીવન જીવવાની તેનામાં ઉત્તમ હિમત પણ હતી.

આ પ્રાચીન કુટુંબમાં એક વિચિત્ર રીતના અક્સમાતોની પરંપરા બનવા લાગી હતી અને તેને લીધે એ કુટુંબ હવે લગભગ નામશેષ બની જવા આવ્યું હતું. છેલ્લાં સો વરસથી એમ બનતું આવ્યું હતું કે આ ઘરની પુત્ર-વધૂઓ પુત્રનો જન્મ થતો કે તુરત જ થોડા દિવસોમાં મરી જતી. કુટુંબમાં છોકરીનો જન્મ થાય ત્યારે કશું જ બનતું નહિ, પરંતુ છોકરાના જન્મ સાથે આવી ધાત હમેશાં બનતી. સ્ટીફનના વડાદાને બે પુત્રો હતા : હું અને વોલ્ટર, અને એક દીકરી હતી, બર્થ. આ બર્થનું મૃત્યુ અત્યંત કરુણ રીતે થયેલું. એના પોતાના જ ઓરડામાં એનું ખૂન થઈ ગયેલું અને એ ખૂનીનો જરા પણ પત્તો લાગેલો નહિ. આ બનાવ બન્યો તે પછી પેલી ધાત આ ઘર ઉપર ગુજરવા લાગી, અને લોકોની કદ્યપનાઓ પેલા ખૂન અને આ ધાતને એકબીજા સાથે સાંકળી દીધાં. આ ખૂનનો પ્રસંગ બન્યો તે વખતે હું એઈબ્લાર્ડનું લગ્ન થઈ ચૂકેલું હતું અને તેને બે છોકરાઓ પણ હતા. પણ હુનો નાનો ભાઈ વોલ્ટર હજુ અપરિણીત હતો. પોતાની બહેનના આ કરુણ અને ભેદી મૃત્યુ પછી એક વરસે તેણે લગ્ન કર્યું અને બીજે વરસે તેની સ્થોઅં પુત્રનો જન્મ આપ્યો. પણ બાળકના જન્મ પછી સાતમે દિવસે જ વોલ્ટરની સ્થી મેરી એઈબ્લાર્ડ તેના ઓરડામાં મરેલી હાલતમાં મળી આવી. એનું મૃત્યુ તેના હદ્યને કોઈ અગમ્ય એવો આધાત થવાથી કદાચ થયું હોવાનો સંભવ હતો. કારણ કે, એના મૃત્યુ સમયે તો તે શરીરે પૂરેપૂરી સશક્ત હતી, તેનામાં કશો રોગ પણ ન હતો. વોલ્ટરને પોતાની યુવાન પત્નીના મૃત્યુથી ખૂબ જ આધાત થયો. તે પરદેશમાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં તે પણ મૃત્યુ પામ્યો. અને લોકોની જીબ વિના સંકોચે છાની છાની વાતો કરવા લાગી કે વોલ્ટરને પોતાની સ્થીના મૃત્યુનું કારણ ન જડ્યું એટલે તેના આધાતથી જ તે મરી ગયો. વોલ્ટરના મોટા ભાઈ હુના બે ય છોકરાઓ મોટા થયા અને પરણ્યા, પણ એમના લગ્નજીવનમાં પણ આ જ ધાત બનવી ચાલુ રહી. એ બંને છોકરા બાહ ન જીવ્યા અને તેમના પુત્રો પણ પોતાને મળેલી સંપત્તિ ભોગવવાને જીવતા ન રહ્યા. તે પછી વોલ્ટર એઈબ્લાર્ડનો પુષ્ટ ઉમરનો પુત્ર રિચાર્ડ પોતાની સ્થી તથા દીકરીને લઈને એઈબ્લાર્ડમાં આવ્યો અને એ મકાનનો કબજે લઈ તેમાં

રહેવા લાગ્યો. એઈબ્લાર્ડમાં રહેવા લાગ્યા પછી બે વરસે સ્ટીફનનો જન્મ થયો અને અના જન્મ પછી ત્રણ જ દિવસમાં એની મા, આ દુદ્દેંબી ધરમાં પરણીને આવતી ખીઓની માફક જ કરુણ રીતે મૃત્યુને શરણ થઈ. આ દારુણ ઘટનાથી અથવા તો ફરી ફરીને અચૂક બનતા રહેતા અક્સમાતથી રિચાર્ડ એઈબ્લાર્ડના મન ઉપર એવી તો સજજડ છાપ બેસી ગઈ કે તેણે ફરીને લગ્ન કર્યું ત્યારે પોતાની ખીને તેણે પોતાના વડવાઓના આ મકાનનો ઉંબર સરખો પણ ઓળંગવા દીધો નહિ. પાસેના ગામમાં એક મકાન ખરીદીને ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો અને શિકાર કરતાં કરતાં એક અક્સમાતને કારણે તેનું મૃત્યુ થયું ત્યાં લગી તે ત્યાં જ રહ્યો. એના પછી આ મકાન સ્ટીફનના આધિપત્યમાં આવ્યું. સ્ટીફન એક અર્વાચીન માનસવાળો યુવાન હતો, એ ખૂબ જ શક્તિશાળી હતો, હિમતવાન હતો. આ મકાનને અંગે પ્રચલિત બનેલા જરીપુરાણા વહેમોની લેશ પણ પરવા કર્યા વિના તે તેમાં આવીને રહેવા લાગ્યો. એ મકાનમાં રહ્યા પછી તેણે લગ્ન કર્યું; તેને બે છોકરીઓ થઈ, અને પછી—બીજું તો શું કહેવું, આ મકાનમાં થતો આવેલો અક્સમાત ફરીથી પણ થયો જ. એને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો, અને તે પુત્રની માતા, તેના પતિની અતિથય પ્રિય પતની મૃત્યુને અધીન થઈ. પણ એના મૃત્યુ અંગે કશી અગમ્ય જેવી ઘટના બની ન હતી. બાળકનો જન્મ થયા પછી તેનું શરીર એકદમ પડી ભાંઘ્યું. તેને બચાવવાને કાબેલ ડૉક્ટરોએ તનતોડ મહેનત કરી, તેની સારવારમાં પરિચારિકાઓ ખડે પગે હાજર રહેતી હતી, અને તેનો પતિ પણ, આંખનું મટકું સરખ્યું યે માર્યા વિના, આખી રાત તેની સેવામાં રહેતો હતો. એટલે પછી આટલી બધી તકેદારી છતાં તેનું મૃત્યુ થયું તેને કેવળ અક્સમાત જ કહેવાય.

એટલે સ્ટીફનની પુત્રી ઈસાબેલ અને તેનો પતિ રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટર એઈ-બ્લાર્ડ આ કમનસીબ મકાનમાં રહેવા આવ્યાં ત્યારે તેમના ચિત્તમાં કશો પણ ભય ન હતો. વળી આ ધરની દીકરીઓના માથે તે કોઈ રીતની ધાત આવતી ન હતી, એટલે ઈસાબેલ જ્યારે સગર્ભી બની ત્યારે એ સુંદર અને આનંદી યુવતીનાં અનેક મિત્રો અને સગાંસંબંધીઓમાંથી કોઈને પણ કશો વહેમ કે આશંકા ન થયાં. ઈસાબેલને બાળકનો જન્મ થવાને લગભગ ત્રણેક માસ રહ્યા હશે અને તેની બહેન આલોઘે લગ્ન કર્યું. પણ એનું લગ્ન આ કુટુંબમાં થતાં રહેલાં લગ્નોથી જુદા જ પ્રકારનું બન્યું. એઈબ્લાર્ડ ધરની કન્યાઓ અત્યાર સુધી આસપાસનાં કુટુંબોમાં જ પરણતી. આલોઘે આ પરંપરા તોડી. ઓરિંગહામ ગામમાં બહારથી આવીને વસેલા એક પરદેશી યુવાન ડૉક્ટર સાથે તેણે લગ્ન કર્યું. આ ડૉક્ટર પરદેશી હતો એટલું જ નહિ, પણ તેનામાં એશિયાનું લોહી પણ હતું. ત્યાંના લોકોમાં એ યુવાન ડૉક્ટર આરમાં સ્યકેર અત્યારે લોકપ્રિય હતો, પરંતુ આલોઘે સાથે તેનું લગ્ન થયું એ સમાચારથી લોકોને એક પ્રકારનો આધાત લાગ્યો. એઈબ્લાર્ડ

કુટુંબ કરતાં વધારે ધનિક કુટુંબો તો બીજાં ઘણાં હતાં. પરંતુ એઈબલાર્ડનું કુટુંબ આ પ્રદેશમાં સૌથી વધુ પ્રાચીન હતું. અને એ કુટુંબ પોતાની પ્રાચીનતાને જતી કરવા લાગે તે લોકરુચિને બહુ પસંદ ન પડ્યું. પરંતુ સ્ટીફન એઈબલાર્ડ તેમ જ તેની દીકરી ઉપર લોકોના આ આગુગમાની કથી જ અસર થઈ નહિ. પેલા યુવાન ડૉક્ટરે પિતા અને પુત્રી બંનેનાં હદ્ય જતી લીધાં હતાં, અને એટલે આ લગ્ન પાછળ પુત્રીના જેટલી જ તેના પિતાની પણ પસંદગી હતી.

આરમાં સ્યકેં ફ્રાન્સના દક્ષિણ પ્રદેશનો વતની હતો. પણ એના વાળમાં રહેલી ચમકદાર કાળાશ તથા તેના ચહેરાનો ધેરો બદામી રંગ એનામાં કોઈ યુરોપ બહારના વડવાઓનું લોહી છે એમ સૂચિત કરતાં હતાં. એના દાદા તે એક મરાઠા સરદાર અને સિધિયાની નોકરીમાં જોડાયેલા એક ફ્રેન્ચ સાહસિક પુરુષની પુત્રીના લગ્નનું સંતાન હતા. અને તેમણે જ સૌથી પ્રથમ, હિન્દની ભૂમિમાં લડાઈઓ અને લૂંટફાટોમાંથી મેળવેલી સંપત્તિ વડે ફ્રાન્સના પ્રોવાંસ પરગણામાં એક જગીર ખરીદીને ત્યાં સ્થાયી વસ્ત્રવાટ કર્યો હતો. આ ચાલ્સ આરમાં તેના પિતાના બે પુત્રોમાંનો નાનો પુત્ર હતો. નાન્સીમાં તેણે વૈદકનો અભ્યાસ કરેલો અને પછીથી પૈસાને ખાતર નહિ પણ એના લોહીમાં રહેલી સાહસિક વૃત્તિથી પ્રેરાઈને તે પરદેશમાં નસીબ અજમાવવાને નીકળી પડ્યો હતો. પ્રથમ તો તે મુંબઈ ગયેલો, પરંતુ ત્યાં તેણે કેટલુંક વિચિત્ર પ્રકારનું સંશોધન કરવા સિવાય બીજું કાંઈ ખાસ કામ નહિ કરેલું. એ સંશોધનમાંથી તેના તીક્ષ્ણ, સંશ્યાત્મક અને જિજાસુ મનને માટે તો ઘણી રસિક સામગ્રી મળી આવી, પરંતુ તેનાં ખિસ્સાને તેમાંથી કશો જ લાભ ન થયો. એવામાં મુંબઈમાં તેને રિચાર્ડના ભાઈ, જહોન લેન્કેસ્ટરનો બેટો થયો. જહોન લેન્કેસ્ટર આરમાને ઈંગ્લેન્ડના આ નાનકડા વિભાગમાં પોતાનું નસીબ અજમાવી જોવાને આમંત્રણ આપ્યું. ડૉ. સ્યકેંના ઉપચારથી તેનો આ મિત્ર જહોન એક જીવલેણ વ્યાધિમાંથી લગભગ ચમત્કારિક જેવી રીતે બચી ગયો હતો અને તેના બદલામાં કૃતજ્ઞ ભાવે તે ડૉક્ટરને પોતાથી બનતી બધી મદદ કરવાને તૈયાર થયો હતો. આ પ્રદેશમાં આવ્યા પછી બાર મહિનામાં તો સ્યકેં અહીંના બધા જ લોકોમાં ખૂબ લોકપ્રિય બની રહ્યો, તેને સારી એવી પ્રેક્ટિસ મળવા લાગી અને છેવટે તેને આલોચનાની પ્રાપ્તિ પણ થઈ.

ઈસાબેલને પ્રસવ થવાનો હતો તે મહિનામાં આરમાં સ્યકેં આલોચનાને લઈને એઈબલાર્ડમાં આવ્યો. આ વખતે તેની અહીં ઈક ઈક સમય રહેવાની ઈચ્છા હતી. એ લોકો આવ્યાં તે સમયે મકાન ઉપર વસંતનો તડકો પૂર બહારમાં રેલાઈ રહ્યો હતો. સૂર્યપ્રકાશમાં સ્નાન કરી રહેલા એ પુરાણા મકાનને જેતાં તેમાં કશું અપશુકનિયાળ કે વિલક્ષણ જેવું તરત્વ હશે તેવું જરા પણ લાગતું ન હતું.

ઉલટું, એ મકાનની પ્રાચીન ઢબની લાક્ષણિક શૈલી આરમાંને બહુ આકર્ષક લાગી. મકાનની જૂની દીવાલો ઉપર લીલી વેલ ભરચક છવાયેલી હતી, એના આણીદાર ટૂંકા મિનારા આકાશ તરફ આંગળી ચૌધિતા એક પ્રશ્નાત્મક દશામાં ખડા હતા. પરંતુ આ બધામાં બીવા જેવું કે ગલરાવા જેવું કંઈ જ ન હતું. મહેમાનેનું સ્વાગત કરીને ઈસાબેલ પોતાના પિતાની પાસે તેમના અભ્યાસખંડમાં તરત જ ચાલી ગઈ. અને આરમાંને રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટર, એની સાણી ઈસાબેલનો પતિ, તેને માટેના ઓરડામાં લઈ ગયો. નોકરોએ આરમાંનો સરસામાન તો પહેલાં ત્યાં પહેંચાડી દીધો હતો.

‘તમારી પ્રેક્ટિસ મૂકીને તમે અહીં આવી ગયા એ બહુ જ સારું થયું છો, ડૉક્ટર,’ લેન્કેસ્ટરે કહ્યું. ‘તમે છો એટલે હવે નિરાંત રહેશો. હરિસ તો મૂર્ખ છે અને હું આવી ચિતાથી ટેવાયેલો નથી.’

આરમાં તેના તરફ કંઈક આશ્ર્ય સાથે જેઈ રહ્યો. પોતાનો આ સાડુ હમેશાં આનંદી સ્વભાવનો હતો. શરીરે ખૂબ જ સશક્ત હતો, તેમ જ તેનામાં કશું વિચિત્ર તરફ ન હતું. એવા માણસમાં આટલી બધી અસ્વસ્થતા તેણે કુદ્દી ન હતી.

‘શું કાંઈ ચિતા જેવું છે?’ તેણે તદ્દન હળવી રીતે પૂછ્યું. ‘ઈસાબેલની તબિયત તો તેદ્દન સારી લાગે છે. એટલે બીવાનું કાંઈ કારણ જણાતું નથી.’

‘ના, કારણ તો કશું જ નથી. પણ વાત એમ છે કે આવી ચિતા મારે માટે નવી જ વસ્તુ છે?’ અને પછી એ વાત પડતી મૂકી તેણે પૂછ્યું, ‘કેમ, બોલો, આ તમારો ખંડ તમને કેવો લાગે છે?’

અત્યાર સુધી આરમાંએ પોતાને માટેના આ ઓરડાને ધ્યાનથો જોયો ન હતો, પણ હવે તેણે ચોતરફ ધ્યાનપૂર્વક નજર માંડી. ઓરડો બહુ આરામવાળો હતો, બધી સર્ગવડો બરાબર હતી. ઓરડામાં કશું જુનવાળી જેવું પણ હેખાતું ન હતું. માત્ર દીવાલો પર જરૂરાં ઓકનાં પાટિયાં જૂની ઢબનાં હતાં અને ઘરની પાઇણના ભાંગમાં પડતી બે બારીઓ જરા વધુ પડતી સાંકડી અને ઊંચી હતી. ત્યાં એના જમણા હાથ પરની દીવાલમાં આવેલા એક બારણા ઉપર તેની નજર પડી. ‘આ શું છે?’ તેણે પૂછ્યું, ‘મેં ધારેલું કે મકાનના આ છેડા પર આ છેલ્લો ઓરડો હશે.’

‘મને બહુ ખ્યાલ નથી.’ રિચાર્ડ ખાસ ધ્યાન આપ્યા વિના જવાબ આપ્યો. ‘બહુ બહુ તો ત્યાં છજું હશે યા તો નાનકડી ઓરડી હશે.’

અને એ બારાણું એક વિચિત્ર રીતે આરમાંનું ધ્યાન આકર્ષી રહ્યું. આ મકાન બાંધવામાં પુછુણ વપરાયેલા ઓક લાકડા કરતાં કંઈક હલકા લાકડામાંથી આ બારાણું બનાવાયેલું હતું. અને તેની પર બહુ જ સાદી કેતરણી કરવામાં

આવેલી હતી. આખા ધરમાં આ જ એક વસ્તુ આરમાંને વધુ અર્વાચીન ઢબની લાગી. તો પણ એ બારણું જે કે તદ્દન અર્વાચીન ઢબનું તો નહોતું જ. પોતાનું કુતૂહલ સંતોષવા આરમાં બારણા પાસે ગયો અને તેનો હાથો ફેરવી જોયો, પણ બારણું ઊઘડ્યું નહિ.

‘તાણું મારેલું છે?’ જરા નવાઈ પામીને લૅન્કેસ્ટરે સવાલ કર્યો. અને એ પણ બારણા પાસે આવી પહોંચ્યો, તેનો હાથો ફેરવી જોયો, પણ બારણું બંધું જ રહ્યું.

‘અંદર ભૂતબૂત રહેતું ના હોય તો સારું,’ આરમાં બોલ્યો અને ફરીથી બારણાના હાથાને ફેરવવા તેણે એક નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરી જોયો. આરમાંએ ભૂતની વાત તો સાવ બેદરકાર ભાવે જ કરી હતી. પોતાના શબ્દોનું લૅન્કેસ્ટર પર કોઈ અસાધારણ પરિણામ આવશે તેની તેને કલ્પના સરખી પણ ન હતી. પણ આરમાંના શબ્દો સાંભળતાં જ રિચાર્ડનો ચહેરો એકદમ શ્યામ પડી ગયો, લેંય પર જોરથી, ગુસ્સાથી પગ પછાડતાં તે બોલી ઊઠ્યો.

‘આ તો એક જહનનમ જેવું મકાન છે. ડોસા મરી જશે પછી એક દિવસ પણ હું એને રાખવાનો નથી. ભલે મારે એને પાણીના મૂલે વેચી દેવું પડે.’

આરમાંને વધુ ને વધુ આશ્ર્ય થવા લાગ્યું. અને પોતાના સાડુ તરફ તેણે વધુ ધ્યાનપૂર્વક દૃષ્ટ માંડી. એ જુવાનનો ચહેરો હોવો જોઈએ તેના કરતાં તેને વધુ ફિક્કો જણાયો. એની હળવી ભૂરી આંખોનાં આછાં ઊંડાણુંમાંથી અવારનવાર એક બેચેન વ્યગ્રતા તરવરી આવતી હતી. આ કદાચ આરમાંની કલ્પના પણ હોય. પણ તે પછી રિચાર્ડને જોતાં તેને જે ખ્યાલ આવ્યો તે તો સાચે જ એની કલ્પનાએ ગોઠવી કાઢ્યો હતો. આરમાંને લાગ્યું કે રિચાર્ડ જાણે કે કોઈ જનવર, પોતાની પાછળ શત્રુ પડ્યો છે. એવી જાણ થનાં જેવું દેખાવા લાગે, તેના જેવો દેખાતો હતો. અને એ કલ્પના આરમાંએ તરત જ ખંખેરી નાખી અને બારણાના વિચારને પોતાના મનમાંથી હઠાવી દીધો.

પણ થોડા જ વખત પછી એ વિચાર તેની પાસે આવીને ઊભો. એ પછી તે મકાનની આસપાસની જમીનમાં એકલો ફરવા નીકળેલો ત્યાંથી પાછા ફરતાં તેની નજર મકાનના આ ખૂણા તરફ, પોતાનો ઓરડો તથા તાણું વાસેલો ઝર્યો એ બેને લીધે બનતા ખૂણા તરફ જરા વિશેષ ધ્યાનપૂર્વક જેંચાઈ.

તેણે જેવું કે પોતાના ઓરડાની હદ આગળ જ જે દીવાલને તેણે પૂરી થતી માની લીધી હતી તે દીવાલનો એક ખૂણો જરા આગળ લંબાયેલો હતો. અને એ દીવાલને સહેજ વળાંક આપીને તેમાંથી એક પોર્ચ જેવું — ઢંકાયેલા પ્રવેશદ્વાર જેવું બનાવવામાં આવેલું હતું, અને એ પોર્ચના ઉપર એક ઓરડો લેવાયેલો હતો. એ ઓરડાની લંબાઈ-પહોળાઈ આઠથી બાર ઝૂટની લાગતી હતી

અને તેના ઉપર એક અણીદાર ટાવર હતો. આ ચાણતર મકાનના બીજી જૂના અણીદાર મિનારાઓના અનુકરણ રૂપે આખા મકાનની રચના સાથે મેળમાં રહે તે રીતે કરવામાં આવ્યું હતું. પણ થોડું એક વધુ અવલોકન કરતાં ડૉક્ટરને ખાતરી થઈ કે આ નવો ભાગ કોઈ ધૂનને લીધે યા તો અંગત સગવડ માટે પાછળથી મકાન સાથે કશા મેળ વિના જ ઉમેરી દેવામાં આવ્યો હતો એવી તેની પોતાની ધારણા જ વધુ સાચી હતી. પણ આ બાજુએ મકાન પર ચડાવાયેલી વેલ બહુ જ ગીયોગીય હતી, તેમ જ આખા મકાનની ફરતે બારીઓનું કામ કરતી જે કોતરણી-વાળી ઊંચી કમાનો રાખેલી હતી તેને પણ એ વેલ ઢાંકી દેતી હતી. એટલે આ જગા કોઈ રીતસરનો ઓરડો નહિ પણ એક ઢાંકી લીધેલા છજ જેવી હોવી જોઈએ. આ જેતાં વળી એને એ વિચાર પણ સહેજમાં આવી ગયો કે આ ગીય તથા મજબૂત એવી વેલનો આધાર લઈને કોઈ પણ માણસ સહેલાઈથી ઉપર ચડી જઈ શકે છે, અને છજમાં થઈને મકાનમાં પણ દાખલ થઈ શકે છે. અને એટલા માટે જ પેલું બારણું વસાયેલું રખાતું હોવું જોઈએ. આ બધું જોઈ આરમાંને ઘણી નિરાંત થઈ અને એને ખબર ન પડી કે શા માટે, પણ તેણે ફરવાનું ચાલુ રાખ્યું. અને રાત પડી ત્યાં સુધીમાં એને બારણાનો વિચાર અમસ્તો બે ત્રણ વાર પાછો આવી ગયો.

એ રાત્રે આરમાં સ્યકે આ ઓરડામાં સૂતો હતો. એની પડુખે એની સ્થી સૂતી હતી, અને એક અવાજથી તે જગી ગયો. એ અવાજ ઓરડામાંથી કે પછી બહારથી પણ આવ્યો હોય એમ તેને લાગ્યું. ફાનસ આછું આછું બળતું હતું. પણ એ આછા અજવાળામાં કશી હિલચાલ દેખાતી ન હતી. અને આરમાંની નજર પેલા તાળું વાસેલા બારણા પર પડી. એ બારણાને જેતાં જ તેનામાં એક અણગમો ઉભરાઈ આવ્યો અને છતાં કોઈ વસ્તુએ એની નજર એ બારણા ઉપર જકડી રાખી. ઊંઘમાંથી જગી ગયેલા એના મનને આ સાદા બારણાની અંદર જણે કે કશુંક વિચિત્ર, કશુંક ભ્રયંકર તત્ત્વ છુપાઈ રહેલું હોય એમ લાગી આવ્યું. પણ એ કલ્પનાને એણે જેરપૂર્વક ખંખેરી નાખી અને ફરી પાછો ઊંઘવા લાગ્યો. જે અવાજથી તે જગી ગયેલો તે માત્ર તેના ઊંઘમાં ભડકેલા મગજની એક ખાલી કલ્પના પણ હોવાનો સંભવ હતો. અને એ પાછો ફરીથી જગી પડ્યો. પોતે આ પહેલાં જગી પડેલો તે પછી કેટલો સમય વીત્યો હશે તેની તેને કશી કલ્પના ન હતી. પણ આ વેળા જગતાં વેંત જ તેના પર એક શીતનું મોજું ફરી વળ્યું. બહુ જ કમને તેણે આંખો ઉધાડી, પણ પોતે આંખો ખોલે તે પહેલાં જ તેને એમ લાગ્યું કે જણે તેના ઓરડાનું બારણું હળવેકથી ખૂલી રહ્યું છે અને પાછું વસાઈ રહ્યું છે. ફાનસ હજી પણ બળતું હતું,—ઓરડો ખાલી હતો. અને આપોઆપ જ એની આંખો પેલા તાળું વાસેલા બારણા તરફ વળી. ગજબ, એ તો લલાભટ

ઉધાડું હતું ! અને એ ઉધાડા બારણાની અંદરથી પાછળના અંધકારનો લંબચોરસ ખાડો દેખાઈ રહ્યો હતો ! અને જો એ બંધ બારણાએ એને, એટલે કે એની અંદરના કોઈ બુદ્ધરહિત લાગણીપ્રધાન અંશને જો આટલો બધો ચોંકાવી મૂક્યો હતો તો પછી આ લલાભટ ઉધાડું પડેલું બારણું તો કેટલું બધું વિશેષ ભયંકર, વિશેષ ચોંકાવનાર બની જાય તેમ હતું !

આહ, પોતે શું આટલો બધો બીકણ છે ! અને પોતાની જત પર ગુસ્સે થતાં થતાં આરમાં છલાંગ મારીને પથારીમાંથી નીચે આવી ગયો. તેણે ફાનસની વાટ ઊંચી કરી, અને ફાનસ હાથમાં લઈ તે બારણા તરફ જવા લાગ્યો. પણ એણે જેણું કે એનું આખું યે શરીર એ તરફ જવા માટે ના પાડી રહ્યું છે. પોતાની અંદર આટલો બધો સખત અણગમો જગી શકે છે એ વિચારતાં તેને ઘડીભર ખૂબ જ આશ્ર્ય થયું. પણ એ અણગમા પર કાબુ મેળવીને તે પેલા અંધકારના ઉંભર પર જઈને ઊભો રહ્યો. એણે ધાર્યું હતું તે મુજબ જ એ એક પહોળું છજું હતું અને તેને ઉનાળામાં સૂઈ બેસી શકાય તેવો ઓરડો બનાવવા માટે તેના ઉપર એક ભીત લઈ લેવામાં આવી હતી. અને એનો ઉપયોગ પણ એ રીતે જ થતો લાગતો હતો. દીવાલ પાસેની પહોળી જગામાં લોખંડનો એક ખાલી ખાટલો પડેલો હતો અને ઓરડાની સામેના છેડા ઉપર એક જૂની આરામખુરસી અને તેના પર થોડાક મેલા અને જાંખા કાપડવાળા તકિયા પડેલા હતા. પણ પેલી બારીઓ જેવી ઊંચી કમાનો ઉપર વેલ બહુ જીચોગીય રીતે છવાયેલી હતી. આ સિવાય ઓરડો તદ્દન ખાલી હતો. અને આરમાંએ આ બારીઓમાંથી બહારની ખીલેલી ચાંદનીને જોવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પરંતુ ઓરડામાં દાખલ થઈ એ જેમ જેમ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ તેના શરીરમાં એક ભારે અસ્વસ્થતા આવવા લાગી. અને એને રોકવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો તો પણ તે વધતી જ રહી. એને કશો ભય નહોતો લાગતો, પણ જાણે કે કોઈ એક ભયંકર અણગમો અને ધિક્કાર તેનામાં ઊભરાઈ રહ્યાં હતાં. એને સમજયું નહિ કે આવી લાગણી તેને શા માટે થતી હતી. પણ એને થયું કે પેલા લોઢાનો ખાલી ખાટલો અને જૂની આરામખુરસી જ તેને આમ સતાવી રહ્યાં હતાં. ગમે તે હો, એ બેઉ ચીજેથી ખૂબ જ જળવી જળવીને દૂર રહેતો રહેતો તે ઓરડો ઓળંગી વેલથી છવાયેલી કમાનો પાસે ગયો અને ત્યાં જૂલતા લીલી વેલના પડદાઓને બાજુએ હઠાવી તેણે બહાર ડોકિયું કર્યું. ચાંદનીના ધવલ પ્રકાશમાં ત્યાં એક ઘેરા લીલા રંગનું વિશાળ જગત પથરાયેલું પડ્યું હતું. અને એ ચાંદનીમાં તેણે એક માણસ જોયો. મકાનને ફરતી વિસ્તરેલી જમીનમાં ઊભો ઊભો આંખ ઉપર એક હાથની હથેળી ઢાળી તે છજ તરફ ઊંચે જોઈ રહ્યો હતો. એ હતો રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટર એઈબલાર્ડ, આ પુરાણા મકાનનો વારસદાર, કે

જેને આ બારાણું તથા આ છજ વિષે કશી જ જાણ ન હતી. અને પછી, ડૉ. આરમાં સ્યકો, ફ્રેન્ચ અને મરાઠા યોધાઓનો એ સશક્ત ફરજંદ, એના પર જાણે કોઈ ઘા થયો હોય તેમ ચોંકીને પાછો હઠી ગયો. ફરી વાર નીચે નજર નાખ્યા વિના જ તે એકદમ પાછો ફર્યો અને ઓરડાની બંને બાજુઓ, એક વાર લોઢાના ખાટલા ભાણી અને બીજી વાર પેલી હવડ પડેલી ખુરસી ભાણી વારાફરતી એક ભયંકર અણગમાભરેલી નજર નાખી લઈ તે ઝડપથી છજને ઓળંગી પોતાના ઓરડામાં આવી ગયો. અને તમે એને પૂછ્યું હોત કે તેણે એ છજમાં બીજું શું જોયું તો તે લગભગ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહેત કે પેલા લોઢાના ખાટલા પર અદૃશ્ય તકિયાઓને અઢેલીને એક અદૃશ્ય આકૃતિ બેઠેલી હતી અને ખુરસીના મેલા તકિયાને ટેકે બેઠેલું કોઈ તેના તરફ કટાક્ષભરી આંખે જોઈ રહ્યું હતું.

પોતાની જત વિષે આરમાં એક પારાવાર આશ્ર્ય અનુભવી રહ્યો. એક ડ્રોસિંગ ગાઉન પહેરી તે એક આરમખુરશીમાં જઈ બેઠો અને એક હૃદ નિશ્ચય કરીને તે બોલ્યો, ‘આમ કંઈ ના ચાલે. આવો ગભરાટ મને પોસાય નહિ. આ મારા ઓરડામાં આવીને જેણે પેલું બારાણું ખોલ્યું હશે તે એને વાસવા માટે પાછું આવવં જ જોઈએ. અને એ આવે ત્યાં લગી હું જગતો બેસીશ, એને જોઈશ અને મારા સરેલા બેજને ખાતરી કરાવી આપીશ કે એ કેવું તો વહેમનું પૂતળું છે. રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટર ચાંદનીમાં બહાર નીકળ્યો હોય તો એમાં નવાઈ જેવું કશું જ નથી. એને ઊંઘ ન આવી હોય અને વખત ગાળવા માટે થોડીક લટાર મારી લેવા તે બહાર નીકળ્યો પણ હોય. અને એનામાં મને જે બીજું કંઈક દેખાયું તે તો ચાંદના પ્રકાશને લીધે આંખ પર થતી અસરને કારણે પણ હોય. એ સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ? કંઈ જ નહિ, કંઈ જ નહિ.’

અને લગભગ અધોએક કુલાક સુધી આરમાં આરમખુરસીમાં ચોકી કરતો બેઠો. એમ બેઠાં બેઠાં તેનું મન આસપાસની પરિસ્થિતિમાંથી સૂરક્તનું સૂરક્તનું તેણે મુંબઈમાં ગુહ્ય વિદ્યાના જે પ્રયોગો કરેલા તેમાં પહેંચી ગયું. આરમાં ઠેઠ નાનપણથી જે એક બહુ કલ્પનાશીલ છોકરો હતો. તેનું સંવેદનતંત્ર એક પશુના જેવી જ તીવ્ર સંવેદનશક્તિ ધરાવતું હતું. પરંતુ એનું ઊર્મિતંત્ર અને બુદ્ધિતંત્ર તદ્દન જુદી જુદી રીતે કામ કરતાં હતાં. એનું ઊર્મિતંત્ર એશિયાઈ દેશોના જેવું રહસ્યવાદી હતું, તો એનું બુદ્ધિતંત્ર યુરોપના જડવાદમાંથી જન્મતા સંશ્યવાદથી ભરપૂર હતું. તેનામાં ફ્રાન્સની લાક્ષણિક પ્રકારની જડવાદી સંશ્યવાત્મકતા હતી. એટલું જ નહિ, પણ તે ઉપરાંત હિન્દના ભારતીય દર્શનકારોની મહા નિષ્ઠુર સંશ્યવાત્મકતા પણ હતી. અને એ સંશ્યહૃષિત તે એક વાર જે જગૃત થઈ જાય તો પછી એના સ્થૂલ પડછાયા જેવી યુરોપની સંશ્યહૃષિત કરતાં તો કેટલી યે વધુ હઠીલી અને વેધક બની જાય તેવી હતી. એટલે આરમાં કોઈ ત્રીજા પક્ષ તરફથી આવતાં

પ્રમાણેને, પછી તે લદે ગમે તેટલાં મજબૂત હોય તો પણ તે પોતાના નિર્ણયો માટે કદી સ્વીકારતો નહિ. વળી તેને પોતાને કેવું સમૃદ્ધ ઉર્મિતંત્ર મળેલું છે તેનું પણ તેને પૂરેપૂરું ભાન હતું. આવી બેવડી સામગ્રીથી સજજ થઈને તેણે ગુહા વિદ્યાના પ્રયોગો કરવા માંડેલા. અને એ પ્રયોગો પાછળ તે એકબીજ સાથે મેળ ન ખાય તેવા બે પ્રકારના સંકલ્પો વડે કામ કરવા લાગ્યો. એક બાજુ તેણે એમ નક્કી કર્યું કે જગતમાં જો સાચે જ અતિપ્રાકૃતિક તત્ત્વો હોય તો તેને તે પૂરેપૂરો ન્યાય આપવાને તેમ જ તે તત્ત્વોને પોતાનું અસ્તિત્વ પુરવાર કરવા દેવા તે હમેશાં તૈયાર રહેશે. તો બીજુ બાજુ તેના મને એવો પણ સંકલ્પ કર્યો કે પોતે બિલકુલ પ્રામાણિક અને આણીશુદ્ધ પ્રયોગો કરીને હમેશાને માટે એ વસ્તુ સાબિત કરી દેશો કે જગતમાં અતિપ્રાકૃતિક વસ્તુ જેવું કંઈ છે જ નહિ અને એ રીતે એ વસ્તુની હુયાતી જ તે નામશેષ કરી નાખશે.

પોતાના પ્રયોગોમાંથી આરમાં અત્યાર સુધીમાં એક વસ્તુ તો નિઃશંક રીતે પુરવાર કરી શક્યો કે તેની પોતાની અંદર પૂર્વજ્ઞાનની એક શક્તિ ઠીક ઠીક કામ કરતી દેખાય છે. પરંતુ આ પૂર્વજ્ઞાનના સફળ કિસ્સાઓની સામે તેના નિષ્ફળ નીવડેલા પૂર્વજ્ઞાનના કિસ્સાઓ પણ પડેલા હતા. એટલે પછી પોતાને મળેલી લાગતી આ બદ્ધિસત્તન તે બીજું કંઈ નહિ પણ ઘટનાઓનો ક્યાસ બાંધવાની એક તીકણ અનુમાનશક્તિ જ છે એમ તે માનવા લાગ્યો હતો. આ ઉપરાંત તેને એક બીજી વાતનો પણ બરાબર ઝ્યાલ હતો કે તેને વસ્તુઓ તરફ જે એક આકર્ષણ કે આણગમા થતા રહેતા હતા તે દરેકની પાછળ લગભગ સોએ સો ટકા સાચાં જ કારણો મળી આવતાં હતાં. પરંતુ આ વસ્તુ પણ બાળકો તથા પ્રાણી-ઓમાં તેમને તેમના મિત્ર તથા શગુનો ઝ્યાલ આપતી જે એક સહજવૃત્તિ કામ કરતી હોય છે તેના જેવી જ મોટા માણસોમાં પણ કામ કરતી એક સહજ-વૃત્તિ કેમ ન હોય? વળી એ વસ્તુ પણ સંભવિત હતી કે તેના મરાઠા પૂર્વજ્ઞોને શગુનોના દગ્ધાફટકા અને હુમલાઓ સામે હમેશાં જે સાવધાનતા રાખવી પડતી તે સાવધાનવૃત્તિ નેમનાં સંતાનોની અંદર પણ વારસાગત રીતે ઊતરી આવી હોય. પૂર્વજ્ઞાન અંગેની આટલી વસ્તુઓ તેને જેવા મળી હતી, પણ આ સિવાયની, ગુહાવાદીઓને મન ખૂબ મહત્વની ગણ્યાતી બીજી તમામ ગુહા ઘટનાઓ તે માત્ર ઈન્દ્રયોની જ ભ્રાંતિ છે યા તો અવયેતન મનની જ એક અતિશ્યોક્તિવાળી પ્રવૃત્તિ છે, એમ તે માનવા લાગ્યો હતો.

આમ વિચારમાં પડેલું તેનું મન એકાએક પાછું પોતાની આસપાસની પરિસ્થિતિ વિષે જગૃત બની ગયું અને તેની નજર, એક આંચકા સાથે, પેલા છજના બારણા તરફ ગઈ. અને તેણે જેવું કે થોડી વાર ઉપરનો ખુલ્લો ઓરડો તો તદ્દન વસાઈ ગયેલો હતો, સો એ સો ટકા. એ કદી પણ ઉધાડો રહ્યો હોય

તો રીતનું એક પણ ચિહ્ન ત્યાં રહેલું ન હતું. એનું લલાભટ ઉધાડું પડેલું બારણું બરાબર વસાઈ ગયેલું હતું! આરમાં દિંગ થઈ ગયો, ખુરસી પરથી સડાક કરતોક જિલ્લો થઈને તે બારણા પાસે પહોંચ્યો, અને પોતાની અંદરથી એક અવાજ એને મનાઈ કરી રહ્યો હતો તો પણ તેની અવગણના કરી તેણે બારણાનો હાથો ફેરવી જેયો. પણ બારણું લેશ પણ ચસ્યું નહિ. તે બંધ હતું એટલું જ નહિ પણ તેને તાળું પણ વાસેલું હતું! ખરેખર, આ તે શું કદી બને તેવી વાત હતી? પોતે જગતો બેઠો હોય છતાં કોઈ માણસ એના ઓરડામાંથી પસાર થાય, પેલું બારણું વાસે અને તેને પાછું તાળું પણ મારી દે એ તે કદી બની શકે તેવી ઘટના હતી? પણ પછી તેને યાદ આવ્યું કે પોતે વિચારમાં કેટલો બધો મજન થઈ ગયો હતો અને પોતાનું મન કેટલું બધું અંતર્મુખ બની ગયેલું હતું. અને તે બોલ્યો, ‘બનવા જોગ છે. આમાં કંઈ આશ્રય જેવું નથી. કોઈ વાર હું વિચારમાં કે પ્રયોગ કરવામાં લીન થઈ જઉ છું ત્યારે બહારની પરિસ્થિતિ તેમ જ સ્થળ અને સમય હું તદ્દન ભૂલી જ જઉ છું. અહીં આવનાર માણસે મને આરામ-ખુરસીમાં ઊંઘી ગયેલો માન્યો હશે અને ચૂપચાપ કામ કરી ગયો હશે.’ એ રાતે હવે આથી વિશેષ કંઈ થઈ શકે તેમ ન હતું અને તેથી આવી મુંજવણુભરી સ્થિતિમાં જ તે ઊંઘી ગયો.

બીજે દિવસે સવારમાં એને સૌથી પહેલાં રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટર મળ્યો. રિચાર્ડ એને તેની હમેશની ઉપરછલ્લી અને આનંદી શિષ્ટતાપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા. તેના દેખાવમાં કે વર્તનમાં ગઈ કાલની અસ્વસ્થતાનું કશું ચિહ્ન રહ્યું ન હતું.

‘કાં, ઊંઘ તો બરાબર આવી હતી ને?’ આરમાંએ જાણે વાતવાતમાં પૂછતો હોય તેમ રિચાર્ડને પૂછ્યું, પણ તેના ચહેરા ઉપર તેણે બહુ ધ્યાનપૂર્વક નજર માંડી રાખી.

‘અરે, પથ્થર પેઠે!’ રિચાર્ડ ખૂબ આનંદથી જવાબ આપ્યો. ‘અગ્નિ-પારથી સાત સુધીમાં એક વાર પણ ઓશીકા પરથી માથું ઊંચક્યું નથી.’

આરમાં એક આશ્રય અનુભવતો અનુભવતો તેને મૂકીને આગળ ચાલ્યો અને લાયબ્રેરીમાં દાખલ થયો. સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડ ત્યાં એક પુસ્તક વાંચવામાં લીન થઈને બેઠા હતા. તેમની પાસે ચાનો એક ખાલો પિવાયા વિનાનો પડેલો હતો. પુસ્તકના વિષયમાંથી નીકળેલી થોડીક વાતચીત કર્યા પછી આરમાંએ પોતાના સસરાને એકએક પ્રેરણ કર્યો :

‘સાહેબ, એક વાત પૂછું? મારા ઓરડાની સાથે બીજે ઓરડે છે? ત્યાં આગળ એક તાળું વાસેલું બારણું મારા જેવામાં આવ્યું છે.’

સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડની આંખો સહેજ સંકોચાઈ અને પોતે જવાબ આપે તે પહેલાં પ્રેરણ પૂછનાર ઉપર તેમણે નજર નાખી લીધી. ચાનો ખાલો તેમણે પીવા

માટે ઊંચક્યો હતો પણ પીધા વિના જ તે પાછો નીચે મુકી દીધો.

‘કેમ, કંઈ ઊંઘમાં ખલેલ થઈ હતી ?’ તેમણે એકદમ સવાલ કર્યો.

‘ના રે ના,’ આરમાંએ બચાવ કરતાં કહ્યું, ‘ખલેલ તો શાની ?’

‘શાની એમ ને ? તમે સૂક્મ વસ્તુઓમાં તો માનતા નથી. અને આમે ય કોણ માને છે ? પણ આપણાં ભેજાં અને કદ્વિપના તો આપણા વડવાઓએ આપણને આપેલાં તેવાં જ કમઅક્કલ છે. પણ આખી વાત જ તમને કહી દઉં તે ઠીક રહેશે.’ અને એમ કહી સ્ટોફન એઝિબ્લાર્ડ હળવે હળવે ચા પીવા માંડી અને બધી વાત માંડીને કહેવા માંડી. ‘તમે જે ઓરડામાં સૂતા હતા તેમાં બચારે બર્થ રહેતી હતી. એ જીવતી હતી ત્યારે એનું નામ વગોવાયું હતું અને એના મર્યાદા પછી એના નામં સાથે વહેમ વહેતા થયા છે. એઝિબ્લાર્ડના મકાનને માથે એક શાપ ભરે છે. એ વાહિયાત વાતો તો તમે સાંભળી જ હશે. એટલે એ બધો કચરો તમને ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી. પણ આટલી વાત સાચી કે એના મરણ પછી એ છજવાળા ઓરડામાં માત્ર બે જણ સૂતા છે. એમાંના એક તે એક મહેમાન હતા અને એ ઓરડામાં પહેલી રાત ગોપ્યા પછી ત્યાં બીજી રાતે સૂવાની તેમણે ના પાડી દીધેલી.’

‘શા માટે ?’

‘બીજું શું, ભેજની કદ્વિપનાઓ !’ કહે કે તે ત્યાં સૂતા હતા તે જાણે કે કોઈને ગમતું ન હતું, સામેની આરામખુરસીમાં જાણે કે કોઈ બેઠું હતું. માણસનું મગજ શું શું નહિ ગોઠવી કાઢે ? એ ઓરડામાં બીજું સૂનાર હતું હ્યુ એઝિબ્લાર્ડનો છોકરો, સૌથી નાનો અને.....’

અને એ મકાનના માલિકના ચહેરા પર એક છાયા આવી ગઈ.

‘અને...’ આરમાં બોલી ઉઠ્યો.

‘બીજી સવારે લોઢાના ખાટલામાં તે મર્ખેલો મળી આવ્યો.’

ધોડાને ચાબુક ફૂટકાર્યો હોય તેમ આસ્માં સ્યક્કે કાંપી ઉઠ્યો. પણ તેણે તરત પોતાના ઉપર કાબૂ મેળવી લીધ્યા.

‘કંઈ કારણ જણાયેલું ?’

‘હદ્ય બંધ થઈ ગયેલું. એઝિબ્લાર્ડ કુટુંબનાં માણસોને આ રોગ હોય છે જ. અને શું બીજા કોઈ ઓરડામાં પણ એ ના જન્યું હોત ?’ અને ખરું જેતાં તો આવા બનાવો એક કરતાં વધુ વાર બનેલા છે ?

આરમાંએ સંમતિ બતાવતાં માથું હલાયું. વારસ્થાગત હદ્યની નબળાઈ ! એ હોઈ શકે છે. પણ તો પછી રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટર કે ખંદી એનો પેલો આભાસ ચાંદનીમાં બહાર શું કરતો હતો ?

‘એ મોત થયા પછીથી લોકોના વહેમને માન આપી એ છજાને તાળું

વાસી રાખીએ છીએ અને અઠવાડિયામાં ફક્ત બે વાર એને સાફ્સૂફ કરવા માટે જોલીએ છીએ. ઈસાબેલ પાસેથી ગ્રાબર્ટ્સ બારણાની ચાવી લઈ જાય છે અને ઓરડો વાળી આવે છે. એ જરાકે ગભરાતી નથી. અને એ તો પેલા ભૂતમાં પણ માને છે ને કહે છે, “બથબિન મને કંઈ નહિ કરે. હું તો એમનો ઓરડો વાળી કરીને સાફ રાખું છું ને ?”

આરમાંને આસપાસનાં ગામોમાં બોલાતી વાતો યાદ આવી. લોકો કહેતા હતા કે વોલ્ટર એઈબ્લાડે જ એની બહેનને મારી નાખેલી છે. એ ખૂન પછી જે બનાવો બનેલા તેને લીધી કંઈક તો આ માન્યતા બંધાયેલી તેમ જ એ માન્યતા પાછળ થોડેક અંશે એ હકીકિત પણ હતી કે બહારનો કોઈ પણ ખૂની મકાનમાં એટલે દૂર સુધી જઈ શકે તે અશક્ય જેવું હતું, તેમ જ ધારો કે એક વાર તે દીખલ થાય તો પણ ખૂન કર્યા પછી પોતાની પાછળ એક પણ નિશાની મૂક્યા વિના તે છટકી જાય તે પણ બનવું અશક્ય હતું. પણ, આરમાં વિચારવા લાગ્યો, એમાં અશક્ય જેવું કંઈ ન હતું. ત્યાં છજમાં પેલી વેલ તો હતી જ. અને સો વરસ ઉપર વેલ આટલી બધી ગીણોગીય ફૂલેલી ન હોય તો પણ એક ચંપળ અને કસરતબાન મારુસ પોર્ચ ઉપર થઈને પેલી કમાનોમાં સહેલાઈથી પહોંચી શકે અને પોતાનું કામ પતાવીને પાછો ઉત્તરી જઈ શકે તેમ હતું.

‘ચાલો.’ એઈબ્લાડે કહ્યું, ‘તમને રસ હોય તો આપણે હમણાં જ જઈને ઓરડો જોઈ આવીએ.’ અને ઓણે એ અપશુકનિયાળ ઓરડાની ચાવી મંગાવવા માટે દાંટડી વગાડી.

એઈબ્લાડ પાસેથી આટલું સાંભળ્યા પછી આરમાંને એ વસ્તુની લગભગ પાકી ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે એને રાત્રે થયેલો અનુભવ એ અમુક રીતનું એક અતિ તાદૃશ અને ભયંકર સ્વર્ણ જ હતું. એ ઊરીને સ્ટીફનની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો અને ચાલતાં ચાલતાં તેના મનમાં એક વિચાર આવ્યો—કે પછી દીર્ઘછા જ થવા લાગી ?—કે પોતાને પેલા દુષ્ટ સ્વર્ણમાં ઓરડો દેખાયો હતો તેના જેવો તો તે સાચેસાચ નહિ જ હોય. સ્ટીફન એઈબ્લાડે ઓરડાનું બારણું જોખ્યું અને ઓરડામાંની કુદરતી ઝાંખ ઉપર અજવાણું પથરાઈ ગયું. અને આરમાંની નજરે સૌથી પહેલાં એક લોખાંડનો ખાલી ખાટલો પડ્યો, બહારની દીવાલને અડીને પડેલો, અને પછી બીજી વસ્તુ તે એક જૂની આરામખુરસી તેના જેવામાં આવી, અંદરના ચાલુતરકામની પાસે પડેલી, અને મેલા તકિયાવાળી. ઓરડામાંના પથ્થરની કમાનવાળા ગોખ પર વેલ ગીય છવાઈ ગયેલી હતી અને તેને લીધી ઓરડો આંખો લાગતો હતો.

ત્યારે આ તો સત્ય છે, સ્વર્ણ નહિ જ ! કોઈક મારુસ તેના ઓરડામાં

જરૂર બે વાર દાખલ થયું હતું, એક વાર આ અપશુકનિયાળ બારણું ખોલવા માટે અને બીજી વાર તેને વાસવા માટે. એ કોણું હશે? નોકર બાઈ માદામ રોબર્ટ્સ હશે? એને નિદ્રાચરણનો રોગ હોય અને ઊંઘમાં ચાલતાં ચાલતાં તેણે આવીને બારણું ખોલી નાખ્યું હોય તે બનવા જોગ છે, કેમ કે આ બારણું ઉધાડવાનું કામ ધરમાં માત્ર એ જ કરતી હતી. પણ તો પછી રાતને વખતે તે ચાવી કયાંથી લાવે? સ્ટીફનનું તો એમ કહેવું હતું કે ચાવી ઈસાબેલ પાસે રહેતી હતી. અને ફરી પાછો આરમાંને જાણે કે એક ફટકો પડ્યો. કારણ કે, ચાવી જો ઈસાબેલ પાસે રહેતી હોય તો તો પછી રાતને વખતે ફક્ત રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટર જ તેની પાસેથી તે સહેલાઈથી મેળવી શકે, અને એટલે કાં તો રિચાર્ડ અથવા તો ઈસાબેલ એ બેમાંથી જ કોઈ એક જણ રાતને વખતે તે ઓરડામાં જઈ શકે તેમ હતું. અને તે રાત્રે ચાંદનીમાં તેણે જ્યારે નીચે નજર નાખેલી ત્યારે છજ હેઠળ તો રિચાર્ડ હતો, તેણે જ શું પેલું બારણું ખોલ્યું હતું, અને બહારની બાજુએથી ઓરડો જોવાને માટે તે બહાર ચાલ્યો ગયો હતો અને પછીથી તેને વાસવા માટે તે પાછો આવ્યો હતો? પણ આ બધું તેણે કઈ વૃત્તિને આધારે કર્યું હશે? આરમાંએ જવારના પહોરમાં રિચાર્ડને પ્રશ્ન પૂછેલો તેનો જે જવાબ આપેલો તે શું એક નિદ્રાચર માણસની સમૃતિમાંથી આવેલો હતો? આ એક બહુ જ સંભવી શકે તેવો ખુલાસો હતો અને પરિસ્થિતિને બરાબર લાગુ પડી શકતો હતો. અથવા તો બીજો એક ખુલાસો એ પણ હતો કે રિચાર્ડના જેવા છીછરી પ્રકૃતિના, આત્મવિશ્વાસુ અને સામાન્ય પ્રકૃતિના માણસમાં સામાન્ય રીતે ન હોઈ શકે તેવી જે અસ્વસ્થતા દેખાવા લાગી હતી તેની સાથે પણ તેની આ કિયા સંકળાયેલી હોય. અને આ વાત સાચી હોય તો પછી આરમાંને સૂઝેલો નિશાચરણની કિયાનો ખુલાસો તેમાં બંધ બેસી શકતો નહોતો. અને આમ આરમાં સ્યકે બહુ જ સરળપણે એક ભારે બેચેનીમાં તેતરી પડ્યો. એ પોતે કોઈ અતિપ્રાકૃતિક રહસ્યોમાં તો નહોતો જ માનતો, પરંતુ જીવનનો તેને એટલો તો અનુભવ થઈ જ ગયો હતો કે જીવનની સરળ દેખાતી સપાટી હેઠળ સામાન્ય માણસના જીવનમાં પણ કેટલાંક રહસ્યો હોય છે. અને ખબર હતી કે બહારથી તદ્દન સામાન્ય લાગે તેવા માણસો પણ ધણી વાર તેમના સ્વભાવથી ઊલટા જ પ્રકારનાં અસાધારણ કામો કરતા જોવામાં આવે છે. અને જણે કે તેને કોઈ ભયંકર આપત્તિઓના ભલુકારા સંભળાવા લાગ્યા. અને તેને યાદ આવ્યું કે એને આવા જે જે ભલુકાર—પૂર્વવિચાર થતા રહે છે તે ધણું-ખરું સાચા જ પડે છે. પણ આ બાબતની તેણે સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડને કશી વાત ન કરી, અને પોતાના નિશાપર્યટનની ઘસીને ના પાડનાર રિચાર્ડ એઈબ્લાર્ડને તો તેણે પોતાના આ ભલુકારની ગંધ સરખી પણ ન આવવા દીધી.

એક બીજું અઠવાડિયું પસાર થઈ ગયું. પરંતુ આરમાંને હજી પેલા અપશુકનિયાળ બારણા અંગે કળ ન વળી. રોજ રાતે એ એની નજર સામે ખડું રહેતું, તેની સામે તાકી રહેતું અને તેની પાછળથી બર્થ એઈબ્લાર્ડના મૃત્યુના ભાષુકારા ઊઠ્યા કરતા. આ દિવસોમાં કોઈ અસાધારણ ઘટના ન બની. રિચાર્ડ એઈબ્લાર્ડ ઘણી વાર ઘરમાંથી ગેરહાજર દેખાતો. તેનામાં એક રીતનું બેધ્યાનપાણું દેખાવા લાગ્યું હતું. અને આ વસ્તુ તેનામાં સાવ નવી જ હતી. તેના બોલવામાં કદી કદી ચીડ પણ વરતાતી હતી. પરંતુ એનું વર્તન હમેશના જેવું જ હતું. એ એનાં રોજિદાં કાર્યો હમેશની રીતે ક્રેં જતો હતો. એનું ફરવા જવું, ધૂમ્રપાન, નિશાનબાજી, ઘોડેસવારી, શિકાર, બિલિયાર્ડ, હળવું વાચન એ બધું યથાપૂર્વ ચાલુ હતું. આરમાંએ જોયું કે કોઈ કોઈ દિવસે તો તે બરાબર તેના મૂળ સ્વરૂપમાં આવી જતો હતો અને તેવે વખતે પોતાને કેવી તો ગાઢ નિદ્રા આવી હતી તેની વાત અચૂકપણે ખૂબ જ સંતોષપૂર્વક કરતો હતો. એ બધું જોતાં આરમાં સ્યક્રેંએ પોતાના મનમાંથી પેલા અનિષ્ટના ભાષુકારાની વાત તહ્દન ખંખેરી નાખી અને આ જે કંઈ બન્યું હતું તે નિદ્રાચરણના વ્યાધિને લીધે બનેલું હોવું જોઈએ એ રીતનો ખુલાસો તોણે સ્વીકારી લીધો. રિચાર્ડના જ્ઞાનતંત્રુઓ ઉપર આ અનિદ્રાને લીધે જ અસર થયેલી હોવી જોઈએ. અને એમ આ સાદા ખુલાસાથી આખી યે લેદી ઘટનાની એક બુદ્ધિગમ્ય એવી સમજૂતી મળી આવતી હતી.

આવા આનંદજનક નિર્ણય ઉપર પહેંચ્યા પછી બે દિવસ બાદ રાતે તે જગી પડ્યો. પેલા ખુલ્લા બારણાનો એને અનુભવ થયેલો ત્યાર બાદ એ પહેલી જ વાર આમ જાગ્યો. રોજ રાત્રે તેને એ વિચાર આવતો રહેતો કે પેલો નિદ્રાચરણનો દરદી આવે છે કે નહિ તેનું ધ્યાન રાખું. પણ આમ તો તેને આજ લગી હમેશાં આછી આશી ઊંઘ આવતી હતી છતાં હમણાં હમણાં તેને ભારે ગાઢી ઊંઘ આવવા લાગી હતી. રિચાર્ડ પોતાને કેવી તો ઘસઘસાટ ઊંઘ આવે છે તેની જે વાત હેંશપૂર્વક કરતો હતો તેના જેવી જ તેને પણ નિદ્રા આવતી હતી, ઓશીકા પર તેનું માથું જાણે કે ચોંટી જ રહેતું. આજની રાત્રે તેની પત્ની તેની સાથે ન હતી. તેની બહેન ઈસાબેલની એક ધૂનને કારણે તે તેની સાથે બચ્ચાની જૂની નર્સરીમાં સૂવા ગઈ હતી. આરમાંએ જગૃત થઈને ઓશીકા ઉપર માથું ફેરવું, અને એક અર્ધનિદ્રામાં પડેલા માણસને થાય તેવા આશ્રમ સાથે તેના ધ્યાનમાં એ વાત આવી કે તેની પત્ની ત્યાં નથી. પછી તેણે ઓરડાની અંદર ફરતી નજર નાખી અને જોયું કે તેના ઓરડાનું બારણું સહેજ ખુલ્લું છે. પહેલી નજરે તો આ એક કશા અર્થ વગરની વિગત હતી. પરંતુ તેનું મન

આસપાસની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરવા લાગ્યું તેમ તેમ તેનામાં ધીરે ધીરે એક આશ્ર્ય ઉભું થવા માંડયું. બારાણું ઉધાડું કેમ હશે? હું કેવો ઉંઘું છું તે જોવાને શું આલોચસ પોતે આવી હશે અને પછી પાછી નર્સરીમાં ચાલી ગઈ હશે? અથવા તો નિદ્રાચરણના વ્યાધિને વશ થઈને રિચાર્ડ આ બંધ બારાણું ઉધાડી ગયો હશે? અને પછી જાણે કે વીજળીનો પ્રવાહ તેનામાં પેઠો હોય તેમ આરમાં એક આંચકા સાથે એકદમ, ઝડપથી બેઠો થઈ ગયો અને બારાણા સામે તાકી રહ્યો. પોતે જે જોતો હતો તેને સાચું માનવા તેની આંખો તૈયાર ન હતી. તેને યાદ આવ્યું કે સૂતા પહેલાં, કાઈ અગમ્ય એવી વૃત્તિથી પ્રેરાઈને તેણે પોતાના બારાણામાંનું તાળું વાસી દીઘું હતું અને આવી અર્થહીન વસ્તુ તેણે શા માટે કરી તેનું આશ્ર્ય અનુભવતો અનુભવતો તે સૂઈ ગયો હતો. અને એ જે બારાણું, તેણે બરાબર તાળું મારેલું બારાણું હવે ખુલ્લું થઈને ઉભું હતું. તેમાંના તાળામાં ચાવી હતી, અને આ બધાનો ખુલાસો કરવાને જાણે કે તેને પડકાર ફેંકી રહ્યું હતું. કે પછી આ બારાણું શું તેણે પોતે જે ઉંઘમાં ને ઉંઘમાં ઉઠીને ખોલી નાખ્યું હતું? અને તો તો પછી પોતે પણ શું નિદ્રા-ચરણમાં સપડાઈ ગયો હતો? તેને યાદ આવ્યું કે તેને પોતાને પણ રિચાર્ડ બેન્કેસ્ટરની માફક, અસાધારણ ગાઢ નિદ્રા આવતી હતી અને છેલ્લી થોડી રાતોથી તેને આ બાબતનું આશ્ર્ય પણ થવા લાગ્યું હતું. તેનું મગજ ઝડપથી વિચાર કરવા લાગ્યું અને તેને એક વિચાર સર્વુર્યો. તે પથારીમાંથી નીચે ઉત્તર્યો, પેલા અંદરના બારાણા પાસે ગયો અને તેનો હાથો ફેરવ્યો. અને એ ખૂલ્લી ગયું! એ લાઢાના ખાટલાવાળા ઓરડામાં તેણે નજર નાખી. ઓરડામાં કોઈ ન હતું, ત્યાં માત્ર ખાટલો અને આરામખુરસી પડેલાં હતાં. એ બારાણું વાસી દઈ તે પોતાના ખંડના બારાણા પાસે ગયો. તેમાંનું તાળું વાસ્યું અને પોતાના ઓશીકા નીચે ચાવી મૂકી પથારીમાં સૂતો. અને પથારીમાં સૂતાં સૂતાં તેની નજર બર્થા એઈ-બાઈના એ મૃત્યુ ખંડના બારાણા પર મંડાઈ રહી અને તેનું હૃદય કંઈક વિશેપ ઝડપથી ધબકવા લાગ્યું. અને પછી આ આખી પરિસ્થિતિનો તેને એક બહુ જ સરળ ખુલાસો જડી આવ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે તેના ઓરડાના બારાણાનું તાળું વાસેલું જોઈને રિચાર્ડ મકાન બહાર ચાલ્યો ગયો હશે અને ત્યાંથી વેલને આધારે ઉપર ચાડ્યો હશે અને બર્થાના ઓરડામાં થઈને તે આ ઓરડામાં દાખલ થયો હશે. પણ તો એની પાસે બર્થાના ઓરડાની ચાવી કયાંથી આવી? આજ રાત્રે તો ઈસાબેલ રિચાર્ડની પાસે સૂતેલી ન હતી. તો પછી એમ થયું હેઠાં જોઈએ કે ઈસાબેલ એના પોતાના ઓરડામાં એની ચાવીઓ ભૂલી ગઈ હશે અથવા તો આ નિદ્રાચર માણસ ઈસાબેલ સૂતી હતી તો ઓરડામાં ગયો હશે અને પોતાની પતની પાસેના જૂડામાંથી ચાવી કાઢી લાવ્યો હશે. પણ

તો પછી, આરમાં વિચારી રહ્યો, રિચાર્ડના મનમાં એવો તે ક્યો જગૃત વિચાર સ્થિરપણે કામ કરી રહ્યો હશે, કે પછી એનામાં નિદ્રાનો એવો તો ક્યો કાયમી તરેંગ હમેશ કામ કરતો હશે કે જેને લઈને તે આ અપશુકનિયાળ ઓરડામાં આમ આવ્યા કરતો હશે, એમાં દાખલ થવા સામેનાં સર્વ વિદ્ધનોની સામે તે આવી યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ અજમાવતો હશે, આવાં આવાં જોખમો બેડતો હશે? તેને બર્થ એદ્વલાર્ડના મૃત્યુની ઘટના યાદ આવી, અને તેનો ખૂની કેવી ગીતે તેના ઓરડામાં દાખલ થયો હોવો જોઈએ તેનો તેને સૂઝેલો ખુલાસો યાદ આવ્યો અને તેના આખા શરીરમાં એક કંપ આવી ગયો.

અને એને ધાર્યું કે હવે તેને તરત જ ઊંઘ આવી જશે, અને થયું પણ એમ જ. સવારે ઊઠ્યા પછી સૌથી પ્રથમ તે પેલા બર્થના બારણા પાસે ગયો અને તેને ખોલવા પ્રયત્ન કરી જોયો. બારણાનું તાળું વસાઈ ગયેલું હતું! વારુ, પણ એમાં કશું અસ્વાભાવિક ન હતું. નિદ્રાચર માણસો પોતાના નિદ્રાચરણમાં પોતે જગતા હોય છે તે વેળા કરતાં પણ ધણી વાર બહુ જ ચપળ અને બહુ જ બાહોશીભર્યા કામો કરતા હોય છે. રિચાર્ડ પણ આમ જ કર્યું હોવું જોઈએ. આગળનું બારણું વાસેલું જોઈને તે બહાર જઈ ફરીથી પેલી વેલ ઉપર ચડીને આવ્યો હશે અને પોતાના આવવાની સાબિતીઓ નાખૂદ કરી ગયો હશે.

એ સવારે આરમાં પછી એકાંત શોધીને ઈસાબેલને મળ્યો અને બર્થના ઓરડાની ચાવી તે ક્યાં રાખે છે તે પૂછ્યું. તેનો પ્રશ્ન સાંભળતાં વેંત જ ઈસાબેલ હસી પડી અને બોલી :

‘કંઈ ભૂતભૂતનાં દર્શન તો નથી થયાં ને? ચાવી તો હમેશાં મારી પાસે જ રહે છે. અને બર્થનું ભૂત જો ત્યાં હશે તો તમારા ઓરડામાં આવવા તેણે લાકડામાં થઈને જ આવવાનું રહે છે. મારો જૂડો રાતે હું મારા ઓશીકા હેઠળ જ રાખ્યું છું.’

‘ગઈ રાતે જૂડો તમારી પાસે જ હતો?’

‘આરમાં!’ ઈસાબેલ બોલી ઊઠી, ‘ખરેખર, આ તો આપણી વડદાદી જરૂર તમારી પાસે આવ્યાં લાગે છે. હા, ગઈ રાતે પણ જૂડો મારી પાસે જ હતો.’ અને પછી તે અચાનક બોલી ઊઠી, ‘અરે ના, મારી પાસે નહોતો. એ તો મેં મારી ઢીગલી અને રમકડાંની પેટીમાં રાખ્યો હતો. હજ્ય મારાં રમકડાં છે, નવાઈ ન પામશો હોંકે, આરમાં! ધણી બાબતોમાં હજ હું એક મોટી બેબી જ છું. ગઈ રાતે મને થયેલું કે અમે નાનાં હતાં ત્યારના જેણું જ બધું કરીએ. અને હું નાની હતી ત્યારે એક બહુ જ કાળજીવાળી અને ખબરદાર લીના જેવી હતી. સુઈ જઉં ત્યાર પહેલાં મારો ચાવીઓનો જૂડો રોજ મારી ઢીગલી અને રમકડાં ભેગો પેટીમાં મૂકી પેટીને પછી તાળું મારી દેતી અને એ પેટીની નાનકડી

ચાવીને મારા રાતના ગાઉન હેઠળ લૉકેટમાં મૂકી દેતી. ગઈ રાતે આ બધું મેં કરેલું. એટલે તમને જે ભૂત મળવા આવી ગયું હોય તો તેમાં મારી કથી જ જવાબદારી નથી, સમજ્યા ?” અને તે હસી રહી.

‘તમે લોકો રાત્રે શું કરવાનાં હતાં તેની વાત તમે કોઈ ને કરેલી ખરી ?’

‘ના ના, અમારે સુવાનો વખત થયો ત્યાં સુધી મને આનો વિચાર પણ નહિ આવેલો. માત્ર આલોચ્સ આ જાણતી હતી.’

‘તમારી આ બાળપણની ટેવ વિષે બીજું કોઈ જાણે છે ?’

‘માત્ર રોબર્ટ્સ અને પર્પાને તેની ખબર હતી. પણ હવે તો કદાચ એમને તે યાદ પણ નહિ રહ્યું હોય. હું પોતે પણ બધું ભૂલી ગઈ હતી. એ તો કાલે રાતે જ યાદ આવી ગયું. પણ તમને આ બધા સવાલો કેમ થાય છે, આરમાં ?’

‘કંઈ નહિ, એ તો અમસ્તો મને એક વિચાર આવી ચઢેલો.’ અને એ જવાબ આપી, વધારે સવાલોના જવાબમાં ઊતરવું ન પડે એટલા માટે તે ઝડપથી ચાલ્યો ગયો. અને પોતાને તથા આલોચ્સને માટેના ખાસ ઓરડામાં જઈને બેઠો.

આ તો બધું ભારે થઈ રહ્યું હતું. નિદ્રાચરણને લીધે માણસ કાંઈ સર્વજ્ઞાની બની જતો નથી. રિચાર્ડ એઈબ્લાર્ડ પોતાની પત્નીના દૂર દૂરના બાળપણની આ રમત જાણતો હોય, અને તેને આધારે પોતાની ઊંઘતી પત્નીના લૉકેટમાંથી ચાવી કાઢે, એ ચાવી વડે પેલી પેટી ખોલી તેમાંથી ઝૂંડો કાઢે અને એ પછી પોતાનું બધું કામ પતાવીને કોઈને પણ ખબર ન પડે તેવી રીતે બધું પાછું તેને મૂળ સ્થાને મૂકી આપે આ બનવું સાવ અશક્ય હતું. આરમાંએ જોયું કે પોતે ગોઠવેલા ખુલાસા મુજબ તો આ ઘટનામાં એટલી બધી અશક્ય અને અસંભવિત વસ્તુઓની હારમાળા આવતી હતી કે એ ખુલાસો પડતો જ મૂકવો પડે તેમ થઈ જતું હતું. અને પછી, આવી બાબતોમાં હમેશાં બને છે તેમ, આરમાંને એક બીજો ખુલાસો સૂઝ્યો. રિચાર્ડ ખૂબખૂબ વખત ઉપર ચાવીની છાપ કરાવી લીધી હશે અને તેમાંથી પોતાના બેદી ઉપયોગ માટે એક બીજી ચાવી બનાવી લીધી હશે. પણ એમ હોય તો તો પછી આટલો પ્રપંચ કરવા પાછળ તેના મનમાં કઈ રીતની અગમ્ય યોજના રમી રહી હશે, કઈ રીતનાં ગુમ કારસ્તાનો ગોઠવાઈ રહ્યાં હશે ? ખરેખર, આવી ગુમ અને મેલી રીતે ઓરડામાં દાખલ થવા તથા નીકળવા માટે રિચાર્ડને કયું વાજબી કારણ મજબું હશે ? આ બધું તો ઓંણે સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડને જાણવવું જ જોઈએ. આની પાછળ તો કોઈ બિનકુદુરતી, ભયંકર, ગુનાખોર ચીજ કામ કરી રહી છે. પણ આમાં બીજું પણ એક જોખમ હતું. પોતે જે સ્ટીફનને વાત કરે અને ઈસાબેલના જાણવામાં તે આવે તો તેને પણ જરૂર આધાત લાગે. અને એમ વિચારી તેણે ઈસાબેલનો પ્રસવકાળ વીતી જય ત્યાં સુધી રાહ જોવી ઈણ માની.

બારણા ઉપર એક ટકોરો સંભળાયો અને વિચારમાં દૂબી ગયેલો આરમાં જગૃત થયો. ને કોઈ હોય તેને અંદર આવવા તેણે કહ્યું અને જવાબમાં રિચાર્ડ એઈબ્લાર્ડ પોતે જ દાખલ થયો. દીવાલમાંની અંગીઠી પાસે જઈ, આરમાંની સામે પડેલી એક ખુરસીમાં તે ધબ દઈને બેસી પડ્યો અને એકદમ બોલી ઊઠ્યો :

‘ડૉક્ટર, ડૉક્ટર, તમારી ચિકિત્સા તો એક નંબરની છે. મને કહો કે આ મને શું થઈ રહ્યું છે?’

‘કહો, શું થાય છે?’

‘કેટલુંક તો તમે જોયું જ છે. તમે મારા ઉપર ધ્યાન રાખતા રહો છો એ મેં જોયેલું છે. પણ એનું તો કાંઈ નહિ. ખરી તકલીફ તો મનની છે.’

‘મનને શું થયું છે?’

‘આહ, એ જ મને સમજાતું નથી! સ્વઘનો આવે છે, કદ્પનાઓ, લાગણીઓ, ઊભરા. હા, હા, ઊભરા.’ અને એ શબ્દને ફરી વાર બોલતાં તે ફિક્કો થઈ ગયો.

‘કંઈક વધારે ચોક્કસ વાત કરી શકો તો?’

‘આથી વધુ કંઈ નહિ કહી શકું. આખી વાત જ બહુ અસ્પષ્ટ છે.’ એટલું કહી રિચાર્ડ ઘડીક અટક્યો અને પછી તેનો ચહેરો બદલાઈ ગયો, એક ઊંડા દર્દની છાયા એ પરથી પસાર થઈ ગઈ અને તે જોરથી બોલી ઊઠ્યો, ‘કોઈક મારી પાછળ પડ્યું છે. કોઈક, કોઈક, મારી પાછળ છે.’

અને પોતાના સાડુ તરફ નજર નાખતાં વેંત જ આરમાંના હદ્ય ઉપર ભયનું, બેચેનીનું એક ભારે મોજું ફરી વળ્યું.

‘એમાં કશું ગભરાવાનું નથી.’ આરમાં બોલી ઊઠ્યો. ‘આમાં બીજું કાંઈ નથી. માત્ર જ્ઞાનતંતુઓની નબળાઈ છે. પણ, તમે કાંઈક મારાથી છુપાવો છો. કહો, છાનું ના રાખશો કશું.’

‘જ્ઞાનતંતુઓ? તો એમ જ કહોને ત્યારે કે હું ગાંડો થઈ જવાનો છું! પણ ડૉક્ટર, ડૉક્ટર, હું જે ગાંડો થઈ જાઉં તેમ હોય તો મને અટકાવજો, માત્ર ઈસાબેલને ખાતર પણ.’

‘બેશક, બેશક. તમને ગાંડા નહિ જ થવા દઉં. પણ તમે ખુલ્લા દિલે મને કહો, બધું જ કહો. મારે બધી બીના જાણવી જોઈએ.’

અને રિચાર્ડ એઈબ્લાર્ડ થોડીક કાણો તો અચકાઈ રહ્યો અને પછી બોલ્યો, ‘મને જેટલું યાદ આવે છે, ને કાંઈ ચોક્કસ છે તે તો મેં કહી દીધું છે, ડૉક્ટર,’ અને પછી એકદમ જ ખુરસીના હાથા પર જોરથી મુક્કી પછાડીને તે બોલી ઊઠ્યો, ‘આ નાપાક મકાનની જ આફત છે. એમાં કાંઈક હોવું ન જોઈએ તેવું છે!’

‘એમ જે લાગતું હોય તો પછી તમારી તબિયત સ્વસ્થ ન થાય ત્યાં

સુધી તમારે કયાંક બોલે સ્થળે ચાલ્યા જવું જોઈએ. એમ કાં ન કરો? જહોનની યોટ લઈને દરિયાની એક સફર કરી આવો. અમેરિકા જાઓ, કે પછી ઢીક લાગે તો જપાન પણ જાઓ. જપાન જશો તો સફર વધુ ચાલશે.'

'હા, એ જ કરીશ.' રિચાર્ડ બોલી ઉઠ્યો. 'ઈસાબેલ સાજુ સમ્મો ચાર ઊતરે પછી તરત જ નીકળીશ. આરમાં, બહુ આભાર થયો.' તેના ચહેરા ઉપર એક મોટી રાહતનો ભાવ આવ્યો અને ઉઠીને તે એરડામાંથી ચાલ્યો ગયો.

આ વિલક્ષણ મુલાકાત વિષે જાંદો વિચાર કરવા માટે આરમાંને બહુ વખત ન મળ્યો, જેકે રિચાર્ડ બોલેલા કટલાક શબ્દો તેના મગજમાં ગુંજ્યા કરતા હતા. એ રાતે જ ઈસાબેલને પ્રસવની પીડા ઉપડી અને તેને નિર્વિદ્ધનપણે પુત્રનો પ્રસવ થયો. એઈબલાઈના નામશેષ થવા લાગેલા કુટુંબમાં એક વારસદાર જન્મ્યો. ઈસાબેલનું શરીર બહુ જ તંદુરસ્ત હતું એટલે પ્રસૂતિની અસરમાંથી તે બહુ જ જલદી મુક્ત થઈ ગઈ. અને માટે કાંઈ ભય જેવું ન હતું અને બાળક પણ તેનાં માબાપના જેવા જ સશક્ત શરીરનો વારસદાર બને તેવો લાગતો હતો. રિચાર્ડ તો ખૂબ જ આનંદમાં હતો, આરમમાં હતો અને એઈબલાઈ છોડીને જવાનો વિચાર તેણે મનમાંથી દૂર કરી દીધો લાગતો હતો.

પરંતુ બાળકના જન્મ પછીની ત્રીજી રાત્રે આરમાં સ્યકેને ખૂબ જ અસ્વસ્થ સ્વસ્થનો આવવા લાગ્યાં અને કોઈ વિચિત્ર પ્રકારની યાતનાઓ તે અનુભવવા લાગ્યો. જાણે કે કોઈના વખ્તનો સરસરાટ સંભળાય છે, કોઈ ભયનો આધાત અનુભવાય છે, કોઈક બીજાના હદ્યમાંથી વેદનાનો વળ તેના હદ્યમાં ચડી આવે છે. અને હવામાં તેને એક ભયંકર, ભીષણ હાસ્યના પદ્ધા સંભળાયા. અને એ પાનખર ઝાંનુની વહેલી સવારે હજી પૂરું અજવાણું તો થયું નહોનું ત્યાં આરમાંએ જેણું કે સ્ટીફન એઈબલાઈ તેની પથારીની પાસે આવીને ઉભા છે અને તેમની આંખમાં એક ન સમજાય તેવો ભાવ રહ્યો છે.

'ઉઠો, આરમાં, કપડાં પહેરી લો અને ચાલો. આલોઘને ન જગાડશો.'

ત્રણ મિનિટમાં તૈયાર થઈને આરમાં બહાર દાદરના પગથાર ઉપર પહોંચ્યો, ત્યાં સ્ટીફન એઈબલાઈ એમના ઉપર નૂટી પડેલા કારી દુઃખના આધાત હેઠળ મહા વ્યથિત થતા આમતેમ આંટા મારી રહ્યા હતા.

'ઈસાબેલ મરણ પામી છે.' તે ટૂંકમાં બોલ્યા.

આરમાંનું મગજ ધુમ્મ થઈ ગયું, તેની વિચાર કરવાની શક્તિ ચાલી ગઈ. સુનમૂન પગલે એ વૃદ્ધ પિતાની પાછળ પાછળ તેના સંતાનના મૃત્યુખંડમાં તે પહોંચ્યો. દીવાલ પરની બતી પથારીથી જાંચે સણગી રહી હતી. ટોયલેટ ટેબલ ઉપર મૂકેલું રાત માટેનું એક નાનકડું ફાનસ કોઈએ તેને હોલવવાનો વિચાર કર્યો ન હતો એટલે હજી સણગ્યા કરતું હતું. ઈસાબેલની પથારીથી થોડે દૂર એક

ખુરસી ઉપર રિચાર્ડ લેન્ક્સ્ટર હાથમાં મોં છુપાવીને રડી રહ્યો હતો, અને ડૂસકાં ભરતાં ભરતાં તેનું આખું અંગ કાંપી રહ્યું હતું. આરમાં ઓરડામાં આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાનું મોં ઊંચું કર્યું, તેના તરફ આંસુ ભરેલો આંખો વડે એક કરુણ દૃષ્ટિપાત કર્યો અને ઓરડામાંથી લથડતો લથડતો ચાલ્યો ગયો.

આરમાં ખાટલાની પાસે જઈને ઊભો અને એ મૃત્યુ પામેલી સ્થીને એઈ રહ્યો. અને અંતે જેતાં જેતાં તેના ઉપર ભયનું એક કારમું મોજું ફરી વળ્યું. અનેક પ્રકારનાં મૃત્યુ જેઈને અનુભવી બનેલી તેની દૃષ્ટિને એક ઘોર ઘટનાના ભણકારા વાગ્ની રહ્યા. ઈસાબેલ સહેલાઈથી મૃત્યુ પામી ન હતી! અના સભાન બનેલા મગજે જેણું કે ઈસાબેલનું મસ્તક અને ગરદન જે રીતે ઢેલાં હતાં તેમાં કાંઈક ખાસ હતું. તે એકદમ નીચે ઝૂક્યો, અને એટલી જ જડપથી પાછો ઊભો થઈ ગયો. તેનો બદામી ચહેરો એક પ્રબળ લાગણીથી દિક્કો પડી ગયો હતો. પાસેના ટોઈલેટ ટેબલ પાસે જઈ તેના પરનું ફાનસ તે જડપ મારીને લઈ આવ્યો અને ઈસાબેલની ગરદન પાસે ધરી તે જોવા લાગ્યો.

‘શું છે?’ સ્ટફીન એઈબ્લાર્ડ પૂછ્યું. કોઈ આધાતકારક સમાચાર સાંભળવા માટે તે પોતાને તૈયાર કરી રહ્યા હોય તેમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું. આરમાંએ જઈને ફાનસને તેની મૂળ જગાએ કાળજીપૂર્વક મૂક્યું અને પથારી પાસે પાછા આવીને તેણે જવાબ આપ્યો. તેણે જે વસ્તુ જેઈ હતી તેના આધાતને લીધે તે પોતાની આસપાસની તમામ વસ્તુઓ ભૂલી ગયો હતો. પોતે કોની સાથે બોલી રહ્યો છે તેનું પણ તેને સમરણ ન રહ્યું.

‘આ ખૂન છે,’ તે ધીરેથી, યંત્રની માફક બોલ્યો.

‘આરમાં !’

‘આ ખૂન છે.’ એ વૃદ્ધ પિતાના ઉદ્ગાર તરફ ધ્યાન આપ્યા વિના જ તે બોલ્યો ગયો. ‘એમાં કંઈ જ શક નથી. અને તે પણ એક અસાધારણ રીતે કરાયેલું ખૂન છે. શરીરની અંદર એક એવું સ્થાન હોય છે કે જેને તમે માત્ર તમારી આંગળી વડે જ જાગી શકો છો. અ સ્થાન પર તમે અમુક રીતનો દબાવ મૂકો એટલે માણસ એકદમ, અચૂક મરાણ પામે છે. અને એની એટલી તો ઓછી નિશાની રહે છે કે તે માત્ર જાગુકારની આંખ જ પારખી શકે — અને તે પણ નિશાની નથી હોતી, એ માત્ર અમુક ઈશારો જ હોય છે, પણ તે ચોક્કસ રીતનો ઈશારો હોય છે. જપાનના કુસ્તીબાળો આ યુક્તિ જાણતા હોય છે, પણ તે કોઈને શીખવતા નથી. માત્ર જે લોકો તેનો કદી પણ દુરુપયોગ ન કરે તેટલા સંયમી હોય છે તેમને જ તેઓ તે બતાવે છે. અહીં એ યુક્તિ અજમાવાઈ છે.’

સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડનો હાથ આરમાંના ખભા ઉપર એક સખત તીવ્ર પકડ

લેતો જઈ પડ્યો. તે બોલી ઉઠ્યા, ‘આરમાં, ખૂન કરવાની આ રીત તમારા સિવાય બીજું કોણ જાણે છે?’

‘જહોન લેન્કેસ્ટર જાણે છે.’

સ્ટીફનનો હાથ તેમના જમાઈના ખભા પરથી સરી પડ્યો. અને થોડી વાર રહીને તે બોલ્યા ત્યારે તેમનો અવાજ પાછો શાંત બની ગયો હતો. ‘આરમાં, મારું બાળક હૃદય બંધ થવાથી મરી ગયું છે. એઈબ્લાર્ડનાં ઘણાં બાળકો એમ જ વિદાય થયાં છે.’

‘એ જ બરાબર છે.’ આરમાં સ્યકેંએ જવાબ આપ્યો.

‘ભલે તો, આરમાં,’ સ્ટીફન શાંતિથી બોલ્યા, ‘તમે જાઓ. હું મારા બાળક સાથે બેસીશ.’

આરમાં ત્યાંથી પોતાના ઓરડામાં ન જતાં, બેસવાના ખંડમાં ગયો. ત્યાં જઈ તેણે મીણબટી સળગાવી અને એક ખુરસી પર બેઠો. એની સામે જ એક ખુરસી પડેલી હતી કે જેના ઉપર બેસીને માત્ર ત્રણ દિવસ ઉપર જ રિચાર્ડ એઈબ્લાર્ડ તેની સાથે વાતચીત કરી હતી. એ ખુરસી પર તેની નજર ઠરી રહી. જહોન લેન્કેસ્ટર, રિચાર્ડનો ભાઈ, ઓરિંગહામની આસપાસના પ્રદેશમાં જપાનની આ ભેદી વિદ્યા માત્ર એ જ એક જાણતો હતો. ઈસાબેલ એઈબ્લાર્ડના ખૂનમાં આ જહોન લેન્કેસ્ટરનો, આરમાં સ્યકેંના આ મિત્રનો શો હિસ્સો હતો? એ આ મકાનમાં દાખલ થઈ શકે એટલા માટે જ શું રિચાર્ડ બેવડી ચાવી બનાવી હતી, તેમ જ પેલી વેલ તથા ઝર્ખાના ઓરડાની અંદર આવવાની પેલી વિચિત્ર અને જોખમકારક યુક્તિઓ યોજી હતી? પણ તેમ હોય તો પછી તેને માટે તે આગળનું બારાણું જ ખુલ્લું કેમ ના રાખે અથવા તો નીચેની કોઈ એક બારી કેમ વાસ્યા વિનાની ન રાખે? એ રીતે મકાનમાં દાખલ થવું વધારે સહેલું અને ઓછું જોખમકારક બની શકે તેમ હતું. પણ ત્યાં તેને ધરનો મોટો કૂતરો બ્રિલિયન્ટ યાદ આવ્યો. એ કૂતરો દાદરના નીચલા પગથિયા પાસે જ બેસી રહેતો હતો અને મકાનમાં રહેનાર સિવાય બીજા કોઈને પાણ તે વગર રોક્યે જવા દે તેમ ન હતું. જહોન લેન્કેસ્ટર આરમાંનો મિત્ર હતો, ઉપકાર કરનાર હતો. પણ એ કેવો માણસ છે તે આરમાં બરાબર જાણતો હતો. જહોન લેન્કેસ્ટર એક અવિચારી ઉડાઉ ફરંદા સ્વભાવનો માણસ હતો. તેનામાં અત્યંત ઉમદા અને પરોપકારી કાર્યો કરવાની શક્કિત હતી તો સાથે સાથે તે અત્યંત કૂર અને નિષ્ઠુર ગુનાઓ પણ કરી શકે તેવો હતો. આરમાંને એ પણ યાદ આવ્યું કે જહોનને પોતે જ રિચાર્ડને જપાનની આ મનુષ્યવધની ખાસ યુક્તિ શીખવી હતી, અને એ જેતાં અમુક રીતે તે પોતે જ ઈસાબેલના મૃત્યુ માટે જવાબદાર હતો. ખરેખર, પૂર્વના લોકો પોતાની ગુપ્ત વિદ્યાઓ બીજાને આપવામાં જે સવધાની રાખતા હતા

તેમાં કેટલું બધું ઉહાપણ હતું ! માણસજાતિને હાનિ પહોંચાડવામાં વાપરી શક્ય તેવી વિદ્યાઓ તેઓ માત્ર અમુક તૈયારીવાળા અને સાધનાબદ્ધ માણસોને જ આપતા હતા. અને તેનું મન પછી ઈસાબેલના તરફ વળ્યું, એનું કરુણ મૃત્યુ તેની આગળ તરવરી રહ્યું. ખીના જીવનમાં આવતી આનંદની એક પરમ ક્ષણે જ, પોતાના જ પ્રિય પતિને હાથે મૃત્યુ ! જગતમાં આ એવી તે કઈ નિષ્ઠુર અદ્ભુત શક્તિ કામ કરી રહી છે, એવું તે કયું વિધિ, નસીબ કે અક્ષમાત છે કે જે આ ગભરું બાળાને માટે, એની પાસે આવનાર હરેક ઉપર નિર્દેખ હદ્યે આનંદનો સૂર્ય પ્રકાશ રેખાવતી આ બાળાને માટે આ રીતનું મૃત્યુ શોધી કાઢે છે ! વિધિ ! આરમાં હસ્યો. જગતમાં એક પરમ સમર્થ વિધાતા છે, એક શાણા કરુણામય પ્રભુ છે એવું માનનાર મૂર્ખ લોકો હજી પણ જીવે છે ખરા ! અને પછી પેલો અગમ્ય કોયડો ફરી પાછો એને મુંઝવવા લાગ્યો. ખરેખર, એવી તે કઈ વસ્તુ હતી કે જેને માટે રિચાર્ડ આ મહા નિર્દ્ય અત્યાચાર કર્યો હતો યા તો તેમ કરવામાં મદદ કરી હતી ?

એ આખો ગમગીન દિવસ રિચાર્ડ ઘરમાંથી બહાર જ રહ્યો અને એની સાથે વાતચીત કરવાને આરમાંને કોઈ પ્રસંગ ન મળ્યો. મોડી રાતે, લગભગ અગિયાર વાગ્યે રિચાર્ડ ઘરમાં આવ્યો. આરમાં હાથમાં મીણબાતી લઈને પોતાના ઓરડામાં જતો હતો ત્યાં તેને રિચાર્ડનો લેટો થઈ ગયો.

‘તમારી સાથે થોડી વાત કરવી છે, રિચાર્ડ,’ તેણે કહ્યું.

અને રિચાર્ડ એક વિકરાળ આનંદપૂર્વક હસતો હસતો તેના તરફ ફર્યો, ‘ડુક્કટર, આમાં હવે સાર નથી. તમે મને બચાવી ન શક્યા, એ વસ્તુ જ બહુ ભારે હતી. અને મારા આ શબ્દો યાદ રાખજો, તમને પણ તે બહુ જ ભારે પડશો.’ અને આશ્વર્યમાં ગરક થયેલા આરમાંને દાદર ઉપર જ મૂકીને તે પોતાના ઓરડામાં ચાલી ગયો.

એ રાત્રે આલોખસ ઈસાબેલના બાળકની સાથે સૂવા ગઈ અને આરમાંને ફરી એક વાર બર્થ એઈબ્લાર્ડના ઓરડામાં એકલા સૂવાનું થયું. એના સાથીમાં માત્ર પેલું તાળું વાસેલું બારાણું જ હતું, અને એ બારાણું પણ ઘરમાં ગુજરી ચૂકેલી આ કરુણ ઘટનામાં કદાચ ભાગીદાર હોઈ શકે તેમ હતું. વળી પાછું હમણાં હમણાં આરમાંની નિદ્રામાં ખલેલ પડવા લાગી હતી. એને રોજ પેલા તાળું વાસેલા બારાણાનાં સ્વપ્ન આવતાં. જાણે કે એ બારાણું ખૂલતું હતું અને તેમાંથી કોઈક નીકળીને કોઈ ગોઆરું કામ કરવાને, કોઈ ભયંકર અત્યાચાર કરવાને તેના ઓરડામાં થઈને પસાર થતું હતું. એ એકદમ ચોંકીને જગી પડ્યો. એના હદ્યમાં જાણે કે સીસાનો ભાર ભરેલો હતો. અને એ એને જાણે ખાતરીપૂર્વક કહેવા લાગ્યું, પોતે જાણે પાકે પાયે જાણતું હોય તેમ, કે આ કરુણ ઘટના માત્ર

આટલેથી જ સમાપ્ત થવાની નથી, આ એઈબ્લાર્ડની પુરાળી દીવાલોની ભીતર હજુ યે બીજા બેદી ભયંકર બનવાવો બનવાના બાકી છે. અને તેને આલોએસનો ખ્યાલ આવ્યો. તેણે ઊઠીને ઉતાવળે કપડાં પહેરી લીધાં અને આલોએસ જ્યાં સૂતી હતી તે ઓરડામાં પહેંચી ગયો. આલોએસ ઊંઘતો હતી અને પાંચેક રૂટ દૂર એક બીજા ખાટલા પર બાળકની આયા સૂતી હતી. પણ આરમાંએ એ બંને ખ્રીઓ તરફ માત્ર એક ઊડતી નજર જ નાખી, કારણ એ બે ખાટલાની વરચ્ચે દીસાબેલના બાળકનું પારાળું હતું અને તેના ઉપર એક આકૃતિ જૂકી રહેલી હતી. એ આકૃતિએ ખૂલેલા બારાળા તરફ મોં ઊંઘકીને ફેરવ્યું ત્યારે આરમાંએ એક ચહેરો જેયો. એ ચહેરો રિચાર્ડનો હતો છતાં રિચાર્ડનો ન હતો. અને રિચાર્ડ તરત જ બારાળા તરફ ચાલવા માંડ્યું. રિચાર્ડને આવતો જોતાં જ આરમાં હદ્યમાં ભયની એક પ્રચંડ લાગણી સાથે પાછો હઠી ગયો. આવી ભયંકર બીક તેણે પોતાના આખા યે જીવનમાં કદી અનુભવી ન હતી. એને થયેલી લાગણી રિચાર્ડ જેઈ ગયો અને ખડખડાટ હસી પડ્યો. આરમાંને બીધિલો જોતાં એને મજા પડેલી લાગતી હતી. અને એ હાસ્યમાં પણ કંઈક એવું હતું કે જે રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટરના હાસ્યમાં કદી જોવામાં આવ્યું ન હતું તેમ જ આરમાંએ પોતે પણ જીવનમાં કોઈ પણ માણસના હારયમાં કદી જોયું ન હતું. રિચાર્ડ બહાર ગયો કે તરત જ આરમાં લગભગ દોટ મૂકીને બારાળા પાસે પહેંચી ગયો, અને બારાળાનું તાળું વાસી દઈને તે પોતાની પતનીના ખાટલા પાસે આવીને બેઠો. એનું આખું શરીર એક બેકાબૂ ઉશ્કેરાટથી કાંપી રહ્યું હતું. પણ થોડી વારમાં જ તેણે સ્વસ્થતા મેળવી લીધી. અને તે ઓરડામાં જ, એમાંનાં ઊંઘતાં માણસોની પાસે બેઠો રહ્યો. સવારના ચાર સુધી તે ત્યાં એમ ને એમ જ સ્થિર બેસી રહ્યો. એટલામાં બારાળા પર એક હળવો ટકોરો થયો અને તે ચોંકી પડ્યો. એણે જઈને બારાળું ખોલ્યું અને સ્ટફીન એઈબ્લાર્ડ અંદર દાખલ થયા. એમણે આરમાં ત્યાં હશે જ એમ માની લીધું લાગતું હતું. શાંતિથી તે બાળકના પારાળા પાસે ગયા અને પોતાના વંશના વારસદાર ઉપર, પોતાની પ્રિય પુત્રીના આ જ એકમાત્ર સ્મરણ રૂપે રહેલા નાના બચ્ચા ઉપર તે નજર માંડી રહ્યા. પારાળા ઉપરથી તેમણે નજર ઊંઘી કરી ત્યારે આરમાંએ કણ્ણું :

‘સાહેબ, તમારે રિચાર્ડ માટે કંઈક કરવું જેઈએ.’

સ્ટીફીને આરમાં પ્રત્યે નજર ફેરવી અને કહ્યું, ‘ચાલો, મારા ઓરડામાં જઈએ. ત્યાં વાતો કરીશું, પણ સ્ટીફીનની પાછળ જતા પહેલાં આરમાંએ આયાને જગાડી અને બાળક ઉપર ધ્યાન રાખવા કહ્યું, અને જતાં જતાં ઉમેર્યું, ‘બારાળાને તાળું વાસી દે�杰ે અને હું પાછો આવું ત્યાં સુધી વાસેલું જ રાખજો.’ તે રવેશમાં થઈને જતો હતો ત્યાં વરચ્ચે રિચાર્ડનો ઓરડો આવ્યો. એ ઓરડાનું

ભારણું ઉધાડું હતું, પણ અંદર તદ્દન અંધારું હતું. છતાં આરમાંની અનુભવી આંખે જોઈ લીધું કે બારણામાં એક આકૃતિ ઊભેલી છે. એ આકૃતિ ઉપર આરમાંએ નજર નાખી કે તરત જ તે પાછી હઠી ગઈ. એ આકૃતિ રિચાર્ડની તો ન હતો જ, એ વધુ નીચી હતી, વધુ પાતળી હતી, ત્યાંથી આગળ વધી તે સ્ટીફનના ખંડમાં દાખલ થયો ત્યારે એને વળી એ લાગ્યું કે તેના મનમાં અજાણપણે જાણે એવી છાપ પડી ગઈ હતી કે એ આકૃતિ પુરુષની નહિ પણ સ્થીની હતી. અને એ વિચાર આવતાં જ તેને એક ભારે ધૃણા થઈ આવી. સ્થીની આકૃતિ, એ વિચાર જ કેટલો બેહુદો હતો ! અને એ વાત મનમાંથી ખંખેરી નાખતાં તેને વિચાર થયો કે રિચાર્ડ જે ડ્રોસિંગ ગાઉન પહેરેલો હતો તેને લીધે તેને સ્થીનાં કપડાનો ઘ્યાલ આવ્યો હોવો જોઈએ. સ્ટીફન સાથે થોડીએક વાત થયા પછી બંને જણું સિગાર સળગાવીને ચૂપચાપ પી રહ્યા હતા ત્યારે, બાળકના ઓરડામાંથી આવ્યા પછી કદાચ અધોએક કલાક વીત્યો હશે એટલામાં ભારણા પર કોઈકનો ટકોરો સંભળાયો. આયા આવીને ત્યાં ઊભી હતી. તોણે ઢંશારો કરી આરમાંને બોલાવ્યો. આયાના ચહેરા ઉપર એક ભયાંકર ચિંતા દેખાતી હતી. અને એ જોતાં આરમાં લાંબે ડગલે ભારણા પાસે પહોંચી ગયો.

‘સાહેબ, જરા આવશો ?’ આયા બોલી, ‘બાળકને શું થયું છે તે મને સમજતું નથી.’

‘તમે ભારણાને તાળું તો વાસ્યું હતું ને ?’ આયા સાથે ચાલતાં ચાલતાં આરમાંએ પૂછ્યું.

આયા ગભરાતી લાગી. ‘હું ધારું દું કે મેં વાસ્યું તો હતું, જોકે આપે શામાટે વાસવા કહેલું તે મને બરાબર સમજયું ન હતું. પણ લાગે છે કે મેં ચાવી બરાબર ફેરવી નહિ હોય. કેમ કે મને બેએક મિનિટ જોકું આવી ગયેલું અને મેં જગીને જોયું ત્યારે ભારણું ઉધાડું હતું.’ અને તે બોલતાં અટકી ગઈ અને પછી ખૂબ જ અચકાતાં અચકાતાં બોલી, ‘અને સાહેબ, મને લગભગ એમ લાગ્યું કે ઓરડામાં પારણાની પાસે એક સ્થી ઊભેલી હતી. પણ હું એટલી બધી ઊંઘમાં હતી કે મને કંઈ સમજયું નહિ. એ મિસિસ સ્યકે તો ન હતાં જ, કેમ કે મારે એમને પછીથી જગાડવાં પડ્યાં હતાં.’

સ્થી ! અને તાળું વાસેલું ભારણું ઊધડી ગયેલું ! આરમાંથી દર્દની એક ચીસ ગડાઈ ગઈ. એને કંઈ જ સમજયું નહિ, પણ પોતે બાળક પાસે જશે ત્યારે શું જોવા મળશે તેની તો તેને ખાતરી થઈ ચૂકી હતી. તે આરડામાં ગયો ત્યારે આલોચ્ચ જાગી ગયેલી હતી. તેના મેં પર ચિંતા હતી. તેને સાથે લઈને તે બાળકના પારણા પાસે ગયો અને બંનેએ પારણા ઉપર ઝૂકીને જોયું તો બાળક મૃત્યુ પામેલું હતું. પોતાની માની પાછળ એણે પણ અટલી જ ઝડપથી વિદાય

લીધી હતી. અને એ વિદ્યાય પણ એની માતાની પેઠે જ લીધી હતી.

એ સવારે સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડ પોતાના જમાઈને કહ્યું, ‘રિચાર્ડ, તમે આજે જ તમારી દરિયાની સફર શરૂ કરો. બ્રિસ્ટલથી જહોનની યોટ લઈ લો. સ્મશાનક્રિયા માટે તમારે યોભવાની જરૂર નથી. તેમ જ લોકો શું કહેશે તે તરફ પણ ધ્યાન આપવાનું નથી. અને તમારી જગાએ હું હોઉં તો વહાણ ઉપર એક ડૉક્ટર પણ સાથે રાખું.’

આનો જવાબ રિચાર્ડ લેન્કેસ્ટરે બહુ જ સ્વસ્થતાથી અને ભાનપૂર્વક આપ્યો, ‘સાહેબ, આપે કહ્યું તે પહેલાં જ મેં એ નક્કી કરી લીધેલું છે. મેં એક લાંબી સફરે જવાનો વિચાર કરી લીધો છે, અને તે સીધો જ જવાનો છું, બ્રિસ્ટલ થઈને નહિ, તેમ જ યોટમાં પણ નહિ. અને આપ કહો છો તે મુજબ હું સ્મશાનક્રિયા માટે પણ નહિ રોકાઉં, અને લોકો શું બોલશે તેની તો મને ફિકર જ નથી.’

‘અને ડૉક્ટરને સાથે લેવાનું ન ભૂલશો.’ સ્ટીફને આગ્રહ કર્યો.

‘આમાં ડૉક્ટર નહિ આવી શકશે,’ રિચાર્ડ કહ્યું, ‘અને એને એ મુસાફરી ગમશે પણ નહિ. હું ગાંડો નથી હોં, સાહેબ ! મારી હાલત એથી યે કષોડી છે !’

અને સ્ટીફન એઈબ્લાર્ડના બંને જમાઈઓ એકી સાથે ઘરમાંથી નીકળ્યા. આરમાં પોતાના તપી ગયેલા મગજને શાંત કરવાને તથા હચમચી ઊઠેલા હદયને સ્થિર કરવાને જમીનમાં ફરવા ચાલ્યો ગયો અને રિચાર્ડ તબેલાઓની દિશામાં ગયો.

ફરવાનું પૂરું કરીને આરમાં ઘર તરફ પાછો ફરતો હતો ત્યારે તબેલાનો એક નોકર ફિક્કા પડી ગયેલા ચહેરે તેની પાસે દોડી આવ્યો અને એઈબ્લાર્ડની સામે મોટાં ઘટાદાર વૃક્ષોનો જે એક માર્ગ હતો તંત્ર તરફ આંગળી ચીધીને બતાવતાં લથડતા અવાજે બોલી રહ્યો.

‘મિ. રિચાર્ડ ત્યાં પડેલા છે — ગોળી ખાઈને !’

આરમાં એક ઘડી પથ્થર જેમ જડાઈ ગયો, અને પછી પેલા બતાવેલા સ્થળ તરફ દોડતો નીકળી પડ્યો. આ છેલ્લી કરુણ ઘટના વિષે તેને કશો જ ભાગુકાર થયો ન હતો. ખરેખર, આ બધું શું હતું ? આ મગજને ચક્કર ચડાવી દેતી કઈ ખૂનખાર બાજુ ખેલાઈ રહી છે ? આ કઈ અગમ્ય વિધાત્રીનું ઘોર તાંડવ ખેલાઈ રહ્યું છે કે જેમાં તેણે ગીસથી પણ ઓછા કલાકમાં મા, બાપ અને બાળક એ ત્રણેયનો સંહાર કરી નાખ્યો છે ? આ ભયંકર અત્યાચાર પાછળ કર્યો હેતુ છે, કઈ યોજના છે ? આરમાંની બુદ્ધિ એક ભુલભુલામણીમાં ફસાઈ ગઈ હોય તેમ લાચાર બનીને અટકી ગઈ. એને થયું કે આ બધાનું મૂળ પેલું તાળાવાણું બારણું જ છે, એ પોતે ખૂલે છે અને છતાં કશો ભેદ ખોલી આપતું નથી. પણ એની બુદ્ધિને જવાબ જોઈતો હતો. અને તેણે એમ ગોઠવ્યું કે રિચાર્ડ

એઈબ્લાર્ડ ગાંડો થયેલો હતો અને એ ગાંડપણમાં તેણે જહોને તેને અસાવધ રીતે શીખવી દીધેલી યુક્તિનો ઉપયોગ કરીને પોતાની સ્ત્રી અને બાળકને મારી નાખ્યાં હતાં. અને આ તેનો આત્મધાત, એક મુંઝાયેલું મગજ સ્વાભાવિક રીતે જ લે તેવું પગલું હતું. કેમ કે રિચાર્ડ ખરેખર મુંઝાઈ ગયેલો હોવો જોઈએ. આરમાં તેને જે રીતે જોતો હતો તેમ જ સ્ટફ્ફીન પણ પોતે વાત જાણે છે એ રીતે જે બોલતો હતો તે પરથી રિચાર્ડને પોતાનો બેદ ખુલ્લો પડી ગયો છે એમ લાગી ગયેલું હોવું જોઈએ.

રિચાર્ડ એઈબ્લાર્ડ રસ્તાની પાસેના ધાસ પર મૃત્યુ પામેલી હાલતમાં પડેલો હતો. તેના હદ્ય સોંસરવી જોળી નીકળી ગઈ હતી અને તેના ફેલાયેલા નિષ્પ્રાણ હાથથી બે ઝૂટને અંતરે રિવોલ્વર પડેલી હતી. શરીરમાં જીવ રહ્યો છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવા આરમાં નીચે વળીને જોવા ગયો ત્યાં એ મૃત માનવીના ઢોચણની પાસે કાગળનો એક નાનકડો ટુકડો દેખાયો. આરમાં ઊભો થઈને પેલા નોકર તરફ વળ્યો અને કહ્યું, ‘મિ. રિચાર્ડ મરી ગયા છે. જ, મિ. એઈબ્લાર્ડને જઈને આ કહે અને આમને લઈ જવા માટે માણસોને લઈ આવ.’

માણસ બહુ જ ખચકાતો ખચકાતો ત્યાંથી ગયો અને આરમાંએ પેલો કાગળ ઉપાહીને ઝડપથી પોતાના ખિસ્સામાં મૂકી દીધો. લગભગ એક કલાક પછી પોતાના ઓરડામાં તેને એ કાગળ કાઢીને વાંચવાનો વખત મળ્યો. તેણે ધાર્યું હતું તે મુજબ એ રિચાર્ડના હાથની લખેલી નાનકડી કાપલી હતી અને એમાં આ રીતના સંક્ષિમ, બેદક, કરુણ અને ભયાનક શબ્દો હતા :

‘આરમાં, તમે બધું જાણો છો ! પણ આ મેં નથી કર્યું, પ્રભુ મારો સાક્ષી છે. ખૂનનો અપરાધી હું નથી. આથી વધુ હું કહી શક્તો નથી. પણ આવોષને ખાતર, તમારી પોતાની પૂરી સંભાળ રાખજો.’

કેટલો ય વખત સુધી આ મૃત મનુષ્યની બેદી ચેતવણીને હાથમાં પકડીને આરમાં બેસી રહ્યો. પછી તેણે એ કાગળને આગમાં નાખી દીધો અને તેની આંખો એ સફેદ કાગળને કાળો પડતો, કોકડું વળતો અને છેવટે રાખ બની જતો નિહાળી રહી.

શેતાનનો ક્ષાણ

ઉદ્દેશેભાર માસના એ દિવસે આખોય વખત ખૂબ જ બરફ પડતો રહ્યો હતો. ચંદ્રના ઘેરા પ્રકાશને લીધે તેમ જ એમાં ચમકતા બરફ છેઠળ રસ્તાઓ સફેદ બની ગયા હતા, જરા પણ ઓળખાય તેવા રહ્યા ન હતા. કોક કોક ઠેકાણે પવનથી બરફ ખસી જતો ત્યાં આગળ નીચેની પગદંડી દેખાઈ આવતી હતી. તેજનો ઝણકાટ મારતો ચંદ્રમા આકાશના ગુંબજમાં કંઈક બીતો બીતો ઊંચે ચડી રહ્યો હતો અને વાદળો એની પુંઠ પકડી રહ્યાં હતાં. કોઈ કોઈ વાર અંધકારની વિશાળ ભુજાઓ એના ઉપર ભીસાઈ જતી હતી, એને એ ભીસમાંથી કોઈ કોઈ વાર બહાર નીકળી તે પોતાનો તેજેમય પંથ બેડતો. જતો હતો. પોતાના આ વ્યોમ પ્રવાસમાં ચંદ્ર ધડીક દોડી લેતો હતો, તો ધડીક વળી આમતેમ જૂલતો હતો, ધડીક વળી તરતો હતો તો ધડીક તદ્દન એકાગ્ર અને સ્થિર બનીને આગળ ને આગળ સરકતો રહેતો હતો. આવી રાત્રે પેટ્રિક ક્યુરેન પૃથ્વીની એવી અનિશ્ચિત પ્રકારની ફર્શ પર બેધ્યાનપણે ડગલાં માંડી રહ્યો હતો. ચાલતાં ચાલતાં કદીક તે બરફના ડગલાઓમાં ઠેણે ચડી જતો હતો તો કદીક ખરો રસ્તો હાથ કરવા માટે આ પલટાતા અંધકારમાં આમતેમ આડોઅવળો ચડી જતો હતો અને આજની હવાને તેમ જ પોતાના નસીબને ભાંડ્યે જતો હતો.

અને એની ફરિયાદ આમ ચાલવા લાગી. ‘શી નસીબની પણ બલિહારી છે ! આ જાણે કે પૂરું ન હોય, — આ હું રાજ્યનો ગુનેગાર ઠરીને આમ નાસતો ફરું છું, પેલા કોમવેલ જમના માણસોથી બચવા ગમે ત્યાં સંતાતો ફરું છું, ફાંસીની સજ તો મને થઈ ચૂકી છે, મારા પિતાના જેઠૂતો દયા ખાઈ બીતા બીતા મદદ કરતા રહે છે, અને આ બધામાં મારી ઔલિસિયાને મારી પાસેથી જુંટની લેવામાં આવે અને પેલો લ્યુક વોલ્ટર હવે એને પરણવાનો. અને આટલી આફતો જાણે ઓછી હોય તેમ હવે આ ચંદ્રમા, આ બરફ અને આ રાત પણ દુશ્મન બનીને બેઠાં છે. આમ ભગવાન પોતે જ મારા પર આટલો બધો ઝઠ્યો છે. તો તો હવે શેતાન વિના મારી મદદે બીજું કોણ આવે ? અને એય જો આવવા તૈખાર હોય તો તો હું પણ એને મારો જીવ સુધ્યાં વેચી દેવા હવે તો તૈખાર છું. પણ કદાચ શેતાનને પણ કોમવેલની બીક લાગતી હશે.’

‘એ તો કાંઈ બને તેવું નથી.’ એકાએક એક અવાજ તેને પડબેથી બોલી ઉઠ્યો.

પેટ્રિક કયુરેન એકદમ ચોંકી પડ્યો. તેનો હાથ તેના બંજર પર જઈ પડ્યો. તેને લાગ્યું કે અંધકારમાં એક ઝાંખી આકૃતિ તેની સાથે સાથે ચાલી રહી છે અને તે ચાલનારનાં પગલાં પોતાનાં પગલાં કરતાં ધાળાં વધારે શાંતિથી અને સ્વસ્થતાથી પડે છે.

‘કોણ છો તમે?’ તેણે કડક અને ડરામણા અવાજે પૂછ્યું.

‘તમારા જેવો જ મુસાફર,’ પેલો બીજો બોલ્યો, ‘પૃથ્વી ઉપર એક ભાગેડું બની ફર્યા કરું છું.’

‘કોનાથી ભાગીને, શેનાથી ભાગીને?’ પેટ્રિકે પૂછ્યું.

‘એ તો કેવી રીતે સમજવું?’ પેલો પડછાયો બોલ્યો, ‘કદાચ મારા પોતાના વિચારોથી જ ભાગતો ફરું છું, કદાચ કોઈ મહા બળવાન શત્રુથી પણ ભાગતો હોઈશ.’

તાજેતરમાં, કુમવેલનું ખૂન કરવાનું તથા ચાલ્સ સ્ટુઅર્ટને પાછો ગાઢી પર લાવવાનું એક કાવતરું પકડાઈ ગયું હતું અને તે પછી આખા દેશમાં રાજપક્ષના ભાગેડું લોકો હેર હેર ભમી રહ્યા હતા. દિવસે તેઓ સંતાઈ રહેતા અને રાત પડતાં મુસાફરો કરતા, અને એમ કરતાં કરતાં કોઈ બંદર પર પહેંચીને ફ્રાન્સના સામા કિનારા પર ઓસ્ટેન્ડ કે કેલે પહેંચી જવાની આશા રાખતા. પ્રજાપક્ષના મેન્જિસ્ટ્રેટોની કોરટો હવે કશો વિવેક-વિચાર કર્યા વિના ભારે ભારે સજાઓ કડક રીતે ફરમાવ્યે જતી હતી.

પેટ્રિક સ્વગત બોલવા લાગ્યો : ‘મારે બીજું કાંઈ જોઈતું નથી. મારે એક જ વાર અંલિસિયાને છેલ્લી છેલ્લી ભેગી લેવી છે. અને નરકમાં જઉ ત્યાં એના શરીરનો આનંદ જો મારી સાથે લઈ જઈ શકું, અને હું મરું તે પહેલાં વોલ્ટરને જો મરેલો જોઈ શકું, અથવા તો મને ખાતરી થઈ જય કે એ મારી પાછળ પાછળ આવવાનો જ છે તો બસ, મારો આત્મા, મારું આખુંયે જીવન શેતાનને ભેટમાં આપી દેવા તૈયાર છું; મારે આટલી જ ખાતરી જોઈએ છે. એ થઈ જય તો પછી ભલે બીજી જ ઘડીએ ઉકરનો બદામી કૂતરો મારા પર નૂઠી પડે. મને જરાય પરવા નથી.’

‘એ વાતની તો તમે ખાતરી રાખી શકો છો.’ તેની પડખેના અવાજે તેને જવાબ આપ્યો. એ અવાજમાં એક પ્રકારની વિચિત્ર મધુરતા હતી છતાં પેટ્રિકના કાનને એમાં એક ભયાંકરતા જણાઈ. તેને રોમાંચ થઈ આવ્યો, અને તે પેલા માણસ તરફ ફર્યો.

‘તમે પોતે જ શેતાન લાગો છો !’ તે લગભગ બૂમ પાડીને બોલી જિઠ્યો.

‘હું તો માત્ર તમારા વિચારો વાંચી શકું છું.’ પેલો બીજો માણસ તેના મધુર પણ દુષ્ટ અવાજે બોલી રહ્યો. એ અવાજ સાંભળતાં આ જુવાનને કદીક

એમ પણ થવા લાગ્યું કે તેનીસાથે એક ખી બોલી રહી છે. ‘અને હું તમારે વિષે જે જે આગું છું તેમાંથી તમને થોડુંક પણ કહીશ તો તમે સહેલાઈથી જોઈ શકશો કે મને આ વિદ્યા આવડે છે. તમારું નામ પેટ્રિક છે, સર ગેરાલ્ડ ક્ર્યુરેનના તમે બીજી પુત્ર છો. એ ગેરાલ્ડને પોતાની પત્ની માર્ગરિટ ડેકર તરફથી જગીર મળો હતી, જેમસ રાજ તરફથી ઉમરાવપદ મળ્યું હતું, અને કોમવેલ તરફથી મૃત્યુ મળ્યું હતું. કોમવેલે તેમને વોરસેસ્ટરમાં કેદ કર્યા હતા અને ફાંસીએ ચડાવી દીધા હતા. તમે લોડી અંલિસિયા નેવિલ સાથે લગ્ન કરવાના હતા, પણ એવામાં કોમવેલનું — એ ઘુરિટન અલિમન્ટું ખૂન કરવાનું કાવતરું પકડાઈ ગયું. એ કાવતરાના મુખ્ય માણસોમાં તમે એક હતા અને કોમવેલને મારવાનું કામ તમારે ભાગે આવેલું હતું. એ કાવતરું પકડી પાડનાર કર્નલ લ્યુક વોલ્ટર હતો. અને એ કામમાં એની બુદ્ધિ, એની કઠોર ચતુરાઈ, એનું નસીબ એને મોટાં મદદગાર નીવડયાં હતાં.’

આ સાંભળતાં એ જુવાન અમીર ચોંકી પડ્યો. તેના મોંમાંથી એક ભયંકર ગાળ નીકળી પડી.

‘એ જ માણસે આ બધું કર્યું છે.’ પેલો બીજો માણસ આગળ બોલ્યો ગયો. ‘એનામાં ખૂબ જ બુદ્ધિ છે, ઊંડી વિચારશક્તિ છે, નિશ્ચયાત્મક પ્રતિભા છે. અને પેલા ઘુરિટનોનો — શુદ્ધિવાદીઓના ભગવાન જે એને લાંબું જીવવા દેશે તો કોમવેલ પછી સત્તા પણ એના હાથમાં આવે તેમ છે.’

‘મને જે લાગ મળ્યો છે તો એને લાંબું જીવવા નહિ દઉ.’ પેટ્રિક ક્ર્યુરેન બોલી ઊઠ્યો.

‘અથવા તો હું પણ નહિ જીવવા દઉ.’ પેલો અજાણ્યો માણસ બોલ્યો, ‘કારણ કે હમણાં તો હું પણ રાજવાદી બન્યો છું. પણ આપણી વાત આગળ ચલાવીએ. તે પછી તમારી ગેરહાજરીમાં તમને ભયંકર ગુનેગાર તરીકે જહેર કરવામાં આવ્યા અને તમારા ઉપર મોતની સજ ફરમાવવામાં આવી, અંલિસિયાના પિતા અલે પણ કાવતરામાં સામેલ હતા, પણ તેમને માફી આપવામાં આવેલી અને એ માફીની કિમત રૂપે તેમણે લ્યુક વોલ્ટરને પોતાની દીકરી પરણાવવાની હતી. અને એ લગ્ન આજ રાતે થવાનું નક્કી થયેલું છે.’

‘આજ રાતે !’ પેલો જુવાન એક દર્દીની ચીસ પાડી ઊઠ્યો, અને દુઃખના માર્યા તેનો હાથ તેની જંધ ઉપર જોરથી પદ્ધાયો.

‘હા, વોન્ડરિલના ચર્ચમાં.’

‘પણ લ્યુક વોલ્ટરનું લગ્ન થાય તે પહેલાં એ ખતમ થઈ જાય તો કાંઈ વાંધો ખરો ?’

‘એ તો થઈ શકે તેમ છે,’ પેલી અજાણી વ્યક્તિ બોલી, ‘એની તો

તમને ખાતરી આપી શકું છું. અલિસિયા કોઈ બીજાને પરણે એ તમારે જોઈતું નથી. તેમ જ કુમવેલ પછી એક બળવાન માણસ સત્તા ઉપર આવે તે મારે જોઈતું નથી. ચાર્લ્સ સ્ટુઅર્ટ મારો પ્રિય મિત્ર છે અને મારી દુદ્ધા છે કે તે હુલ્લેન્ડનો રાજ થાય. એટલે પેટ્રિક, આ સોદ્ધા મારે કબૂલ છે.'

'પણ તમે છો કોણ માણસ?' આશ્વર્યમાં ગરક થતાં એ જુવાન ફરીથી બોલી ઉઠ્યો.

અને જાણે કે એ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે જ હોય તેમ ચંદ્રમાએ બે ભારે ધૂરકતાં કાળાં વાદળો વર્ચયેથી ડેકું કાઢ્યું, પૃથ્વીની નિષ્ઠુર અને તીકણ ધવલતા ચમકી ઉઠી. અને એ પ્રકાશમાં પેટ્રિકે જોયું કે તેની પડખે એક ધણે જ ખૂબસૂરત એવો જુવાન ચાલી રહેલો છે. એનો ચહેરો એને ખૂબ જ પરિચિત હતો પણ તેનું નામ તેને યાદ ન આવ્યું.

એ માણસની અને પેટ્રિકની આંખો મળી અને પેટ્રિક કાંપી ઉઠ્યો. અને પેલો અજાણ્યો માણસ આગળ બોલ્યે ગયો, 'તમારો આત્મા અને જીવન તમે શેતાનને આપવા માગો છો, લેટ રૂપે કે સોદ્ધા રૂપે, પણ એમ કરવાની તમારે કાંઈ જરૂર નથી. કેમ કે એ તો કયારનાંયે એનાં થઈ ચૂકેલાં છે.'

અને એમ કહેતાં તે ખડખડાટ હસી પડ્યો. એ હાસ્યમાં એક ભયાનક અને અશુભ મધુરતા હતી અને એક જ ક્ષણમાં પેટ્રિકને બધું યાદ આવી ગયું. એ હાસ્યને, એ ચહેરાને, તે ઓળખતો હતો. એ હાસ્ય, એ ચહેરો એનાં પોતાનાં જ હતાં.

એ જ ક્ષણે ચંદ્ર વાદળના બીજ ઢગલામાં દાખલ થઈ ગયો. પેટ્રિક ઉભો રહ્યો ગયો, એની બોલવાની શક્તિ ચાલી ગઈ હતી. એ પોતાની સામેના પેલા આંખા પડછાયા તરફ જોઈ રહ્યો. અને પછી એ પડછાયો લોપ થઈ ગયો.

પેટ્રિકને ઠીક ઠીક સ્વસ્થ થતાં કેટલોક વાર લાગી. અને તે આગળ ચાલવા લાગ્યો. એકાદ પળ તો તેણે એમ વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો કે એ માણસ જહોન ડેકર હતો, સર ગેરાઉને એની સાળી મટીંડા ડેકરથી થયેલો ગેર-કાયદે પુત્ર. એ જહોન પેટ્રિકને ખૂબ જ મળતો આવતો હતો તેમ જ પેટ્રિકનો તે દિલોજન દોસ્ત પણ હતો, પ્રેમી પણ હતો. પણ આ માણસ જહોન તો નહોતો જ એ બાબતમાં પેટ્રિકને લેશ પણ શંકા ન હતી. એ જહોનનો ચહેરો ન હતો, જહોનની વાણી કે જહોનની વિચાર કરવાની રીત ન હતી. આ કાં તો કોઈ ધારું જ તાદૃશ એવું સ્વઘન હોવું જોઈએ યા તો જગતાં જગતાં દેખાયેલી કોઈ ભ્રાંતિ હોવી જોઈએ. પેટ્રિક આ ઘટનાથી ખૂબ જ ગભરાઈ ગયો હતો, છતાં પાછો હિમત ભેગી કરીને અંધારામાં તે આગળ ચાલવા લાગ્યો.

વળી પાછો ચંદ્રમા બહાર નીકળી આવ્યો. આ વેળા તેની સામે આકાશનો

એક મોટો વિસ્તાર ખાલી પડેલો હતો. પેટ્રિકની સામેનો રસ્તો હવે લાંબો સીધો ચાલ્યો જતો હતો અને દૂર દૂર સુધી તે દેખી શકતો હતો. પેટ્રિક જ્યાં આગળ ચાલી રહ્યો હતો ત્યાં માર્ગની બાજુએ એક ઊંચી બરફથી ઢંકાયેલી વાડ હતી અને આસપાસ બધે આ વાડ જેવો જ બરફથી ઢંકાયેલો એકધારો સફેદ પ્રદેશ ફેલાયેલો હતો.

‘ચાલો ત્યારે. આ ઠીક જ થયું,’ પેટ્રિક કયુરેન બોલ્યો. અને એ બોલતો હતો એટલામાં એણે જોયું કે રસ્તા પર સામે દૂર દૂરથી એક કાળો પદાર્થ તેના તરફ આવી રહ્યો છે. એણે પોતાની ઝડપ ધીરી કરી નાખી અને એ વસ્તુથી આંધો રહેવા માટે રસ્તા પર બાજુએ હઠી જવાનું તેને મન થયું. પણ એ પદાર્થ કોઈ અકલ્ય ઝડપથી આવી રહ્યો હતો. એ જરા વધુ નજીક આવ્યો ત્યારે પેટ્રિકે જોયું કે એ તો એક કૂતરો જ છે. અને પેટ્રિક પાછો થંભી ગયો. કૂતરો ! એમાં તે શું ? અને કૂતરાની બીક હતી જ નહિ. પણ હમણાં થોડા જ વખત ઉપર પેલા માણસ સાથે તેને થઈ ગયેલો લાક્ષણિક વાર્તાલાપ યાદ આવ્યો અને ડેકરોના બદામી કૂતરા અંગે તેના મનમાં જે એક નાપાક પ્રાર્થના ઊઠી હતી તે તેને યાદ આવી. આ ડેકરોના કૂતરાને વિષે એમ હતું કે ડેકર કુટુંબમાંનું કોઈ પણ માણસ મરણ પામવાનું હોય ત્યારે તે અચૂક ત્યાં આવી ચડતો અને માણસનું મૃત્યુ જો હિસાથી થવાનું હોય તો તે તેના ઉપર કૂદતો. એ વિચાર આવતાં પેટ્રિકને હસવું આવ્યું. પણ એ હસવામાં થોડીક શંકા પણ હતી. એવામાં ચંદ્રનો પ્રકાશ એકદમ તેજસ્વી બની ગયો અને એ ઝણકતા અજવાણામાં પેલું પ્રાણી કેટલી તો ઝડપથી આવી રહ્યું છે તે દેખાઈ રહ્યું, અને પેટ્રિકે જોયું કે કૂતરાનો રંગ પણ બદામી હતો.

પેટ્રિકે પૃથ્વી પરની કોઈ પણ ચીજ આટલા બધા પ્રચંડ વેગવાળી જોઈ ન હતી. એ કૂતરો દોડ્યે આવતો હતો, ઘડીકમાં તે ચારે પગે ફાળ ભરતો હતો, તો ઘડીકમાં રવાલ ચાલે દોડતો હતો. એ એક પ્રચંડ મૈસિટ્ઝ શ્વાન હતો. અને એ પ્રેત જેવા શ્વાનનો. ભયંકર રાક્ષસી વેગ જોતાં જોતાં એ માણસને થયું કે જાણે પોતાનું હદ્ય થંભી ગયું છે, પોતાના જુવાન બદનનું ઉષ્માભર્યું લોહી નસોમાં જ થીજુ ગયું છે. કૂતરો હવે લગભગ વીસેક ડગલાં જેટલો નજીક આવી ગયો હતો. પેટ્રિકે તેની વિશાળ આંખો પોતાના પર મંડાઈ રહેલી જોઈ અને અને થયું કે, એ હવે આ કૂદ્યો, આ કૂદ્યો. મેટ્રિક ધબાક કરતોકને લેંય પર પટકાઈ પડ્યો, કૂતરાનું વજનદાર શરીર તેની છાતી પર ચડી બેઠું હતું અને સિંહ જેવા પંજ તેના ખભા પર જોડાઈ ગયા હતા. કૂતરાનો ઊનો ઊનો શ્વાસ અના ચહેરા પર લેજ પાથરી રહ્યો હતો. અને પછી ત્યાં કશું જ રહ્યું નહિ.

અને આ જ વસ્તુ આ ઘટનામાં સૌથી વધુ ભયંકર હતી. આવી એક આભાસ જેવી વસ્તુ, કોઈ અપાર્થિવ રીતની ભ્રાંતિ, કોઈ એક જ ઘડીમાં હતી

ન હતી થઈ જનારી વસ્તુ તેને આમ સ્થૂલ રીતે ભોંયલેગો કરી દે એ તે માની શકતો ન હતો. પેટ્રિક મહા મહેનતે ઊભો થયો. તેના ઉપર એક ઘોર ભય છવાઈ ગયો હતો. તેનું મન તેને દોટ મુંકવાને કહેતું હતું, આજની આ નાપાક રાત્રિમાંથી આવા ભયંકર બનાવોવાળા રસ્તા ઉપરથી તેને કયાંક દૂર દૂર ઝડપથી ભાગી જવાને કહેતું હતું. પણ તેણે જેણું કે તેની તમામ શક્તિ ઓસરી ગયેદી છે, પોતે તદ્દન લાચાર થઈ ગયો છે, કોઈ અગમ્ય વિનાશનો પંજે તેને પકડમાં લઈ રહ્યો છે. તે બરફ પર બેસી પડ્યો, તેનો શ્વાસ જોરથી ચાલવા લાગ્યો. અને પોતાને કણ વળે તેની રાહ જોતો તે બેઠો રહ્યો.

થોડી વાર પછી તેનું લોહી જરા વધુ શાંત ભની ફરવા લાગ્યું, તેના હદ્યની ધડક ધીરી પડી અને તેના જ્ઞાનતંતુઓમાં આવી ગયેલો ઉશ્કેરાટ શાંત થયો. અને તેનામાં એકાએક એક જુસ્સો આવી ચડ્યો. સડાક કરતો તે એકદમ ઊભો થઈ ગયો. ‘ઉકરોનો કૂતરો !’ તે બોલી ઊઠ્યો. ‘બદામી, એ તો શેતાનનો જ મોસ્ટફ ! અને ચોક્કસ એ કૂતરાનો માલિક શેતાન જ મારા જેવું રૂપ લઈને મારી સાથે વાતો કરી ગયો. તો મારું હવે મોત જ છે, એમ ને ! પણ ફાંસીને માંચડે નહિ. ના, ના, હું ફાંસીને માંચડે નહિ મરું. કાં તો ભગવાનને હાથે મરીશ કે શેતાનના હાથે મરીશ, કેમ કે એ બેમાંથી તો એકેય સાથે મારાથી લડાય તેમ નથી. પણ માણસને હાથે, કોમવેલના હાથે તો નહિ જ મરું !’ અને તે બોલતો અટકી ગયો. ‘તો આજ રાતે !’ તે વળી બોલી ઊઠ્યો. ‘વોન્ડરિલ ચર્ચમાં ! પણ મારું મૃત્યુ થાય તે પહેલાં એક વાર અંલિસિયાને હું મળીશ તો ખરો જ. અને બનવા જોગ છે કે લ્યુક વોલ્ટેરને પણ મારા ભેગો જ બેતો જઈશ. શેતાનને મારી પાસે કદાચ આ જ કરાવવું હશે.’

તેણે પોતાની ચોમેર નજર નાખી અને એને લાગ્યું કે હજી આધે આવેલા વોન્ડરિલના ચર્ચની આસપાસની જાડી દેખી શકાય છે. અને એં ચર્ચ તો સામેની દિશામાં છે, અને એ જ સામી દિશામાં, પણ જરાક વધુ ડાબી બાજુએ, ટ્રેવેશોમ હોલ છે, અંલિસિયા નેવિલનું ધર. તેણે જરા ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું, અને તેના ચાલવામાં હવે પહેલાંના જેવી તકેદારી કે શંકા ન હતી. તેની ચાલમાં હવે એક હિમતભરી લાપરવાઈ આવી ગઈ હતી. તેના પગ લથડતા બંધ થઈ ગયા, બરફના ઢગલાઓમાં તે ભટકાઈ પડતો હતો તે બંધ થઈ ગયું. પેટ્રિક સમજી ગયો હતો કે જિન્દગીના માર્ગ ઉપર તેણે હવે થોડાંક કંદમ જ ચાલવાનું બાકી છે. ઉકરના લોહીનો કોઈ પણ માણસ, બદામી કૂતરો તેના ઉપર કૂદા પછી ચોવીસ કલાકથી વધુ કંદી જીવતો રહ્યો ન હતો. તેનામાં એક મરણિયાની હિમત આવી ગઈ. આ હું જઈને જોઈશ.

[અપૂર્વ]

વિદેહીએના વાતાવારો

- (૧) દીનથાડ, પરીજદી
- (૨) નૂરીઓ, ઉરીઓ
- (૩) મુજિની, કાવૂર, જેરિબાલી
- (૪) શિવાજી, જયસ્સિહ
- (૫) લિટલટન, પર્સિવાલ

નોંધ

અહીં મુકાયેલા વાર્તાલાપો ૧૮૦૮ અને ૧૮૧૦ ની વર્ષે ‘કર્મયાગિનુ’ પત્ર માટે મૂળ લખાયા હતા અને એમાંના છેલ્લા સિવાયના બીજા બધા એ સાધ્તાહિકમાં પ્રસિદ્ધ થયા હતા. આમાં આવતાં પાત્રોમાં મેઝિની, કાવૂર, ગેરિબાલ્ડી અને શિવાજી તથા જ્યાસિહ સિવાયનાં બીજાં બધાં કાલ્પનિક તથા પૌરાણિક છે. શ્રી અરવિંદને જે અમુક વસ્તુ કહેવી હતી તે તેમણે આ કલિપત પાત્રો દ્વારા તેમ જ ઈતિહાસનાં જાણીતાં પાત્રો દ્વારા તેમના જીવન અને ચારિરાયનો આક્રાય લઈને કહી છે. શિવાજી અને જ્યાસિહનો ઈતિહાસ તો જાણીતો છે. નૂતન ઈટાલીના સર્જનો મેઝિની, કાવૂર, ગેરિબાલ્ડી પણ ઈતિહાસના અભ્યાસીઓને જાણીતા છે. પણ એમાં તથા છેલ્લા વાર્તાલાપમાં આવતા બીજા ઉલ્લેખો સામાન્ય વાચકોને અંજાણ્યા હોવાનો સંભવ છે, એટલે એ વિષે ટૂંક માહિતી નીચે આપવામાં આવી છે.

લીડા અને ટેનિથ :

લીડા—સ્પાર્ટનાં રાજ-રાણી ટિન્ડારસ અને થેસ્ટિઅસની પુત્રી. ગ્રીકોનો દેવ જિબસ—ઇન્દ્ર તેને યુરોટસ નદીમાં સ્નાન કરતી જોઈને તેના પર મુંધ બનેલો. અને હંસનું રૂપ લઈ તેને પ્રેમ કરવા આવેલો. અહીં આ દેવી મહા-લક્ષ્મીના સૌનંદર્ય અને આનંદમય રૂપે રજૂ થઈ છે. ટેનિથ—કાર્થેજિયનોની પ્રાચીન દેવી. એ યુદ્ધની દેવી છે અને પોતે પણ યોધો છે. અહીં તે મહા-કાલીના અસુરસંહારક ભીષણ રૂપે રજૂ થઈ છે.

મેઝિનીના વાર્તાલાપમાંના ઉલ્લેખો :

મેઝિની (૧૮૦૫—૧૮૭૨), કાવૂર (૧૮૧૦—૧૮૬૧), ગેરિબાલ્ડી (૧૮૦૭—૧૮૮૨). આ ત્રણ મહા પુરુષોએ ઔસ્ટ્રીયાના શાસન નીચે ચગદાયેલા ઈટાલીનું નવસર્જન કર્યું હતું. કહેવાય છે કે એ નવસર્જનમાં મેઝિની તે ઈટાલીનો આત્મા હતો. કાવૂર તેનું મસ્તક હતું અને ગેરિબાલ્ડી બાહ્ય રૂપે હતો. મેઝિનીને એક ભવ્ય ઈટાલીનું સર્જન કરવાનું સ્વાનું હતું. એની પ્રેરણાથી ઈટાલીમાં જગૃતિ આવી, ગેરિબાલ્ડીએ લશકરનું સંગઠન કરેલું અને કાવૂરે રાજકીય સંચાલન કરી ઈટાલીનાં છૂટાં છૂટાં નાનાં રાજ્યોનું સંગઠન સાધી ઈટાલીને સ્વતંત્ર કરેલું.

મુક્કિયાવલી (૧૮૬૮—૧૯૨૭) એં ઈટાલીનો એક મહા વિચક્ષણ રાજમંત્રી હતો. એસે ‘ધ પ્રિન્સ’ નામના પુસ્તકમાં રાજ્યશાસનની એક ફિલ્મસૂઝી રજૂ કરેલી છે. આપણા કૌટિલ્યની નીતિને તે મળતી આવે છે. બુરોપના રાજકીય જીવનમાં મુક્કિયાવલીના આ સિદ્ધાંતોએ ઘણો ભાગ ભજવેલો છે. એમાં એકહથું રાજ્યશાસનની તેણે ભલામણ કરેલી છે. અને રાજ્યતંત્રના વિરોધીઓને કોઈ પણ રીતે નાખૂં કરવાનું તે સૂચવે છે.

ઇટ્ટુસ્કનો—ઇટ્ટુરિયા, ઈટાલીનું ઉત્તાર વિભાગનું એક પ્રાચીન રાજ્ય—તેના વતનીઓ. સેનાઈટો—મધ્ય ઈટાલીની એક પ્રાચીન સેબાઈન જાતિ. લુઈ નેપોલિયન—જાણીતો શહેનશાહ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ. ટ્યુટનો—કોઈ પણ જર્મન-ભાષી બોકો, જર્મનો. સેક્સનો—ઉત્તાર જર્મનીના વતનીઓ, એમણે પાંચમી અને છુટી સદીમાં દુંગલેન્ડને જઈને જતેલું. ગોલ—ફ્રાન્સનું એક પ્રાચીન નામ. મસ્કોવાઈટ—રાશિયન બોકો.

લિટલટના વાર્તાલાપમાંના ઉલ્લેખો :

લિટલટન (૧૫૮૮—૧૬૪૫).

કંબરલેન્ડ પર્ણતો, કોર્નવોલના ખડકો—દુંગલેન્ડમાં. વાઈકિંગો—સ્કેન્ડિનેવિયાના દરિયાઈ ચાંચિયાઓ. ટારટરસ—હોમરના ‘ઈલિયડ’માં આવતું એક પાતાળ, જેમાં કદી સૂર્યનો પ્રકાશ પહેંચતો નથી. ઈન્ફરનો—ડાન્ટેના મહાકાવ્ય ‘ડિવાઈન કોમેડી’માં વર્ણવાયેલું નરક. હાપી—ગ્રીક દંતકથામાંની એક ભયંકર ખાઉધરી રાક્ષસી, તેનું મસ્તક ખીનું અને શરીર પક્ષીનું રહેતું. એલિસિયમ—ગ્રીક બોકોનું સ્વર્ગ. આસ્ક્રોલે—પોયણાની જતનાં ઝૂલોનો છોડ. ગ્રીક કથાઓમાં તે મૃત્યુ પામેલાઓનો ખાસ છોડ ગણાય છે.

દીનશાહ, પરીજાદી

(૧)

દીનશાહ

પરીજાદી, ઈરાનની કુંજે આપણી આ સ્વર્ગપુરી માર્ગિન્ડરાનની કુંજે જેવી તો શીતળ અને મધુર નહેતી જ. આ અહીની શાંતિમય સરિતાના કિનારા પરના બગીચામાં જે ઝૂલો છે એના રંગ ઈરાનનાં ઝૂલોના રંગ કરતાં તો કેવાયે વધુ મોહક છે, એ ઝૂલોની સુવાસ ઈરાનનાં ઝૂલોની સુવાસ કરતાં તો કેટલીયે વધુ મીઠી છે. અહીં તો એકેએક વૃક્ષ પર પંખીનાં કૂજન થઈ રહ્યાં છે. પંખીના એ કલશોરમાં તો એક કેવાયે અપાર્થિવ આનંદ છલકાઈ રહે છે. અને આ પંખીની શોભા, એમના રંગ, એમનાં પીછાની છટા એ તો એટલી તરેહ તરેહની છે કે એ જેવામાં જ આપણું મન ડૂબી જય છે. આ કયાં પંખી છે, કઈ જતનાં, કયા નામનાં એ જાણવાની જિજાસા સરખી પણ થતી નથી. આવી આ ભૂમિમાં આપણને બે હજાર વરસ થઈ ગયાં. આ સ્વર્ગમાં આપણે દેવોનો આનંદ માણી રહ્યાં છીએ. પણ આ બધું છિતાયે કોણ જાણે કેમ, ઈરાનનાં સ્મરણો પાછાં મારા અંતરમાં જગી આવે છે. એ ત્યાંની જીહુનનાં પાણી યાદ આવે છે, ત્યાંના તાતરોના તંબૂઓ, ત્યાં ભટકતી આર્દ્રાસિયાબ જતો, ત્યાંનું દોલતમંદ દમાસ્કસ, અને આપણાં પોતાનાં શહેર પણ યાદ આવે છે. આપણા શહેરમાં આપણાં માબાપોનાં પાસે પાસે મકાનો, એ મકાનોના અડોઅડ જરૂખાઓ અને એ જરૂખાઓમાં આપણે જૂકી જૂકીને ધીમી ધીમી વાતો કરતાં. આ બધુંય ફરીથી જાણવાનું મન થાય છે.

પરીજાદી

મને પણ થાય છે કે આપણી એ અસલ લોમમાં જઈએ તો ખોટું નહિ. માર્ગિન્ડરાનનો રસ મને ઓછો પડે છે એમ તો નહિ કહું, પણ મને કશુંક એમ કહી રહ્યું છે કે પેલો પૃથ્વી પરનો આનંદ પણ એક ચીજ છે. એ ભલે મર્યાદ માનવનો આનંદ હોય, ચંચલ હોય, પણ એને જડપીને માણવામાં પણ એક તીવ્ર રસ રહ્યો છે, એની પણ એક પૂર્ણતા છે. પણ દીનશાહ, અહીં આપણને બે હજાર વર્ષ થઈ ગયાં છે. એટલે એ ખારા વતનમાં આપણે જઈએ તે પહેલાં જરા જેઈ લીધું હોય કે એ ભૂમિની શી દશા છે તો સારું નહિ? અત્યારે તો ત્યાં હવે નવાં માનવી હશે, નવી ભાષા હશે, નવી રીતરસમ હશે. એવી હુનિયામાં જઈએ તો આપણે તદ્દન અજાણ્યાં જેવાં જ બની રહીએ. એમાં આપણાથી રહેવાય જ નહિ તો?

દીનશાહ

ખરું છે. હું જઈને જોઈ આવું છું. તું અહીં જ રહે, પરીજાદી.

(૨)

દીનશાહ

પરીજાદી, પરીજાદી, હું પૃથ્વીને જોઈ આવ્યો. અરે, ત્યાં તો હવે જવા જેવું જ નથી રહ્યું. આપણે તો હવે અહીં માર્ગિન્ડરાનમાં જ હમેશાં રહીએ. પૃથ્વી હવે બદલાઈ ગઈ છે. ખરેખર, તારી વાત કેટલી બધી સાચી હતી, મારી દેવી !

પરીજાદી

તો વહાલા, કહો, તમે ત્યાં શું શું જોયું, શું શું સાંભળ્યું !

દીનશાહ

પરીજાદી, મેં જઈને જોયું કે એ દુનિયામાંથી સુંદરતા સરી ગઈ છે. ત્યાં તો હવે અનેક કંગાળ અને કઢંગાં મકાનો બન્યાં છે, અથવા તો ત્યાં મોટાં મોટાં મકાનો છે તો તેમાં નર્યો દમામ છે, ખોટી ખોટી ભવ્યતા છે. માઈલોના માઈલો લગી બસ ઈંટમાટીનાં મકાનો પર મકાનો. કયાંય લીલીછમ હરિયાળીનો ટુકડો સરખોય નહિ. એ છે પૃથ્વી પરનાં શહેરો. એમાંથી સદાય એક કર્કશ કોલાહલ ઊઠ્યા જ કરે છે, ભટ્ટીઓના ભડકા નીકળ્યા કરે છે, ધાતુઓના ખખડાટ સંભળાયા કરે છે. એક લુઘ્યો અને ભયંકર ધુમાડો આકાશને ધોરી વળે છે. બાગબગીયા બધા ઉજાજડ થઈ ગયા છે, કયાંય સુંદરતાનું નામોનિશાન નથી. માણસના ચહેરા પર આનંદ નથી. એમનાં શરીરમાં કાંઈ ઢંગ નથી. અને એ માણસો જે વખ્તો પહેરે છે એ તો એમના કરતાંય વધારે કઢંગાં ને વધારે ભૂંડાં છે. જાણે કે જગતમાં નર્યો જંગલીઓ જ વસે છે. પૃથ્વીના પેટમાંથી જાણે કે ભૂતો ને પિશાચો ધોળે દિવસે નીકળી આવ્યાં છે ને કામ કરવા લાગી ગયાં છે.

પરીજાદી

આ તો બહુ માઠા સમાચાર છે, દીનશાહ, કારણ આપણે જવાનું તો છે જ. આ બધી ઊથલપાથલ એ તો આપણે જવા માટેની નિશાની છે એ તો તમને ખબર છે ને ?

દીનશાહ

હા, એ જાણું છું, પણ આપણું દિલ કાંઈ આવી ભયાનક ભૂમિમાં જવા માટે ઝંખતું નથી. આપણે તો ઈરાનના બગીયા અને મિનારાઓ જોઈએ છે.

પરીજદી

પણ દીનશાહ, એમ પણ કેમ ન હોય કે આપણે નીચે જવાનું જે નિર્માણ છે તે દુનિયાને હતી તેવી ફરીથી બનાવી દેવા માટે જ હશે. જગતને આપણે ફરીથી સુંદરતાનું, સંગીતનું અને આનંદનું ધામ બનાવવાનું હશે. આપણે આ તમે જેઈ આવ્યા તેવી દુનિયામાં જઈશું તો પછી એ દુનિયાને આપણે એવી ને એવી તો નહિ જ રહેવા દઈશું. આપણે એને બરાબર આપણી ભાવનાનો મૂર્તિ રૂપ બનાવી લઈશું.

દીનશાહ

તારી વાત મને સાચી લાગે છે, પરીજદી. અને તારી વાત હમેશાં સાચી જ હોય છે. ચાલો ત્યારે, આપણે અહીંથી જઈએ.

તુરીઉ, ઉરીઉ

તુરીઉ

હે સ્વર્ગથી અવતરતી દેવી લીડા, પ્રભાતને સુવર્ણથી રસી દેતા તારા ચરણ કેવા તો અનુપમ સુંદર છે. પૃથ્વીનાં ગુલાબો લાલ તો છે, પરંતુ તારા ચરણનાં આકાશમાં પડતાં હિંગળોકી પગલાં એથી પણ વિશેષ લાલ છે. એ પગલાંમાં તો પ્રેમનો કીરમજી છે, રસોન્માદની જલક છે.

દેવી લીડા, તારી કરુણાળું દૃષ્ટિ માનવો પર ઢાળ. યુદ્ધના ઘોર શોર શાંત પડી ગયા છે, બાણના સૂસવાટ શમી ગયા છે, પરસ્પર ત્રાટકતા જોધાની ઢાલોના ખખણ્ણાટ ખખણ્ણતા મટી ગયા છે. અમારી તલવારો અમે મહેલની દીવાલો પર ટીંગાવી દીધી છે. જુવાનિયા યુદ્ધમાંથી હેમખેમ આવી ગયા છે, આસિલોનની કન્યાઓ જેતરનાં ધાનમાંથી પોતાના પ્રેમીઓને પુકારી રહી છે, એક મીઠા ને બુલાંદ કંઠથી.

દેવી લીડા, હે હાસ્યની અધિષ્ઠાત્રી, આનંદની સ્વામિની ! તારો પ્રવેશ થાઓ પ્રેમીઓનાં શયન-ગૃહોમાં, વરકન્યાનાં ગીતોમાં, ઉધાનોમાં અને સરિતાની કુંજોમાં નયનમાં નયન પરોવતાં, ધીમેથી હૃદયને હૃદયની વાત કરતાં યુવક અને યુવતીઓમાં, ધિક્કારને તું વિદ્યાય દઈ દે, કોધને હાંકી કાઢ. જગત પર પ્રેમનું આલિંગન છવાઈ જાઓ. સંધર્ણના આતુર આત્માને તું ચુંબનથી શાંત કર.

ઉરીઉ

તુરીઉનું ગાન તો સુંદર છે, પરંતુ ઉરીઉનું સૂક્ત પ્રખર છે. સાંભળો ટેનિથનું સુક્ત.

ટેનિથ, મૈયા ભયંકરી ! તારા કણ્ઠમાં મુણુડની માલા છે, તારી વેદી પર બલિઓ ચડે છે, બલિના મુખમાંથી મૃત્યુનો ચિત્કાર ઊંઠે છે, બલિનું રુધિર તું પાન કરે છે, હે નિઝૂર અને ચાણુ ચાણુકે !

ટેનિથ, ગરજતાં સમરાંગણોમાં તું ખડી છે. તારો ઘોર અવાજ આકાશને ભરી દે છે, રથોના ગડગડાટ અને યુદ્ધની ગર્જનાઓ એ અવાજમાં ડૂબી જાય છે. તારાં અંગે રુધિરના ડાઘ છે, તું આતુર અને ભીષણ છે, નિર્દ્ય છે, વિરાટ અને વેગીલી છે — તું અદ્ભુત અને પૂજ્ય છે, મૈયા !

મારું કથન શરણ કર ! મને તારો ભય નથી. હું તો તારો ચાહક છું. હું તો તને પૂછું છું, તું થાકી તો નથી ને ? શગુનું લોહી પીતાં પીતાં તું તૃપ્ત તો નથી થઈ ગઈ ને ? બલિદાનોનાં માંસ જમતાં જમતાં તું ધરાઈ તો નથી

ગઈ ને ? એમ નથી તો પછી આસિલોનની વીરભૂમિમાંથી લડાઈનાં ગજ્જન કેમ શાંત થઈ ગયાં છે ?

મને તો થાક નથી લાગ્યો, મને તો તૃપ્તિ નથી થઈ. મારો તને આદેશ છે : જગૃત થા અને આપ મને ફરીથી સંહારનો આનંદ. સંગ્રામના મોરચે મને સૌની મોખરે ધરી હે, મને ભાવ ભૂલીને લડતો કરી હે. અભિમાની શત્રુઓ પર, ગરજતા દુશ્મનો પર મને બાળો વરસાવવા હે. શત્રુઓને ભગડી મૂકવા હે. અને સંગ્રામમાં ઠેલાંનાં મુખોને કચડી નાખવા હે.

મા, તું ઊઠ ! લીડા ભલે એનાં રમણીય ઉધાનોમાં અને કોમળ કુંજેમાં વિહર્યા કરે. ભલે તે આસિલોનના કુમારોનાં સુંદર ને સુંવાળાં વદન પંપાળતી રહે, રમણીઓનાં સૌનંદર્ય તે ભલે સમારતી રહે. પણ હું તો મારે સંગ્રામની ભૂમિમાં ને મંત્રલુણા મહેલોમાં મથતો મથતો વૃદ્ધ બન્યો છું, માથે ધોળાં આવ્યાં છે. મને આપવા જેવું એ દેવી કને કશું યે નથી. એ લીડા મને ભલે શાંતિનું વરદાન આપે, પ્રેમ અને સૌનંદર્યની પ્રેરણાઓ આપે. પણ એને તે હું શું કરું ?

મા, તું ઊઠ, હે ભયંકરી ટેનિથ ! તારા હળવા અમથા અવાજથી આખી દુનિયાને ડેલાવી હે. તારી છાયા આકાશમાંથી ઝૂઝી રહે. માનવોનાં હદ્યમાં તું લોહીની ખાસ, અને મૃત્યુનો રસ અને હત્યાનો હર્ષ ભરી ભરી જાનવને ગાંડાનૂર કરી હે. તને આપીશું લેટ અમે કેદીઓના કેદીઓ, સ્વીઓ અને પુરુષો. તારી વેદી પર એમનું વહી રહેશે લાલ લાલ રુધિર.

ટેનિથ, હે મૃત્યુની માનિની, સંગ્રામની સામ્રાજ્યી ! મૃત્યુની ભીસમાં એવો તો આનંદ છે જે જે રમણીના મધુર આલિંગનમાંયે નથી. પીડાના પીડનમાં એવો તો રસ છે જે સુંદરીના અધરના સ્પર્શમાં પણ નથી. ભાલાઓથી વીધાયેલા શરીરની જે સુંદરતા છે એ રત્નોથી મઢેલાં રમણીનાં ગૌર ગૌર અંગોમાંય નથી. ઓ લીડા, ટેનિથના કરુઠમાંની મુણેની માલા તે તારાં સ્તનો પર સોઝાતી પુષ્પોની માળાથી કેટલીયે મોંધી છે.

તુરીଓ

ઉરીଓ, તું તો સંગ્રામનો સેનાની છે, ગીતનો ગુરુ છે. તારું સ્તોત્ર તો મહાન જ હોય. પણ મારું ગાન પણ સુંદર છે. આસિલોનનાં મંદિરોમાં અને ચૌટાં અને હાટમાં આપણે મળેલા તેને તો બહુ કાળ થઈ ગયો. એ પછી તો, હે આસાના રાજકુમાર, યુગો વહી ગયા છે, પૃથ્વી બદલાઈ ગઈ છે.

ઉરીଓ

હું તો મહાજનોના સ્વર્ગોમાં રહી આવ્યો છું. ત્યાં તો અમે દિનભર લડાઈ ખેલીએ છીએ અને સાંજને સમે ઉજાણી કરીએ છીએ.

તુરીઉ

અને હું રહી આવ્યો છું સાગર કિનારેનાં ઉધાનોમાં અને કુંજેમાં, ઝૂલોથી બિછાયેલા પાણીના કિનારે સાગરનું ગુંજન થતું હોય અને પ્રેમ અને ગીતની રેલ રેલાતી હોય એવી સૃંઘિતમાં. પણ હવે પાછો એ સમય આવે છે કે મારે હવે નીચે જવું પડશે અને માનવનાં આનંદધામોમાં પાછી ગીત અને માધુર્યની માંડળી કરવી પડશે.

ઉરીઉ

અને હું પણ નીચે જવાનો છું. જગતને એકલા કવિની ને પ્રેમીની જ જરૂર નથી. જગતને જોછાઓ પણ જોઈએ છે.

તુરીઉ

ઉરીઉ, આસાના રાજકુમાર, દુનિયા બદલાઈ ગઈ છે. તને હવે સંહારનો રસ અને નિષ્ઠુરતાનો આનંદ ફરીથી નહિ મળે. માણસો દ્યાળુ બન્યા છે. માણસમાં કોમળતા અને સંકોચ સભરે ભરાયાં છે.

ઉરીઉ

એ તો હું નથી જાણતો. ટેનિથ મને જે આદેશ આપશે તે હું કરોશ. ઓણે સરળેલી દુનિયામાં જે કઠોરતા ના હોય, ભીષણતા ના હોય, તો મને કોઈ બોલાવશો મા.

તુરીઉ

આપણે બંને સાથે જ નીચે જઈશું અને જોઈશું કે આટલાં બધાં કરોડો વર્ષો પછી આ દુનિયાને આપણો પાછો ખપ પડ્યો છે તો એ દુનિયા કેવીક હશે હવે.

મੱજિની, કાવૂર, ગેરિબાદી

મੱજિની

ઈટાલીની અત્યારની અવસ્થા બતાવી આપે છે કે એને મારા ઉપદેશની કેવી તો જરૂર હતી. કાવૂરની રાજનીતિમાં મુક્કિયાવલીની ચાણક્ય નીતિ પાછી જગૃત થઈ. ઈટાલીને પોતાના પુરુષાર્થનાં જરૂરથી ફળ મળવા લાગ્યાં અને એ ફળને તે લોભી બનીને વળગી પડ્યું અને પરિણામ એ આધ્યું કે મેં એને જે દર્શન આપેલું તેની નિર્મણતા તે ગુમાવી બેઠું. ઈટાલીની અત્યારે જે અવદશા છે તે આ જ કારણે. આપણે ફળને માટે પુરુષાર્થ તો કરવો જ જોઈએ પણ એ ફલ પ્રત્યે એટલી બધી તો આસક્તિ ન જ હોવી જોઈએ કે એને જલદીથી સિદ્ધ કરવા જતાં સાચાં સાધનોનું જ બલિદાન અપાઈ જય. એમાંથી તો છેવટે જતાં સાચા લક્ષ્યનું જ બલિદાન થઈ જય છે.

કાવૂર

ઈટાલીની અવસ્થા એ બતાવી આપે છે કે મારી રાજનીતિ કેટલો બધી તો સાચી હતી. મ૱જિની, તમે હજી પણ એક આદર્શવાદી અને સ્વભન્સેવી જ રહ્યા છો. રાજપુરુષો આદર્શોના તો સ્વીકાર કરે જ છે, પણ ખાલી ખ્યાલો તરફ તેમને નજર નાખવી પોસાતી નથી. રાજપુરુષ તો હમેશાં પોતાના લક્ષ્ય ઉપર જ ચોટ મારે છે. નાની નાની વિગતોમાં એને ગમે તેટલું જતું કરવું પડે તો તે માટે તે તૈયાર હોય છે.

મ૱જિની

તમારું કહેવું સાચું છે. પરંતુ અહીં તો વિગતોનું નહિ પણ મૂળ વસ્તુનું જ બલિદાન અપાઈ ગયું છે.

કાવૂર

ઈટાલી એક બન્યું છે, ઈટાલી મુક્ત બન્યું છે.

ગેરિબાદી

ઈટાલીની એકતાનું સર્જન તો મેં કર્યું. મેં મુક્કિયાવલીની ચાણક્ય નીતિ નથી અજમાવી, કે નથી કોઈ રાજ્યપ્રપંચનો કે રાજ્યપ્રપંચનો આશ્રય લીધો. મારા દેશને અપંગ બનાવીને મેં સ્વતંત્રતા ખરીદી નથી. મેં તો રાષ્ટ્રના આત્માને આવાહન કર્યું અને એ આત્મા જગ્યો, પોતાના પરથી એણે નાના અને મોટા હરેક રીતના જુલમગારોને ખંખેરી નાખ્યા. પણ કાવૂરે ખરું જોતાં તો ઈટાલીના આત્મામાં રહેલી વીરત્વ અને રાજત્વ ઉપર મદાર બાંધવો જોઈતો હતો. ફલોરેન્સ,

રોમ અને નેપલ્સમાં પ્રાચીન રોમનોએ, એન્ટુસ્કનો અને સેમનાઈટોએ જે નવ-જગૃતિ સાધેલી તેના ઉપર આલંબન લેવું જોઈતું હતું. નાનાં નાનાં રાજી રજી-વાડાની સાથે સોદાગરી કરનાર જૂઠા લુઈ નેપોલિયનનો આધાર કાવૂરે લીધો તે બરાબર થયું નથી.

મેળિની

ઈટાલી એક બન્યું છે, ઈટાલી મુક્ત બન્યું છે એ ખરું. પણ એ એકતા, એ મુક્તિ શરીરની છે, આત્માની નહિ. ગેરિબાલ્ડી, તમે ઈટાલીને એક કરીને એક માણસના હાથમાં સોંપી દીધું, રાણ્ણના હાથમાં નહિ.

ગેરિબાલ્ડી

ઈટાલીને મેં રાજના હાથમાં, એક વીર પુરુષના હાથમાં, ઈટાલીના પ્રતિનિધિના હાથમાં સોંઘ્યું હતું. હજુ પણ મને નથી લાગતું કે મારી ભૂલ થઈ હોય. આખોયે દેશ બોલી ઉઠેલો : ‘એ અમારો પ્રતિનિધિ છે.’ અને એક પ્રજ્વાદી તરીકે મેં રાણ્ણના અવાજને માથે ચડાવી લીધો.

કાવૂર

તમારા જીવનનું એ એક ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રેરિત કાર્ય હતું. આ પછી પણ જે હજુ અમુક પ્રશ્નો એમ ને એમ ઊભા રહ્યા છે, રાજકારણના દેહનાં અમુક અંગોમાં હજુ પણ જે બીમારી છે તો એમાં કશું અસ્વાભાવિક નથી. એ તો માત્ર એક સ્વઘનસેવી માણસ જ એવી માગણી કરે કે આટલા બધા જૂના અને ધાતક રોગમાંથી દર્દી એકદમ જ સાજે થઈ જય. અમે લોકોએ શસ્ત્રોપચારનું કામ કરી આપ્યું હવે ઔષધના ઉપચારનું કામ શાંતિથી અને કશા તોળદમામ વિના ચાલી રહ્યું છે.

મેળિની

ઈટાલીએ પોતાનું જીવનકાર્ય પાર પાડ્યું નથી. ઈટાલી પર મારી નજર નાખું છું અને મારું હૃદય દુઃખથી ભરાઈ જય છે. આ ભૂમિને તો મારે એવી રીતની તાલીમ આપવી હતી કે તે સારાયે જગતની નેતા બની રહે. પણ અત્યારે તો એ એક સાવ હલકા દરજાની સત્તા બની રહી છે. અને પોતાના ટેકા માટે પેલા સ્વાર્થી અને અવિચારી ટયુટનોનો આક્ષય લઈ રહી છે. આ દેશે તો રાજ્યતંત્રની અને સમાજની એક એવી પુનર્ધારના કરવી જોઈતી હતી કે જેમાં સ્વતંત્રતાના યુગની સારીયે વિચારસરણી બરાબર રીતે મૂર્ત બની રહે. એને બદલે એ બિચારો અત્યારે ગોલ અને સુક્ષ્મનોનાં પગલાંમાં પગલાં માંડતો માંડતો તેમની પાછળ પાછળ માંડ માંડ ચાલી રહ્યો છે. આ દેશે તો એક નૂતન યુરોપીય સાંસ્કૃતિક સર્જક રૂપ બનવાનું હતું પણ આજે તો માનવ-જાતિના નેતાઓમાં એનું નામ સરખું પણ સંભળાતું નથી. આજે તો રોમનોના

આ વારસદારો કરતાં પેલા અર્ધ-અશિયાઈ મસ્કોવાઈટો માનવજાતિને માટે ધારું ધારું વિશેષ કરી રહ્યા છે.

કાવૂર

રાજપુરુષે તો ધીરજ રાખવાની રહે છે અને પોતાના ધ્યેયની સિદ્ધિની દિશામાં શાંતિથી કામ કર્યે જવાનું રહે છે. એણે તો એક એક પગલું પાકે પાયે માંડતા જવું જોઈએ. ઈટાલીનાં આર્થિક સંકટો દૂર થઈ જશે અને ચર્ચા તરફથી પ્રગતિનો વિરોધ થતો બંધ પડશે ત્યારે મેરિનીનો આદર્શ સિદ્ધ થાય પણ ખરો. ઈટાલીની બુદ્ધિ અને તલવાર હજી પણ પહેલાંની માફક યુરોપને દોરી શકે છે અને નવો ધાર આપી શકે છે.

મેરિની

આ મહાન સિદ્ધ તે મુત્સદીઓના હાથે કે પરિસ્થિતિના તાબેદાર માણસોના હાથે સિદ્ધ નહિ થાય. એ તો જે પુરુષ કાળના ઉપર કાબૂ ધરાવતો હશે, પરિસ્થિતિનું સર્જન કરી શકે એવો હશે તેવો કોઈ વીર આત્મા અને પ્રચંડ બુદ્ધિપ્રતિભા જ એ સિદ્ધ સાધી શકશે. ઈટાલીને મેં એક રોમન રીતનો ધાર આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો. મને ખબર હતી કે યુરોપની સમક્ષ ત્રીજી વાર એક નૂતન તત્ત્વને પ્રગટ કરવું પડવાનું છે. અને એ પ્રાકૃત્યનું વાહન ઈટાલીએ બનવાનું નિર્માણું છે. આ પિતૃલોકમાંથી પૃથ્વી પર માનવજાતિમાં ફરીથી જન્મ લેવાને હું જ્યારે નીકળ્યો ત્યારે મને આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું હતું. 'બે વાર ઈટાલીએ યુરોપને એક નવી સાંસ્કૃતિ આપેલી છે. ત્રીજી વાર પણ તે જ આપશે.' પૃથ્વી ઉપર આપણને મોકલવામાં આવતી વેળા જે અવાજ બોલતો હોય છે તે જૂઠું બોલતો નથી હોતો.

કાવૂર

ના, એ અવાજ જૂઠો તો નથી હોતો. પરંતુ ફ્લ કંઈ હમેશાં એકદમ જ આવી જતું નથી. એ માટે કેટલીક વાર તો તૈયારીનો લાંબો કાળ લાગે છે. વિશુદ્ધિની ધીરી વેદનામાંથી પસાર થવાનું રહે છે. અને નિર્માઈ ચૂકેલી વસ્તુ કેટલીક વાર તો એક મિથ્યા સ્વર્ણ જેવી જ લાગે છે. એટલે આપણે તો ફ્લ આવવામાં વિલંબ થતો હોય તો એથી નિરાશ ન થવું જોઈએ, અધીરા ન બનવું જોઈએ, મનમાં કડવાશ ન જન્મવા દેવી જોઈએ અને ફ્લ અવશ્ય આવવાનું જ છે એવા જ્ઞાનપૂર્વક કામ કર્યે જવું જોઈએ. ઈટાલીની ભાવિ સિદ્ધિને માટે આપણને ફરીથી બોલાવવામાં આવે એ પણ બનવાનો સંભવ છે. આપણે હમેશાં ઈટાલીની મદદ કરતા રહ્યા છીએ. એક વાર ફરીથી પણ આપણે તેની મદદમાં જઈશું.

મેજિની

એ તો હું જાણતો નથી. પણ આ સુખી લોકોની સૃષ્ટિમાં દિવસો મને હવે લાંબા ને લાંબા લાગ્યો રહ્યા છે. આપણને જવાનો આદેશ આવે ત્યારે મારી એવી પ્રાર્થના છે કે આપણે એ રીતે જઈએ કે આપણો વિજય આપણે મુત્સદ્દીગીરીને માર્ગે નહિ પણ સત્યને માર્ગે, તીવ્ર ધૈર્યને માર્ગે સિદ્ધ કરીએ—

ગેરિભાલડી

પણ એ વિજય તે બાંધછોડને માર્ગે નહિ. પણ વીર પુરુષની તલવારના માર્ગે—

મેજિની

રાજપ્રચારને માર્ગે નહિ પણ માનવતા માટેના પ્રેમના માર્ગે, એક ઉમદા શાનના માર્ગે આવશે.

કાળૂર

હું તો મારે સંતોષમાં રહીશ કે નેથી ઈટાલીનો વિજય થાય.

ગેરિભાલડી

એબિસિનિયાએ ઈટાલીના હાથમાંથી પડાવી લીધેલી તલવાર ફરી જ્યારે પાછી ઊંચી થશે ત્યારે એનો ઊંચકનાર હું હોઈશ.

શિવાજી, જ્યસિંહ

જ્યસિંહ

આપણા બંનેમાંથી કોઈને પણ સફળતા મળી નહિ. દેશમાં એક ત્રીજી સત્તા દાખલ થઈ ગઈ છે અને તમારા કાર્યનું ફળ ઓણે વીણી લીધું છે. અને મારું કાર્ય, એ તો બિચારું ભાંગીને ભુક્કા થઈ ગયું છે. મેં જે આદર્શ સેવ્યો હતો એ તો બિચારો ધૂળધાળી થઈ ગયો છે.

શિવાજી

મેં જે કાંઈ કર્યું તે ફ્લની આશાથી નહોનું કર્યું. એટલે આ જે નિષ્ફળતા આવી છે એથી મને કોઈ આશ્વર્ય નથી થતું, નિરાશા પણ નથી થતી.

જ્યસિંહ

હું પણ કોઈ અંગત બદલાની આશાથી કામ નહોતો કરતો. મારું ધ્યેય તો ક્ષત્રિયના આદર્શનિ ટકાવી રાખવાનું હતું. માનભર્યા સંગ્રામમાં અડગ હિમતથી લડ્યે જવું, મિત્ર અને શત્રુ બંને તરફ ઉદાર રહેવું, આપણી પસંદગીના સમ્રાટ પ્રત્યે વીરોચિત વફાદારી જળવવી — આ મને હિંદની સાચી સંસ્કૃતિ લાગતી હતી. હિંદુ પ્રજાઓની એકતા રચાય અને હિંદમાં તેમનું વર્યસ્વ જમે એના કરતાં પણ આ વસ્તુ મને વધુ ઈષ્ટ લાગતી હતી. એટલે જ તમે મૂકેલી દરખાસ્તોનો હું સ્વીકાર કરો શક્યો નહોતો. પણ તમે મારી પોતાની ભાવનાનો સ્વીકાર કરો એ માટે મેં તમને તક આપી હતી. અને પછી જ્યારે તમારી અને મારી બંનેની સાથે દર્ગો ઘેલાયો ત્યારે મેં મારું માન બચાવી લીધું અને તમને નાસી છૂટવામાં મદદ કરી.

શિવાજી

પ્રભુએ મને પોતાનું રક્ષણ બક્ષ્યું હતું અને એક સ્થીના હદ્યમાં પ્રેરણા મૂકીને તેના તરફથી મને પ્રેમ અને મદદ મેળવી આપ્યાં હતાં. પરંપરાઓ તો બદલાતી રહે છે, ક્ષત્રિયના આદર્શનિ માટે ભવિષ્યના જગતમાં પણ સ્થાન છે જ. પરંતુ એ આદર્શના ધાટમાં જે ક્ષણિક તત્ત્વો હતાં તેને દૂર કરવા માટે એ ધાટને ભાંગી નાખવાની જરૂર હતી. પોતાની પસંદગીનો સમ્રાટ, એની પ્રત્યે વફાદારી રાખવી એ વાત તો સારી છે. પરંતુ પોતાના રાષ્ટ્રની પસંદગીનો સમ્રાટ, એના પ્રત્યેની વફાદારી એ પેલા કરતાં પણ ઉત્તામ છે. રાજમાં દિવ્યતા હોય છે તે તો પ્રભુની શક્તિ રાજમાં વ્યક્ત થતી હોય છે એને લીધે હોય છે. પણ પ્રભુની શક્તિ રાજને મળે છે તે એટલા માટે કે એ પ્રજાનો પસંદ કરેલો.

પ્રતિનિધિ હોય છે. રાષ્ટ્રમાં રહેલા પ્રભુ, એ જ દેવતાનો રાજ સેવક હોય છે. વિઠોબા, એ મરાઠાઓના વિરાટ પ્રભુ — મા ભવાની, એ ભારતમાતાનું મૂર્તિમંત રૂપ — એમની શક્તિ વડે હું જીત્યો છું.

જ્યસિંહ

તમારો રાજકીય આદર્શ તો ધણો મહાન હતો. પરંતુ તમારું સાધનો અંગેનું ધોરણ અમારી નીતિની દૃષ્ટિએ મહા ધૃણા ઉત્પન્ન કરે તેવું હતું. છળપ્રપંચ, દગ્ગાબાજી, લુંટફાટ, ખૂનામરકી — આ બધી વસ્તુઓ તમારી પ્રવૃત્તિમાંથી તમે બાકી રાખી નહોતી.

શિવાજી

મેં જે લડાઈઓ કરી છે, મેં જે રાજ કર્યું છે તે મારે ખાતર નહોતું. મારી લડાઈઓ, મારું રાજ્ય એ તો પ્રભુને ખાતર, મહારાષ્ટ્ર ધર્મને ખાતર, રામદાસે મંડન કરેલા હિંદુ રાષ્ટ્રના ધર્મને ખાતર હતાં. ભવાનીને મેં મારું મસ્તક અર્પણ કરી દીધું ત્યારે એણે મને આજ્ઞા કરી કે એ મસ્તક તું તારી પાસે રાખ, રાષ્ટ્રના કલ્યાણને ખાતર જે કંઈ પ્રપંચો ને યોજનાઓ કરવી પડે તે એ મસ્તક દ્વારા કરજે. રામદાસને મેં મારું રાજ્ય સમપી દીધું ત્યારે એમણે એ મને પાછું સોંઘું અને કહ્યું કે લે આ તને પ્રભુની બેટ તરીકે, મરાઠાઓની બેટ તરીકે આપું છું. આ બંને આજ્ઞાઓને મેં માથે ચડાવી લીધી. પ્રભુનો જ્યારે હુકમ થતો ત્યારે હું કંઠ કરતો. હું જ્યારે લુંટ કરતો ત્યારે પ્રભુ મને બતાવતા હતા કે તારે માટેની સાધનસામગ્રી હું તને આ રીતે આપું છું. મેં કદી દગો કરેલો નથી, પણ મારી પાસે સાધનો નહોતાં, માણસો નહોતાં, એટલે હું યુક્તિ-પ્રયુક્તિનો આશ્રય લેતો. મારી બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતા વડે અને મગજની શક્તિ વડે સ્થૂલ શક્તિઓને હું જીતતો.. જગતે યુદ્ધમાં અને રાજકારણમાં યુક્તિ-પ્રયુક્તિનો સ્વીકાર કરેલો છે. અત્રિયોની ખુલ્લી રાજનીતિમાં વીરતાનું તરત છે, પણ યુરોપ કે એશિયાનાં રાષ્ટ્રોએ એ નીતિને અપનાવી નથી.

જ્યસિંહ

મેં તો ધર્મને જ સર્વકોષ માન્યો છે અને પ્રભુનો અવાજ પણ મને ધર્મનો ત્યાગ કરાવી શક્યો નથી.

શિવાજી

મેં તો પ્રભુને મારું સર્વ કંઈ સમપી દીધું હતું અને એમાં ધર્મને પાણ મેં પ્રભુને સોંપી દીધી હતો. પ્રભુની હંચા એ જ મારો ધર્મ હતો. પ્રભુ એ જ મારા સેનાપતિ હતા અને હું તેમનો સૌનિક હતો. મારી વફાદારી આવી હતી. મારે ઔરંગજેબની વફાદારી નહોતી, નીતિના કોઈ નિયમોની

વફાદારી નહોતી. મારી વફાદારી મને જગતમાં મોકલી આપનાર કેવળ પ્રભુની જ હતી.

જ્યસિહ

પ્રભુ તો જગતમાં આપણને સૌને મોકલી આપે છે, પણ દરેકને તે જુદા જુદા કામને માટે મોકલે છે, અને માણસનું જેવું કામ તે પ્રમાણે તેનો આદર્શ, તેનું ચારિત્ર્ય ઘડી આપે છે ઔરંગજેબનું પતન થયું તો તેનો મને શોક નથી. એ પોતાની બાદશાહીને માટે જો લાયક હોત તો એના હાથમાંથી એ ગઈ જ નહોત. પણ એની લાયકાત ઓસરી ગઈ ત્યારે પણ મેં તો મારો ધર્મ, મારી સેવા, મારી વફાદારી એવાં ને એવાં જ ટકાવી રાખ્યાં. મારા શહેનશાહની દૃઢછાનો વિરોધ કરવો એ મારો ધર્મ નહોતો. બાદશાહનો ન્યાય કરવાનું કામ મારું નહોતું. એનો ન્યાય તો એને બાદશાહ બનાવનાર પ્રભુ જ કરી શકે.

શિવાજી

પણ પ્રભુ તો અન્યાયની સામે માથું ઊંચકનાર બંડખોરનું પણ સર્જન કરે છે. અન્યાયી સત્તાને તાબે ન થતાં તેની સામે બંડ પોકારનારને પણ પ્રભુ જ મોકલી આપે છે. પ્રભુ કંઈ હમેશાં સત્તાના જ પક્ષમાં હોતા નથી. કદી કદી તે સત્તાના શાસનને ભાંગનાર મુક્તિદાતા રૂપે પણ પ્રગટ બને છે.

જ્યસિહ

તો પછી પ્રભુએ જે વચન આપ્યું છે તે મુજબ પોતે જ હવે ભલે નીચે આવી જાય. એમ થાય તો જ થયેલું બંડ સાચું હતું એમ માની શકાય.

શિવાજી

પણ પ્રભુ કયાંથી નીચે આવવાના છે? એ તો અહીં કયારનાયે આવી રહેલા છે, અહીં આપણા હદ્યમાં. મને પ્રભુ ત્યાં બેઠેલા દેખાયા એટલે તો મારા કાર્યને પાર પાડવાની શક્તિ મારામાં આવી.

જ્યસિહ

પણ તો તમારા કાર્ય પર પ્રભુની મહોર કયાં છે, પ્રભુની સત્તાનું તમને મળેલું પ્રમાણપત્ર કયાં છે?

શિવાજી

મેં એક સામ્રાજ્યને ઉખેડી નાખ્યું અને ફરીથી એ બંધાયું નથી. મેં એક રાષ્ટ્રનું સર્જન કર્યું અને હજી એનો નાશ થયો નથી.

લિટલટન, પર્સિવાલ

લિટલટન

પર્સિવાલ, આપણે તો બહુ વખતે મળ્યા. પૃથ્વી ઉપર તો આપણા માર્ગ જોડાયેલા હતા, એકબીજાને સમાંતર રહેતા હતા. પણ આ બીજી દુનિયામાં તો આપણા પંથ તદ્દન જુદા જ બની ગયા છે. જરા વિચિત્ર જેવી વાત છે.

પર્સિવાલ

તમને એમાં વિચિત્ર શું લાગે છે, લિટલટન ? આપણને હવે એ વાત તો જણાઈ ગઈ છે કે આપણે અત્યારે જે સૂષિટમાં છીએ એ તો આપણાં પૃથ્વી પરનાં સ્વાનોમાંથી સરજાયેલી સૂષિટ છે, આપણા નૈતિક ચારિત્ર્યમાંથી બંધાયેલી સૂષિટ છે. સ્થૂલ રીતે તો પૃથ્વી ઉપર આપણા રસ્તા એકબીજાની જોડાજોડ જ ચાલતા હતા. કંબરલોના પર્વતો ઉપર આપણે સાથોસાથ ધૂમ્યા છીએ. કોન્વોલના ખડકો પર પછીઓ અને ગાજતા આખાયે સાગરને આપણે સાથોસાથ નિહાળ્યો છે. આઈસિસ નદી ઉપર આપણે એક જ હોડીમાં સફર કરી છે, તમે હલેસાં મારતા અને હું સુકાન સંભાળતો. કોલેજમાં આપણે બધાં ઈનામોના સાથે જ ભાગીદાર બનતા હતા. ટ્રિપોસમાં એક જ વિષયમાં આપણે એક જ વર્ગમાં આવતા હતા. અને કોલેજ પછી પણ, પાલમિન્ટમાં આપણે ગયા ત્યારે પણ સાથે સાથે જ અને એક જ પક્ષમાં ચૂંટાઈને ગયા હતા. અને દેશનું તંત્ર ચલાવવામાં પણ આપણે એક ભવ્ય અને ઉમદા ચૂપકીદી જણવીને મોટી સહાય કરી હતી. પરંતુ આપણા બંનેનાં શરીરમાં અને આંતરિક બંધારણમાં તો કેટલો બધો મોટો ભેદ હતો ! માણસ માણસ વરચે એના કરતાં મોટો તફાવત ભાગ્યે જ બીજો હોઈ શકે. તમે તો વાઈકિંગોના વંશમાં જન્મેલા, ઊંચા, સુંદર, પડછંદ શરીરના વારસદાર હતા. અને હું તો વેલ્સના પર્વતોમાંથી આવેલો પાતળો, નીચો, ર્યામ વાર્ણનો માણસ હતો. તમે તો એક કઠોર બુદ્ધિના, વ્યવહારુ, સફળ વકીલ હતા. જ્યારે હું તો એક કળાનો પ્રેમી, કળાનો વિવેચક જીવ હતો. જગતમાં મને બધું જ કરતાં આવડે, સિવાય કે મારું પોતાનું કામ. જગતમાં દરેક બાબતમાં હું સફળ થઈ શકતો, સિવાય કે મારી પોતાની બાબતોમાં.

લિટલટન

અને છતાં આપણે સાથેસાથે જ બધું કરતા રહેલા. આપણા રસો પણ ઘણી વાર એક જ દિશામાં જતા હતા. આપણી ભાવનાઓ પણ સરખી રહેતી. અને આપણાં પાપ પણ આપણને એકબીજા સાથે જોડી દેતાં હતાં.

પર્સિવાલ

હું ધારું છું કે આપણે એકબીજાની પૂર્તિ રૂપે હતા. આપણી રસવૃત્તા ધારી જ અસમાન રીતે સમાન હતી. આપણે એક જ પુસ્તકો વાંચતા. પણ તમે પુસ્તકનું તત્ત્વ એકદમ સંક્ષેપથી ખૂબીપૂર્વક પકડી લેતા અને પુસ્તકને પછી ફેંકી દેતા. પુસ્તક વાંચીને તમને એ સાંતોષ રહેતો કે તમે એ ભરી ગયેલા લેખકનો પણ તમારા જીવનમાં ઉપયોગ કરી લીધો છે. પણ પુસ્તક વાંચવાની મારી રીત જુદી હતી. હું તો સાપની પેઠે સરકતો સરકતો પુસ્તકના મર્મભાગમાં પહોંચતો, ત્યાં પુસ્તકના હદ્યમાં ગુંચળું વળીને પોઢી જતો અને એમ એના આત્મા સાથે એકરૂપ થઈ જતો. અને પછી પાછો હું ગુંચળું જોલીને એમાંથી બહાર આવતો, એના આત્માને મારા આત્મામાં પૂરેપૂરો ભરીને લઈ આવતો, એ આત્મામાં મને જે વિશ્રામ મળ્યો તેનાં સ્મરણો પ્રેમપૂર્વક સાચવી રાખતો. અને આપણાં પાપ, એની તો વાત ન કરીએ એ જ સારું છે. મૂત્યુ પછી તો એ પાપો આપણને ખૂબ જ પરિચિત, કંટાળો આપે તેટલાં જાણીતાં બની ગયાં છે. એને યાદ કરવાની જરૂર નથી. પણ આમાં પણ આપણી વરચે તફાવત તો હતો જ. તમારી પાપ કરવાની રીત કોઈ જબરદસ્ત મર્દ માણસની રીત હતી. તમે ઉત્સાહથી પાપમાં જુકાવતા, પણ એમાં લાગણીની નરી શૂન્યતા જ રહેતી. જ્યારે મને તો લાગણીનો અતિરેક જ પાપમાં ગબડાવી દેતો. અને એની સમૃતિઓ મારામાં એવી તો રણજગાટ કરી મૂકતી કે એમાંથી હું કદી છૂટી શકતો નહિ.

લિટલટન

પણ આપણે છૂટા પડ્યા પછી તમે કઈ દુનિયામાં રહી આવ્યા તે મારે જાણવું છે.

પર્સિવાલ

પણ તમારા અનુભવો સાંભળવા મને વધુ ગમશે.

લિટલટન

મારા અનુભવો ? પાછળ નજર નાખું છું ત્યારે એ અનુભવોની બધી વિગતો તો જાંખી થઈ જાય છે અને એ બધી કહેવાય તેવી પણ નથી. અમુક અમુક ગાળાઓ તો એવા આવેલા કે તે વખતે મને કારમી વેદનાઓ વીતેલો. એ દરેક વખતે મારી આસપાસ અમુક રીતની સ્થૂલ પરિસ્થિતિ રહેત. એ વેદનાઓનો કાળ આહ, હું કેટલો બધો ભૂલી જવા માગું છું, પણ એ ભૂલ્યો ભુલાતો નથી. એ વેદનાની દુનિયાઓ કેટલીક તો ગ્રીકોના ટારટરસ નરક જેવી હતી, તો કેટલીક કુંથોલિકોના ઈન્ફરનો નરક જેવી હતી. હા, એની બધી વિગતો તો એવી નહોતી, પણ એનું મુખ્ય રૂપ તો આવું જ રહેતું. વળી હાર્પોઓ આવીને મારો શિકાર કરી ગયેલી. એ રાક્ષસીઓ મારી પાછળ પડેલી, મને ચીરી નાખેલો, મને ભરખી ગયેલી. વળી આપણાં કારાગારોમાં

મેં જે માણસોને પુરાવેલા, તેમના પર જે અત્યાચારો કરાવેલા, તેમનાં માન-અકરામ લુંટી લીધેલાં, તેમની માલમિલકત પડાવી લીધેલી એ તમામ લોકોનો તીવ્ર વેદનાઓમાંથી પણ મારે પસાર થવાનું આવેલું. વળી મારા જીવનમાં મળેલી સફુણતાઓનો પણ ફરી પાછો મને અનુભવ કરવાનો મળ્યો અને એ વિજયોમાં જે સ્વાર્થનું તત્ત્વ હતું, ધૃષ્ટતા હતી, કઠોરતા હતી એ બધું જોઈને મને ધૂણા ધૂણા થઈ રહી. પૈસો તો મારા હાથમાં એક ધગધગતી ધાતુ જેવો બની જતો મેં જોયો. વિલાસો તો મારા શરીરને આગની જેમ વીટળાઈને બાળી નાખતા હતા. અને હું એવા એવા પ્રદેશોમાં પણ રહી આવ્યો છું કે જ્યાં પ્રેમને કોઈ પિછાનતું નહોનું. લોકોનાં હદ્ય નિષ્ઠુર હતાં, તાંબા જેવાં કઠણ હતાં, સહરાના જેવાં સુક્કાં અને આનંદ વિનાનાં હતાં. પર્સિવાલ, પર્સિવાલ, હું પાછો પૃથ્વી ઉપર જઈશ ત્યારે પ્રેમનો પરિચય મેળવીશ અને દ્યાને જીવનમાં ઉતારીશ.

પર્સિવાલ

તો તમને શું કોઈ આરામનો કાળ મળ્યો જ નથી ? કોઈ સુખનો સૂચિ જેવા જ મળી નથી ?

લિટલટન

હું માનું છું કે એ મને ભવિષ્યમાં મળવાનું છે.

પર્સિવાલ

મને પણ તમારા જેવા જ અનુભવો થયા છે, જોકે એનું સ્વરૂપ અને પ્રકાર જુદી રીતનાં રહેલાં છે. મારા જીવનમાં રહેલી નિર્ભિતા અને સ્વાર્થીપણું ફરી ફરીને મને એવાં તો અનુભવાતાં રહ્યાં છે કે એથી તો હું ત્રાસી ગયો છું. મેં જેને જેને હેરાન કરેલા તે સૌની વેદનાઓ મારા આત્મામાં પાછી મને ભોગવવી પડી છે. કિશ્ચિયનો નરકને શાશ્વત શા માટે માનતા હતા તે હું હવે સમજી શકું છું. આ બધી યંત્રણાઓનો આંતરિક રીતે તો કશો અંત જ હોતો નથી અને એનાં સમરણો આત્મામાં સતત કાયમ જ રહે છે. એ જ નરકની શાશ્વતતા છે. પણ મને મુક્તિનો અનુભવ પણ થયેલો છે. હું એલિસિયમમાં રહી આવ્યો છું, આસ્ટ્રોલેનાં ખેતરોમાં ભમી આવ્યો છું. અને એ આનંદમય અનુભૂતિઓમાંથી પસાર થતાં થતાં મારા પ્રેમની શક્તિને, મારા પ્રેમની કોટિને મેં વધારે ગહન બનાવી લીધી છે, મારી લાગણીઓના વેગને તીવ્ર બનાવ્યો છે, મારી રસવૃત્તિને, મારી બુદ્ધિને મેં સૂક્મ બનાવી છે, વિશુદ્ધ બનાવી છે.

લિટલટન

તો આપણે આ જે દુનિયામાં મળ્યા છીએ તે કઈ દુનિયા છે ?

પર્સિવાલ

એ છે બિરાદરોનું સ્વર્ગ.

